

VILNIAUS UNIVERSITETAS

AGNĖ JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ

**ASMENS ŪKINĖS VEIKLOS LAISVĖS KONSTITUCINIAI
PAGRINDAI LIETUVOJE: EKONOMINĖS, ISTORINĖS IR
LYGINAMOSIOS IŽVALGOS**

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, teisė (01 S)

Vilnius, 2017 metai

Disertacija rengta 2011–2016 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas – prof. dr. Egidijus Šileikis (Vilniaus universitetas,
socialiniai mokslai, teisė – 01 S)

TURINYS

ĮVADAS	10
1. POLITINĖ-EKONOMINĖ ASMENS ŪKINĖS VEIKLOS LAISVĖS SAMPRATA IR JOS TEISINĖ REIKŠMĖ.....	33
1.1. Valstybės ekonomikos modelio („ekonominės sistemos“), vykdomos ekonomikos politikos ir atliekamų funkcijų „tautos ūkyje“ sampratų variantai bei „ekonominės konstitucijos“ koncepcija	33
1.2. Teisinį asmens ūkinės veiklos laisvės supratimą ir garantavimą determinavusios ekonominės teorijos	56
1.2.1. Kapitalo kaupimo, nacionalinių amatų bei prekybos skatinimo, prekių eksporto rėmimo ir importo ribojimo (remiantis valstybės protekcionizmu) svarbos teorijos (merkantilizmas).....	57
1.2.2. Agrarinio ekonomikos sektoriaus ir natūralios tvarkos (absoliutaus valstybės nesikišimo) bei laisvos konkurencijos svarbos teorijos (fiziokratizmas)	61
1.2.3. Laisvos prekybos skatinimo, valstybės apsauginių funkcijų ekonominiuose santykiuose įgyvendinimo, tobulos konkurencijos užtikrinimo (valstybės ūkio rėmimo) svarbos teorijos (klasikinė politinė ekonomija).....	68
<i>Apibendrinamosios pastabos</i>	74
2. ASMENS ŪKINĖS VEIKLOS LAISVĖS GARANTAVIMO AUKŠČIAUSIU TEISINIU LYGMENIU LIETUVOJE RETROSPEKTYVA	76
2.1. Ūkinės veiklos laisvė Lietuvos Statutuose – išimtinė bajorų laisvė	76
2.2. Fundamentalūs ekonominio asmens ūkinės veiklos laisvės supratimo teisiniai atspindžiai 1791 m. Konstitucijoje	86
2.3. Iki Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir konstitucionalizavimo susiklosčiusios specifinės ekonominės teisinės aplinkybės	89
2.3.1. Lietuviškų gubernijų carinėje Rusijoje ūkinis savitumas: ekonominio liberalizmo pradai	91

2.3.2. Kaizerinės Vokietijos rytinių teritorijų (<i>Oberost'o</i>) centralizuotas komandinis administracinis ūkis ir jo ištakos	100
2.4. Asmens ūkinės veiklos laisvės konstitucionalizavimo raida 1918–1992 m.	104
2.4.1. Laikinosios valstybės konstitucijos: eksplicitinio garantavimo lakoniškumas.....	104
2.4.2. Nuolatinė 1922 m. Konstitucija: eksplicitinio garantavimo išplėtojimas specialaus skyriaus lygmeniu	108
2.4.2.1. Užsienio valstybių konstitucinių tradicijų įtaka formuojant ūkinės veiklos laisvės pagrindus 1922 m. Konstitucijoje.....	108
2.4.2.2. Konstitucijos skyrius, skirtas tik valstybės ekonominei politikai	114
2.4.2.3. Asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindai 1922 m. Konstitucijoje	119
2.4.2.3.1. „Darbo ir iniciatyvos laisvės“ sąvoka	120
2.4.2.3.2. „Darbo ir iniciatyvos laisvės“ subjektas	123
2.4.2.3.3. „Darbo ir iniciatyvos laisvės“ neabsoliutumas	124
2.4.2.3.4. Ekonominės veiklos reguliavimo savitumai 1922 m. Konstitucijoje – atskirų ūkio šakų savivalda.....	126
2.4.3. Oktrojuota 1928 m. Konstitucija: formalus garantavimo perimamumas	131
2.4.4. Autoritarinė 1938 m. Konstitucija: ekonominės-teisinės koncepcijos iškraipymas	135
2.4.4.1. Ekonominės sąlygos, lėmusios atitinkamą asmens ūkinės veiklos laisvės reguliavimą, Konstitucijoje	135
2.4.4.2. Specifinio ūkio būvio – valstybinio kooperatinio kapitalizmo susiformavimas	140
2.4.4.3. Konstitucijos rengimo aplinkybės ir ūkio reguliavimas	142
2.4.4.4. Asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindai 1938 m. Konstitucijoje	146

2.4.4.4.1. „Teisės imti ir duoti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“ sąvoka	147
2.4.4.4.2. „Teisės imti ir duoti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“ subjektas	148
2.4.4.4.3. „Teisės imti ir duoti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“ neabsoliutumas	149
2.4.5. Fiktyvus LTSR konstitucionalizmas 1940–1990 m.: ekonominių teisinių kategorijų ir garantijų fundamentalus paneigimas	152
2.4.5.1. LTSR 1940 m. Konstitucija: nesuvalstybinto „asmeninio ūkio“ fikcija	155
2.4.5.2. LTSR 1978 m. Konstitucija: visiškas privačios nuosavybės eliminavimas	158
2.4.5.3. Naujos LTSR Konstitucijos projektavimas 1988–1990 m..	161
2.4.6. Lietuvos Respublikos 1990 m. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas: lakoniška fundamentali korekcija	166
2.4.7. Dabartinės Konstitucijos projektai 1991 ir 1992 m.: ūkio pagrindų ekonominės teisinės koncepcijos	167
<i>Apibendrinamosios pastabos</i>	173

3. LIETUVOS 1992 M. KONSTITUCIJOJE GARANTUOTOS ASMENS ŪKINĖS VEIKLOS LAISVĖS DOKTRININĖ SAMPRATA..... 176

3.1. Asmens ūkinės veiklos laisvė ir nuosavybės teisė	178
3.2. Asmens ūkinės veiklos laisvės konstituciniai pagrindai 1992 m. Konstitucijoje	180
3.2.1. „Asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos“ samprata.....	180
3.2.2. „Asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos“ subjektas	191
3.2.3. „Asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos“ neabsoliutumas .	201
3.2.3.1. Bendrosios žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygos	205
3.2.3.2. Specialiosios asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygos	207
3.2.3.3. Asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimas atsižvelgiant į laisvos konkurencijos ir vartotojų interesų apsaugą	219

3.2.3.3.1. Konstitucinės asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimo galimybės siekiant apsaugoti laisvą konkurenciją	220
3.2.3.3.2. Konstitucinės asmens ūkinės veiklos laisvė ribojimo galimybės siekiant apsaugoti vartotoją	230
3.2.4. Asmens ūkinės veiklos laisvę analizuojantys Lietuvos Respublikos konstitucinės jurisprudencijos praktiniai pavyzdžiai	237
3.2.4.1. Laisvė užsiimti farmacine veikla (Konstitucijos 46 str. 1 d.)	239
3.2.4.2. Ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygos „Suskystintų gamtinių dujų terminalo“ byloje (Konstitucijos 46 str. 2 ir 3 d.)	251
3.2.4.3. Asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimas siekiant apsaugoti sąžiningą konkurenciją „Danisco Sugar“ byloje (Konstitucijos 46 str. 4 d.)	262
3.2.4.4. Ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygos siekiant apsaugoti vartotojų interesus AB LEO LT byloje (Konstitucijos 46 str. 5 d.) .	269
<i>Apibendrinamosios pastabos</i>	277
4. EŽTK IR EUROPOS SĄJUNGOS TEISĖJE GARANTUOTOS ASMENS ŪKINĖS VEIKLOS LAISVĖS DOKTRININĖ SAMPRATA	281
4.1. EŽTT jurisprudencija	281
4.1.1. Asmens ūkinės veiklos laisvė EŽTT jurisprudencijoje	282
4.1.1.1. Asmens ūkinės veiklos laisvės samprata	282
4.1.1.2. Asmens ūkinės veiklos laisvės subjektas	288
4.1.1.3. Asmens ūkinės veiklos laisvės neabsoliutumas	291
4.1.2. Asmens ūkinės veiklos laisvę analizuojantys EŽTT jurisprudencijos praktiniai pavyzdžiai	295
4.1.2.1. Asmens ūkinės veiklos laisvės apribojimas byloje <i>OA O Neftyanaya Kompaniya Yukos prieš Rusiją</i>	295
4.1.2.2. Asmens ūkinės veiklos laisvės apribojimas siekiant apsaugoti visuomenės sveikatą byloje <i>Vékony prieš Vengriją</i>	303
4.2. ESTT jurisprudencija	306

4.2.1. Asmens ūkinės veiklos laisvė ESTT jurisprudencijoje iki Chartijos įsigaliojimo.....	312
4.2.2. „Laisvės užsiimti verslu“ inkorporavimas į Chartiją	315
4.2.3. „Laisvė užsiimti verslu“ ESTT jurisprudencijoje	317
4.2.3.1. „Laisvės užsiimti verslu“ samprata	317
4.2.3.1.1. Chartijos 16 str. vs 15 str. ir 17 str.	321
4.2.3.1.2. Chartijos 16 str. vs vidaus rinkos laisvės	323
4.2.3.2. „Laisvės užsiimti verslu“ subjektas	325
4.2.3.3. „Laisvės užsiimti verslu“ neabsoliutumas.....	330
4.2.4. „Laisvės užsiimti verslu“ analizuojantys ESTT jurisprudencijos praktiniai pavyzdžiai	344
4.2.4.1. „Laisvės užsiimti verslu“ ribojimas siekiant apsaugoti autorių teisių turėtojų interesus byloje <i>Scarlet Extended SA prieš Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL</i>	344
4.2.4.2. „Laisvės užsiimti verslu“ ribojimas siekiant apsaugoti darbuotojų interesus byloje <i>Mark Alemo-Herron ir kt. prieš Parkwood Leisure Ltd</i>	347
<i>Apibendrinamosios pastabos</i>	350
IŠVADOS	353
PRIEDAI	355
LITERATŪROS SĄRAŠAS	360
AUTORĖS MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA SĄRAŠAS	424

SANTRUMPOS IR SUTRUMPINIMAI

ALS – 1566 m. Antrasis Lietuvos Statutas
angl. – anglų kalba
d. – dalis
ES – Europos Sąjunga
ESS – Europos Sąjungos sutartis
ESTT – Europos Sąjungos Teisingumo Teismas
EŽTK, Konvencija, Europos žmogaus teisių konvencija – Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija
EŽTT – Europos Žmogaus Teisių Teismas
IPPT – interneto prieigos paslaugų teikėjas
Konkurencijos taryba – Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba
1922 m. Konstitucija – 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucija
Konstitucinis Tribunalas, Tribunalas – Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunalas
Laikinoji Konstitucija – 1920 m. Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija
LDK – Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
lenk. – lenkų kalba
liet. – lietuvių kalba
LKP CK – Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas
LPI – Lietuvos Respublikos 1990 m. Laikinasis Pagrindinis Įstatymas
LS, Lietuvos Statutai – 1529 m., 1566 m. ir 1588 m. Lietuvos Statutai
LSDP – Lietuvos socialdemokratų partija
p. – puslapis
Pamatiniai Dėsniai – 1918 m. lapkričio 2 d. ir 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai
PI – Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas
PLS – 1529 m. Pirmasis Lietuvos Statutas
RF – Rusijos Federacija
SESV – Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo

SGD – suskystintos gamtinės dujos

SGD terminalo įstatymas – Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymas (2012 m. birželio 12 d. redakcija)

sk. – skyrius

str. – straipsnis

TLS – 1588 m. Trečiasis Lietuvos Statutas

TSRS – Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga

vok. – vokiečių kalba

VFKT – Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas

ĮVADAS

Ekonominės-teisinės minties raida yra daugiapakopis reiškinys, apimantis suvokimo, plėtojimo, įtvirtinimo ir pavertimo oficialia doktrina pakopas. Pirmiausia filosofijos mokslo atstovai nagrinėjo (ir nagrinėja) individo autonomijos turinį ir išskyrė pavienes asmens laisves pagal jų pobūdį ar paskirtį: 1) psichologinę laisvę; 2) socialinę laisvę; 3) ekonominę laisvę; 4) politinę laisvę; 5) egzistencinę laisvę¹. Todėl ekonominę laisvę pirmiausia galima įvardyti kaip filosofinę kategoriją². Šis aspektas turi teisinę reikšmę hermeneutikos³ ir jos suponuojamo teisinių tekstų interpretacijų analizavimo požiūriu. Antra, ekonominius santykius analizavę ekonomikos mokslo pradininkai, panaudodami filosofinius individo ekonominės laisvės apmąstymus, juos savitai išplėtojo sukurdami kapitalo kaupimo (merkantilizmo), prekybos skatinimo (fiziokratizmo ir klasikinės politinės ekonomijos) ir kitas bendros ūkinės gerovės užtikrinimo ekonomines koncepcijas (jos analizuojamos šios disertacijos pirmoje dalyje). Trečia, politikai-valstybininkai (konstitucionalistai) panaudojo minėtas ekonomines koncepcijas formuluodami valstybių konstitucijų (ar kitų išskirtinę tarptautinę ir konstitucinę teisinę reikšmę turinčių neordinarinių teisės aktų, pvz., pagrindinių įstatymų, deklaracijų, konvencijų, chartijų) tekstus, t. y. sukūrė ūkio pagrindams skirtas teisines nuostatas, kurių turinio pagrindą sudaro ekonominis kontekstas (tai analizuojama šios disertacijos antroje dalyje). Ketvirta, teisės mokslininkai (pvz., R. Posner⁴), jų puoselėjamos teisės mokyklos⁵ bei jų tyrinėjimų daugiau ar mažiau veikiami teismai, aiškindami konstitucijas ar kitus išskirtinę tarptautinę ir konstitucinę teisinę reikšmę turinčius neordinarinius teisės aktus, ilgainiui suformulavo atitinkamą ekonominių-istorinių įžvalgų nulemtą

¹ Plačiau: ŠLIOGERIS, A. *Transcendencijos tyla*. Vilnius, 2011, p. 370–372.

² Ekonominė laisvė kaip filosofinė kategorija šioje disertacijoje dėl jos tikslų ir apimties nėra plačiau tyrinėjama.

³ Plačiau apie hermeneutiką teisės kontekste: VAIČAITIS, V. *Hermeneutinė teisės samprata ir Konstitucija*. Vilnius, 2009; ARLAUSKAS, S. *Šiuolaikinė teisės filosofija*. Vilnius, 2011, p. 117–123.

⁴ Plačiau: POSNER, R. A. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius: Eugrimas, 2004, p. 302.

⁵ Pvz., Čikagos teisės mokykloje susiformavusi ekonominė teisės analizė. Plačiau: MUSRAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė: metodologinės prielaidos ir tyrimų kryptys. *Teisė*, 2012, t. 84, p. 143–156.

doktrininę sampratą, t. y. nusistovėjusią ar palaipsniui tikslinamą oficialią teisminę jurisprudenciją (tai analizuojama šios disertacijos trečiojoje ir ketvirtoje dalyse).

Taigi pamatinės teisės normos ir juo labiau referendumu priimamos konstitucijos nuostatos neatsiranda vien iš jas rengiančių asmenų teisinių įsivaizdavimų ir nesutarimų⁶ ar siekių užbėgti teisiniams nesutarimams už akių. Jos atsiranda iš tuos įsivaizdavimus, nesutarimus ar siekius lemiančių poreikių ir interesų arba tų nuostatų galiojimo ankstesnio patyrimo bei pasiteisinimo įžvalgų⁷. Šiuo požiūriu dabartinės Lietuvos valstybės 1992 m. Konstitucijos nuostatos dėl ūkio pagrindų ir juos sudarančių elementų, vertybių yra ne tiek atsitiktinis 1992 m. ideologinis (politologinis) įsivaizdavimas, kiek praktinio 1918–1940 m. visuomenės patyrimo ir ypatingo istorinio ekonominio nusivylimo 1940–1990 m. bei 1988–1991 m. susiformavusių lūkesčių ir poreikių⁸ determinuotas dalykas. Jį būtina analizuoti ne vien juridinės technikos ar norminio turinio sistemos požiūriu, bet ir platesnės genezės aspektu, t. y. ekonominių istorinių veiksnių kontekste, taigi ir lyginamuoju jų lygmeniu.

Tai ignoruojant ar su tuo nesutinkant ir atsižvelgiant į H. Kelzeno „grynąją“ (nuo ekonomikos ar sociologijos mokslų atsietą) teisės teoriją⁹, šių dienų Konstitucinio Teismo veiklos, nulemtos konstitucionalizacijos plėtros kontekste¹⁰, neįmanoma įtikinamai moksliskai (tarpdisciplininiu požiūriu)

⁶ RÖMERIS, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. Pirma dalis. Valstybė. I tomas*. Vilnius: Pradai, 1995, p. 286; MAKSIMAITIS, M. Lietuvos valstybės ir teisės atgimimo koncepcijos formavimasis. *Jurisprudencija*, 2013, 20(1), p. 7–22; SINKEVIČIUS, V. 1992 m. Konstitucijos rengimas: to laikotarpio užrašų fragmentai. *Jurisprudencija*, 2012, nr. 19(3), p. 889–906; PRAPIESTIS, J.; ŽILYS, J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją. *Lietuvos aidas*, 1992 m. spalio 21 d.

⁷ Daugiau apie teisę lemiančius veiksnius žr.: HEGEL, G. W. F. *Teisės filosofijos apmatai arba prigimtinės teisės ir valstybės mokslo metmenys*. Vilnius: Mintis, 2000; LEONAS, P. *Teisės enciklopedijos paskaitos*. Vilnius: Pozicija, 1995; MAHLMANN, M. *Rechtsphilosophie und Rechtstheorie*. Baden-Baden: Nomos, 2010.

⁸ Formaliai pradedant nuo 1988 m. gegužės 26 d. priimto „Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos kooperacijos įstatymo (Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1988, Nr. 22-246) ir ypač nuo 1989 m. gegužės mėnesį priimto Lietuvos TSR įstatymo „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“ (Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios, 1989, Nr. 15-168). Daugiau žr. pvz.: ŠADŽIUS, L. *Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės raidos pradžia (1988–1990 m.)* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lb.lt/sadzius>>.

⁹ KELSEN, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 43.

¹⁰ Daugiau žr., pvz., ABRAMAVIČIUS, A.; JARAŠIŪNAS, E. Konstitucinė dimensija baudžiamojoje teisėje. *Teisė*, 2004, t. 53, p. 7–26.

paaikinti: pvz., pirma, kodėl Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos IV skirsnis „Tautos ūkis ir darbas“ ir jo pirminė nuostata („Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva“ (46 str. 1 d.)) radikaliai skiriasi nuo Lietuvos Respublikos 1990 m. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo funkciškai analogiško 4 skirsnio „Ekonominė sistema“ ir jos pirminės nuostatos („Lietuvos ekonominės sistemos pagrindas yra Lietuvos Respublikos nuosavybė, kurią sudaro piliečių privatinė nuosavybė, piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė ir valstybinė nuosavybė“ (44 str. 1 d.)); antra, kaip Konstitucijoje įtvirtintuose ūkio pagrinduose galima įžvelgti tokio specifinio kaip „kvotinio baltojo cukraus eksporto“¹¹ ir „tauriųjų metalų supirkimo“¹² teisinio reglamentavimo pagrindus; arba, trečia, kodėl Vakarų valstybių teisės moksle susiformavo ir išplito konstitucijose įtvirtinto reglamentavimo ekonominio supratimo teorija bei įsitvirtino savita (nauja) teisės kryptis, paskatinusi net disertacijų ir habilitacijų rengimą „ekonominės konstitucijos“¹³ tema.

Tokia tarpdisciplininių mokslinių tyrimų tematika Lietuvos teisės moksle iki šiol neturėjo stiprių atgarsių. Tačiau 2016 m. įvyko ryškus postūmis teisės mokslo monografijų lygmeniu. Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos preambulės nuostatos, ypač formuluotė „jos teisinius pamatus grindusi Lietuvos Statutais ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis“, inspiravo istorinės konstitucijos sampratos kolektyvinę (autorių grupės) studiją¹⁴. Taigi Konstitucijos preambulės eksplicitinių nuostatų istorinis kontekstas lėmė, kad tarpdisciplininiu požiūriu grindžiama Konstitucijos kūrimo veiksmų ar atskaitos taškų samprata Lietuvos teisės moksle pirmiausia pasireiškė istorinės konstitucijos sampratos suformulavimo lygmenyje. Tuo ekonominės konstitucijos vizija sulaukė rimtos paskatos detalesnei analizei. Jei naujausiuose

¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 31 d. nutarimas.

¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 15 d. nutarimas.

¹³ ADAMOVICH, I. B. *Entstehung von Verfassungen. Ökonomische Theorie und Anwendung auf Mittel- und Osteuropa nach 1989*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004.

¹⁴ GRIŠKEVIČ, L., et al. *Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos konstitucija), 1387 m.–1566 m.–1791 m.–1918 m.–1990 m.*: monografija. Vilnius: Vilniaus universitetas: Vilniaus universiteto leidykla, 2016 m. Beje, šiame leidinyje publikuojamą tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba pagal Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą.

teisės istorijos tyrinėjimuose jau yra įdiegta, argumentuotai apginta ir iki šiol nekvestionuojama „istorinė Lietuvos konstitucija“, tai tarpdisciplininis požiūriu analizuojant konstitucines nuostatas (ypač Konstitucijos IV skirsnį „Tautos ūkis ir darbas“) turėtų būti išvelgiama ir tyrinėjama ne grynai teisinė, bet „ekonominė Lietuvos konstitucija“.

Taigi pripažįstant Konstitucijoje įtvirtintų ūkio pagrindų ir jiems apibrėžti vartojamų kategorijų gilumines sąsajas su ekonomika, svarbu atsižvelgti, kad kiekvienos šiuolaikinės demokratinės teisės valstybės siekis – bendros (visuotinės) gerovės, taip pat nacionalinės ekonomikos stiprinimas, pvz., „visuomenei naudingų ūkinių pastangų“ (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 2 d.) rėmimas, tinkamų verslo sąlygų sudarymas. Istoriskai akivaizdu, kad egzistuoja tiesioginis ryšys tarp valstybės ekonominio augimo ir ūkinės veiklos laisvės¹⁵ (kitaip dar vadinamos asmens ekonominės laisvės)¹⁶. Ekonomiką („tautos ūkį“) skatinti galima ne tik tiesioginėmis priemonėmis (reguliuojant paklausą ir pasiūlą), bet ir netiesiogiai – sudarant prielaidas nevaržomai, laisvai plėtotis asmens ūkinės veiklos laisvei (iniciatyvai). Asmens ūkinė veikla yra svarbiausia žmonijos veiklos sritis, leidžianti išsaugoti ir puoselėti tiek individų savarankiškumą (autonomiją), tiek jų prigimtinių socialumą – tarpusavio ryšius, bendradarbiavimą, veiksmų koordinavimą – ir kurianti žmogiškąją kultūrą. Be to, ūkio subjektų mokami mokesčiai, rinkliavos yra visos valstybės finansinių reikmių finansavimo bei socialinės paramos, teikiamos šios paramos stokojantiems asmenims, šaltinis. „Ekonominė santvarka ir ekonominė veikimo laisvė laikytinos išskirtinio svarbumo kategorijomis, nes būtent jos sukuria prielaidas visos visuomeninės santvarkos egzistavimui ir nulemia, koks bus tos santvarkos turinys“¹⁷.

¹⁵ DE HAAN, J.; ir SIERMANN C. L. J. *Further evidence on the relationship between economic freedom and economic growth* [interaktyvus]. *Public Choice*, 1998, t. 95, p. 363–380 [žiūrėta 2014 m. liepos 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.springerlink.com/content/w77p365u6716uu08/fulltext.pdf>>.

DOUCOULIAGOS, C.; ir ULUBASOGLU, M. A. *Economic freedom and economic growth: Does specification make a difference?* [interaktyvus]. *European Journal of Political Economy*, 2006, Nr. 22, p. 60–81 [žiūrėta 2014 m. liepos 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S017626800500042X>>.

¹⁶ Tyrime ūkinės veiklos laisvė ir ekonominės veiklos laisvė vartojami kaip sinonimai.

¹⁷ LASTAUSKIENĖ, G. Ekonominiai argumentai teisėje: jų vieta ir ribos. *Teisė*, 2013, Nr. 89, p. 25.

Viena iš kertinių („raktinių“) Lietuvos Konstitucijoje (46 str.) ir kitose Vidurio ir Vakarų Europos konstitucijose (analogiško pobūdžio ir paskirties nuostatose) vartojama asmens ūkinės veiklos laisvės sąvoka suprantama įvairiai, nėra visuotinai pripažintos jos definicijos. Šiais laikais jos esmė dažniausiai siejama su laisvąja rinka ir nusakoma kaip laisvė kurti, prekiauti ir vartoti bet kokias prekes ir paslaugas, įgytas ar sukurtas nevartojant jėgos, nesinaudojant apgaule ar kitais neteisėtais būdais. Ekonominė laisvė yra įtvirtinama tam tikrais pamatiniais teisės imperatyvais, visų pirma teisės viešpatavimo, nuosavybės teisių apsaugos, asmens ūkinės veiklos laisvės iniciatyvos, sutarčių laisvės ir kitais demokratinėmis valstybių konstitucijose tiesiogiai nustatytais ar iš jų kylančiais principais¹⁸. Pagal įprastą tradicinį žmogaus teisių skirstymą pagal pobūdį (į universalias asmenines, pilietines politines, ekonomines socialines ir kultūrinės) ūkinės veiklos laisvė priskiriama ekonominių teisių grupei. Tačiau glaudus šios teisės santykis su nuosavybės teisės apsauga, asmens saviraiškos laisve, asmenų lygybės prieš įstatymą principu, prievartos nenaudojimo standartu priartina šią teisę prie fundamentalių prigimtinių ir pilietinių teisių¹⁹. Anot G. Lastauskienės, ekonominės veiklos laisvės turinį ir apimtį lemia visuomenėje (valstybėje) įsitvirtinęs suvokimas, kiek asmuo yra laisvas verstis ūkine veikla – iš esmės šioje plotmėje įtvirtinamas tam tikras visuomeninis susitarimas, kiek valstybei yra leidžiama kištis į žmonių ekonominės veiklos laisvę, ją ribojant ir kitaip norminant²⁰.

Taigi ūkinės veiklos konstitucinių pagrindų eksplicitinio įtvirtinimo (taip pat implicitinio suponavimo) ir jį politiškai-ekonomiškai-istoriškai nulėmusių veiksnių analizės reikšmė akivaizdi ne tik teorinių teisės tarpdisciplininių studijų plėtros, bet ir praktinės (ypač teisėkūroje ir jos konstitucingumo kontrolėje panaudotos) išvestinių pavienių asmenų teisių galimybių užtikrinimo ir visos

¹⁸ LAPINSKAS, K. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko Kęstučio Lapinsko įžanginė kalba. Iš *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos*: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 7.

¹⁹ AMBRAZEVIČIŪTĖ, K.; BALTRIMAS, J.; ir MAURICĖ-MACKUVIENĖ, E. *Teisės į nuosavybę, teisės į ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą, vartotojų teisių užtikrinimo problemos*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2012, p. 28.

²⁰ LASTAUSKIENĖ, G. *Ekonominiai argumentai <...>*, p. 24.

visuomenės gerovės kūrimo valstybės teisiniu reguliavimu sampratos formulavimo požiūriu. Asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos įtvirtinimas aukščiausią juridinę galią valstybėje (jos vidaus teisėje) turinčiame teisės akte – Konstitucijoje – sudaro prielaidas vykdyti konstitucinę normų kontrolę (ir kurti jai reikšmingą akademinę teorinę jurisprudenciją) sprendžiant, ar šių vertybių paisoma valstybės ekonominę politiką kuriančių ir vykdančių institucijų teisėkūroje, o šiomis vertybėmis pasinaudojančių ir iš jų atitinkamą reikalavimo teisę (valstybės atžvilgiu) išvedančių subjektų veikla – tinkamai administruojama ir veiksmingai apsaugoma (administracine ir teismine tvarka) nuo valdžios savivalės bei nuo minėtos ekonominės politikos neatsakingų radikalių keitimų, neproporcingų suvaržymų ar draudimų, nepagrįstų lengvatų ir pan.

Tyrimo aktualumas

„Verslininkų ir verslo sąvokos, gero verslo standartai vis dar stokoja aiškios apibrėžties“ Lietuvos visuomenėje, o asmens ūkinės veiklos laisvė yra „gana naujas kategorijų derinys Lietuvos visuomenei“²¹. Ekonominiai procesai pasireiškia ypatinga kaita. Pasaulio šalių istorijoje Lietuvos, kaip ir kitų „socialistinių respublikų“, ekonominis kelias yra unikalus transformuojantis iš komunistinės sistemos į rinką pagrįstą demokratinę santvarką bei perimant ir vystant europinio verslo standartus. Be vidinės transformacijos, „Lietuvos ekonomikai nuolat teko (ir tebetenka) reaguoti į išorės aplinkos metamus iššūkius: sovietinės ekonominės sistemos griūtį, didelį ekonominį poveikį pirmaisiais nepriklausomybės metais vis dar turėjusios šalies kaimyninės Rusijos finansų krizę, integracijos į ES bendrąją rinką keliamus reikalavimus“²², 2009 m. ekonomikos krizę, Rusijos taikomą embargą ir kt. Nepastovūs ekonominiai procesai lemia ūkinių santykių teisinio reguliavimo ypatingą

²¹ Vilniaus universitetas. *Krizė, teisės viešpatavimas ir žmogaus teisės*. Moksl. Red. E. Kūris. Šiauliai: Titnagas, 2015, p. 245.

²² KUODIS, R. *Lietuvos ekonomikos transformacija 1990–2008 metais: etapai ir pagrindinės ekonominės politikos klaidos*. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 21 d.]. Prieiga per internetą: <www.lb.lt/kuodis_5>.

kaitą²³, kuri gali sukelti prielaidas nukrypti nuo Konstitucijos nustatyto reguliavimo, o dėl to gali kilti konstituciniai ginčai. Atsižvelgiant į tai ir siekiant ekonominių santykių darnos, ypač svarbu nustatyti tinkamus asmens ekonominės veiklos laisvės vykdymo pagrindus, kurie būtų fundamentalūs ir nekistų atsižvelgiant į dažnai besikeičiančią nacionalinę ar tarptautinę politinę valią. Toks stabilumas yra būtina nacionalinio verslo vystymo skatinimo priemonė. Konstitucija – „tai lyg tam tikri rėmai, apibrėžiantys, kas yra teisiškai būtina ir kas yra teisiškai galima; peržengus šiuos rėmus kyla grėsmė visuomenės ir valstybės gyvenimo pamatams“²⁴. Konstitucijoje įtvirtinus „ekonominių santykių reguliavimo pamatus“ sukuriamas atitinkamas šių santykių stabilumas, užtikrinamas ekonominės-socialinės-politinės realybės tęstinumas ir prognozuojamumas. Todėl siekiant užtikrinti teisinės realybės nuspėjamumą esant nuolat besikeičiantiems ekonominiams santykiams būtinas kompleksinis ir išsamus asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindus nustatančios „tobulos teisės“ tyrimas, analizuojant tarpdisciplininiu lyginamuoju, istoriniu, ekonominiu ir teisiniu požiūriais.

Nagrinėjamos temos aktualumą lemia dar ir kitos priežastys: pirma, santykinai nedidelis doktrinos dėmesys ekonominiams Konstitucijos aspektams; antra, pastarojo meto diskusijos dėl institucinių viešosios valdžios galios įgyvendinimo ekonominio pobūdžio santykiuose aspektų²⁵.

²³ Pvz., 2008 m. naktinės mokesčių reformos metu buldozerio principu buvo pakeista apie 220 įstatymų straipsnių, daugelis iš jų buvo susiję su ūkio subjektų vykdomos veiklos suvaržymu (pavyzdžiui, Pridetinės vertės mokesčio, Pelno mokesčio, Gyventojų pajamų mokesčio įstatymų pakeitimai).

²⁴ SINKEVIČIUS, V. Konstitucijos interpretavimo principai ir ribos. *Jurisprudencija*, 2005, t. 67(59), p. 10.

²⁵ Pvz., R. Ramelienės straipsnyje „Konstitucijos sargams matuojami pančiai“ rašoma apie Seimo narių ketinimą neleisti Konstituciniam Teismui aiškinti teisės aktų, susijusių su ekonomika. Pasak Seimo vicepirmininko, Socialinių reikalų ir darbo komiteto nario socialdemokrato A. Syso, siūlymai riboti Konstitucinio Teismo galias aiškinant su ekonomika susijusius dalykus turi racionalų pagrindą. Anot politiko, norinti suvaldyti Konstitucinį Teismą, reikėtų keisti Konstituciją. „Žinoma, Konstitucijos žinovai sako, kad jos judinti nereikia. Bet jei norime aiškumo, turime priimti tam tikrus sprendimus, nes kitaip galime įvaryti save į atkligatvį“, – teigė parlamentarai. Seimo Biudžeto ir finansų komiteto vicepirmininko liberalo K. Glavecko teigimu, Konstitucinis Teismas negali matyti visos situacijos valstybėje. Anot jo, „Konstitucinio Teismo kišimasis į ekonominius santykius kai kuriais atvejais nėra racionalus“. Plačiau: RAMELIENĖ, R. Konstitucijos sargams matuojami pančiai. *Lietuvos žinios*. 2016 m. kovo 18 d., p. 3.

Lietuvos teisės pavyzdžiai taip pat parodo pasirinktos temos reikšmingumą, t. y. vis didesnis subjektų, galinčių kreiptis į Konstitucinį Teismą, susidomėjimas asmens ūkinės veiklos laisve. Vadovaujantis 2015 m. metiniu Konstitucinio Teismo veiklos pranešimu, „viena ryškiausių temų Konstitucinio Teismo 2015 m. jurisprudencijoje buvo ūkinės veiklos reguliavimas siekiant bendros tautos gerovės“²⁶. Analizuojant statistiškai konstatuotina, kad 2015 m. iš 23 konstitucinės jurisprudencijos bylų, kuriose pareiškėjų prašymai nagrinėti iš esmės, net 13 buvo susijusios su ekonominių ir socialinių teisių įgyvendinimu. Atsižvelgiant į tai, teigtina, kad vis didėjantis konstitucinės jurisprudencijos bylų skaičius neginčijamai atspindi nagrinėjamos doktrinos svarbą ir jos vystymąsi.

Be to, Konstitucinio Teismo doktrinos analizė rodo, kad yra nemažai konstitucinės jurisprudencijos bylų, kuriose teismas konstatavo teisės aktų, kuriais buvo reguliuojama ūkio subjekto ekonominė veikla, prieštaravimą Konstitucijai²⁷. Būtent šiuo atveju konstituciniai asmens ekonominės veiklos laisvės pagrindai tapdavo teisingų ekonominių santykių garantu. Todėl tiek valstybės institucijoms, nustatančioms verslo sąlygas, tiek ir ūkio subjektams (fiziniams ar juridiniams asmenims), patenkantiems į teisiškai reikšmingą situaciją, susijusią su ūkinės veiklos laisvės veikimu (licencijos, ūkinės veiklos laisvės varžymas (iš valstybės pusės) ir kt.), svarbi nagrinėjama sritis, jos tinkamas visapusiškas pažinimas užtikrina šios subjektinės teisės įgyvendinimą ir tinkamą apsaugą.

²⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas 2015 metai*, 2016, p. 22.

²⁷ Tokių pavyzdžių galima paminėti keletą, pvz.:

2008 m. sausio 21 d. Konstitucinis Teismas nutarime pripažino, kad Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 41 str. (2004 m. kovo 9 d. redakcija; Žin., 2004, Nr. 47-1548) ta apimtimi, kuria nėra numatyta galimybės įmonėms, kurioms už šio įstatymo 34 str. 17 dalyje (2004 m. kovo 9 d., 2006 m. balandžio 25 d., 2007 m. birželio 21 d. redakcijos) nurodytus teisės pažeidimus buvo panaikintas licencijos galiojimas, apskūsti teismui sprendimus dėl minėtos sankcijos skyrimo, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2002 m. kovo 14 d. nutarime pripažino, kad Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo (Žin., 1991, Nr. 6-161; 1993, Nr. 29-666) 11 stra. 2 d. ta apimtimi, kuria ribojama fizinių asmenų, neturinčių aukštojo farmacinio išsilavinimo, taip pat fizinių asmenų grupių teisė turėti nuosavybės teisę vaistinių, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Tyrimo naujumas

Atsižvelgiant į tiriamojo darbo aktualumą pateikiamas iki šiol Lietuvos teisės doktrinoje išsamiai ir kompleksiškai nenagrinėtas tyrimas, nagrinėjantis 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintus asmens ūkinės veiklos laisvės konstitucinius pagrindus, juos analizuojant tarpdisciplininiu lyginamuoju, istoriniu, ekonominiu ir teisiniu požiūriais.

Kaip teisingai paminėjo J. Žilys, „žvelgiant į dabartį kaip į socialinę tikrovę ir siekiant ją visapusiškai pažinti, visada prasminga atsigręžti į praeitį“²⁸. Istorinių įvykių pažinimas sudaro galimybes suprasti šių dienų teisinio reguliavimo istorines prielaidas, jų atsiradimo priežastis, t. y. galimybę pažinti tą socialinę erdvę, kurioje brendo atskirų subjektų politiniai-ekonominiai-teisiniai lūkesčiai. Atsižvelgiant į tai teigtina, kad siekiant išsamiau atskleisti asmens ūkinės veiklos laisvės prasmę, tyrime pateikiama šios konstitucinės laisvės genezės analizė, dėl kurios, grįžtant į konstitucinių pagrindų formavimosi laikotarpį, įvertinama konstitucinių nuostatų istorinė-ekonominė prigimtis ir tokiu būdu kompleksiškai ir išsamiai įvertinama, kas lėmė, kad Lietuvoje buvo apskritai konstitucionalizuota asmens ekonominės veiklos laisvė, ir kodėl būtent tokie šios laisvės konstituciniai pagrindai buvo padėti pagrindiniame valstybės teisės akte.

Nagrinėjamu aspektu svarbu tiriamą sritį vertinti ne tik nacionaliniu mastu, bet palyginti ir tyrinėti kitų, ypač istoriškai geopolitiškai artimų valstybių konstitucinės justicijos įdirbį („kaimyno daržą“) tuo pačiu aspektu²⁹. Todėl darbe analizuojama Vokietijos ir Lenkijos, turėjusių įtakos Lietuvos konstitucinei tradicijai³⁰, patirtis konstituciškai garantuojant galimybę laisvai

²⁸ ŽILYS, J. Konstitucija – visuomenės ir valstybės tvarumo pagrindas. *Konstitucinė jurisprudencija*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis, 2012, Nr. 4(28), p. 293.

²⁹ Paminėtina, kad Lietuvos teisės moksle yra tyrimų, analizuojančių anglosaksų valstybių teisinę ekonominę analizę (pvz., MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė: metodologinės prielaidos ir tyrimų kryptys. *Teisė*, 2012, t. 84, p. 143–156.), tačiau Lietuvai artimų valstybių, tokių kaip Lenkija ar Vokietija, teisinę-ekonominę situaciją nagrinėjančių darbų kol kas nepasirodė.

³⁰ Kaip toliau analizuojama darbe, kuriant ekonominę laisvę įtvirtinančius konstitucinius imperatyvus 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucijoje didelę įtaką turėjo 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija. Tačiau 1938 m. Lietuvos Konstitucijos projektas buvo parengtas vadovaujantis tautininkų liaupsinta 1935 m. Lenkijos Respublikos Konstitucija.

vykdyti ekonominę veiklą. Be to, Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinio Įstatymo nuostatų ir joms aiškinti bei taikyti priimtų šios šalies Konstitucinio Teismo nutarimų analizės pasirinkimą nulėmė to įstatymo priėmimo (1949 m.) ir itin veiksmingo galiojimo (be kita ko, 1990 m. susivienijus Vakarų ir Rytų Vokietijai jis nebuvo pakeistas kitu konstituciniu teisės aktu, kaip tai buvo planuota priimant PĮ³¹) išskirtinės politinės teisinės aplinkybės (nuo 1990 m. spalio 3 d. šis teisės aktas įsigaliojo ir Sovietų Sąjungos okupacinei zonai priklausiusiose vadinamosiose „senosiose“³² Vokietijos federalinėse žemėse), taip pat minėto Karlsrūjės mieste įsikūrusio VFKT jurisprudencijos savitas išplėtojimas (virtimas viena iš konceptualiai įtakingiausių nacionalinių konstitucinių doktrinų Europoje).

Lenkijos Respublikos ūkinės veiklos konstituciniai pagrindai yra nagrinėjami dėl šios valstybės 1997 m. priimto *lex fundamentalis* juridinio techninio savitumo (palyginti su kitų Vidurio ir Rytų Europos valstybių 1990–1994 m. Konstitucijomis)³³ ir dėl istorinių aplinkybių (t. y. ilgą laiką Lietuva ir Lenkija sudarė vieną valstybę, o vėliau kaip atskiros valstybės patyrė Tarybų Sąjungos socialistinės ideologijos imperatyvus, kurie neturėjo nieko bendra su racionaliais ekonomikos pagrindais. Atsižvelgiant į tai, įdomu palyginti, kaip abi valstybės, ilgą laiką gyvavusios kartu ir patyrusios panašias ekonominio gyvenimo metamorfozes, „padėjo“ ūkinės veiklos konstitucinius pagrindus).

Tam, kad būtų išvengta teisės prieštaravimų ir tam tikrų įtampų, kylančių dėl Europos teisės sistemų pliuralizmo, Konstitucinio Teismo jurisprudencija turi atsižvelgti į supranacionalinių teisės aktų bei teismų praktiką. Atsižvelgus į tai, tyrime yra pristatoma juos aiškinančių EŽTT ir ESTT doktrinų, susijusių su

³¹ PĮ laikinumas buvo eksplicitiškai įtvirtintas jo tekste, t. y. 146 str. nurodant, kad PĮ netenka galios tą dieną, kai įsigalioja laisvu vokiečių apsisprendimu priimta Konstitucija.

³² Badenas-Viurtembergas (vok. *Baden Württemberg*), Bavarija (vok. *Bayern*), Berlynas (vok. *Berlin*), Bremenas (vok. *Bremen*), Hamburgas (vok. *Hamburg*), Hesenas (vok. *Hessen*), Žemutinė Saksonija (vok. *Niedersachsen*), Šiaurės Reinas-Vestfalija (vok. *Nordrhein-Westfalen*), Reinlandas-Pfalcas (vok. *Rheinland-Pfalz*), Šlezvīgas-Holšteinas (vok. *Schleswig-Holstein*).

³³ Anot prof. E. Šileikio, Lenkijos Respublikos 1997 m. Konstitucija tam tikrais aspektais yra viena iš tobuliausių Vidurio ir Rytų Europoje. Daugiau apie tai: *Lietuvos ir Lenkijos konstitucijų raida europeizacijos kontekste*. Moksl. red. E. Šileikis, Vilnius: LMPA, 2010, p. 11.

ekonominės veiklos laisvės nagrinėjimu, glausta analizė. Tokia analizė būtina, siekiant prisidėti prie veiksmingesnio tarptautinių įsipareigojimų laikymosi.

Teorinė tyrimo reikšmė

Pristatomu disertaciniu tyrimu siekiama prisidėti prie Lietuvos teisės mokslo tyrimų, nagrinėjančių žmogaus teisių ir laisvių pagrindus Lietuvos teisėje³⁴. Išsami konstitucinės asmens ūkinės veiklos laisvės turinio Lietuvos teisės sistemoje teorinė analizė, kuri, be kita ko, būtų grindžiama ne tik Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika, bet ir kaimyninių valstybių oficialia konstitucine doktrina bei EŽTT ir ESTT jurisprudencija, kol kas nebuvo atlikta. Tokia situacija vertintina kaip bendrosios viešosios teisės doktrinos spraga.

Analizuojant teisės doktriną, galima pastebėti, kad Konstitucijos 46 str. 1 d. įtvirtinta „asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva“ samprata yra dažnai skirtingai vartojama ir suvokiama teisės mokslininkų. Kartais ši laisvė įvardijama kaip laisvė ar teisė, kartais kaip teisės principas, o kai kada kaip valstybės programinė nuostata³⁵. E. Mauricė-Mackuvienė pastebi, kad asmens ūkinės veiklos laisvė retai aptariama teisės tyrimuose kalbant apie svarbesnėmis laikomas visų visuomenės narių teises: pilietines teises, teisę į privatumą, teisę į teisingą teismą, nuosavybės teisę, teisę į darbą ir kita³⁶. Taigi manytina, kad teisės teorijoje ekonominės veiklos laisvė dažnai nepriskiriama žmogaus teisių ir laisvių kontekstui, o teisė į ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą ne visada suvokiama kaip svarbi žmogaus laisvė, jos turinys nėra teisės doktrinai visiškai aiškus. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad šis asmens ūkinės veiklos laisvės

³⁴ Pvz., paminėtini Lietuvos teisės instituto atlikti tyrimai: „Teisės į nuosavybę, teisės į ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą, vartotojų teisių užtikrinimo problemos“ (2013 m.); „Teisės į privatumą, minties, sąžinės, religijos laisvę ir saviraišką užtikrinimo problemos“ (2013), „Teisės dalyvauti valdant savo šalį užtikrinimo problemos“ (2013 m.). Tai pat aktualus Vilniaus universiteto atliktas tyrimas, nagrinėjantis žmogaus teisių padėtį ekonomikos krizės laikotarpiu (plačiau: Vilniaus universitetas. *Krizė, teisės <...>*, p. 105).

³⁵ Plačiau: KŪRIS, E. Ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija ir bendra tautos gerovė (Konstitucijos 46 straipsnio jurisprudencinis komentaras). *Jurisprudencija*, Nr. 64 (56), 2005, p. 56–73; BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos laisvės konstitucinė doktrina. Iš *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 10–53; JARUKAITIS, I. Europos Sąjungos ekonominė konstitucija kaip papildoma Lietuvos Respublikos Konstitucijos dimensija: tyrimų kontūrai. *Teisės problemos*, 2014, Nr. 2 (84), p. 26–97.

³⁶ AMBRAZEVIČIŪTĖ, K.; BALTRIMAS, J.; ir MAURICĖ-MACKUVIENĖ, E. *Teisės į nuosavybę <...>*, p. 34.

konstitucinių pagrindų tyrimas, atskleidžiantis analizuojamos laisvės atsiradimo istorines-ekonomines aplinkybes, konstitucionalizavimo genezę, turinio subtilybes atsižvelgiant į nacionalinę bei užsienio valstybių konstitucinę doktriną ir supranacionalinių teismų praktiką, leis „nutraukti paslapties šydą“ ir suteiks pakankamą pagrindą platesnėms diskusijoms ar naujiems moksliniams tyrimams nagrinėjama tema.

Praktinė tyrimo reikšmė

Atliktas tyrimas nėra sutelktas vien tik į teorinę nagrinėjamos temos reikšmę. Pristatomi mokslinio darbo rezultatai visų pirma yra reikšmingi Konstituciniam Teismui bei kitiems nacionaliniams teismams³⁷ ir valstybės valdžios institucijoms (pvz., Lietuvos Respublikos konkurencijos tarybai, Valstybinei vartotojų teisių apsaugos tarnybai) ir kt. Tyrimas pristato sisteminę asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindus nagrinėjusią nacionalinę konstitucinę doktriną, kartu lyginant ją su kitų dviejų ES valstybių narių (Vokietijos ir Lenkijos) konstitucinių teismų bei ESTT ir EŽTT jurisprudencija. Tokia analizė atskleidžia Lietuvos konstitucinėje teisėje vystomos asmens ūkinės veiklos laisvės doktrinos savitumą ir padeda rasti iškilusių problemų alternatyvius sprendimo būdus. Ekonominės veiklos laisvės išsami analizė, vadovaujantis tarptautine patirtimi, suteikia jai doktrininį aiškumą, o tai prisideda prie šios laisvės įgyvendinimo ir apsaugos užtikrinimo.

³⁷ Šiame kontekste pažymėtina, kad tiek Lietuvos Aukščiausiojo Teismo, tiek ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo formuojama ūkinės veiklos laisvės samprata, kuri detalai nenagrinėjama šioje disertacijoje, nors ir turi ypatumų, tačiau iš esmės orientuojama į ESTT jurisprudenciją bei į Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudenciją (žr., pvz., LVAT 2011 m. kovo 31 d. nutarime (adm. b. Nr. A822-2563/2011) nagrinėta konkurencingos rinkos ekonominė samprata pagal Konkurencijos tarybos poziciją ir ją lemiančią Europos Sąjungos teisę bei ESTT jurisprudenciją (ši samprata turėjo esminę reikšmę nagrinėjant UAB „Trakų paslaugos“, kurios akcijos priklauso Trakų savivaldybei, ekonominę veiklą be konkurso teikiant savivaldybės apmokamas viešąsias (viešųjų teritorijų tvarkymo darbų) paslaugas). Ši administracinė byla pagal ryšį su ESTT jurisprudencija panaši į Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. lapkričio 13 d. nutartyje (civ. b. Nr. 3K-3-505/2009) nagrinėtą viešojo intereso gynimo civilinę bylą, kurios specifika sudarė nacionalinio stadiono Vilniuje statybos viešojo finansavimo procedūrų išimčių problematika, susijusi su esą Vilniaus savivaldybei netikėtu ir jos skubėjimą sukėlusiu Vyriausybės nutarimu skirti finansavimą (Europos kultūros sostinės, Lietuvos vardo tūkstantmečio minėjimo bei Pasaulio lietuvių sporto žaidynių renginių kontekste). Šioje byloje pažymėta, kad pagal Europos Sąjungos teisę „nenumatytas įvykiais“ reikėtų laikyti tokius įvykius, kurie neapsakomai viršija įprastines ekonominio ir socialinio gyvenimo ribas, pvz., žemės drebėjimai ar potvyniai“).

Šiame tyrime pristatomi rezultatai turėtų padėti formuoti efektyviam ir darniam ekonominių santykių teisiniam reguliavimui, užtikrintų ne kintantį, bet stabilų požiūrį dėl ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygų. Paminėtina, kad šio tyrimo tikslas nėra konkrečių pasiūlymų pateikimas teisiniam reguliavimui, tačiau darnaus teisinio reguliavimo kūrimas visada yra demokratinės visuomenės aspiracija.

Atliktas mokslinis tyrimas turi tiesioginę praktinę reikšmę, skatinančią pažeistų ekonominių subjektinių teisių apsaugą ir gynimą. Tyrimas atskleidžia ūkio subjektui (bet kuriam fiziniam ar juridiniam asmeniui, įgyvendinančiam ūkinę veiklos laisvę) jo galimybes ir ribas ekonominėje erdvėje, nustatytas Konstitucijos kūrėjų. Taip pat pateikti nacionalinės ir užsienio valstybių konstitucinės justicijos bei supranacionalinių teismų praktikos pavyzdžiai padidina supratimą apie nagrinėjamos laisvės paskirtį, turinį ir ribojimo galimybes.

Tyrimo objektas

Šio disertacinio tyrimo objektas – Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinti ūkinės veiklos laisvės konstituciniai pagrindai, juos analizuojant tarpdisciplininiu lyginamuoju, istoriniu, ekonominiu ir teisiniu požiūriais. Disertaciją, be įvado, sudaro keturios pagrindinės dalys.

Siekiant visapusiškai atskleisti asmens ūkinės veiklos laisvės konstitucinius pagrindus, būtina juos analizuoti tarpdisciplininiu būdu. Atsižvelgiant į tai, *disertacijos pirmoje dalyje* tyrimo objektas analizuojamas ekonomine prasme, siekiant atskleisti ūkinės veiklos laisvės politologinę-ekonominę sampratą. Šioje tyrimo dalyje aptariami ekonomikos mokslo teorijoje pristatomi valstybės ekonomikos modelio („ekonominės sistemos“), vykdomos ekonomikos politikos ir atliekamų funkcijų „tautos ūkyje“ sampratų variantai. Taip pat pateikiama teisinį asmens ūkinės veiklos laisvės supratimą ir garantavimą determinavusių ekonominių ideologijų (merkantilizmo, fiziokratizmo, klasikinės politinės ekonomijos) genezė. Pirmoje disertacijos dalyje analizuojama ekonominės konstitucijos koncepcija, atskleidžiant konstitucijos ekonominį turinį. Paminėtina, kad konstitucijos fenomenas yra tai,

kad kiekvienas mokslas gali rasti savo srities dimensiją, reglamentuotą *lex fundamentalis* tekste, todėl pagrindiniame valstybės teisės akte randama ne tik Įvado pradžioje minėta, Lietuvos teisės istorijos tyrinėjimuose argumentuotai apginta istorinė konstitucija bei šiame tyrime analizuojama ekonominė konstitucija, bet ir politologinė konstitucija (Konstitucijos 4 str., 33 str. 1 d., 35 str. 1 d., 2 d. ir kt.), filosofinė konstitucija (Konstitucijos 18 str., 19 str., 25 str., 26 str. 40 str. 1 d. ir kt.), kultūrinė konstitucija (42 str., 45 str. ir kt.), socialinė konstitucija (38 str., 39 str., 49 str. ir 51 str.), ekologinė konstitucija (47 str. ir 54 str.) ir kt.

Antra disertacijos dalis – „Asmens ūkinės veiklos laisvės garantavimo aukščiausiu teisiniu lygmeniu Lietuvoje retrospektyva“. Atsakius į klausimą, kaip asmens ūkinė veiklos laisvė suprantama ekonomikos moksle, svarbu yra aptarti šios laisvės istorinę genezę, nes istorinių įvykių pažinimas leidžia atskleisti ekonominių santykių teisinio reguliavimo istorines sąlygas. Ši disertacijos dalis yra suskirstyta į keturias dalis: pirmoje ir antroje dalyse yra atskleidžiamos asmens ekonominės veiklos laisvės ištakos analizuojant Lietuvos Statutą ir 1791 m. Konstitucijos nuostatas. Trečioje dalyje atskleidžiamos iki Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir konstitucionalizavimo susiklosčiusios specifinės ekonominės teisinės aplinkybės (Rusijos imperijos valstybinio monopolistinio kapitalizmo pasekmės bei kaizerinės Vokietijos centralizuotos planinės ekonomikos netektys), kurios lėmė asmens ūkinės veiklos laisvės inkorporavimą į tarpukario laikotarpio konstitucinius teisės aktus. Ketvirta dalis skirta asmens ūkinės veiklos laisvės konstitucionalizavimo raidai 1918–1992 m., didžiausią dėmesį skiriant analizuojamos laisvės konstitucinių pagrindų, reglamentuotų trijose Lietuvos nuolatinėse konstitucijose, analizei. Siekiant pateikti istorinę asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindų reglamentavimo genezę, disertacijoje analizuojami ne tik aukščiausio lygio atitinkamo laikotarpio teisės aktai, tačiau ir istorijos mokslo šaltiniai.

Trečioje disertacijos dalyje analizuojami 1992 m. Konstitucijoje įtvirtinti asmens ūkinės veiklos laisvės konstituciniai pagrindai ir juos aiškinanti konstitucinė jurisprudencija. Tyrimas apima kompleksinę konstitucinės asmens

ūkinės veiklos laisvės sampratos, subjektų rato, ribojimo sąlygų analizę. Šiuo aspektu atliekama ir pasirinktų užsienio valstybių (Vokietijos ir Lenkijos) konstitucinių nuostatų bei šių valstybių konstitucinės justicijos institucijų oficialios doktrinos lyginamoji analizė. Užsienio valstybių asmens ūkinės veiklos laisvės konstitucinių pagrindų analizės pasitelkiamos siekiant pristatyti nacionalinei teisei aktualų tarptautinį kontekstą, kartu atskleidžiant Lietuvos konstitucinėje teisėje vystomos asmens ūkinės veiklos laisvės doktrinos savitumą, išryškinti šioje srityje kylančias bendras problemas bei galimus jų sprendimo būdus (todėl išsami Lenkijos ir Vokietijos konstitucinių nuostatų bei šių valstybių konstitucinės justicijos institucijų oficiali doktrina, formuojanti asmens ekonominės veiklos laisvės pagrindus, nėra tiesioginis šio darbo objektas).

Po teorinės tyrimo dalies, siekiant pateikti asmens ūkinės veiklos laisvę analizuojančius Lietuvos Respublikos konstitucinės jurisprudencijos praktinius pavyzdžius, tyrime nagrinėjamos konstitucinės justicijos bylos, kurios atspindi asmens ekonominės veiklos laisvę reguliuojančio Konstitucijos 46 str. atskirų dalių turinį. Pateikiami konstitucinės jurisprudencijos pavyzdžiai atskleidžia asmens ūkinės veiklos laisvės teorinės dalies praktines problemas.

Paminėtina, kad atsirenkant bylas buvo pasirinkti reprezentatyviausi konstitucinės teisminės praktikos pavyzdžiai, kurie atspindėtų ūkinės veiklos laisvės turinį. Vykdam konstitucinės jurisprudencijos bylų atranką buvo atsižvelgiama ne tik į jose pateiktą vertingą ir aktualią Konstitucinio Teismo doktriną, tačiau ir į pačios bylos svarbą Lietuvos ekonominiam gyvenimui (pvz., buvo pasirinkti tokie nutarimai, kurie turėjo lemiamą įtaką ekonominei veiklai farmacijos ar cukraus rinkose ir kurių pasekmės yra jaučiamos iki šių dienų). Be to, siekiant užtikrinti tiriamojo darbo naujumą ir aktualumą buvo pasirinkti ne vėlesni nei nuo 2000 m. priimti Konstitucinio Teismo nutarimai ir sprendimai³⁸.

³⁸ Konstitucinio Teismo nutarimų ir sprendimų atranka buvo daroma vadovaujantis pateikta informacija Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo internetiniame puslapyje www.lrkt.lt bei iš JANKAUSKAS, K., *et al. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos. 1993–2009*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010; STAUGAITYTĖ, V., *et al. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos. 2010–2013*.

Ketvirtoje disertacijos dalyje pateikiama tarptautinių teismų (EŽTT ir ESTT) doktrina, aiškinanti EŽTK ir Europos Sąjungos teisėje garantuotos asmens ūkinės veiklos laisvės sampratą, šios laisvės subjektų ratą ir ribojimo sąlygas. Šioje disertacijos dalyje taip pat yra pateikiami praktiniai asmens ūkinės veiklos laisvės pavyzdžiai, nagrinėti EŽTT ir ESTT praktikoje. Asmens ūkinės veiklos laisvę analizuojantys EŽTT jurisprudencijos praktiniai pavyzdžiai buvo pasirinkti vadovaujantis EŽTT informaciniu dokumentu³⁹, kuriame pateikiama aktualiausia EŽTT praktika, susijusi su asmens ekonominės veiklos laisve. ESTT aptarti pavyzdiniai sprendimai buvo pasirinkti vadovaujantis Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūros pateikta su Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 16 str. susijusių bylų statistika⁴⁰. Paminėtina, kad svarbus atrankos kriterijus tiek EŽTT, tiek ESTT byloms buvo ne tik bylos naujumas, plati asmens ekonominės veiklos laisvės doktrina, bet ir aktualumas Lietuvos rinkos ekonominiams santykiams.

Po kiekvienos disertacijos dalies yra pateikiamos apibendrinamosios pastabos, kuriose glaustai reziumuojamos ir „išryškinamos“ pagrindinės ir esminę reikšmę tyrimo tikslui turinčios atitinkamoje disertacijos dalyje padarytos išvados, pateikiami svarbiausi teiginiai.

Tyrimas iš esmės koncentruojasi į asmens ekonominės veiklos laisvės konstitucinius pagrindus. Todėl šiame darbe nėra nagrinėjamos šios laisvės reguliavimo ir taikymo apraiškos administracinėje, civilinėje ar baudžiamojoje teisėje, nėra analizuojama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ar Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika šioje srityje, kas iš esmės galėtų tapti savarankiško disertacinio tyrimo objektu arba tokio tyrimo objekto dalimi.

Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2014. Kitų darbe minimų (ne praktinių pavyzdžių) Konstitucinio Teismo nutarimų priėmimo data nebuvo ribojama, siekiant pateikti kuo platesnę ūkinės veiklos laisvės konstitucinių pagrindų doktriną.

³⁹ European court of human rights. *Companies: victims or culprits*. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Companies_ENG.pdf>.

⁴⁰European Union Agency for fundamental rights *Freedom to conduct a business: exploring the dimension of fundamental right* [interaktyvus] Luxembourg: Publications Official the European Unijon, 2015 [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-freedom-conduct-business_en.pdf>.

Taip pat reikia pažymėti, kad šiame darbe nėra analizuojamos šios laisvės integralios sąsajos su kitomis konstitucinėmis teisėmis ir laisvėmis ar kitais konstituciniais institutais.

Tyrimo tikslas – išsamiai ir sistemiškai ištirti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintus asmens ūkinės veiklos laisvės konstitucinius pagrindus, juos analizuojant tarpdisciplininiu lyginamuoju, istoriniu, ekonominiu ir teisiniu požiūriais, nustatant šios laisvės ištakas, atskleidžiant jos sąvoką, ginamą subjektą ir ribojimo galimybes.

Nurodytam tikslui pasiekti keliami tokie **tyrimo uždaviniai**:

1. Įvertinti valstybės ekonominės politikos vaidmenį ir jos poveikį ūkiui bei ekonominių santykių pagrindų konstitucionalizavimo reikalingumą.

2. Taikant teorinius ir empirinius mokslo tyrimo metodus bei atsižvelgiant į teisės, ekonomikos ir istorijos mokslo doktriną ištirti ūkinės veiklos laisvės kilmę, jos raidą bei konstitucionalizavimo procesą.

3. Lyginamuoju aspektu išanalizuoti asmens ūkinės veiklos laisvės konstitucinius pagrindus, įtvirtintus Lietuvos, Lenkijos bei Vokietijos Konstitucijose ir oficialia doktrina išplėtotus šių valstybių konstitucinėje jurisprudencijoje, pateikiant kompleksinę konstitucinės asmens ūkinės veiklos laisvės sampratos, subjektų rato, ribojimo sąlygų analizę.

4. Remiantis EŽTT ir ESTT praktikos analize, atskleisti pagrindinius ekonominės veiklos laisvės ypatumus (ištiriant šios laisvės sąvoką, ginamą subjektą ir ribojimo galimybes) Europos viešojoje teisėje.

Ginamieji teiginiai

1. Asmens ūkinės veiklos laisvės ekonominis-mokslinis konceptualizavimas nulėmė Vakarų Europos valstybių ūkio pagrindų teisinį įtvirtinimą, radusį stiprų atgarsį pirmuosiuose Lietuvos konstitucionalizmo šaltiniuose (Lietuvos Statutuose ir 1791 m. Konstitucijos nuostatuose). Pirmoje nuolatinėje 1922 m. Konstitucijoje suformuluotos asmens ekonominės veiklos laisvės gairės vertintinos kaip šiuolaikinės Lietuvos konstitucinis paveldas, padaręs didžiausią įtaką 1992 m. spalio 25 d. Konstitucijoje paskelbtiems ūkinės veiklos laisvės konstituciniams pagrindams.

2. Pagal suformuotą oficialią konstitucinę doktriną 1992 m. Konstitucijoje *expressis verbis* įtvirtinta asmens ūkinės veiklos laisvė yra šalies ekonominį pagrindą sudarantis elementas (Konstitucijos 46 str. 1 d.) ir kartu nuosavybės neliečiamumo (Konstitucijos 23 str.) komponentas, suteikiantis ūkio subjektui itin plačias ekonomines iniciatyvas ir teises galimybes, kurios yra analogiškos minimoms užsienio valstybių konstitucinėje teisėje bei supranacionalinėje teisėje.

3. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir ją aiškinančioje konstitucinėje jurisprudencijoje įtvirtinta ūkinės veiklos laisvės subjektų nediferencijuojanti pozicija (integruojanti viešųjų ūkio subjektų ekonominę veiklą) skiriasi nuo analizuotų užsienio valstybių konstitucinių teismų bei Europos Sąjungos teisminių institucijų doktrinos.

4. Lietuvos Respublikos Konstitucinė Teismo vykdoma asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimų konstitucinė kontrolė yra siauresnės apimties bei užtikrina mažiau išplėtotą šios laisvės apsaugą, nei analogiška kontrolė, vykdoma Europos Sąjungos teisminių institucijų ar Europos Žmogaus Teisių Teismo.

Atliktų tyrimų apžvalga

Po beveik penkiasdešimt metų trukusios centralizuotos planinės ekonomikos, kur galiojo socialistinės ideologijos imperatyvai, paremti privatinės nuosavybės uždraudimu, sutarčių laisvės varžymu, draudimu užsiimti ūkine ar komercine veikla, juridinių asmenų civilinio teisinio subjektiškumo ribojimu, ūkinės veiklos laisvė buvo primiršta, bet nepamiršta ne tik plačiuosiuose visuomenės sluoksniuose, bet ir tarp mokslininkų. Pabrėžtina, kad atkūrus Lietuvos nepriklausomybę akademinėje bendruomenėje nebūta plačios diskusijos dėl ūkinės veiklos laisvės ištakų ir jos konstitucinių pagrindų. Tačiau galima pastebėti, kad mokslinių tyrimų, nukreiptų į ekonominės veiklos laisvės pagrindų analizę, pamažu gausėja. Lietuvos teisės moksle analizuotas ūkinės veiklos laisvės konstitucinių pagrindų formavimas prieš priimant 1992 m.

Konstituciją⁴¹, trumpai nagrinėti ekonominės laisvės pagrindai ir juos interpretuojanti tam tikro laikotarpio Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija⁴². Novatoriškais laikytini tyrimai, analizavę ūkinės veiklos laisvę kaip Lietuvos Respublikos ekonominės konstitucijos sudedamąją dalį ar ekonominę veiklos laisvę pasaulinės ekonomikos krizės kontekste⁴³. Taip pat nemažai parašyta ekonomikos mokslo srities darbų ekonominės minties istorijos⁴⁴ tematika⁴⁵ bei apie Lietuvos ūkio transformaciją į rinkos ekonomiką⁴⁶, tačiau ūkinės veiklos laisvės analizė Lietuvoje iki šiol nesulaukė plataus dėmesio akademinėje doktrinoje, išskyrus kelis Laisvosios rinkos instituto straipsnius⁴⁷ ir R. Banelienės disertaciją⁴⁸, kurioje bendrai analizuojama vykdoma valstybės ekonominė politika Lietuvai integruojantis į ES, o ekonominė laisvė yra nagrinėjama ne kaip atskiras tyrimo objektas, o kaip viena

⁴¹ ŽILYS, J. Visavertės nuosavybės teisės ir ūkio sistemos konstitucinių pagrindų genezė. Teisiniai tekstai ir kontekstai. In: ŽILYS, J., et al. *Privatinės teisės doktrina ir praktika. Liber amicorum Vytautui Pakalniškiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.

⁴² KŪRIS, E. Ūkinės veiklos <...>, p. 56–73; BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos <...>, p. 10–53; ŠILEIKIS, E. Die unternehmerische Freiheit in der Verfassungsrechtsprechung Litauens. Iš ARNOLD, R. *Entwicklungen im Europäischen Recht*. Universität Regensburg: 2005, Band 20. S. 1–13; AMBRAZEVIČIŪTĖ, K.; BALTRIMAS, J.; ir MAURICĖ-MACKUVIENĖ, E. *Teisės į nuosavybę <...>*.

⁴³ LASTAUSKIENĖ, G. Ūkinės veiklos laisvė ir krizė: Lietuvos viešosios valdžios veiksmų įvertinimas. *Teisė*, 2015, t. 96, p. 110–131; Vilniaus universitetas. *Krizė, teisės <...>*, p. 105–146.

⁴⁴ Ekonominės minties istorija – sąvoka, kuri vartojama ekonomikos moksle kaip ekonominių teorijų istorijos sinonimas. Tokią sąvoką vartoja tiek Lietuvos (pvz., vienas iš pirmųjų Lietuvos ekonominės minties vystymosi tyrimų propaguotojų profesorius P. Šalčius (1893–1958), knygoje „Teorinė ekonomika ir ekonominės minties istorija“), tiek užsienio valstybių ekonomikos mokslo atstovai (pvz., R. Murray, knygoje „An Austrian Perspective on the History of Economic Thought“ ar M. Blaugo knygoje „Экономическая мысль в ретроспективе“).

⁴⁵ ČIEGYŠ, R. *Ekonominių teorijų istorija*. Vilniaus universiteto leidykla, 2006; BALVOČIŪTĖ, R. *Ekonominės minties istorija*. VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla: 2007.

⁴⁶ Lietuvos Respublikos ekonomikos ministerijos Lietuvos ekonomikos institutas. *Lietuvos kelias į rinkos ekonomiką*. Vilnius: 1991; ČEIKAUSKIENĖ, M., et al. *Rinkos ekonomika Lietuvos ūkyje: problemos ir sprendimai*. Vilnius: LII, 1992.

⁴⁷ ŽUKAUSKAS, V. *Ekonominė laisvė Lietuvoje pagal Heritage Foundation tyrimą*. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lri.blogas.lt/vytautas-zukauskas-ekonomine-laisve-lietuvoje-pagal-heritage-foundation-tyrima-951.html>>;

ŠIMAŠIUS, R. *Laisvoji rinka: kas prieš?* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www.lrinka.lt/index.php/meniu/leidinys_laisvoji_rinka/2005_nr2/straipsniai/laisvoji_rinka_kas_pries/787>;

PIASECKA, A. *Netikintiems teorija*. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrinka.lt/n/index.php/meniu/ziniasklaidai/straipsniai_ir_komentarai/netikintiems_teorija/1449>.

⁴⁸ BANELIENĖ, R. *Valstybės ekonominės politikos efektyvumas integracinių procesų Europos Sąjungoje kontekste*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, ekonomika (04 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.

iš ekonominio lankstumo sąlygų. Kita vertus, Lenkijos ir Vokietijos teisės mokslininkai nagrinėjama tematikai skyrė kur kas didesnę dėmesį. Abiejose valstybėse nacionaliniai ūkinės veiklos laisvės pagrindai buvo nagrinėti periodiniuose leidiniuose publikuojamuose moksliniuose straipsniuose, tiek platesnių tyrimų, tiesiogiai skirtų tik ekonominės veiklos laisvės ypatumams atskleisti, kontekste. Pvz., tarp reprezentatyviausių Lenkijos Respublikos teisės mokslininkų, atlikusių tiek fragmentinius, tiek kompleksinius mokslinius tyrimus analizuojamu klausimu paminėtini T. Biernat⁴⁹, M. Szydło⁵⁰, K. Strzyczkowski⁵¹, L. Garlicki⁵², K. Klechia⁵³, J. Ciapała⁵⁴, o Vokietijos Federacijos teisės doktrinoje žinomos yra tokios mokslininkų pavardės kaip P. Badura⁵⁵, M. Sachs⁵⁶, H. Sodan, J. Ziekow⁵⁷, T. Sasse^{58, 59}. Ūkinės veiklos laisvės interpretavimas ESTT doktrinos kontekste atskirai paminėtinos S. Žalimienė⁶⁰, H. Schwier⁶¹, H. D. Jarass⁶², C. Nowak⁶³ mokslinės įžvalgos.

⁴⁹ BIERNAT, S.; WASILEWSKI, A. *Wolność gospodarcza w Europie*. Zakamycze, 2000.

⁵⁰ SZYDŁO, M. *Wolność działalności gospodarczej jako prawo podstawowe*. Wrocław 2011.

⁵¹ STRZYCZKOWSKI, K. *Przedsiębiorstwo publiczne: problemy prawne*. Warszawa: PWN, 2014.

⁵² GARLICKI, L. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Komentarz. Wydawnictwo Sejmowe, 2005.

⁵³ KLECHIA, K. *Wolność działalności gospodarczej w Konstytucji RP*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2009.

⁵⁴ CIAPAŁA, J. *Konstytucyjna wolność działalności gospodarczej w Rzeczypospolitej Polskiej*. Szczecin: Wydział Prawa i Administracji, 2009.

⁵⁵ BADURA, P. *Wirtschaftsverfassung und Wirtschaftsverwaltung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.

⁵⁶ SACHS, M. (Hrg.) *Grundgesetz. Kommentar*. [interaktyvus]. München: Verlag C. H. Beck, 2014 [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą:

<[https://beck-](https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/SachsKoGG_7/GG/cont/SachsKoGG.GG.a12.htm)

[online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/SachsKoGG_7/GG/cont/SachsKoGG.GG.a12.htm](https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/SachsKoGG_7/GG/cont/SachsKoGG.GG.a12.htm)>.

⁵⁷ SODAN, H.; ZIEKOW, J. *Öffentliches Wirtschaftsrecht*, München: Verlag C. H. Beck, 2013.

⁵⁸ SASSE, T. *Die Grundberechtigung juristischer Personen durch die unternehmerische Freiheit gemäss Art. 16 der Europäischen Grundrechtcharta*. Europarecht, 2012, Heft 6.

⁵⁹ Paminėtina, kad Vokietijos teisės doktrinoje yra teisės tyrimų, kuriuose ne tik nagrinėjami Vokietijos ūkinės veiklos laisvės pagrindai, bet ir kaimyninės šalies – Lenkijos. Pvz., DIEMER-BENEDICT, T. *Wirtschaftsfreiheit in Polen. Verfassungs- und verwaltungsrechtliche Grundlagen des Rechts auf wirtschaftliche Betätigung*. Verlag: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2001.

⁶⁰ ŽALIMIENĖ, S. *Isisteigimo teisė pagal Europos Bendrijos teisę*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2001.

⁶¹ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“ nach Artikel 16 der Charta der Grundrechte der Europäischen Union*. Frankfurt am Main, Peterlang, 2008.

⁶² JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte der Europäischen Union (unter Einbeziehung der vom EuGH entwickelten Grundrechte, der Grundrechtsregelungen der Verträge und der EMRK)* [interaktyvus]. Kommentar, 2. Auflage, München: C.H.Beck, 2013 [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą:<https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2fkomm%2fjarassgrcheu_2%2fcont%2fjarassgrcheu.htm&pos=1&hlwords=on>.

⁶³ NOWAK, C. *Unternehmerische Freiheit und Wettbewerbsfreiheit*. Iš: HESELHAUS, S., NOWAK, C. *Handbuch des Grundrechtsschutzes in der Eu – Kommentar zu den Grundrechten und*

Tuo metu moksliniai darbai, tiesiogiai nagrinėjantys ūkinės veiklos laisvės pagrindus ir jų apsaugą EŽTK ir EŽTT jurisprudencijoje, užsienio mokslininkų darbuose labai reti, analizė fragmentiška⁶⁴.

Išsamiau susipažinus su nagrinėjamoje srityje atliktais tyrimais, teigtina, kad ekonominės veiklos laisvės analizė yra dažna užsienio valstybių teisės doktrinoje ir nėra naujas mokslinių tyrinėjimų objektas. Tačiau sulyginus su Lietuvos teisės doktrina, pastebėtina, kad mokslinis indėlis nagrinėjamoje srityje yra labai skurdus. Lietuvos Respublikoje nėra kompleksinio ir išsamaus tyrimo, kuris pateiktų ūkinės veiklos laisvės konstitucinių pagrindų susiformavimo tradicijas, jas lėmusias ideologines mintis, ekonomines-socialines aplinkybes; detaliai aptartų Konstitucijoje įtvirtintos ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos sąvokos prasmę, subjektų ratą bei ribojimo galimybes atsižvelgiant į Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktriną ir užsienio valstybių konstitucinės justicijos institucijų praktiką bei į supranacionalinius teisės standartus.

Matydama „doktrininę spragą“ analizuojamoje srityje, disertacinio tyrimo autorė keliuose savo straipsniuose trumpai analizavo ūkinės veiklos laisvės atsiradimo ir konstitucionalizavimo Lietuvos Respublikos teisėje teorinius pagrindus⁶⁵ bei šios laisvės konstitucinius pagrindus, įtvirtintus 1992 m. Konstitucijoje ir juos interpretuojančią konstitucinę doktriną⁶⁶.

Tyrimo metodai

Keliamam darbo tikslui ir uždaviniams pasiekti kompleksiskai naudojami teoriniai ir empiriniai mokslinio tyrimo metodai: lingvistinės analizės, istorinis, dokumentų ir kitų tyrimo šaltinių analizės, loginės bei sisteminės analizės,

grundrechtsgleichen Rechtsgrundsätzen der Europäischen Union. München: Beck-Verlag, 2006, S. 866–898.

⁶⁴ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>; ISENSEE, J.; KIRCHHOF, P. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band VIII, Grundrechte: Wirtschaft, Verfahren, Gleichheit*, 3. Auflage, Heidelberg: C. F. Müller, 2010.

⁶⁵ JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Teisinės ūkinės veiklos laisvės ištakos. *Teisė*, 2015, t. 95, p. 84–99; JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Konstitucinė ūkio reguliavimo tradicija 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje. Iš: *Konstitucionalizmo idėja, bendroji Europos teisė ir Lietuvos konstitucinė tradicija: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Vilniaus universitetas: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 267–289.

⁶⁶ JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Lietuvos, Lenkijos ir Vokietijos ūkinės veiklos laisvės konstitucinių pagrindų lyginamieji aspektai. *Teisė*, 2015, t. 96, p. 162–186.

lyginamasis, kritinis ir kt.⁶⁷ Dominuoja teisinė metodika, bet ją taikant reikšmingos ne vien tik teisinės, bet ir tarpdisciplininės, visų pirma ekonominės, istorinės žinios.

Konkrečią taikomų metodų „hierarchiją“ pagal jų reikšmę ginamiems teiginiams ir išvadoms suformuluoti galima išreikšti atskleidžiant pavienius metodus tokiu eiliškumu:

- *Istorinis metodas*, kuriuo buvo išryškintos tiek ekonominių, tiek teisinių reiškinių ypatybės, jų istorinio vystymosi ypatumai bei skirtingų šių reiškinių koegzistencija (sambūvis), buvo taikytas analizuojant ūkinės veiklos laisvės formavimosi raidą Lietuvoje. Paminėtina, kad 1992 m. ūkio reguliavimo konstitucinės normos buvo modeliuotos ne visiškame vakuume, o patyrė visuomenėje vyravusių ekonominių problemų ir reikalavimų įtaką. Būtent nuo susiformavusios konstitucinės tradicijos ir nuo to meto Lietuvos ūkyje nagrinėjamų probleminių klausimų bei ekonominių ir socialinių aplinkybių priklausė šių normų turinys. Dėl to į konstitucinį ūkinės veiklos laisvės reguliavimą buvo pažvelgta per laiko prizmę, t. y. istoriniu aspektu buvo analizuojami asmens ūkinės veiklos laisvės supratimo atspindžiai pradedant nuo Lietuvos Statutų, 1791 m. Konstitucijos, nagrinėjant tarpukario Lietuvos asmens ekonominės veiklos laisvės konstitucinius pagrindus bei atskleidžiant teises ir ekonomines sąlygas Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo metu, kurios lėmė 1992 m. Konstitucijos asmens ūkinės veiklos laisvės reguliuojančių nuostatų turinį.

- Ūkinė veiklos laisvė yra pripažįstama ir kitų valstybių konstitucinėje teisėje bei pagrindiniuose tarptautiniuose aktuose, ginančiuose žmogaus teises ir laisves, taigi ieškant ir vertinant Lietuvos plėtojamos teisės doktrinos bei teismų praktikos panašumų ir skirtumų su kitų Europos valstybių (ES, Europos Tarybos) teise, pasitelkiamas *lyginamasis tyrimo metodas*. Šis metodas ypač svarbus, nes ūkinės veiklos laisvės atsiradimui bei vystymuisi didžiausią įtaką padarė Vakarų teisės tradicija ir ekonominė mintis. Dėl to būtina pažvelgti, kaip

⁶⁷ KARDELIS, K. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex, 2002, p. 179–207; TIDIKIS, R. *Socialinių mokslų tyrimo metodologija*. Vilnius: LTU, 2003, p. 369–466.

ekonominė veiklos laisvė suprantama tiek demokratiškos Vokietijos, tiek ir ilgą laiką kartu su Lietuva gyvavusios ir panašias ekonominio gyvenimo metamorfozes patyrusios Lenkijos konstitucinėje teisėje bei Europos supranacionalinėje teisėje. Tokia kompleksinė analizė leidžia suvokti nacionalinės ūkinės veiklos laisvės savitumą, panašumus bei skirtumus lyginant su kitomis teisės sistemomis.

- *Dokumentų ir kitų tyrimo šaltinių analizės metodas* leido tirti mokslinę literatūrą, aktualų nacionalinį ir tarptautinį teisinį reguliavimą bei oficialiąją teismų praktiką. Paminėtina, kad analizuotai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrinai buvo taikomas tikslinės atrankos kriterijus, t. y. buvo taikomi tiek kokybiniai, tiek kiekybiniai kriterijai⁶⁸. Tas pats pasakytina apie ūkinės veiklos laisvę analizuojančius EŽTT ir ESTT jurisprudencijos praktinius pavyzdžius⁶⁹.

- *Lingvistinės analizės metodas* pasitelkiamas tiriant ūkinės veiklos laisvės sampratą, kitas teises sąvokas, Lietuvos, Vokietijos ir Lenkijos konstitucines nuostatas, EŽTK ir Chartijos, kitų teisės aktų normas, aiškinant jų reikšmę. Šis metodas taip pat buvo reikšmingas analizuojant aktualią nacionalinę bei tarptautinę teismų praktiką nagrinėjamoje srityje.

- *Teleologinis metodas* taikomas nagrinėjant konkrečias nuostatas priėmusių nacionalinių ir tarptautinių teisėkūros subjektų ketinimus, minėtų nuostatų priėmimą lėmusią argumentaciją, jomis siekiamus tikslus.

- *Kritinis metodas* pasitelkiamas siekiant įvertinti esamo konstitucinio reguliavimo ir plėtojamos konstitucinės doktrinos privalumus, trūkumus, probleminius aspektus.

- *Sisteminės analizės ir loginės analizės metodai* leido nustatyti asmens ūkinės veiklos laisvės turinio elementus, esminio taikymo dėsnumus. Remiantis šiais metodais buvo formuluojamos darbe priimtos išvados, apibendrinimai.

⁶⁸ Paminėtina, kad apie atrankos kriterijus detaliau buvo kalbama aptariant tyrimo objektą.

⁶⁹ *Ibidem*.

1. POLITINĖ-EKONOMINĖ ASMENS ŪKINĖS VEIKLOS LAISVĖS SAMPRATA IR JOS TEISINĖ REIKŠMĖ

1.1. Valstybės ekonomikos modelio („ekonominės sistemos“), vykdomos ekonomikos politikos ir atliekamų funkcijų „tautos ūkyje“ sampratų variantai bei „ekonominės konstitucijos“ koncepcija

Galiojanti Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucija – ne istorinė deklaracija ar simbolinis dokumentas, bet *gyvas* teisės aktas, kurio reali norminė galia ir aktuali samprata nuolat papildoma ir sukonkretinama besikeičiančių santykių ir kylančių konstitucingumo (teisėtumo) abejonių kontekste. Todėl konstitucinė vertybė „asmens ūkinės veiklos laisvė“, įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 1 d., turi būti analizuojama ne tiek 1992 m. ūkinės suirutės, ekonominės ir ypač finansinės sistemos reformos ar tuomet realiai itin ribotos ekonominės individo laisvės bei visos tuometinės ekonominės brandos požiūriu, kiek visų konstituciškai istoriškai pažintų ar teoriškai įmanomų ir moksliskai pagrindžiamų valstybės reguliuojamos ūkinės veiklos modelių (ekonomikos koncepcijų) kontekste. Tačiau „grynai“⁷⁰ norminę (konstitucinę teisinę) asmens ūkinės veiklos laisvės analizę neišvengiamai pristabdo ar atitolina tai, kad tos laisvės objektą sudaranti ūkinė veikla (taip pat vartojant ekonominės veiklos sinonimą) sietina ne tiek su teisine abstrakcija ir istorija, kiek su tam tikra ūkine (ekonominė) „kontekstine samprata“, t. y. turi būti toks tautos ūkis, kurio pagrindą sudarytų valstybės teisės aktais siekiant bendros gerovės reguliuojamas asmens ūkinė veiklos laisvės įgyvendinimas (Konstitucijos 46 str. 1–3 d.). Todėl kyla tam tikra (sąlygiška) metodologinė problema: jei kiekvienas „atskiras“ mokslas turi būti savitai moksliskas pagal tyrimo objektą ir metodus⁷¹, tai teisės mokslo specifika, regis, besąlygiškai reikalauja išsamiai tyrinėti tik teises kategorijas (ir išsamiau netyrinėti

⁷⁰ KELSEN, H. *Grynoji teisės <...>*, p. 43.

⁷¹ Plačiau: VALANČIENĖ, D. *Teisės mokslas senojo ir naujojo mokslo paradigmos akivaizdoje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015, p. 85.

neteisinių ar „nepakankamai juridinių“ kategorijų), tarp jų – valstybės teisės sistemai priskiriamų teisės aktų hierarchijoje aukščiausią galią turinčioje Konstitucijoje „instrumentalizuotą“ ekonominę teisinę vertybę: tautos ūkio pagrindą bendros gerovės labui sudaryti turinčią asmens ūkinės veiklos laisvę.

Šiame kontekste itin svarbi konstitucinės teisės ir teisėkūros institucijų politikos, taigi ir ekonominės politikos atribojimo (netapatinimo) oficiali doktrininė formulė: „valstybės ekonominės politikos turinio (*inter alia* prioritetų), priemonių ir metodų vertinimas (kad ir kas juos vertintų), taip pat ir pagrįstumo ir tikslingumo aspektu, net jeigu laikui bėgant paaiškėja, kad buvo ir geresnių jos pasirinktos ekonominės politikos alternatyvų (taigi ir tai, kad ši anksčiau suformuota ir vykdyta ekonominė politika pagrįstumo ir tikslingumo aspektu pagrįstai vertintina neigiamai), savaime negali būti dingstis kvestionuoti tą (anksčiau suformuotą ir vykdytą) ekonominę politiką atitikusio ūkinės veiklos teisinio reguliavimo atitiktį aukštesnės galios teisės aktams, *inter alia* Konstitucijai (taip pat ir Konstituciniame Teisme inicijuojant konstitucinės justicijos bylas), nebent tas teisinis reguliavimas jau jį nustatant teisės aktuose būtų akivaizdžiai priešingas tautos gerovei, Lietuvos visuomenės ir valstybės interesams, akivaizdžiai paneigtų Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes“⁷².

Taigi Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje gana aiškiai nubrėžta riba tarp Konstitucinio Teismo vykdomos konstitucinės normų kontrolės (kartu ir ją tyrinėjančio teisės mokslo) ir įstatymų leidėjo ekonominės politikos, kurią įgyvendinant gali būti ideologizuotai reguliuojamas „tautos ūkis“. Tokiu „riboženkliu“ iš esmės nurodoma ne tik Konstitucinio Teismo kontrolei nepriskiriama teisėkūros sritis (objektas), bet ir konstitucinės teisės moksle nenagrinėtina („nejuridizuojama“) politinio pobūdžio valstybės atstovaujamųjų ir vykdančiųjų institucijų politinės ekonominės valios (nuožiūros, pasirinkimo, diskrecijos) sritis, kurią turėtų analizuoti pirmiausia politologija, ekonomika ar kiti mokslai. Visa tai tarsi patvirtina ir dar labiau

⁷²*Inter alia* Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 2 d., 2015 m. birželio 11 d. nutarimai.

metodiškai atskiria Konstitucijoje įtvirtinta Konstitucinio Teismo vykdomos normų kontrolės išlyga: „jeigu kreipimasis grindžiamas ne teisiniais motyvais“ (106 str. 6 d.). Išėtų, kad jei neteisiniai motyvai nėra konstituciškai reikšmingi (t. y. neįpareigojantys Konstitucinį Teismą vykdyti normų kontrolę) motyvai, tai ir jų mokslinė analizė neturi būti laikoma teisės mokslui reikšminga analize, ji veikia laikiama ekonomine ar politologine analize.

Tačiau visgi būtina pripažinti, kad tiek pacituota konstitucinė jurisprudencija neužkerta kelio Konstituciniam Teismui manant, kad teisiškai svarbu ir būtina tirti įstatymų leidėjo ekonominę politiką (ypač žmogaus teisių įgyvendinimo bloginimo ar varžymo aspektu), tiek pacituotos Konstitucijos 106 str. 6 d. įtvirtintos normų kontrolės išlygos dalis „turi teisę atsisakyti priimti nagrinėti bylą“ besąlygiškai nedraudžia Konstituciniam Teismui nagrinėti kreipimąsi, grindžiamą ekonominiais motyvais.

Būtent tai šiame darbe gali būti traktuojama kaip svarus – pačios Konstitucijos nuostatų ir jų oficialaus aiškinimo suponuojamas – pagrindas pradėti analizuoti konstitucinės asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindus platesniu tarpdisciplininiu, būtent ekonominiu-istoriniu, požiūriu.

Šiuo tikslu pirmiausia svarbu pažymėti, kad ekonomikos teorija teigia, kad ekonomika – tai mokslas apie tai, kaip visuomenė sutelkia ribotus išteklius beribiems gyventojų poreikiams tenkinti arba, paprasčiau tariant, tai mechanizmas, skirtas optimaliai paskirstyti išteklius⁷³. Valstybė turi ribotus išteklius, o visuomenės poreikiai – beribiai, ir jų didėjimas yra nuolatinis. Klasikinėje ekonomikos teorijoje vardinamos keturios išteklių rūšys – darbas, kapitalas, žemė, verslumas⁷⁴. Tačiau visuomenės, gyventojų poreikius išreiškia prekių ir paslaugų paklausa, vartojimas (kaip įgyvendinta paklausa), kurių didėjimas neturi ribų. Todėl kiekvienoje valstybėje yra labai svarbus išteklių paskirstymo principas, būdas, t. y. kaip, koku būdu galima paskirstyti turimus ribotus išteklius šiems nuolat augantiems visuomenės poreikiams tenkinti. Ši

⁷³ STANIKŪNAS, R. Valdžios kišimasis į rinką ir jos poveikis konkurencijai. *Pinigų studijos*, 2010, t. 1, p. 5.

⁷⁴ RAKAUSKIENĖ, O. G. *Valstybės ekonominė politika (fiskalinė, užsienio prekybos ir socialinė politika)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 16.

klausimą ir sprendžia pasirinkta valstybėje ekonominė sistema, kuri nulemia valstybinio ūkio reguliavimo kryptį. Taigi valstybės ekonominė sistema – tai ribotų ir retų išteklių paskirstymo metodas (būdas), kurį nulemia tam tikras ekonomikos modelis.

Yra trys pagrindiniai išteklių paskirstymo būdai, sudarantys ekonominės sistemos pagrindą, t. y. rinkos, centralizuota komandinė ir mišri ekonomika. Toliau trumpai aptariami šie ekonomikos valdymo modeliai:

- Rinkos ekonomika – natūraliausias ūkio tipas, paremtas savireguliacijos mechanizmu, t. y. laisvosios rinkos principu (*laissez faire* ar „nematomos rankos“ principas). Rinkos ekonomikos esmę sudaro paklausos ir pasiūlos pusiausvyra, o varomoji rinkos ekonomikos jėga yra paklausa. Šios rinkos regulatorius yra ekonominės teisės ir laisvės, todėl šiai ekonominei sistemai nereikia atskiro sureguliuojimo. Rinkos ekonomika vadovaujasi dviem esminėmis sąlygomis: ūkinės veiklos laisve bei laisva konkurencija. Dominuojant privatinei nuosavybei kiekvienas produkcijos savininkas turi teisę laisvai įgyvendinti ūkinę veiklą bei laisvai konkuruoti, o vartotojas turi laisvę rinktis produktą ar paslaugą, nes galioja paklausos ir pasiūlos mechanizmas. Būtent vartotojas netiesiogiai valdo produkciją, užimtumą, investicijas, konsumpciją ir taupymą. Šioje ekonominėje sistemoje yra ir viešoji nuosavybė, kurią valdanti valstybė ar savivaldybės yra prilyginamos ūkio subjektui ar vartotojui. Kaip nurodo ekonomikos teorija, vidutiniškai valstybių įmonėms tenka apie 10–25 proc. bendrųjų nacionalinių investicijų ir valstybei dažniausiai priklauso telefonų sistema, geležinkeliai, dauguma pagrindinių elektrinių ir pan.^{75, 76}

- Centralizuota komandinė ekonomika (kitaip vadinama kontroliuojama ekonomika) – jos pagrindas yra valstybės priimtas tam tikras ūkio planas, pagal

⁷⁵ WONNACOTT, P.; WONNACOTT, R. *Mikroekonomika*. Litera Universitatis Vytauti Magni, 1993, p. 53.

⁷⁶ O. G. Rakauskienė nurodo, kad tarp ekonomikos mokslininkų dažnai keliama hipotezė, kad teritorijoje, kurioje nebūtų politinės valdžios, ilgainiui susiformuotų rinkos ekonomikos sistema. Tačiau rinkos ekonomika nėra tiek tobula, kad galėtų funkcionuoti be viešosios valdžios įsikišimo. Plačiau: RAKAUSKIENĖ, O. G. *Valstybės ekonominė politika* <...>, p. 87.

kurį ir yra skirstomi riboti ištekliai. Tokia ekonominė sistema dominavo visose valstybėse, kuriose iš kapitalistinės buvo pereita prie socialistinės santvarkos (pvz., Rusijoje, kai kuriose Azijos šalyse bei Vidurio ir Rytų Europos šalyse, tarp jų ir Lietuvoje⁷⁷). Ši ekonominė sistema yra rinkos ekonomikos priešingybė ir vadovaujantis ja, ūkinės veiklos laisvė, konkurencija yra nereikalingi ir turi būti pakeisti valstybės ūkio reguliavimo mechanizmu. Taigi produkciją, užimtumą, investicijas, konsumpciją bei taupymą centralizuotai valdė valstybė.

Galima išvardyti tokias pagrindines planinės ekonominės sistemos savybes, minimas teisės ir ekonomikos mokslinėje literatūroje:

1. šioje ekonominėje sistemoje dominuoja viešoji nuosavybė;
2. vietoj ūkinės veiklos laisvės yra valstybės kuriamos ir valdomos valstybinės ir komunalinės įmonės, kurios, valstybės kontroliuojamos, įgyvendina planinius ūkinius planus;
3. vietoj laisvos ūkio subjektų konkurencijos yra varžytuvės dėl valstybės nustatytų planų įgyvendinimo, o dar geriau jų viršijimo;
4. vietoj paklausos ir pasiūlos mechanizmo veikia valstybės (dar kitaip vadinto „Centro“) nustatyti ūkio vystymosi planai, kuriuose yra nurodomi pagaminamos produkcijos kiekis, užimtumo lygis, investicijų dydis, vartojimo lygis atsižvelgiant į mikroekonominį ar makroekonominį lygį ar į trumpalaikę ar ilgalaikę ūkio vystymosi perspektyvą;
5. ūkio subjekto tikslas planinėje ekonomikos sistemoje nėra pelnas, be to, už jų įsiskolinimus neatsako valstybės biudžetas;
6. produkcijos pirkėjai čia yra kiti ūkio subjektai ir paprasti vartotojai, tačiau jų teisė rinktis prekes ir paslaugas yra ribota, kadangi valstybė nustato prekių ir paslaugų pardavimo kiekius⁷⁸.

⁷⁷ P.vz., 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijos 16 str. buvo nustatyta: „Ekonomikai vadovaujama remiantis valstybiniais ekonominio ir socialinio vystymo planais, atsižvelgiant į šakinį ir teritorinį principus, derinant centralizuotą valdymą su imonių, susivienijimų ir kitų organizacijų ūkiniu savarankiškumu bei iniciatyva. Kartu aktyviai panaudojama ūkiskaita, pelnas, savikaina, kiti ekonominiai svertai ir paskatos“.

⁷⁸ Plačiau: DAVULIS, G. *Ekonomikos teorija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003. p. 7.; RAKAUSKIENĖ, O. G. *Valstybės ekonominė politika* <...>, p. 88; LASTAUSKIENĖ, G. Ūkinės veiklos <...>, p. 115; BADURA, P. *Wirtschaftsverfassung* <...>, S. 2; ISENSEE, J.; KIRCHHOF, P. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band VIII* <...>, Rn. 1–43.

Aptartos dvi ekonominės sistemos dažniausiai yra labiau išimtis negu realybė. Praktiniame gyvenime dažniausiai galime rasti trečiąją – mišriąją ekonominę sistemą.

- Mišri ekonomika⁷⁹ yra ta, kurioje išteklius skirsto ir rinka, ir valstybė, joje dominuoja įvairios nuosavybės formos (tiek privačioji, tiek viešoji) bei laisvos konkurencijos ir valstybinio reguliavimo principai. Kaip teigia, O. G. Rakauskienė, „mišrumas“ suprantamas visų pirma kaip rinkos savireguliacijos principo papildymas aktyvia valstybės įtaka ten, kur rinka neefektyvi, kur ji iškraipo procesus. Valstybės uždavinys yra pašalinti šiuos trūkumus ne pakeičiant, o, atvirkščiai, stiprinant patį rinkos mechanizmą⁸⁰. Valstybės intervenciją į rinkos ekonominius santykius pateisina ir užsienio mokslininkai nurodydami, kad rinka nėra nepriklausoma nuo valdžios – valdžia gali teisėtai paveikti rinkos mechanizmą, jį formuoti ir keisti, todėl siekdama išvengti konkurencijos iškreipimų ir užtikrinti jos veiksmingumą, šalies valdžia kuria teises ir institucines sistemas, t. y. nustato taisykles, kurios apibrėžia tinkamą įmonių ir privačių asmenų elgseną rinkoje, numato šių sistemų sąveikos efektyvumą ir sudaro prielaidas kurti saugios konkurencijos rinką⁸¹.

Kyla klausimas, koks iš minėtų sistemos modelių bus įgyvendinamas valstybėje. Kiekviena ekonominė sistema sprendžia tuos pačius ekonominius uždavinius, nepriklausomai nuo to, kas dominuoja priimant sprendimus – rinka ar valstybė. Kiekviena ekonominė sistema turi atsakyti į tris pagrindinius klausimus: ką turi gaminti šalies ūkis, kaip turi būti gaminama produkcija (išteklių derinimo problema) ir kam atiteks sukurtos vertybės.

⁷⁹ G. Lastauskienė šį ekonominės santvarkos modelį vadina visuomeninės rinkos ekonomika (arba reguliuojamos rinkos ekonomika), kurios esmė – valstybė pripažįsta rinką kaip vienintelį ekonomikos valdymo mechanizmą, bet kartu įsipareigoja sukurti teises teisingo materialinių vertybių padalijimo garantijas. Konceptija siekiama suderinti laisvąją rinką ir valstybės socialinę misiją (kuri iš esmės yra globėjiška). Plačiau: LASTAUSKIENĖ, G. Ūkinės veiklos <...>, p. 114.

⁸⁰ RAKAUSKIENĖ, O. G. *Valstybės ekonominė politika* <...>, p. 17.

⁸¹ Plačiau: PORTNEY P. R., STAVINS R. N. (eds.) *Public Policies for Environmental Protection*. Washington, DC: RFF Press., 2000; BARROW L., ROUSE C. E. *School Vouchers and Student Achievement: Recent Evidence, Remaining Questions*. Chicago: Federal Reserve Bank of Chicago, 2008.

Atsakydama į trečią klausimą valstybė gali pasirinkti dvi ekonomikos teorijoje išskiriamas gėrybių paskirstymo koncepcijas – ekonominio efektyvumo ir socialinio teisingumo.

Ekonominio efektyvumo koncepcija dažniausiai taikoma rinkos ekonominėje sistemoje, kur rinka yra pagrindinis geriausias gėrybių skirstytojas. Rinkos pagrindiniai mechanizmai – kainų sistema ir konkurencija – sureguliuoja išlaidas ir verslo aktyvumą, kad tie, kas dirbo mažiausiomis sąnaudomis, gauna didžiausią pelną.

Socialinio teisingumo koncepcija dažniausiai vyrauja planinėje ir mišrioje ekonominėje sistemoje, kai pripažįstama, kad rinkai paskirstant gėrius lieka labai svarbi visuomenės dalis, kuri šių gėrių negauna (mokslininkai, menininkai, vaikai ir t. t.). Todėl valstybė įsikiša į ekonominius santykius siekdama patenkinti šios visuomenės dalies poreikius.

Anot O. G. Rakauskienės, nuo šių koncepcijų derinio pasirinkimo ar jų vyravimo ir priklauso valstybės ekonominės sistemos modeliai⁸².

Galima konstatuoti, kad, kaip rodo pasaulio valstybių patyrimas, niekada nebuvo ir negali būti grynojo laisvosios rinkos ekonomikos pavidalo, ir net idealiausioms rinkoms reikalingas tam tikras valstybinis reguliavimas. Šiuolaikinėje ekonomikos teorijoje ir praktikoje visuotinai pripažįstama, kad rinkos ūkis turi būti mišrus. Pažymėtina, kad paprastumo sumetimais laisvosios rinkos ekonomikos sistemos vadinamos dažniausiai ne mišria ekonomika, o tiesiog rinkos ekonomika.

Pasirenkant valstybės ekonomikos modelio tipą, labai svarbi yra teisėkūros institucijų formuojama valstybės ekonominė politika.

Valstybės ekonominė politika – visuma valstybės priimamų sprendimų ir naudojamų teisinių bei ekonominių priemonių, kuriomis siekiama daryti įtaką šalies ekonomikai. Ekonomikos teorija formuluoja ekonominius principus, reikalingus formuoti ekonominę politiką, kurios tikslas yra spręsti ekonomines

⁸² Plačiau apie tai: GARŠKIENĖ, A.; MINKEVIČIENĖ, N.; PALIULYTĖ, R. *Valstybės veikla: funkcijos ir reguliavimo kryptys*. Vilnius: Lietuvos informacijos institutas, 1993, p. 2–7; RAKAUSKIENĖ, O. G. *Valstybės ekonominė politika* <...>, p. 18–19.

problemas. O teisės teorija leidžia įtvirtinti šiuos ekonominius principus teisės aktuose atsižvelgiant į teisėkūros reikalavimus ir žmogaus teises. Remiantis valstybės ekonomine politika formuojamos bei realizuojamos valstybės ūkio valdymo priemonės. Šiomis priemonėmis stengiamasi daryti įtaką visam valstybės ūkiui, jo raidai, efektyvumui.

Valstybės ekonominė politika – tai valstybės tiesioginių ir netiesioginių priemonių sistema, daranti įtaką ūkio subjektų elgesiui⁸³. Tiesioginis valdžios dalyvavimas ekonominiuose santykiuose skatinamas dviejų pagrindinių priežasčių: 1) siekio vartotojus aprūpinti viešosiomis prekėmis ir teikti viešąsias paslaugas, kai pati rinka negali užtikrinti tinkamo jų paskirstymo, ir kartu siekio gauti tam tikros naudos iš viešojo sektoriaus; 2) situacijos, kai valstybė ar jos institucijos veikia kaip prekių ar paslaugų pirkėjas iš privačių ūkio subjektų. Netiesioginis valdžios dalyvavimas ūkio santykiuose būna tada, kai ekonominiai santykiai gali pakenkti visuomenės gerovei, viešiesiems interesams (pvz., dėl vykdomos ekonominės veiklos padidėja oro tarša, pablogėja žmonių sveikatos būklė ar pan.) ir būtinas teisinis šių santykių reguliavimas⁸⁴.

Požiūris į netiesioginį valstybės dalyvavimą ekonominiuose santykiuose įgyvendinant šių santykių reguliavimą yra įvairus. Kai kurie ekonomikos mokslo atstovai teigia, kad valstybė negali reguliuoti ūkinių santykių, o ekonomika turi funkcionuoti savireguliacijos principu. Kiti vis dėlto mano, kad aktyvi ekonominė politika mažinant nedarbą ar infliaciją gali teigiamai paveikti visą ekonomikos raidą, kad valstybės ūkio sistemoje yra ūkinės veiklos sritys, pasižyminčios ekonominės veiklos laisvės ribojimo būtinumu⁸⁵. Pasaulio valstybių ekonomikos raidos praktika parodė tokius ekonomikos sistemos trūkumus, kaip monopolijų atsiradimas, ribotų išteklių problema, žymūs ūkio cikliniai svyravimai, kurie reikalauja tam tikro ekonominių santykių koregavimo ir valstybės dalyvavimo bei intervencijos į ekonominius santykius. Todėl rinkos

⁸³ RAKAUSKIENĖ, O. G. *Valstybės ekonominė politika* <...>, p. 20.

⁸⁴ Plačiau apie tai: STANIKŪNAS, R. *Valdžios kišimasis* <...>, p. 9.

⁸⁵ Plačiau: LAURINAVIČIUS, A. *Naujosios institucijų funkcijos ekonomikoje ir tarptautinėje prekyboje*. Iš: *Regnum est: 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui – 20*. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui. Atsak. red. Gediminas Mesonis, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 995.

jėgų konkurencija turi būti derinama su valstybės jėga, lemiančia visos ūkinės veiklos didesnę funkcionavimo efektyvumą.

Pripažinus valstybės dalyvavimo ekonominiuose santykiuose poreikį, būtina aptarti valstybės dalyvavimo ūkiniuose santykiuose būdus. Lietuvos ekonomikos teorijoje išskiriamos šios valstybės funkcijos ūkiniame gyvenime⁸⁶:

1. Strateginė valstybės funkcija. Valstybė turi turėti valstybės ekonominės plėtros ilgalaikę strategiją, kurioje turėtų būti atspindėta valstybės vizija, misija, strateginiai tikslai, prioritetai, uždaviniai ir jų įgyvendinimo etapai, veiksmų kryptys ir priemonės. Valstybės strateginės funkcijos ūkiniuose santykiuose sėkmingas įgyvendinimas priklauso nuo ekonomikos (ūkio), joje vykstančių sudėtingų ir prieštaringų procesų suvokimo, kadangi, anot O. G. Rakauskienės, neteisingas, nerealus padėties suvokimas gali būti vienas iš ekonomikos krizę gilinančių ir net sukeliančių veiksnių⁸⁷. Strateginės funkcijos sėkmingas įgyvendinimas yra labai svarbus ekonomikos nuosmukių ir krizių laikotarpiu.

Anot G. Miškinio, nuo nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje 12 metų nebuvo valstybės ilgalaikės ekonomikos plėtros strategijos ir tik 2002 m. buvo priimta Lietuvos ūkio plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija. Tokia situacija „lėmė mūsų ekonominės plėtros nenuoseklumą, fragmentiškumą, trūko strateginio-analitinio sisteminio požiūrio, kompleksiškai įgyvendinant lemiamus pokyčius Lietuvoje, o tai neigiamai veikė Lietuvos ekonomikos raidą“⁸⁸.

2. Apsauginė valstybės funkcija. Šią funkciją valstybė įgyvendina keliomis kryptimis. Tai, pvz., nuosavybės teisių apsauga, ūkinės veiklos laisvės subjektų teisėtų interesų apsauga (sąžiningos konkurencijos, vartotojų teisių apsauga ir kt.), darbuotojų ir darbdavių teisių, aplinkos apsauga ir kt. rūšių apsauga. Valstybės įgyvendinama apsauginė funkcija ūkio ir verslo vystymuisi

⁸⁶ GARŠKIENĖ, A.; MINKEVIČIENĖ, N.; PALIULYTĖ, R. *Valstybės veikla* <...>, p. 23; DAVULIS, G. *Ekonomikos* <...>, p. 10–15.; RAKAUSKIENĖ, O. G. *Valstybės ekonominė politika* <...>, p. 86–87.

⁸⁷ RAKAUSKIENĖ, O. G. *Valstybės ekonominė politika* <...>, p. 86–87.

⁸⁸ MIŠKINIS, G. Ilgalaikė Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų strategija – sudedamoji valstybės ilgalaikės raidos strategijos dalis. Iš: *Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija*. Vilnius, 2003.

yra labai svarbi, tai patvirtina ne tik daugelis ekonomikos teorinių darbų, bet ir praktiniai tyrimai. Pvz., žinomas amerikiečių ekonomistas R. J. Barro, analizuodamas pagrindinius ūkio vystymąsi skatinančius determinantus, nurodo valstybėje įgyvendinamą teisingumą. Anot šio mokslininko, jei teisingumo įgyvendinimą galima būtų vertinti nuo vieno iki šešių balų ir teisingumo įgyvendinimo lygį padidintume vienu balu, tai ūkio vystymasis vidutiniškai pakiltų 0,2 proc. Įdomu paminėti, kad šis ekonomistas taip pat empiriniais tyrimais įrodė, kad valstybės išlaidų padidinimas 10 proc. sumažina ūkio vystymąsi per metus iki 1,5 proc.⁸⁹ Kitas žinomas ekonomistas-analitikas T. Frye nagrinėjo, kokią įtaką turi ūkio subjektų saugumo jausmas jų ekonominei veiklai. Mokslininkas analizavo Maskvos ir Varšuvos parduotuvių savininkų ūkinę veiklą 1998 m., atsižvelgdamas į valstybės užtikrinamą saugumą nuosavybės teisių srityje. Tyrimo metu nustatyta, kad Varšuvoje savininkai jautėsi saugesni manydami, kad jų nuosavybė yra tinkamai apsaugota valstybės, ir tai nulėmė didesnę investavimą į savo ekonominę veiklą ir plėtrą (savininkai labiau pasitikėjo policijos pareigūnų veikla ir dažniau investavo į savo parduotuvių kapitalinį remontą) negu tuo pačiu metu Maskvoje, kur ūkio subjektai nesijautė saugūs⁹⁰. Kita mokslininkų grupė atliko panašų tyrimą 1997 m. Rumunijoje, Rusijoje, Slovakijoje ir Ukrainoje, kai buvo tiriama smulkiųjų verslininkų ekonominė veikla atsižvelgiant į atitinkamos valstybės užtikrinamą nuosavybės apsaugą. Šis tyrimas taip pat patvirtino, kad kuo geresnė yra nuosavybės teisių apsauga valstybėje, tuo didesnė reinvestuojamo pelno dalis, t. y. didesnės investicijos⁹¹. Atsižvelgiant į tai, teigtina, kad valstybės vykdoma apsauginė funkcija daro didelę įtaką ekonominiuose santykiuose.

⁸⁹ Plačiau apie šiuos tyrimus: BARRO, R. J. *Human Capital and Growth in Cross-Country Regressions*. Harvard, 1998.

⁹⁰ Plačiau FRYE, T. Private Protection in Russia and Poland. *American Journal of Political Science*, 2002, Nr. 46, p. 572–584.

⁹¹ JOHNSON, S. McMILLAN, J., WOODRUFF, CH. Entrepreneurs and the Ordering of Institutional Reform: Poland, Romania, Russia, Slovak Republic and Ukraine compared. *EBRD Working Paper No. 44*, 1999, p. 6–10.

3. Socialinė valstybės funkcija. Siekdama užtikrinti šią funkciją valstybė privalo organizuoti socialinių garantijų sistemą ir užtikrinti visuomenės socialinį saugumą. Valstybė turi sudaryti prielaidas socialinei partnerystei plėtotis, t. y. sukurti sąlygas tam ekonomikos sektoriui, kuris nefunkcionuoja pagal rinkos dėsnius, – tai vadinamoji sociokultūrinė sritis: mokslas, kultūra, švietimas, demografiniai procesai, visiško užimtumo užtikrinimas, sveikatos apsauga, pensininkų, neįgaliųjų, motinystės parama.

Anot O. G. Rakauskienės, Lietuvoje socialinė valstybės funkcija yra labai susiaurėjusi ir valstybės veikla šioje srityje nėra efektyvi. Prioritetiniais laikomi makroekonomikos uždaviniai – subalansuoti valstybės finansus ir pažaboti infliaciją, mažinti valstybės skolą. Tačiau valstybė neatsižvelgia į grįžtamąjį ryšį – žmogaus įtaką ekonomikai⁹². Vakarų užsienio valstybėse šios funkcijos įgyvendinimas yra vienas iš prioritetinių ir *expressis verbis* įtvirtintas konstitucijose⁹³.

Paminėtina, kad socialinę funkciją ekonominiuose santykiuose valstybė turi įgyvendinti kryptingai, laikydamasi nustatytos strategijos, nes, kaip nurodo žinomas lenkų ekonomistas, buvęs Lenkijos Respublikos nacionalinio banko pirmininkas L. Balcerowicz, jei socialinės apsaugos lygis valstybėje yra labai aukštas, kas, be abejo, valstybei daug kainuoja ir skatina didinti mokesčius, tai demotyvuoja visuomenę taupyti. Tokioje valstybėje taupymo norma yra žemesnė, o tai lemia, kad investicijų finansavimo galimybės irgi tampa blogesnės, ir dėl to sulėtėja ūkio vystymasis. Tokia yra visuomenės kaina už aukštą socialinį apsaugos lygį. Kuo lėtesnis yra ūkio vystymasis, tuo didesnė bedarbystė^{94, 95}.

⁹² RAKAUSKIENĖ, O. G. *Valstybės ekonominė politika* <...>, p. 87.

⁹³ Pvz., Vokietijos Federacijos Pagrindinio Įstatymo 20 str. 1 d. nustatyta: „Vokietijos Federacinė Respublika yra demokratinė ir socialinė federalinė valstybė“, o VFKT nurodo, kad valstybėje veikia socialinė rinkos ekonomika (vok. *soziale Marktwirtschaft*), kuri užtikrina sąžiningą konkurenciją saugodama žmonių gerovę, darbą ir kitas socialines teises.

⁹⁴ BALCEROWICZ, L. System prawa a rozwój gospodarczy. *Ius at lex*, Nr. (III) 1/2005, s. 287–294.

⁹⁵ Tai puikiai iliustruoja, pvz., Japonijos pavyzdys, kur ūkio išsivystymas jau keletą dešimtmečių yra palyginti labai aukštas, o socialinės apsaugos lygis yra žemas. Tačiau tai nereiškia, kad žmonių teisės nebuvo apsaugotos. Jų tam tikros socialinės teisės buvo apsaugotos dėl didesnio užimtumo, geresnių taupymo sąlygų ir dėl nevyriausybių organizacijų veiklos. Taigi valstybė turi priimti strateginį sprendimą, kurio pagrindu būtų užtikrinta socialinė apsauga, tačiau ji nereikalaujanti iš žmonių didelių mokesčių ir nelėtinti valstybės ūkio vystymosi.

Užsienio ekonomikos mokslo literatūroje išskiriamos kitos, labiau liberalias ekonomines idėjas atspindinčios valstybės funkcijos ūkiniame gyvenime. Pvz., žymus lenkų ekonomistas, A. Smitho centro Lenkijoje įkūrėjas J. Winiecki, būdamas labiau liberaliosios rinkos šalininkas, vardija tokias valstybės funkcijas, skatinančias efektyvų ekonomikos vystymąsi:

1. Ūkinės veiklos laisvės, konkurencijos užtikrinimas ir skatinimas. Anot J. Winiecki, po keliasdešimt metų žavėjimosi planine ekonomika, smulkmenišku valstybės intervencionizmu bei centro valdymu ir programavimu, 1980 ir 1990 m. pakeitė Rytų Europos visuomenės mąstymo kryptį. Planinė ekonomika, kurioje viešasis sektorius yra daug svarbesnis negu privatusis, ilgainiui parodė savo ydas, todėl šiuo metu ūkinės veiklos laisvė tapo ypač svarbi. Tačiau siekiant, kad ūkinė veikla būtų efektyvi ir kurtų gerovę, ji turi būti paremta konkurencija. Be to, konkurencija negali užsisklęsti tik vidaus rinkoje, ji turi būti atvira pasaulinei rinkai, kadangi toks užsisklendimas ilgainiui nulemtų kartelių ar monopolijų susidarymą, kuris neigiamai veiktų ūkio vystymąsi.

2. Privatinės nuosavybės teisinių santykių skatinimas. Istorinė patirtis rodo, kad niekur ir niekada rinkos ekonomika nebuvo sukurta, kur dominuotų ne privatinė nuosavybė. Nėra „kapitalizmo be kapitalistų“, todėl reikalinga privati nuosavybė.

3. Stabilios valiutos užtikrinimas. Stabili valiuta yra svarbi valstybės ūkio vystymosi sąlyga. Užsienio valstybių patirtis rodo, kad tik stabili monetarinė politika, neleidžianti perteklinės pinigų emisijos, lemiančios žemą infliacijos lygį, skatina visuomenę taupyti, o ūkio subjektus dėl žemos nominalios palūkanų normos investuoti. Taigi stabili valiuta, taupymas ir investicijos skatina ūkio vystymąsi.

4. Ribotas biudžeto perskirstymas. Jei valstybė daug išleidžia, tokia ekonominė politika neskatins ūkio vystymosi. Taupymas, efektyvus darbas, verslumas, inovacijos neras sau vietos valstybėje, kur atimama beveik pusė visų pajamų.

5. Lanksčių darbo santykių užtikrinimas. Darbo santykių reguliavimas turi atitikti tiek darbuotojų, tiek darbdavių interesus. Pvz., stiprių profesinių sąjungų interesų paaisymas, arba nustatant aukštą minimalios mėnesinės algos dydį nėra sudaromos geros sąlygos vystytis ūkiui⁹⁶.

Iš šių dviejų klasifikacijų galima daryti išvadą, kad valstybės funkcijos ekonomikoje priklauso nuo pasirinktos valstybės ekonomikos sistemos bei nuo tuo metu pasirinktos ekonominių išteklių paskirstymo koncepcijos, t. y. į ką labiau atkreipiamas dėmesys – į ekonominį efektyvumą ar socialinį teisingumą. Atsižvelgiant į pateiktus valstybės dalyvavimo ekonominiuose santykiuose būdus, tikslinga yra aptarti, kokį veikimo modelį pasirinko Lietuva.

Lietuvoje Konstitucija *expressis verbis* nenurodo, koks yra valstybės ekonominės sistemos modelis. Oficialus Konstitucijos aiškintojas – Konstitucinis Teismas šiuo klausimu yra taip pat labai nuosaikus ir neįvardija Lietuvos ūkio būvio krypties. O teisės doktrinoje galima rasti nemažai užuominų, paaiškinimų bei samprotavimų dėl Lietuvos ekonominės sistemos modelio. Pvz., V. Sinkevičius, tiesiogiai neįvardydamas Lietuvos ūkio būvio, nurodo, kad „Konstitucijoje įtvirtintas žmogaus teisių ir laisvių prioritetas, privati nuosavybė, ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva suponuoja liberalistinį visuomenės suorganizavimą“⁹⁷. I. Jarukaitis konstatuoja, kad valstybės ekonominės santvarkos principas tiesiogiai išplaukia iš Konstitucijos 46 str., ir Lietuvos ūkis yra „būtent rinkos ekonomikos principais paremtas ūkis“. Tokį teiginį mokslininkas grindžia pirmiausia lingvistiškai vertindamas Konstitucijos tekstą, kuriame nedviprasmiškai nurodyta, kad pamatiniai, konstituciniai Lietuvos ūkio bruožai, nusakantys faktinį būvį, yra privačios nuosavybės teisės apsauga, asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva, sąžiningos konkurencijos laisvė, draudimas monopolizuoti gamybą ir rinką⁹⁸. Pasak I. Jarukaičio,

⁹⁶ Plačiau: WINIECKI, J. Propozycje podstawowych elementow ladu gospodarczego i polityki gospodarczej. *Ius at lex*, Nr. (III) 1/2005, s. 317–326.

⁹⁷ SINKEVIČIUS, V. *Parlamento teisės studijos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 34.

⁹⁸ JARUKAITIS, I. *Europos Sąjungos <...>*, p. 38.

Konstitucijos 46 str. įtvirtina „stiprią“ prezumpciją, kad būtent rinkos ekonomika yra Lietuvos ekonominės sistemos modelis⁹⁹.

E. Šileikis nurodo, kad Konstitucija aiškiai neapibrėžia valstybės ekonominės sistemos modelio, o rodo „aptakiai konstitucionalizuoto ūkio formą ar bent jo kontūrus: rinkos ūkį“¹⁰⁰. Jo manymu, Konstitucijos 46 str. įtvirtinta privati nuosavybė bei asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva būtent ir yra rinkos ekonomikos pagrindinės sąlygos¹⁰¹.

G. Lastauskienė pritaria tai nuomonei, kad Lietuvos Konstitucijoje *expressis verbis* įtvirtintas neišsamus ekonominės santvarkos reguliavimas, išskiriant tokias vertybės, kaip antai privati nuosavybė, ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva, bendra tautos gerovė, sąžininga konkurencija. Mokslininkė teigia, kad „Konstitucijoje nematoma jokių nuostatų, kurios įpareigotų viešąją valdžią ekonomikos reguliavimą vykdyti planingai ir nuosekliai, siekiant ekonominių sektorių darnumo; nėra nuostatų, įpareigojančių valstybę prižiūrėti, ar pagaminti visuomeniniai produktai yra paskirstomi teisingai“¹⁰².

Manytina, kad atsakyti į klausimą, kokį ekonominį sistemos modelį įtvirtina Lietuvos Respublikos Konstitucija, padėtų pagrindinio valstybės teisės akto analizė. Sistemiškai analizuojant Konstitucijos nuostatas (23 str. („Nuosavybė neliečiama“), 29 str. („<...> visi asmenys lygūs“), 46 str. („Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva.“) ir kt.) darytina išvada, kad nors Konstitucija eksplicitiškai neįtvirtina valstybės ekonominės santvarkos modelio, tačiau atskirų žmogaus

⁹⁹ Paminėtina, kad I. Jarukaitis abejoja, ar demokratinėmis vertybėmis pagrįsta Konstitucija (kokia yra Lietuvos Respublikos Konstitucija) galėtų nustatyti planinės ekonomikos principus. Tačiau tokia nuomonei nepritartų ekonomikos mokslo atstovas, detaliai analizavęs ekonominių sistemų kaitą Rytų ir Vidurio Europoje pereinant nuo socializmo prie kapitalizmo J. Kornai, kuris nurodo, kad, kaip rodo istorijos raida, rinkos ekonomika gali funkcionuoti be demokratijos, tačiau demokratija yra neįsivaizduojama be rinkos ekonomikos pagrindų. Plačiau: KORNAI, J. What the Change of System From Socialism to Capitalism Does and Does Not Mean. *Journal of Economics Perspectives*, 14 (1), 2000, p. 24–42.

¹⁰⁰ ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. 2 papildytas leidimas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 317.

¹⁰¹ *Własność – zagadnienia ustrojowo-prawne. Porównanie rozwiązań w państwach Europy Środkowo-wschodniej*. Red. K. Skotnicki, Łódź: Triada, 2005, p. 96.

¹⁰² LASTAUSKIENĖ, G. Ūkinės veiklos <...>, p. 117.

teisių analizė įrodo, kad rinkos ekonomikos pagrindai yra įtvirtinti aukščiausiam valstybės teisės akte.

Tokią poziciją patvirtintų ekonominė konstitucinių nuostatų analizė. I. B. Adamich, analizuodamas ekonomines konstitucijų atsiradimų, funkcionavimo prielaidas bei jų pasekmes, nurodė, kad ekonomikos moksle pripažįstama, kad atitinkamų ekonominių laisvių eksplicitinis ar implicitinis įtvirtinimas valstybės konstitucijose „duoda stiprų impulsą“ teigti, kad valstybėje veikia rinkos ekonomikos santykiai. Ekonomistas išskiria šias laisvosios rinkos būvį įtvirtinančias ekonomines teises ir laisves: nuosavybės teisę (tik turint neapribotą nuosavybės teisę atsiranda galimybė veikti laisviems ekonominiams santykiams); sutarčių laisvę (tik turint laisvę pasirinkti sutarties šalį bei spręsti dėl sutarties turinio sukuriama pagrindai laisvai ekonominei veiklai); laisvę įeiti į rinką (tik garantuojant ūkinės veiklos laisvę, laisvę pasirinkti gyvenamąją vietą, judėjimo bei sąžiningos konkurencijos laisvę galimi laisvi rinkos santykiai)¹⁰³. Šios ekonomikos mokslo išvardytos ekonominės teisės ir laisvės yra tiek eksplicitiškai, tiek implicitiškai įtvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje: pvz., nuosavybės teisė *expressis verbis* nustatyta 23 str., teisė į sutarčių sudarymo laisvę – Konstitucinio Teismo pripažinta ūkinės veiklos laisvės, įtvirtintos Konstitucijos 46 str., integralia dalimi¹⁰⁴, laisvės įeiti į rinką pagrindai įtvirtinti keliuose konstituciniuose nuostatose – 46 str. 1, 4 d., 32 str. 1 d. Ekonomikos mokslo siūloma ekonominių konstitucinių nuostatų atlikta analizė dar kartą patvirtina, kad Lietuvoje rinkos ekonomikos pagrindai konstituciškai įtvirtinti.

Tačiau rinkos ekonomika veikia ne su visišku savireguliacijos mechanizmu, t. y. nėra vadovaujama vien *laissez faire* principu, o valstybė veikia ne kaip „naktinis sargas“. Absoliuti rinkos ekonomika nebūtų suderinama su eksplicitinėmis Konstitucijos nuostatomis, įtvirtinančiomis, pvz., konstitucinius imperatyvus įstatymu saugoti sąžiningos konkurencijos laisvę

¹⁰³ ADAMOVICH, I. B. *Entstehung von Verfassungen*<...>, p. 78–109.

¹⁰⁴ „Ūkinės veiklos laisvė reiškia teisę laisvai pasirinkti užsiėmimą ir gyvenamąją vietą, <...> teisę į sutarčių sudarymo laisvę, <...>“. Plačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d., 2004 m. sausio 26 d., 2009 m. kovo 2 d. nutarimai.

(46 str. 4 d.), valstybei ginti vartotojų interesus (46 str. 5 d.), valstybei rūpintis žmonių sveikata (53 str. 1 d.), gamtos apsauga (54 str.1 d.), ar reguliuoti ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei (46 str. 3 d.). Taigi galima daryti išvadą, kad Konstitucijos teisė įtvirtina mišrią Lietuvos ekonomikos sistemą, kurioje turi būti derinama laisva ekonominė veikla su kitomis visuomenės vertybėmis.

Atsižvelgiant į padarytą išvadą dėl ekonomikos modelio, kyla klausimas, kokia išteklių paskirstymo koncepcija – ekonominio efektyvumo ir socialinio teisingumo – yra pasirinkta Lietuvoje (t. y. kokios vertybės yra saugomos reguliuojant ekonominius santykius). Konstitucijos 46 str. 1 d. suponuoja valstybės teisę ir priedermę, atsižvelgiant į valstybės galimybes bei kitus veiksnius remti privačia nuosavybe pagrįstas visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą. Nei įstatymų leidžiamoji, nei vykdomoji valdžia negali nuo šios konstitucinės priedermės nusišalinti. Anot E. Kūrio, ūkinės veiklos teisinis reguliavimas nėra savitikslis, jis yra socialinės inžinerijos priemonė, būdas per teisę siekti tautos gerovės¹⁰⁵.

Valstybės įtaka ūkiniams santykiams gali būti negatyvi ir pozityvi. Pirmuoju atveju valstybė privalo palikti erdvę asmens iniciatyvai bei savarankiškai veiklai ir, kaip nurodo Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, negali neribotai kištis į asmens ūkinę veiklą¹⁰⁶. Pozityvi veikla pasireiškia tuo, kad valstybė gali reguliuoti ūkinę veiklą nustatydamą tam tikras sąlygas, procedūras, vykdydama ūkinės veiklos kontrolę. Valstybės ūkinės veiklos laisvės reguliavimas turi tarnauti tautos gerovei. Anot Konstitucinio Teismo jurisprudencijos, tautos gerovę paprastai atspindi materialinių gėrybių vartojimas, tačiau ši sąvoka neturėtų būti aiškinama atsižvelgiant tik į vieno individo materialinių poreikių tenkinimą. Bendros tautos gerovės turinys kiekvienu konkrečiu atveju atskleidžiamas atsižvelgiant į ekonominius, socialinius ir kitus svarbius veiksnius¹⁰⁷. Taigi Konstitucinis Teismas

¹⁰⁵ KŪRIS, E. Ūkinės veiklos <...>, p. 61.

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. kovo 5 d. nutarimas.

¹⁰⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas.

oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje dėl sąvokos „bendra tautos gerovė“, kuri yra ir socialinės valstybės doktrinos organišką dalis, siekė suderinti ūkinės veiklos dalyvių saviraiškos laisvę su bendraisiais socialiniais siekiniais, konsoliduoti individualius ir kolektyvinius interesus su visos tautos lūkesčiais¹⁰⁸. Taigi konstitucinėje doktrinoje yra minima socialinio teisingumo užtikrinimo būtinybė reguliuojant ekonominius santykius.

Tą patvirtina J. Bieliauskaitė, teigdama, kad konstitucinis tautos gerovės apibrėžimas suponuoja mintį, kad socialinio teisingumo principas Lietuvoje iškilus tam tikriems visuomenės poreikiams gali būti derinamas kartu su principu, nurodančiu, kad skirstant visuomenės išteklius gali būti keičiama visuomenės narių socialinė padėtis taip, kaip to reikalauja demokratiniais ir teisėtais būdais priimti kolektyviniai sprendimai, atsižvelgiant į visuomenėje iškilusius poreikius. Tai reiškia, kad ūkinė veikla sudaro sąlygas asmeniui užimti tam tikrą statusą ir realizuoti savo gerovės koncepciją, o dėl vienokių ar kitokių priežasčių pasišalinus iš rinkos ar atsidūrus žemiau visuomenėje susiklosčiusio minimalaus gerovės standarto, valstybė organizuodama solidarią visų visuomenės narių pagalbą sudaro sąlygas pasinaudoti socialinės apsaugos ir sveikatos apsaugos priemonėmis. Valstybės funkcionavimas (negatyvus ar pozityvus) remiasi socialinio teisingumo principais, kurių paskirtis – visuomenės narių teisių ir teisėtų interesų derinimas¹⁰⁹.

Tokiai nuomonei galėtų pritarti E. Šileikis, teigdamas, kad Lietuva, kaip socialinė valstybė, yra socialinė teritorinė korporacija, sudaryta ir veikianti ne tik dėl individų, bet ir dėl visuomenės poreikių, t. y. absoliučiai neabejinga visuomenei bendrojo valstybinio būvio sferai. Be to, mokslininkas nurodo, kad Konstitucijos 46 str. yra įtvirtinti socialinio pobūdžio individo ūkinių galimybių ir bendruomenės interesų derinimo instrumentai¹¹⁰.

¹⁰⁸ ŽILYS, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*, 2006, 12(90), p. 19.

¹⁰⁹ Plačiau: BIELIAUSKAITĖ, J. *Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės samprata*. daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011, p. 132–149.

¹¹⁰ ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė <...>*, p. 212–213.

E. Spruogis mano, kad ekonominės teisės valstybėje yra daugiau „socialinio pobūdžio negu individualaus“, todėl joms užtikrinti reikalingas nuolatinis valstybės įsikišimas, „jos tik užtikrinamos valstybės aparato prievartine jėga“¹¹¹.

J. Žilys nurodo, kad „Konstitucijoje įtvirtintos valstybės funkcijos reguliuoti ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, socialinių teisių ir laisvių konstitucinio reguliavimo apimtis sudaro prielaidas teigti, kad Konstitucijoje valstybė skatinama užtikrinti žmonių socialinę saugą, socialinį orumą ir socialinį teisingumą, kuris savo ruožtu nekonfliktuoja ir su teisiniu teisingumu“¹¹². Tokią mokslininko prielaidą patvirtina konstitucinė doktrina, kurioje nurodoma, kad „teisės reguliacinis vaidmuo labai priklauso nuo visuomeninio gyvenimo intensyvumo. Kuo sudėtingesni žmonių socialiniai santykiai, tuo didesnis poreikis šiuos santykius reguliuoti, t. y. priimti teisės aktus, kurie sudarytų prielaidas spręsti socialinių interesų konfliktus. Taip išvengiama atsitiktinumų ir savivalės, socialinio gyvenimo nestabilumo, interesų priešpriešos. Negalima pasiekti teisingumo tenkinant tik vienos grupės arba vieno asmens interesus ir kartu neigiant kitų interesus. Elgiantis vienašališkai, būtų ignoruojama humaniškoji teisės paskirtis, didėtų socialinių konfliktų galimybė. Teisė negali remtis tik daugumos arba mažumos interesais, todėl teisėdaroje siekiama derinti interesus išnaudojant optimalias šalių susitarimo galimybes“¹¹³.

Atsižvelgiant į aptartą teisės doktriną bei į Konstitucinio Teismo jurisprudenciją teigtina, kad Lietuvos Respublikos pagrindiniame teisės akte „aptakiai konstitucionalizuota“ mišri rinkos ekonomika skatina valstybės aktyvų vaidmenį ekonominiame gyvenime. Šis vaidmuo skirtas labiau ne rinkos efektyvinimui, tačiau globėjiškai valstybės misijai, t. y. valstybei suteikiama teisė, o kartu ir pareiga kištis į ūkio subjektų ekonominę veiklą siekiant užtikrinti socialinį teisingumą valstybėje.

¹¹¹ SPRUOGIS, E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis. *Jurisprudencija*, t. 25 (17), 2002, p. 132.

¹¹² ŽILYS, J. Socialinė valstybė <...>, p. 21.

¹¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. kovo 8 d. nutarimas.

Ekonominė santvarka arba ekonominės sistemos modelis yra ekonomikos mokslo tiriamasis dalykas, o teisei ekonominiuose dalykuose dažniausiai suteikiamas antraeilis – formalusis vaidmuo, t. y. įteisinti ir prižiūrėti esamą ekonominį būvį. Įtvirtinant tam tikrus ekonominius imperatyvus konstitucijoje yra sukuriama ekonominės santvarkos rėmai, kurių negalima pakeisti, tuo labiau pažeisti. Tačiau ar ekonominė santvarka ir su ja susijusios teisės ir laisvės yra konstitucijos reguliavimo dalykas ir turi būti eksplicitiškai įtvirtintos konstitucijoje? Lietuvos teisės doktrina kol kas nėra aiškiai pasisakiusi šiuo klausimu. Tačiau atsižvelgiant į G. Lastauskienės pastabas, kad „ekonominė santvarka ir ekonominė veikimo laisvė laikytinos išskirtinio svarbumo kategorijomis, nes būtent jos sukuria prielaidas visos visuomeninės santvarkos egzistavimui ir nulemia, koks bus tos santvarkos turinys“¹¹⁴ bei į I. Jarukaičio išsakytas mintis, kad „tam tikru būdu konstitucionalizuotas ekonominės santvarkos modelis (pamatinė ekonominių santykių būseną, jos principinė orientacija) ir jį nusakantys principai yra vienas svarbiausių bet kurios politinės bendruomenės struktūros elementų, darančių milžinišką įtaką kasdieniam tos bendruomenės nario (ir, turint galvoje itin atvirą šių dienų ekonomikos pobūdį, ne tik jo) gyvenimui. Be to, galima teigti, kad šių pamatinių atitinkamos bendruomenės pasirinktą ekonomikos modelį arba ūkio būvį apibrėžiančių principų mechaniškai negalima atsieti nuo kitų pamatinių konstitucinių vertybių ir principų“¹¹⁵ galima teigti, kad Lietuvos teisės mokslininkai linkę manyti, kad ekonominė santvarka turi būti konstitucionalizuota. Tokiai idėjai pritaria ir užsienio teisės doktrina, pvz., viena iš pirmųjų lenkų teisės mokslininkų nagrinėjusi konstitucinius ūkio reguliavimo pagrindus 1997 m. Lenkijos Respublikos Konstitucijoje A. Domańska teigia, kad konstitucijai reguliuojant pagrindinius valstybės santvarkos elementus šis teisės aktas turi ypatingą reikšmę nustatant teisinių-ekonominių santykių pagrindus. Konstitucijos normos nustato ūkinių procesų, ūkinės veiklos vykdymo rėmus bei nurodo

¹¹⁴ LASTAUSKIENĖ, G. *Ekonominiai argumentai <...>*, p. 25.

¹¹⁵ JARUKAITIS, I. *Europos Sąjungos <...>*, p. 26–27.

valstybės pareigas ekonomikos srityje piliečių atžvilgiu¹¹⁶. Jos kolega, vienas iš žinomų Lenkijos Respublikos ūkinės teisės specialistų, C. Kosikowski pritaria šiai idėjai ir papildydamas nurodo, kad konstitucija yra ūkinės teisės, kuri reguliuoja valstybėje vykstančius ekonominius santykius, pagrindinis, pirminis šaltinis, kuriame turi būti reglamentuoti viešosios ūkinės teisės pagrindai, valstybės institucijų kompetencijos ribos ekonominiuose santykiuose, piliečių teisės ir laisvės vykdant ūkinę veiklą¹¹⁷. Kita vertus A. Bałaban valstybės pagrindinį teisės aktą, kuriame šalia valstybės santvarkos elementų ir pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių yra įtvirtinti ir ūkio organizavimo elementai, įvardija kaip „pilnąją konstituciją“¹¹⁸.

Jei konstitucija neįtvirtina ūkio reguliavimo imperatyvų, toks teisės aktas vertinamas kaip „vertybiškai neutralus“, t. y. konstitucijos tekstas eksplicitiškai neįtvirtina ekonominės santvarkos gairių, o leidžia vyriausybei ir parlamentui spręsti dėl valstybės ūkio būvio. Geriausias tokios „vertybiškai neutralios“ konstitucijos pavyzdys yra Vokietijos Federacijos Pagrindinis Įstatymas, kuris, anot Vokietijos Federacijos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos, neįtvirtina jokios konstituciškai privalomos ekonominės santvarkos. Tačiau vadovaujantis Vokietijos konstitucine doktrina, šis konstitucinis neutralumas nesuderinamas su „krašutiniais“ ekonominiais modeliais, pvz., planinės ekonomikos modeliu, bei su parlamento ar vyriausybės savivaliavimu ekonominiuose santykiuose (šios pagrindinės valstybės institucijos turi ekonomikos politikos formavimo ir realizavimo laisvę, tačiau negali pažeisti PĮ nustatytų pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių bei pagrindinių valstybės santvarkos imperatyvų)¹¹⁹.

Konstitucinis ekonominės santvarkos reguliavimas susijęs su ekonominės konstitucijos (vok. *Wirtschaftsverfassung*) sąvoka. Teisės

¹¹⁶ DOMAŃSKA, A. *Konstytucyjne podstawy ustroju gospodarczego Polski*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, 2001. s. 9.

¹¹⁷ KOSIKOWSKI, C. *Polskie publiczne prawo gospodarcze*. Warszawa, 1998, s. 30.

¹¹⁸ BAŁABAN, A. Funkcje konstytucji. In: TRZYCIŃSKI, J. *Charakter i struktura norm konstytucji*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997, s. 8.

¹¹⁹ ISENSEE, J.; KIRCHHOF, P. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band VIII <...>*, Rndnr. 10–16.

literatūroje net teigiama, kad sąvoka „ekonominė santvarka“ konkuruoja su sąvoka „ekonominė konstitucija“¹²⁰.

Ekonominė konstitucija teisės doktrinoje yra suvokiama ir apibrėžiama labai įvairiai. Pvz., I. Jarukaitis nurodo, kad ekonominės konstitucijos idėją išskėlė ir išplėtojo vadinamosios Vokietijos Freiburgo (ordoliberalų) mokyklos atstovai, kurie manė, kad individo ūkinės veiklos laisvės, konkurencijos, o bendriau – rinkos ekonomikos principais pagrįsta valstybės ūkio struktūra yra tinkamas ekonomikos santykių modelis, tačiau rinka nėra savaveiksmė, jai būtinas institucinis palaikymas, o vien *laissez faire* principui ir privačių subjektų savireguliacijai palikta ir jais pagrįsta valstybės ūkio struktūra nėra optimali. Vadovaujantis ordoliberalų idėjomis, ekonominė konstitucija „suvokiama kaip konstitucinių taisyklių, kuriomis yra paremtas tam tikros politinės bendruomenės ekonominės sistemos funkcionavimas, visuma“. O pamatinis rinkos ekonomikos variklis neabejotinai yra ūkinė asmens laisvė, tačiau tokiam modelyje pasikliaujama ne tik rinkos jėgomis bei individo iniciatyva, bet pripažįstamas ir svarbus valstybės vaidmuo siekiant įgyvendinti ne tik ekonominius, bet ir kitus visuomeninius tikslus¹²¹.

M. Ruffert požiūriu, ordoliberalų teorijos buvo viena iš priežasčių, lemiančių ekonominės konstitucijos sąvokos atsiradimą. Analizuodamas istorinę šio termino genezę teisininkas nurodo, kad be Freiburgo mokyklos ekonominės konstitucijos atsiradimui įtakos turėjo dar dvi reikšmingos sąlygos: 1) 1940–1950 m. bendra Europos ekonominė politika, skatinanti centrinių industrinės gamybos objektų nacionalizavimą (ypač Didžiojoje Britanijoje); 2) „ekonominis stebuklas“ (vok. *Wirtschaftswunder*) naujai susikūrusioje Vokietijos Federacijos Respublikai, kurio metu buvo skatinama atkurti rinkos ekonomiką kartu su socialinėmis garantijomis, įvardijant tokį ekonomikos būvį kaip socialinės rinkos ekonomiką¹²².

¹²⁰ LASTAUSKIENĖ, G. Ūkinės veiklos <...>, p. 115.

¹²¹ Plačiau: JARUKAITIS, I. Europos Sąjungos <...>, p. 29.

¹²² RUFFERT, M. Reflection on Comparative Public Law: German Perspective. *International Journal of Constitutional Law*. 2013, Vol. 11, Nr. 4, p. 926.

N. Wimmer ir T. Müller mano, kad ekonominės konstitucijos sąvoka yra sankirta tarp teisės („konstitucija“) ir ekonomikos („ekonomika“) mokslų. Šio dalyko turinys priklauso ne tik nuo teisinių, bet ir nuo ekonominių žinių, tai integralus požiūris į dogmatines ekonomines – teises idėjas. Ekonominė konstitucija gali būti suprantama dvejopai – kaip terminas, apibūdinantis idealią situaciją (įvairių valstybės ekonominio būvio modelių formulavimas; atsakoma į klausimą, kokia ekonominė būseną būtų geriausia) bei realią situaciją (faktinį ūkio būvį nusakanti teisinė sistema, t. y. *status quo*). Ekonomikos mokslo atstovai nagrinėja įvairius modelius, kaip turėtų būti, o teisininkai nagrinėja dažniausiai, kaip yra dabar. Todėl mokslininkai skiria ekonominės konstitucijos dvi sampratas: 1) ekonominė konstitucija ekonomine prasme yra suprantama kaip ekonominių santykių santvarka, t. y. gėrių paskirstymo visuomenėje būdas („politinis bendruomenės sprendimas dėl nacionalinio ūkio (ekonomikos) santvarkos“); 2) ekonominė konstitucija juridine prasme gali būti suprantama formaliąja prasme (visos teisės normos ir principai, lemiantys ūkio būvį ir esantys konstitucijos sudedamąja dalimi) ir materialiąja prasme (tai teisės normos ir principai, kurie nors ir nėra konstitucijos sudedamoji dalis, tačiau yra itin svarbūs ūkio būvio orientacijai) (pvz., Europos Sąjungos teisė, taip ir *gentlemen's agreements*))¹²³.

Ekonominę konstituciją reikia vertinti kaip visiškai suprantamą dalyką, teigia K. Styczkowski, nes konstitucinėje valstybėje ūkis yra visuomeninės sutarties dalykas, o konstitucionalizuotas ūkio būvis tampa valstybės konstitucinės santvarkos dalimi. Be to, ekonominė konstitucija yra suprantama ne tik formaliai, bet ir atsižvelgiant į visuomenės socialinį sąmoningumą, istoriją, tradicijas ir kultūrinį paveldą, todėl mokslininkas išskiria dvi ekonominės konstitucijos sampratas: 1) pagal empirinę sampratą: ekonominė konstitucija atspindi faktinį ūkio būvį ir ekonominių procesų vystymąsi bei faktinius valstybės ir ūkio ryšius; 2) pagal normatyvinę sampratą: ekonominė

¹²³ WIMMER, N.; MULLER, T. *Wirtschaftsrecht. Interantional-Europaisch- National*. Wien, New York: Springer, 2007, S. 59.

konstitucija yra teisės normų visuma, kuri nustato ūkinę valstybės santvarką bei ryšį tarp valstybės ir ūkio¹²⁴.

G. Lastauskienė nurodo, kad šiuo metu ekonominė konstitucija suprantama dviem reikšmėmis – materialiaja ir formaliaja. Ekonominė konstitucija formaliaja reikšme apibrėžia tas konstitucines nuostatas, kurios yra reikšmingos ekonominei santvarkai ir nulemia tos valstybės pasirinktą konkretų ekonomikos modelį. Materialiaja reikšme – tai nuostatos, kurios turi pamatinę reikšmę, derinant ekonomikos koordinavimą ir asmens, užsiimančio ūkine veikla, interesus, neatsižvelgiant į tų nuostatų rangą ir hierarchiją^{125, 126}.

Pažymėtina, kad vieni teisės mokslininkai ekonominę konstituciją sieja tik su pagrindiniame valstybės teisės akte inkorporuotomis nuostatomis (pvz., G. Gadžijevas nurodo, kad „konstitucinė ekonomika – tai nauja mokslo kryptis, analizuojanti optimalaus suderinamumo principus tarp ekonominių tikslų ir pasiekto konstitucinio išsivystymo lygio, kuris atspindi konstitucinės teisės normose, reglamentuojančiose ekonominę ir politinę veiklą atitinkamoje valstybėje“¹²⁷), o kiti autoriai priskiria ne tik konstitucines ekonominius santykius reguliuojančias teisės normas, tačiau ir kitas teisės normas, nebūtinai eksplicitiškai įtvirtintas konstitucijoje (toku būdu teigiant, kad ir Didžioji Britanija turi ekonominę konstituciją)¹²⁸.

Atsižvelgiant į pateiktą doktriną, teigtina, kad teorine prasme ekonominė konstitucija yra rezultatas tokio proceso, kurį R. Savatje aiškintų kaip „civilinės teisės viešinimas“, t. y. viešosios teisės pagrindų radimas privatinėje teisėje. Ekonomikos ir valstybės santykio klausimas yra pakylėjimas iki konstitucinio lygmens. XX a. pr. daugelio valstybių konstitucijose atsirado privatinės teisės principai. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad ekonominės konstitucijos pagrindai – konstitucinės nuostatos, užtikrinančios ekonominę laisvę, asmenų

¹²⁴ STRZYCZKOWSKI, K. *Przedsiębiorstwo <...>*, s. 206.

¹²⁵ LASTAUSKIENĖ, G. Ūkinės veiklos <...>, p. 115.

¹²⁶ Paminėtina, kad tokiam skirstymui pritaria ir K. Strzyczkoskis (plačiau: STRZYCZKOWSKI, K. *Przedsiębiorstwo <...>*, s. 206.)

¹²⁷ ГАДЖИЕВ Г.А. Экономическая Конституция. Конституционные гарантии свободы предпринимательской (экономической) деятельности. *Конституционный Вестник*, 2008, nr. 1, 19, c. 249.

¹²⁸ CASSESE, S. *La nuova costituzione economica*. Roma/Bari, 1995, p. 15.

teises ir pareigas plėtojant ekonominius santykius, valstybės įsipareigojimus garantuoti ekonominių laisvių įgyvendinimą atsižvelgiant į tautos gerovę.

1.2. Teisinį asmens ūkinės veiklos laisvės supratimą ir garantavimą determinavusios ekonominės teorijos

Valstybės priimami sprendimai, turintys poveikį ūkiui, dažniausiai turi savo ideologinį pradą. Dažniausiai tai yra valdančiosios daugumos, kuri duotuoju metu įgyvendina viešąją valdžią, ideologija. Anot teisės teoretikų (M. Ruffert¹²⁹, C. Kosikowski¹³⁰ bei S. Kazmierczyk¹³¹, L. Balcerowicz¹³²), ekonominės minties, kuria vadovaujasi valdančiosios daugumos ideologija, įtaka ūkiniam gyvenimui yra nenuginčijama. Valstybės poveikis ūkiui nuolat evoliucionavo ar kito atsižvelgiant į visuomeninių-ekonominių santykių vystymąsi. Galima teigti, kad tiek senovėje, tiek ir šiuolaikiniame pasaulyje valstybė nebuvo abejinga ūkio vystymuisi. Tačiau valstybės vaidmuo buvo skirtingas ekonominiuose santykiuose. Tam įtakos turėjo vyravusios ekonominės doktrinos. Ekonominė ideologija turi reikšmės ir šiuolaikinei valstybei. Galima pastebėti, kad viešoji valdžia stengiasi vadovautis tomis ekonominėmis teorijomis, kurios dauguma atsirado prieš kelis šimtmečius, o dabar išgyvena savo renesansą. Tai aktualu ne tik liberalioms ekonominėms teorijoms, bet ir ekonominei doktrinai, kuri skatina valstybės intervenciją į ūkinius santykius. Todėl toliau trumpai aptariamos žymiausios ekonominės doktrinos, kurios tam tikru laikotarpiu turėjo lemiamą vaidmenį šalies ūkiui ir pasisakė už liberalius ekonominius santykius arba kurios protegavo valstybės intervenciją į ūkį, ir aptariama, kaip šios idėjos buvo inkorporuotos į pirmuosius konstitucinės teisės šaltinius¹³³.

¹²⁹ RUFFERT, M. Reflection <...>, p. 926.

¹³⁰ KOSIKOWSKI, C. *Publiczne prawo gospodarcze Polski i Unii Europejskiej*. Warszawa, LexisNexis, 2004, s. 27–28

¹³¹ KAZMIERCZYK, S. *Stosunek prawa do ekonomii*. Wrocław, 1988.

¹³² BALCEROWICZ, L. System <...>, s. 287–294.

¹³³ Paminėtina, kad darbe ieškant ūkinės veiklos laisvės konstitucinių formavimosi pagrindų analizė pradedama nuo Lietuvos Statutų, kaip Konstitucijos teisės ir teisės teorijos pripažįstamų vienu iš pirmųjų

1.2.1. Kapitalo kaupimo, nacionalinių amatų bei prekybos skatinimo, prekių eksporto rėmimo ir importo ribojimo (remiantis valstybės protekcionizmu) svarbos teorijos (merkantilizmas)

Ūkinė veikla suprantama kaip visuma veiksmų, kuriais asmuo patenkina savo poreikius gamindamas ir mainydamas ar kitaip paskirstydamas prekes, teikdamas paslaugas, vykdydamas darbus. Esminis šios veiklos požymis yra tai, kad ją vykdomas ūkio subjektas paverčia materialius, darbo, finansinius ir (ar) kitus ekonominius išteklius naudingomis ekonominėmis gėrybėmis, turėdamas tikslą gauti pajamų¹³⁴. Istoriskai analizuojant ūkinės veiklos atsiradimą ir vystymąsi, pirmiausia išskiriamas natūrinis ūkis, kai buvo gaminama tai, kas būtina pačiam gamintojui ir jo šeimai, kad išgyventų. Augant šeimos ūkio produktyvumui, dėl vis didėjančio darbo pasidalijimo ir darbo specializacijos buvo pagaminama daugiau nei reikėjo. Perteklius buvo mainomas į kitus produktus, o tai skatino natūrinių mainų ir pinigų atsiradimą. Kai vystantis visuomenei atsirado darbo pasidalijimas ir išsiskyrė gamintojų sluoksnis, ūkinė veikla tapo profesine veikla, duodančia atitinkamą pelną¹³⁵. Tokiu būdu ūkinė veikla virto socialiniu reiškiniu, kuriam būdinga subjekto laisvė pasirinkti bei įgyvendinti ūkinę veiklą ir valstybės intervencija į ekonominius santykius siekiant apsaugoti visuomenės interesus.

Ūkinės veiklos laisvės pripažinimą visuomenės gyvenime lėmė atitinkamos visuomenės ekonominio gyvenimo transformacijos ir dėl to atsiradusios ekonominės minties teorijos, kurios toliau trumpai aptariamos.

konstitucinės teisės šaltinių. Darbe nėra nagrinėjamos LDK bendravalstybinės privilegijos, kurios 2016 m. Lietuvoje išėjusioje autorių kolektyvo studijoje (GRIŠKEVIČ, L., *et al. Lietuvos konstitucionalizmo <...>*, p. 32.) laikomos konstitucinio lygmens teisės šaltiniais. Toks pasirinkimas motyvuojamas tuo, kad LS buvo susistemintos visos tuomet egzistavusios teisės normos nuo viešosios iki privatinės, o pasirenkant tik tam tikros LDK privilegijų rūšies (bendravalstybinių privilegijų) analizę, kitos aktualios ekonominei veiklai privilegijų rūšys (pvz., LDK tarptautinės sutartys (1385 m. Krėvos sutartis, 1569 m. Liublino unija), sričių privilegijos ar privilegijos tam tikroms socialinėms grupėms) nėra analizuojamos, tokiu būdu nepateikiamas pilnas LDK ekonominio reguliavimo vaizdas.

¹³⁴ Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XIV tomas. Vilnius: 2013, p. 305.

¹³⁵ KOSIKOWSKI, C. *Wolność gospodarcza w prawie polskim*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1995, s. 19.

Kapitalistinio ūkininkavimo aušroje, rinkos ekonominiams santykiams išstumiant natūrinį ūkį, per gana ilgą laiką (1550–1750 m.) Vakarų Europoje susiformavo pirmoji reikšminga ekonomikos teorija – merkantilizmas¹³⁶, kurio esmė yra aktyvus valstybės įtraukimas į ekonominius santykius, kada jai leidžiama taikyti teisinės-finansines priemones reguliuojant ekonominius santykius valstybėje¹³⁷. Ankstyvojo merkantilizmo tikslas buvo sukaupti ir sulaikyti pirminį kapitalą (angl. *previous accumulation*) valstybėje¹³⁸. Ši siekį lėmė ekonominė padėtis: XVI a. prekių mainai įgavo vis didesnę reikšmę ūkiniame gyvenime, todėl pagrindiniu ekonominės minties objektu tapo pinigai, tapatinti su tauriaisiais metalais. Tikslu buvo siekiama valstybės teisiniais ir finansiniais instrumentais, galinčiais daryti tiesioginį poveikį ūkinės veiklos vystymuisi šalyje¹³⁹. Buvo manoma, kad valstybė turi aktyviai reguliuoti ekonominių reiškinių ir procesų vystymąsi, o labiausiai – pinigų apyvartą, nustatydamą kuo aukštesnes eksportuojamos produkcijos kainas ir visais būdais ribodama importą. Vėlyvojo merkantilizmo šalininkai skatino valstybės protekcionizmą, kuriuo buvo siekiama apsaugoti, remti ar kitaip proteguoti šalies ūkio subjektus, konkuruojančius su užsienio gamintojais. Buvo manoma, kad ūkinės veiklos vystymosi sėkmė priklauso nuo valstybės valdžios, kuri turi prisidėti prie kapitalo kaupimo ir ūkio augimo¹⁴⁰. Apibendrinant merkantilizmo teorijai ir praktikai labiausiai nusipelnusių mokslininkų (Dž. Heilsas, T. Grešamas, G. Skarufis, B. Davanzati, W. Stafford, T. Mun, J. Law, D. Lokas ir kt.) darbus, galima išskirti tokias pagrindines merkantilizmą apibūdinančias idėjas:

1. nenaudoti brangių užsienio prekių, nes tai skatina pinigų išvežimą iš šalies;

2. visiškai uždrausti įvežti tas prekes, kurios gali būti pagamintos šalyje;

¹³⁶ Merkantilizmas pirmiausia pasireiškė Italijoje, vėliau perėjo į Ispaniją, kuri daugiausia pasipelnė užkariaudama naujas žemes, Portugaliją, Prancūziją ir savo brandą pasiekė Anglijoje.

¹³⁷ ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų <...>*, 2006 m., p. 47.

¹³⁸ Ši istorinį laikotarpį A. Smithas, o vėliau ir K.s Marksas charakterizavo kaip „pramoninio kapitalo kaupimo“ laikotarpį. Plačiau: BALVOČIŪTĖ, R. *Ekonominės minties <...>*, p. 23.

¹³⁹ KOSIKOWSKI, C. *Wolność gospodarstwa <...>*, s. 20.

¹⁴⁰ GRONSKAS, V.; ir PALINKUS D. *Ekonominės minties istorijos fragmentai*. Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 12.

3. skatinti tiesioginę valstybės kontrolę ekonominiuose santykiuose, nes valdžia gali veikti gamybą reikiama linkme;

4. neišlaidauti, ypač atsisakyti brangių importuotų prekių;

5. skatinti kapitalo kaupimą, kuris naudojamas užsienio prekybai skatinti, o gautas prekybinis kapitalas ilgainiui turi virsti pramoniniu;

6. skatinti nacionalinio ūkio visuotinę „komercializaciją“¹⁴¹.

Taigi, natūriniam ūkiui pereinant prie rinkos ekonomikos santykių, buvo skatinama valstybės intervencija į ūkinę veiklą, siekiant sukaupti kuo didesnę kapitalą valstybės viduje. Tokiu būdu valstybės vedama protekcionistinė ekonominė politika lėmė tiesioginio valstybinio kišimosi į ūkinę veiklą ir vykdomos ekonominės veiklos valstybinės kontrolės atsiradimą (muitai, mokesčiai, tam tikrų prekių eksporto draudimas). Tokia situacija lėmė, kad tam tikrose ūkio šakose ūkio subjektų ekonominės veiklos laisvė buvo suvaržyta arba absoliučiai apribota (įvedant valstybines monopolijas).

Kyla klausimas, ar kapitalistinio ūkininkavimo aušroje Vakarų Europoje susiformavusi merkantilizmo idėja buvo žinoma Lietuvoje¹⁴². Į šį klausimą reikėtų atsakyti teigiamai. XVI a. pab. – XVII a. pr. Lietuvoje atsiranda tokio paties pobūdžio ekonominė mintis. Nemažai XVI–XVIII a. apie Lietuvos ekonominę situaciją rašiusių publicistų žinojo merkantilizmo idėjas ir dažnai skatino valdžią jomis vadovautis. Šį teiginį gali patvirtinti, pvz., Mykolo Lietuvio darbas „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“¹⁴³, kuriame jau XVI a. viduryje buvo siūloma kurti tvirtą centralizuotą valdžią iškeliant valstybės interesus, apriboti prekių ir prabangos vartojimą, o kaupimą laikyti privalumu¹⁴⁴. Kitas darbas, kuris taip pat įrodo merkantilizmo idėjų brandą

¹⁴¹ Plačiau: ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų istorija*. I dalis. Vilniaus universiteto leidykla: 2014, p. 77–123.

¹⁴² Toks klausimas kyla, nes šiuolaikinėje Lietuvos istoriografijoje teigiama, kad Lietuvos ūkis XVI–XVIII a. pasiekė tik VIII–IX a. Vakarų Europos ūkio raidos lygį, o A. Bumblauskas to laikotarpio Lietuvos ūkį siūlo įvardyti „barokinio ūkio“ terminu (plačiau: BUMBLAUSKAS, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius, 2005, p. 324).

¹⁴³ MYKOLAS LIETUVIS. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius: dešimt įvairaus istorinio turinio fragmentų*. Vilnius, 1966.

¹⁴⁴ „Maskvėnai, siūsdami mums medinius dubenis ir lazdas seniems ir girtiems pasiremti, balnus, kardus, pakinktus ir įvairius ginklus, atima iš mūsų auksą“ (iš MYKOLAS LIETUVIS. *Apie totorių <...>*, p. 42).

tuometėje Lietuvos visuomenėje, yra „Instrukcija, duota 1621 m. ponams Vilniaus miesto pasiuntiniams įteikti Jų Malonybėms ponams senatoriams šio miesto negerovių klausimu“¹⁴⁵. Šiame darbe nežinomas autorius kritikavo bajorus, kad šie eksportavo į užsienį daug žemės ūkio produktų ir praktiškai nepaisė merkantilizmo principų – netaupė, o vežėsi įvairias prabangos prekes ir siekė turtėti tik patys, neatsižvelgdami į visos valstybės interesus. XVI–XVII a. Lietuvos ekonominės minties apžvalgininkų darbų analizė parodė, kad beveik visi pažangūs to meto autoriai (pvz., L. Gornickis, S. Sokolovskis, A. Volanas, M. Smigleckis) kėlė merkantilizmo idėjas, tačiau nagrinėdami to meto ūkinius santykius publicistai nurodydavo, kad siekiant stiprinti valstybės ekonominę galią būtina išspręsti vienos iš visuomenės grupės – valstiečių – ekonominių laisvių suvaržymo problemą¹⁴⁶.

Teorinės merkantilizmo idėjos pasireiškė ir realiame LDK gyvenime. XVI a. pirmoje pusėje pasireiškė spartus krašto ekonominis vystymasis, kurį nulėmė ne tik prekyba, bet ir aktyvi valstybinė politika. Žygimantas Senasis, jaunystę praleidęs tuo metu gan stipriai ekonomiškai išsivysčiusiuose kraštuose (Vengrijoje, Čekijoje, Silezijoje), užėmęs LDK sostą, bandė taikyti išmokus racionalaus ūkininkavimo principus. Vėliau jo žmona Bona taikė Italijos respublikų, jau pradėjusių realizuoti kapitalistinius ūkinius principus, patirtį. Būtent šie du valstybės valdovai dėjo pagrindus ankstyvajam merkantilizmui¹⁴⁷. Vėliau jų pėdomis bandė eiti Žygimantas Augustas. Merkantilizmo ekonominės idėjos ilgainiui rado savo atspindžius LDK pozityviojoje teisėje. Vienas iš geriausių tam pavyzdžių yra Lietuvos Statutai, kurie be kitų valstybės teisinių santykių reguliavo tam tikrus ūkinius to meto santykius ir kuriuose galima atrasti merkantilizmo idėjų pėdsakų. Įdomu yra tai, kad ekonomistai vertina LS, kaip

¹⁴⁵ „Instrukcija, duota 1621 m. ponams Vilniaus miesto pasiuntiniams įteikti Jų Malonybėms ponams senatoriams šio miesto negerovių klausimu“ iš LAUMENTAITĖS, E. *Ekonominė mintis ir jos kūrėjai Lietuvoje XVI–XVII a.: studija ir tekstai*. Vilnius: Academia, 1995, p. 207–213.

¹⁴⁶ Plačiau: ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika ir ekonominės minties istorija*. Vilnius, Mintis, 1991, p. 430–446.

¹⁴⁷ ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika <...>*, p. 398.

svarbų Lietuvos merkantilizmo idėjų šaltinį¹⁴⁸, o teisininkams tai yra svarbus teisės (konstitucionalizmo) šaltinis.

Darytina išvada, kad Vakarų Europoje susiformavusios merkantilizmo idėjos, skatinusios valstybės protekcionizmą ekonominiuose santykiuose, buvo žinomos bei pritaikomos ir Lietuvoje. Merkantilizmo idėjų atspindžių galima atrasti XVI–XVIII a. apie Lietuvos ekonominę situaciją rašiusių publicistų darbuose bei pozityviojoje teisėje, t. y. LS nuostatose.

1.2.2. Agrarinio ekonomikos sektoriaus ir natūralios tvarkos (absoliutaus valstybės nesikišimo) bei laisvos konkurencijos svarbos teorijos (fiziokratizmas)

Ryškejant nacionalinio turto priklausomybei nuo gamybos plėtros, merkantilstų idėjos vis labiau prarado populiarumą. Išsivysčiusiose pasaulio šalyse, toliau formuojantis rinkos ekonomikos santykių pagrindams, vis akivaizdesnė darėsi aplinkybė, kad, siekiant didinti nacionalinį turtą ir suderinti ūkio subjektų tarpusavio santykius, valstybės kišimasis į ekonominę veiklą nėra panacėja¹⁴⁹.

Atsiradus pirminiam kapitalui ir sustiprėjus ūkio subjektams, atsirado vis daugiau idėjų dėl valstybės įtakos mažinimo ekonominiams santykiams. Kaip teisingai mini žymus lenkų ūkinės teisės specialistas C. Kosikowski, prasidėjo kova dėl ūkinės veiklos laisvės nepriklausomybės¹⁵⁰. XVIII a. septintame ir aštuntame dešimtmečiuose kaip opozicija vyravusiam merkantilizmui ir stipriai valstybės intervencijai į ekonominius santykius susiformavo svarbi klasikinės politinės ekonomijos srovė – fiziokratizmas. Šios mokyklos pradininko ir vadovo F. Quesnay sukurtoje natūralios tvarkos koncepcijoje (pranc. *ordre naturel*), paskelbtoje 1765 m. jo veikale „Natūrali teisė“, teigiama, kad

¹⁴⁸ Pvz., ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika <...>*, p. 407–415, LAUMENTAITĖ, E. *Ekonominė mintis <...>*, p. 16.

¹⁴⁹ ČIEGYŠ, R. *Ekonominių teorijų <...>*, 2006 m., p. 71.

¹⁵⁰ KOSIKOWSKI, C. *Wolność gospodarcza w prawie polskim*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1995, s. 19.

„visuomeniniai dėsniai yra natūralios tvarkos dėsniai, kuriais turi vadovautis pozityvi tvarka. O štai šios pozityvios tvarkos, kylančios iš prigimtinės tvarkos, pagrindas yra nuosavybės teisė, kurios neišvengiamas padarinys yra laisvė, suprantama kaip bet kokio valstybės kišimosi ar tiesioginės bei netiesioginės reglamentacijos nebuvimas“¹⁵¹. Anot F. Quesnay, socialinė tvarka turi vadovautis trimis prigimtinėmis teisėmis ir laisvėmis: teise į nuosavybę, ūkinės veiklos laisve ir asmens laisve. Skeptišką jo požiūrį į valstybės ūkinės veiklos reguliavimą patvirtina šis teiginys: „Individas privalo būti visiškai nevaržomas, atlikdamas savo ūkinius veiksmus; būtina asmens laisvė, verslo laisvė, gamybos ir vartojimo laisvė, nuosavybės laisvė“¹⁵². Toks teiginys buvo priešingas tų laikų merkantilistinei politikai su jos smulkmenišku reglamentavimu ir tapo sampratos „valstybės nesikišimo į ekonomiką sistema“ sinonimu.

F. Quesnay ir kiti fiziokratų mokyklos atstovai savo ekonominės politikos idėjas įvardijo kaip visiško *laissez faire* nuostatą, t. y. absoliutaus valstybės nesikišimo į ūkinį gyvenimą reikalavimą. Vadovaujantis žymių fiziokratų idėjomis (W. Petty, F. Quesnay, J. Turgot) galima išskirti tokias pagrindines fiziokratų idėjas:

1. Privati nuosavybė yra šventa ir neliečiama.
2. Kiekvienas visuomenės narys turi visišką laisvę vykdyti bet kokią teisėtą veiklą.
3. Agrarinio ekonomikos sektoriaus svarba ūkiui – turtingumą turi lemti žemės ūkis¹⁵³.

Laissez faire tapo naujos ekonominės minties krypties – klasikinės politinės ekonomijos pagrindu, o jos atstovai nuvainikavo merkantilizmą ir jo propaguojamą protekcionistinę ekonomikos politiką, pasiūlydami ekonominio liberalizmo koncepciją.

XVIII–XIX a. Europos išsivysčiusiose valstybėse, tokiose kaip Anglija, Prancūzija, Belgija, galutinai įsigali kapitalizmas, paremtas jau aptartomis

¹⁵¹ KOSIKOWSKI, C. *Wolność gospodarza <...>*, s. 20.

¹⁵² ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų <...>*, 2006 m., p. 123.

¹⁵³ Plačiau: BALVOČIŪTĖ, R. *Ekonominės minties <...>*, p. 28–33; ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų istorija. I dalis, <...>*, p. 124–131.

fiziokratų teorijomis. Tuo metu Lietuvoje dar viešpatauja feodaliniai baudžiaviniai santykiai bei ekonomine laisve džiaugiasi tik bajorų luomas. Kitų luomų, ypač valstiečių, teisinė padėtis buvo apgailėtina. Anot E. Railos, labiausiai kitas valstybes stebino ATR valstiečių padėtis, kuri buvo apibūdinama aiškiai – „valstiečių pragaras“ (*infernus rusticorum*): „Lietuvoje žemdirbys belaisvių klasei prilygintas“, – tokia buvo europiečių nuomonė¹⁵⁴. Taigi kyla klausimas, ar tokioje teisinėje, ekonominėje, socialinėje plotmėje galėjo atsirasti ir vystytis fiziokratų idėjos, pasisakančios už visišką asmens (nepriklausomai nuo luomo) laisvę vykdyti ūkinę veiklą.

Panašiai kaip ir merkantilizmo idėjoms, fiziokratizmui susiformuoti įtakos turėjo Vakarų Europos ekonominis gyvenimas. XVIII–XIX a. greitai besivystantis kapitalizmas Vakarų Europoje didino paklausą žaliavoms bei maisto produktams. Baltijos valstybėms atsirado galimybė padidinti savo produkcijos eksportą. Tokiu būdu feodalinėje Lietuvoje pradeda megztis kapitalizmo daigai, vis labiau pakirsdami senosios feodalinės santvarkos pagrindus ir gimdydami naują ideologiją. Be to, baudžiavinė ūkio politika, buvusi porą šimtmečių patikimu bajorų pelno aruodu, Europos ekonominio pakilimo akistatoje ėmė prarasti konkurentabilumo galią.

Kitas veiksnys, paskatinęs fiziokratizmo idėjų atsiradimą Lietuvoje, buvo Edukacinės komisijos bei Vilniaus universiteto mokslininkų švietėjiška veikla. XVIII a. antroji pusė vadinama reformų gadyne, kai pradėtas stiprinti politinis, kultūrinis ir ekonominis šalies gyvenimas¹⁵⁵. Ypatingos reikšmės čia turi mokymo bei auklėjimo reforma, kuri buvo pradėta 1773 m., sudarant Edukacinę komisiją: ji savo auklėjimo sistemą taikė jau naujai kylančiai buržuazinei kapitalistinei gyvenimo gerovei¹⁵⁶. Edukacinės komisijos, vėliau Vilniaus universiteto mokslininkų dėka fiziokratų idėjos, atsiradusios merdinčio feodalizmo ir kapitalizmo gimimo išvakarėse, susuko sau tvirtą lizdą

¹⁵⁴ RAILA, E. Fiziokratai: nauja ūkininkavimo sistema. [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/fiziokratai-nauja-ukininkavimo-sistema/1548>>.

¹⁵⁵ ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika* <...>, p. 459.

¹⁵⁶ ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika* <...>, p. 459.

Lietuvoje¹⁵⁷. Daugelis Edukacinės komisijos narių buvo ilgiau ar trumpiau pagyvenę Prancūzijoje ar Anglijoje, kur jie turėjo progos susipažinti su fiziokratizmo idėjomis. Pvz., Vilniaus universiteto garbės narys bei Edukacinės komisijos pirmininkas I. Masalskis¹⁵⁸ ir Lietuvos pakancleris – J. Chreptavičius, buvo užmezgę glaudžius ryšius su F. Quesnay mokiniais bei jo vaikaičiu Quesnay de Saint-Germain¹⁵⁹. 1783 m. Vilniaus universiteto Teisės katedroje (Moralės mokslų fakultete) buvo įvestas ekonomikos kursas, kurį skaitė Edukacinės komisijos narys, o vėliau ir Vilniaus universiteto rektorius J. Stroinovskis, kuris, anot P. Šalčiaus¹⁶⁰, yra pirmasis ekonomikos mokslo dėstytojas bei fiziokratų idėjų skleidėjas Vilniaus universitete. J. Stroinovskis dėstė prigimtinės teisės kursus fiziokratų ekonominės teorijos pagrindu. Jo skaitytos paskaitos buvo surašytos ir 1785 m. išleistos knygoje „Prigimtinės, politinės teisės, politinės ekonomijos ir tarptautinės teisės mokslas“¹⁶¹. Ši knyga buvo pripažinta tuo metu puikiu prigimtinės teisės vadovu bei fundamentaliu fiziokratų mokymo darbu Lietuvoje¹⁶². Šiam veikalui būdingas platus tyrimo objektas – teisės, politikos ir ekonomikos klausimai bei žmonių tarpusavio santykių normos šiose srityse. Mokslininkas savo darbe ekonominius klausimus nagrinėjo kartu su teisės, politikos bei moralės klausimais. Lietuvos fiziokratas pripažino, kad laisvė, lygybė, nuosavybės teisės yra prigimtinės teisės ir priklauso kiekvienam asmeniui. Anot E. Laumentaitės, J. Stroinovskio ekonominių klausimų aiškinimo pobūdis parodo fiziokratams būdingą stiprią prigimtinės tvarkos visuomenėje ir iš jos išplaukiančių tarpusavio žmonių santykių bei vertybių ir net gamtos dėsnių sąsają su gamybos, mainų ir paskirstymo principais¹⁶³.

¹⁵⁷ Vilniaus universitete fiziokratų teorijos buvo dėstomos net dvidešimt septynerius metus (1783–1810).

¹⁵⁸ Plačiau: RAILA, E. *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*. Vilnius: Aidai, 2010.

¹⁵⁹ ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika* <...>, p. 460.

¹⁶⁰ ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika* <...>, p. 460.

¹⁶¹ Plačiau: STROINOVSKIS, J. *Prigimtinės teisės mokslas*. Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.

¹⁶² Tai didelio populiarumo sulaukęs veikalas. Apie tai leidžia spręsti net penki pakartotiniai šios knygos leidimai.

¹⁶³ LAUMENTAITĖ, E. Ekonomikos mokslų kūrimasis Lietuvoje XVIII–XIX a. sandūroje. *Pinigų studijos*, 1999, Nr. 4, p. 47.

Kyla klausimas, kas lėmė fiziokratų teorijos populiarumą Lietuvoje. Atsakant į šį klausimą, galima išskirti kelias priežastis: paastrėję baudžiaviniai santykiai, silpna buržuazija ir liberaliai nusiteikusių dvarininkų didėjantis aktyvumas. F. Quesnay posakis – „viskas, kas nenaudinga žemdirbystei, kenkia valstybei ir tautai, viskas, kas padeda žemdirbystei, atneša naudą valstybei ir tautai“¹⁶⁴, – hierarchizuotoje lietuviškoje agrarinėje visuomenėje rado pritarimą. Daugelis žemvaldžių rėmė naujai pasklidusias fiziokratų idėjas, nes jos gynė žemės nuosavybės teises (kurios tuo metu priklausė bajorams) bei žemės ūkyje įžvelgė našaus darbo šaltinį. Be to, Lietuvos fiziokratai pasisakė už kapitalistinių laisvą ir pažangų žemės ūkį, t. y. žemės ūkį jie laikė ne tik tautos turto šaltiniu, bet ir manė, kad agrariniai interesai, su kuriais jie sieja tautos gerovę, turi būti pagrįsti „*laissez faire – laissez passer*“ dėsniumi. Buvo deklaruojama, kad reikia laisvai leisti dirbti žemei ir tada visas žemės ūkis pats pradės klestėti.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjas Z. Namavičius nurodo dar ir tokius fiziokratų idėjų įsitvirtinimo Lietuvoje pagrindus, t. y. „centrinės valdžios bejėgiškumas, magnatų grupuočių pjautynės nusmukdė bajoriškąją valstybę“¹⁶⁵, o dėl to kilo grėsmė pačiai valstybės egzistencijai. Lietuvoje nesant ekonomiškai savarankiškos buržuazijos labiau susivokusi bajorijos dalis, siekdama ištaisyti pašlijusią padėtį, ėmė ieškoti idėjų naujoms reformoms. Tuo laiku fiziokratų idėjos pasirodė priimtinausias, kadangi „buržuazinė visuomenė fiziokratų sistemoje yra su feodaliniu apvalkalu“¹⁶⁶. M. Indan-Pykno mano, kad fiziokratų idėja „laisvė visiems“ daugeliui bajorų buvo priimtina, nes jie norėjo turėti daugiau samdytų darbuotojų, siekiant padidinti produkcijos kiekius, kuriuos noriai pirkto tuo metu Vakarų Europa¹⁶⁷.

Priešingai bajorų interesams, fiziokratizmo idėjas Lietuvoje skleidę mokslininkai įsivaizdavo savo idėjų įgyvendinimą tik esant panaikintai baudžiavai. „Nuosavybės teisė ir kiekvieno individo teisė rūpintis savo buitimi

¹⁶⁴ Paimta iš: Raila, E. *Fiziokratai* <...> [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. kovo 22 d.].

¹⁶⁵ NAMAVIČIUS, Z. Teisės sistema Jeronimo Stroinovskio kūryboje. *Teisė*, 1985, t. 20, p. 136.

¹⁶⁶ NAMAVIČIUS, Z. Teisės sistema <...>, p. 136–140.

¹⁶⁷ INDAN-PYKNO, M. Fizjokratyzm oczyma polskich przedstawicielei myśli polityczno-prawnej. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*. VOL. LVIII, 2 SECTIO G 2011, s. 122.

išplaukia iš mūsų prigimties, todėl reikalaujama leisti laisvai žemę dirbti ir jos vaisiais naudotis“¹⁶⁸. Jau minėtas žinomas Lietuvos teisininkas ir fiziokratas J. Stroinovskis nedvejodamas tvirtino, kad „kiekvienas žmogus iš prigimties yra laisvas nuo kitų, nepriklausomas“, „nelygybė bet kurioje visuomenėje yra žmonių sukurta, ji prievartos ir neteisėtumo pasekmė, visiškai priešinga prigimčiai, žalinga visai visuomenei...“¹⁶⁹. Kai kurie bajorai-fiziokratai (pvz., I. Masalskis, J. Chreptavičius, A. Poplawskis¹⁷⁰), apimti šių idėjų, suteikė savo valstiečiams laisvę bei skatino ir kitus bajorus tai padaryti, tačiau tai netapo masiniu reiškiniu. Lietuvoje fiziokratai reikalavo, kad žemvaldžiai ir valstiečiai „laisvai“ susitartų, o valstybė nesikištų į jų reikalus. Paminėtina, kad Lietuvoje fiziokratai reikalavo panaikinti baudžiąvą paleidžiant valstiečius nepaliekant jiems žemės nuosavybės teisių, o pripažįstant jiems tik žemės nuomos teisę¹⁷¹. O kitose Vakarų Europos valstybėse valstiečiai buvo atleidžiami nuo baudžiąvos paliekant jiems žemes.

Ilgainiui XVIII a. antroje pusėje Lietuvoje būta bandymų praktiškai reformuoti palivarkinį ūkį remiantis fiziokratinėmis ekonominėmis mintimis. Tai sietina ir su XVII–XVIII a. Anglijoje kilusia „naujosios žemdirbystės“ idėja, kuri kartu su Prancūzijos kultūros invazija, atnešusi fiziokratų idėjas kaip integralų šios kultūros elementą, pasiekė ir Lietuvą. Lietuvos bajorai, aplankę Vakarų Europą bei susipažinę su priešakiniais ūkio modeliais, XVIII a. antroje pusėje savo dvaruose bandė imituoti vakarietiškus ūkinės veiklos principus, t. y. į sustingusią lažinę palivarkinę ūkio sistemą bandė įterpti „plastiškus“ Apšvietos

¹⁶⁸ Fiziokratų mintys iš: RAČKAUSKAS, J. A. Lietuvos ir Lenkijos edukacinė komisija ir jos įtaka kitų kraštų švietimo sistemoms [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.prodeoetpatria.lt/files/pdf-straipsniai/Suv-darbai-VIII/Jonas-A-Rackauskas-Lietuvos-ir-Lenkijos-edukacine-komisija-ir-jos-itaka-kitu-krastu.pdf>>.

¹⁶⁹ NAMAVIČIUS, Z. Teisės sistema <...>, p. 138.

¹⁷⁰ Pz., pijoras A. Poplawskis kaip fiziokratas labai rūpinosi darbo valstiečių, baudžiauninkų švietimu. Savo veikale *Zbiór niektórych ma-teryj politycznych* (1774), A. Poplawskis ragina ponus daugiau rūpintis baudžiauninkų dalia: «baudžiauninkai tai žmonės, tai broliai, tai bendrapiliečiai, turi teisę į švietimą, turį teisę į gerbūvį». Todėl jis reikalavo: sureguliuoti ir garantuoti darbo valstiečiams teisingą padėtį valstybėje; garantuoti asmens laisvę; teises naudotis savo darbo vaisiais ir džiaugtis gerbūviu. (PAPLAUSKAS, A. R. *Iš sutemų į aušrą*, Torontas 1967 p. 390–391; POPLAWSKI A., *Pisma Pedagogiczne*, Breslavas, 1957 p. 73. (Paimta iš: RAČKAUSKAS, J. A. Lietuvos ir Lenkijos <...> [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. kovo 12 d.]

¹⁷¹ ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika* <...>, p. 463.

verslininkystės ir individualius darbo principus¹⁷². Tokį „ūkio intensyvinimą“ E. Raila apibrėžia taip: „lažinės-palivarkinės sistemos reanimaciją, panaudojant dalinę Vakarų Europos technologiją ir naujausius ūkininkavimo metodus“¹⁷³.

Aktualios akademiniame ir ekonominiame gyvenime fiziokratų idėjos rado atgarsius ir Lietuvos pozityviojoje teisėje, pvz., 1791 m. Konstitucijoje¹⁷⁴. A. Parent nurodo, kad nemažą vaidmenį teikiant pasiūlymus minėtos Konstitucijos projektui atliko fiziokratų atstovai, tokie kaip, pvz., Pierre’as-Paulis Le Mercieris de la Rivière ar Césaris-Félicité Pyrrhys de Varille¹⁷⁵.

Taigi darytina išvada, kad fiziokratizmui, protegavusiam absoliutaus valstybės nesikišimo į ekonominius santykius, susiformuoti Lietuvoje įtakos turėjo du veiksniai: pirma, Vakarų Europoje XVIII–XIX a. greitai besivystantis kapitalizmas padidino paklausą žaliavoms bei maisto produktams iš Baltijos valstybių, o tai padėjo megztis pirmiesiems „lietuviškiems kapitalizmo daigams“. Antra, XVIII a. pabaigoje dėl Edukacinės komisijos narių aktyvios veiklos fiziokratų mintys paplito Lietuvoje ir turėjo savo atspindžių realiaame ūkiniame gyvenime. Abu šie veiksniai lėmė, kad fiziokratų ideologijos pėdsakai randami pozityviojoje teisėje – 1791 m. Konstitucijoje.

¹⁷² ŽIEMELIS, D. Asmenybės ir epochos ryšiai istorinėje biografistikoje. *LITUANISTICA* T. 57 (2011), p. 217.

¹⁷³ RAILA, E. *Ignotus Ignotas* <...>, p. 188.

¹⁷⁴ Paminėtina, kad 1791 m. Konstituciją sudaro tokios dalys: 1) Valdymo įstatymas; 2) Kardinalinių teisių įstatymas; 3) Seimelių įstatymas; 4) Miestų įstatymas; 5) Abiejų Tautų Tarpusavio įsipareigojimas. „Centrinė ašis“ šios Konstitucijos yra Valdymo įstatymas, kuris darbe toliau detaliau analizuojamas. O Abiejų Tautų Tarpusavio įsipareigojimo nuostatos įgalina visą sudėtinę Konstituciją laikyti Lietuvos konstitucionalizmo tradicijos dalimi. Plačiau apie 1791 m. Konstitucijos sudėtines dalis: GRIŠKEVIČ, L., *et al. Lietuvos konstitucionalizmo* <...>, p. 158–160.

¹⁷⁵ Plačiau: PARENT, A. *Švietimo laikų prancūzų mąstytojų įtaka tautos sampratai 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucijoje*. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr15/15_istorija_2.htm#footnote-183850-5>.

1.2.3. Laisvos prekybos skatinimo, valstybės apsauginių funkcijų ekonominiuose santykiuose įgyvendinimo, tobulos konkurencijos užtikrinimo (valstybės ūkio rėmimo) svarbos teorijos (klasikinė politinė ekonomija)

Ekonominio liberalizmo pradininkų – fiziokratų įdiegtą ūkinės veiklos laisvės idėją išrutuliojo XVII–XIX a. klasikinės politinės ekonomijos mokyklos atstovai (A. Smith, D. Ricardo ir kt.). Pagrindiniai šios srovės skelbiami principai: visiška ūkinės veiklos laisvė, nuosavybės neliečiamybė ir valstybės nesikišimas į ekonominius santykius¹⁷⁶. Klasikinės ekonomijos mokyklos atstovai ūkinės veiklos laisvę vertino kaip efektyvios ekonomikos garantą. Ūkio subjektai, laisvai veikdami rinkoje ir siekdami asmeninės naudos, teikia didžiausią naudą kitiems visuomenės nariams, ko negali padaryti valstybė, kuri yra pasyvus ekonominės sistemos dalyvis. Didelę įtaką šios mokyklos veiklai turėjo A. Smitho „nematomos rankos“ ekonominės teorijos, kurios skelbė natūralią (prigimtinę) laisvę ūkyje, t. y. jomis buvo siekiama, kad laisvo ekonominių jėgų veikimo nepažeistų jokie išoriniai veiksniai, ypač valstybės intervencija. A. Smithas pasisakė už natūralią (prigimtinę) laisvę ekonominiuose santykiuose ir nepritarė vyriausybės kišimuisi į „natūralią tvarką“, laikydamasis ekonominio liberalizmo pažiūrų, ypač prekybos laisvės principo¹⁷⁷. Iš esmės būtent jo dėka iki pat XX a. pradžios neginčijama buvo laikyta nuostata apie valstybės nesikišimą į laisvą konkurenciją.

D. Ricardo ir A. Smitho idėjos tapo pagrindu toliau tobulinti klasikinės politinės ekonomijos teorinius teiginius XIX a. pirmoje pusėje Vakarų Europos šalyse bei sparčiai ekonomiškai besivystančiose JAV. Žymiausi ekonominio liberalizmo idėjų tęsėjai buvo J. S. Mill, J. Bentham, T. R. Malthus, J. B. Say ir

¹⁷⁶ Paminėtina, kad ekonomikos teorijos istorijoje fiziokratų mokykla įeina į klasikinę politinę ekonomiją, t. y. fiziokratai įvardijami kaip klasikinės politinės ekonomijos pradininkai, kurie nuvainikavo ir argumentuotai atmetė merkantilizmo idėjas. Tačiau A. Smitho ir D. Ricardo darbai sukūrė klasikinės politinės ekonomijos pagrindą. Taigi nors fiziokratai ir „klasikai“ yra tos pačios ekonominės idėjos šalininkai, ekonomikos mokslo darbuose jie analizuojami atskirai. Šios tvarkos laikomasi ir šiame darbe.

¹⁷⁷ ČIEGYŠ, R. *Ekonominių teorijų <...>*, 2006 m., p. 156.

kiti. Anot šių teoretikų, neapribota ūkinės veiklos laisvė yra būtinas valstybės, visuomenės bei asmens vystymosi elementas. Ūkio subjekto interesai buvo vertinami aukščiau nei visuomenės interesai, nes visuomenė yra laikoma tik fikcine organizacija, kurios interesai yra atskirų ūkio subjektų interesų visuma¹⁷⁸. Valstybė, savo ruožtu, privalo užtikrinti visišką laisvę kiekvienam piliečiui, o pilietinė visuomenė turi būti nepriklausoma nuo valstybės intervencijos. Vyravo įsitikinimas, kad viską, ką gero gali padaryti valdžia ūkinei veiklai, tai nieko nedaryti (angl. *the government can do no better than to do nothing*, pranc. *ne pas trop gouverner*). Valstybė buvo skatinama atlikti tik apsaugines funkcijas ekonominiuose santykiuose¹⁷⁹.

Apibendrinus klasikinės ekonominės mokyklos idėjas galima išskirti tokius postulatus:

1. Žmogus analizuojamas tik kaip „ekonominis žmogus“, kurio pagrindinis tikslas – siekti asmeninės naudos. Tačiau gaudamas asmeninę naudą, šis žmogus prisideda prie visuomenės gerovės.

2. Visos ūkinės veiklos šalys yra laisvos ir lygios prieš įstatymą, bei gali laisvai sudaryti sutartis.

3. Konkurencija turi būti tobula, o ekonomika laisva nuo perteklinio valstybės kišimosi¹⁸⁰.

4. Laisvi ir stiprūs prekybiniai santykiai turi būti skatinami¹⁸¹.

Tačiau pastebėtina, kad klasikinė ūkinės veiklos laisvės idėja buvo dažnai kritikuojama dėl per didelio individualizmo, ekonominės laisvės suabsoliutinimo, valstybės nihilizmo, perdėto utilitarizmo, moralinio ir etninio reliatyvizmo¹⁸². Tačiau XX a. viduryje kaip atsvara kolektyvistinėms ir etatistinėms doktrinoms susiformavo neoliberalizmo ekonomikos teorija, dėl

¹⁷⁸ BENTHAM, J. *A Fragment on Government and on Introduction to the Principles of Morales and Legislation*. Oxford: 1960, p. 126.

¹⁷⁹ Plačiau apie klasikinės politinės ekonomijos idėjų vystymąsi XIX–XX a. pradžioje: FEINBERG, P. J.; GROSS, H. *Philosophy of Law*, Fourth Edition. Belmon: 1991, p. 219.

¹⁸⁰ Paminėtina, kad 1987 m. Nobelio premijos laureatas R. M. Solow įvardijo šį valstybės uždavinį kaip „spragų užkamšymą to, ką paliko nepadaryta privatus verslas“.

¹⁸¹ Plačiau: ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų <...>*, 2006 m., p. 124–129.

¹⁸² Plačiau apie klasikinės ūkinės veiklos laisvės idėjos oponentus: BALVOČIŪTĖ, R. *Ekonominės minties <...>*, p. 58–66, 92–99.

kurios buvo grįžta atnaujintu, išgrynintu pavidalu prie pirminių klasikinio liberalizmo ištakų. Neoliberalizmas ekonomikos teorijoje skirstomas į „dešinią“ ir „kairią“ neoliberalizmo sparnus. „Dešinysis“ sparnas vienija valstybinio ūkio reguliavimo priešininkus bei gina absoliučią ūkinės veiklos laisvę. Šiam neoliberalizmo sparnui galima priskirti Londono (žymiausi atstovai – L. von Mises, F. von Hayek) ir Čikagos (žymiausi atstovai – M. Friedman, G. Stigler, R. Coase, C. Becker) ekonomikos mokyklas¹⁸³. O „kairysis“ sparnas (žymiausi atstovai – W. Eucken ir L. Erhard) yra nukreiptas į „socialiai orientuoto rinkos ūkio“ sukūrimą, t. y. šalies ūkio sistemos pagrindą turi sudaryti laisvosios rinkos ekonomika, kurios sėkmingam funkcionavimui reikalinga valstybės pagalba, nukreipta reikiamoms ekonominės ir socialinės tvarkos taisyklėms kurti, tačiau vengiant betarpiško ekonominio visuomenės gyvenimo reguliavimo¹⁸⁴. Abi aptartos neoliberalizmo kryptys, paremtos klasikinės politinės ekonomijos mokyklos teorijomis, tapo aktualios ir reikšmingos šiomis dienomis: „dešiniojo“ neoliberalizmo kryptis atitinka ekonominę politiką, vykdomą JAV ir Didžiojoje Britanijoje, o „kairiojo“ liberalizmo kryptis yra populiari Skandinavijos valstybėse, Izraelyje, Kanadoje, Pietų Korėjoje, Japonijoje, kai kuriose Lotynų Amerikos valstybėse¹⁸⁵.

Taigi klasikinės politinės ekonomijos minties suformuota ir išrutuliota ūkinės veiklos laisvės idėja išliko aktuali iki mūsų laikų. Nors visuomenės istorijoje ūkinės veiklos laisvės doktrina kartais buvo paneigiama, gražinant ūkio regulatoriaus galias valstybei, tačiau ekonominė laisvė išliko reikšminga ir šiandien. Ekonominio liberalizmo paveikta ūkinės veiklos laisvė tapo suprantama kaip tam tikrų teisių ir laisvių visuma (nuosavybės teisė, teisė pasirinkti užsiėmimą, sutarčių sudarymo laisvė ir kt.), kuri leidžia žmogui individualiai realizuoti savo poreikius ir tobulėti kaip asmenybei. Tokia šios

¹⁸³ Plačiau apie „dešiniojo“ neoliberalizmo sparno teorijas: MIROWSKI, Ph. *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press: 2009, p. 37.

¹⁸⁴ Plačiau apie „kairiojo“ neoliberalizmo sparno teorijas: EUCKEN, W. *Grundlagen der Nationalökonomie*. Berlin, Heidelberg: Springer, 1965; GERBER, D. J. Constitutionalising the Economy: German Neoliberalism, Competition Law and the “New” Europe. *American Journal of Constitutional Law*, 1994, Nr. 42, p. 25-32; JARUKAITIS, I. Europos Sąjungos <...>, p. 31–34.

¹⁸⁵ Plačiau: JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Teisinės ūkinės <...>, p. 84–99.

laisvės samprata leido kurti atitinkamas politines, teises bei praktines sąlygas rinkos ekonomikai vystytis¹⁸⁶.

Ekonominio liberalizmo teoretikų dėka susiformavusi ekonominės laisvės idėja ilgainiui rado savo atspindžius pozityviojoje teisėje. Užsienio teisės doktrina nurodo, kad paremtos klasikine politinės ekonomijos idėja ūkinės veiklos laisvės norminimo ištakos siekia XVIII–XIX a.¹⁸⁷ Ūkinės veiklos laisvės juridinio įteisinimo pradininku laikomas prancūzų generalinis finansų kontrolierius A. R. J. Turgot, 1774 m. išleidęs ediktą, kuris skatino verslą ir amatininkystę, panaikindamas cechų sistemą. Kiti ūkinės veiklos laisvės garantą įtvirtinantys ordinarinės teisės šaltiniai: 1791 m. d'Allardo dekretas, 1791 m. Le Chapeliero įstatymas, 1776 m. Virdžinijos valstijos teisių deklaracija¹⁸⁸. Prasidėjus XVIII a. konstitucionalizmo erai ir atsiradus pirmosioms rašytinėms Konstitucijoms, ūkinės veiklos laisvės nuostatos buvo „pakeltos“ iki konstitucinio lygmens. Kaip pastebi G. Lastauskienė, akivaizdus to laikotarpio konstitucinio reguliavimo valstybės ir ekonomikos dualizmas: valstybė saugo nuosavybės teisę, ūkinės veiklos laisvę ir įsipareigoja nesikišti į šias sritis¹⁸⁹. Bendriausiu požiūriu būtent tokios nuostatos buvo būdingos Europos valstybių konstitucingumo ištakoms (įtvirtintoms 1793 m. ir 1848 m. Prancūzijos Konstitucijose, 1819 m. Viurtembergo karalystės Konstitucijoje, 1919 m. Veimaro Respublikos Konstitucijoje ir kitų valstybių pagrindiniuose įstatymuose)¹⁹⁰.

Klasikinės politinės ekonomijos mintis nebuvo svetima ir Lietuvos teritorijoje. Tam didelę įtaką darė Vilniaus universitetas. Nuo 1810 m. Vilniaus universitete fiziokratų idėjas pradeda pamažu keisti klasikinė politinės

¹⁸⁶ BANASIŃSKI, C., et al. *Prawo gospodarcze: zagadnienia administracyjnoprawne*. Warszawa: LexisNexis Polska, 2011, s. 67.

¹⁸⁷ KOSIKOWSKI, C. *Wolność gospodarcza <...>*, s. 21.

¹⁸⁸ STRZYCZKOWSKI, K. *Prawo gospodarcze publiczne*. Warszawa: 2011, s. 100.

¹⁸⁹ LASTAUSKIENĖ, G. *Ekonominiai argumentai <...>*, p. 25.

¹⁹⁰ Verta paminėti, kad ūkinės veiklos laisvė nėra įtvirtinta JAV Konstitucijoje. Anot šios valstybės teisės doktrinos, ekonominė laisvė yra savaime suprantamas dalykas ir šios laisvės apsauga turi rūpintis visuomenė, jai nereikia konstitucinio garanto (plačiau apie tai: BEARD, CH. *Eine ökonomische Interpretation der amerikanischen Verfassung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974, p. 10; *The Cambridge Economic History of Europe. VII. The industrial economies: the development of economic and social policies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989, p. 641–691).

ekonomijos idėja, prie kurios skleidimo itin prisidėjo J. Vaškevičius¹⁹¹. Mokslininkas labai stengėsi, kad Lietuvą pasiektų naujos Vakarų Europos ekonominės idėjos. XIX a. pradžioje leistame periodiniame leidinyje „Vilniaus dienraštis“ (lenk. „*Dziennik Wilenski*“) J. Vaškevičius publikavo savo straipsnius ekonominiais klausimais ar vertė ir populiarino užsienio valstybių ekonomistų darbus, susijusius su A. Smitho teorijomis. Mokslininkas, savo straipsniuose aptardamas pagrindines ekonomines teorijas – merkantilizmą, fiziokratizmą ir A. Smitho mokymą, įvardijo jas kaip „pirklišką“, „žemdirbystės“ bei „pramoninę“ sistemas ir pripažino tik paskutiniąją. Tačiau ekonomistas vengė aptarinėti ir analizuoti tuo metu buvusias socialines problemas: baudžiavą arba žemės ūkio ateities klausimus. Jį labiau domino prekybos ir verslo reikalai¹⁹². Jis, priešingai nei Lietuvos fiziokratai, pasisakė, kad šalies turtingumo šaltinis yra prekyba, o ne žemės ūkis. Jis tvirtino, kad reikia stiprinti vidaus rinką. J. Vaškevičius savo knygoje „Mokslas apie prekybą“ pasisakė už ekonominės laisvės idėjas tiek prekyboje, tiek kredito teikimo srityse^{193, 194}.

Taigi Vilniaus universitetas XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje tapo ekonominio liberalizmo židiniu Lietuvoje, dėl kurio Lietuvos visuomenė buvo plačiai ekonomiškai lavinama. Deja, 1830–1831 m. numalšinus sukilimą Lietuvoje, caras uždarė „maištingąjį“ universitetą. Anot A. Makarevičiaus, taip buvo pakirstos ekonomikos mokslų šaknys Lietuvoje, o didžiulis nuveiktas darbas, rengiant naujas ekonomiškai išprususias kartas Lietuvoje, buvo

¹⁹¹ Žymiausi šio ekonomisto darbai yra:

WASZKIEWICZ J. O rozmaitych ukladach ekonomii politycznej. *Wilenski dziennik*, 1823, p. 30–59.

WASZKIEWICZ J. *Nauka o handlu. Przez Jana Waszkiewicza w cesarskim Wilenskim uniwersytecie, ekonomii polityczney, publicznego nadzwyczajnego profesora ulozona*. Wilno, 1830.

WASZKIEWICZ J. *Głowniejsze zasady ekonomii przemysłowej*. Uložone w sposob rozmow przez p. H. P. Suzane i t. d. z francuskiego na polski język wolne tłumaczony z dodaniem. Wilno, 1836.

WASZKIEWICZ J. *Historja banków oraz innych celniejszych ustanowien kredytowych* [interaktyvus]. Pokróctce zebrana przez Jana Waszkiewicza Profesora b. Univer. Wilen., sowietnika Rządu cesarskiej Mediko-Chirur. Akademii. Wilno, 1838 [žiūrėta 2015 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ekonomika.by/downloads/Vashkevich6.pdf>>.

¹⁹² ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika* <...>, p. 52.

¹⁹³ WASZKIEWICZ J. *Nauka* <...>, p. 8.

¹⁹⁴ ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika* <...>, p. 460

sustabdytas¹⁹⁵. Uždarius ekonominės laisvės idėjas skleidusią mokslo šventovę visuomenės supratimas apie ekonominius santykius, jų ūkinės laisvės vis labiau mažėjo ir menko.

Taigi nors Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje ekonominis pagrindas vystytis klasikinei politinei ekonomijai buvo ne toks stiprus kaip Vakarų Europoje, kur sparčiai didėjo kapitalas, buvo plačiai naudojamas samdomas darbas manufaktūrose, kūrėsi stiprus fermerių sluoksnis žemės ūkyje, tačiau dėl Vilniaus universiteto mokslininkų veiklos ši ekonominės minties teorija, paskatinusi ūkinės veiklos laisvės atsiradimą ir jos įvardijimą, tapo žinoma ir Lietuvos visuomenėje ir netgi palaipsniui pradėta taikyti. Tačiau dėl caro valdžios sprendimų ūkinės veiklos laisvės idėjos plitimas buvo pristabdytas, o atkurtas ir *expressis verbis* įtvirtintas *lex fundamentalis* lygio teisės akte tik XX a. pradžioje.

Apibendrinant aptartas ekonomines mintis (merkantilizmą, fiziokratizmą bei klasikinę politinę ekonomiją) bei teisinės ūkinės veiklos laisvės ištakas ir jų atsiradimą Lietuvoje, teigtina, kad pagrindinės ekonominės minties teorijos, paskatinusios ekonominės laisvės atsiradimą pasaulyje, buvo žinomos ir plėtojamos to meto Lietuvos publicistų bei mokslininkų darbuose. Be to, jos rado atspindžius pagrindiniuose to meto pozityviosios teisės šaltiniuose. Lietuvos Statutuose formuojant bajoro teisių ir laisvių katalogą bei suteikiant jam nuosavybės teises ir užtikrinant šių teisių apsaugą buvo padėti pagrindai vystytis bajorų luomo atstovų ūkinės veiklos laisvei. O 1791 m. Konstitucijoje išplėtus nuosavybės teisių subjektų ratą bei miestiečiams suteikus bajorų privilegijas, ūkinė veiklos laisvė, nors eksplicitiškai neįtvirtinta, tapo prieinama ir miestiečių luomui. Gaila, bet valstiečių luomo atstovai, kurie sudarė didžiąją dalį visuomenės, liko tik feodalų ūkinės veiklos laisvės įgyvendinimo „įrankiu“ ir analizuojama laisve pasinaudoti negalėjo.

¹⁹⁵ MAKAREVIČIUS, A. Ekonominės teorijos Vilniaus Universitete XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje. In: *Buržuazinių ekonominių teorijų istorijos apybraižos*. Vilnius, 1971, p. 130–166.

Apibendrinamosios pastabos

Valstybės ūkio reguliavimo kryptį sprendžia valstybės ekonominė sistema, kurią lemia valstybės pasirenkamas išteklių paskirstymo būdas. Ekonomikos teorijai išskiriant du kraštutinius pagrindinių išteklių paskirstymo būdus (rinkos ir planinę ekonomiką), praktiniame gyvenime dažniausiai randama trečioji – mišrioji ekonominė sistema, kuriai būdinga, kad išteklius skirsto tiek pati rinka, tiek ir valstybė, dominuoja įvairios nuosavybės formos (tiek privačioji, tiek viešoji) bei laisvos konkurencijos ir valstybinio reguliavimo principai. Pasirenkant valstybės ekonominę sistemą (dar kitaip vadinamą valstybės ekonomikos modeliu) labai svarbi tampa teisėkūros institucijų formuojama valstybės ekonominė politika, kuri padeda formuoti bei realizuoti valstybės ūkio valdymo priemones, spręsti asmens ūkinės veiklos laisvės turinį. Valstybės ekonominė politika remiasi tiek efektyvaus ūkio valdymo principus formuluojančia ekonomikos teorija, tiek ir teisės mokslu, per kurį minėti principai yra įtvirtinami teisės aktuose atsižvelgiant į teisėkūros reikalavimus, teisės principus ir žmogaus teises bei laisves. Ekonomikos teorijos mokslas nurodo, kad skirtingais istoriniais laikotarpiais valstybės vaidmuo ekonominiuose santykiuose buvo nevienodas, o tai lėmė ir skirtingą asmens ūkinės veiklos laisvės turinį. Tam įtakos turėjo vyravusios ekonominės doktrinos, kurios vienu metu skatino kuo didesnę valstybės intervenciją į ekonominius santykius (merkantilizmas) (toku būdu kardinaliai siaurindama asmens ekonominės veiklos laisvės turinį), kitu metu proteguodamos visišką neribotą subjekto laisvę atlikti ūkinius veiksmus, gindamos absoliučią nuosavybės neliečiamybę ir neigdamos valstybės dalyvavimą ekonominiuose santykiuose (fiziokratizmas) ar pasirinkdamos tarpinį variantą, kai pripažįstant „ekonominio žmogaus“ laisvę vykdyti ūkinę veiklą valstybei yra paliekama verslo apsauginė funkcija. Analizuotos ekonominės ideologijos turi reikšmės ir šiuolaikinei valstybei, nes viešoji valdžia stengiasi vadovautis minėtomis prieš kelis šimtmečius atsiradusiomis ekonominėmis teorijomis, kurios šiuo metu išgyvena savo renesansą (pvz., neoliberalizmo mokyklos teorijos su savo

kairiojo ar dešiniojo sparno atmainomis). Todėl ekonominių ideologijų nulemta ekonominė politika, pasinaudodama teisiniais metodais ir technika, įtvirtina valstybės ekonominę sistemą, kuri vertinama kaip tam tikri ekonominės santvarkos rėmai, kurie nurodo ūkio subjektų „žaidimo taisykles“ bei valstybės pareigas ekonominiuose santykiuose. Atsižvelgiant į tai teigtina, kad ekonominė politologinė asmens ūkinės veiklos laisvės „konteksto“ samprata priklauso nuo tuo metu vykdomos ekonominės valstybės politikos, kuri vadovaudamasi tuo metu aktualiomis ekonominėmis ideologijomis pasirenka tam tikrą ekonominį modelį, lemiantį valstybės dalyvavimo ekonominiuose santykiuose aktyvumą ir atitinkamų valstybės (strateginės, apsauginės, socialinės) funkcijų vykdymo intensyvumą, nuo ko priklauso ekonominių subjektų laisvės turinys. Todėl asmens ūkinės veiklos laisvės apimtis ekonomine-politologine prasme yra netiesiogiai proporcinga valstybės galimybėms dalyvauti ekonominiuose santykiuose imperatyviomis teisės normomis reguliuojant privačią ūkinę iniciatyvą bei esamų pagrindinių išteklių paskirstymą.

2. ASMENS ŪKINĖS VEIKLOS LAISVĖS GARANTAVIMO AUKŠČIAUSIU TEISINIU LYGMENIU LIETUVOJE RETROSPEKTYVA

2.1. Ūkinės veiklos laisvė Lietuvos Statutuose – išimtinė bajorų laisvė

XIX a. Joachimas Lelewelis Lietuvos Statutus įvardija kaip LDK konstituciją, o tarpukariu Jonas Lappo vadino juos „kodifikuotų konstitucinių įstatymų“ rinkiniu¹⁹⁶. Statutų konstitucinį statusą pripažįsta ir šių laikų mokslininkai, pvz., I. Valikonytė, S. Lazutka, E. Gudavičius¹⁹⁷, J. Machovenko¹⁹⁸, V. A. Vaičaitis¹⁹⁹, L. Griškevič²⁰⁰ ir kt. Kaip mini A. Plateris, „Lietuvos Statutas bus viena pirmųjų, ar net pati pirmoji Europoje, plataus masto visų teisės šakų kodifikacija“^{201, 202}. Taigi pripažįstant LS ankstyvojo konstitucionalizmo užuomazgomis, turėjusiomis įtakos vėlesnėms Lietuvos konstitucijoms²⁰³ (bei kaip merkantilizmo idėjų šaltinį pozityviojoje teisėje) būtina išsamesnė šių teisės aktų analizė, kas susiję su to meto ūkinių santykių reguliavimu Lietuvoje.

XVI a. pr. LDK vykdoma valstybės ekonominė politika atitiko merkantilizmo idėjas ir buvo nukreipta į tai, kad kuo daugiau lėšų būtų pervesta į valstybės išdą ir būtų kaupiamas turtas valstybės viduje. Tokią politiką lėmė

¹⁹⁶ Paimta iš: VALIKONYTĖ, I. Lietuvos Statutas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų konstitucija. *Konstitucinė jurisprudencija*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis, 2012, Nr. 4(28), p. 278.

¹⁹⁷ VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001.

¹⁹⁸ MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius, 2013, p. 349.

¹⁹⁹ VAIČAITIS, V. A. Lietuvos Statutai kaip Lietuvos konstitucionalizmo šaltinis. *Teisė*, 2013, t. 89.

²⁰⁰ GRIŠKEVIČ, L., et al. *Lietuvos konstitucionalizmo <...>*, p. 32.

²⁰¹ PLATERIS, A. I Lietuvos Statutas. *Naujoji Romuva*, Nr. 24–26, p. 447.

²⁰² Šiai nuomonei pritartų ir I. Valikonytė, S. Lazutka bei E. Gudavičius, kurie nurodo, kad PLS (*aut. komentaras*: ALS ir TLS apimtis išliko panaši) buvo kodifikuotos iš esmės visos teisės šakos: valstybinė (I sk.), karo (II sk.), civilinė (III sk.), santuokos ir šeimos (IV sk.), baudžiamoji, taikyta žemvaldžių luomui (VII sk.), žemės (VIII sk.), miškų ir medžioklės (IX sk.), įkaito ir civilinė (X sk.), baudžiamoji ir proceso, taikyta daugiausia valstiečių luomui (XI–XIII sk.) (plačiau: VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos <...>*, p. 261–262.).

²⁰³ Tai įrodo 1992 m. Konstitucijos preambulė, kurioje yra nuoroda į XVI amžiaus Lietuvos Statutus kaip tam tikrą Lietuvos valstybingumo ir teisinės tradicijos šaltinį („<...> jos teisinius pamatus grindusi Lietuvos Statutais <...>“).

pirmausia valstybės išlaidos dėl nesibaigiančių karo veiksmų. Fiskalinis valstybės ekonominės politikos pobūdis ryškėjo didinant mokesčius bei rinkliavas į valstybės biudžetą. Valstybė siekė padidinti išdo pajamas lengviausiu būdu – per mokesčius. Tačiau dideli mokesčiai galėjo būti surenkami tik tada, jei valstybėje klesti stiprus ūkis. Atsižvelgiant į tai buvo sudaromos sąlygos vystyti ūkinei veiklai – ypač prekybai. Apie pastangas sudaryti geresnes sąlygas prekybai liudija LS nuostatos, pvz., bajorams buvo draudžiama savavališkai rinkti mokesčius iš prekybininkų už naudojimąsi keliais, tiltais jų žemėse, priešingu atveju gali būti konfiskuotos jų žemės (PLS I sk. 21 str., TLS I sk. 29 str.)²⁰⁴. Siekiant sudaryti geresnes sąlygas prekybai buvo sudaromos palankesnės sąlygos vietiniams ūkio subjektams didinant muitų mokesčius užsienio pirkliams bei ribojant jų ekonomines teises. Taip buvo skatinama „tėvyninė“ įvairių prekių gamyba, eksportas, o importas buvo ribojamas²⁰⁵. Pvz., E. Laumentaitė nurodo, kad 1554 m. buvo uždrausta lenkų ir vokiečių auksakaliams užsiimti tais amatais, kuriais užsiima vietiniai meistrai²⁰⁶. Taigi buvo skatinama nacionalinė ūkinė veikla.

Siekiant gerinti prekybos santykius nustatyta pareiga taisyti senus ir statyti naujus tiltus, keltus, kelius (PLS I sk. 22 str., TLS I sk. 29 str.), draudžiama monopolija (TLS III sk. 51 str.). Iš pateiktų LS nuostatų matyti, kad valstybė, siekdama didinti išdo pajamas bei kapitalo kaupimą valstybės viduje, skatino „visai šaliai naudingą prekybą“ lengvindama prekių cirkuliaciją valstybės viduje bei plėsdama vidaus rinką²⁰⁷. Taigi LS, kurie, kaip jau anksčiau

²⁰⁴ Apie valstybės politiką skatinusią prekybą liudija ir kiti LDK norminiai aktai. V. Antonovičev savo darbe (*Грамоты великих князей литовских с 1380 (?) по 1569 год*. Киев, 1869 (paimta iš: ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika* <...>, p. 406), nagrinėdamas Lietuvos Didžiojo kunigaikščio privilegijas, nurodo 1529 m. Didžiojo Kunigaikščio privilegiją, draudžiančią vietos administracijai kliudyti prekiauti bajorų valstiečiams turguje duona, medumi, odomis ir kitomis prekėmis.

²⁰⁵ Kaip mini A. Žilėnas, valstybė mėgino reguliuoti gyventojų išlaidas siekdama valstybės viduje kaupti kapitalą ir mažindama užsienio prekių importą. Pvz., 1776 m. įstatymiškai uždraudžiama miestiečiams ir bajorijai rengtis užsieninių medžiagų drabužiais siekiant paskatinti vietinę tekstilės gamybą. Plačiau: ŽILĖNAS, A. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės finansų pagrindai. Antroji dalis*. Vilnius, 1999, p. 25.

²⁰⁶ LAUMENTAITĖ, E. *Ekonominė mintis* <...>, p. 14.

²⁰⁷ LS pastebimi keli būdingi vėlyvajam merkantilizmui valstybės intervencijos į ūkinę veiklą skatinimo atvejai. Pvz., TLS III sk. 48 str. draudė išvežti strategines prekes į užsienį, pvz., ginklus, dalgius ir kitą ginkluotę, nes „priešas gali sustiprėti“, o kas pažeisdavo nustatytą draudimą, buvo baudžiamas mirties bausme, o prekės ir turtas buvo konfiskuojami. PLS III sk. 17 str. ribojo teisę laisvai steigti ir laikyti smukles be kunigaikščio sutikimo („neleistų laikyti netinkamose vietose smuklių, o ypač tiems, kurie

buvo minėta, turėjo tuo metu aukščiausią teisinį statusą, buvo nustatytos sąlygos ūkinės veiklos laisvės įgyvendinimui. Tačiau kyla klausimas, ar LS suteikė visiems LDK gyventojams vienodas sąlygas realiai pasinaudoti šia ekonomine laisve. Šis klausimas reikalauja detalesnės analizės.

Anot J. Machovenko, LDK visuomenėje vyravo luominis suskirstymas, kuris galutinai įsigalėjo XVI a. viduryje ir buvo teisiškai įtvirtintas 1566 m. ir 1588 m. LS²⁰⁸. Anot M. Maksimaičio, S. Vansevičiaus²⁰⁹ bei J. Machovenko²¹⁰ pagrindiniais LDK visuomenės struktūros elementais tapo bajorų ir valstiečių luomai^{211, 212}. Taigi susikoncentruojant ties šiais dviem luomais detalizuojamas iškeltas klausimas, ar LS buvo nustatytos vienodos bajorų ir valstiečių luomų teisės vykdyti ūkinės veiklos laisvę XVI–XVIII a.

Anot E. Laumenskaitės, nuo XVI a. vid. iki XVII a. pr. LDK pastebimas ekonominis pakilimas, kuris buvo nulemtas LDK galimybės padidinti žemės ūkio produkcijos eksportą į Vakarų miestus²¹³. Dėl demografinių pokyčių po didžiųjų geografinių atradimų išaugę Vakarų miestai negalėjo apsirūpinti žemės ūkio produktais ir juos reikėjo importuoti iš toliau. Tuo metu atsirado puiki

neturi leidimo, mūsų arba mūsų prosenių raštais suteikto“). Feodalinio natūralinio ūkio sąlygomis pelnas, gaunamas iš verslo, ypač iš tokio pajamingo verslo – alkoholio prekybos, laikytinas feodalinės rentos dalimi. „Taigi karčema buvo savotiškas alkoholio gamybos lenas, o smuklininkas – siuzereno, t. y. didžiojo kunigaikščio, „spirito varymo“ vasalas (VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos* <...>, p. 283). Karčemos savininkas turėjo mokėti valstybei vadinamąjį „kapščiznos mokesį“, kuris leido prekiauti alkoholiniais gėrimais (vadinamąja licencija prekiauti alkoholiniais gėrimais). Ūkinės veiklos laisvė buvo ribojama ir stiprinant LDK ūkio centralizaciją steigiant valstybinius prekybos monopolius, pvz., 1547 m. buvo įsteigtas prekybos miško medžiaga valstybinis monopolis (ДОВНАР-ЗАПОЛЬСКИЙ, М. В. Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах. Киев, 1901, с. 329.). 1558–1561 m. įvestas svaigiųjų gėrimų valstybinis monopolis, kuris paskatino steigti valstybinius malūnus ir įmones svaiginamiems gėrimams gaminti (LAUMENTAITĖ, E. *Ekonominė mintis* <...>, p. 13). Paminėtina, kad vėliau vis labiau silpnėjant valstybės ekonominei politikai valstybinės monopolijos buvo uždraustos kaip nenaudingos feodalams: „kaip mūsų <...> priesaikoje nustatyta: kad monopolijų nebūtų“ (TLS III sk. 51 str.).

²⁰⁸ MACHOVENKO, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės luominės struktūros susidarymo teisiniai pagrindai. *Teisė*, 2001, t. 39, p. 66.

²⁰⁹ MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, Justitia, 1997, p. 26.

²¹⁰ MACHOVENKO, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės <...>, p. 63–65.

²¹¹ Kiti du luomai dvasininkų ir miestiečių, anot J. Machovenko, susiformavo daugiausia dėl kanonų ir Magdeburgo miesto teisės plėtimosi LDK, nors šios teisės šakos buvo iš esmės svetimos feodaliniams santykiams. (MACHOVENKO, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės <...>, p. 63–65.)

²¹² „Luomas yra tam tikromis istorinėmis sąlygomis objektyviai susidėjusi teisiškai įforminta pastovi uždara socialinė grupė, turinti tik jai būdingą paveldėtinių subjektyvių teisių ir teisinių pareigų kompleksą“ (MACHOVENKO, J. Luomo teisinė samprata. *Teisė*, 2001, t. 38, p. 55).

²¹³ LAUMENTAITĖ, E. *Ekonominė mintis* <...>, p. 13.

galimybė Baltijos šalims, tarp jų ir Lietuvai, padidinti žemės ūkio produkcijos eksportą. Tokia situacija sudomino valstybės valdžią, kuriai reikėjo vis daugiau lėšų į valstybės biudžetą, bajorus, pirklus ir valstiečius. Siekiant eksportuoti, reikėjo padidinti žemės ūkio produkcijos gamybą. Šiam tikslui pasiekti buvo galimi du keliai: pirmas, siekiant plėsti vidaus rinką, suinteresuoti pagrindinį gamintoją – valstietį, ir vystyti jų gamybines jėgas, arba antras – pasitelkti valstybinę prievartą ekonominiuose santykiuose. Deja, buvo pasirinktas antrasis variantas (*aut. komentaras*: valstybės / bajoro prievarta), kuris užkirto kelią kurtis pažangiems gamybiniam santykiams ir paskatino „antrąją baudžiavos laidą“. Tokiu būdu LDK įsijungimas į pasaulinę rinką paskatino bajorų ekonominį aktyvumą, tačiau kartu ir valstiečių išnaudojimo didėjimą, jų ekonominių teisių ir laisvių ribojimą bei feodalinių santykių stiprinimą.

Susidariusią situaciją aiškiai atspindi LS nuostatos, nustatydamos, kad žemės nuosavybės teisė priklauso žemvaldžiui, tokiu būdu išskiriant jį iš kitų valdinių ir „įrašant“ jį į privilegijuotą luomą²¹⁴. Pagal PLS nuostatas bajorai galėjo laisvai disponuoti tik 1/3 savo nekilnojamojo turto nuosavybės (PLS I sk. 15 str.), o jau pagal ALS šis ribojimas buvo panaikintas ir garantuota bajorams teisė savo nuožiūra pirkti, parduoti, įkeisti, dovanoti ir kitaip savarankiškai disponuoti savo turtu. Šis nuosavybės teisės garantavimas buvo pakartotas ir TLS (TLS III sk. 41 str.)²¹⁵. Tuo tarpu valstiečiai prarado žemės nuosavybės teises, o žemę bajorai parduodavo kartu su valstiečiais (pvz., ALS I sk. 10 str., VII sk. 19 str.). Žemė tuo metu buvo vienas iš pagrindinių resursų, įgalinančių užsiimti ūkine veikla²¹⁶. „Stambiųjų feodalų žemėvalda vaidino lemiamą vaidmenį ir buvo jų ekonominės bei politinės valdžios pagrindas“²¹⁷. Turėdami ūkinės veiklos pagrindą – žemę, bajorai galėdavo perteklinius produktus

²¹⁴ VALIKONYTĖ, I. Konstitucijos link: Lietuvos Statutas bajoriškos visuomenės vertybių hierarchijoje. Iš *Mūsų konstitucionalizmo raida*: straipsnių rinkinys. Vilnius: 2003, p. 276.

²¹⁵ GRIŠKEVIČ, L., et al. *Lietuvos konstitucionalizmo <...>*, p. 146–147.

²¹⁶ Anot E. Railos, „viešąją opinią apie vieną ar kitą bajorijos atstovą dažniausiai nulemdavo jo valdomų žemių plotas. Iš tokio griežtai agrariško bajoriškojo mentaliteto kilo ir neigiama, netgi niekinama pažiūra į amatus, prekybą“ (RAILA, E. *Apie 1791 m. gegužės 3-iosios Konstituciją*. Aidai, 2007, p. 13.)

²¹⁷ VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai*. Pagal 1529, 1566 ir 1588 Lietuvos Statutus. Vilnius: Mintis, 1981, p. 3.

parduoti, mainyti ir tokiu būdu vystyti ūkinę veiklą. Taigi suteikiant bajorams žemės disponavimo teisę²¹⁸, jie vieninteliai iš kitų luomų turėjo geresnes sąlygas užsiimti ūkine veikla. Be to, LS nustatė stiprius bajorų nuosavybės apsaugos garantus (tiek kilnojamojo, tiek nekilnojamojo turto, skirdami už pažeidimus dideles baudas (pvz., PLS VIII sk. 8, 12 str., IX sk. 1–14 str. XII sk. 1–14 str., TLS X sk. 14 str.)²¹⁹).

Lenkijos ir Lietuvos valstybė po Liublino unijos įvardijama kaip bajoriškoji demokratija. Tai vienas iš istorijoje žinomų aristokratinės elito demokratijos pavyzdžių. Anot I. Valikonytės, „bajorų luome demokratija buvo visiška ir griežta. Bet tai buvo tikrai bajorų – iš anksto nustatyto elito – demokratija. Už šio elito ribų tebuvo tikrai valdomoji masė, politiškai pasyvi, neturinti jokių politinių teisių“²²⁰.

Įdomu pastebėti, kad kartais bajorų nuosavybės teisių pažeidimas buvo laikomas tiek viešosios, tiek privatinės teisės dalyku. Išanalizavęs miškų nuosavybės teisių pažeidimo specifiką Lietuvos Statutuose J. Machovenko pastebi, kad smurtu pasikėsinant į mišką ar jame esančius minėtus objektus tais pačiais veiksmais buvo padaromi du teisės pažeidimai: vienas nukreiptas prieš bajoro garbę, kitas – prieš jam suteiktą turto naudojimo teisę. Nustatydamas „smurtinę“ ir baudą (mokėtinas valdovui) už iškirstą mišką, išžvejotą ežerą ar nušienautą pievą įstatymų leidėjas gynė viešąjį bajoro interesą, jo socialinį statusą, vietą socialinės piramidės viršūnėje, o įpareigodamas pažeidėją sumokėti sužvejotos žuvies, medienos, šieno kainą, jis gynė privatinį turtinį bajoro interesą²²¹. Taigi valstybė suteikia privilegijuotą statusą bajorų

²¹⁸ Paminėtina, kad PLS riboja bajorų teisę laisvai disponuoti savo žeme – jie galėjo laisvai disponuoti tik 1/3 turimos žemės (PLS, 1 skyriaus 16 straipsnis), tačiau ALS jau įteisino visiškai nevaržomą žemės disponavimą (ALS, III sk. 33 str.). Tokiu būdu, anot J. Machovenko, bajorų luomo politinės ir ekonominės galios pagrindu tapo išimtinė apgyvendintos žemės nuosavybės teisė ir jų jurisdikcija dvaro gyventojų atžvilgiu (MACHOVENKO, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų žemės nuosavybė kaip viešosios teisės institutas. *Teisė*, 2011, t. 78, p. 37).

²¹⁹ LS ypatinga apsauga yra skiriama bajorų žemės naudmenų (miškų, pievų, gaudymviečių, drievų, vandens telkinių ir kt.) nuosavybės apsaugai (PLS IX sk., ALS ir TLS – X sk.). Tai buvo labai svarbu LS kodifikavimo laikotarpiu, nes miško naudmenos turėjo svarbią ekonominę reikšmę, o miško medžiaga, vadinama didžiausia Vakarų viduramžių „keliautoja“, tapo žemės gėrybių simboliu (plačiau: HUSOVIANAS, M. *Giesmė apie stumbrą*. Vilnius, 1977, p. 43–45).

²²⁰ VALIKONYTĖ, I. Lietuvos Statutas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų konstitucija. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2012, Nr. 62.

²²¹ MACHOVENKO, J. Miškų teisinė apsauga Lietuvos Statutuose. *Teisė*, 2013, t. 86, p 18.

nuosavybės teisėms lyginant su valstiečių nuosavybe, kas iš karto sukuria diferencijuotas galimybes vystyti ūkinę veiklą.

Be nuosavybės teisių, LS suteikė ir kitas privilegijas, kurios palengvino bajorams užsiimti įgyvendinti jų ūkinės veiklos laisvę. Plačiausiai bajorų ūkinės veiklos privilegijos yra įtvirtintos 1588 m. Statute: bajorai buvo atleisti nuo maito, tiltų ir kelių, mokesčių, galėjo laisvai išsivežti savo prekes į užsienį, taip pat laisvai įsivežti, skirtas asmeniniam vartojimui (įrodymas, kad prekės buvo skirtos asmeniniam naudojimui galėjo būti bajoro duota priesaika). Kaip mini žymus Lietuvos ekonomistas P. Šalčius, TLS buvo pritaikytas „įsigalėjusios šlėktos ekonominiams interesams, jos diktatūros įtvirtinimui ir lažinio išnaudojimo plėtimui“²²².

Taigi Lietuvos Statutai įtvirtino bajorų privilegijuotą padėtį įgyvendinant ūkinę veiklą lyginant su valstiečių luomu. Siekdami kuo platesnės ekonominės laisvės bajorai apribojo valstiečių teises, vis labiau juos įtraukdami į baudžiavą²²³. LS reglamentuota nemažai priemonių valstiečių baudžiavinei padėčiai išlaikyti, juos pririšti prie bajorų (pvz., PLS VIII sk. 20 ir 21 str., ALS – III sk. 15 ir 21 str., XII sk. 13 str.)²²⁴. „Bajorystė duodavo asmeniui viską – politinės valdžios monopolį, išimtinę teisę eiti tam tikras pareigas valstybės aparate, administruoti ir teisti priklausomus valstiečius, užtikrindavo ypatingą turto apsaugą, atleido nuo mokesčių“²²⁵. LS valstiečiams tokių plačių ekonominių teisių negarantavo ir jie minimaliai galėjo pasinaudoti ūkinės veiklos laisve. Kaip mini žymus Lenkijos ekonomikos istorijos specialistas W. Kula, nagrinėjęs Abiejų Tautų Respublikos feodalinį ekonomikos funkcionavimo modelį, baudžiauninko siekis turėti pertekliaus ir jį realizuoti

²²² ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika* <...>, p. 407.

²²³ Valstiečių ūkinę veiklą varžanti politika atsispindi privačių dvarų instrukcijose nustatant draudimus prekiauti kaimuose, apmokestinant dideliais mokesčiais jų produkciją norint prekiauti miestuose (apie tai plačiau: KIAUPA, Z., KIAUPIENĖ, J. *Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje XVII–XIX a.* Vilnius: LTSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas, 1985).

²²⁴ Plačiau: GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos valstiečių įbaudžiavinimo procesas ir jo atspindėjimas I Lietuvos Statute (1529)*. Istorijos kand. disertacija. Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1971;

BARANAUSKAS, V. Valstiečių įbaudžiavinimo proceso atspindėjimas II Lietuvos Statute. *Istorija: Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, 1972, t. 12, p. 127–138.

²²⁵ MACHOVENKO, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų <...>, p. 37.

bent jau vietos rinkoje susidurdavo su gana sėkmingu bajorijos pasipriešinimu²²⁶. Tai lėmė kelios priežastys: pirmoji, bajorų siekis išnaudoti valstiečius maksimaliai užkraunant jiems lažą ir tokiu būdu gaunant daugiau produkcijos, kurią galėjo parduoti vidaus ar užsienio rinkose²²⁷, antroji, bajorų siekis dvaruose pagamintą produkciją realizuoti patiems valstiečiams²²⁸.

Kyla klausimas, ar Vakarų Europoje „visateisiai“ ūkinės veiklos laisvės subjektai taip pat buvo tik feodalai. Vertinant Vakarų Europos ir Lietuvos ūkio struktūrą XVI–XVIII a. galima pasiremti D. C. Northo ir R. P. Thomaso²²⁹ idėjomis, nurodančiomis, kad Lietuvos ūkyje „dominavo netoks manoro“²³⁰ modelis, koks egzistavo Vakarų Europoje, pasireiškiantis tuo, kad manoro ūkio žemė buvo suskirstyta sklypais ar ūkiais, kuriuos dirbo feodalui priklausantys valstiečiai, kurie abipusio susitarimo būdu už didiko globą ir žemės naudojimą teikė jam patarnavimą ir mokėjo duoklę“. Valstiečius ir žemvaldžius siejusi abipusė sutartis ilgainiui užtikrino valstiečių geresnes jų ekonominių teisių ir

²²⁶ KULA, W. *An Economic Theory of the Feudal System: Towards a Model of the Polish Economy 1500-1800*. New York: Verso Books, 1987, p. 135–137.

²²⁷ Yra nemažai istorinių ir ekonominių mokslo darbų, kuriuose tiriama, kokio tipo buvo LDK ūkio modelis: labiau orientuotas į vidaus ar užsienio rinką. Pvz., A. Kula konstatuoja, kad iki 1661 m. žemvaldžių pagrindinės pajamos buvo gaunamos realizavus žemės ūkio produkciją vidaus ir užsienio rinkose. O 1661–1789 m. buvo priešingai, minėtos pajamos buvo gaunamos ne iš prekybos žemės ūkio produkcija o iš degtinės ir alaus priverstinio pardavimo valstiečiams. Taigi valstiečio pinigai per smuklę grįždavo į pono piniginę (plačiau: KULA, W. *An Economic Theory* <...>, p. 137). Štai I. Wallersteinas tvirtino, kad pagrindinės XVI–XVIII a. ATR dvarų pajamos buvo gautos iš žemės ūkio produkcijos eksporto (plačiau: WALLERSTEIN I. *The Modern World–System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World–Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1974, p. 63. D. Žiemelis, nagrinėjęs Lietuvos ekonominę raidą XVI–XVIII a., konstatavo, kad tik dideli Lietuvos bajorų ūkiai dažniausiai per Rygos uostą eksportavo linus, kanapes, miško medžiagas, degtinę. Smulkiems feodalams ar toliau nuo Rygos įsikūrusiems ūkiams eksportas nebuvo naudingas (plačiau: ŽIEMELIS, D. *Abiejų Tautų Respublikos socialinė ekonominė raida XVI–XVIII amžiuje: feodalizmas ar periferinis kapitalizmas? Istoriografinė analizė*: daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05 H). Vilnius, 2009, p. 168–173). Atsižvelgiant į tai, teigtina, kad LDK eksportavo dalį pagamintos žemės ūkio produkcijos, tačiau vyravo ne į eksportą orientuotas, o su vidaus rinka susijęs dvaro ūkio modelis. Neatsižvelgiant į LDK XVI–XVIII a. glaudžius ryšius su užsienio rinka minimu laikotarpiu, valstybės žemės ūkio sektoriaus priklausymas nuo tarptautinės rinkos konjunktūros buvo beveik nepastebimas.

²²⁸ Kaip nurodo W. Kula, nuo XVII a. vidurio labai sumažėjo ATR žemės produkcijos paklausa Vakarų rinkose, todėl produkcijos perteklių bajorai stengėsi realizuoti vietinėje rinkoje, taip pat ir priverstinai pardavinėdami degtinę ir alų valstiečiams. Siekdamas išsaugoti savo „valstietišką rinką“ feodolas stengėsi panaikinti visas galimybes valstiečiams išeiti iš dvaro (KULA, W. *An Economic Theory* <...>, p. 123).

²²⁹ NORTH D. C., THOMAS R. P. The Rise and Fall of the Manorial System: A Theoretical Model. *Journal of Economic History*, 1971, vol. 31 (4), p. 777–803.

²³⁰ Manoras (angl. *manor*) – viduramžių Anglijos feodalinė tėvonija, susiformavusi XI–XII a., <http://www.lietuviuzodynas.lt/terminai/Manoras>.

laisvių įgyvendinimo sąlygas negu Lietuvoje, kur baudžiauninkai apie ūkinės veiklos laisvės garantus sunkiai galėjo pagalvoti.

Atsižvelgiant į tai, kyla antras klausimas: kas sutrukdė Lietuvos valstiečiams eiti bendro susitarimo keliu ir leisti bajorams taip suvaržyti savo ekonomines laisves. Šiuolaikinė Lietuvos istoriografija pateikia įvairias priežastis:

1. Egzistavo stipri valstybinės prievartos kontrolės sukurta institucinė aplinka, apsaugojusi feodalus nuo konkurencijos dėl darbo jėgos (D. C. Northo ir R. P. Thomaso²³¹, A. Kahan²³²).

2. Dėl kolonizacijos iš Vakarų ir mažo gyventojų tankumo nebuvo vieningo valstiečių socialinio pasipriešinimo ir kovos dėl savo teisių (R. Brenneris²³³).

3. Esant atšiaurioms klimato ir mažo gyventojų tankumo sąlygoms valstiečiai sutiko su primestomis žemvaldžių sąlygomis bijodami visiško savo ūkio žlugimo (J. Kochanovič²³⁴).

4. Bažnyčia tiesiogiai ir netiesiogiai palaikė baudžiavinę santvarką (W. Kula²³⁵).

5. Dažni karai ir badmečiai (D. Žiemelis²³⁶).

Taigi galima teigti, kad Lietuvoje kultūrinė, socialinė, geografinė bei institucinė aplinka buvo palanki įsitvirtinti tik vieno luomo ekonominėms teisėms ir laisvėms. Ši aplinka pasireiškė tuo, kad kolektyvistinė tradicija dėl atšiauraus klimato, kolonizacijos iš Vakarų, Bažnyčios įtakos bei reto gyventojų tankumo reiškėsi silpniau nei Vakarų Europoje²³⁷. Taigi dėl anksčiau minėtų

²³¹ NORTH D. C., THOMAS R. P. The Rise and Fall <...>, p. 777–803.

²³² KAHAN, A. Notes on Serfdom in Western and Eastern Europe. *The Journal of Economic History*. 1973, vol. 33 (1), p. 96–97.

²³³ BRENNER, R. The Agrarian Roots of European Capitalism. *Past and Present*, 1982, Nov., no 97, p. 70–75.

²³⁴ KOCHANOWICZ, J. The Polish Economy and the Evolution of Dependency. *The Origins of Backwardness in Eastern Europe. Economics and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century* / Ed. by D. Chirot. Berkeley: University of California Press, 1989, p. 111

²³⁵ KULA, W. *An Economic Theory* <...>, p. 143.

²³⁶ ŽIEMELIS, D. *Abiejų Tautų Respublikos* <...>, p. 113.

²³⁷ D. Žiemelis pastebi, kad, pvz., Anglijoje tarp valstiečių buvo ryški vieningo socialinio pasipriešinimo, kovojimo dėl savo teisių ir individualaus ūkininkavimo tradicija, kuri neabejotinai prisidėjo prie valstiečių ekonominės gerovės. (Plačiau: ŽIEMELIS, D. XVI–XVIII amžiaus Abiejų Tautų Respublikos

priežasčių bei dėl vyravusios lažinės ūkio sistemos (kuri skatino „lažo atidirbimą“, o ne individualią veiklą)²³⁸, LDK nesusiformavo valstiečių individualaus ūkininkavimo tradicija, jie tapo bajorijos ūkinės veiklos laisvės įgyvendinimo „įrankiu“. Minėtos priežastys lėmė, kad Lietuvos Statutai įtvirtino stiprius bajorų luomo ūkinės veiklos laisvės garantus, neįtraukdami kitų luomų.

Tačiau, anot E. Aleksandravičiaus ir E. Railos²³⁹, LS negalima kaltinti, kad juose nebuvo garantuotos ūkinės veiklos laisvės valstiečiams ar kitiems luomams, kadangi šių teisynų sukūrimo paskirtis buvo visai kitokia. LS „buvo siekiama juridiškai įteisinti jau feodalų įgytą privilegijuotą padėtį visuomenėje ir sukauptus gausius turtus, kurių pagrindą sudarė stambioji žemėvalda“. Todėl Statutų objektas buvo tik vieno luomo – feodalų (kurie vieninteliai tuo metu buvo laikomi valstybės piliečiais ir, anot E. Railos, sudarė apie 8–9 proc. visų gyventojų) teisės ir privilegijos, o pagrindinė gyventojų masė – valstiečiai yra minimi tik kaip bajorų valdiniai²⁴⁰. LS visiškai pagrįstai laikomi bajorų valstybės konstitucija²⁴¹. Tokiai nuomonei pritaria ir monografijos „Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos konstitucija). 1387 m.–1566 m.–1791 m.–1918 m.–1990 m.“ autoriai, nurodydami, kad priklausymas bajorų luomui „suteikė asmeniui galimybę naudotis visomis Statute įtvirtintomis teisėmis ir laisvėmis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“²⁴². Taigi LS neeksplicitiškai suformuluoti ūkinės veiklos laisvės pagrindai, kuriais galėjo vadovautis tik „tikrieji valstybės piliečiai – bajorai“ (dažniausiai vyriškos

palivarko ūkis marksistiniu bei neoinstitucionalistiniu požiūriu. *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, t. 27, p. 30.)

²³⁸ Kaip ir kitose Vidurio Rytų Europos šalyse, Lietuvoje nuo XVII a. vidurio iki XVIII a. antrosios pusės dėl politinių ir demografinių krizių lažas buvo keičiamas činšu. Tačiau nuo XVIII a. padidėjus grūdų paklausai buvo grįžta prie lažinės palivarkinės ūkio sistemos. Šiuo laikotarpiu prasidėjo pats sunkiausias baudžiavos laikotarpis Lietuvoje (Plačiau: ŽIEMELIS, D. XVI–XVIII amžiaus <...>, p. 33).

²³⁹ Plačiau: RAILA, E. *Apie 1791 m.* <...>, p. 13.

²⁴⁰ VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos* <...>, p. 262.

²⁴¹ Plačiau apie tai: MACHOVENKO, J. *Nacionalinės teisės tradicijos ir paveldo vaidmuo reguliuojant piliečio ir valstybės santykius 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje*. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr13/13_teise_1.htm#footnote-140389-9-backlink>.

²⁴² GRIŠKEVIČ, L., et al. *Lietuvos konstitucionalizmo* <...>, p. 138.

giminės krikščionys²⁴³), tačiau trūkumas yra tas, kad šios ekonominės laisvės nepaplito po visas socialines grupes.

Vertinant, ar bajorija, naudodamasi savo gan plačiomis ekonominėmis laisvėmis, sukūrė sąlygas sėkmingam ūkio vystymuisi, aktualūs yra ekonomikos ir istorijos mokslininkų darbai, kuriuose yra kritiškai vertinama bajorų vykdyta ūkinė veikla. Anot D. Žiemelio, „palivarkinis ūkis buvo pelno siekianti „įmonė“, tačiau gautas lėšas investuodavo ne į turimų išteklių maksimizavimą, bet į socialinio elito vartojimo išplėtimą“²⁴⁴ (t. y. gautas lėšas ne investavo, o išleisdavo prabangai). „Pinigus bajoras vertino kaip Apvaizdos suteiktą pramogą ir malonumą, kuriuo bematant reikia pasinaudoti“²⁴⁵. Tai reiškia, kad Lietuvoje XVI–XVIII a. egzistavusių dvarų ūkių negalima kvalifikuoti kaip kapitalistinių įmonių. Taigi nors bajorai turėjo plačias ekonomines laisves, kapitalo, kuris skatintų ūkinės veiklos apimtis, jie nekaupė, o gautas pajamas „suvartodavo“. E. Laumenskaitė nurodo, kad bajorų vykdyta ekonominė politika, pasireiškianti tik savo ekonominių interesų skatinimu, lėmė valstiečių luomo nuolatinį silpnėjimą, o tai sužlugdė Lietuvoje XVI a. atsiradusius ankstyvojo merkantilizmo elementus bei naujųjų tendencijų plėtrą ir tapo kliūtimi pramonei gamybai vystytis²⁴⁶.

Taigi darytina išvada, kad Lietuvos Statutų nuostatos iš vienos pusės skatino ūkinės veiklos laisvės įgyvendinimą, tačiau iš kitos pusės protegavo baudžiavos santykius. Tokiu būdu XVI–XVIII a. LDK ūkinės veiklos laisve galėjo realiai pasinaudoti tik bajorų luomas, kurio gan plačios ekonominės laisvės buvo įtvirtintos „bajorų kodeksuose“ – LS. Tačiau teisyneose tik vienam luomui garantuotos ekonominės laisvės silpnino valstybės ekonominę politiką bei kitų luomų laisves, kas lėmė tai, kad suklestėjo agrarinė-prekybinė bajorija, kuri smulkiems kaimo gyventojams užkirto kelius į rinką, prisidėjo prie vidaus rinkos irimo bei sužlugdė Lietuvoje XVI a. atsiradusius merkantilizmo

²⁴³ Plačiau apie bajorų luomo atstovus: GRIŠKEVIČ, L., *et al. Lietuvos konstitucionalizmo <...>*, p. 138–142.

²⁴⁴ ŽIEMELIS, D. *Abiejų Tautų Respublikos <...>*, p. 113.

²⁴⁵ RAILA, E. *Apie 1791 m. <...>*, p. 13.

²⁴⁶ LAUMENTAITĖ, E. *Ekonominė mintis <...>*, p. 16.

elementus. Ekonomiškai įsitvirtinę bajorai pasisavino funkcijas, kurios nebuvo būdingos Europos Vakarų feodalams dvarininkams, ir plėtė savo ūkinės veiklos laisves, tačiau kartu stiprindami kitų visuomenės sluoksnių apribojimus vystyti ūkinę veiklą. Be to, istoriniai-ekonominiai mokslo šaltiniai rodo, kad bajorai, nors ir turėjo plačias ekonomines laisves, nepasinaudojo jiems palankia teisine-ekonomine situacija ir nesukaupė merkantilizmo idėjų skatinamo „pradinio kapitalo“, reikalingo kapitalistinių santykių užuomazgoms.

2.2. Fundamentalūs ekonominio asmens ūkinės veiklos laisvės supratimo teisiniai atspindžiai 1791 m. Konstitucijoje

Anot teisės doktrinos, 1791 m. Konstitucija yra LS bei per keturis šimtus metų LDK ir du šimtus metų Abiejų Tautų Respublikoje susiklosčiusios konstitucinės tradicijos produktas²⁴⁷, kurioje atsirado ir Apšvietos laikotarpio nulemtų naujovių, fiziokratizmo idėjų. Pirmiausia Konstitucijoje jau nėra kalbama tik apie vieną luomą, tačiau pirmuosiuose Konstitucijos straipsniuose įtvirtintos bajorijos, miestiečių ir valstiečių teisės, taigi konstatuojamos atskirų trijų luomų teisės²⁴⁸. Tai atitiko fiziokratų ideologiją, kuri teigė, kad „visuomenė yra sudaryta iš trijų klasių: gamybinio luomo (žemdirbių); žemės savininkų luomo (šis luomas turėtų būti vyraujantis, nors buvo laikomas neproduktyviu); pramonininkų ir prekybininkų, kurie užsidirba pinigus, bet nieko negamina²⁴⁹“. Tačiau luomų teisės, tokios, pvz., kaip asmens laisvė, lygybė, nuosavybės teisės,

²⁴⁷ Plačiau apie tai: MACHOVENKO, J. *Nacionalinės teisės <...>*. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.].

Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr13/13_teise_1.htm#footnote-140389-9-backlink>.

²⁴⁸ Paminėtina, kad, priešingai negu LS, Konstitucijoje vartojamas terminas „tauta“ jau nereiškė tik „bajorų tautos“. Tauta įgauna Konstitucijoje kelias prasmes. Dviprasmę tautos sampratą Konstitucijoje pastebėjo V. A. Vaičaitis, kuris nurodo, kad terminas „tauta“ Konstitucijos tekste vartojamas dviprasmiškai, t. y. dvejoja prasme: viena vertus, pagal Jeano-Jacqueso Rousseau idėją tautos samprata apima visus gyventojus, įskaitant ir žemdirbius valstiečius (IV str.), kita vertus, tauta ir piliečiais vadinami išimtinai bajorai (šlėktos), turintys teisę dalyvauti įstatymų leidyboje ir sprendžiant kitus valstybės klausimus (VI str. 3 d. 1 p., VI str. 8 d.) Seime ir seimeliuose (plačiau: VAIČAITIS V., A. 1791 m. Gegužės 3-iosios Konstitucija ir Lietuvos konstitucingumo tradicija [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 29 d.].

Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr14/14_teise_1.htm#footnote-160697-10>.

²⁴⁹ VIGUERIE, J. DE. *Histoire et dictionnaire du temps des lumières*. Paris: 2007, p. 300.

priešingai fiziokratų ideologijai, buvo diferencijuotos. Toliau trumpai aptariamos kiekvieno luomo Konstitucijoje garantuotos teisės įgyvendinti ekonominę veiklą.

1791 m. Konstitucijos Valdymo įstatymo 2 str. „Bajorai žemvaldžiai“ (lenk. *Szlachta ziemianie*) įtvirtintas bajorų luomo teisinis statusas ir užtikrinamos visos iki Konstitucijos įsigalėjimo suteiktos bajorams teisės, laisvės ir privilegijos. Be to, visiems bajorams, kurie yra „lygiais tarpusavyje“ pripažįstami, garantuojamos „asmens saugumo, asmens laisvės ir žemės bei kilnojamojo turto nuosavybės teisės“. Šiame straipsnyje yra konstatuojama, kad nuosavybės teisė „kaip piliečių laisvės vyzdys“ yra šventa, ji turi būti išsaugota bei „jokiais pakeitimais ar išimtimis“ neleidžiama kėsintis į nuosavybę, o paskirta vyriausybė negali reikšti jokių pretenzijų į dalį piliečių nuosavybės ar į ją visą. Taigi Konstitucijoje yra *expressis verbis* nustatomas privačios nuosavybės apsaugos garantas, kuris saugo nuosavybę net nuo valstybės intervencijos ir kuris yra ūkinės veiklos laisvės būtinoji sąlyga.

Kaip jau buvo minėta, bajorai sudarė apie 8–9 proc. visos LDK visuomenės, o didžioji dalis buvo – valstiečiai. Nors Konstitucijos teisėkūros procese dalyvavę fiziokratai pasisakė prieš baudžiavą, valstiečių teisės (kaip prigimtines) 1791 m. Konstitucijoje garantuotos nebuvo, nes baudžiava nebuvo panaikinta. Tačiau V. A. Vaičaitis pastebi, kad tam tikras, nors ir minimalus, žingsnis švelninant valstiečių padėtį buvo padarytas: pirma, valstiečiams Konstitucijos Valdymo įstatyme skirtas atskiras 4 str. „Valstiečiai“ (lenk. *Chłopi Włościanie*), kuriame valstiečiai įvardijami kaip žmonės, „iš kurių rankų trykšta gausiausia krašto turtų versmė ir kurie sudaro didžiausią tautos gyventojų dalį“; antra – valstiečiai Konstitucijos „priimami teisės ir krašto valdymo globon“²⁵⁰. Be to, vadovaujantis fiziokratų idėjomis Konstitucija įteisino dvarininkų ir valstiečių susitarimus, kurie „surašyti teisingomis sąlygomis taps bendru ir abipusiu įsipareigojimu“, kurių žemės savininkai „niekada savavališkai negalės pakeisti“ (1791 m. Konstitucijos Valdymo įstatymo 4 str.). Sutartys buvo

²⁵⁰ VAIČAITIS V., A. 1791 m. Gegužės 3-iosios <...> [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 29 d.].

sudaromos dėl lažinių ir činšinių prievolių, jos buvo privalomos abiem šalims ir jų laikymąsi prižiūrėjo valdžios įstaigos²⁵¹. Taigi, Konstitucija jau įvardijo valstiečius kaip visuomenės dalį, tačiau nesuteikė jiems nuosavybės teisių tokiu būdu neužtikrindama šiai visuomenės daliai fiziokratų proteguojamos ūkinės veiklos laisvės pagrindų²⁵².

Gegužės 3-iosios Valdymo įstatymo 3 str. „Miestai ir miestiečiai“ (lenk. *Miasta i mieszczenie*) išskiria dar vieną luomą – miestiečius. Vadovaujantis šiuo straipsniu miestiečių teisės ir laisvės buvo priartintos prie bajorijos. Miestiečiai tapo nuo feodalų laisvi asmenys, be to, jiems buvo suteikta teisė įsigyti žemės valdas²⁵³, kuri sudarė realias galimybes vystyti ūkinę veiklą. Valdymo įstatymo 3 str. buvo įrašyta, jog Miestų įstatymo miestiečiams duotos prerogatyvos suteikia „naują tikrą ir veiksmingą jėgą laisviems [...] bajorams, jų laisvių saugumui ir bendros tėvynės vientisumui“²⁵⁴. Pažymėtina, kad 1791 m. Konstitucijoje buvo netiesiogiai įtvirtinta (miestiečių) ūkinės veiklos laisvė ir jos pagrindu garantuojama laisvų miestiečių (miesto gyventojų), kurie kuria manufaktūras ar kitaip nusipelno ekonominiu požiūriu, galimybė tapti bajorais ir kartu tik jiems garantuotų teisių (pvz., tapti karininkais) subjektais²⁵⁵. Taigi

²⁵¹ Plačiau: MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS S. *Lietuvos valstybės <...>*, p. 84.

²⁵² A. Vaičaitis pastebi, kad visiškai kita teisinė padėtis buvo sukurta naujai atvykstantiems į ATR asmenims (pvz., sentikiams ar kitiems asmenims, bėgusiems iš Rusijos) bei tiems, kurie anksčiau iš krašto pasišalino ir norėjo į tėvynę grįžti, pvz., kiekvienas naujai atvykęs žmogus „turi visišką laisvę užsiimti savo amatu, turi laisvę sudaryti sutartis dėl gyvenamosios vietos, darbo atlygio ar činšų tokiam laikui, kokiam susitars, turi laisvę įsikurti mieste ar kaimuose“. (Plačiau: VAIČAITIS V., A. 1791 m. Gegužės 3-iosios <...> [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 29 d.]

²⁵³ 1791 m. Konstitucijos trečiasis straipsnis į tekstą įtraukė įstatymą „Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse“, kurio 2 str. 5 d. nurodyta: „Nuo šiol yra ir bus leista kiekvienam miestiečiui įsigyti žemės valdą, kaip ir kitos rūšies turtą, su paveldėjimo teise, valdyti pagal pilną nuosavybės teisę ir ją po savęs palikti savo įpėdiniams, kaip teisėtiems paveldėtojams, įgyti valdą paveldėjimo keliu arba *iure potioritatis* (pagal gimimą); tačiau, nors ir būdami miestiečiai, jie yra įpareigoti dėl tų žemės valdų atsakyti teisme, kuriam priskirtos žemės valdų bylos“.

(paimta iš: Gegužės 3 d. Konstitucija. [interaktyvus] Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001, p. 40 [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pdf/Konstitucija_1791.pdf>).

²⁵⁴ GLEMŽA, L. Piliietinės visuomenės užuomazgos 1791 m. Gegužės 3 d. konstitucijoje. Iš *Mūsų konstitucionalizmo raida*. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2003, p. 24.

²⁵⁵ Įstatymo „Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse“ 1 str. 11 d.: „Ir kilmingiems bajorams, ir miestiečių luomo piliečiams, kuriems vėliau bus suteikta garbė tapti bajorais, nuo šiol nebus jokių kliūčių priimti miesto pilietybę, būti piliečiu, eiti pareigas, užsiimti bet kokia prekyba ar išlaikyti kokias nors manufaktūras ir tai nepalies nei jų pačių, nei jų įpėdinių bajoriškos garbės ir su ja susijusių prerogatyvų“. 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija. [interaktyvus] Vilnius: Vilniaus dailės akademijos

galima įžvelgti fenomeną: ekonominės laisvės idėja pirmojoje rašytinėje Europos valstybių Konstitucijoje buvo numatyta siekiant luominės visuomenės santvarkos liberalizavimo, t. y. įtvirtinta galimybė miestiečiui pereiti iš vieno (teisiškai žemesnio) socialinio luomo į kitą (teisiškai aukštesnį) luomą²⁵⁶.

Taigi darytina išvada, kad 1791 m. Konstitucijoje vartojamas terminas „tauta“ jau nereiškė tik „bajorų tautos“ (priešingai nei tai buvo Lietuvos Statutuose), tačiau žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantas skyrėsi priklausomai nuo luominės priklausomybės. Kalbant apie asmens ūkinės veiklos laisvę, ši laisvė nebuvo *expressis verbis* įtvirtinta Konstitucijoje, tačiau suteikta nuosavybės teisė ir garantuojama jos apsauga sudarė sąlygas bajorų ir miestiečių luomo ūkinės veiklos laisvės pagrindams kurtis. O valstiečių luomas, neturėdamas žemės nuosavybės teisės, ir toliau liko tik feodalų vykdomos ūkinės veiklos „įrankis“.

2.3. Iki Lietuvos valstybingumo atkūrimo ir konstitucionalizavimo susiklosčiusios specifinės ekonominės teisinės aplinkybės

Lietuvos konstitucinė tradicija XX a. pr. siejama teisės doktrinoje su antruoju Lietuvos konstitucionalizmo vystymosi laikotarpiu, susiformavusiu po Pirmojo pasaulinio karo. Žlugus Europos monarchinėms imperijoms ir Lietuvai išsivadavus iš jų jungo lietuvių tauta kūrė savo valstybes ir priėmė naujas konstitucijas. Šiuo laikotarpiu tiek politinių, tiek ir ekonominių santykių formavimasis ir vystymasis turėjo didelę įtaką visuomenės gyvenime, o tai lėmė šių santykių konstitucionalizavimą tarpukario konstitucijose. Tarpukariu priimtoms konstitucijoms padėjo pagrindus tolesnei istorinei Lietuvos konstitucinės tradicijos genezei.

Kaip jau buvo minėta, ūkinės veiklos laisvės ištakų randama Lietuvos Statutuose ir 1791 m. Konstitucijoje, tačiau ši laisvė buvo prieinama ne

leidykla, 2001, p. 40 [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pdf/Konstitucija_1791.pdf>.

²⁵⁶ JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Teisinės ūkinės <...>, p. 84–99.

kiekvienam asmeniui, o tik tam tikrų socialinių grupių (luomų) atstovams, o jos ribos kito priklausomai nuo vyravusios ekonominės doktrinos (merkantilizmas, fiziokratizmas). Kaip jau buvo minėta, plačiausiai ekonominės veiklos laisvę apibrėžė klasikinės politinės ekonomijos teorija, kuri savo atspindžių dėl Rusijos imperijos jungo ilgai nerado Lietuvos konstitucinėje teisėje. Ekonominio liberalizmo ir iš jo kilusios ūkinės veiklos laisvės Lietuvoje, kaip visų asmenų (neišskiriant tam tikro luomo), konstitucinio įtvirtinimo pradžia laikytini tarpukario Lietuvos valstybės konstituciniai aktai²⁵⁷. Kaip jau buvo minėta, ekonominės laisvės idėjos Lietuvoje sklido dėl Vilniaus universiteto mokslininkų veiklos, tačiau mokslo įstaigą uždarius šios liberalios mintys išnyko. Todėl kyla klausimas, kada ir koku būdu Lietuvai ilgą laiką esant carinės Rusijos kolonijine periferija tampa aktualūs ekonominio liberalizmo pagrindu atsirandantys rinkos ekonomikos, kapitalistiniai²⁵⁸ santykiai, skatinantys ūkinės veiklos laisvę.

Kaip teisingai paminėjo J. Žilys, „istorinių įvykių pažinimas sudaro galimybes suprasti <...> teisinio reguliavimo istorines prielaidas, jų atsiradimo priežastis, t. y. galimybę pažinti tą socialinę erdvę, kurioje brendo atskirų subjektų politiniai-ekonominiai-teisiniai lūkesčiai“²⁵⁹. Ūkio „tvarkymo“ tarpukario konstitucinės normos buvo modeliuotos ne visiškame vakuume, o patyrė visuomenėje vyravusių ekonominių problemų ir reikalavimų įtaką. Vertinant tarpukario Lietuvos konstitucinę genezę, konstitucinių nuostatų istorinę-ekonominę prigimtį, savaime grįžtama į šių konstitucinių pagrindų formavimosi laikotarpį. Būtent nuo to meto Lietuvos ūkyje nagrinėjamų probleminių klausimų priklausė konstitucinių normų turinys. Atsižvelgiant į tai, darbe toliau trumpai aptartos istorinės-ekonominės-teisinės prielaidos, lėmusios ūkinės veiklos laisvės konstitucionalizavimą Lietuvoje XX a. pradžioje.

²⁵⁷ BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos laisvės <...>, p. 11.

²⁵⁸ Anot žinomo ekonomisto D. Cesevičiaus, „Kapitalizmas praktikoje – tai privačios, individualios nuosavybės pripažinimas, tai ekonomika, kurioje kainos susidaro rinkoje pagal paklausų ir pasiūlų svyravimą, tai ekonomika, kurioje nėra kokios nors centrinės monopolinės instancijos centristiškai-monopolistiškai planuojančios ir todėl lemiamai diktuojančios ekonominių faktorių panaudojimą visoje ekonomikoje“ (CESEVIČIUS, D. *Lietuvos ekonominė politika 1918–1940*. Vilnius: Academia, 1995, p. 8.)

²⁵⁹ ŽILYS, J. Konstitucija – visuomenės <...>, p. 293.

Žiūrint chronologiškai, tarpukario nepriklausomos Lietuvos konstitucinių teisės aktų priėmimo išvakarėse vyravusių ekonominių ir socialinių sąlygų aptarimas turėtų prasidėti nuo kaizerinės Vokietijos okupacijos 1915–1918 m. Tačiau 1918 m. atkuriant Lietuvos Respublikos nepriklausomybę buvo priimtas sprendimas laikinai išsaugoti iki Pirmojo pasaulinio karo galiojusią Rusijos teisę, t. y. receptuoti Rusijos imperijos įstatymų sąvadą, kol nebus išleisti nauji ar novelizuoti seni teisės aktai, o tai lėmė, kad daugelis galiojusių ne tik teisinių institutų, bet ir ekonominių santykių modelių buvo perimti iš carinės Rusijos laikų. D. Cesevičius taikliai pastebėjo: „Lietuvos ekonomika, daugiau nei šimtą metų buvusi Rusijos ekonomikos dalimi, buvo jau prisiderinusi prie Rusijos ekonomikos santvarkos, prie Rusijos ekonominių įstatymų, todėl <...> valstybės gyvenimo pradžioje ekonominės santvarkos ir administracijos pobūdis <...> tiesiog kopijuojami iš carinės Rusijos“²⁶⁰. Atsižvelgiant į tai, apžvelgti carinės okupacijos metu Lietuvos teritorijoje vyravusius ekonominius santykius, ypač prieš Pirmąjį pasaulinį karą, yra būtinybė. Tik kelerius metus gyvavusios Vokietijos kaizerinės okupacijos įvesta ekonominė santvarka, kardinaliai pakeitusi valstybės ūkinį gyvenimą ir nemažai lėmusi atkurtos Lietuvos tolesnę ekonominę veiklą, bus aptarta vėliau.

2.3.1. Lietuviškų gubernijų²⁶¹ carinėje Rusijoje ūkinis savitumas: ekonominio liberalizmo pradai

Po trečiojo Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo 1795 m. pagrindinė lietuvių žemių dalis atsidūrė Rusijos imperijoje (Rusijos šiaurės vakarų kraštas). Carinės Rusijos valdantieji sluoksniai vykdė Lietuvos kolonizavimo politiką, kuri apėmė visas visuomenės gyvenimo sferas. 1794 m. spalio 30 d. Jekaterinos II įsake buvo pažymėta, kad Lietuvos gyventojams „dovanojama laisvė vykdyti

²⁶⁰ CESEVIČIUS, D. *Lietuvos ekonominė <...>*, p. 20.

²⁶¹ Po trečiojo Lenkijos-Lietuvos padalijimo Lietuvos žemės suskirstytos į vadinamąsias lietuviškąsias gubernijas (Rusijos šiaurės vakarų kraštas): 1795 m. į Vilniaus ir Slonimo gubernijas, 1801 m. iš naujo perskirstyta į Lietuvos Vilniaus ir Lietuvos Gardino gubernijas, o 1842 m. iš Lietuvos Vilniaus dar išskirta Kauno gubernija.

teisingumą pagal jų senovinę teisę“, t. y. pagal Trečiąjį Lietuvos Statutą ir po jo išėjusias seimų konstitucijas²⁶² (bet ne Ketverių metų Seimo priimtos Konstitucijos). Tačiau ilgainiui greta senųjų LDK teisės šaltinių įsigali nauji Rusijos imperijos teisės aktai, kurie naikino senąsias lietuvių teisės tradicijas (1840 m. birželio 25 d. Nikolajaus I įsaku panaikintas TLS galiojimas). Nuo 1840 m. rusų aneksuotoje Lietuvos teritorijoje įsigali Rusijos imperijos Įstatymų sąvadas, susidedantis daugiau kaip iš 42 tūkstančių straipsnių, dalis kurių buvo paimti iš LS^{263, 264}. Taigi Lietuvai tapus carinės Rusijos periferija jos teisinės tradicijos buvo pakeistos, todėl kyla klausimas, ar šiuo okupacijos laiku ekonominio liberalizmo pagrindai buvo aktualūs Lietuvoje.

Į šį klausimą leidžia atsakyti tik kompleksinė skirtingų mokslo šakų, tokių kaip teisė, ekonomika, istorija bei sociologija, mokslininkų darbų analizė. Lietuvos ūkio būvį Rusijos imperijos okupacijos laikotarpiu analizavo iš teisinės pusės tokie mokslininkai kaip M. Maksimaitis ir S. Vansevičius²⁶⁵; iš ekonomikos mokslo pusės P. Šalčius²⁶⁶, M. Jučas, L. Mulevičius, A. Tyla²⁶⁷,

²⁶² ANDRIULIS, V. *et al. Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 266.

²⁶³ Įstatymų sąvadą sudarė XV tomų, nuo 1885 m. buvo priimtas ir XVI tomas. Kiekvienas sąvado tomas sistemino atitinkamos teisės srities įstatymus ar nuostatus (pvz.: IX skirtas luomų įstatymams, X tomas – civiliniams įstatymams, XI tomas – kredito įstaigų, prekybos, fabrikų, gamyklų ir amatų pramonės įstatymams ir kt.). Įstatymų sąvadas buvo neužbaigta, tęstinė, sistemingai pildoma inkorporacija. Per 85 galiojimo Rusijoje metus jis nuolat buvo peržiūrimas, įtraukiant naujai išleidžiamus įstatymus, bet kaskart išsaugant tą pačią jų dėstymo sistemą. Galiojusiems Lietuvoje iki Pirmojo Pasaulinio karo formaliai buvo pripažįstamos naujausios oficialios Rusijos imperijos įstatymų sąvado visų šešiolikos tomų laidos ir tęsiniai, išleisti iki 1914 m. rugpjūčio 1 d.

²⁶⁴ Rusijos imperijos įstatymų sąvadą sudarė nemaža dalis teisės normų, paimtų iš 1649 m. Soboro teisyne. Dalį jų, savo ruožtu, sudarė normos, patekusios iš LS. Tokia išvada daroma vadovaujantis rusų ir lietuvių teisės tyrinėtojų atliktais darbais, kuriuose buvo nustatyta, kad daugiau nei „penkiasdešimt Lietuvos Statuto artikulų“ buvo perkeltą į Soboro teisyne. Ypač nemažai LS teisės normų įėjo į X sąvado dalį, kuris reglamentavo civilinius teisės santykius (plačiau apie rusų teisės sąsajas su istorine Lietuvos teise: MAKSIMAITIS, M. Istorinės LDK aidas modernioje Lietuvos teisėje. *Jurisprudencija*, 2012, 19 (3), p. 846).

²⁶⁵ MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS S. *Lietuvos valstybės <...>*, p. 53; MAKSIMAITIS, M. Istorinės LDK <...>, p. 843–858.

²⁶⁶ ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika <...>*, p. 82; ŠALČIUS, P. *Raštai. Lietuvos prekybos istorija*. Vilnius: Margi raštai, 1998.

²⁶⁷ JUČAS M.; MULEVIČIUS L.; TYLA, A. *Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais*. Vilnius: Mokslas, 1975.

K. Meškauskas²⁶⁸ ir kt., iš istorijos A. Jezierski²⁶⁹ bei iš sociologijos Z. Norkus²⁷⁰.

Kaip nurodo istoriniai šaltiniai, XIX a. pab. Europa žengė didesnę ar mažesnę žingsnį iš senojo, tradicinio pasaulio, senosios tvarkos (*Ancient regime*), iš feodalizmo į naująjį kapitalistinės ūkio sistemos, liberalios demokratijos, asmens laisvės, kitaip tariant, modernų pasaulį²⁷¹. 1860–1873 m. daugelis Europos valstybių mažesne ar didesne dalimi perėjo prie liberaliosios ekonomikos politikos, kurios pagrindiniai teiginiai buvo visiška ūkinės veiklos laisvė, nuosavybės neliečiamybė ir valstybės nesikišimas į ekonominius santykius. Vyravo įsitikinimas, kad viskas, ką gero valdžia gali padaryti ūkinei veiklai, – tai nieko nedaryti (angl. *the government can do no better than to do nothing*, pranc. *ne pas trop gouverner*). Valstybė ekonominiuose santykiuose buvo skatinama atlikti tik apsaugines funkcijas²⁷². Laisvosios rinkos principai XIX a. įsitvirtino Anglijos, Prancūzijos, Belgijos, Olandijos, JAV ekonominiame gyvenime. Tačiau Vokietijoje, Austrijoje bei Rusijoje, pasak lenkų ekonomistų A. Jezierskio ir C. Leszczyńskiej, ekonominio liberalizmo idėja buvo tik iš dalies įgyvendinta (o lietuviškose gubernijose smarkiai apribota)²⁷³. Nors XIX a. pr. Rusija ekonomiškai buvo silpnesnė negu Vakarų Europos šalys gamybos mechanizacijos ir darbo našumo atžvilgiu, tačiau jau XIX a. antroje pusėje dėl užsienio kapitalo, investicijų, pramonės įmonių steigimosi ar senųjų plėtimosi jos ekonominė raida tapo vis spartesnė. Užsienio kapitalui carinė Rusija tapo patraukli vieta, kadangi dėl aukštų muitų barjerų pramonės gaminių kainos Rusijos rinkoje būdavo didesnės, negu kitose kapitalistinėse valstybėse. Tačiau tas kapitalas buvo investuojamas sąlygomis,

²⁶⁸ MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis 1900–1940 m.* Vilnius: Lietuvos informacijos institutas, 1992.

²⁶⁹ JEZIEFSKI, A.; LESZCZYŃSKA, C. *Historia gospodarcza Polski*. Warszawa: Key Text, 2003.

²⁷⁰ NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai*. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu. Vilnius: Aukso žuvis, 2014.

²⁷¹ Lietuvos istorijos institutas. *Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia. Lietuvos istorija. VIII t. I d.* Baltos lankos, 2011, p. 15.

²⁷² Plačiau apie klasikinės politinės ekonomijos idėjų vystymąsi XIX–XX a. pradžioje: FEINBERG, P. J.; GROSS, H. *Philosophy <...>*, p. 219.

²⁷³ JEZIEFSKI, A.; LESZCZYŃSKA, C. *Historia gospodarcza<...>*, s. 158.

kurias nustatydavo carinė administracija. Tokiu būdu susidarė privačios monopolinės grupės, kurių vadai glaudžiai bendradarbiavo su valstybės administracija. Anot Z. Norkaus, taip susiformavo „rusiško pusiau periferinio valstybinio monopolistinio kapitalizmo sistema“²⁷⁴. Taigi carinė Rusija, priešingai nei Vakarų valstybės, kurios XIX a. pab. – XX a. pr. buvo prasimušusios į aukščiausią ekonominio išsivystymo lygą (pvz., Didžioji Britanija, Prancūzija ar JAV), sukūrė santykinę saviizoliaciją nuo pasaulinės rinkos (merkantilizmo ideologijos išraiškos), tačiau jos viduje egzistavo kapitalistiniai santykiai bei hierarchinis tarpregioninis darbo pasidalijimas (ekonominis liberalizmas), kuriam būdinga, kad tam tikros imperijos teritorijos ir periferijos gamino aukštesnės vertės produkciją tiek eksportui, tiek vidaus rinkai (pvz., Ryga dėl aukštos tiems laikams technologiškai pažangios pramonės koncentracijos vadinama Rytų Belgija²⁷⁵). Tokiu būdu ekonominis liberalizmas ir kapitalistiniai santykiai, kurių ištakos buvo Rusijos imperijos viduje, ilgainiui pasiekė ir Lietuvą²⁷⁶. Žymus ekonomistas D. Cesevičius nurodo tokią rinkos santykių genezę Lietuvoje: „Po 1863 m. sukilimo numalšinimo ir baudžios panaikinimo tiek Lietuvoje, tiek Rusijoje pradėjo stipriau reikštis vadinamojo kapitalizmo prodromai (specifiniai požymiai). Lietuvoje jie reiškėsi šiek tiek silpniau, o Rusijos centre stipriau. Lietuvoje – daugiau prekyboje, Rusijoje – pramonėje“²⁷⁷. Jo nuomonei pritaria ir S. Kairys, teigdamas: „Nebodamas politinės santvarkos ir jos pilamų užtvankų, kapitalistinis ūkis veržėsi iš monarchinės Rusijos į jos pavergtą Lietuvą“²⁷⁸. Tačiau ekonominė carinės administracijos politika buvo labai prieštaringa: iš vienos pusės ji siekė plėtoti naujus kapitalistinius santykius, t. y. laisvai plėtoti ekonominę laisvę, o iš kitos pusės išlaikyti (ypač kaime) senus, pusiaubaudžiavinius, gamybinius

²⁷⁴ NORKUS, Z. Kapitalizmo raidos Lietuvoje bruožai ir etapai (iki 1940 m.) postmarksistiniu požiūriu. *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, Nr. 29, p. 21.

²⁷⁵ HIDDEN, J.; SALMON, P. *The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century*. London: Longman, 1991, p. 76–77.

²⁷⁶ JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Konstitucinė ūkio<...>, p. 275.

²⁷⁷ CESEVIČIUS, D. *Lietuvos ekonominė <...>*, p. 102.

²⁷⁸ KAIRYS, S. *Tau, Lietuva*. Boston: 1964, p. 303.

santykius^{279, 280}. Lietuva tapo carinės Rusijos kolonijine periferija, kurios raida buvo dirbtinai stabdoma, nes, „carinė vyriausybė į ją visų pirma žiūrėjo kaip į būsimo karo su Vokietija kovos veiksmų teritoriją“²⁸¹. Tačiau vis dėlto dauguma ekonomikos mokslo atstovų sutinka, kad Lietuvoje 1861–1914 m. yra „laisvosios konkurencijos kapitalizmo raidos ir peraugimo į monopolistinį kapitalizmą epocha“²⁸².

Prieš tai darbe buvo analizuojama atskirų socialinių grupių – luomų teisė užsiimti ekonomine veikla. Kadangi analizuojamu laikotarpiu visuomenės susiskaldymas luomais ir toliau išliko, toliau trumpai aptariamos analizuotų luomų atstovų (bajorų, valstiečių bei miestiečių) ekonominės galimybės laisvai vystyti ūkinę veiklą.

Analizuojant ekonomikos mokslo istorinius šaltinius, konstatuotina, kad dauguma bajorų užsiėmė žemės ūkio veikla (beveik 76 proc.)²⁸³. Tačiau agrarinių santykių raida vystėsi sunkiai ir priešingai negu Latvijos ir Estijos žemėse, dauguma dvarų nevirto stambiomis kapitalistinėmis žemės ūkio įmonėmis. Tokia situacija susiklostė, nes Lietuvoje dauguma dvarininkų iš dvarų gaunamas pajamas „pravalgydavo“ ir nekaupdavo kapitalo, „iš paskutiniųjų puoselėdami luominių konvencijų diktuojamą aristokratinį gyvenimo būdą, klimpdavo į skolas, kurioms gauti užstatydavo dvarus valstybiniais Bajorų ir Valstiečių žemės bankams (minėti bankai skatino Lietuvos rusifikaciją ir lengvatinėmis sąlygomis išparduodavo išvaržomus dvarus rusų kolonistams), ir taip palaiapsniui nusigyvendavo“²⁸⁴. Taigi bajorai, nors ir turėdami visas iki carinės imperijos okupacijos turėtas teises ir privilegijas (tarp jų ir ūkinės veiklos laisvę), nepasinaudojo jomis ir neišvystė

²⁷⁹ ТИНТИН, И. *Государственный банк и экономическая политика карского правительства*. Москва: 1960, с. 16–18.

²⁸⁰ Tokiai nuomonei pritaria S. Pamerneckis, nurodydamas, kad „Lietuva kartu su gudų teritorijomis buvo labiausiai užkonservuotas baudžiavinių santykių užkampis europinėje Rusijos imperijos dalyje“. (PAMERNECKIS, S. *Agrarinių santykių raida ir dinamika Lietuvoje: XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė: (statistinė analizė)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2004, p. 120).

²⁸¹ NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės <...>*, p. 181.

²⁸² Apie tai plačiau: ŠALČIUS, P. *Raštai <...>*, p. 165–219.

²⁸³ Plačiau: JEZIERSKI, A; LESZCZYNSKA, C. *Historia gospodarcza <...>*, s. 158.

²⁸⁴ NORKUS, Z. *Kapitalizmo raidos <...>*, p. 24.

ūkinės veiklos. Bajorų padėtis iš esmės pasikeitė po 1863–1864 m. sukilimo, kai imperijos valdžia siekė pakirsti bajorijos galią. 1865 m. gruodžio 10 d. buvo nustatyti žemės įsigijimo apribojimai – „tik rusų kilmės, stačiatikių ir protestantų tikėjimo asmenys“ galėjo įsigyti žemės (faktiškai buvo suvaržyta vietos bajorų, kurių daugumą sudarė lenkiškos kultūrinės tradicijos katalikai, teisė laisvai disponuoti žeme)^{285, 286}. Be to, bajorai neteko dalies savo privilegijų bei teisiniu požiūriu suartėjo su kitais luomais. Bajorų ekonominė laisvė buvo ribojama nustatant vis naujus mokesčius (pvz., bajorai turėjo mokėti valstybinį žemės mokestį, kontribucijos mokestį, nekilnojamojo turto, esančio mieste, mokestį ir kt.). Dėl politinio, ekonominio ir socialinio valdžios spaudimo įvyko kolektyvinė ir individuali bajorų pacifikacija, jie tapo abejingi viešiesiems reikalams bei visam ūkiniam gyvenimui (nesiekė gerinti savo ūkinės veiklos, ją modernizuoti). Dėl priverstinio bajorų bendruomenės uždarumo lietuviškose gubernijose, palyginti su Vidurio ir Rytų Europos visuomenėmis, ilgiau nei kitur vyko ūkio modernizacijos bei demokratėjimo procesas. Vadovaujantis 1852 m. caro įsaku, bajorai buvo susieti labiau su karo tarnyba ir valstybės tarnyba Rusijos gubernijose nei su ekonomine veikla²⁸⁷.

Valstiečių ekonominė padėtis XIX a. vid. iš esmės pasikeitė. 1861 m. vasario 19 d. pasirašytas caro manifestas dėl baudžiovos panaikinimo reiškė asmens išlaisvinimą iš kito asmens priklausomybės, baudžiauninko virtimas iš dvaro kilnojamojo turto į laisvą žmogų (deja, dar ne valstybės pilietį, o autokratinės imperatoriaus valdžios pavaldinį). Baudžiovos panaikinimas reiškė, kad valstiečiai galėjo įsigyti pagrindinį savo ūkinės veiklos pradą – žemę^{288, 289}

²⁸⁵ Tačiau išimtis buvo taikoma tik itin stambiams žemvaldžiams.

²⁸⁶ Vėliau buvo priimta daugybė įstatymų, kurie siekė užkirsti visus kelius, kuriais būtų įmanoma apeiti nuosavybės teisės apribojimą, pvz., 1864 m. išduotas draudimas bajorams išsinuomoti žemę ilgiau kaip 12 metų, įkeisti valdas, 1891 m. nustatytas draudimas perleisti žemę valdyti iki gyvos galvos lenkų kilmės asmenims ir kt. Apribojimai galiojo iki 1905 m. (Plačiau: BAIŠAUSKAITĖ, T.; MEDIŠAUSKIENĖ, Z.; MIKNYS, R. *Lietuvos istorija. VIII t. I d. Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia*. Lietuvos istorijos institutas, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 317–318).

²⁸⁷ Plačiau: M. MAKSIMAITIS, S. VANSEVIČIUS. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1997.

²⁸⁸ 73 proc. valstiečių užsiėmė žemės ūkio veikla. (Plačiau: JEZIERSKI, A; LESZCZYNSKA, C. *Historia gospodarcza <...>*, s. 130).

²⁸⁹ Tačiau, kaip mini istoriografijos šaltiniai, žemė buvo pripažinta ne asmens, o kiemo, t. y. darbingos valstiečio šeimos bendra nuosavybė. Ši žemė buvo nedaloma ir priklausė visiems valstiečio šeimos

(žemės nuosavybės teisės valstiečiai galėjo gauti tik sumokėję už 1861 m. gautą „skirtinę“ žemę išperkamuosius mokesčius; kol žemė nebuvo išpirkta valstiečiai galėjo naudotis žeme, už kurią mokėjo činšą arba ėjo lažą), savarankiškai sudaryti sutartis, verstis gamyba ir prekyba, tai paskatino jų prekybinį mobilumą. Baudžiovos panaikinimas vertinamas kaip būtina agrarinė reforma, be kurios negalima modernizacija – industrializacija, kuri sudarė prielaidas esminei socialinės struktūros kaitai ir naujų socialinių grupių bei klasių radimuisi. Tačiau valstiečių galimybės verstis ūkine veikla negalima pavadinti atitinkančia ekonominio liberalizmo pagrindus, nes nuosavybės teisės į žemę buvo ribojamos (valstiečiai turėjo per mažai žemių, o nusipirkti naujų negalėjo, nes iki 1905–1907 m. žemės rinka buvo faktiškai įšaldyta (kaip jau buvo minėta, žemės nuosavybės teisės valstiečiai galėjo gauti tik sumokėję už 1861 m. gautą „skirtinę“ žemę išperkamuosius mokesčius)). Be to, žemę ne stačiatikiškai valstiečiai galėjo pirkti tik turintys gubernatoriaus leidimą. Atsižvelgiant į tai, teigtina, kad valstiečių ūkinė veiklos laisvė buvo suvaržyta, nes jie tik tenkino savo poreikius, o tik likusią mažą produkcijos dalį parduodavo, siekdami susimokėti mokesčius ir sukaupti pinigų žemei pirkti. Tokiu būdu valstiečiai, neturėdami pakankamo ekonominės veiklos prado – nuosavybės – negalėjo išvystyti plačios gamybinės veiklos, kuri skatintų laisvosios rinkos santykių įsigalėjimą Lietuvoje. Anot P. Šalčiaus, tiek valstiečiai, tiek bajorai savo išaugintą žemės ūkio produkciją dažniausiai parduodavo pirkliais, kurie sudarydavo bendrus susitarimus kainai numušti (t. y. karteliniai susitarimai). Nepasitenkinant tokia situacija buvo stengiamasi kooperuotis ir steigti bendras žemės ūkio kooperacines asociacijas. „Tačiau gauti leidimą steigti kooperatyvą tąsyk buvo labai sunku <...> dėl Aleksandro III represijų“²⁹⁰. Taigi okupacinės valdžios apribotas žemės kapitalo įsigijimas, rizikos kapitalo pasiūlos trūkumas

nariams. Be to, 1897 m. buvo uždrausta šią žemę paveldėti pagal testamentą. Žemė galėjo atitekti nedaloma vienam šeimos nariui. Valstybė buvo suinteresuota tokia neskaidoma valstiečio kiemo institucija, nes skirtiniams sklypams išpirkti buvo suteikiamos paskolos, kurių gražinimo terminas buvo 49 metai. Tik nuo 1910 m. išleistu įsaku žemė tapo asmenine ir paveldima valstiečių nuosavybe. (Plačiau: BAIŠAUSKAITĖ, T.; MEDIŠAUSKIENĖ, Z.; MIKNYS, R. *Lietuvos istorija <...>*, p. 317–318).

²⁹⁰ ŠALČIUS, P. *Raštai <...>*, p. 180.

(bankų buvo mažai, arba jų teikiamos paslaugos buvo labai brangios) bei kooperacijos asociacijų steigimo draudimas sunkino sąlygas moderniems kapitalistiniams santykiams žemės ūkyje Lietuvoje vystytis.

Miestiečių padėtis taip pat pasikeitė. Carinės Rusijos valdžia siekė sukurti miesto aristokratiją, besiverčiančia prekyba ir kuri prisidėtų prie Rusijos imperijos turtų ir materialinės gerovės. Pirkliai-miestiečiai tapo vienintele visuomenės struktūra, susieta su galimybe sumokėti už socialinį statusą, kuris keitėsi sulig jų verslo sėkme ar nesėkme²⁹¹. Pirkliais-miestiečiais XIX a. pr. dažniausiai būdavo svetimšaliai pirkLIAI – krikščionys (italai, prancūzai ir vokiečiai), kartais rusų pirkLIAI, o XIX a. pab. dominavo judėjai²⁹² (kaip teigė A. Oskierka, „Lietuvoje prekyba daugiausia užsiima žydai. Jų rankose esanti grūdų, miško, mėsos, vilnos, degtinės prekyba“²⁹³). Pirklių skirstymas pagal turimą kapitalą suteikė jiems skirtingas verslo galimybes ir socialines privilegijas²⁹⁴. Taip valstybė siekė užtikrinti diferencijuotas, bet garantuotas įplaukas nuo fiksuoto dydžio pirklių kapitalo bei suformuoti lojalią carui finansiškai stiprią stambaus verslo grupę, kuriai caro vyriausybė suteikė socialinių privilegijų paketą, o tai turėjo įtakos tam, kad jų tolesnė komercinė veikla tapo visapusiškai priklausoma nuo valstybės socialinės ir ekonominės politikos: caro administracijos planų ir siekių, manipuliavimų ir įpareigojimų, paskatų ir pripažinimo. Vadovaujantis P. Šalčiaus pateiktais statistiniais duomenimis, miestiečiai-pirkLIAI, vadovaudamiesi carinės vyriausybės

²⁹¹ Plačiau: BAIŠAUSKAITĖ, T.; MEDIŠAUSKIENĖ, Z.; MIKNYS, R. *Lietuvos istorija <...>*, p. 357–358.

²⁹² XIX a. pabaigoje Vilniaus gubernijoje judėjai sudarė 97 proc., Gardino gubernijoje 98 proc. visų pirklių. (Paimta iš: BAIŠAUSKAITĖ, T.; MEDIŠAUSKIENĖ, Z.; MIKNYS, R. *Lietuvos istorija <...>*, p. 362–363.

²⁹³ Paimta iš: P. Šalčius. *Raštai. Lietuvos prekybos istorija*. Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 171. Tokios pozicijos laikosi ir A. Ambrulevičiūtė, nurodydama, kad „Lietuvos gubernijų pirkLIAI nuo kitų Rusijos imperijos regionų skyrėsi etnokonfesine padėtimi – dauguma pirklių buvo žydai, kurie, <...> daugiausiai galėjo reikštis prekyboje, todėl pamažu užėmė šio verslo nišą“. (Plačiau: AMBRULEVIČIŪTĖ, A. *Mažmeninė prekyba Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose 1861–1914 metais (tinklas, plėtra, modernėjimas)*: daktaro disertacija. Klaipėda, 2010, p. 29–30; AMBRULEVIČIŪTĖ, A. Vilniaus pirkLIAI krikščionys 1795–1824 metais: skaičius ir asmeninė sudėtis. *Lituanistica*, 2011, t. 57 Nr. 1(83), p. 26–40.

²⁹⁴ Plačiau apie pirkliams teikiamas socialines privilegijas: AMBRULEVIČIŪTĖ, A. Pirklių teisinis apibrėžimas ir socialinė tapatybė Rusijos imperijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. *Teisė*, 2012, t. 84, p. 68.

protekcjonizmu (*aut. komentaras*: carinei vyriausybei draudžiant kooperacijos sąjūdžio plėtrą), turėjo plačias ekonomines laisves užsiimti prekyba. Jie tapo pagrindiniai žemės ūkio produkcijos, amatininkų cechų Lietuvoje supirkėjai (Vilniuje, Kaune, Raseiniuose veikusios pirklių kontoros gabeno į užsienį lietuviškus grūdus, miško medžiagą²⁹⁵) bei sudarė rinką Rusijos prekiniam kapitalui²⁹⁶.

Taigi galima teigti, kad Lietuvai tapus carinės Rusijos imperijos periferija, ekonominių santykių vystymuisi didelę įtaką darė imperijos ekonominė sankloda, kuri tuo metu buvo valstybinis monopolistinis kapitalizmas. Dėl Rusijos imperijos vykdytos ekonominės erdvės diferenciacijos lietuviškosios gubernijos netapo imperijos „langu į Europa“ (pvz., kaip Ryga, Liepoja ar Talinas), o buvo paverstos Rusijos kolonijine periferija, ir jų ekonominis gyvenimas buvo reguliuojamas bei slopinamas, tačiau laisvosios rinkos principai tapo žinomi ir diferencijuotai taikomi ekonominiame gyvenime. Imperijos vykdyta ekonominė politika skatino Lietuvoje ekonominį liberalizmą komercijos srityje (deja, prekyba vertėsi tik maža gyventojų dalis²⁹⁷, bei buvo pasigendama „savos, lietuviškosios, krikščioniškosios prekybos“²⁹⁸), o ūkinės veiklos laisvė kitose srityse (žemės ūkio ir pramonės srityje) buvo suvaržyta, ir tai turėjo įtakos tam, kad Lietuvoje nesusikūrė didelės kapitalistinės žemės ūkio ir pramonės įmonės, o dominavo vidaus rinkoje veikiantys šeimyniniai verslai smulkioje prekinėje gamyboje (t. y. vystėsi paprastosios, o ne kapitalistinės prekinės gamybos raidos procesas). Ekonominė veiklos laisvė galėjo džiaugtis ne visi visuomenės nariai. Priešingai nei LDK laikais, bajorų ekonominės veiklos laisvė buvo labiau suvaržyta, o baudžiavos panaikinimas sudarė prielaidas esminei ekonominės-socialinės struktūros kaitai ir naujų socialinių grupių bei klasių radimuisi. Tokiu būdu Lietuvos gubernijose visuomenės

²⁹⁵ Plačiau: BAIŠAUSKAITĖ, T.; MEDIŠAUSKIENĖ, Z.; MIKNYS, R. *Lietuvos istorija* <...>, p. 393.

²⁹⁶ Plačiau: ŠALČIUS, P. *Raštai* <...>, p. 165–215.

²⁹⁷ Urbanizacija Lietuvoje vyko labai lėtai. Pvz., 1910 m. Anglijoje ir Velse 78 proc., Vokietijoje 56,1 proc., Prancūzijoje 41 proc. miestiečiai sudarė visų gyventojų, Kauno gubernijoje tik 7,5 proc. Plačiau: BAIŠAUSKAITĖ, T.; MEDIŠAUSKIENĖ, Z.; MIKNYS, R. *Lietuvos istorija* <...>, p. 33.

²⁹⁸ ŠALČIUS, P. *Raštai* <...>, p. 172.

subjektai pamažu pradedami skirstyti ekonomine prasme ne pagal luomą, bet pagal vykdomą veiklą, ūkio šaką (žemdirbiai, prekybininkai, pramoninkai).

2.3.2. Kaizerinės Vokietijos rytinių teritorijų (*Oberost'o*) centralizuotas komandinis administracinis ūkis ir jo ištakos

Teiginys, kad ne tik XX a. pab. atkuriant, bet ir XX a. pr. įkuriant nepriklausomą Lietuvą buvo restauruojami laisvosios rinkos ekonominiai santykiai, daug kam gali pasirodyti keistokas. Apie kokią kapitalizmo restauraciją galima kalbėti 1918–1922 m.? Tačiau vadovaujantis teisiniais, istoriniais, ekonominiais tyrimais galima teigti, kad Nepriklausomos Lietuvos kūrėjai, kaip ir Lietuvos nepriklausomybės atkūrėjams 1990–1992 m. reikėjo stabilizuoti ir liberalizuoti ūkį. Apie per Pirmąjį pasaulinį karą Vokietijos valdžios 1915–1918 m. okupuotoje Lietuvoje vykdytą ekonominę politiką yra nemažai atliktų istorijos (E. Gimžauskas²⁹⁹, R. Lopata³⁰⁰, J. Braslauskas³⁰¹), ekonomikos (K. Meškauskas³⁰², M. Urbšienė-Mašiotaitė³⁰³, J. Grėška³⁰⁴), mažiau teisės mokslinių tyrimų (S. Vansevičius³⁰⁵, A. Šemavičius³⁰⁶).

1915 m. užimtose Lietuvos teritorijose Vokietija įkūrė administracinį teritorinį vienetą, jo aukščiausia valdžia priklausė Vokietijos Rytų fronto vadui (vok. *Oberbefehlshaber der gesamten Deutschen Streitkräfte im Osten*), kurio pareigybės vardu ir buvo sutrumpintai vadinamas *Ober-Ost*. Okupacinė valdžia įkūrė čia ekonominę sistemą, kurią vienas žymiausių Lietuvos ekonomistų

²⁹⁹GIMŽAUSKAS, E. Vokiečių karinės okupacijos poveikis Lietuvos visuomenei ir besiformuojančiam valstybingumui 1915–1919. *Karo archyvas*, 2010, nr. 25, p. 98–123.

³⁰⁰LOPATA, R. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*. Vilnius: Mintis, 1996.

³⁰¹BRASLAUSKAS, J. *Lietuvos socialinė-ekonominė padėtis nacių okupacijos metais*: daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2001.

³⁰²MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis <...>*.

³⁰³URBŠIENĖ-MAŠIOTAITĖ, M. *Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje*. Kaunas: Spindulio spaustuvė.

³⁰⁴GRĖSKA, J. *Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmojoje pusėje ir jos problemos*. Vilnius: 1993, p. 45–66.

³⁰⁵VANSEVIČIUS, S. Kaizerinės Vokietijos okupacinis režimas Lietuvoje. Iš: Maksimaitis, M.; Vansevičius, S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1997, p. 119–121.

³⁰⁶ŠEMAVIČIUS, A. Vokietijos okupacinio režimo teisė Lietuvoje (1915–1918 m.). Iš: ANDRIULIS, V. et al. *Lietuvos teisės <...>*, p. 297–300.

P. Šalčius taikliai pavadino „kariniu centralizuotu privalomu ūkiu“³⁰⁷. Šios sistemos esmė buvo ūkio tvarkymas ne pagal laisvosios rinkos principus, paklausos ir pasiūlos teorijas, o vadovaujantis Vokietijos valdžios nustatytais metiniais planais bei rengiant ilgalaikius krašto ūkio modernizacijos planus³⁰⁸. „Taigi, galima ne perdėtai teigti, kad Lietuvos teritorijoje buvo sukurtas pirmasis modernių laikų Europoje centralizuotai administruojamas ir planuojamas ūkis“³⁰⁹. Dėl planinio ūkio ekonominės veiklos laisvė buvo apribota visose ūkio srityse ir visiems visuomenės sluoksniams.

Žemės ūkyje uždraudžiant prekybą žeme, buvo panaikinta svarbiausio Lietuvos – kaip agrarinio krašto – gamybos veiksnio rinka^{310, 311}. Be to, ūkininko (tiek buvusio bajoro, tiek valstiečio) laisvė parduoti savo pagamintą produkciją buvo apribota reikalaujant vietinės okupacinės valdžios leidimo³¹². Turint tokį leidimą, buvo galima tik vietinė prekyba turguje, nes užsienio prekyba buvo valstybės monopolis: „įvežti ir išvežti prekių už Oberosto ribų galėjo tik jo administracija“^{313, 314}. Tačiau labiausiai žemės ūkį alino rekvizicijos (derliaus, gyvulių³¹⁵), kurias vykdė žemės komisija, sudaryta iš vokiečių karininkų³¹⁶. Siekdama suimti į savo rankas visą Lietuvos žemės ūkyje sukuriama pridėtinį produktą, kaizerinė okupacinė valdžia rinkos santykius Lietuvoje nuosekliai slopino. Pagrindinis vokiečių karinės okupacijos valdžios uždavinys buvo

³⁰⁷ ŠALČIUS, P. *Raštai* <...>, p. 221.

³⁰⁸ Plačiau apie tai: STRAZHAS, A. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost, 1915–1917*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993, S. 246–253.

³⁰⁹ NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės* <...>, p. 124.

³¹⁰ Ūkininkai galėjo naudotis žeme ir tokiu būdu atlikti valdžios nustatytas prievoles, tačiau buvo neleidžiama jos parduoti. Taip paralyžiuota ir kapitalo rinka, nes nebuvo galima suteikti ir imti paskolų užstatant žemę, o kitokio „užstato“ ūkininkai neturėjo.

³¹¹ Oberosto įkūrėjas generolas Liudendorfas rašė: „okupuotame krašte, svetimoje žemėje dirbame Vokietijos ateiviai. Aš uždraudžiau Lietuvoje žemės pardavimą, norėdamas užtikrinti ateityje Vokietijos agrarinę ir kolonizacijos politiką“ (iš: LAISVYDAS, A. *Po Liudendorfo batu*. Maskva: 1942, p. 10).

³¹² Be to, vokiečiai kolonizavo dvarus, kuriuos perėmė valdyti ūkio komitetas (vok. *Wirtschaftsausschuss*), ir paskyrė juos valdyti savo ūkvedžiams – vokiečių kariškiams, kurie vertė juose dirbti aplinkinių kaimų ūkininkus. Anot Z. Norkaus, taip Lietuvoje atsirado žemės ūkio įmonių, kurios sovietinės okupacijos laikais buvo vadinamos tarybiniais ūkiais (*sovchozais*). Tokiu būdu ūkininkai galėjo laisvai ūkininkauti, tik laisvu nuo darbo kaizerinių sovchozų laukuose laiku.

³¹³ NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės* <...>, p. 127.

³¹⁴ Išimtis buvo tik miško žaliava, kurią vežti į Vokietiją turėjo teisę ir privatūs verslininkai (plačiau: URBŠIENĖ-MAŠIOTAITĖ, M. *Vokiečių okupacijos* <...>, p. 40).

³¹⁵ Pvz., arkliai iki 1917 m. spalio mėn. buvo rekvizuoti net penkis kartus (plačiau: URBŠIENĖ-MAŠIOTAITĖ, M. *Vokiečių okupacijos* <...>, p. 100).

³¹⁶ JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. *Konstitucinė ūkio* <...>, p. 277.

išplėsti iš vietinių gyventojų maksimalų maisto produktų ir žemės ūkio žaliavų kiekį ir transportuoti jį į kaizerinę Vokietiją.

Miestų gyventojams buvo įvesta visuotinė darbo prievolė, t. y. jie buvo verčiami dirbti viešuosius darbus ir imami į priverstinių darbų batalionus³¹⁷ (pagrindinis galiojęs principas – „kas nedirba, tas nevalgo“³¹⁸). Skaičiuojama, kad Lietuvoje prievarta, įsakymais, grasinimais, o iš dalies ir savanoriškai įstojušią į darbo batalionus buvo surinkta apie 130 000 vyrų³¹⁹. Darbininkai neturėjo teisės laisvai keisti darbovietės – tam reikėjo specialaus valdžios leidimo. Dėl realizavimo rinkų pasikeitimo, priverstinio darbininkų įdarbinimo, eksporto draudimo labai sumažėjo privačių pramonės įmonių skaičius ir produkcijos gamyba³²⁰. Okupacinė ekonominė politika rėmė tik tas pramonės įmones, kurios tenkino Vokietijos imperijos poreikius.

Ūkinės veiklos laisvė prekyboje buvo taip pat labai apribota. Gausūs Lietuvos miestelių krautuvaininkai galėjo tik pardavinėti tos pačios administracijos komiso pagrindais tiekiamas negausias prekes³²¹, kurioms, be to, dar ir buvo nustatytos maksimalios kainos, o daugumai jų – įvestos ir kortelės³²². Be to, draudžiant judėjimo laisvę iš vienos apskrities į kitą, buvo apribota teisė perpardavinėti prekes (spekuluoti). Tokie tarpininkai – prekybininkai okupacinės valdžios buvo gaudomi ir baudžiami.

Taigi 1915–1918 m. Lietuvai tapus Vokietijos imperijos periferija, okupacinė valdžia, stengdamasi susidoroti su Antantės valstybių blokados sukeltais ekonominiais sunkumais, įvedė „karinį centralizuotą privalomą

³¹⁷ Okupantų leidžiamo laikraščio „Dabartis“ straipsnyje „Prideramasis dirbimas užimtame krašte“ (Nr. 89, 1916 m. lapkričio 15 d.) rašoma apie tai: „Sulig vyriausiojo rytų vado paliepimo, gali imti prievarta darban ir svetiman kraštan tuos asmenis, kurie užsiima lošimu, girtuokliavimu, tinginiauja ir nenori dirbti, todėl nė patys neišsimaitina, nė saviškių neišmaitina ir privalo pašalpos iš šalies“. URBŠIENĖ-MAŠIOTAITĖ, M. *Vokiečių okupacijos <...>*, p. 114.

³¹⁸ NORKUS, Z. Kiek kartų Lietuvoje <...>, p. 97.

³¹⁹ MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis <...>*, p. 71.

³²⁰ Vadovaujantis K. Meškausko surinktais statistiniais duomenimis, 1912 m. Kauno gubernijoje veikė 2351 įmonė, o kaizerinės okupacijos metu dirbo tik 965 įmonės (MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis <...>*, p. 71–72).

³²¹ Prekės buvo gana brangios, nes buvo nustatyta grobikiška muitų sistema, pagal kurią maisto produktus, gyvulius, surinktus priverstine tvarka, vokiečiai gabeno be maito į Vokietiją, o į Lietuvą įveždavo prekes, kurioms taikomi dideli mokesčiai. Plačiau: MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis <...>*, p. 73.

³²² NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės <...>*, p. 127.

ūkį³²³, kuri pagrįstai galima vertinti kaip okupacinės valdžios centralizuotai planuojamą ekonominę sistemą, iš kurios, anot Z. Norkaus gimė „sovietinė komunistinė ūkio ir visuomenės valdysena (angl. *soviet communist economic and societal governance*)³²⁴. Vykdoma ekonominė politika apribojo ūkinės veiklos laisvę visose ūkio srityse ir visiems visuomenės sluoksniams bei šią laisvę sudarančius pagrindus, tokius kaip nuosavybės laisvė, sutarčių sudarymo laisvė, judėjimo laisvė ir t. t.

Aptarta Lietuvos ekonominė-socialinė padėtis XIX a. pab. – XX a. pr. nulėmė, kad Lietuvos valstybingumo atkūrimas privalėjo vykti lygiagrečiai su komandinės-administracinės ekonomikos išmontavimu ir kapitalistinės ūkio sistemos atkūrimu. Ekonominio liberalizmo siekis pasireiškė visuose visuomenės sluoksniuose. Ilgus amžius kentusi rusų carizmo priespaudą, paskutiniaisiais metais patyrusi ir kaizerinės okupacijos žiaurumą, lietuvių tauta troško laisvės ne tik politiniame, bet ir ekonominiame gyvenime. Lietuva siekė tapti pasaulinės kapitalizmo sistemos dalimi (šalia tokių valstybių kaip Prancūzija, Belgija, Anglija, Danija), o ne jos periferija, kaip Rusijos ir Vokietijos imperijų okupacijos metu. Šiam tikslui pasiekti Lietuvos nepriklausomybės atkūrėjai turėjo atlikti dvi svarbias valstybės ekonominės politikos užduotis: stabilizuoti ir liberalizuoti nacionalinį ūkį. Šių užduočių įgyvendinimo atspindys aptinkamas tarpukario konstituciniuose teisės aktuose, ypač 1922 m. Konstitucijos normose.

³²³ Taip vykdytą kaizerinę ekonominę politiką taikliai pavadino vienas žymiausių Lietuvos ekonomistų P. Šalčius. ŠALČIUS, P. *Lietuvos prekybos <...>*, p. 221.

³²⁴ NORKUS, Z. *Kiek kartų Lietuvoje <...>*, p. 95.

2.4. Asmens ūkinės veiklos laisvės konstitucionalizavimo raida 1918–1992 m.

2.4.1. Laikinosios valstybės konstitucijos: eksplicitinio garantavimo lakoniškumas

Lietuvos valstybingumo atkūrimas vyko labai sudėtingomis vidaus ir išorės sąlygomis. Šalies viduje tęsėsi kovos su Sovietų Rusijos ir Lenkijos karinėmis pajėgomis. Lietuvos Valstybės taryboje vyko aštri kova dėl pagrindinių Lietuvos valstybės atkūrimo principų³²⁵. Tuo metu Europoje įvyko tokie reikšmingi įvykiai kaip Vokietijos pralaimėjimas Pirmajame pasauliniame kare, Versalio taikos pasirašymas, revoliucijos Vidurio ir Rytų Europos šalyse. Minėti vidiniai ir išoriniai veiksniai, kuriuose dažnai vyravo demokratinės nuotaikos, didžia dalimi lėmė Lietuvos valstybingumo atkūrimą ir jos pirmųjų konstitucijų rengimą demokratiniais pagrindais³²⁶. 1918–1922 m. buvo ne tik paskelbta, bet ir ginklu apginta Lietuvos Respublikos nepriklausomybė, padėti pirmieji valstybingumo pamatai, kuriuos teisiškai įtvirtino trys laikinosios Lietuvos valstybės konstitucijos. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę ūkiniame gyvenime buvo trys ypač svarbūs valstybei uždaviniai: ūkio stabilizacija, liberalizacija ir nuosavybės santykių pertvarka. Toliau trumpai aptariama, kokių ūkinės veiklos laisvės ištakų galima rasti per ketverius metus priimtose trijose laikinosiose konstitucijose.

Lietuvos teisės doktrinoje yra keletas darbų (M. Romeris³²⁷, M. Maksimaitis³²⁸, S. Jegelavičius³²⁹, V. A. Vaičaitis, J. Machovenko,

³²⁵ ŠVOBA, J. *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*. Vilnius: Vyturys, 1990, p. 51–54.

³²⁶ MAKSIMAITIS, M. Pirmoji Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Teisės apžvalga*. Vilnius, 1992, Nr. 1, p. 3; RÖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1937, I dalis, p. 54.

³²⁷ RÖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės <...>*, p. 101.

³²⁸ MAKSIMAITIS, M. Kai kurios pirmųjų Lietuvos konstitucijų istoriografijos problemos. *Jurisprudencija*, 2002, t. 30(22), p. 182–190.

³²⁹ JEGELAVIČIUS, S. Lietuvos laikinųjų Konstitucijų ištakų klausimu (1917–1919 m.). Iš *Mūsų konstitucionalizmo raida*: straipsnių rinkinys. Vilnius: 2003, p. 37–48.

J. Paužaitė-Kulvinskienė, L. Griškevič³³⁰ ir kt.), analizuojančių laikinąsias konstitucijas, tačiau darbų, tiriančių konstitucinius ūkinės veiklos laisvės pagrindus, šiuose teisės aktuose nebuvo rasta.

Reikia paminėti, kad visos trys laikinosios konstitucijos buvo nedidelės apimties ir rengtos skubotai³³¹. Konstitucijų turinys demonstravo jų laikinumą. Tačiau šios viena kitą keitusios laikinosios konstitucijos atitiko epochos dvasią, fiksuodamos demokratijos pradus, sekė tuo metu vyravusias politines, ekonomines, socialines idėjas, kuriomis vadovaujantis beveik tuo pačiu metu buvo priimtos kitos Rytų ir Vakarų Europos konstitucijos (pvz., Estijos, Latvijos, Lenkijos, Vokietijos, Austrijos).

Valstybės Tarybos, susirinkusios 1918 m. spalio 28 d. į IX (X) sesiją, pagrindinis klausimas buvo priimti laikinąją konstituciją. Sprendžiant iš Valstybės Tarybos protokolų, laikinosios konstitucijos, kuri neatsitiktinai pavadinta Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniais Dėsniais ir kurioje buvo bandyta svarbiausius valstybės dalykus reglamentuoti 29 straipsniais, pagrindiniai tikslai buvo sudaryti juridines sąlygas sušaukti Steigiamąjį Seimą, kuris priims nuolatinę konstituciją ir nustatys valstybės valdymo formą, bei nustatyti esminius nuostatus, pagal kuriuos organizuojama laikinoji, veikianti iki Steigiamojo Seimo išrinkimo, valdžia³³². Taigi 1918 m. lapkričio 2 d. priimti Pamatiniai Dėsniai pirmiausia sprendė valdžios stabilizavimo problemą, o valstybės ekonominiai klausimai buvo beveik nepalieti, išskyrus tam tikras išimtis. Pamatinių Dėsnų V sk. „Pamatinės piliečių teisės“ 22 str. buvo nustatyta, kad „visi piliečiai³³³, vis tiek kurios lyties, tautybės, tikybos ir luomo, yra lygūs prieš įstatymus. Luomų privilegijų nėra“. Taigi laikinajame konstituciniame akte galima fiksuoti demokratijos pradus, iki

³³⁰ GRIŠKEVIČ, L., *et al. Lietuvos konstitucionalizmo <...>*, p. 175–185.

³³¹ Anot S. Jegelavičiaus, Lietuva buvo vienintelė iš naujųjų atsikūrusių Vidurio Rytų Europos valstybių, kurios turėjo tris laikinąsias Konstitucijas. JEGELAVIČIUS, S. *Lietuvos laikinųjų Konstitucijų <...>*, p. 48.

³³² Plačiau: EIDINTAS, A.; LOPATA, R. *Lietuvos valstybės tarybos protokolai 1917–1918*. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 372; RAČKAUSKAS, K. *Lietuvos konstitucinės teisės klausimais*. New York, 1967, p. 19.

³³³ Anot M. Römerio, pilietis tuo metu reiškė „teritorinės ar valstybinės tautos narius“. RÖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės <...>*, p. 111.

karo galiojusios luomų privilegijos panaikinamos³³⁴, o skelbiama visų valstybės piliečių lygybė įstatymams. Konstatavus šią itin svarbią nuostatą žmogaus teisių ir laisvių srityje, Pamatinių Dėsnių 23 str. „laiduojama (garantuojama) asmens, buto ir nuosavybės neliečiamybė“ įgauna itin plačią reikšmę tais laikais, t. y. kad visi Lietuvos piliečiai, neatsižvelgiant į priklausomybę „buvusiems luomams“, turi vienodas teises į nuosavybę, o tai yra pagrindas lygiais pagrindais įgyvendinti ūkinę veiklą.

1919 m. balandžio 4 d. priimti Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos Pamatiniai Dėsniai daugiausia atkartoją 1918 m. konstitucines nuostatas, susijusias su žmogaus ekonominėmis teisėmis ir laisvėmis. Buvo pakeistos tik nuostatos, reglamentavusios centrinių valstybės institucijų sistemą, jų funkcijas ir tarpusavio santykius, tačiau tai jokių esminių pokyčių nesukėlė reguliuojant ekonominius santykius.

1920 m. išrinkto Steigiamojo Seimo pagrindinis tikslas buvo konstituciškai įtvirtinti naujos valstybės pagrindus. Kaip mini M. Maksimaitis, politinės to meto sąlygos Lietuvoje pasižymėjo nepaprastu demokratinių jėgų pakilimu, nes ilgus amžius kentusi rusų carizmo priespaudą bei patyrusi ir kaizerinės okupacijos žiaurumus, lietuvių tauta troško laisvės ir idealizavo demokratiją³³⁵. Visos šios aplinkybės turėjo lemiamos įtakos, kad 1920 m. Laikinojoje Lietuvos Valstybės Konstitucijoje, kurią sudarė tik 18 straipsnių, buvo išplėstas piliečių demokratinių teisių ir laisvių sąrašas, palyginti su Laikinosios Konstitucijos Pamatiniais Dėsniais (1918 m. ir 1919 m.). Tačiau Laikinoji Konstitucija, priešingai nei Pamatiniai Dėsniai, neįtvirtino daugumos Lietuvos piliečių ūkinės veiklos prado – asmens nuosavybės garanto. Palikdama tik „buto neliečiamybę“ Konstitucija negarantavo nuosavybės neliečiamybės, kaip tai buvo padaryta Pamatiniuose Dėsnuose. Laikinoji Konstitucija „išbraukė <...> nuosavybės neliečiamybę, kurios neperkėlė nė į laisvės sritį ir iš

³³⁴ Pamatinių Dėsnių 24 str. skelbiama, kad „kuriose Lietuvos valstybės nėra išleistų naujų įstatymų, laikinai palieka tie, kurie yra buvę prieš karą, kiek jie neprieštarauja Laikinosios konstitucijos pamatiniams dėsniams“.

³³⁵ MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija* (XX a. pirmoji pusė). Vilnius: Justitia, 2005, p. 101.

viso nuosavybės niekur nemini, jokios konstitucinės apsaugos jai nesuteikiama ir, išbraukdama ją iš viešųjų subjektynių teisių, vadinasi – lyg išsižadėdama liberalinės nuosavybės konstrukcijos, kaip grynai individualinės asmens teisės³³⁶. Tokią formuluotę galėjo lemti kelios priežastys: viena iš jų, kad Konstitucija buvo nedidelės apimties ir rengta skubotai bei priimta „lyg tik tam kartui“³³⁷; antra priežastis buvo ta, kad Lietuvoje dar nebuvo išspręstas privačios nuosavybės klausimas. Anot A. Jakubčionio, buvo siekiama „išsiversti be privačios nuosavybės neliečiamumo garantijos, nes tik taip buvo įmanoma priimti Žemės reformos įstatymą ir nusavinti dvarininkų žemes“³³⁸. Tokiai nuomonei pritaria ir M. Maksimaitis, teigdamas, kad „rengiantis kardinaliai žemės reformai, joje (*aut. komentaras*: Konstitucijoje) nebeužsiminta apie nuosavybės teisę, apie nuosavybės neliečiamumą“³³⁹.

Taigi laikinosiose konstitucijose buvo dedami demokratijos ir liberalizmo pradai bei panaikintos luomų privilegijos garantuojant visiems valstybės piliečiams lygias galimybes pradėti ir vystyti ūkinę veiklą. Laikinių konstitucinių aktų kūrėjai suprato nuosavybės – kaip ūkinės veiklos pagrindo – garantavimo būtinybę, tačiau ruošiantis žemės reformai buvo atsisakyta *expressis verbis* įtvirtinti nuosavybės teisės garantą. Manytina, kad ūkinės veiklos laisvės pagrindai taip pat nebuvo įtvirtinti eksplacitiškai dėl nedidelės aktų apimties ir siekiant pirmiausia sutvarkyti valstybės valdžios sąrangą.

³³⁶ RÖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės* <...>, p. 112.

³³⁷ Laikinosios Konstitucijos turinio laikinumą nagrinėjo S. Jegelavičius. (JEGELAVIČIUS, S. *Lietuvos laikinių Konstitucijų* <...>, p. 37–48.)

³³⁸ JAKUBČIONIS, A. 1918–1922 metų konstitucijos istorinėje perspektyvoje. Iš: *Mūsų konstitucionalizmo raida*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: 2003, p. 55.

³³⁹ MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės* <...>, p. 103.

2.4.2. Nuolatinė 1922 m. Konstitucija: eksplicitinio garantavimo išplėtojimas specialaus skyriaus lygmeniu

2.4.2.1. Užsienio valstybių konstitucinių tradicijų įtaka formuojant ūkinės veiklos laisvės pagrindus 1922 m. Konstitucijoje

Lietuva, priimdama 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstituciją, „žengė iš senojo visuomenės modelio į industrinės epochos taisyklėmis paremtą pasaulį“³⁴⁰. Ši Konstitucija skyrėsi nuo laikinųjų konstitucijų savo reguliavimo platumu bei teisinio reglamentavimo brandumu. Tačiau priimant 1922 m. Konstituciją Lietuvoje nebuvo susiformavusi nuosekli konstitucinė tradicija. Ilgas Rusijos imperijos kolonizacijos laikotarpis suardė iki XVIII a. dėtus konstitucinius valstybės pamatus³⁴¹. Todėl kurdami pirmąją nuolatinę

³⁴⁰ RADZEVIČIUS, A. Modernybės iššūkiai ir lietuvių konstitucinė mintis nepriklausomybės priešaušryje. Iš *Mūsų konstitucionalizmo raida: straipsnių rinkinys*. Vilnius: 2003, p. 29.

³⁴¹ 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Nepriklausomybės Akto pagrindinis tikslas buvo valstybės atkūrimas. Nebuvo siekiama kurti naują, o siekiama atkurti Lietuvos valstybę, taip pabrėžiant būsimojo valstybingumo tiesiogines sąsajas su istorine LDK – „nutraukta laisvės gija vėl buvo sumegzta su praeitimi“ (SMETONA, A. Lietuvos Tarybos darbų belaukiant. *Lietuvos Aidas*, 1917, p. 11 (paimta iš: MAKSIMAITIS, M. Rusijos teisės šaltiniai Lietuvoje 1918–1940 m. *Jurisprudencija*, 19 (2), p. 403–418). Tačiau LS „gaivinimas“ buvo laikomas neįmanomu dalyku, nes XX a. pradžios politinės, ekonominės, socialinės ir kitos sąlygos buvo iš esmės pakitusios lyginant su LS reglamentuojamais santykiais, be to, feodalinė žemėvalda bei kiti faktiškai neegzistuojantys institutai nebuvo tinkami atsikūrusiai Lietuvos valstybei. Kaip teigė A. Janulaitis, „esamomis sąlygomis Statutas turintis būti vertinamas kaip tam tikras savosios garbingos praeities epizodas, bet nesą reikalo gaivinti to, kas jau negrįžtamai praėjo“ (JANULAITIS, A. Lietuvos Statutai ir jų istorija. *Lietuvos aidas*. 1919, Nr. 98 (Paimta iš: MAKSIMAITIS, M. Rusijos teisės <...>, p. 406. Suvokiant, kad senosios LDK teisės atkūrimas yra netikslingas ir neįmanomas, buvo priimtas sprendimas laikinai išsaugoti iki Pirmojo pasaulinio karo galiojusią Rusijos teisę. Taigi Rusijos imperijos Įstatymų Sąvadas buvo receptuotas atkuriamoje Lietuvos valstybėje. O naujoji Lietuvos teisė formavosi ilgainiui išleidžiant naujus teisės aktus bei intensyviai novelizuojant – keičiant, papildant ar naikinant – Sąvade esančius senuosius įstatymus ar jų nuostatus. Vadovaujantis Konstitucija negalėjo būti taikomos tos Sąvado normos, kurios prieštaravo Konstitucijai, tačiau konstitucinės priežiūros institucija dar nebuvo įkurta ir faktiškai teisės normų konstitucingumą turėjo tikrinti jas taikantys teismai ar kitos valdžios institucijos. Nagrinėjant ūkinės veiklos teisinius santykius, paminėtina, kad daugelį ekonominių santykių toliau reglamentavo daugiau ar mažiau novelizuotos Rusijos Imperijos Įstatymų Sąvado nuostatos, pvz., ūkio reikalams reglamentuoti buvo receptuotas Fabrikų-gamyklų ir amatų pramonės įstatymas (Įstatymų Sąvado XI t. 2 d.), Muitinių įstatymai (Įstatymų Sąvado V t.), civiliniai įstatymai (Įstatymų Sąvado X t.). Civilinių įstatymų rinkinys (Įstatymų Sąvado X t.) teisės doktrinoje buvo ypač kritikuojamas bei laikomas civiliniu *quasi* kodeksu, labiausiai netiksliai tarp Lietuvoje likusių galioti kitų, pačiu tikriausiu „teisinio regreso ir teisinės dezorganizacijos“ veiksmu (plačiau: MAKSIMAITIS, M. Rusijos teisės <...>, p. 411). Paminėtina, kad Lietuva tarpukariu iš Rusijos buvo perėmusi privatinės teisės dualizmą: čia galiojo nuo

konstituciją jos kūrėjai turėjo atsiremti į kažkokį pagrindą norėdami teisingai sudėti konstitucinius atkurtos valstybės garantus. Įvairių autorių moksliniuose darbuose (pvz., M. Romeris³⁴², T. Birmontienė³⁴³) galima rasti nemažai nuorodų, kad 1922 m. Konstitucijai atspirties taškai buvo Prancūzijos, Šveicarijos bei Vokietijos imperijos konstituciniai teisės aktai.

Anot M. Romerio, Prancūzija ir Šveicarija buvo pasirinktos kaip konstituciniai modeliai, kadangi 1922 m. konstitucijos kūrėjai, „veikę pokarinėje demokratinio racionalizmo nuotaikoje, išsižūrėję į konstitucinius Prancūzų pavyzdžius, hipnotizuoti seimokratinės prancūziško parlamentarizmo lyties, buvo linkę savo ruošiamų konstitucijų „demokratiškumą“ „sustiprinti ar pagilinti“ kai kurių Šveicarijos tiesioginiai demokratinų institucijų pasiskolinimu³⁴⁴. Analizuojant šių dviejų valstybių tuo metu galiojusius konstitucinius aktus, teigtina, kad gausi Prancūzijos konstitucinė tradicija formuoti ūkinės veiklos pagrindus Lietuvoje galėjo pasiūlyti tik 1791 m. d’Allado dekretą, kuris nebuvo konstitucijos sudėtinė dalis, tačiau prancūzų teisės doktrina ir jurisprudencija vienbalsiai konstatuoja, kad yra nenuginčijamas šios klasikinės ekonominės laisvės teisės šaltinis. Šio dekreto 7 str. nustato: „Pradedant nuo 1791 m. balandžio 1 d. kiekvienas galės laisvai prekiauti bei imtis tokios profesijos, amato, kuris esąs jam reikalingas“. Šios „auksinės“ taisyklės atspindžių galima rasti 1791 m., 1795 m. Prancūzijos Konstitucijose, tačiau eksplicitiškai ši laisvė nebuvo įtvirtinta Prancūzijos konstituciniuose teisės aktuose. O 1874 m. Šveicarijos Konstitucijos 31 str. buvo eksplicitiškai įtvirtinta prekybos ir pramonės laisvė (vok. *die Freiheit des Handels und der Gewerbe*)³⁴⁵, kuri, vadovaujantis ekonominio liberalizmo filosofinėmis mintimis, buvo inkorporuota į pagrindinį valstybės teisės aktą ir

civilinės teisės atskirta prekybos teisė. (Pagrindinis jos šaltinis buvo Prekybos įstatai bei Prekybinės teisenos įstatymas (Sąvado XI t. 2 d.).

³⁴² RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius, 1990.

³⁴³ BIRMONTIENĖ, T. Žmogaus teisių ir laisvių koncepcija 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucijoje. Iš *Mūsų konstitucionalizmo raida: straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2003, p. 127.

³⁴⁴ RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės <...>*, p. 130.

³⁴⁵ BIERNAT, S.; WASILEWSKI A. *Wolność gospodarcza <...>*, s. 75.

kuri turėjo apsaugoti ūkio subjektus nuo valstybės protekcionizmo ir cechų nustatytų taisyklių.

Tačiau aptartų dviejų valstybių konstitucinė patirtis garantuojant ūkinės veiklos laisvę nebuvo tokia reikšminga Lietuvos 1922 m. Konstitucijos tėvams kaip 1919 m. Vokietijos Reicho priimta Konstitucija³⁴⁶. Veimaro Konstitucijos svarbą dedant ekonominės veiklos laisvės pagrindus Lietuvoje patvirtina šie faktai: pirma, 1922 m. Konstitucijos projekto svarstymo metu Steigiamojo Seimo narių pasisakymai³⁴⁷, idealizuojantys Veimaro Konstituciją; antra, panašus ekonominės laisvės įtvirtinimas pirmoje Lietuvos nuolatinėje tarpukario Konstitucijoje ir Vokietijos imperijos Konstitucijoje juridinės technikos (nuostatų sisteminimo ir formulavimo) požiūriu, bei trečia, Lietuvos ir Vokietijos konstitucinių teisės aktų panašumus atrandanti teisės doktrina³⁴⁸.

Kyla klausimas, kas pastūmėjo Steigiamojo Seimo narius imtis patirties iš valstybės, kuri visai neseniai buvo okupavusi Lietuvą ir įvedusi „centralizuotą privalomą ūkį“. Atsakymą galima rasti įvardijant kelias priežastis. Pirmiausia tai panaši abiejų valstybių ekonominė padėtis. Vokietija XIX a. pab. ir XX a. pr. buvo stipri ekonominė valstybė, tačiau Veimaro Konstitucija buvo priimama, kai šalį nuniokojo Pirmasis pasaulinis karas. Pralaimėtas karas bei ilgai trukusios Antantės ekonominės blokados turėjo drastiškų pasekmių Vokietijos ūkiui. Apgailėtina darbininkų (vidurinėsios) klasės padėtis kėlė daug nerimo Vokietijos valdžiai. Susilpnėjusi pramonė negalėjo būti konkurencinga Europos rinkoje. Taigi tiek Lietuvoje, tiek Vokietijoje *lex fundamentalis* priėmimo išvakarėse be opių politinių problemų buvo svarbus ūkio stabilizavimo klausimas, kurį bandyta spręsti konstitucinio lygmens teisės akte. Kita priežastis, lėmusi, kodėl 1922 m. Konstitucijos kūrėjai dairėsi į Veimaro Konstitucijos

³⁴⁶ 1919 m. priimta Vokietijos Reicho Konstitucija teisinėje literatūroje pagal šio akto priėmimo vietą vadinama Veimaro Konstitucija.

³⁴⁷ Apibendrinant galima paminėti tokius minėtus Steigiamojo Seimo narių Veimaro Konstitucijos privalumus: 1. Veimaro Konstituciją sudarė liberalios ir socialinės valstybės įkūnijančios idėjos, kurios sukūrė prielaidas ir ribas kiekvieno individualumui ir visų solidarumui atsiskleisti ir tokiu būdu teikė galimybių laisvai ir solidariai visuomenei sukurti. 2. Šiame *lex fundamentalis* buvo pateiktas platus pagrindinių teisių ir laisvių katalogas. 3. Konstitucijoje pirmąsyk įtvirtinta socialinės valstybės idėja. Plačiau: *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922 m. 47 šas., 231 posėdis.

³⁴⁸ RÖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės <...>*, p. 428.

nuostatas, yra „socialinės valstybės idėja“, inkorporuota į Vokietijos konstitucijos tekstą. Veimaro Konstitucija laikoma pavyzdžiu „socialinės“ Konstitucijos, kurios turinį sudarė liberalios ir socialinę valstybę įkūnijančios idėjos, kurios sukūrė prielaidas ir ribas kiekvieno individualumui ir visų solidarumui atsiskleisti ir tokiu būdu teikė galimybių laisvai ir solidariai visuomenei sukurti³⁴⁹. Jei būtų palyginta abiejų konstitucijų priėmimo institucijų – Steigiamojo Seimo (Lietuvos) ir Nacionalinio susirinkimo (Vokietijos) – politinė sudėtis, galima būtų pastebėti, kad abiejų valstybių piliečiai išrinko ne liberalias idėjas skleidžiančius kairiuosius, o labiau socialines idėjas proteguojančius kairiuosius arba centristus³⁵⁰.

Kyla klausimas, kodėl XVIII a. atsiradusios, o XIX a. sustiprėjusios ir plačiai plintančios Didžiojoje Britanijoje, JAV, Prancūzijoje klasikinės politinės ekonomijos idėjos, skatinančios liberalius ūkinės veiklos pagrindus, nesudomino Vokietijos Konstitucijos kūrėjų, o jie pasirinko „socialinės valstybės“ modelį. Tai galima paaiškinti šalies savitomis ekonominėmis ir socialinėmis politinės plėtros sąlygomis, kurios paskatino valstybės ekonominę mintį XIX a. pab. – XX a. pr. plėtoti savo keliu. Pramoninis perversmas, paspartinęs kapitalistinės gamybos vystymąsi, įvyko XIX a. penktajame–šeštajame dešimtmečiuose, kai kapitalizmas Anglijoje jau buvo toli pažengęs. Tačiau Vokietijoje rinkos ekonomikos plėtra „prūsiškuoju keliu“ vyko dar neišsisklaidžius feodalizmo dvasiai: šiuolaikinė pramonė, reikalavusi muitų apsaugos, politinio susiskaidymo aplinkoje buvo kuriama išsaugant stiprias

³⁴⁹ Plačiau: JARAŠIŪNAS, E. Nuo Pirmosios iki naujausių konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą. Iš: *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 19; HAEDRICH, M. Grundpflichten in der Weimarer Verfassung und Möglichkeiten ihrer Fortschreibung heute. In: EIHEINHOFER, E. (HSRG.) *80 Jahre Weimarer Reichsverfassung – Was ist geblieben?* Tübingen: Mohr Siebeck, 1999, S. 179.)

³⁵⁰ Lietuvoje Steigiamajame Seime daugumą sudarė krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai. Todėl, kaip teigia vienas iš Konstitucijos projekto rengimo komisijos narių, socialdemokratas M. Sleževičius, „pradėjus svarstyti konstitucijos projektą, abiejų centro grupuočių (krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų) žmonės atrodė vienminčiai (SLEŽEVIČIUS, M. *Konstitucija ir krikščionys demokratai*. MAB RS, f. 54, saug. vien. 126, p. 4.). O G. Lingelbach nurodo, kad 1918 m. sausio 19 d. vykusiuose Nacionalinio susirinkimo rinkimuose Vokietijos socialdemokratų partija (vok. *Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) bei centro partija – Krikščionių liaudies partija (vok. *Christliche Volkspartei*) surinko daugiausia balsų (Plačiau: EIHEINHOFER, E. (HSRG.) *80 Jahre <...>*, S. 169.)

viduramžių agrarinių santykių atgyvenas³⁵¹. Atsilikusi vokiečių pramonė negalėjo konkuruoti pasaulinėse rinkose, jai buvo reikalinga valstybės globa, todėl kilo siekis taikyti valstybinį rėmimą. Be to, ekonominio liberalizmo nepasitenkinimo priežastis buvo darbininkų skurdas (tapęs svarbia ekonomine problema) ir kiti neigiami reiškiniai, lydėję niekuo nevaržomą ekonominę laisvę. Prieita prie išvados, kad valstybė ūkinio gyvenimo negali palikti savieigai, o turi jame dalyvauti, vykdyti tam tikrą socialinę politiką³⁵². Nevaržomos ekonominės laisvės bei valstybės nesikišimo į ekonomiką idėjoms siekta priešpriešinti „protingo protekcionizmo“ doktrina, kurioje daug dėmesio skiriama socialiniams klausimams. Tokiu būdu susiformavo ekonominės minties idėja – Vokiečių istorinė mokykla, kurios atstovai – F. Listas, V. Rošeras, K. Knisas, B. Gildenbrandtas – daug reikšmės teikė socialiniam solidarumui, nacionalinio ūkio fetišizavimui bei valstybės institutų vaidmens išaukštinimui ekonominiuose santykiuose. Šios mokyklos atstovai kritikavo klasikų už ekonominio liberalizmo principų absoliutizmą, prisirišimą prie tam tikro universalaus ekonominio modelio ir individualistinių doktrinų siaurumą, kosmopolizmą³⁵³. Istorinės mokyklos teoretikų idėjos ilgainiui pasiekė Vokietijos valstybės valdžios „ausis“. Žinomas to meto teisininkas, Vokietijos socialdemokratų lyderis, turėjęs didelės įtakos Prūsijos ministrui pirmininkui ir užsienio reikalų ministrui Otto von Bismarkui, F. Lassalis teigė, kad „valstybė kaip „naktinis sargas“ griauja pačios valstybės esmę, pripildydama ją tik savanaudiškų interesų. Ji privalo sąmoningai, t. y. savo noru, atkreipti dėmesį į apverktiną ir apgailėtiną darbininkų klasės padėtį. Darbininkų luomas turi tokią teisę, nes jis, neturėdamas kapitalo, sukuria gėrybes, be kurių visuomenė negalėtų egzistuoti nė vienos dienos. Tuo tarpu šis, trečiasis luomas juridiskai

³⁵¹ ČIEGIS, R. *Ekonominių teorijų istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla: 2006, p. 396.

³⁵² LUKOŠEVIČIUS, V. *Liberalizmo raida Lietuvoje. XIX a. pab. – 1940 m.* Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995, p. 4.

³⁵³ Plačiau: PALIULYTĖ, R. *Ekonominės minties istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997, p. 44–49.

esąs niekas. Tuo tarpu darbininkus reikia paversti verslininkais per gamybines asociacijas, kurios funkcionuotų beprocenių valstybės kreditų pagrindu“³⁵⁴.

Ilgainiui valstybinio socializmo idėja buvo inkorporuota į pozityviają teisę bei į konstitucinio lygmens teisės aktus³⁵⁵, t. y. Veimaro Konstituciją. Tačiau negalima teigti, kad ekonominis liberalizmas buvo visiškai paneigtas, jis paprasčiausiai transformavosi, suteikdamas valstybei teisių svarbiais visuomenei atvejais apriboti *laissez faire et laissez passer* principą³⁵⁶. O Veimaro Konstitucija tapo tarpiniu variantu tarp kapitalizmo ir socializmo, įtvirtinant socialinių ir liberalių idėjų kompromisą.

Vokietijos istorinės mokyklos mintys buvo žinomos ir Lietuvos šviesuoliams. 1832 m., uždarius Vilniaus universitetą, Lietuva beveik šimtmetį buvo be savo aukštosios mokyklos. Jaunimas daugiausia vykdavo studijuoti į Maskvos, Peterburgo, Varšuvos, Vokietijos, Šveicarijos universitetus. Daugelyje iš jų ekonomikos teorija buvo dėstoma istorinės mokyklos dvasia. Visai natūralu, kad studentai patekdavo į universitetų profesorių įtaką priimdami istorinės mokyklos koncepcijas, kurias vėliau skleidė Lietuvoje, tuo pačiu tapdami klasikų teorijos kritikais. Šių idėjų paveikti buvo tokie žymūs Lietuvos žmonės, kaip P. Leonas³⁵⁷, J. Bagdonas, M. Lozoraitis³⁵⁸, J. Vileišis, Steigiamajame Seime daugumą sudarę krikščionys demokratai³⁵⁹, turėję įtakos 1922 m. Konstitucijos teksto formavimui.

³⁵⁴ EIDUKIENĖ, D. Otto fon Bismarko socialinės doktrinos ištakos. *Jurisprudencija*, 2001, t. 21 (13), p. 20.

³⁵⁵ Pvz., Otto von Bismarko iniciatyva buvo priimta serija įstatymų dėl darbininkų socialinės padėties gerinimo: 1884 m. Įstatymas dėl draudimo ligos atveju, 1885 m. Įstatymas dėl draudimo nelaimingų atsitikimų atvejais, 1891 m. Įstatymas dėl senatvės ir invalidumo draudimo (plačiau: EIDUKIENĖ, D. Otto fon Bismarko <...>, p. 18.

³⁵⁶ Istorinės mokyklos atstovai kritikavo klasikus už ekonominio liberalizmo principų absoliutizmą, prisirišimą prie tam tikro universalaus ekonominio modelio ir individualistinių doktrinų siaurumą, kosmopolizmą.

³⁵⁷ Pvz., P. Leonui buvo priimtinas vokiečių istorinės mokyklos atstovų požiūris, kad reikia gerinti gerąsias kapitalizmo ir socializmo savybes (privatinę nuosavybę, laisvą iniciatyvą su valstybiniu ūkio sektoriumi ir kitokiu suvisuomenėjimu). Galima teigti, kad P. Leonas prabilo apie gerųjų kapitalizmo ir socializmo savybių sintezę (Plačiau: LUKOŠEVIČIUS, V. *Liberalizmo raida* <...>, p. 463).

³⁵⁸ Pasak M. Lozoraičio, „norint pamažu gerinti ekonominę padėtį, norom nenorom reikia „remtis ant dviejų svarbiausių pamatų dabartinio ekonomišką gyvenimo – privatiškos savasties ir samdomo darbo“ (Paimta iš: LUKOŠEVIČIUS, V. *Liberalizmo raida* <...>, p. 57).

³⁵⁹ Krikščionims demokratams buvo svarbi Katalikų pasaulio skleidžiama socialinė koncepcija. Todėl Leono XIII mintys, kad esant privatinei nuosavybei, darbininkai gali tapti smulkiais savininkais ir taip švelnėti socialiniai prieštaravimai, tapo jų vykdomos socialinės politikos pagrindais. Krikščionys

Taigi Vokietijos istorinės mokyklos idėjų paveikta Veimaro Konstitucija su „socialinės valstybės“ modeliu tapo pavyzdžiu 1922 m. Konstitucijos „tėvams“ sprendžiant Lietuvos valstiečių bei darbininkų skurdo, valstybės ūkio stabilizavimo ir stiprinimo problemas. Tokiu būdu 1922 m. Konstitucijoje nebuvo nustatytas neribotas ekonominis liberalizmas, o jaučiama ryški ekonomikos socializacijos tendencija, pasireiškianti valstybės rūpesčiu tvarkyti ūkio gyvenimą. Ši tendencija labiausiai atsispindi Konstitucijos nuostatose, reglamentuojančiose ūkinės veiklos laisvės pagrindus, kurios detaliau aptartos kitame šio darbo skyriuje.

2.4.2.2. Konstitucijos skyrius, skirtas tik valstybės ekonominei politikai

1922 m. *lex fundamentalis* dažnai teisės doktrinoje įvardijama kaip konstitucinio liberalizmo pavyzdys³⁶⁰, „visus demokratijos kanonus“ atitinkantis teisės aktas³⁶¹, „racionalus, filosofiškai pagrįstas logiškas šedevras“³⁶². Anot M. Maksimaičio, 1922 m. Konstitucija rėmėsi Vakaruose tuo metu ypač populiariomis liberalios filosofijos idėjomis, kurių pagrindą sudarė individualių teisių, kaip būtinos laisvo žmogaus gebėjimų ugdymo sąlygos, gynimas³⁶³. Tokiu būdu Konstitucija iškėlė asmenybę, kuri tapo visuomeninio

demokratai pasisakė už privačią žemės nuosavybę, žemės reformą, kooperaciją, darbininkų draugijų steigimą. Krikščionių demokratų siekis – žemės reformos metu sukurti kuo daugiau vidutinių ir smulkių ūkių, kurie taps valstybės pagrindu. Anot M. Krupavičiaus: „Apdalinę žemėmis mūsų proletariatą, mes pašalinsim labai pavojingą kiekvienai valstybei pauperizmą“ (*Steigiamojo Seimo darbai*. 1921 m. gegužės 6 d. I sesijos 89 posėdis). O kooperacijos būdu būtų tolygiau paskirstyta nuosavybė (Lietuvos krikščionių demokratų partijos programoje vienas iš postuluojamų teiginių: „Kovai su kapitalizmu ekonominis gyvenimas tvarkomas kooperacijos pagrindais“ – plačiau: Lietuvos krikščionių demokratų partijos programa. *Darbo žmonių kalendorius*. Miunchenas: 1920, p. 78.). Buvo manoma, kad kooperacija gali pakeisti kapitalizmą kažkokia nauja tvarka, kur vyrautų smulkūs ir vidutiniai ūkiai. Krikščionių demokratų bloko pranešime teigiama: „Mes skelbdami kovą kapitalizmui, jo vieton ekonomijos srity vesim kooperacinę tvarką. Darbininkas turės būti savo darbo pelno dalyviu. Ir gamybos, ir suvartojimo srity jis turės būti lygiateisis narys, o ne naudojamasai vergas“ (Lietuvos krikščionių demokratų bloko pareiškimas į Ministerių pirmininko Dr. K. Griniaus deklaraciją. *Laisvė*, 1920, birželio 29. Paimta iš: LUKOŠEVIČIUS, V. *Liberalizmo raida* <...>, p. 457).

³⁶⁰ T. BIRMONTIENĖ. Europos Žmogaus teisių <...>, p. 127.

³⁶¹ MAKSIMAITIS, M. Konstitucionalizmo Lietuvoje patirtis. Iš *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedra ir Lietuvos notarų rūmai, 2012, p. 18.

³⁶² RAČKAUSKAS, K. *Steigiamasis Seimas ir jo dvi konstitucijos*. Tėvynės sargas, 1970, p. 128.

³⁶³ MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų* <...>, p. 128.

gyvenimo centru, ir apribojo valstybės teises kištis į tam tikras sritis, sudarydama erdvę laisvai asmens veiklai³⁶⁴. 1922 m. asmens teisinis statusas buvo reglamentuojamas atskirame antrame Konstitucijos skyriuje („Lietuvos piliečiai ir jų teisės“) anksčiau už atskirus valstybės santvarkos elementus, parodant ypatingą „konstitucinę“ pagarbą žmogaus teisėms ir laisvėms. Šalia pilietinių ir politinių teisių Konstitucija įtvirtino ir ekonomines teises. Asmens ekonominių laisvių pagrindai buvo inkorporuoti ne į antrą, o į atskirą valstybės ūkinis santykius reglamentuojantį Konstitucijos XI sk. („Valstybės ekonominės politikos pagrindai“). Skyrių sudarė trys straipsniai, kuriuose iš vienos pusės buvo laiduojamos ekonominės laisvės (darbo ir iniciatyvos laisvė (88 str. 1 d.), savivalda atskiroms ūkio sritims (89 str.), privati nuosavybė (90 str. 1), tačiau iš kitos pusės įteisinama valstybės intervencija į ūkinis santykius (88 str. 1 d. 2 sakiny, 90 str. 2 ir 3 d.). Tokiu būdu šiame skyriuje ekonomines laisves įtvirtinantys konstituciniai imperatyvai buvo nutolę nuo liberalios koncepcijos, kurios apskritai kupina visa Konstitucija³⁶⁵. Konstitucinėse normose juntama stipri socializacijos tendencija, valstybės rengimasis ir net įsipareigojimas rūpintis ekonominėmis visuomenės gyvenimo sąlygomis, valdžios intervencijos galimybės į laisvą asmens ekonominę veiklą. Šis Konstitucijos skyrius neatitiko pagrindiniame valstybės teisės akte proteguojamų demokratinių ir liberalių idėjų, jame labiau jaučiama ne teisės liberalizacijos, o Veimaro Konstitucijos nulemta ekonomikos socializacijos ideologija. Steigiamojo Seimo stenogramų analizė parodė, kad šis skyrius atsirado ne iš karto, o tik Konstitucijos projekto antro svarstymo metu³⁶⁶.

³⁶⁴ Plačiau apie 1922 m. Konstitucijos pažiūras į piliečio statusą: MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų <...>*, p. 129.

³⁶⁵ Paminėtina, kad Teisių ir redakcijos komisija, kurios svarbiausia funkcija buvo teisinis įstatymų įvertinimas, siūlė apskritai nepritarti IX sk. įtraukimui į Konstituciją, nes „ekonominio gyvenimo konstitucija neturėtų normuoti, ekonominio gyvenimo formos nuolat keičiasi, o Konstitucija jas suvaržytų“ (žr. *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922 m., 47 sąs., 231 posėdis, p. 13).

³⁶⁶ Vadovaujantis 1921 m. Lietuvos Steigiamojo Seimo statutu (žr. Lietuvos Steigiamojo Seimo statusas. *Vyriausybės žinios*, 1921, nr. 71/635), kiekvienas įstatymas turėjo būti svarstomas tris kartus. Tai buvo taikoma ir Konstitucijos projekto svarstymo procesui. Iš Steigiamojo Seimo stenogramų matyti, kad Konstitucijos projektas buvo nagrinėjamas trijuose svarstymuose: I svarstymas vyko nuo 1922 m. vasario 24 d. iki kovo 2 d., II – nuo 1922 m. kovo 8 d. iki gegužės 2 d. ir III – nuo 1922 m. liepos 7 d. iki rugpjūčio 1 d.

Kyla klausimas, kodėl Konstitucijoje deklaruotos liberalios idėjos nebuvo įtrauktos į ekonominių santykių reguliavimą.

Atsakymą galima rasti panagrinėjus Steigiamojo Seimo darbą Konstitucijos projekto svarstymo metu. Vadovaujantis 1922 m. liepos 27 d. 231 posėdžio stenograma, galima teigti, kad Konstitucijos IX sk. „Valstybės ekonominės politikos pagrindai“ buvo pateiktas svarstyti Lietuvos socialdemokratų partijos iniciatyva. Išanalizavus prieš pat Konstitucijos projekto svarstymą 1921 m. vasario 26–28 d. LSDP konferencijoje priimtus nutarimus (turėjusius įtakos modeliuojant Konstitucijos projektą), teigtina, kad socialdemokratai vadovavosi „kairiasocialistiška“ (to meto kontekste) demokratine marksistinės socializmo doktrinos interpretacijos versija. Pagrindinis partijos tikslas buvo demokratinis socializmas, darbuotojų (kurie turėtų sudaryti vis didesnę visuomenės dalį) interesų protegavimas, jų teisių ir laisvių gynimas, valstybės intervencijos į ekonominius santykius skatinimas³⁶⁷. Pateikdami Konstitucijos IX sk. projektą (pateikimo metu tai buvo XI sk.), socialdemokratai siekė „ūkio gyvenime įnešti tam tikrą tvarką“. K. Bielinis, Steigiamajame Seime kalbėdamas apie būtinybę šį skyrių įtraukti į Konstituciją, teigė: „reikalinga garantuojant ūkio gyvenimui iš vienos pusės laisvę, antra vertus – ūkio gyvenimui reikalinga garantuoti tam tikras teises ir organizaciją įstatymo keliu“, kitaip „atskiri žmonės ir tvarkys naudai savo kišenių, bet ne visuomenės naudai“³⁶⁸. Taigi LSDP Konstitucijoje siūlė įtvirtinti ūkinės veiklos laisvę, kurią akylai prižiūrėtų valdžia, taip siekiant išvengti „ekonominio chaoso“.

Pateiktam LSDP Konstitucijos IX sk. „Valstybės ekonominės politikos pagrindai“ projektui buvo pritarta, nors LSDP nebuvo įtakingiausia Steigiamojo Seimo politinė jėga. Daugumos atstovai – krikščionys demokratai ir valstiečiai liaudininkai – sudarydami centro partijų koaliciją neprieštaravo socialistinei

³⁶⁷ Plačiau apie LSDP idėjas tarpukariu: LUKOŠEVIČIUS, V. *Liberalizmo raida* <...>, p. 225–287.

³⁶⁸ *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922, 47 sąs., 231 posėdis, p. 10–11.

ūkio reguliavimo ideologijai, nes ji atitiko to meto katalikiškąją socialinę idėją³⁶⁹ bei rėmė mažažemių ir bežemių valstiečių interesus³⁷⁰.

Paminėtina, kad toks atskiras ūkio būvį reglamentuojantis Konstitucijos skyrius nebuvo dažnas tuo metu galiojusiose Europos valstybių konstitucijose. Lietuvos Valstybės Konstitucija priskiriama konstitucinio reguliavimo tradicijai, apimančiai Suomiją, Estiją, Latviją, Lenkiją, Čekoslovakiją, Austriją bei Vokietiją³⁷¹. Latvija, Lietuva, Lenkija yra išskiriamos R. Romerio kaip visiškai naujos arba „atgimusios“ valstybės, kurios pirmą kartą atsidūrė „joms naujoje demokratinių principų atmosferoje“. Tačiau analizuojant Lenkijos ir Latvijos konstitucinių teisės aktų tekstus nėra pastebimas atskiras ekonominiams santykiams skirtas skyrius. O jau analizuotoje Vokietijos Veimaro Konstitucijoje toks skyrius yra. Veimaro Konstitucijoje, kurioje pirmą kartą per visą Vokietijos Reicho gyvavimo istoriją buvo pateiktas platus pagrindinių teisių ir laisvių katalogas, ekonominės teisės ir laisvės buvo reglamentuotos taip pat atskirame Konstitucijos antros dalies V sk. „Ūkinis gyvenimas“ (vok. *Das Wirtschaftsleben*)³⁷². Anot M. Vainiūtės, šiame skirsnyje buvo įtvirtinti du esminiai principai: pirmasis, šalies ūkinis gyvenimas grindžiamas privačiu

³⁶⁹ Krikščioniškajai demokratijai, kaip idėjinei ir politinei srovei, didelę įtaką turėjo katalikų pasaulio skleidžiama socialinė koncepcija. Todėl popiežiaus Leono XIII mintys, kad „esant privatinei nuosavybei, darbininkai gali tapti smulkiais savininkais ir taip švelnėti socialiniai prieštaravimai“, tapo jų vykdomos socialinės politikos pagrindais. Krikščionys demokratai pasisakė už privačią žemės nuosavybę, žemės reformą, kooperaciją, darbininkų draugijų steigimą. Jų iškeltas tikslas – žemės reformos metu sukurti kuo daugiau vidutinių ir smulkių ūkių, kurie taps valstybės pagrindu. Anot krikščionio demokrato M. Krupavičiaus: „Apdalinę žemėmis mūsų proletariatą, mes pašalinsim labai pavojingą kiekvienai valstybei pauperizmą“ (*Steigiamojo Seimo darbai*. 1921 m. 18 sąs., 89 posėdis, p. 55).

Įvairių ūkio sričių kooperacija buvo krikščionių demokratų remiama, nes manyta, kad ji gali tolygiau paskirstyti nuosavybę tarp visuomenės sluoksnių bei kapitalizmą pakeisti kokia nors nauja tvarka, kur vyrautų smulkūs ir vidutiniai ūkiai. Kaip teigiama krikščionių demokratų bloko pranešime, „Mes skelbdami kovą kapitalizmui, jo vieton ekonomijos srity vesim kooperacinę tvarką. Darbininkas turės būti savo darbo pelno dalyviu. Ir gamybos, ir suvartojimo srity jis turės būti lygiateisis narys, o ne naudojamasai vergas“ (Lietuvos krikščionių demokratų bloko pareiškimas į Ministerių pirmininko Dr. K. Griniaus deklaraciją. *Laisvė*, 1920, birželio 29. (Paimta iš: LUKOŠEVIČIUS, V. *Liberalizmo raida* <...>, p. 457)).

³⁷⁰ Valstiečiai liaudininkai buvo linkę į liberalizmą, tačiau tarp jų buvo vadinamojo „liaudies socializmo“ liekanų, „užsilikusių dar nuo ikikarinio bendravimo su rusų eserais, liaudies socialistais, trudovikais“. Todėl daugelis liaudininkų buvo linkę save laikyti „mažažemių ir bežemių valstiečių ideologais ir jų socialinių interesų reiškeėjais“. (Plačiau: RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės* <...>, p. 123).

³⁷¹ RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės* <...>, p. 123.

³⁷² 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.verfassungen.de/de/de19-33/verf19-i.htm>>.

ūkiu³⁷³; antrasis, darbas pripažįstamas svarbiu ekonominio gyvenimo faktoriumi ir yra valstybės saugomas³⁷⁴. Privataus ūkinio gyvenimo įtvirtinimas rėmėsi tokiais principais kaip nuosavybės garantija (153 str.), prekybos ir amatų laisvė (151 str. 3 d.), sutarčių sudarymo laisvė (152 str. 1 d.). Taigi yra įtvirtinami visi reikalingi pagrindai rinkos ekonomikai vystytis ir ekonominei laisvei įtvirtinti. Tačiau Veimaro Konstitucijoje yra gausybė teisės normų, suteikiančių plačias teises valstybei reguliuoti ekonominį gyvenimą. Pvz., imperija turi teisę reguliuoti privačios žemės valdymą bei naudojimą siekiant sukurti visiems vokiečiams vienodas sąlygas užsiimti žemės ūkiu (155 str.); esant viešam reikalui valstybė galėjo suvisuomeninti privačias įmones (156 str. 1 d.); siekiant sustiprinti Vokietijos imperijos vidurinę klasę Veimaro Konstitucijos 164 str. garantavo, kad vidutinio lygio žemės ūkio, prekybos ir amatų įmonių veikla bus imperijos skatinama.

Apibendrinant teigtina, kad 1922 m. Konstitucijoje reglamentuojant ūkio teisinius santykius atskirame skyriuje buvo padėti Lietuvos konstitucinės tradicijos pagrindai, kuriais vadovaujantis vėlesnėse konstitucijose (1928 m., 1938 m. bei 1992 m. Konstitucijos) ekonominius santykius reglamentuojančios konstitucinės nuostatos yra išdėstomos atskirame skyriuje. Lyginamuju požiūriu juridinės technikos atžvilgiu 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucija ir 1919 m. Vokietijos imperijos Konstitucija panašiai sistemino ekonominius santykius reglamentuojančias nuostatas *lex fundamentalis* atskirame skyriuje, taip vienos iš pirmųjų Europoje formuodamos ekonominės konstitucijos modelį.

³⁷³ Tačiau privati nuosavybė nereiškė, kad valstybė negali šios srities reguliuoti. Priešingai – buvo siekiama sukurti ekonominių galių sistemos balansą: turėjo būti išlaikyta pusiausvyra tarp didelių, vidutinių ir mažų ūkių (Veimaro Konstitucijos 164 str.), žemės ūkyje tarp skirtingo dydžio ir našumo žemės sklypų savininkų (Veimaro Konstitucijos 155 str.), rinkoje tarp paklausos ir pasiūlos (Veimaro Konstitucijos 151 str.). Privataus ūkinio gyvenimo įtvirtinimas rėmėsi tokiais principais kaip nuosavybės garantija (Veimaro Konstitucijos 153 str.), prekybos ir amatų laisvė (Veimaro Konstitucijos 151 str. 3 d.), sutarčių sudarymo laisvė (Veimaro Konstitucijos 152 str. 1 d.). Valstybės galėjo aktyviai veikti šalies gyvenimą. Pasak Ch. Gusy, Konstitucijos leidėjas taip siekė išvengti piktnaudžiavimo ekonomine valdžia pavojaus. Plačiau: GUSY, CH. *Die Weimarer Reichsverfassung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1997.

³⁷⁴ Veimaro Konstitucijos 163 str. numatė tris su tuo susijusius principus: asmeninė laisvė, pareiga dirbti ir teisė į darbą. Pareiga dirbti suprantama moraline prasme, o teisė į darbą suprantama kaip užduotis sukurti valstybinę tarpininkavimo darbo klausimais sistemą. Taip pat buvo nustatyta plati socialinio draudimo sistema (Veimaro Konstitucijos 161 str, 162 str. ir kt.). Plačiau VAINIŪTĖ., M. 1919 m. rugpjūčio 11 d. Vokietijos Reicho (Veimaro) Konstitucija: keletas aspektų. Iš: *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva* (Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 507.

2.4.2.3. Asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindai 1922 m. Konstitucijoje

1922 m. Konstitucijoje žmogaus teisėms parodomas ypatingas dėmesys, jas išdėstant specialiaame antrame skyriuje „Lietuvos piliečiai ir jų teisės“. Asmens teisinis statusas Konstitucijoje buvo aiškiai sureikšminamas, jį reglamentuojant anksčiau už atskirus valstybės formos elementus (pvz., Seimo, Vyriausybės, Teismo konstitucinis statusas reglamentuotas atitinkamai III, IV, V sk.). Tačiau ne visos žmogaus teisės buvo formuluojamos antrame skyriuje, kita dalis buvo kituose skyriuose. Anot T. Birmontienės, „toks teisių išskaidymas į skirtingus skyrius atitinka tuo metu vyravusį požiūrį į žmogaus teises, jų klasifikavimą³⁷⁵“. Ekonominės laisvės tuo metu dar nebuvo tolygios politinėms pilietinėms, ir ne visais atvejais buvo suprantamos kaip pagrindinės žmogaus teisės. Kaip jau buvo minėta, pagrindinės Lietuvos ūkio gairės ir su tuo susijusios žmogaus teisės buvo įtvirtintos atskirame XI sk. „Valstybės ekonominės politikos pagrindai“. Toks atskiras ūkio būvį reglamentuojantis Konstitucijos skyrius nebuvo dažnas tuo metu galiojusiose Europos valstybių konstitucijose. Lietuvos 1922 m. Konstitucijos IX sk. analizė leidžia teigti, kad asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindai buvo padėti būtent šiame skyriuje. Siekiant atskleisti konstitucinius ekonominės veiklos laisvės pagrindus bus analizuojamos šią laisvę įtvirtinančios konstitucinės nuostatos lyginant jas su ypatingą įtaką 1922 m. Konstitucijai padariusios Veimaro Konstitucijos nuostatomis. Be to, siekiant geriau suprasti pirmos lietuviškos tarpukario nuolatinės Konstitucijos pastangas reglamentuoti ekonominius santykius, vertinga yra pateikti ir kartu „atgimusios“, geopolitiškai artimos bei prieš tam tikrą laiką vieną valstybę (Abiejų Tautų Respubliką) kartu su Lietuva sudariusios – Lenkijos 1921 m. Konstitucijos ūkinės veiklos konstitucinius reglamentavimo pavyzdžius.

³⁷⁵ BIRMONTIENĖ, T. Žmogaus teisių ir laisvių <...>, p. 129.

2.4.2.3.1. „Darbo ir iniciatyvos laisvės“ sąvoka

Analizuojant Lietuvos 1922 m. Konstitucijos IX sk. teigtina, kad ekonominė laisvė įvardijama Konstitucijos 88 str. kaip „piliečio darbo ir iniciatyvos laisvė visose ūkio srityse“. Manytina, kad tokiu būdu socialdemokratai siekė užtikrinti pirmiausia darbuotojų – kaip tam tikros visuomenės dalies – teises ir laisves. Tačiau šią laisvę derėtų aiškinti plačiau ir vertinti kaip kiekvieno piliečio laisvę pradėti užsiimti norima veikla bet kurioje jo pageidaujamoje ūkio srityje³⁷⁶. Tokią išvadą sustiprina tas faktas, kad pirminiame šio straipsnio projekte buvo minima „veikimo ir iniciatyvos laisvė“³⁷⁷. Aiškindamas 1922 m. Konstitucijos normų prasmę M. Romeris piliečio darbo ir iniciatyvos laisvę įvardija kaip „*jus comerci*“ principą, kuris užtikrina „laisvą ūkišką vertimąsi“ ir turėjo būti inkorporuotas Konstitucijos II sk. („Lietuvos piliečiai ir jų teisės“) žmogaus teisių ir laisvių kataloge, „tarp kitų ten kontinentiniu metodu surašomų „laisvių teisių“, kaip „*status libertatis*“ elementų“. Be to, mokslininkas pažymi, kad šioje laisvėje gludi implicitiškai įtvirtinta sutarčių sudarymo laisvė³⁷⁸. Taigi darytina išvada, kad įtvirtinta piliečio darbo ir iniciatyvos laisvė siekė įtvirtinti liberalius ūkinės veiklos pradus, klasikinį liberalų *laissez faire – laissez aller* principą, leidžiantį laisvai visiems asmenims (lygiais pagrindais) verstis ūkine veikla, esant laisvai konkurencijai, privatinės nuosavybės neliečiamybei ir kuris numato valstybės nesikišimą į ekonominius santykius.

Panaši ūkinės veiklos laisvės formuluotė yra Veimaro Konstitucijos antros dalies „Pagrindinės vokiečių teisės ir pareigos“ (vok. *Grundrechte und Grundpflichten der Deutschen*) pirmo skyriaus „Asmuo“ (vok. „*Die Einzelperson*“) 111 str., kur nurodoma, kad „kiekvienas turi teisę apsigyventi pasirinktoje imperijos vietoje, gauti žemės sklypą bei užsiimti pajamas duodančia veikla“ (vok. *Jeder hat das Recht, sich an beliebigem Orte des Reichs*

³⁷⁶ Šią laisvę galima vertinti kaip 1922 m. Konstitucijoje įtvirtintos ūkinės veiklos laisvės sinonimą.

³⁷⁷ *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922, 41 sąs., 199 posėdis, p. 43.

³⁷⁸ RÖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės <...>*, p. 427.

aufzuhalten und niederzulassen Grundstücke zu erwerben und jeden Nahrungsweig zu betreiben). Tačiau, anot S. Biernato ir A. Wasilewskio, ūkinės veiklos laisvės turinį Veimaro Konstitucijoje sudaro ne tik 111 str. minėta teisė pasirinkti užsiėmimą, bet ir prekybos ir pramonės laisvė (vok. *die Freiheit des Handels und Gewerbes*), įtvirtinta konstitucinio akto Antros dalies penkto skyriaus „Ūkinis gyvenimas“ (vok. *Das Wirtschaftsleben*) 151 str. 3 d.³⁷⁹ (pasak Vokietijos teisės doktrinos, prekybos ir pramonės laisvė nebuvo naujai atrasta, tačiau iki konstitucinio lygmens „pakelta“ 1869 m. Pramonės įstatyme³⁸⁰ įtvirtinta asmens laisvė vykdyti savarankišką, lygiateisiškumu pagrįstą, pajamų siekiančią veiklą³⁸¹). Papildant lenkų teisės mokslininkus, manytina, kad Veimaro Konstitucijos įtvirtintą ūkinės veiklos laisvės turinį taip pat sudaro ir 151 str. 1 d. minima ekonominė laisvė (vok. *wirtschaftliche Freiheit*). Taigi 1919 m. Vokietijos Reicho priimtoje Konstitucijoje ūkinės veiklos laisvės turinį sudaro eksplicitiškai Konstitucijoje įtvirtintas platesnis teisių ir laisvių rinkinys nei 1922 m. Konstitucijoje, t. y. teisė pasirinkti užsiėmimą, prekybos ir pramonės laisvė bei ekonominė laisvė. Manytina, kad tokiu būdu buvo užtikrinama tiek smulkaus ir vidutinio visuomenės sluoksnio – valstiečių, samdomų darbininkų – laisvė pasirinkti darbo vietą ir užsiimti pragyvenimą užtikrinančia ūkine veikla, tiek didesnę ekonominę galią turinčių ūkio subjektų (pramoninkų, prekybininkų) laisvė verstis ekonomine veikla. O 1922 m. Konstitucijoje *expressis verbis* akcentuojama darbo ir iniciatyvos laisvė, neminint verslo ir prekybos laisvių (manytina, kad tai atitiko Lietuvos tuometę ekonominę-socialinę situaciją, kai stambių ūkio subjektų – verslininkų nebuvo, o visuomenės dauguma buvo smulkūs ar vidutiniai ūkininkai).

1921 m. Lenkijos Respublikos Konstitucijoje ūkinės veiklos laisvė nebuvo suformuluota *expressis verbis*, tačiau, anot lenkų teisės doktrinos, ši laisvė implicitiškai įtvirtinta konstitucinėse nuostatose, garantuojančiose kiekvienam piliečiui „laisvę pasirinkti gyvenamąją vietą, laisvę persikraustyti ar

³⁷⁹BIERNAT, S.; WASILEWSKI A. *Wolność gospodarza <...>*, s. 75.

³⁸⁰ Gewerbeordnung. *Bundesgesetzblatt* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gewo/gesamt.pdf>>.

³⁸¹ GUSY, CH. *Die Weimarer Reichsverfassung <...>*, S. 348–349.

išvykti bei laisvę pasirinkti profesiją ir pragyvenimo šaltinį, perkelti savo nuosavybę iš vienos vietos į kitą“ (lenk. „*Kazdy obywatel ma wolność obrania sobie na obszarze Państwa miejsca zamieszkania i pobytu, przesiedlania się i wychodźstwa, niemniej wolność wyboru zajęcia i zarobkowania oraz przenoszenia swej własności*“) (101 str. 1 d.)³⁸². Ši konstitucinė nuostata buvo inkorporuota į Konstitucijos V sk. „Visuomeninės piliečio pareigos ir teisės“ (lenk. *Powszechnne obowiązki i prawa obywatelskie*), kuris, anot A. Ajnenkiel, buvo formuojamas atsižvelgiant į Vakarų Europos valstybių konstitucinę patirtį siekiant įrodyti, kad „Lenkija garantuoja visiems savo piliečiams saugų gyvenimą vadovaujantis demokratijos ir lygiateisiškumo principais ir, kad valstybės skatinamas kapitalistinių santykių ekonominis gyvenimas nėra prastesnis už socialistinės Rusijos kasdienybę“³⁸³. Taigi Lenkijos Konstitucijoje, taip pat kaip ir Lietuvos 1922 m. Konstitucijoje, yra įtvirtinama liberalizmo idėjas atspindinti ekonominė laisvė ir „piliečio“ autonomija pasirinkti jo pragyvenimui reikalingą veiklą. Paminėtina, kad ši laisvė nebuvo įtvirtinta atskirame ekonominius santykius reguliuojančiame Konstitucijos skyriuje, tačiau prie kitų „Viešųjų piliečio pareigų ir teisių“ (Konstitucijos V sk.).

Atlikta 1922 m. Konstitucijos nuostatų analizė leidžia teigti, kad ūkinės veiklos laisvės pagrindai pirmą kartą Lietuvos konstitucinėje genezėje eksplicitiškai įvardijami kaip „piliečio darbo ir iniciatyvos laisvė“. Tokia sąvoka įtvirtino liberalius ūkinės veiklos pradus, leidžiančius laisvai visiems piliečiams (lygiais pagrindais) verstis ūkine veikla. Lyginant ekonominę laisvę įtvirtinančias Lietuvos konstitucines nuostatas su Vokietijos ir Lenkijos, darytina išvada, kad Veimaro Konstitucijoje įtvirtintas ekonominės veiklos laisvės turinys yra plačiausias lyginant su Lietuvos ir Lenkijos *lex fundamentalis*. Be to, ūkinės veiklos laisvė buvo eksplicitiškai arba implicitiškai įtvirtinta sistemiškai skirtingose analizuojamų valstybių Konstitucijų vietose: Lietuva šią laisvę įtraukė į valstybės ekonominę politiką formuojantį Konstitucijos skyrių; Lenkijoje ši laisvė reglamentuota prie piliečio pareigų ir

³⁸² BIERNAT, S.; WASILEWSKI A. *Wolność gospodarcza <...>*, s. 126–127.

³⁸³ AJNENKIEL, A. *Polskie Konstytucje*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1982, s. 261.

laisvių; o Vokietijoje tiek ūkio gyvenimo pagrindus, tiek Vokietijos piliečių pagrindines teises ir laisves įtvirtinančiuose Konstitucijos skyriuose.

2.4.2.3.2. „Darbo ir iniciatyvos laisvės“ subjektas

1922 m. Konstitucija nurodo specialų darbo ir iniciatyvos laisvė subjektų ratą – piliečius. Pasak M. Maksimaičio, piliečio terminu buvo „apimami žmonės, asmenys, valstybės gyventojai“³⁸⁴. Tokią išvadą mokslininkas pateikia remdamasis vienu iš Konstitucijos projektu, kuriame teigiama, kad Lietuvos valstybės valdžia apima visą valstybės teritoriją ir visus joje gyvenančius žmones, nepaisant jų pilietybės³⁸⁵. Tačiau tokiai nuomonei nepritartų mokslinės studijos „Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos konstitucija). 1387 m.–1566 m.–1791 m.–1918 m.–1990 m.“ autoriai (L. Griškevič, J. Machovenko, J. Paužaitė-Kulvinskienė, V. A. Vaičaitis), nurodantys, kad žmogaus teisių samprata 1922 m. Konstitucijoje pagal „tradicinę tarpukario tradiciją siejama su Lietuvos pilietybės institutu, t. y. valstybė įsipareigoja garantuoti Konstitucijoje ir įstatymuose numatytas teises būtent savo piliečiams, o ne visiems asmenims, laikinai ar nuolat reziduojantiems valstybėje“³⁸⁶. Autoriai nurodo, kad žmogaus teisių susiejimas su pilietybe galėtų būti aiškinamas XX a. pirmos pusės Lietuvoje vyravusiu atsargumu neplėsti žmogaus teisių ne piliečių atžvilgiu, ypač dėl nestabilios tarptautinės padėties. Tokiai mokslinės studijos autorių nuomonei pritartina, nes tokia piliečių teisių apsauga vyravo ir kitose Europos valstybėse, pvz., 1921 m. Lenkijos Konstitucija ekonominės veiklos laisvės subjektais taip pat įvardija piliečius (lenk. *obywatel*), o Veimaro Konstitucija labiau apriboja šios laisvės subjektus nurodydama tik vokiečių tautybės asmenis (vok. *alle Deutschen*) (111 str.).

³⁸⁴ MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų <...>*, p. 128.

³⁸⁵ *Lietuvos valstybės konstitucija*. Projektas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 381, p. 161. Paimta iš: MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų <...>*, p. 128.

³⁸⁶ GRIŠKEVIČ, L., et al. *Lietuvos konstitucionalizmo <...>*, p. 196.

2.4.2.3.3. „Darbo ir iniciatyvos laisvės“ neabsoliutumas

Darbo ir iniciatyvos laisvės neabsoliutumą įrodo Konstitucijoje eksplicitiškai įvardytos materialioji ir formalioji jos ribojimo sąlygos. Ši laisvė galėjo būti suvaržyta „esant viešajam reikalui“ (materialioji sąlyga) bei „įstatymo keliu“ (formalioji sąlyga). Įdomu paminėti, kad Konstitucijos 88 str. projekte (siūlymo metu – 96 paragrafo 2 dalis) be minėtų ribojimo sąlygų buvo siūloma įtvirtinti dar vieną nagrinėjamos laisvės ribojimo galimybę. Pateiktame projekte LSDP siūlė „reikalui esant ir einant tam tikrais įstatymais“ perduoti valstybei ar savivaldybei privačių įmonių valdymą, tam tikrais atvejais leidžiant ir visišką tų įmonių „suvisuomeninimą“. Taigi buvo siekiama konstituciškai įtvirtinti privataus turto valdymo ar net nacionalizavimo galimybę (t. y. nacionalizavimą)³⁸⁷. Tačiau Konstitucijos projekto rengimo komisijos pirmininkui A. Tumėnui argumentuotai paaiškinus, kad „pirma reikia leisti išvystyti tai pramonei, o paskui kalbėti apie jos suvisuomeninimą“³⁸⁸, šiam siūlymui buvo nepritarta³⁸⁹.

Konstitucijos 88 str. 2 d. buvo įtvirtinta valstybės socialinė funkcija – taip reguliuoti ūkio gyvenimą, kad kiekvienas asmuo turėtų darbo. Paminėtina, kad pirminėje šio straipsnio versijoje buvo siūloma įrašyti, kad kiekvienam piliečiui garantuojamas ne tik darbas, bet ir pragyvenimas³⁹⁰. Įtvirtinant tokius socialistinius konstitucinius pamatus, valstybei buvo uždėtos didelės visuomenės globos ūkinėje veikloje pareigos, kurios, anot D. Cesevičiaus, dar tik gimusioje valstybėje buvo sunkiai įgyvendinamos³⁹¹. M. Romeris šią konstitucinę normą sieja su konstitucijos kūrėjų remiama XIX a. amžiuje atsiradusia istorinės mokyklos ideologija³⁹² bei su tuo metu moderniu „existenz

³⁸⁷ Įdomu pastebėti, kad 1919 m. Veimaro Konstitucijoje analogiškas apribojimas buvo įtvirtintas 153 str. 3 d.

³⁸⁸ *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922, 47 sąs., 231 posėdis, p. 20.

³⁸⁹ Plačiau: JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Konstitucinė ūkio <...>, p. 283.

³⁹⁰ *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922, 41 sąs., 199 posėdis, p. 43.

³⁹¹ CESEVIČIUS, D. *Lietuvos ekonominė <...>*, p. 24.

³⁹² ČIEGYS, R., VVEINHARDT, J. *Socialinės rinkos teorija ir ją kūrę ekonomistai: Švedijos ir Vokietijos modeliai*. VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2009, p. 138.

– teisės principu, kurio ryškiausią išraišką rasime Veimaro Konstitucijoje (151 str.)³⁹³.

Veimaro Konstitucijoje taip pat yra išskiriamos ūkinės veiklos ribojimo sąlygos, t. y. ši laisvė gali būti apribota tik „reikalaujant įstatymui“ (vok. *gesetzlicher Zwang*) (formalioji sąlyga) bei siekiant patenkinti bendro gėrio poreikius (vok. *im Dienst überragender Forderungen des Gemeinwohls*) (materialioji sąlyga) (Veimaro Konstitucijos 151 str. 2 d.). Be šių dviejų sąlygų, Konstitucijoje galima rasti ir kitų ekonominių liberalizmą suvaržančių, o socialinės valstybės statusą įtvirtinančių konstitucinių teisės normų. Pvz., Veimaro Konstitucijos kūrėjai, siekdami stabilizuoti imperijos ūkinį gyvenimą, Vokietijos imperijos valdžiai suteikė galių priverstinai kurti privačių įmonių kooperatyvus, motyvuodami tuo, kad sujungiant visų gamybos lygių privačias įmones ir bendroves skatinamas jų bendradarbiavimas ir tokiu būdu tenkinami visuomenės ekonominiai poreikiai (vok. *zum Zwecke der Gemeinwirtschaft*) (Veimaro Konstitucijos 156 str. 2 d.)³⁹⁴. Tokių sąjungų veiklą galėjo lemti imperijos valdžia, reguliuodama prekių gamybą, paskirstymą, naudojimą, kainodarą, importą bei eksportą (Veimaro Konstitucijos 156 str. 2 d.). Be to, Konstitucija leido socializuoti įmones, nekeliant kompensavimo klausimo (vok. *unbeschadet der Entschädigung*), jei to reikalauja imperijos interesai³⁹⁵. 1921 m. Lenkijos Konstitucijoje ūkinės veiklos laisvė galėjo būti apribota nusprendus įstatymo leidėjui priimant įstatymą, tačiau tokio reguliavimo motyvas nebūtinai turėjo būti visuomenės interesas. Konstitucinės nuostatos, leidžiančios liberalius rinkos ekonomikos sistemos santykius, turėjo „sugyventi“ su socialinėmis konstitucinėmis normomis. Pirmiausia turimas omenyje Konstitucijos 102 str., kuriame skelbiama, kad darbas yra Respublikos turtingumo pagrindas ir saugomas valstybės, be to, kiekvienas pilietis turi teisę į jo darbo valstybinę apsaugą.

³⁹³ RÖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės <...>*, p. 424–426.

³⁹⁴ Čia galime išvelgti įmonių priverstinį kooperacijos skatinimą, kuris lyginant su Lietuva buvo savanoriškas.

³⁹⁵ Plačiau apie konstitucines nuosavybės garantijas ir apribojimus: GUSY, CH. *Die Weimarer Reichsverfassung <...>*, S. 343–348; WEST, A. *Crisis of the Weimar Republic*. Amer Philosophical Society, 1985, p. 96.

Viską apibendrinant teigtina, kad 1922 m. Konstitucija pripažįsta darbo ir iniciatyvos laisvės neabsoliutumą ir išskiria formaliąją ir materialiąją šios laisvės ribojimo sąlygas. Vokietijoje ir Lenkijoje taip pat pripažįstamas šios laisvės neabsoliutumas, toki būdu teigtina, kad tiek Lietuva, tiek kitos valstybės nebuvo linkusios ekonominio gyvenimo visiškai atiduoti „nematomos rankos“ principui, tačiau įtvirtino valstybės protekcionizmo galimybes siekiant apsaugoti visuomenės socialinius interesus.

2.4.2.3.4. Ekonominės veiklos reguliavimo savitumai 1922 m.

Konstitucijoje – atskirų ūkio šakų savivalda

1922 m. Konstitucijos ekonominės politikos pagrindus nustatančio XI sk. 89 str. atskiroms ūkio sritims buvo laiduojama tam tikra savivalda steigiant žemės ūkio, prekybos ir pramonės, darbo ir kt. rūmus (89 str.). Tokiu būdu „plačiosios gamintojų minios sprestų ir žinotų, kokiais būdais jų pagaminti dalykai išplaukia iš jų rankų“³⁹⁶ taip įvairių ūkio šakų rūmų konstitucionalizavimo būtinybė buvo pagrindžiama Konstitucijos kūrėjų.

Nagrinėjant šių rūmų paskirtį būtina trumpai aptarti 1922 m. Konstitucijoje įtvirtintas savivaldybių institucijų rūšis ir jų funkcijas. „Savivaldybinę decentralizaciją“ yra detalai išnagrinėjęs M. Romeris, kuris nurodo, kad siekiant decentralizuoti valstybinę santvarką ir suteikti perduoti dalį valdžios funkcijų Konstitucija numato dvi savivaldybių rūšis: „vietos arba komunalinę savivaldybę“ ir „korporacinę savivaldybę“. Korporacinės savivaldybės yra skirstomos į tris kategorijas: „nacionalinė tautinių mažumų korporacinė savivaldybė“, „tikiybinė bažnyčių savivaldybė“ ir „ūkiškai-profesinė korporacinė savivaldybė“. Trečiąją kategoriją sudaro 89 str. minimi žemės ūkio, prekybos ir pramonės, darbo ir kitokie rūmai³⁹⁷. Tokiu būdu šie

³⁹⁶ *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922, 47 sąs., 231 posėdis, p. 11.

³⁹⁷ Šie ūkio savivaldos organai, esantys bendradarbiavimo forma tarp ūkio subjektų ir įstatymo leidėjo reguliuojant ekonominį gyvenimą, nėra 1922 m. Konstitucijos tėvų kūrinys, ūkio rūmų instituciją Lietuva kartu su kitomis valstybėmis (pvz., Lenkija, Jugoslavija) pasiskolino iš Vokietijos Veimaro Konstitucijos.

rūmai „turi ne tikrai įstatymų ribose laisvai tvarkyti savo profesinius ūkio reikalus <...>, bet yra tiesiog įtraukiami kaip tik į valstybinę funkciją viešojo ūkio srity³⁹⁸“. Tokiu būdu suteikiama ūkio rūmams, kaip profesinės savivaldybės organams, ekonominius santykius reguliuojančių įstatymų leidybos iniciatyvos teisė. Jie tampa savotiški valdžios „bendradarbiai“ formuojant ekonominę politiką. Taigi dėl ūkinės savivaldos ekonominio liberalizmo idėjos galėjo būti lengviau įgyvendinamos.

Vadovaujantis V. Akmenytės-Ruzgienės ir G. Milerytės atliktu tyrimu, teigtina, kad 1922 m. Konstitucijos inicijuoti ir įstatymo pagrindu įsteigti rūmai turėjo teigiamos įtakos valstybės ekonominiam gyvenimui, nes stengėsi išspręsti įsisenėjusias problemas tarp valstybės institucijų ir ūkio subjektų, taip pat ir sprendžiant ginčus tarp pačių ūkio subjektų (pvz., žemės ūkio produkcijos gamintojų ir supirkėjų ginčus dėl žemų supirkimo kainų ar dėl prekybininkų kartelinių susitarimų neigiamų pasekmių)³⁹⁹. Manytina, kad žemės ūkio bei prekybos ir pramonės rūmai paskatino žemės ūkio produkcijos gamintojus (kurie sudarė apie 76 proc. visos visuomenės) jungtis į kooperacijas. Kaip jau buvo minėta, po Pirmojo pasaulinio karo „išmontavus komandinę administracinę ekonomiką“ bei įvykdžius žemės reformą, naikinant stambiają žemėvaldą, Lietuva tapo smulkiosios prekinės gamybos, susipynusios su smulkiuoju šeimyniniu kapitalizmu, kraštu. Tačiau smulkieji ir vidutiniai ūkiai negalėjo užtikrinti spartaus ūkio augimo. Pasak D. Cesevičiaus, „Lietuvoje buvo nuolatinis kapitalo badas ir kapitalas visą laiką buvo „minimum“ faktorius, varžęs ir industrializaciją, ir žemės ūkio spartesnę mechanizaciją, ir ekonomiškai racionalų darbo jėgos užimtumą“⁴⁰⁰. 1922 m. Konstitucijoje įtvirtinti „ūkio tvarkymo“ rūmai paskatino kooperacijų steigimosi procesą, o tai sušvelnino neišsivysčiusio kapitalizmo rinkos nesėkmes ir padėjo ekonominio tautinio sąjūdžio pagrindus. Padedant kooperatyvams, smulkus lietuvių ūkelis (be lenkų

³⁹⁸ RÖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės <...>*. p. 425.

³⁹⁹ Plačiau: AKMENYTĖ-RUZGIENĖ, V.; MILERYTĖ, G. Verslo ir valstybės santykiai: Lietuvos prekybos, pramonės ir amatų rūmų istorija 1925–1941 m. *Kauno istorijos metraštis*, 2011, p. 11–15.

⁴⁰⁰ CESEVIČIUS, D. Lietuvos pramonė 1918–1940 metais. Iš *Domas Cesevičius*. Vilnius: Margi raštai, 1998, p. 181.

dvarininkų ir žydų pirklių pagalbos) buvo paverstas „eksportuotoju“ – stambiu ekonominiu vienetu, galinčiu konkuruoti užsienio rinkoje⁴⁰¹.

Ekonominio liberalizmo idėjas atitinkanti bei kapitalistinių santykių plėtrą skatinanti ūkinė savivalda buvo neabsoliuti ir vadovaujantis 1922 m. Konstitucijos 89 str. privalėjo bendradarbiauti su „Valstybės Valdžia normuojant ūkio gyvenimą“. Anot socialdemokratų, taip buvo siekiama „pritraukt patį gamintoją, kuris su įstatymų leidėju tvarkytų ūkį“. Kaip Konstitucijos projekto svarstymo metu minėjo K. Bielinis, „ūkio gyvenime turėtų būti įnešta organizuota tvarka ir todėl visas ūkio gyvenimas turėtų būti suorganizuotas į tam tikras ūkio tarybas“⁴⁰². Tam pritardamas, V. Čepinskis nurodė, kad „per tam tikras įstaigas galima būtų kontroliuoti ir reguliuoti ūkio gyvenimą, kad kiek galima reguliuoti daugiau aklą veikimą, kuris pridaro didžiausių nuostolių ir visuomenei, ir valstybei“⁴⁰³. Taigi, steigiant įvairių ūkio sričių rūmus buvo siekiama, kad tvarkant ekonominį gyvenimą jie taptų valdžios patariamuoju organu, tokiu būdu neleidžiant visiškai laisvai funkcionuoti laisvosios rinkos dėsniams. Priešingu atveju, anot S. Kairio, „jei tam kapitalui bus palikta vien savo nusistatymu visą ūkį tvarkyt, tai tuomet priešingumai visuomenės tarpe gali išaugti ligi tokių aštrių formų ir tokiam dideliame maštabe, kad radikalus tų priešingumų išsprendimas jau kitaip nebus galimas, kaip tik katastrofingu visuomenės gyvenimui įvykių keliu“⁴⁰⁴. Konstatuotina, kad Konstitucijos kūrėjai, prisibijodami, o kartu ir matydami teikiamus laisvosios rinkos mechanizmo privalumus, skatino ūkio subjektus vienyti siekiant efektyvesnio nacionalinio ūkio vystymosi, kita vertus, bendradarbiaujant su ūkio savivaldos institucijomis siekti naudos pačiai valstybei. Tokiu būdu dėl ūkio savivaldos darbo ir iniciatyvos laisvės subjektų

⁴⁰¹ GADEIKIS, L. *Dvi Lietuvos: griauti sunkiau, negu statyti*. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.veidas.lt/dvi-lietuvos-griauti-sunkiau-negu-statyti>>.

⁴⁰² LSPD siūlė visus šiuos ūkio rūmus centralizuoti į vyriausius ūkio rūmus, kurie bendradarbiautų su „Seimu bei valdžia“.

⁴⁰³ *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922 m., 47 sąs., 231 posėdis, p. 10–11.

⁴⁰⁴ *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922 m., 47 sąs., 231 posėdis, p. 14.

galimybės savirealizacijai buvo didesnės, tačiau iš kitos pusės, jų veikla turėjo atitikti atitinkamų ūkio rūmų nustatytą ekonominę kryptį.

Paminėtina, kad ūkio savivaldos organai, esantys bendradarbiavimo forma tarp ūkio subjektų ir įstatymo leidėjo reguliuojant ekonominį gyvenimą, nėra 1922 m. Konstitucijos tėvų kūrinys, ūkio rūmų instituciją Lietuva kartu su kitomis valstybėmis (pvz., Lenkija⁴⁰⁵) pasiskolino iš Veimaro Konstitucijos. Pasak M. Romerio, „tai buvo reformuota ir konstitucionalizuota ūkio rūmų ar ūkio tarybų, buvusių valdymo reikalams tarybomis, institucija, kurios ūkiškosios ekspertyzos funkcija tapo dabar sustiprinta ir taip sakant suryšinta privalomu šių rūmų ar tarybos nuomonės užklausimu visais viešojo ūkio klausimais, su kuriais susiduria vyriausybė ar parlamentas, o, be to, į jos funkciją tapo įdėti du nauji momentai: a. dalyvavimas valstybiniame viešojo ūkio tvarkyme ir valdyme, numatęs jau ne tik tarybinės ekspertyzos, vadinasi patariamąsios funkcijos galimumą, bet ir veiklų vaidmenį, ir šiuo bent potenciališkai perkeliąs šią instituciją į veikliąją imperatyvinę administraciją, ir b. įstatymų iniciatyva ekonominėje normatyvinėje srity, savarankiška arba sukombinuota su vyriausybės iniciatyva, <...> pasiekiant net dalyvavimo šios iniciatyvos keliu iškeltų įstatymų projektų svarstyme parlamente“⁴⁰⁶. Taigi Veimaro Konstitucija skatino steigti ūkio tarybas, kurios turėjo jungti tiek darbuotojų, tiek verslo atstovus ir kurių atstovai įėjo į Vokietijos imperijos ekonomikos tarybą. Tokiu būdu siekta, kad visų visuomenės sluoksnių atstovai įeitų į valstybės ekonominę politiką formuojančią imperijos instituciją. Vokietijos imperijos ekonomikos taryba turėjo gan plačias teises ne tik prižiūrėti ir administruoti įvairių ūkio šakų ekonominius santykius, tačiau ir įstatymų leidybos iniciatyvos teisę (Veimaro Konstitucijos 165 str.).

1921 m. Lenkijos Konstitucijos 68 str. taip pat nurodo, kad atskiru įstatymu tam tikroms ūkio sritims bus laiduojama savivalda steigiant žemės

⁴⁰⁵ Anot M. Romerio „profesinę ūkio savivaldybės organizaciją“ konstitucinėje santvarkoje (neapimant sovietinių respublikų, kuriose tokių savivaldų pobūdis buvo ypatingas) įtvirtino „Vokiečių Reichas, Lenkija, Lietuva, SHS (arba Jugoslavija), Airija, Dancigas ir Rumunija. Plačiau: RÖMERIS, M. *Dabartinės konstitucijos*. Kaunas, 1932, p. 229.

⁴⁰⁶ RÖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės <...>*, p. 425.

ūkio, prekybos, pramonės, amatų, ir kt. rūmus, kurie prijungiami prie Lenkijos Respublikos aukščiausiųjų ūkio rūmų (lenk. *Naczelna Izba Gospodarcza Rzeczpospolitej*) ir kurie padės valstybiniam ūkio reguliavimui⁴⁰⁷.

Apibendrinant teigtina, kad Veimaro Konstitucijos pavyzdžiu 1922 m. Konstitucijoje buvo įtvirtinta atskirų ūkio šakų savivalda, kuri turėjo įtakos darbo ir iniciatyvos laisvės įgyvendinimui: iš vienos pusės, suteikiant ūkio subjektams platesnes galimybes ekonominiams santykiams vystyti, o iš kitos pusės, steigiant įvairių ūkio sričių rūmus buvo siekiama, kad tvarkant ekonominį gyvenimą jie taptų valdžios patariamuoju organu, tokiu būdu neleidžiant visiškai laisvai funkcionuoti laisvosios rinkos dėsniams.

Atlikta 1922 m. Konstitucijos nuostatų lingvistinė ir sisteminė analizė parodė, kad pirmą kartą Lietuvos konstitucionalizmo istorijoje klasikinės politinės ekonomijos nulemta ūkinės veiklos laisvė buvo eksplicitiškai paminėta pirmosios tarpukario nuolatinės Konstitucijos ekonominės politikos pagrindus įtvirtinančio IX sk. „Valstybės ekonominės politikos pagrindai“ 88 str. Ši laisvė buvo įvardijama kaip „darbo ir iniciatyvos laisvė“ ir įtvirtino liberalius ūkinės veiklos pradus, leidžiančius laisvai visiems valstybės piliečiams (lygiais pagrindais) verstis ūkine veikla. Darbo ir iniciatyvos laisvės subjektai galėjo būti visi Lietuvos Respublikos piliečiai. Tačiau ekonominio liberalizmo pagrindai Konstitucijoje buvo persipynę su socialinėmis idėjomis, todėl konstituciškai pateisinamas darbo ir iniciatyvos laisvės ribojimas esant „viešajam reikalui“ ir „įstatymo keliu“. Konstitucijoje įtvirtinti ūkio savivaldos pradai skatino darbo ir iniciatyvos laisvės subjektų savirealizaciją, tačiau iš kitos pusės nustatė jų ekonominės veiklos kryptį.

1922 m. *lex fundametalis* lyginamoji analizė su 1919 m. Veimaro Konstitucijos bei 1921 m. Lenkijos Respublikos Konstitucijos konstitucinėmis nuostatomis parodė, kad ekonominės veiklos laisvės įtvirtinimui pirmojoje Lietuvos nuolatinėje Konstitucijoje įtakos turėjo Vokietijos istorinės mokyklos idėjų paveikta Veimaro Konstitucija su „socialinės valstybės“ modeliu. 1922 m.

⁴⁰⁷ 1921 m. Lenkijos Konstitucija. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.uj.edu.pl/~khpp/site/images/adm/Image/1921.pdf>>.

konstituciniame teisės akte įtvirtintos „darbo ir iniciatyvos laisvės“ turinys lyginant su analizuotomis valstybėmis nėra platus, be to, ši laisvė buvo inkorporuota į specialų valstybės ekonominę politiką formuojantį Konstitucijos skyrių, o kitose valstybėse ši laisvė reglamentuota prie kitų piliečio teisių ir laisvių, tokiu būdu pripažįstant analizuojamą laisvę lygia su politinėmis ir asmeninėmis laisvėmis. Visose tyrinėtose valstybių konstitucijose ekonominė laisvė pripažįstama dažniausiai „piliečiams“ (arba net tam tikrai tautai, pvz., „visiems vokiečiams“), nurodant jos ribojimo galimybes ir sąlygas, tokiu būdu paneigiant *laissez faire* principo absoliutumą bei suteikiant valstybės protekcionizmo galimybes siekiant apsaugoti visuomenės socialinius interesus.

2.4.3. Oktrojuota 1928 m. Konstitucija: formalus garantavimo perimamumas

Po 1926 m. valstybės perversmo, kurį priešingai nei kitose Baltijos šalyse⁴⁰⁸ paskatino ne ekonominių krizių pasekmės, o kairiųjų ir dešiniųjų politinių jėgų nesantaika, 1922 m. Konstitucija buvo pasmerkta. Ją „politiškai prietaringi žmonės nori laikyti neliečiamu tabu“, tačiau gruodžio 17-osios „karžygiams (...) dabartinės konstitucijos tabu nėra privalomas“, – 1927 m. pradžioje pareiškė V. Gustainis⁴⁰⁹. Pagal 1922 m. Konstituciją keisti Pagrindinį valstybės įstatymą buvo galima tik Seime, gavus 3/5 jo narių pritarimą (103 str.). A. Smetona ir A. Voldemaras iš pradžių galvojo tai daryti gyventojų referendumu, tačiau, susipykę su krikščionimis demokratais, šios minties

⁴⁰⁸ Perversmai ir jų padarinys – autoritariniai režimai bene būdingiausias XX a. pirmosios pusės Europos politinės istorijos bruožas. Anot istorinių šaltinių, ketvirtajame dešimtmetyje iš 29 Europos valstybių tik 12 išlaikė demokratinę santvarką, o iš 7 naujai susikūrusių ar atsikūrusių Vidurio Rytų Europos valstybių tokios liko tik dvi – Čekoslovakija ir Suomija. Perversmai vyko nevienodu metu. Pvz., Lietuvoje ir Lenkijoje – 1926 metais, Latvijoje ir Estijoje – 1934 metais. (LIEVEN, A. *Pabaltijo revoliucija*. Vilnius, 1995, p. 66.).

Plačiau apie valstybinius perversmus XX a. pradžioje: BUTKUS, Z. Valstybiniai perversmai Baltijos šalyse (1926 ir 1934 m.): panašumai ir skirtumai. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.if.vu.lt/dokumentai/LIS/LietuvosIstorijosStudijosNo18.pdf>>.

⁴⁰⁹ TRUSKA, L. Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.) bruožai. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr3/Istorija_Truska.htm#_ftnref70#_ftnref70>.

atsisakė, ir naujoji Konstitucija 1928 m. gegužės 15 d. buvo paskelbta Respublikos Prezidento dekretu⁴¹⁰. Nauja Konstitucija buvo paskelbta net nemėginant dangstyti demokratinėmis fikcijomis, nekonstituciniu ir apskritai gyvenime retokai pasitaikančiu oktrojavimo būdu. Dokumentas viešai laikytas tiesiog „pasiūlymu“ tautai ir jį įsipareigota per dešimt metų „patikrinti“ „atsiklausus tautos“⁴¹¹. Antrosios nuolatinės Konstitucijos paskelbimo datą istorijos ir teisės moksle^{412, 413} linkstama laikyti formaliu „autoritetinės“ valdžios įteisinimu, nors pati Konstitucija eksplicitiškai skelbia, kad Lietuva lieka demokratinė respublika. Paminėtina, kad šio teisės akto konstitucinės nuostatos yra analizuotos tiek teisininkų (M. Romeris⁴¹⁴, M. Maksimaitis⁴¹⁵ ir kt.), tiek istorikų (M. Kundrotas⁴¹⁶ ir kt.) moksliniuose darbuose.

Skiriamasis naujos Konstitucijos bruožas – vykdomosios valdžios, pirmiausia Lietuvos Respublikos prezidento, galių išplėtimas, sykiu išsaugant parlamentarizmo regimybę. Prezidentas ir vyriausybė vienašališkai sprendė valstybės reikalus, o delsiant šaukti Seimą jo, kaip įstatymo leidėjo, teisės buvo perduotos prezidentui. Devynerius metus užsitęsusio beseimio valdymo politinė patirtis suformavo autoritarinio prezidentinio valdymo sistemą. Kaip pastebi M. Kundrotas, jei anksčiau valdžių pasidalijimo principas buvo išbalansuotas parlamentinės institucijos pusėn, tai dabar politinės tendencijos klostėsi atvirkščiai – įsitvirtino prezidentinės ir vyriausybės valdžios diktatas⁴¹⁷.

Anot M. Maksimaičio, naujoje konstitucijoje buvo atsisakyta liberalaus požiūrio į visuomenę ir valstybę, keliamas aktyvus valstybės vaidmuo,

⁴¹⁰ TRUSKA, L. Parlamentarizmo <...> [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 1 d.].

⁴¹¹ MAKSIMAITIS, M. Konstitucionalizmo Lietuvoje <...>, p. 14–15.

⁴¹² KUNDROTAS, M. Lietuva tautininkų epochoje: tarp autoritarinės diktatūros ir konsoliduotos demokratijos. [interaktyvus] *Istorija*. Mokslo darbai. 79 tomas [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=256:marius-kundrotas-lietuva-tautininku-epochoje:-tarp-autoritarines-diktaturos-ir-konsoliduotos-demokratijos&catid=18:istorija-79&Itemid=256>.

⁴¹³ Pagal M. Römerį, Konstitucijos kūrėjai ne visai nutolo nuo formalios demokratijos, tik įterpdami į ją „tam tikras autoritarinio pobūdžio institucijas“. RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės* <...>, p. 262.

⁴¹⁴ RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės* <...>.

⁴¹⁵ MAKSIMAITIS, M. Konstitucionalizmo Lietuvoje <...>.

⁴¹⁶ KUNDROTAS, M. Lietuva tautininkų epochoje <...> [žiūrėta 2016 g. rugpjūčio 30 d.].

⁴¹⁷ KUNDROTAS, M. Lietuva tautininkų epochoje <...> [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 30 d.].

reikalaujama, kad į valstybės idealų realizavimą įsitrauktų visa tauta ir atskirai kiekvienas jos narys, pabrėžiama kiekvieno žmogaus pareiga nuolat prisidėti prie kūrybinės visuomenės veiklos⁴¹⁸. Esminių pokyčių dėl ūkinės veiklos laisvės konstitucinių pagrindų tarp pirmųjų dviejų tarpukario nuolatinė konstitucijų galima ir neįžvelgti. Analizuojant iš juridinės technikos pusės ir konstitucinių normų sisteminimo būdo, „Smetoniškojoje Konstitucijoje“ išliko tas pats valstybės ekonominės politikos pagrindus formuluojantis skyrius bei ta pati jo vieta Konstitucijoje, t. y. XI sk. „Valstybės ekonominės politikos pagrindai“. Piliečiui laiduojama darbo ir iniciatyvos laisvė taip pat liko įtvirtinta šiame skyriuje, 89 str. (1922 m. Konstitucijoje 88 str.) nurodant, kad „Visose ūkio srityse kiekvienam piliečiui laiduojama darbo ir iniciatyvos laisvė“. Tačiau buvo išbrauktas vienas sakiny (,,Ši laisvė gali būti suvaržyta įstatymo keliu, esant viešajam reikalui“), kuriame nustatytos materialiosios („esant viešajam reikalui) ir formaliosios („įstatymo keliu“) darbo ir iniciatyvos laisvės ribojimo sąlygos. Atsakymo į klausimą, kodėl buvo išbrauktos šios sąlygos, rasti nepavyko, nes, kaip jau buvo minėta, 1928 m. Konstitucija A. Smetonos padovanota Lietuvos tautai, todėl jokių Konstitucijos projekto demokratinių svarstymų nebuvo, atitinkamai nėra ir tai įtvirtinančių stenogramų. Šis sakiny „sudaro klasikinės liberalinės laisvės formulės elementą; tai yra socialinio pobūdžio rezervas, kuris įneša visuomenės naudai pataisą į kraštutinį liberalinės santvarkos individualizmą“⁴¹⁹ ir jo konstitucionalizavimas buvo laikomas nereikalingu, kaip savaime suprantamas. Tačiau, pasak M. Romerio, 1928 m. Konstitucijoje eksplicitiškai neįtvirtinus ekonominės laisvės ribojimo sąlygų „liberalinis principas buvo konstitucijoje sužalotas“ ir tai įrodo, kad ši laisvė konstitucijos leidėjo nebuvo vertinama⁴²⁰.

Kitas nežymus pokytis, susijęs su valstybės ekonominiu gyvenimu ir įvirtinantis vykdomosios valdžios pozicijas, buvo padarytas Konstitucijos 90 str., kur minima, kad žemės ūkio, prekybos, pramonės ir kt. rūmai turi

⁴¹⁸ MAKSIMAITIS, M. Konstitucionalizmo Lietuvoje <...>, p. 15.

⁴¹⁹ RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės* <...>, p. 431.

⁴²⁰ Plačiau apie tai: RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės* <...>, p. 432.

bendradarbiauti ne su „Valstybės Valdžia“ (kaip buvo nurodyta 1922 m. Konstitucijoje), o su vyriausybe. Tokia formuluotė buvo įtvirtinta ne atsitiktinai, o siekiant išbraukti iš „ūkio bendradarbiavimo partnerių“ Seimą ir vyriausybei suteikiant tiesioginę ūkio normavimo funkciją. Tokiai nuomonei pritartų M. Romeris, kuris nurodo, kad pagal 1928 m. Konstitucijos tekstą „profesinė savivaldybė dalyvauja „ūkio gyvenimo normavime“ tikrai tiek, kiek tatai įeina į Vyriausybės veiklą, ir niekuomet negali būti tiesioginė Seimo bendradarbė, kaip vyriausybės konkurentė, aplenkianti vyriausybės veiklą“⁴²¹.

Kadangi ūkinės veiklos laisvę nustatančios konstitucinės nuostatos iš esmės nepakito, lyginant su 1922 m. Konstitucija, tai lyginamoji analizė su kitų užsienio valstybių konstitucinėmis nuostatomis nėra tikslinga.

Apibendrinant teigtina, kad oktrojuota 1928 m. Konstitucija sukėlė perėjimą nuo demokratinės prie autoritarinės valdymo sistemos, tačiau iš esmės nepakeitė konstitucinės ekonominių santykių reguliavimo sanklodos. Pirmosios nuolatinės Konstitucijos implicitiškai įtvirtintas mišraus ekonominio reguliavimo metodas išliko ir 1928 m. Konstitucijoje, garantuodamas individui darbo ir iniciatyvos laisvę. Jei tam tikros politinės asmens teisės ir laisvės buvo šioje Konstitucijoje apribotos lyginant su 1922 m. konstitucinėmis normomis, tai ekonominės laisvės įgyvendinimo pagrindai buvo liberalizuoti išbraukiant šios laisvės konstitucines ribojimo galimybes bei ūkio būvio reguliavimo teises perduodant vykdomosios valdžios žiniai.

⁴²¹ RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės <...>*, p. 434.

2.4.4. Autoritarinė 1938 m. Konstitucija: ekonominės-teisinės koncepcijos iškraipymas

2.4.4.1. Ekonominės sąlygos, lėmusios atitinkamą asmens ūkinės veiklos laisvės reguliavimą, Konstitucijoje

Po nepriklausomybės atkūrimo ūkio gyvenimas pasireiškia pakilusiu intensyvumu, atsirado „kūrybiško entuziazmo ir tas entuziazmas tiek išjudino krašto produktingas jėgas, kad palyginti per trumpą laiką Lietuva pajėgė ūkiškai atsistatyti ir vietomis net prašokti prieškarinį gyvenimą“⁴²². Ūkio racionalizavimas, ūkininkavimo naujų metodų ieškojimas, perėjimas nuo javų ūkio prie gyvulininkystės ūkio, eksporto pajėgumo didinimas stiprino valstybės ūkį⁴²³. Teigiami ekonomikos rezultatai sudarė tvirtą pagrindą tolesniam respublikos ūkio augimui. Tačiau pasaulinė ekonomikos krizė⁴²⁴ pakeitė Lietuvos ūkinio gyvenimo planus.

⁴²² CESEVIČIUS, D. Lietuvos ūkis pasaulinės krizės metu. *Vairas*, 1933, Nr. 10, p. 146.

⁴²³ Žymius pasiekimus rodo jau vien tai, kad žemės ūkis prieškarinį gamybos lygį pasiekė 1923–1924 m., o pramonė – 1925. Esant palyginti palankiai konjunktūrai, Lietuvos žemės ūkio produktų, miško ir pusfabrikačių eksportas leido išlyginti užsienio prekybos balansą ir pirktis reikiamų žaliavų ir įrengimų. Svarbiausia Lietuvos užsienio prekybos partnerė buvo Vokietija, vėliau Didžioji Britanija (dažniausiai eksporto prekės: pieno ir gyvulininkystės produktai). O į Rusiją eksportavo nedaug, nes ši šalis pati bandė „išstumti“ į Vakarų kuo daugiau žemės ūkio produktų, nors šalyje buvo jaučiamas jų trūkumas. Sovietų Rusijai Lietuva daugiausia pardavinėjo kaunietiškos vokiško-lietuviško kapitalo įmonės brolių Schmidų ir brolių Vailokaičių akcinės bendrovės „Metalas“ pagamintus varžtus (plačiau: MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis* <...>, p. 95).

⁴²⁴ Ši ekonomikos krizė (1929–1933) apėmė visą pasaulį (išskyrus TSRS) ir labiausiai palietė išsivysčiusias šalis – JAV, Vokietiją, Prancūziją, Angliją. Anot J. Skiriaus, krizės prielaidas galima buvo įžvelgti 1924–1929 m. bendrojo pakilimo laikotarpiu, kai konvejerizacija, standartizacija, mokslo ir technikos laimėjimų taikymas gamyboje vedė prie neribojamo produktų gausinimo (SKIRIUS, J. Europos šalių ir JAV ekonominė bei vidaus politinė padėtis 1918–1939 metais (istorinė apžvalga). Vilnius: VPU Leidykla, 2006, p. 61). Atsiradusi pagamintų prekių perprodukcija nebuvo realizuojama, o tai automatiškai atsiliepė maisto produktų, žaliavų gamintojų interesams bei skatino bedarbystę. Krizės metais krito gamybos lygis, žlugo tūkstančiai ne tik smulkių, vidutinių bet ir stambių įmonių ar korporacijų. Ypač ryškiai krizė palietė finansų ir kredito sritį. Krizės gilumą pirmiausia rodė gamybos apimtys mažėjimas. Anot Meškausko, jei gamybos indeksą prieškriziniu laikotarpiu (1929 m.) laikysime 100, tai 1932 m. JAV sumažėjo iki 53,8, Vokietijoje iki 53,3, Lenkijoje iki 53,9 pramonės produkcijos. (MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis* <...>, p. 109). Atsiradusios ekonominės problemos paskatino socialinius neramumus įvairiose pasaulio valstybėse. Visuomenėje pradėjo plisti tokios idėjos kaip: „valstybės veikla ūkiniame gyvenime“, makroekonominis reguliavimas, vyriausybės „socialinė atsakomybė“ už savo piliečių likimą. Atsižvelgiant į tai krizės laikotarpiu pasikeitė vyriausybių požiūris į valstybės ir ekonomikos santykį, laipsniškai pereinama nuo liberalizmo prie ekonomikos reguliavimo, visur diegiami etatizmo pagrindai.

Labiausiai ekonomikos krizė palietė Lietuvos žemės ūkio sektorių, nes Lietuva ir toliau liko agrarinė šalis⁴²⁵ su silpnai išvystyta pramone⁴²⁶. Pirmieji ekonomikos krizės požymiai Lietuvoje pasireiškė nuo 1929 m. vidurio, kai ėmė pastebimai kristi žemės ūkio produktų kainos. Priklausymas daugiausia nuo vienos (pirmiausia nuo Vokietijos, vėliau nuo Anglijos⁴²⁷) valstybės rinkos nulėmė ir didesnę Lietuvos eksportuojamų žemės ūkio gaminių kainų sumažėjimą. Pasaulinėje rinkoje pagrindinių žemės ūkio produktų kainos krizės metais sumažėjo 2–3 kartus, iš Lietuvos eksportuojamų žemės ūkio produktų kainos – 3–4 kartus. Importuojamų pramoninių prekių kainos nenukrito taip žemai. Tad daugelis Lietuvos ūkininkų ilgai pateko į vadinamųjų kainų žirklių spąstus⁴²⁸ – turėjo parduoti vis daugiau žemės ūkio produkcijos, kad galėtų nusipirkti tą patį pramoninių prekių kiekį ar susimokėti skolas ir mokesčius⁴²⁹. Tokiu būdu smulkūs Lietuvos šeimyniniai žemės ūkiai, savarankiškai įgyvendindami ūkinę veiklą ir susidurdami su stipriais prekybiniais partneriais, kurie diktavo ne tik kainas, bet ir verslo sąlygas, nuolat susidurdavo su netikėtomis verslo aplinkybėmis, prie kurių prisiderinti reikėjo tiek papildomo laiko ir įgūdžių, tiek ir papildomų finansinių sąnaudų. Tokiu

⁴²⁵ Daugiausia buvo labai smulkių (1–2 ha) ir smulkių (2–10 ha) valstiečių ūkių, kurie sudarė 50 proc. visų ūkių, tačiau kurie turėjo tik 17 proc. visų ūkių bendrojo žemės ploto. Ūkiai, turintys per 30 ha, sudarė tik 10 proc. visų ūkių, tačiau jiems priklausė 34 proc. viso žemės ploto. (MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis* <...>, p. 188–189.)

⁴²⁶ Žemės ūkio produktai sudarė apie 80 proc. visos eksporto vertės, o pramonės gaminiai – 2–3 proc., o importo struktūra buvo visai kitokia: apie 60 proc. jo vertės sudarė pramonės gaminiai (PRIČINAUSKAS J., *Ekonominė darbo valstiečių padėtis Lietuvoje buržuazijos valdymo metais*. Vilnius, 1955, p. 8.)

⁴²⁷ Lietuvos ūkis žymia dalimi priklausė nuo kitų šalių rinkų. Kaip anuomet rašė K. Sruoga, geriausi eksporto partneriai buvo iki 1933 m. Vokietija (1929 m. Lietuvos eksportas į Vokietiją sudarė 59,4 proc. viso eksporto, o importas iš Vokietijos – 49 proc. viso importo (plačiau: Užsienio prekyba 1929 m., *Lietuvos ūkis ir rinka*, Nr. 1, 1930, p. 61.), vėliau Anglija (Lietuvos eksportas į Angliją sudarė 17,4 proc. viso 1929 m. eksporto, o importas – 8,5 proc. viso importo (plačiau: Užsienio prekyba <...>, p. 62.) (SRUOGA, K., *Naujieji mūsų ūkio uždaviniai. Vairas*, 1934, Nr. 12, p. 490.). Šios abi šalys, turėdamos gerai išvystytą rinką, diktavo iš Lietuvos atvežamų žemės ūkio produktų kainas ir siekė nustatyti kuo žemesnes kainas įvežamiems žemės ūkio produktams bei žaliavoms ir kuo aukštesnes – išvežamiems tų valstybių pramonės gaminiams. Tai ypač pasireiškė ekonomikos krizės laikotarpiu.

⁴²⁸ Kadangi Lietuva priklausė daugiausia nuo vienos šalies importo ir eksporto, tai iš jos eksportuojamų žemės ūkio produktų ir į ją importuojamų pramoninių prekių „kainų žirklys“ skėtėsi plačiau negu vidutiniškai pasaulinėje rinkoje.

⁴²⁹ Pvz., 1934 m. už parduotą toną sviesto Lietuva galėjo nusipirkti 2,9 karto mažiau geležies, 3,5 karto mažiau druskos bei medvilninių audinių nei 1929 m. Plačiau: MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis* <...>, p. 191.

būdu paaiškėjo, kad „privatus verslas Lietuvoje per silpnas, kad savo ištekliais sukurtą eksportinę pramonę, kuri pajėgtų gaminti konkurencingą ne tik savo kaina, bet ir kokybe produkciją“⁴³⁰. Siaučiant krizei, visos užsienio rinkos daugiau ar mažiau pradėjo vykdyti protekcionistinę politiką, ėmė vis mažiau įsileisti importą. Lietuvos ūkininkams buvo be galo sunku rasti naujų rinkų žemės ūkio produktams. Pasiūla kelis kartus viršijo paklausą, todėl žemės ūkio produktų kainos stipriai nukrito ir vidaus rinkoje⁴³¹. Kainų smukimas žemės ūkyje ir kainų žirklių atsiradimas skaudžiai atsiliepė visai Lietuvos ekonomikai, sumažėjo kaimo gyventojų perkamoji galia, vidaus apyvarta ir įmonių pelningumas, padaugėjo bankrotų⁴³².

Pramonės srityje ekonomikos krizė Lietuvoje pasireiškė ne taip stipriai kaip žemės ūkyje ir kiek vėliau, nei kitose Europos šalyse, tik 1931 m.⁴³³ Lietuvos pramonė, priešingai nei žemės ūkis, nepajuto itin skaudaus ekonomikos krizės smūgio, nes iš esmės ji gamino tik vidaus rinkai ir pačius būtinausius žmogaus buičiai gaminius. Kad ir kaip buvo sunku valstiečiams, tačiau jie vis tiek buvo priversti pirkti lietuviškos pramonės gaminius, nes nelabai turėjo alternatyvų, o importuotų pramonės gaminių kainos gerokai išaugo padidinus Lietuvos valdžiai importo muitus⁴³⁴. 1933–1934 m. Vakarų Europos pramonei pradėdant pamažu išbristi iš ekonomikos krizės patirti nuostoliai depresijos metu paskatino monopolizacijos procesą pramonės srityje.

⁴³⁰ NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės <...>*, p. 213.

⁴³¹ Nuo 1931 iki 1934 m. žemės ūkio produktų kainos nukrito nuo 39,4 iki 67,6 proc. (Plačiau: MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis <...>*, p. 188–189).

⁴³² MEŠKAUSKAS K., PURONAS V., *Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu*, Vilnius, 1976, p. 368.

⁴³³ Tai lėmė kelios priežastys: pirma, silpna Lietuvos pramonė, dirbusi daugiausia vietos rinkai ir apsitvėrusi apsauginiais muitų tarifais, turėjo daugiau autarkinių tendencijų ir buvo ne tokia jautri tarptautiniams sukrėtimams, nei pramonė, orientuota daugiausia į eksportą ir glaudžiai susijusi su tarptautine rinka. Kaip minėjo D. Cesevičius, „Lietuvos ūkio stiprumas yra Lietuvos ūkio primityvumas“ (CESEVIČIUS, D. *Lietuvos ūkis <...>*, p. 148.). Antra priežastis, užsienio kapitalo įsiliejimas į Lietuvos ūkį pasaulinės ekonomikos krizės pradžioje (pvz., 1930 m. pr. įstatymu buvo įvestas degtukų bei jų šiaudelių gamybos ir prekybos monopolis). Tuo įstatymu ši monopolinė teisė 35 metams buvo perleista švedų degtukų akcinei bendrovei „Svenska Tändticks Aktiebolaget, Stockholm“. Už tai minėta bendrovė įsipareigojo suteikti Lietuvai 6 mln. JAV dolerių paskolą, imdama 6 proc. metinių palūkanų. Galutinis paskolos grąžinimo terminas – 1965 m.

⁴³⁴ Tai buvo natūrali ekonomikos krizės valstybių praktika, kai siekdamas apsaugoti savo valstybės ūkį to meto valstybės saugodavo muitais, dempingais savo valstybės rinką paversdamos jas kartais autarkijomis.

Lietuvos pramonėje, nors ir nepatyrusioje didelių nuostolių, tačiau didžia dalimi lemiamai užsienio kapitalo savininkų taip pat prasidėjo kapitalo koncentracijos procesas ir monopolijų atsiradimas. Monopoliniai susivienijimai pirmiausia pasireiškė ne tik pramonėje, bet ir prekyboje, transporto srityje⁴³⁵. Anot J. Kaplano, įvairūs sindikatai ir karteliai apėmė beveik visą Lietuvos vidaus rinkai dirbusią pramonę, o bendra privataus verslo veikla, pažeidžianti sąžiningos konkurencijos principus, nebuvo valstybės ribojama ar baudžiama, kadangi konkurencijos klausimai dar nebuvo Lietuvos Respublikos teisėje reglamentuoti⁴³⁶. Net tuo metu galiojusioje 1928 m. Konstitucijoje lyginant su 1922 m. Konstitucija buvo išbrauktos ekonominės veiklos laisvės ribojimo materialiosios ir formaliosios sąlygos. Tokiu būdu neribota ūkinės veiklos laisvė leido įsigalėti pramonės sindikatams ir karteliams, kurie gerokai padidino pramoninių prekių kainas, tuo katastrofiškai pablogindami didžiausios visuomenės dalies padėtį. Susidariusi sunki ekonominė padėtis kėlė visuomenės nepasitenkinimą, ūkio klausimai dažnai buvo nagrinėjami to meto publicistikoje (pvz., 1933 m. literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos laikraštyje „Vairas“ buvo rašoma: „Dabar pramonė jungiasi į kartelius, į sindikatus ir neretai tuo būdu ieško išnaudoti konsumentą, tuo tik silpnindama plačiųjų sluoksnių vartojimo pajėgumą“⁴³⁷) bei vis dažniau nuskambėdavo keinsistinė

⁴³⁵ Vykstant kapitalo koncentracijos procesui, Lietuvoje susikūrė įvairios sąjungos (pvz., Pramonininkų ir fabrikantų draugija, Lietuvos alaus bravorų sąjunga, Tekstilės, avalynės ir galanterijos urmo pirklių sąjunga), daug sindikatų: odos, tabako, vinių, sėmenų, aliejaus pokosto, mielių, muilo, plytų, medžio, alaus (pvz., Tabako dirbinių sindikatas, Mielių sindikatas). Plačiau: MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis <...>*, p. 201.

⁴³⁶ KAPLANAS, J. *Sindikatai Lietuvos pramonėj ir jų teisinė padėtis*. Kaunas, 1934, p. 51.

⁴³⁷ CESEVIČIUS, D. *Lietuvos ūkis <...>*, p. 154.

ekonominė mintis⁴³⁸, kad *laissez faire* principas turi būti valstybės apribotas⁴³⁹ (tame pačiame „Vairo“ laikraštyje 1934 m. buvo rašoma: „šiandien planuojanti ir tvarkanti valstybės ranka yra dar neišvengiama priemonė ūkio srityje. Tad ir sindikatinis mūsų ūkis turi gauti autoritarinę globą“⁴⁴⁰). Buvo teigiama, kad „kapitalizmas „sunkiai serga“ ir žus, jeigu nebus gydomas valstybei aktyviai kišantis į savo šalies ekonomiką“⁴⁴¹.

Trečia egzistavusi ekonominė problema – ūkio subjektų „kapitalo minimumo“ trūkumas. Po nepriklausomybės atgavimo įvykdžius žemės reformą, naikinant stambiają žemėvaldą, Lietuva tapo smulkiosios prekinės gamybos, susipynusios su smulkiuoju šeimyniniu kapitalizmu, kraštu. Tačiau smulkieji ir vidutiniai ūkiai negalėjo užtikrinti spartaus ūkio augimo. Dominavę smulkūs šeimyniniai ūkiai, nors ir turėdami 1928 m. Konstitucijoje įtvirtintus ekonominės laisvės garantus, negalėjo savarankiškai vystyti pelningą ūkinę veiklą ir tokiu būdu Lietuvoje nesusikūrė didelės kapitalistinės žemės ūkio

⁴³⁸ Keinsizmo ekonominės minties vienas iš pagrindinių ideologų buvo Dž. M. Keinsas (1883–1946), kuris prieštaravo klasikinei ekonominei idėjai, taip pat ir nevaržomai ūkinės veiklos laisvei. Jis nepasitikėjo laisva prekyma verslininkyste, jos savireguliacijai remiantis rinkos mechanizmu, daug vilčių dėjo į valstybinės valdžios administracines, prievartines priemones ekonomikoje. Įdomu pastebėti, kad šis ekonomistas grįžo prie merkantilizmo idėjų ir buvo jų šalininkas (GRONSKAS, V.; ir PALINKUS, D. *Ekonominės minties* <...>, p. 96–106). Dž. M. Keinsas, skirtingai nuo ekonomikos klasikinės mokyklos atstovų, manė, kad laisvoji konkurencija rinkoje negali garantuoti darbingos visuomenės užimtumo, jei valstybė nereguliuoja daugelio ūkio procesų. Mokslininkas analizavo ekonominę situaciją ne mikroekonominiu požiūriu (kuris buvo aktualus klasikinei mokyklos atstovams ir kurie manė, kad efektyvi įmonės veikla laisvos konkurencijos sąlygomis yra adekvati visos ekonomikos efektyviam funkcionavimui), o makroekonominiu požiūriu, teigdamas, kad vienos konkrečios įmonės stiprėjimo sąlygos nėra identiškos visos ekonomikos klestėjimo aplinkybėms, nes tarp jų dažnai kyla prieštaravimų, kurias galima spręsti valstybei reguliuojant ir atstatant ekonomines proporcijas. Anot Dž. M. Keinso, valstybė turi būti aktyvi ekonomikos dalyvė, o ekonomikos krizės metu ji privalo visakeriškai didinti paklausą (suteikdama dotacijas, investuodama), siekdama padidinti gamybą ir investicijas bei mažinti bedarbystę (plačiau: BALVOČIŪTĖ, R. *Ekonominės minties* <...>, p. 94). Nuo keinsistinės valstybinio ekonomikos reguliavimo koncepcijos pasirodymo prasidėjo naujas civilizuotos sistemos etapas ir baigėsi *laissez faire* principo galiojimo laikas, kuris paskatino dviejų ekonominių minčių krypčių susiformavimą: 1) keinsistinę (jos atstovai pripažino lemiamą valstybės vaidmenį ekonomikoje); 2) neoliberaliąją (jos atstovai teikė pirmenybę rinkos mechanizmui ir laisvai konkurencijai, tačiau neatmetė minimalaus valstybinio reguliavimo galimybes). Įdomu pastebėti, kad 2009 m. ekonomikos krizės išvakarėse Lietuvos spaudoje pasirodė publicistinių straipsnių, primenančių ir skatinančių politikus prisiminti Dž. M. Keinso idėjas, akcentavusias valstybės įsitraukimo į ekonominius procesus idėjas.

⁴³⁹ Vyriausybė, kovodama su šiais monopoliniais dariniais, be abejo, galėjo išardyti juos, sumažinusi maito mokesčius jų gaminamiems produktams ir tokiu būdu pakviesdama daugiau konkurentų į rinką, tačiau kaip ir daugumoje Europos šalių buvo pasirenkama autarkijos ekonominė politika siekiant išlaikyti prekybos santykiuose mokėjimų balansą.

⁴⁴⁰ SRUOGA, K. Naujieji mūsų ūkio <...>, p. 490.

⁴⁴¹ SKIRIUS, J. *Europos šalių* <...>, p. 76.

įmonės, o vidaus rinkoje dominavo veikiantys šeimyniniai verslai, užsiimantys smulkia prekybine gamyba. Tokios situacijos priežastis buvo ir pradinio kapitalo kaupimo problema. „Lietuvoje buvo nuolatinis kapitalo badas ir kapitalas visą laiką buvo „minimum“ faktorius, varžęs ir industrializaciją, ir žemės ūkio spartesnę mechanizaciją, ir ekonomiškai racionalų darbo jėgos užimtumą“⁴⁴².

Trumpa ekonominės situacijos analizė leidžia teigti, kad 1938 m. Konstitucijos priėmimo išvakarėse Lietuvos ekonominiuose santykiuose egzistavo trys opios problemos, lėmusios atitinkamą ūkinių santykių reguliavimą Konstitucijoje, t. y. pirma, ekonomikos krizės metu susiformavę kainų žirklių spąstai, ekonomiškai nualinę didžiąją visuomenės dalį; antra, pramonės įmonių monopolizacijos procesas, pažeidęs sąžiningos konkurencijos principus; trečia, verslo kapitalo trūkumas. Visos šios išvardytos ekonominės problemos paskatino valstybę vykdyti ekonominę politiką dviem kryptimis, kuo labiau proteguoti įvairių ūkio sričių savivaldą t. y. skatino kooperacijos sąjūdžio plėtrą⁴⁴³ bei pačiai valstybei tapti ūkinės veiklos laisvės subjektu, vykdančiu pelningą veiklą valstybės naudai.

2.4.4.2. Specifinio ūkio būvio – valstybinio kooperatinio kapitalizmo susiformavimas

Skaitant tarybinių laikų ekonomistų darbus, kuriuose buvo nagrinėjama tarpukario Lietuvos, ūkio santvarka, dažnai vyravusi ekonominė santvarka pavadinama valstybiniu monopolistiniu kapitalizmu⁴⁴⁴, kuris „daugiausiai apėmė žemės ūkio žaliavas perdirbančias ir jų produktus eksportuojančias

⁴⁴² CESEVIČIUS, D. *Lietuvos ekonominė <...>*, p. 181.

⁴⁴³ Anot tarpukario Pramonės ir prekybos ministro J Šimkaus: „Mūsų kraštas – ūkininkų kraštas ir didelių kapitalų, sukongcentruotų vienoje vietoje, nėra. Vienok pačioje mūsų šalyje gana daug yra pinigų, kuriuos sutraukti ir išnaudoti gali vien tiktai kooperacijos“. Paimta iš: ŠALČIUS, P. *Kooperacija*. Raštai. Vilnius: Mintis, 1989, p. 196–197).

⁴⁴⁴ PAULIUKONIS, V. *Valstybinis-monopolistinis kapitalizmas buržuazinėje Lietuvoje*: disertacija ekonomikos mokslų kandidato laipsniui įgyti; Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1964, p. 10; DAGYS, J. *Monopolinis ir valstybinis monopolinis kapitalas pramonėje*. Vilnius: 1968, p. 22.

pramonės šakas⁴⁴⁵. Tokia ūkio santvarka buvo įsigalėjusi XX a. trečiajame dešimtmetyje kitose Europos valstybėse, pvz., Vokietijoje ir kt.⁴⁴⁶ Tačiau, anot ekonomisto D. Budrio, „valstybinio monopolistinio kapitalizmo išsivysčiusiose kapitalistinėse šalyse nereikia suplakti su išsikovojusią nacionalinę nepriklausomybę silpnai išsivysčiusių šalių industrializavimu, statant *valstybines* įmones“⁴⁴⁷. Šiuolaikiniai tyrimai atskleidžia, kad baigiantis antrajam tarpukario nepriklausomybės dešimtmečiui Lietuvoje susiformavo savita ūkio santvarka – vietinis valstybinis kooperatinis kapitalizmas^{448, 449}. Kooperacijos sąjūdžio plėtra leido Lietuvoje sušvelninti pasaulinės ekonomikos krizės pasekmes bei neišsivysčiusiam lietuviškam kapitalizmui itin būdingas rinkos nesėkmes ir kartu išvengti rinkos santykių pakeitimo tuo metu Europoje vyraujančiu valstybiniu monopolistiniu kapitalizmu, apribojančiu ar naikinančiu asmens ekonominės laisvės galimybes. „Nors A. Smetona aiškiai simpatizavo B. Musolinio ūkio doktrinai, skelbusiai valstybės interesų prioritetą, tačiau

⁴⁴⁵ MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis* <...>, p. 144.

⁴⁴⁶ Pvz., pasaulinė ekonomikos krizė nulėmė, kad Vokietijoje „visas svarbias ūkio šakas monopolizavo arba kontroliavo valstybė, o privatus ūkis išliko tik kaip papildinys“. Vokiškasis etatizmas įgijo absoliučios diktatūros pobūdį su maksimalia kontrole visose Vokietijos gyvenimo srityse. Nors privatinės nuosavybės išliko, bet rinkos santykiai praktiškai buvo sunaikinti, kadangi valstybinis planavimas apėmė daugiau kaip 80 proc. bendros pramonės gamybos. Šalyje vyko ne tik nacionalizacija, bet ir priverstinis gamybos stambinimas – kartelizacija (plačiau: SKIRIUS, J. *Europos šalių* <...>, p. 86–94.). O štai Lenkijoje valstybės ekonominis etatizmas pasireiškė vienoje pramonės srityje – sunkiojoje pramonėje, tačiau tik tam tikruose regionuose, todėl konstatuoti, kad Lenkijoje buvo valstybinis monopolinis kapitalizmas visoje šalyje, negalima. Be to, siekdama po ekonomikos krizės paskatinti eksportą Lenkijos vyriausybė skatino privataus verslo kartelizaciją, kadangi tokiu būdu sukongcentruotas kapitalas galėjo konkuruoti tarptautinėse rinkose, tačiau tai labai smukdė vidinį šalies ekonominį gyvenimą. (JEZIERSKI, A; LESZCZYŃSKA, C. *Historia gospodarcza* <...>, p 101.).

⁴⁴⁷ BUDRYS, D. *Politinės ekonomijos raštų rinktinė*. Vilnius: Mintis. 1979, p. 217.

⁴⁴⁸ NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės* <...>, p. 195.

⁴⁴⁹ Šios ūkinės santvarkos pagrindas yra kooperacinės bendrovės ir jų sąjungos. Smulkieji ir vidutiniai ūkininkai, kurie sudarė didžiąją visuomenės dalį, buvo kviečiami jungtis į kooperacines bendroves. Valdžia skatino žemės ūkio, gamybines, kredito, vartotojų kooperacines bendroves. Įkurtos ir įregistruotos kooperacinės bendrovės turėjo jungtis į kooperacijos sąjungas, kurios padeda „kiek galint sėkmingiau atlikti savo uždavinius toms bendrovėms, kurios įeina į jos sudėtį“ (Kooperacijos bendrovių ir jų sąjungų įstatymo 50 punktas). Lietuvos ekonominiai-istoriniai šaltiniai teigia, kad pirmiausia buvo pasirinkta organizuoti stiprias žemės ūkio kooperatyvų sąjungas, kurios vėliau savo veiklą plėstų į pramonę ir prekybą, tokiu būdu šias ekonomikas šakas stiprindamos. Nepriklausomai nuo įdėtų įnašų visų kooperacinės bendrovės narių teisės visuotiniame susirinkime buvo lygios. Todėl sakoma, kad kooperatyvas yra ne kapitalų sąjunga (kaip kartelinių susivienijimų atveju), bet asmenų sąjunga ir jis yra valdomas pagal demokratinį, o ne pagal turtingiausiųjų valdžios modelį. Tokiu būdu atsirado vieninga prekybos kooperatyvų sąjunga „Lietūkis“, pieno perdirbimo ir eksporto kooperatyvų sąjunga „Pienocentras“ ir žemės ūkio kredito kooperatyvų sąjunga „Lietuvos kooperacijos Bankas“. Šiems kooperatyvams plečiantis bei specializuojantis atskildavo nauji kooperatyvai.

griežtai valdyti ūkio ir jo subjektų nebuvo linkęs. Jis be išlygų nenorėjo atsisakyti klasikinės ūkio plėtotės sampratos, pagal kurią valstybė neturėtų kištis į jo raidą⁴⁵⁰. Atsižvelgiant į tai, teigtina, kad Lietuva pasirinko vidurio kelią: visiškai neapribodama ūkio subjektų ekonominės veiklos laisvės ir iniciatyvos, Lietuvos valdžia skatino jungtis ūkio subjektus į kooperacines bendroves, o šių bendrovių sąjungų veikla atitiko valstybės vykdomą ekonominę politiką, nes pati valstybė buvo kooperacinio sąjūdžio aktyvus narys ir protegavo jo sėkmingą veiklą. Taigi valstybės siekis nebuvo monopolizuoti ūkį, o tik valstybės protekcionizmo bei valstybės kapitalo dėka jį suaktyvinti, kartu skatinant kooperacinio sąjūdžio veiklą. Tokiu būdu smulkieji ir vidutiniai ūkiai, neturėję didelių kapitalų ir negalėję užtikrinti spartaus ūkio augimo, dėl kooperacijų tapo stambiais ekonominiais vienetais, gamintojais ir „eksportuotojais“, galinčiais konkuruoti užsienio rinkoje⁴⁵¹.

Apibendrinant 1938 m. Konstitucijos išvakarėse buvusias ekonomines aplinkybes teigtina, kad siekdama išspręsti kapitalo minimumo, kainų žirklių ir kartelių sukeltas problemas bei ekonomikos krizės nesėkmes, tautininkų vyriausybė su prezidentu A. Smetona priešakyje nusprendė valstybėje kurti ne laisvosios rinkos ar atvirkščiai tuo metu Europoje išplitusį valstybės monopolinį kapitalizmą, bet pasirinko savitą ūkio santvarką – valstybės kooperacinį kapitalizmą. Ši ūkio santvarka suvienijo smulkiųjų ir vidutinių ūkininkų bei valstybės kapitalus ir paskatino ūkio augimą vystant valstybės ekonomiką. Pasirinkta ūkio santvarka neapribojo visiškai ūkio subjektų ekonominės laisvės, tačiau nustatė ūkinės veiklos vystymosi kryptis.

2.4.4.3. Konstitucijos rengimo aplinkybės ir ūkio reguliavimas

Po 1926 m. perversmo Lietuvos tautininkų sąjungai monopolizavus valdžią ir nelikus opozicinių partijų, vyriausybė padedant tautininkams aktyviai

⁴⁵⁰ VASKELA, G. *Lietuva 1939–1940 metais: kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002, p. 119.

⁴⁵¹ GADEIKIS, L. *Dvi Lietuvos <...>* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 22 d.].

protegavo tautos vienybės idėją. Šis procesas ypač suaktyvėjo XX a. trečiajame dešimtmetyje ir buvo lemiamas Europoje plačiai pasireiškusių politinių procesų, kurių pagrindą sudarė visuomenės solidarumo siekimas, besiremiantis nuostatomis, kad „tauta nesanti vienalytė masė, todėl jos interesai gali sutapti tik tada, kai individai paklūsta vienam vadui“⁴⁵². Tautininkai tvirtino, kad sėkmingai įgyvendinti Vyriausybės politiką būtini organizuotumas ir drausmė, jie kėlė vienybės nacionaliniu pagrindu idėją ir kvietė visus į kovą prieš demokratiją, kuri silpnina tautą, prieš socializmą, tarsi skaldantį tautą į klases, prieš liberalizmą, lyg ardantį ją ir individus⁴⁵³. Lietuvos tautininkų leidinyje „Vairas“, nagrinėjusiam Lietuvos politinio, ekonominio, socialinio gyvenimo problemas, pasirodė dažni teiginiai, proteguojantys atsisakyti liberalizmo ideologijos ir skatinantys valstybę imtis aktyvios veiklos atsisakant „naktinio sargo vaidmens“, bei įpareigojantys visą tautą ir kiekvieną valstybės gyventoją atskirai prisidėti prie valstybės idealų įgyvendinimo⁴⁵⁴. Neigiant individo laisvę kaip aukščiausią vertybę buvo pabrėžiama pavienio žmogaus pareiga talkinti visuomenės kūrybinei veiklai⁴⁵⁵. Tautininkų siekiams pritarė ir Respublikos prezidentas A. Smetona, teigdamas, kad vienintelis būdas įveikti žalingus liberalizmo padarinius esąs ne jų tobulinimas, o tautos vienybės su vienu vadu priešakyje įgyvendinimas⁴⁵⁶. Įgyvendinant tautininkų ir jų svarbiausio ideologo A. Smetonos idėjas valdžia buvo maksimaliai sukoncentruota, įdiegtas platus valstybinis įvairių visuomenės gyvenimo sričių reguliavimas bei stipriai laikančios valdžią savo rankose ir minios nuotaikoms nesuleidžiančios „autoritetinės valstybės“, besiremiančios „Tautos Vado“ autoritetu, koncepcija.

Liberalizmo ideologiją smerkianti valstybės politika turėjo įtakos ir ekonominiam valstybės gyvenimui. Buvo manoma, kad absoliuti individų ekonominė laisvė ir visiškas valstybės nesikišimas į privačius ūkinius reikalus privedė valdžią prie destabilizacijos, o valstybę, visuomenę ir ūkį – prie chaoso,

⁴⁵² ANDRIULIS, V., *et al.* *Lietuvos teisės* <...>, p. 360.

⁴⁵³ MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės* <...>, p. 225.

⁴⁵⁴ DAUMANTAS, A. Valstybė ir propaganda. *Vairas*, 1934, Nr. 3, p. 328.

⁴⁵⁵ TAMOŠAITIS, I. Asmuo ir bendruomenė. *Vairas*, 1937, Nr. 5, p. 12.

⁴⁵⁶ MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės* <...>, p. 226.

katastrofos⁴⁵⁷. Todėl valstybės intervencija į ūkinius santykius pateisinama ir net būtina, siekiant, kad ūkio gyvenimas tarnautų visos tautos gerovei. Žinomas to meto ekonomistas, Lietuvos ūkio tvarkymo įstatymų projektų bei pertvarkymo planų iniciatorius V. Juodeika teigė, kad vyriausias reguliatorius privalo saugoti „socialinę taiką, tvarką ir valstybinės valios vieningumą; čia jau nebe pati masė iš apačios tvarkosi savo reikalus, bet autoritetinga valdžia juos tvarko iš viršaus“⁴⁵⁸. Valstybinio darbo gairės skelbė: ne valstybė turi aukotis piliečiui, bet pilietis valstybei⁴⁵⁹.

Taigi per dešimt metų nuo 1926 m. perversmo, pasikeitus valstybės valdymo ideologijai, siekiant valdantiesiems įtvirtinti atliktų arba idėjiškai ir politiškai parengtų reformų rezultatus bei dėl kitų valdžios konstitucinio legitimavimo klausimų imta galvoti apie naują konstituciją. 1936 m. Vyriausybės pavesta Valstybės tarybos komisija jau 1937 m. pateikė pirmąją Konstitucijos projekto redakciją, kuri buvo parengta vadovaujantis 1935 m. tautininkų liaupsinta Lenkijos Respublikos Konstitucija⁴⁶⁰. Šiame projekto variante nebuvo atskiro skyriaus, reguliuojančio valstybės ekonominius santykius. Tačiau antrojoje projekto redakcijoje, kurios rengime dalyvavo ir A. Smetona bei „valdančiosios viršūnės“, atsirado atskiras skyrius „Ūkis“ (vėliau performuluotas į „Tautos ūkis“), kuris sustiprino ekonomines konstitucinio reglamentavimo sritis.

1938 m. sausio 27 d. Konstitucijos projektas pasiekė Seimą ir buvo pristatytas sausio 31 d. ministro pirmininko pavaduotojo J. Stanišausko, kuris teigė, kad „šis projektas, vyriausybės nuomone, atitinka šių dienų reikalavimus, patenkina tautinius ir kultūrinius lietuvių tautos interesus, apima visus valstybinio gyvenimo reikalus: darbą, ūkį, švietimą <...>, duoda šioms valstybinio gyvenimo sritims kryptį. Nustatant tą kryptį buvo laikomasi mūsų

⁴⁵⁷ MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės <...>*, p. 228.

⁴⁵⁸ JUODEIKA, V. Autoritetinga valstybė. *Jaunoji karta*, 1934, Nr. 20, p. 314.

⁴⁵⁹ MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės <...>*, p. 231.

⁴⁶⁰ Anot M. Maksimaičio, Valstybės tarybos komisija darbą pradėjo nuo išversto į lietuvių kalbą 1935 m. Lenkijos konstitucijos teksto: vietoje žodžio „Lenkija“ įrašant žodį „Lietuva“. (Plačiau apie tai: MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės <...>*, p. 233–234.)

Tautos Vado, tautininkų ideologo, Respublikos prezidento Antano Smetonos, įvairiausiomis progomis pareikštų minčių⁴⁶¹. Pristatydamas Konstitucijos projekto V sk. „Tautos ūkis“ J. Stanišauskas kartu kalbėjo ir apie IV sk. („Darbas“) nuroydamas, kad tokių skyrių „veikusiose“ konstitucijose nebuvo, ir juose nustatomos gairės, kur „turėtų eiti dirbantieji ir turto valdytojai ir kuriomis valstybė turėtų tvarkyti šias sritis⁴⁶²“. Pastebėtina, kad paminėti skyriai Konstitucijos kūrėjų buvo inkorporuoti į Konstitucijos tekstą iš karto po piliečių teises ir pareigas sisteminančio Konstitucijos skyriaus, t. y. prieš konstitucinę valstybės valdžių sąrangą. Manytina, kad Konstitucijos priėmimo išvakarėse vyravę ekonominiai-socialiniai santykiai turėjo didelės įtakos tam, nes „vyriausybė, įvertindama darbo ir ūkio reikšmę socialiniame ir kultūriniame valstybės gyvenime rado reikalingą <...> įstatyti darbą ir ūkį į tinkamas vėžes ir duoti tam tikrą kryptį“⁴⁶³.

Ministro primininko pavaduotojas J. Stanišauskas paminėjo Konstitucijos skyriaus „Tautos ūkis“ inkorporavimo į Konstitucijos tekstą priežastis: pirmiausia tai ūkio pertvarkymas, nes „įsigalėjusio liberalizmo ūkiniame gyvenime po visuotinės 1932–1935 m. krizės neliko nė pėdsakų“; antra, įtvirtinti galimybę ūkinę veiklą vystyti ne tik piliečiams (kaip tai buvo įtvirtinta 1922 ir 1928 m. Konstitucijose), bet ir naujam ūkio subjektui – valstybei, apie ką „liberalizmo laikais, niekas net negalvojo“⁴⁶⁴; trečia, nustatyti daugiau teisių valstybei reguliuoti ūkį („valstybė žiūrės, kad prekyba, pramonė ir amatai tikslingai naudotų ūkinius galimumus“). Konstitucijos projekte buvo nustatytas naujas darbo ir kapitalo darnaus veikimo principas, kuris reiškia, kad darbas ir kapitalas, prižiūrimi valstybė, turi atlikti socialinę funkciją, solidariai bendradarbiauti ekonominėje srityje.

Konstitucijos projektas nei pirmo, nei antro svarstymo metu (priešingai nei 1922 m. Konstitucijos svarstymas Steigiamajame Seime) debatų tarp Seimo

⁴⁶¹ Seimo stenogramos. 1938 m. pos. 66, p. 9.

⁴⁶² *Ibidem*, p. 9.

⁴⁶³ *Ibidem*, p. 10.

⁴⁶⁴ J. Stanišauskas nurodė, kad valstybė remia individo iniciatyvą, tačiau jei ta iniciatyva dėl kapitalo trūkumo, dėl mažo pelningumo nepasireikš, tada valstybė imsis šios veiklos. Taigi minimas yra subsidiarumo principas ūkinėje veikloje.

narių neišprovokavo, todėl buvo įstatymų leidžiamosios valdžios organo priimtas ir praėjus lygiai trimis mėnesiams po viešo paskelbimo – 1938 m. gegužės 12 d. paskelbtas „Vyriausybės žiniose“ prezidento.

Aptarus istorines 1938 m. Konstitucijos rengimo sąlygas darytina išvada, kad tiek ekonominės, tiek istorinės sąlygos lėmė „autoritetinės“ valstybės formavimąsi, o tai nulėmė ekonominių liberalių idėjų pasmerkimą ir protekcionistinės valstybės ekonominę politikos skatinimą.

2.4.4.4. Asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindai 1938 m. Konstitucijoje

Veikiama Lietuvoje susiformavusių ūkinių aplinkybių bei Europoje vykusių ekonominių procesų ir politinių tendencijų, kurių pagrindą sudarė visuomenės solidarumo siekimas, besiremiantis idėjomis, kad tautos interesai sutampantys tik tada, kai kiekvienas individas dirba dėl vienos valstybės ir dėl vieno vado, 1938 m. Konstitucija, tęsdama konstitucines tradicijas, ūkinės veiklos pagrindus reglamentavo atskirame Konstitucijos VIII sk. „Tautos ūkis“. Šio skyriaus konstitucinės nuostatos byloja, kad valstybės galios ribos ūkio sektoriuje buvo išplėtos. Jei 1922 m. ir 1928 m. Konstitucijose valstybės politinės ekonomikos pagrindus konstitucionalizavusį skyrių sudarė tik trys straipsniai, tai 1938 m. Konstitucijoje – devyni straipsniai. Lietuvos 1938 m. Konstitucijos VIII sk. „Tautos ūkis“ analizė leidžia teigti, kad asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindai buvo padėti būtent šiame skyriuje. Siekiant atskleisti konstitucinius ekonominės veiklos laisvės pagrindus bus analizuojamos šią laisvę įtvirtinančios konstitucinės nuostatos lyginant jas su ypatingą įtaką 1938 m. Konstitucijai padariusios 1935 m. Lenkijos Konstitucijos nuostatomis. M. Maksimaitis nurodo, 1938 m. Lietuvos Konstitucijos projektas buvo parengtas vadovaujantis Lenkijos *lex fundamentalis*, šį aktą išvertus į lietuvių kalbą ir tekste vietoje žodžio „Lenkija“ įrašant žodį „Lietuva“^{465, 466}.

⁴⁶⁵ Plačiau apie tai: MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės <...>*, p. 233–234.

⁴⁶⁶ Atsižvelgiant į šio darbo tikslus paminėtina, kad 1938 m. ekonominės veiklos laisvės konstitucinės nuostatos nebus lyginamos su Vokietijos konstitucinėmis teisės normomis, kadangi po Veimaro

2.4.4.4.1. „Teisės imti ir duoti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“ sąvoka

1922 ir 1928 m. Konstitucijoje eksplicitiškai įtvirtintos darbo ir iniciatyvos laisvės sąvokos nerasime 1938 m. Konstitucijos tekste. Manytina, kad ekonominės laisvės pagrindus įtvirtino Konstitucijos 52 str., kuriame nurodoma, kad „pilietis turi teisę Valstybės teritorijoje duoti ar imti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“. Paminėtina, kad šis straipsnis buvo įtvirtintas ne piliečių teises reguliuojančiame Konstitucijos III sk. „Piliečių teisės ir pareigos“, tačiau ekonominį gyvenimą normuojančiame VIII sk. „Tautos ūkis“. Taigi Konstitucijos kūrėjai neprieštaravo ūkinei veiklai, tačiau ji turėjo būti socialiai orientuota, t. y. nauda turėjo būti ne individui, o valstybei. Taigi yra mažinamas individualizmas, o skatinamas visuomeniškumas, socializacija. Tai patvirtina ir Konstitucijos rengimo medžiaga, kur nurodoma, kad „valstybė derina, veda ir remia visą socialinę veiklą, teikdama pirmenybę teisingai interesų harmonijai ir teisėtai subordinuodama privatinis interesus bendriems interesams“⁴⁶⁷. Lyginant Lietuvos konstitucinį reguliavimą su Lenkijos, teigtina, kad šios valstybės pagrindinis valstybės teisės aktas apskritai neišskyrė atskiro Konstitucijos skyriaus, reglamentuojančio žmogaus teises ir laisves. Anot lenkų teisės doktrinos, ekonominės veiklos laisvė implicitiškai įtvirtinta Konstitucijos I sk. „Lenkijos Respublika“ konstitucinėse nuostatose, įtvirtinančiose valstybės pareigą garantuoti laisvą visuomenės vystymąsi (lenk. *państwo zapewnia swobodny rozwój społeczeństwa*), kuris gali būti valstybės reguliuojamas esant viešajam interesui (4 str. 2 d.)⁴⁶⁸. Taigi Lenkijos Konstitucijoje, taip pat kaip ir Lietuvos 1938 m. Konstitucijoje yra įtvirtinama socialinės, o ne liberalizmo idėjas atspindinti ekonominė veiklos laisvė.

Konstitucijos (1919 m.) naujas konstitucinis teisės aktas buvo priimtas tik 1949 m. ir tiesioginės įtakos 1938 m. Konstitucijai neturėjo.

⁴⁶⁷ *Konstitucijos rengimo medžiaga*. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 898, lap. 492. Paimta iš: MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės <...>*, p. 256.

⁴⁶⁸ AJNENKIEL, A. *Polskie Konsytucje <...>*, s. 321.

2.4.4.4.2. „Teisės imti ir duoti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“ subjektas

Analizuojant 1938 m. Konstitucijos VIII sk. „Tautos ūkis“ pastebima, kad ūkio subjektas čia dažniausiai įvardijamas kaip pilietis, kartais kaip turto valdytojas (51 str.), ūkininkas (53 str.). Vadovaujantis tautininkų ideologija buvo svarbūs ekonominio nacionalizmo motyvai. Anot Z. Norkaus atliktų tyrimų, tuo metu dominavo siekis pakeisti susiformavusį etninį darbo pasidalijimą, kuriame prekyba ir pramonė tradiciškai buvo ne lietuvių tautybės veiklos sfera⁴⁶⁹. Taigi šioje Konstitucijoje ūkio subjektais pirmiausia skatinami būti šios valstybės piliečiai (gal net kartais labiau akcentuojant lietuvišką tautybę), o ne užsienio kapitalo atstovai, kurie visuomenėje kartais buvo įvardijami kaip pagrindiniai visuomenę skurdinančių kartelinių susitarimų atstovai. Be to, šios Konstitucijos skiriamasis bruožas yra tas, kad joje įvardijamas naujasis ekonominės veiklos laisvės subjektas – valstybė. Konstitucijos 54 str. nustatyta, kad „kai tatai reikalinga“ valstybė pati imasi ūkinės veiklos. Valstybės dalyvavimas ūkiniuose santykiuose yra pateisinamas neeksplicitiškai įtvirtinant subsidiarumo principą ūkiniuose santykiuose, t. y. kai reikalauja valstybės vieši poreikiai valstybė tampa ūkiniu subjektu. O tie viešieji poreikiai, vadovaujantis aptartomis ekonominėmis aplinkybėmis, buvo: kapitalo minimumo problema, eksporto ir pasaulinės ekonomikos metu patirtos nesėkmės, karteliniai susitarimai, sindikatai ir t. t. Tokiu būdu valstybė konstituciškai pateisino savo ūkinę veiklą kooperacinėse sąjungose ir akcinėse bendrovėse, per kurias bandė aktyviai išspręsti valstybės ekonomines nesėkmes.

Tautininkų vyriausybė su A. Smetona priešakyje ne tik formaliai konstravo valstybės ekonomiką, tačiau ir ėmėsi iniciatyvos tapti naujuoju, stambų kapitalą valdančiu ūkinės veiklos laisvės subjektu, kuris tapo Lietuvos smulkiesiems ir vidutiniams ūkininkams ne konkurentu, o partneriu bei padėjo Lietuvos ūkiui vystytis ir sukurti maisto pramonę, kurios produkcija tapo

⁴⁶⁹ NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės <...>*, p. 211.

konkurencinga tarptautinėje rinkoje. Priešingai nei kitose Europos valstybėse, kur buvo nacionalizuojamos pramonės įmonės (pvz., Latvija, Estija), Lietuvoje dėl menkai išvystytos pramonės nebuvo ką nacionalizuoti, todėl valstybė plėtė savo sektorių, ten, kur privataus kapitalo paprasčiausiai dar nebuvo sukaupta – kooperatyvinėse sąjungose. Valstybės ūkinės veiklos iniciatyvos pasireiškė „pienininkystės kooperatyvų sąjungos „Pienocentras“ bei prekybos kooperatyvų sąjungos „Lietūkis“ protegavimu, modernių maisto perdirbimo įmonių, priklausiusių akcinėms bendrovėms „Maistas“ ir „Lietuvos cukrus“, statybos finansavimu lengvatinais kreditais bei tiesioginėmis valstybės investicijomis“⁴⁷⁰.

Analizuojant 1935 m. Lenkijos konstitucinį reguliavimą, teigtina, kad implicitiškai reglamentuotos ekonominės veiklos laisvės subjektai nėra įvardijami, nurodomas tik valstybės aktyvus vaidmuo reguliuojant ekonominį gyvenimą nustatant ūkinio gyvenimo kryptį ir sąlygas (lenk. *nadaje kierunek lub normuje warunki*) (Konstitucijos 4 str. 2 d.).

2.4.4.4.3. „Teisės imti ir duoti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“ neabsoliutumas

Kaip jau buvo minėta, siekiant pažaboti ekonomikos krizės nesėkmes, kartelinius susivienijimus valstybė ėmėsi aktyvaus vaidmens ūkiniuose santykiuose, tai atsispindėjo ir 1938 m. Konstitucijoje. Todėl ekonominio liberalizmo skatinama ūkinės veiklos laisvė turėjo nemažai apribojimų, įtvirtintų Konstitucijos straipsniuose, bei užtraukė ūkio subjektui daugybę pareigų vykdant ekonominę veiklą. Toliau pirmiausia aptariamos ūkinės veiklos laisvės, Konstitucijoje įvardijamos kaip „teisės imti ir duoti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“, ribojimo sąlygos, įtvirtintos analizuojamame konstituciniame teisės akte. 1938 m. Konstitucijoje buvo grįžta prie pirmą kartą 1922 m. Konstitucijoje įtvirtintų, kaip M. Romeris pavadino,

⁴⁷⁰ GADEIKIS, L. *Dvi Lietuvos <...>* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 22 d.]

„ūkiškosios iniciatyvos laisvės rezervo sąlygų“⁴⁷¹, t. y. Konstitucijos 52 str. 2 d. numatyta formalioji šios laisvės ribojimo galimybė, t. y. ekonominė veiklos laisvė galėjo būti apribota tik įstatymu, ir materialioji ribojimo galimybė – „Valstybės saugumo sumetimais“. Nagrinėjamu atveju įdomi yra materialioji sąlyga, nes, pvz., 1922 m. ar net šiuo metu galiojančioje 1992 m. Konstitucijoje ribojant ūkinę veiklą svarbu yra apginti plačiosios visuomenės interesus (pvz., ginti „viešąjį reikalą“ (1922 m. Konstitucija) ar „tautos gerovę“ (1992 m. Konstitucija), o 1938 m. Konstitucijoje svarbus valstybės saugumas. Toks laisvės ribojimas atskleidžia Konstitucijos kūrėjų valstybės ekonominių interesų išskėlimo norą. Tai patvirtina ekonominės laisvės subjektui uždedamos ekonominio pobūdžio pareigos valstybei, pvz., ūkio subjekto pareiga kurti savo ir valstybės gerovei (49 str.), pareiga tvarkingai dirbti ir tausiai vartoti (50 str.), pareiga turto naudojimą derinti su Valstybės reikalais (51 str.). Be to, ekonominės veiklos laisvės įgyvendinimas priklausė nuo valstybės nustatytos ekonominės politikos. A. Smetona savo kalboje naujųjų Prekybos, pramonės ir amatų rūmų pastato atidarymo metu pabrėžė, kad valstybė, remianti verslą, tačiau turi jį prižiūrėti, nes „Valstybė čia pasireiškia kaip auklėtoja, rikiuotoja, kaip superarbitras“⁴⁷². Taigi tautininkų valstybė pasisakė už valdžios centralizaciją ūkiniame gyvenime siekiant kryptingo ekonominio valdymo.

Paminėtina, kad 1938 m. Konstitucijoje valstybei šalia suteiktos ekonominės politikos formavimo laisvės buvo priskirta nemažai pareigų, susijusių su sėkmingu ūkinės veiklos vystymu. Vadovaujantis Konstitucijos 48 ir 56 str. analize, teigtina, kad Konstitucija įpareigojo valstybę prižiūrėti ir kontroliuoti ūkį ir atskirus ūkio dalyvius siekiant sukurti „tikslingą ir taisyklingą“ ekonominę politiką, kurios pagrindinis uždavinys „duoti medžiaginių sąlygų“, reikalingų ūkio subjektų (Valstybei ir piliečiams) ekonominei veiklai „tarpti“. Taigi Konstitucija įpareigoja valstybę prisiimti atsakomybę už sėkmingą ūkio vystymąsi. Konstitucijos 53 str. konkretizuoja valstybės pareigas atskirose ūkio šakose. Žemės ūkio šakos, kaip svarbiausios

⁴⁷¹ RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės <...>*, p. 432.

⁴⁷² Iškilmingai atidaryti prekybos, pramonės ir amatų rūmų namai. *Tautos ūkis*, 1939 m. Nr. 6, p. 176.

valstybės ūkio šakos, dominavimas jaučiamas nurodant, kad valstybė deda pastangas, kad ūkininkas „veikliai dalyvautų tikslingoje ir taisyklingoje žemės ūkio gamyboje“. Anksčiau aptarus ekonomines aplinkybes suprantama šių konstitucinių žodžių reikšmė: buvo siekiama įtraukti smulkius ir vidutinius valstiečius į žemės ūkio gamybos kooperacines bendroves, dėl kurių vyksta kryptinga specializacija ir vertikali integracija į kapitalistinius santykius. Be to, Konstitucijoje nurodama, kad valstybė rūpinasi, kad žemės ūkis būtų pagrįstas „gajais ūkio vienetais“, kuriuos reikėtų suprasti kaip efektyviai veikiančias ir valstybės remiamas kooperacines bendroves ir jų sąjungas bei per jas steigiamas akcines bendroves.

Stipri valstybės intervencija į ekonominius santykius juntama ir 1935 m. Lenkijos Konstitucijoje. Nors *lex fundamentalis* nėra nustatytos ekonominės veiklos laisvės ribojimo sąlygos, tačiau tokios nuostatos, kaip „Vyriausybė kontroliuoja ūkio savivaldą“ (76 str. 4 d.), „Vyriausybė kontroliuoja visuomenės gyvenimą“ (4 str. 2 d.) įrodo, kad ekonominėje veikloje buvo jaučiama stipti valstybės įtaka.

Atlikta 1938 m. Konstitucijos nuostatų lingvistinė ir sisteminė analizė parodė, kad ekonominė veiklos laisvė, įvardyta kaip „teisė imti ir duoti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“ buvo eksplicitiškai įtvirtinta 1938 m. „autoritetinės“ Konstitucijos atskiro ekonomikos politikos pagrindus nustatančio skyriaus „Tautos ūkis“ 52 str. Šios laisvės subjektais įvardijami Lietuvos Respublikos piliečiai, o apribojimo sąlygos (formalioji ribojimo sąlyga – „tik įstatymu“ ir materialioji „Valstybės saugumo sumetimais“) iš esmės nesiskyrė nuo 1922 m. Konstitucijos. Tačiau ši laisvė dėl susiklosčiusių ekonominių priežasčių bei dėl tautininkų proteguojamos ideologijos, iškeliančios ir išaukštinančios valstybės vaidmenį, buvo apribota nukreipiant ją veikti dėl valstybės siekiamų tikslų ir interesų. Susiformavus savitai ūkio santvarkai – valstybiniam kooperatyviniam kapitalizmui, ūkio subjektas, kuriuo tapo ir valstybė, galėjo laisvai naudotis ekonomine laisve, tačiau ji turėjo atitikti valstybės nustatytus griežtus ekonominius rėmus. A. Smetonos režimą ekonominėje politikoje galima laikyti „autoritetiniu režimu

su demokratijos elementais, arba atvirkščiai – demokratija su autoritarizmo elementais⁴⁷³. Tačiau tas konstitucionalizuotas valstybės intervencionizmas į ekonominius santykius kaip rinkos reguliatorius ir kaip ūkio subjektas paskatino visos Lietuvos ekonomikos augimą bei padidino atskiro ūkio subjekto ekonominės laisvės įgyvendinimo galimybes.

Nors teisės doktrinoje nurodoma, kad 1935 m. Lenkijos Konstitucija darė didelę įtaką Lietuvos Konstitucijai, tačiau lyginamoji ekonominius santykius reglamentuojančių konstitucinių nuostatų analizė to nepatvirtino, kadangi Lenkijos Konstitucija labai nedetaaliai reglamentavimo konstitucinius politinės ekonomikos reguliavimo aspektus lyginant su 1938 m. Konstitucija. Taigi konstatuotina, kad išlaikant iki tol susiformavusias konstitucines reglamentavimo tradicijas konstituciniai ekonominės veiklos laisvės pagrindai buvo daug išsamiau reglamentuoti „autoritetinėje“ Lietuvos Konstitucijoje.

2.4.5. Fiktyvus LTSR konstitucionalizmas 1940–1990 m.: ekonominių teisinių kategorijų ir garantijų fundamentalus paneigimas

Nors tarptautinėje teisėje draudžiamais aktais (okupacija, aneksija) pagrįstas LTSR laikotarpis nėra Lietuvos valstybingumo forma⁴⁷⁴, tačiau būtent šiuo laikotarpiu pasireiškę asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimai ir konstitucinis jos ekonominės teisinės substancijos paneigimas (subordinavimas ne oraus žmogaus autonomijai ir saviraiškai, bet socialistinei nuosavybei ir komunizmo statybai) sudaro papildomą istorinį lyginamąjį pagrindą geriau suvokti ir analizuoti būtent tam laikotarpiui ekonomiškai priešpastatytas

⁴⁷³ KUNDROTAS, M. Lietuva tautininkų epochoje <...> [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 21 d.].

⁴⁷⁴ Lietuvos Respublikos konstitucinėje doktrinoje nurodyta, kad „1940 m. Lietuva buvo okupuota, aneksuota ir inkorporuota į kitą valstybę – Sovietų Sąjungą“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas) ir kad „Lietuvos aneksijos ir okupacijos 1940 m. faktą pripažino daugelis pasaulio valstybių. Tai buvo pripažinta ir 1991 m. liepos 29 d. Maskvoje pasirašytos Lietuvos ir Rusijos sutarties „Dėl tarpvalstybinių santykių pagrindų“ preambulėje“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. balandžio 13 d. nutarimas). Plačiau apie tai teisės mokslo šaltiniuose: ŽALIMAS, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas. Pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę*. Vilnius, 1997, p. 38–47.

Lietuvos Respublikos 1990 m. kovo 11 d. Laikinojo Pagrindinio Įstatymo ir 1992 m. spalio 25 d. Konstitucijos (taip pat jos projektų) nuostatas.

Žinoma, galima teigti, kad neverta LTSR konstitucijų tyrinėti ekonominiu požiūriu, nes jos nebuvo originalios ar autentiškos, t. y. jose negalėjo būti jokių ūkinių (turtinių) savitumų, kurie būtų neatitikę TSRS konstitucijų. Tačiau su tuo galima nesutikti, kadangi priešingu atveju neįmanoma tinkamai suprasti Lietuvos Respublikos 1990 m. kovo 11 d. LPĮ nuostatų, kurios nemaža dalimi techniškai panašios į LTSR 1978 m. Konstitucijos nuostatas. Taigi šiame darbe LTSR laikotarpis vertinamas kaip istorinių lyginamųjų išvalgų inspiracijos dalis.

Atsižvelgiant į tai, pažymėtina, kad vertybiniu požiūriu svietimos valstybės ekonominės sistemos (kaip ir jos politinės sistemos) primetimas Lietuvos valstybei 1940 m. buvo susijęs ne tik su Vokietijos ir TSRS slaptaisiais susitarimais, bet ir šiurkščiais laisvo Lietuvos tautos apsisprendimo, demokratiško parlamentarizmo ir laisvų Seimo rinkimų iškreipimais⁴⁷⁵.

Deklaraciją dėl Lietuvos įstojimo į TSRS sudėtį 1940 m. liepos 21 d. priėmęs vadinamasis Liaudies Seimas, kuris buvo išrinktas pažeidžiant Lietuvos Konstituciją (t. y. paneigiant esminius 1938 m. Konstitucijoje įtvirtintus valstybės nepriklausomybės ir demokratijos principus), buvo panaudotas ne tik politiniams tikslams, bet ir vyravusiam ūkio būviui sugriauti ir antikonstituciniu būdu Lietuvai primesti svietimos valstybės ekonominę sistemą.

Vienas iš tokių Liaudies Seimo aktų yra 1940 m. liepos 22 d. deklaracija dėl visos Lietuvos žemės paskelbimo tautos, t. y. valstybės, nuosavybe. Kitą dieną Liaudies Seimas priėmė „Bankų ir stambiosios pramonės nacionalizacijos

⁴⁷⁵ Po 1939 m. rugsėjo 28 d. Vokietijos ir TSRS užsienio reikalų ministrų pasirašytų slaptųjų susitarimų didžioji Lietuvos dalis atiteko Tarybų Sąjungai. Apie šių sutarčių ir jų pasekmių neteisėtumą buvo oficialiai pareikšta dar 1990 m. vasario 7 d. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos nutarime „Dėl 1939 metų Vokietijos–TSRS sutarčių ir jų pasekmių Lietuvai likvidavimo“. Jame taip pat buvo konstatuota, jog Liaudies Seimo rinkimai 1940 m. liepos 14–15 d. vyko pažeidžiant Lietuvos Konstituciją, ir paskelbta, kad „Liaudies Seimo 1940 m. liepos 21 d. Lietuvos įstojimo į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos (toliau – TSRS) deklaracija, kaip neišreiškusi lietuvių tautos valios, yra neteisėta ir negaliojanti. Lietuvos Respublikos 1990 m. kovo 11 d. teisės akte „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ buvo konstatuota, kad „1938 m. gegužės 12 d. Lietuvos Konstitucijos veikimas buvo neteisėtai sustabdytas, TSR Sąjungai 1940 m. birželio 15 d. įvykdžius agresiją prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę ir ją aneksavus“.

deklaraciją“, vėliau buvo nacionalizuojamas ir kitas turtas⁴⁷⁶. Kaip nurodė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, vykdant tokią visuotinę nacionalizaciją ir taip likviduojant privatinę nuosavybę, buvo ne tik šiurkščiai pažeista 1938 m. Lietuvos Konstitucija, bet ir smurtu, neteisėtai paneigta žmogaus prigimtine teisė į privatinę nuosavybę⁴⁷⁷. Anot S. Stačioko, tai „istorinės reikšmės įvykis, reiškiantis lietuvių tautos perėjimą į socializmo statybą“⁴⁷⁸. Šie įvykiai lėmė Lietuvos ūkio būvio pokyčius, reiškiančius rinkos ekonomikos epochos pabaigą, o socialistinės planinės ekonomikos pradžią.

Paminėtina, kad 1940 m. rugpjūčio 3 d. Lietuva buvo „priimta“ į TSRS sudėtį ir nuo tada Lietuvos ūkis tapo sudėtine „TSRS liaudies ūkio sistemos dalimi su visomis socialistinio ūkio vystymosi ypatybėmis“⁴⁷⁹. Tikslas buvo kuo labiau integruoti Lietuvos ekonomiką į Sovietų Sąjungos ūkį. Svarbiausias ūkio integravimo tikslas – pasiekti, kad būtų nebeįmanoma atkurti Lietuvos politinę nepriklausomybę⁴⁸⁰.

Valstybės valdymo funkcijas įgyvendino suformuota Liaudies vyriausybė, stipriai veikiama LKP CK ir TSRS reikalų patikėtinių. Taigi po valdžios perėjimo į Tarybų Sąjungos rankas, Lietuvos ekonominis gyvenimas iš esmės pasikeitė⁴⁸¹: valstybės intervencija į ūkinę veiklą jaučiama visose ūkio

⁴⁷⁶ Anot S. Vansevičiaus, iki 1941 m. buvo nacionalizuota daugiau kaip 1000 stambių ir vidutinių įmonių (plačiau: MAKŠIMAITIS, M., VANSEVIČIUS S. *Lietuvos valstybės <...>*, p. 220). S. Stačiokas detalizuoja, kad 1940 m. pabaigoje buvo nacionalizuotos privatinės prekybos ir pramonės įmonės, stambieji namai, kino teatrai, ligoninės, poliklinikos, vaistinės, chemijos-farmacijos dirbtuvės, knygynai autobusai ir t. t. (plačiau: STAČIOKAS, S. Valstybinis vadovavimas vietiniam ūkiui Tarybų Lietuvoje 1940–1941 metais. *Teisė* t. 3, 1963, p. 26.).

⁴⁷⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. gegužės 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ papildymo ir pakeitimo“ 3 punkto dalių, kuriomis pakeistos 1991 m. birželio 18 d. įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 4 straipsnio penktoji ir šeštoji dalys, bei 14, 15, 16, 17, 18 ir 19 punktų, kuriais šio įstatymo 12 straipsnis papildytas 10, 11, 12, 13, 14 ir 15 punktais, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta445/content>>.

⁴⁷⁸ STAČIOKAS, S. Valstybinis vadovavimas <...>, p. 15–26.

⁴⁷⁹ STAČIOKAS, S. Teisinės priemonės Lietuvos TSR socialistinės pramonės pagrindams sukurti 1940–1941 m. *Teisė*, t. 5, 1965, p. 23.

⁴⁸⁰ ŠIMĖNAS, A. *Ekonomikos reforma Lietuvoje*. Vilnius: Pradai, 1996, p. 13.

⁴⁸¹ Prasidėjo aiškūs ekonominių santykių pokyčiai, pvz., finansų ministro įsakymu buvo uždraustas perpardavimas (spekuliacija), prekių kainų didinimas. Prekybos ir pramonės įmonių savininkams uždrausta slėpti prekes ir sudaryti dideles jų atsargas. Žemės ūkio savininkai privalėjo gerai ūkininkauti ir didinti žemės ūkio produktų gamybą. 1940 m. liepos 20 d. priimtas ūkio planavimo tarybos statutas,

sirtyse. Labiausiai ekonominės laisvės ribojimą pajaučia didesnę ekonominę kapitalą sukaupę ūkio subjektai. Nacionalizavus žemę, stambiausias pramonės įmones, bankus buvo kuriama „materialinė-techninė liaudies ūkio bazė“, kuri buvo centralizuotai ir planingai valdoma, siekiant „pilnutinei patenkinti visos visuomenės ir kiekvieno jos nario poreikius“⁴⁸². Tarybinės valdžios vykdomos ekonominės politikos atspindžiai randami ir pagrindiniuose Lietuvos TSR įstatymuose – 1940 m. ir 1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijose. Analizuojant šiuos du aktus bus siekiama atsakyti į klausimą, kaip pasikeitė asmens ekonominės veiklos laisvės pagrindai Lietuvoje atėjus tarybų valdžiai. Atliekant minėtų teisės aktų analizę svarbi teisės mokslo nuomonė šiuo klausimu. Paminėtina, kad galima rasti nedaug šiuolaikinių mokslo tyrimų, analizuojančių minėtas Konstitucijas (išskyrus, pvz., M. Maksimaičio⁴⁸³ mokslinius darbus), todėl tyrime bus panaudoti tarybinės okupacijos metu parašyti mokslininkų darbai, tyrinėję Lietuvos TSR ūkio būvį (pvz., S. Stačioko⁴⁸⁴, V. Vitkevičiaus⁴⁸⁵, K. Lapinsko⁴⁸⁶).

2.4.5.1. LTSR 1940 m. Konstitucija: nesuvalstybinto „asmeninio ūkio“ fikcija

1940 m. rugpjūčio 25 d. priimtoje pirmojoje Lietuvos TSR Konstitucijoje randami panašūs į Sovietų Sąjungos 1936 m. Konstitucijos principai ir normos. Šis teisės aktas įtvirtino Lietuvai iki tol „buvusias nežinomas valdžios institucijas ir visiškai atsisakė Lietuvoje sukauptos konstitucinio reguliavimo

kuriame nurodoma, kad „plačiųjų gyventojų sluoksnių gerovei kelti, visų tautos ūkio šakų gamybai padidinti bei atpiginti ir visų išteklių bei jėgų įtraukimo į gamybos procesą planams parengti, parengtų planų vykdymui kontroliuoti ir rekomendacijoms rengti sudaroma ūkio planavimo taryba“ (plačiau: MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS S. *Lietuvos valstybės <...>*, p. 220).

⁴⁸² STAČIOKAS, S. Valstybinis vadovavimas <...>, p. 25.

⁴⁸³ MAKSIMAITIS, M. Lietuvos sovietizacija. Autentiškos Lietuvos konstitucinės raidos protrūkis. Iš BIRMONTIENĖ, T., *et al. Lietuvos konstitucinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 137–143.

⁴⁸⁴ STAČIOKAS, S. Valstybinis vadovavimas <...>, p. 20–29.

⁴⁸⁵ VITKEVIČIUS, P. Valstybinės socialistinės nuosavybės teisinių santykių sąvokos klausimu. *Teisė*, t. 5, 1965, p. 87.

⁴⁸⁶ LAPINSKAS, K. Dėl pramonės šakinės valdymo sistemos vidinės struktūros. Reziūmė. *Teisė*, t. 8, 1969, p. 49–57.

patirties⁴⁸⁷. Paminėtina, kad šioje Konstitucijoje ekonominiams santykiams reguliuoti skirti 9 straipsniai, kuriuose buvo eksplicitiškai įvardyta valstybės ekonominė sistema – planinė ekonomika⁴⁸⁸, pasireiškianti valstybės ūkio reguliavimo mechanizmu⁴⁸⁹ ir ūkinės veiklos laisvės, laisvos konkurencijos eliminavimu ekonominiuose santykiuose.

Atsižvelgiant į tai, kad eksplicitiškai įtvirtintos asmens ekonominės veiklos laisvės 1940 m. Konstitucijoje nebuvo, šios laisvės implicitiškų pradų randama analizuojant konstitucinius nuosavybės teisės pagrindus. Šiame konstituciniame teisės akte nuosavybės teisės pagrindų reguliavimas iš esmės skyrėsi nuo tarpukario konstitucinių nuostatų. Lyginant su tarpukario konstitucijomis, vietoj privatinės nuosavybės buvo įtvirtinta nauja nuosavybės rūšis – socialistinė nuosavybė⁴⁹⁰, kuri „tapo socialistinės visuomenės ekonominiu pagrindu“⁴⁹¹. Socialistinės nuosavybės nustatytos dvi formos: valstybinė nuosavybės forma⁴⁹² ir kooperatyvinė nuosavybės forma⁴⁹³.

⁴⁸⁷ MAKSIMAITIS, M. Lietuvos sovietizacija. Autentiškos Lietuvos konstitucinės raidos protrūkis. Iš BIRMONTIENĖ, T., et al. *Lietuvos konstitucinė <...>*, p. 140.

⁴⁸⁸ Vienas iš pagrindinių straipsnių, iš esmės pakeitęs Lietuvos ekonominę sistemą, buvo Konstitucijos 4 str., kuriame nustatyta, kad „ekonominį Lietuvos TSR pagrindą sudaro socialistinė ūkio sistema ir socialistinė gamybinių įrankių bei priemonių nuosavybė, kurios išgalėjo likvidavus kapitalistinę ūkio sistemą, panaikinus gamybinių įrankių bei priemonių privatinę nuosavybę stambiose įmonėse ir nacionalizavus tas įmones, bankus, transportą ir ryšių priemones, siekiant visiškai panaikinti žmogaus eksploatavimą žmogumi ir sukurti socialistinę visuomenę“ (Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija. Iš: *Lietuvos valstybės konstitucijos*. Vilnius: Mokslas, 1989, p. 90–113.)

⁴⁸⁹ Konstitucijos 11 str. nustatyta, kad ūkinį gyvenimą nustato ir jį kreipia reikiama linkme valstybinis liaudies planas, kuriuo siekiama padidinti visuomenės turta, nuolat kelti materialinį ir kultūrinį darbo žmonių lygį.

⁴⁹⁰ Konstitucijos 5 str. buvo nustatyta, kad socialistinė nuosavybė Lietuvos TSR turi arba valstybinės nuosavybės (visos liaudies turtas), arba kooperatyvinės nuosavybės formą.

⁴⁹¹ CIRTAUTAS, A., et al. *Tarybinė teisė*. Vilnius: Mintis, 1982, p. 115.

⁴⁹² Kas yra valstybinė nuosavybė, konkretizuoja Konstitucijos 6 str.: žemė, jos gelmės, vandenys, miškai, stambiosios gamyklos, fabrikai, kasyklos, rūdynai, geležinkelių, vandens ir oro transportas, bankai, ryšių priemonės, stambūs namai miestuose ir pramonės vietovėse ir t. t. (valstybinės nuosavybės teisės subjektas buvo pati valstybė, o valstybinės organizacijos joms priskirtą turta tik operatyviai tvarkė įstatymo nustatytose ribose. Tarybų Lietuvos teisės mokslas skelbė, kad „valstybinės nuosavybės teisinių santykių subjektai, iš vienos pusės, yra socialistinė visuomenė kaip vieningas visaliaudis kolektyvas Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos asmenyje, o iš antros, – atskiri socialistinės visuomenės nariai, visuomeninės organizacijos ir jų susivienijimai“). Plačiau: VITKEVIČIUS, P. Valstybinės socialistinės <...>, p. 87.

⁴⁹³ Pagal Konstitucijos 7 str., kooperatyvinė nuosavybės forma yra visuomeninės „įmonės kooperatyvinės organizacijos su gyvu ir negyvu inventorium, kooperatinių organizacijų gaminamoji produkcija, <...>, jų trobesiai. Paminėtina, kad ši nuosavybė dar nepriklausė kolūkiams, kadangi kooperatinė nuosavybė buvo organizuota Lietuvos kooperatinių susivienijimų pagrindu. Kaip nurodo S. Stačiokas, kooperatinis sektorius pasireiškė trimis formomis: 1) žemės ūkio kooperacijos; 2) vartotojų

Remiantis Konstitucijos 8 str. teigtina, kad buvo dar viena nuosavybės rūšis, t. y. „privatus pavienių valstiečių, amatininkų ir naminių gamintojų ūkis, smulkios privatinės pramoninės bei prekybinės įmonės“. Taigi Konstitucijoje buvo įtvirtintos dvi nuosavybės rūšys: socialistinė (valstybinė ir kooperatyvinė) ir privati nuosavybė, kurią galėjo turėti smulkūs ūkio subjektai. Atsižvelgiant į šias nuosavybės rūšis tų laikų teisės mokslas valstybės ūkį skirstė į tris sektorius: 1) valstybinį socialistinį sektorių; 2) kooperatinį sektorių; 3) smulkius privačius gamintojus⁴⁹⁴. Anot S. Vansevičiaus, 1940 m. Konstitucija „užfiksavo trijų socialinių-ekonominių sanklodų – socializmo, privataus ūkio (kapitalizmo) ir smulkiosios prekių gamybos buvimą.

Taigi teigtina, kad suteikiant nuosavybės teises kooperatyvinėms bendrovėms ir smulkiems ūkio subjektams, asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindas šiai visuomenės daliai išliko⁴⁹⁵. Be socialistinės ūkio sistemos Tarybų Lietuvoje dar buvo paliktos liekanos liberalios ekonominės sistemos⁴⁹⁶.

1940 m. Konstitucijos normos padėjo pagrindus socializmo ekonominei bazei. Planinga socialistinė gamyba Tarybų Lietuvoje buvo pradėta nuo 1940 m. ketvirto ketvirčio, o 1941 m. vasario 14 d. Lietuvos TSR liaudies komisarų

kooperacijos; 3) verslinės kooperacijos. Plačiau: STAČIOKAS, S. Valstybinis vadovavimas <...>, p. 20–29.

⁴⁹⁴ STAČIOKAS, S. Teisinės priemonės <...> p. 27–28.

⁴⁹⁵ Tačiau paminėtina, kad kooperatyvinių bendrovių veikla ilgainiui tapo centralizuotai valdoma ir kontroliuojama. Pvz., „verslinės kooperacijos“ turėjo veikti pagal patvirtintus pavyzdinius nuostatus, o jų veiklai vadovavo Vietinės pramonės liaudies komisariato Verslinių artelių valdyba. Smulkūs privatūs gamintojai *de facto* išlaikė daugiau ekonominių laisvių. Tai patvirtina ir Konstitucijos 8 str., kuriame nustatoma, kad „greta socialistinės ūkio sistemos Lietuvos TSR yra leidžiamas privatinis pavienių valstiečių, amatininkų ir naminių gyventojų ūkis, smulkios privatinės pramonės bei prekybinės įmonės, įstatymo nustatytose ribose“. Ši „privatiasavininkiška smulkiaprekių sektorių“ sudarė smulkios įmonės (iki 10 darbuotojų) ir amatininkų dirbtuvės. 1940 m. pab. šiam sektoriui priklausė, anot Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko M. Gedvilo, žymi vieta, net 15 tūkst. nenacionalizuotų smulkių įmonių (plačiau: Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko M. Gedvilo kalba LKP (b) V suvažiavime. *Tiesa*, 1941, Nr. 31.). Būtent šios įmonės dar išsaugojo laisvę įgyvendinti jų pasirinktą ekonominę veiklą, tačiau jų laisvės ribos ilgainiui buvo siauriamos, nes, kaip nurodo to meto teisės literatūra, „viena iš svarbiausių vietos savivaldybių funkcijų tuo metu buvo prižiūrėti privačių įmonių veiklą, užkirsti kelią jose sabotazui, įrengimų ir žaliavų gadinimui ir slėpimui“ (plačiau: STAČIOKAS, S. Valstybinis vadovavimas <...>, p. 30.)

⁴⁹⁶ Kaip teigia teisės doktrina, Lietuvos TSR ekonominėje sistemoje tam tikrą vietą užėmė ir privatinės nuosavybės santykiai, nebuvo visiškai likviduotas ir žmogaus išnaudojimas. Todėl Konstitucijos 4 str. buvo įtvirtintas programinis siekimas „visiškai panaikinti žmogaus eksploatavimą ir sukurti socialistinę visuomenę“. Plačiau: LAPINSKAS, K., *et al. Lietuvos TSR konstituciniai institutai*. Vilnius: Mintis, 1981, p. 74.

tarybos (įgyvendinusios tuo metu vykdomąją valdžią šalyje) ir LKP CK nutarimu patvirtintas 1941 m. valstybinis liaudies ūkio planas, kurio tikslas buvo „liaudies ūkio industrializavimas“. Taigi ūkio subjektų laisvė vykdyti pasirinktą ekonominę veiklą buvo apribota, kadangi vykdoma veikla turėjo atitikti valstybinį liaudies ūkio planą. Be to, 1948 m. Lietuvos TSR Ministrų Taryba ir LKP CK priėmė nutarimą „Dėl kolektyvinių ūkių organizavimo respublikoje“, o LKP suvažiavime buvo pritarta šiam nutarimui ir iškeltas uždavinys „kuo greičiau pasiekti visišką kolūkinės santvarkos pergalę Lietuvoje“⁴⁹⁷. Tokiu būdu valstiečiai buvo priversti stoti į kolūkius ir 1951 m. pab. žemės ūkis Lietuvoje buvo kolektyvizuotas. Anot tų laikų teisės doktrinos, „buvo galutinai panaikintas žmogaus išnaudojimas ir iš esmės sukurta socialistinė visuomenė“⁴⁹⁸. Tokie pokyčiai ekonominiuose-turtiniuose santykiuose 1951 m. rado atspindį ir 1940 m. Konstitucijos pataisose⁴⁹⁹, kuriomis buvo dar labiau apribota ūkio subjektų ratas, kurie gali turėti privačią nuosavybę ir užsiimti ekonomine veikla, t. y. leistas tik smulkus privatus individualių valstiečių ir amatininkų ūkis, grindžiamas tik asmeniniu darbu. Šia pataisa „buvo galutinai panaikintas žmogaus išnaudojimas ir iš esmės sukurta socialistinė visuomenė bei kolūkinė santvarka“⁵⁰⁰.

2.4.5.2. LTSR 1978 m. Konstitucija: visiškas privačios nuosavybės eliminavimas

1978 m. Lietuvos TSR Konstitucijos projektas buvo pateiktas svarstyti visuomenei nurodant, kad ji priimama siekiant tobulinti respublikos konstitucinius įstatymus ir perimti 1940 m. Konstitucijos idėjas bei principus ir įtvirtinti brandaus socializmo ekonomikos pasiekimus. Lietuvos TSR ekonominius santykius reglamentavo atskiras Konstitucijos II skirsnis

⁴⁹⁷ ŽIUGŽDA, J., *et al.* *Lietuvos TSR istorija*. Vilnius: 1958, p. 457–459.

⁴⁹⁸ LAPINSKAS, K., *et al.* *Lietuvos TSR <...>*, p. 77.

⁴⁹⁹ Konstitucijos 5 str. vietoj kooperatyvinės buvo įtvirtinta kooperatinė-kolūkinė nuosavybė, o Konstitucijos 8 str. buvo išbraukti žodžiai „smulkios privatinės pramonės bei prekybos įmonės“, leidžiant tik smulkų privatų individualų valstiečių, amatininkų ir naminių gamintojų ūkį.

⁵⁰⁰ LAPINSKAS, K., *et al.* *Lietuvos TSR <...>*, p. 77.

„Ekonominė sistema“, kurį sudarė 9 straipsniai, kuriuos galima vertinti kaip deklaratyvius ir programinius teiginius, bet ne konstitucines teisės normas ar principus. Eksplicitiškai įtvirtintos asmens ekonominės veiklos laisvės šiame Konstitucijos skirsnyje nėra. Šios laisvės nėra ir Konstitucijos VI skirsnyje „Pagrindinės Lietuvos TSR piliečių teisės, laisvės ir pareigos“, reglamentuojančiame asmens teises ir laisves ir kuriame nurodoma, kad „Lietuvos TSR piliečiai turi visas socialines-ekonominės <...> teises bei laisves, kurias skelbia ir garantuoja TSRS Konstitucija, Lietuvos TSR Konstitucija ir tarybiniai įstatymai“ (Konstitucijos 37 str.). Atsižvelgiant į tai, asmens ūkinės veiklos laisvės implicitiškų pradų bus ieškomas analizuojant konstitucinius nuosavybės teisės pagrindus.

Konstitucijos 10 str. nurodoma, kad Lietuvos TSR ekonominės sistemos pagrindas yra socialistinė gamybos priemonių nuosavybė, kurią sudaro valstybinė (visaliaudinė)⁵⁰¹ ir kolūkinė-kooperatyvinė nuosavybė⁵⁰². Taip pat pirma kartą buvo paminėta profsąjungų ir kitokių visuomeninių organizacijų nuosavybė, kuri gali būti tik toks turtas, kuris reikalingas jų įstatuose nurodytiems uždaviniams vykdyti (piniginiai narių įnašai, finansinė valstybės parama). Šios nuosavybės teisės subjektai galėjo būti įvairios visuomeninės organizacijos, pvz., profesinės sąjungos, įvairios mokslo ar sporto sąjungos.

⁵⁰¹ Tarybinių laikų teisės doktrina teigė, kad valstybinė nuosavybė yra „aukščiausia ir pagrindinė socialistinės nuosavybės teisės forma“ (PAKALNIŠKIS, V., *et al. Tarybinė teisė*. Mintis 1982, p. 116), kuriai priklausė: žemė, jos gelmės, vandenys, miškai, bankai valstybės įmonių turtas, miestų butų fondas, gamybos produktai (Konstitucijos 11 str.). Svarbu paminėti, kad, priešingai nei kitų subjektų, valstybės nuosavybės teisės objektai neribojami ir valstybei gali priklausyti bet kuris turtas. Žemė, jos gelmės, vandenys ir miškai Konstitucijos pripažįstami išimtinės valstybinės socialistinės nuosavybės teisės objektais ir negalėjo būti kitų subjektų nuosavybė bei prekinės apyvartos objektai. Kolūkiams, kitoms kooperatinėms bei visuomeninėms organizacijoms ar piliečiams šie objektai valstybės nustatyta tvarka galėjo būti suteikiami tik naudotis.

Paminėtina, kad valstybinė nuosavybė priklausė ne išimtinai Lietuvos TSR, viso valstybinio turto savininkė buvo TSR Sąjunga, o Lietuvos TSR nuosavybės teisę įgyvendino tik pagal jai suteiktą kompetenciją per sąjunginius ir respublikinius valdžios ir valdymo organus.

⁵⁰² Kolūkinė-kooperatyvinė nuosavybė sudarė kolūkių, kitokių kooperatinių organizacijų gamybos priemonės ir produkcija. Praktikoje šios nuosavybės teisės subjektai buvo visi respublikiniai kolūkiai, vartotojų kooperatyvai ir jų sąjungos, gyvenamųjų namų statybos kooperatyvai ir kitokios kooperatinės organizacijos. Kolūkinė-kooperatyvinė nuosavybė skyrėsi nuo visos liaudies nuosavybės suvisuomeninimo lygiu: šio subjekto nuosavybė yra grupinė – gamybos priemonės ir darbo produktai priklauso ne visai liaudžiai, o atskiriems kolektyvams (plačiau: Plačiau: PAKALNIŠKIS, V., *et al. Tarybinė teisė <...>*, p. 117.).

Taigi tik šios trys nuosavybės formos (valstybinė (visaliaudinė), kolūkinė-kooperatyvinė nuosavybė, profsajungų ir kitokių visuomeninių organizacijų) sudarė Lietuvos TSR socialistinę nuosavybės teisę. Priešingai nei 1940 m. Konstitucijoje, neliko teisės normų apie „privačių pavienių valstiečių, amatininkų ir naminių gamintojų ūkius“, t. y. privatinę nuosavybę įtvirtinančių teisės normų. Šių normų pašalinimas iš Konstitucijos teksto buvo pagrįstas tuo, kad šios normos skatino „svetimo darbo, kito žmogaus išnaudojimą“, kas „yra nesuderinama su brandaus socializmo sąlygomis“⁵⁰³. Tarybinės teisės literatūroje nurodoma, kad Konstitucijos 17 str. nustatyta daug tikslesnė norma, kad „Lietuvos TSR sutinkamai su įstatymu leidžiama namudinių verslų ir kitų rūšių veikla, pagrįsta vien pačių piliečių ir jų šeimos narių darbu. Valstybė reguliuoja individualią darbinę veiklą, užtikrindama jos naudojimą visuomenės interesams“⁵⁰⁴. Tačiau realiai asmuo, įgyvendindamas tokią ūkinę veiklą, negalėjo veikti visiškai laisvai, nes jį ribojo kiti teisės aktai, nustatantys, kad asmenims gali priklausyti tik toks turtas, kuris reikalingas žmogaus poreikiams, ir toks objektų pavyzdinis sąrašas pateikiamas, pvz., Lietuvos TSR civilinio kodekso 109 str., tai: darbo pajamos, santaupos, gyvenamasis namas, pagalbinių namų ūkio, apyvokos bei asmeninio vartojimo reikmenys. Be to, šis turtas negalėjo būti naudojamas nedarbo pajamoms gauti (negalėjo būti gamybos priemonės) ir buvo apskaitomas⁵⁰⁵. Taigi jokia laisva ekonominė veikla ir iniciatyva, dėl kurios buvo galima gauti pajamų (turto), nebuvo galima.

Lietuvos TSR 1978 m. Konstitucijoje įtvirtinus socialinės nuosavybės teisę ir eliminavus privatinę nuosavybę asmens ekonominės veiklos laisvės pagrindai buvo iš esmės panaikinti. Buvo atsisakyta minties, kad laisvoji rinka yra tinkama priemonė teisingiems ekonominiams mainams. Privatus fizinis ar juridinis asmuo negalėjo laisvai įgyvendinti ūkinės veiklos laisvės, kuri

⁵⁰³ LAPINSKAS, K., *et al.* *Lietuvos TSR <...>*, p. 81.

⁵⁰⁴ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija. Iš: *Lietuvos valstybės konstitucijos <...>*, p. 152.

⁵⁰⁵ Buvo nustatoma tam tikras „kiekis“ asmens nuosavybės, pvz., laikomų gyvulių skaičius, buvo ribojamas gyvenamųjų namų bei jų ploto dydis (pvz., kartu gyvenantys sutuoktiniai ir jų nepilnamečiai vaikai galėjo turėti tik vieną gyvenamąjį namą, kurio bendras plotas ne didesnis nei 130 kv. m. (plačiau: PAKALNIŠKIS, V., *et al.* *Tarybinė teisė <...>*, p. 118.).

tarybinėse Konstitucijose buvo *expressis verbis* net neminama, o pagrindiniu ekonominių santykių subjektu tapo valstybė. Valstybė ūkinėje veikloje tapo pagrindiniu tiesioginiu ir netiesioginiu ūkio dalyviu: iš vienos pusės ji centralizuotu planu reglamentavo ekonominius santykius, o iš kitos pusės ji buvo pagrindinė šių santykių dalyvė. Kaip teisingai mini G. Lastauskienė, buvo panaikintas bet koks valstybės ir ekonomikos dualumas – valstybė ir ekonomika tapo vienu dariniu⁵⁰⁶.

Atlikta trumpa Lietuvos TSR 1940 m. ir 1978 m. Konstitucijų analizė parodė, kad nors šiuose teisės aktuose daug dėmesio buvo skiriama ūkio santykių reguliavimui, ekonominės veiklos laisvės pagrindai nebuvo konstituciškai įtvirtinti. Tam įtakos turėjo pasikeitusi ekonominė santvarka, t. y. Tarybų Lietuvai perėjus prie planinės ekonomikos ir suvisuomeninus nuosavybę, atskiro asmens ūkinės veiklos laisvė tapo negalima ir buvo išbraukta iš konstitucinių nuostatų.

2.4.5.3. Naujos LTSR Konstitucijos projektavimas 1988–1990 m.

1990 m. atkūrus nepriklausomybę, ekonominės laisvės garantijos ne iš karto buvo inkorporuotos į Lietuvos teisinę sistemą. Naujai susikūrusios valstybės valdžiai ir ūkio subjektams, kurie po ilgo ūkinės veiklos laisvės uždraudimo laikotarpio norėjo imtis ūkinės veiklos, reikėjo perprasti rinkos ekonomikos sąlygas, išmanyti sąžiningo verslo reikalavimus, sukurti teisinius santykius tarp ūkio subjekto ir valstybės bei tarp pačių ūkio subjektų. Tai nebuvo lengva, nes iki tol galioję socialistinės ideologijos imperatyvai, paremti privatinės nuosavybės uždraudimu, sutarčių laisvės varžymu, draudimu užsiimti ūkine ar komercine veikla, juridinių asmenų civilinio teisinio subjektiškumo ribojimu, neturėjo nieko bendra su racionaliais ekonomikos pagrindais. Be to, Lietuvos ekonominių santykių reguliavimas priklausė ne nuo pačios valstybės

⁵⁰⁶ LASTAUSKIENĖ, G. Ūkinės veiklos <...>, p. 114.

valdžios galių, o nuo Tarybų Sąjungos aparato sprendimų⁵⁰⁷. Atsižvelgiant į tai, svarbiausias uždavinys „kovoiant už ūkinės veiklos laisvės atkūrimą“ buvo pačios valstybės ekonominė laisvė, o vėliau – privačios nuosavybės bei sutarčių laisvės principų garantavimas⁵⁰⁸.

Vertinant asmens ūkinės veiklos laisvės genezę retrospektyviai, galima teigti, kad ekonominės laisvės idėja „grįžo“ iki Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės Akto priėmimo. Jau nuo 1988 m. masiniuose renginiuose, spaudoje⁵⁰⁹ vis atkakliau reikalauta atkurti ne tik politines teises, bet ir ekonominį valstybės savarankiškumą. 1988 m. spalio 22–23 d. Vilniuje vykusiame Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime (toliau – Suvažiavimas) buvo pasisakyta prieš centralizuotą komandinį valdymą ir keliama Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija, kurios pagrindinė idėja – „įteisinti realų ir suinteresuotą savininką-šeimininką socialiai aprėptinos bendrijos – Respublikos liaudies asmenyje⁵¹⁰“. Atmetant tariamą ir akivaizdžiai susikompromitavusį Sovietų Sąjungos vieningumą, kurio esmė – centralizuotas komandinis valdymas, o pasekmės – didelis prekių deficitas, nesubalansuota ekonomika, žemas pragyvenimo lygis, buvo siūlomas atskirų Sovietų Sąjungos valstybių „savarankiškas ūkininkavimas“ bendroje Sąjungos rinkoje ir ekvivalentiniai mainai. Taigi buvo siekiama, kad Lietuvos ekonominę politiką

⁵⁰⁷Plačiau apie ekonomines problemas Lietuvos ūkiui pereinant prie rinkos ekonomikos žr.: MARTIŠIUS, S. Lietuvos ūkis prie XX amžiaus slenksčio: ekonominiai pasvarstymai. Iš *Lietuvos ūkio plėtros problemos ir perėjimo procesas*: 1998 m. lapkričio 26 d. respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius: 1998, p. 102.

⁵⁰⁸Analogišką ekonominių santykių Lietuvoje vystymosi darbotvarkę pateikė JAV ekonominių tyrimų organizacijos „Heritage Foundation“ ekspertai 1990 m. vykusioje konferencijoje: „Perėjimas į Lietuvos laisvę ir suklestėjimą: ekonominės reformos projektas“. Plačiau apie tai žr.: Lietuvos Respublikos ekonomikos ministerijos Lietuvos ekonomikos institutas. *Lietuvos kelias* <...>, p. 13.

⁵⁰⁹VITKŪNAS, A. Socializmo ekonominių dėsnių antimarksistinių koncepcijų kritika. *Liaudies ūkis*, 1986, Nr. 6, p. 21–23; VILKAS, E. Teorinės ūkio mechanizmo problemos. *Liaudies ūkis*, 1987, Nr. 12, p. 3–4; PRUNSKIENĖ, K. Ar yra alternatyva ekonominiam respublikų savarankiškumui. *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 3, p. 2–4; ANTANAVIČIUS, K.; VAGNORIUS, G. Lietuvai – ekonominį savarankiškumą! *Atgimimas*, 1988 m. spalio 21 d., Nr. 4, p. 3–5; PRUNSKIENĖ, K., et al. Kaip padėti Lietuvos ekonomikai? (Iš pirmojo Pasaulio lietuvių verslininkų suvažiavimo Vilniuje dalyvių pasisakymų). *Liaudies ūkis*, 1990, Nr. 10, p. 19–20.

⁵¹⁰Plačiau apie Lietuvos iškeltą ekonominio savarankiškumo koncepciją žr.: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. *Steigiamasis Suvažiavimas. 1988 m. birželio 22–23*. Vilnius: Mintis, 1990, p. 24.

formuotų ne Sovietų Sąjungą, o Lietuvos tautą, ir kad Lietuva taptų nepriklausoma „žaidėja“ ekonomikos arenoje.

Suvažiavime priimtoje bendrojoje programoje⁵¹¹ skelbta, kad Sąjūdis reikalauja Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo, kaip būtinos sudedamosios suvereniteto dalies. Be to, šioje programoje pasisakyta už privatinės nuosavybės laisvę, kuri yra būtina ūkinės veiklos sąlyga, ir už paties asmens teisę „laisvai naudoti savo galias pasirinktoje veikloje ir gauti už tai teisėtą atlyginimą“⁵¹². Bendruose programos nuostatuose pabrėžta, kad Sąjūdis sieks pašalinti stalinizmo ir sąstingio padarinius, įgyvendinti viešumą ir demokratiją, socialinį teisingumą ir „konstitucines garantijas sutvarkyti ūkį“⁵¹³. Sąjūdis palaikė „kooperatinio ir individualaus ekonomikos sektoriaus plėtojimą visose ūkio šakose (išskyrus valstybės monopolizuotas šakas)“⁵¹⁴. Tačiau buvo deklaruojama, kad reikia subalansuoti teisinius santykius tarp vartotojo ir ūkio subjekto, taip pat skatinti sąžiningą konkurenciją.

Sąjūdžio bendrosios programinės ir jas konkretizuojančios Steigiamojo suvažiavimo rezoliucijų nuostatos teisės doktrinoje vertinamos kaip savita konstitucionalizmo išraiška, kurios konstitucinės iniciatyvos turėjo ypatingą reikšmę vėlesnei konstitucionalizmo raidai Lietuvoje⁵¹⁵. Aptariant ūkinės veiklos laisvės vystymosi genezę 1988–1990 m. Lietuvoje, teigtina, kad Sąjūdžio „konstitucinė veikla“ turėjo įtakos pirmiesiems ekonominės laisvės kūrimosi etapams nepriklausomybę atgaunančioje valstybėje. Sąjūdžio bendrojoje programoje ir ją konkretinančiose rezoliucijose deklaruotos pozicijos buvo vėliau atsiradusių konstitucinės ir ordinarinės teisės pokyčių akstinas⁵¹⁶.

⁵¹¹ Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio bendroji programa. Iš: Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. *Steigiamasis Suvažiavimas*. <...>, p. 203–216.

⁵¹² *Ibidem*, p. 207.

⁵¹³ ŽILYS, J. Visavertės nuosavybės teisės ir ūkio sistemos konstitucinių pagrindų genezė. Teisiniai tekstai ir kontekstai. Iš: ŽILYS, J., *et al. Privatinės teisės* <...>, p. 16.

⁵¹⁴ *Ibidem*, p. 214.

⁵¹⁵ ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė* <...>, p. 39.;

ŽILYS, J. Konstitucija kaip laisvės raiškos teisinė politinė forma [interaktyvus]. *Parlamentinės studijos*, 2006, nr. 6 [žiūrėta 2014 m. liepos 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr6/6_Teise_Zilys.htm>.

⁵¹⁶ Paminėtina, kad Sąjūdžio priimtoje bendrojoje programoje formuluojant Lietuvos ekonominės raidos tikslus vadovautasi 1988 m. parengta Mokslų akademijos Ekonomikos instituto Lietuvos ekonominio savarankiškumo koncepcija. Šios reformos iniciatorius buvo prof. K. Antanavičius, kuris subūrė grupę

Pvz., jau 1989 m. LTSR Konstitucijos 11 str. pašalinus nuostatą „valstybinė nuosavybė – bendras visos tarybinės liaudies turtas, pagrindinė socialistinės nuosavybės forma“ ir įrašius, kad „Žemė, jos gelmės, vidaus ir teritoriniai vandenys, miškai ir kiti gamtos išteklių yra Respublikos nacionalinis turtas ir išimtinė Lietuvos TSR nuosavybė“⁵¹⁷, buvo padėtas Lietuvos ekonominės savivaldos pagrindas.

Minėtos konstitucinės pataisos paskatino priimti naują įstatymą „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“⁵¹⁸, kurio svarbiausias uždavinys buvo parengti tokias valstybinės nuosavybės teisinės sistemos reformos principus, kurie leistų Lietuvos ūkio sistemą atiboti nuo SSRS ūkio sistemos. Lietuvos ūkio subjektai taip pat turėtų tapti savarankiškesni. Anot J. Žilio, Lietuvos ekonominio savarankiškumo samprata buvo grindžiama tuo, kad Lietuva turi tapti suverene valstybe, kuri savarankiškai įgyvendina socialinę ir ekonominę politiką, atitinkančią jos gyventojų interesus⁵¹⁹. Įstatyme formuojami ūkinės veiklos laisvės pagrindai nustatant, kad „<...> ūkio juridiniai ir fiziniai asmenys, išskyrus autonomines valstybės įmones, turi visišką gamybinį-ūkinį, finansinį ir komercinį savarankiškumą <...>, ūkio juridiniai ir fiziniai asmenys nėra tiesiogiai pavaldūs valstybiniais valdymo organams, o jų tarpusavio santykiai reglamentuojami sutartimis“⁵²⁰.

Šiame teisės akte buvo suformuluoti ekonominių santykių principai:

1) nuosavybės formų įvairovė; 2) rinkos santykiai; 3) ūkinės veiklos laisvė;

ekonomistų (E. Vilkas, A. Dobrovolskis, K. Glaveckas, K. Prunskienė ir kt.), kritiškai vertinusių planinę ekonomiką. K. Antanavičius taip apibūdino šios koncepcijos esmę: „Koncepcijoje sprendžiami du fundamentalūs klausimai: 1) panaikinti į bankrotą vedantį supercentralizmą, suteikti ūkio valdymo iniciatyvą tikriesiems šeimininkams, darbo kolektyvams ir tarnautojams, atkurti suverenias respublikos ekonomines teises; 2) atsisakyti administracinių komandinių valdymo metodų, pakeisti juos ekonominiais santykiais, lygiateisiškumą ir laisvanoriškumą įteisinančiais ekvivalentiniais mainais (...) rinkose.“ (Plačiau: ŽILYS, J. Visavertės nuosavybės teisės ir ūkio sistemos konstitucinių pagrindų genezė. Teisiniai tekstai ir kontekstai. Iš: ŽILYS, J., et al. *Privatinės teisės <...>*, p. 17–19; ŠIMĖNAS, A. *Ekonomikos reforma Lietuvoje*. Vilnius: Pradai, 1996, p. 29.)

⁵¹⁷ Lietuvos TSR įstatymas „Padaryti pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijoje (Pagrindiniame įstatyme)“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1989, Nr. 15-166.

⁵¹⁸ Lietuvos TSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1989, Nr. 15-168.

⁵¹⁹ Plačiau: ŽILYS, J. Visavertės nuosavybės teisės ir ūkio sistemos konstitucinių pagrindų genezė. Teisiniai tekstai ir kontekstai. In: ŽILYS, J., et al. *Privatinės teisės <...>*, p. 34.

⁵²⁰ Lietuvos TSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1989, Nr. 15-168.

4) ūkio valdymo decentralizavimas; 5) ekonomikos valstybinis reguliavimas. Apibūdinant rinkos santykius teigta, kad Lietuvoje veikia gamybos priemonių, vartojimo reikmenų ir paslaugų, inovacijų, darbo jėgos, kapitalo ir valiutos rinka, kuri palaikoma ir plėtojama ekonominėmis ir teisinėmis priemonėmis. Kartu buvo nustatyta, kad „Lietuvos aukščiausieji valstybinės valdžios ir valdymo organai Respublikos gyventojų interesais kontroliuoja kainas ir reguliuoja rinkos santykius“⁵²¹. Ekonominio savarankiškumo pagrindus formuojančiame įstatyme pabrėžta, kad ekonominiai santykiai grindžiami nuosavybės formų įvairove. Savininkui garantuota teisė turtą valdyti, juo naudotis ir disponuoti. Nors privatinės nuosavybės teisės atkūrimas tiesiogiai ir nebuvo konstatuotas, tačiau nuosavybės santykių turinio norminis atskleidimas bylojo apie kryptingą orientaciją skatinti privatinės nuosavybės santykius. Todėl, jau 1990 m. padarius LTSR Konstitucijos 2 skirsnyje „Ekonominė sistema“ pakeitimus (išbraukiant visus straipsnius, kuriuose deklaruoti socializmo ekonomikos principai), buvo paskelbta, kad Lietuvos nuosavybės sąvoką sudaro piliečių privatinė nuosavybė; piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė; valstybinė nuosavybė⁵²². Visiems nuosavybės savininkams garantuotas savarankiškumas įgyvendinant nuosavybės teisę ir vienodas teises gynimo priemones.

Atsižvelgiant į minėtas konstitucines normas 1990 m. vasario 12 d. LTSR Aukščiausioji Taryba priėmė Nuosavybės pagrindų įstatymą⁵²³, kuriame buvo įtvirtinta privatinė nuosavybė bei savininko teisė naudoti savo turtą bet kokiai ūkinei-komercinei ar kitai įstatymais neuždraustai veiklai⁵²⁴. Įstatymas sukūrė

⁵²¹ ŽILYS, J. Visavertės nuosavybės teisės ir ūkio sistemos konstitucinių pagrindų genezė. Teisiniai tekstai ir kontekstai. In: ŽILYS, J., et al. *Privatinės teisės* <...>, p. 34–35.

⁵²² Lietuvos TSR įstatymas „Padaryti pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 2 skirsnyje „Ekonominė sistema“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 7-165.

⁵²³ Lietuvos TSR „Nuosavybės pagrindų įstatymas“. *Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 7-165.

⁵²⁴ Tokiu būdu Lietuvoje leistos visos įstatymais neuždraustos nuosavybės formos: individuali, šeimos, valstiečio ūkio, kooperatyvo, akcinės bendrovės, ūkinės asociacijos, visuomeninės organizacijos, vietos savivaldybės, valstybės, Lietuvos ir kitų valstybių bendrų įmonių ir kitos. Plačiau: Žilys, p. 44–45.

fizinių ir juridinių asmenų juridines prielaidas užsiimti komercine veikla⁵²⁵. Visos minėtos konstitucinės ir ordinarinės teisės korekcijos, lėmusios Lietuvos ekonominės savivaldos užtikrinimą bei privačios nuosavybės ir sutarčių laisvės garantavimą, sudarė sąlygas formuoti Lietuvoje ūkinės veiklos laisvės pagrindams⁵²⁶.

Trumpa teisinių ir ekonominių aplinkybių analizė leidžia teigti, kad po beveik penkiasdešimt metų trukusios centralizuotos planinės ekonomikos ekonominio liberalizmo idėjos po truputį „atgimė“, buvo siekiama garantuoti ūkio subjektams laisvę pasirinkti ir vykdyti ūkinę veiklą, o valstybei vietoj rinkos reguliavimo funkcijos suteikti apsauginę funkciją – reglamentuoti ūkinės veiklos procesus taip, kad būtų garantuota ūkinės veiklos laisvė. Pirmiesiems ekonominės laisvės kūrimosi etapams Lietuvoje 1988–1990 m. didžiulės įtakos turėjo Sąjūdžio bendrojoje programoje bei ją konkretizuojančiose Steigiamojo suvažiavimo rezoliucijose išreikštos konstitucinės iniciatyvos, kurios buvo itin svarbios vėlesnei šios laisvės konstitucionalizavimo raidai Lietuvoje.

2.4.6. Lietuvos Respublikos 1990 m. Laikinis Pagrindinis Įstatymas: lakoniška fundamentali korekcija

Atkūrus nepriklausomybę ir priėmus Laikinąją Konstituciją⁵²⁷ – Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą⁵²⁸, kurio formą ir turinį veikė iki 1990 m. kovo 11 d. galiojusi LTSR Konstitucija, ekonominiame valstybės gyvenime iš esmės niekas nepasikeitė, nes LPI pirminė paskirtis buvo sudaryti konstitucines prielaidas

⁵²⁵ Paminėtina, kad priimant šį įstatymą jokių prieštaravimų nekilo, tai įrodo Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1990 m. vasario 12 d. posėdžio stenograma (plačiau apie šios dienos posėdį: *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija*. 1990 m. vasario 7–9 d., 1990 m. vasario 12–14 d. – Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1990, p. 267–308.

⁵²⁶ Šiai nuomonei pritartų ir teisės doktrina, nurodanti, kad nuosavybės santykių „sutvarkymas“ atvėrė kelią verslo plėtrai ir investiciniams procesams. PAKALNIŠKIS, V.; VAITKEVIČIUS, S. *Nuosavybės santykių transformavimas Lietuvoje 1989–1992 m. Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2013, p. 11.

⁵²⁷ Paminėtina, kad 1990 m. kovo 11 d. priėmus Lietuvos Respublikos įstatymą „Dėl 1938 metų gegužės 12 dienos Lietuvos Konstitucijos galiojimo atstatymo“ buvo nutrauktas 1978 m. balandžio 20 d. Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo), taip pat 1977 m. spalio 7 d. TSRS Konstitucijos (Pagrindinio Įstatymo) bei kitų SSRS įstatymų galiojimas Lietuvos Respublikos teritorijoje.

⁵²⁸ Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 9-224.

spręsti neatidėliotinus atkurtos valstybės, visuomenės organizavimo klausimus. Taigi ekonominiai santykiai liko antrame plane. Tačiau ir pirminiame Konstitucijos variante buvo tam tikrų nuostatų, kurios leido laisvai formuotis ūkinei veiklai naujai atkurtoje valstybėje: pirma, LPI 4 skirsnio „Ekonominė sistema“ analizė rodo, kad LPI deklaravo nepriklausomos Lietuvos Respublikos ekonominę savivaldą; antra, LPI 44 str. konstatuota privačios nuosavybės teisė, nurodant, kad Lietuvos ekonominės sistemos pagrindas yra Lietuvos Respublikos nuosavybė, kurią sudaro piliečių privatinė nuosavybė, piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė ir valstybinė nuosavybė. Lietuvos Respublika garantavo visiems nuosavybės subjektams galimybę savarankiškai valdyti jiems nuosavybės teise priklausančius objektus, jais naudotis ir disponuoti pagal Lietuvos įstatymus. Nuosavybės teisėms įgyvendinti savininkams buvo suteikta teisė samdyti kitus asmenis. Trečia, LPI 3 skirsnio „Pagrindinės Lietuvos Respublikos piliečio teisės, laisvės ir pareigos“ 18 str. suteikė Lietuvos Respublikos piliečiams teisę pasirinkti „užsiėmimo rūšį ar darbą pagal pašaukimą, sugebėjimus, profesinį pasirengimą, išsilavinimą“.

2.4.7. Dabartinės Konstitucijos projektai 1991 ir 1992 m.: ūkio pagrindų ekonominės teisinės koncepcijos

Galiojant LPI, darėsi vis akivaizdžiau, kad valstybingumo, demokratijos, laisvosios rinkos plėtra diktuoja naujos Konstitucijos poreikį. Ekonominiuose santykiuose buvo svarbu apibrėžti valstybės valdžios konstitucines galias ūkio srityje, nustatant jos kompetencijas, konstitucines atsvaras ir bendradarbiavimą su ūkio subjektais; konstituciškai įtvirtinti ūkinės veiklos subjektų teises ir laisves, jų gynimo būdus. Poreikį priimti naują Konstituciją rodė Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir įvairių politinių partijų bei draugijų parengti ir paskelbti Konstitucijų projektai. Daugiau nei penkių tokių projektų, parengtų 1990–1992 m., konkurencija, tiksliau – konfrontacija, vyko valdžios sąrangos (skirtingos pozicijos dėl Seimo, Vyriausybės ir Prezidento įgaliojimų, Konstitucinio Teismo institucijos ir t. t.) klausimu, tačiau politinių jėgų interesai

susikirsdavo ir dėl žmogaus teisių ir laisvių bei pareigų. Nesigilinant į visas minėtų projektų subtilybes – toliau nagrinėjamos (chronologine tvarka – pagal paskelbimo visuomenei svarstyti datą) ir lyginamos kai kurios projektuose formuluojamos ūkinės veiklos laisvės koncepcijos gairės, geriausiai atspindinčios galimų konstitucinio reguliavimo kelių pasirinkimo įvairovę.

1991 m. gegužės 10 d. visuomenei buvo pateikti svarstyti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo iniciatyva sudarytos Konstitucijos projekto rengimo grupės parengti Lietuvos Respublikos Konstitucijos koncepcijos metmenys (toliau – Metmenys)⁵²⁹. Nors šis politinis teisinis dokumentas, pasak J. Žilio, ir nesuvaizdina konkretaus reguliuojančio vaidmens Lietuvos konstitucionalizme, tačiau jis svarbus tuo, kad išreiškia to meto Lietuvos politinės teisinės kultūros pagrindinius bruožus, o jo nuostatos akivaizdžiai atsispindi ne tik įvairiuose Konstitucijos projektuose, tačiau ir pačioje 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje⁵³⁰. Metmenys *expressis verbis* neįtvirtino ūkinės veiklos laisvės šalia kitų deklaruojamų žmogaus ir piliečio teisių ir laisvių, tačiau dokumento preambulėje nurodoma, kad „Lietuvos ūkis grindžiamas nuosavybės teise ir privačia iniciatyva. Konstitucija draudžia rinkos monopolizavimą ir saugo konkurencijos laisvę, nustato ūkio valstybinio reguliavimo ribas, finansų sistemos funkcionavimo, biudžeto sudarymo ir vykdymo tvarką. Įstatymai turi saugoti, kad ūkinė iniciatyva nekenktų bendrai gerovei, piliečių teisėms ir laisvėms⁵³¹.“

Originalią Konstitucijos versiją pasiūlė amerikiečių teisininkai L. Wyman ir B. Johnson. Pateiktas Konstitucijos projektas pagrįstas prezidentine valdymo forma ir jame vadovaujama amerikietiška konstitucine tradicija. Išdėstytos įdomios nuostatos, susijusios su ūkinės veiklos laisve. Ekonominė laisvė čia neįvardijama *expressis verbis*, tačiau projekto 5 skyriuje „Teisės ir pareigos“ yra

⁵²⁹ Konstitucijos koncepcijos metmenys parengti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1991 m. balandžio 25 d. Iš VAIČAITIS, V., A. *Hermeneutinė teisės samprata ir Konstitucija*. Vilnius: Justitia, 2009, p. 83.

⁵³⁰ ŽILYS, J. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link. *Justitia*, 2001, Nr. 3, p. 6.

⁵³¹ Konstitucijos koncepcijos metmenys parengti Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1991 m. balandžio 25 d. Iš VAIČAITIS, V., A. *Hermeneutinė teisės<...>*, p. 84.

garantuojamos esminės ūkinės veiklos laisvės sąlygos: privačios nuosavybės teisė bei sutarties laisvė⁵³². Pabrėžiama, kad šios teisės ir laisvės turi būti įgyvendinamos „laikantis Vakarų civilizacijos ir teisės principų“. Projekte konstatuojama, kad šios teisės ir laisvės nėra absoliučios, nes „niekas [...] negali būti aiškinama kaip draudžias Seimui priimti šiuo klausimu tinkamus įstatymus“⁵³³. Projekto antro skyriaus „Įstatymų Leidžiamoji valdžia“ 4 str. netradiciškai nurodyti teisiniai santykiai (pvz., „sutarčių ir įsipareigojimų“, „nekilnojamojo turto, nuomos, rentos ir nuosavybės perdavimo“, „bendrijų, bendrovių, kooperatyvų bei kitų komercinių įmonių“ ir kt.), kurie tiesiogiai ar netiesiogiai susiję su ūkinės veiklos laisvės garantavimu ir kuriuos Seimas per ketverius metus nuo Konstitucijos įsigaliojimo turi reglamentuoti naujuose kodeksuose. Šis Konstitucijos projektas buvo nepopuliarus Lietuvos visuomenėje ir dažnai kritikuojamas teisinės bendruomenės⁵³⁴.

1992 m. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumas patvirtino Laikinąją komisiją Konstitucijos projektui (toliau – Laikinoji Komisija) parengti, kuri 1992 m. kovo 30 d. pateikė Lietuvos Konstitucijos projektą svarstyti parlamentui⁵³⁵. Galima teigti, kad ūkinės veiklos laisvės idėja *expressis verbis* atskleista projekto 42 str. Analizuojant šį straipsnį lingvistiškai, į akis krinta ūkinės veiklos laisvę apibūdinančių sąvokų daugiareikšmiškumas. Konstitucijos projekte vietoj ūkinės veiklos laisvės vartojama privačios iniciatyvos laisvė, privati iniciatyva ir komercinė veikla, privačios iniciatyvos teisė. Projekto 42 str. nurodoma, kad privačios iniciatyvos laisvė yra garantuojama. Tačiau kartu nurodomas šios laisvės neabsolutus pobūdis, nustatant, kad privati iniciatyva ir komercinė veikla, kuria siekiama esmingai suvaržyti konkurencijos laisvę, monopolizuoti gamybą ar rinką, draudžiama. Projekte nurodoma, kad privačios iniciatyvos teisės įgyvendinimo tvarką ir

⁵³² Lowry'io Wymano ir Barnabo Johnsono Konstitucijos projektas. Iš VAIČAITIS, V., A. *Hermeneutinė teisės <...>*, p. 57.

⁵³³ *Ibidem*, p. 57.

⁵³⁴ Apie Lowry'io Wymano ir Barnabo Johnsono pateiktą Konstitucijos projektą plačiau: SINKEVIČIUS, V. 1992 m. Konstitucijos rengimas <...>, p. 889–906.

⁵³⁵ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Laikinosios komisijos Konstitucijos projektas. Iš VAIČAITIS, V., A. *Hermeneutinė teisės <...>*, p. 111.

sąlygas nustato įstatymas. Tačiau kyla logiškas klausimas: kodėl projekto rengėjai įstatymu norėjo reglamentuoti tik privačią iniciatyvos teisę, palikdami komercinę veiklą.

Laikinajai Komisijai rengiant šį Konstitucijos projektą, visuomenėje, politinėse partijose ir organizacijose, tarp mokslininkų, net ir pačioje Laikinojoje Komisijoje neretai buvo reiškiami prieštaringi, vienas kitą neigiantys požiūriai į Lietuvos Respublikos konstitucinių institutų sanklodą, jų sąveiką, valstybės institucijų įgaliojimus ir į daugelį kitų konstitucinių problemų. Dėl to 1992 m. gegužės 14 d. Sąjūdžio koalicijos „Už demokratinę Lietuvą“ ir 1992 m. rugsėjo 11 d. Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ „Lietuvos aide“ paskelbti Konstitucijos projektai (kurie tarpusavyje mažai kuo skyrėsi) pateikė nesutampančias konstitucines pažiūras, lyginant su Laikinosios Komisijos projektu. Nagrinėjant ekonominės laisvės konstitucines ištakas, minėtina, kad Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ projekte siūlomas ūkinės veiklos laisvės reglamentavimas laikytinas 1992 m. spalio 25 d. referendumu priimtos Konstitucijos ūkinės veiklos laisvės reglamentavimo pirmtaku⁵³⁶. Juridinė ūkinės veiklos laisvės formulotė beveik identiška dabar galiojančiai. Konstitucijos projekto 49 str. *expressis verbis* įvardyta asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva, kurią „valstybė reguliuoja [...] taip, kad ji tarnautų tautos bendrai gerovei“⁵³⁷. Be to, ūkinės veiklos laisvė yra ribojama draudžiant monopolizuoti rinką ir saugant sąžiningos konkurencijos laisvę. Neįprasta yra nagrinėjamo straipsnio 3 dalis, nurodanti, kad valstybės tvarkomas ūkio sritis nustato įstatymas. Ši nuostata leidžia manyti, kad Konstitucijos projekto rengėjai pasisako už valstybės teisę monopolizuoti tam tikras ūkio šakas, o tai iš dalies vertintina kaip laisvosios rinkos valstybėje paneigimas.

Konstitucijos rengimo procese iš siūlytų daugiau nei penkių Konstitucijos projektų 1992 m. liko du Konstitucijos projektai, t. y. Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ ir Laikinosios Komisijos, „kurie nors ir artėjo prie vieningos

⁵³⁶ Santaros „Už demokratinę Lietuvą“ projektas. Iš VAIČAITIS, V., A. *Hermeneutinė teisės <...>*, p. 163.

⁵³⁷ *Ibidem*, p. 163.

koncepcijos, tačiau juose buvo principinio pobūdžio skirtumų⁵³⁸. Vis labiau ryškėjant nuomonių dėl Konstitucijos skirtumams, kartu brendo įsitikinimas, kad požiūrius galima suartinti, pagaliau – kad susitarti būtina. Siekiant parengti vieną Konstitucijos projektą, kurį būtų galima teikti Tautos referendumui, buvo ieškoma politinių ir teisinių kompromisų. Tam buvo sudaryta Konstitucinių problemų derinimo grupė. 1992 m. rugsėjo pabaigoje – spalio pradžioje iš dviejų alternatyvių Konstitucijos projektų parengtas vienas vadinamasis „kompromisinis“ Konstitucijos projektas, kuris buvo pateiktas Aukščiausiajai Tarybai⁵³⁹, o vėliau – Tautos referendumui ir kurį 1992 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos piliečiai patvirtino⁵⁴⁰. Pagrindiniame valstybės įstatyme ūkinės veiklos laisvė *expressis verbis* įtvirtinta atskirame IV skirsnyje „Tautos ūkis ir darbas“, reglamentuojančiame pagal jau susiformavusią konstitucinę tradiciją Lietuvos valstybės ekonominių ir darbo santykių konstitucinius pagrindus (kaip

⁵³⁸ PRAPIESTIS, J.; ŽILYS, J. Kelias į Lietuvą<...>.

⁵³⁹ Nagrinėjant Konstitucijos projektą Lietuvos Respublikos Aukščiausioje Taryboje aršią debatų dėl konstitucinių imperatyvų, nustatančių ūkinės veiklos laisvę, nebuvo, tačiau buvo keliamos abejonės: 1) dėl ūkinės veiklos sąvokos (pvz., A. K. Leščinskas nurodė: „Jokiais būdais aš nesutinku su šituo terminu „ūkinė veikla“. Tai yra per menkas terminas. Pasaulyje yra... ir netgi mūsų Jungtinių Tautų bibliotekoje Vilniaus universitete yra specialus klasifikatorius, kuris šitos veiklos jau nebevadina ūkine veikla. Vadina ekonomine veikla. Ekonominė veikla yra platesnė samprata, ir Konstitucijoje, mano supratimu, tiktų tik šitokia sąvoka kaip ekonominė veikla. Negali būti toks menkas terminas kaip ūkinė veikla.“); 2) dėl valstybės galių riboti ūkinės veiklos laisvę (pvz., A. K. Leščinskas pasakė: „Ką daro valstybė? Pasižiūrėjus į Konstituciją, kaip į pagrindinį įstatymą, nėra atsakymo. Aš suprantu, jeigu mes kalbame apie rinkos ekonomiką, jeigu kalbame apie privačios nuosavybės teisę, tai man svarbu, kiek valstybė man leidžia veikti tomis sąlygomis, t. y. kiek jina sudaro sąlygas egzistuoti konkurencijai kaip tokiai, jai plėtotis ir tuo būdu plėtotis mano ūkinės veiklos laisvei ir mano atsakomybei už savo rezultatus. Dabar šito aš nerandu šitoje Konstitucijoje. Ne, to yra per maža. Drausti monopolį to yra per maža. Man reikia aiškiai suformuluoti ir pasakyti, kad valstybė, vykdydama savo ekonominę politiką, skatina ir plėtoja konkurenciją. Tada aš suprantu, kad vadovaudamasis savo asmeninės veiklos laisve, savo privačios nuosavybės teise aš galiu pasitikėti valstybe. O dabar man valstybė reguliuoja ūkinę veiklą, kad tarnautų tautos gerovei. Tai mane gali taip „nureguliuoti“, kad aš nei sau, nei tautos gerovei niekada nebetarnausiu. Valstybė visą laiką, ir sovietiniais metais taipogi tą pat sakė. Tarnauja tam, kad aš tarnaučiau bendrai tautos gerovei. To būti negali“. K. Antanavičius pritarė sakydamas: „...kad turi būti įrašyta „valstybė neturi teisės kištis į privačios nuosavybės pagrindu funkcionuojančias įmones, išskyrus atvejus, jeigu jos pažeidžia kokius nors įstatymus“ (plačiau apie deputatų ginčus ekonomiais aspektais: Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. spalio 29 d. neeilinio posėdžio stenograma [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 19 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=251740>).

⁵⁴⁰ Plačiau apie Konstitucijos projekto rengimą 1992 m. rugsėjo–spalio mėnesiais žr.: SINKEVIČIUS, V. 1992 m. *Konstitucijos rengimas* <...>, p. 900–903; ŽILYS, J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją: pagrindiniai teisiniai politiniai ženklai. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/naujienos/kultura/26/12807/kelias_i_lietuvos_respublikos_konstitucija_pagrindiniai_teisiniai_politiniai_zenklai>.

jau buvo minėta darbe, tokie ūkio santykius „normuojantys“ Konstitucijos skyriai buvo 1922 m. ir 1928 m. (XI sk. „Valstybės ekonominės politikos pagrindai“) bei 1938 m. (VIII sk. „Tautos ūkis“) Konstitucijose). Ūkinės veiklos laisvė buvo įtvirtinta Konstitucijos 46 str., kuriame nustatyta:

„Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva.

Valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą.

Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei.

Įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę.

Valstybė gina vartotojo interesus⁵⁴¹.

Tokiu būdu ekonominio liberalizmo idėja (atsiskleidžianti 46 str. pirmoje ir antroje dalyse) su tam tikrais socialinio teisingumo elementais (bendros tautos gerovės, gamybos ir rinkos monopolizavimo draudimo, sąžiningos konkurencijos imperatyvais bei vartotojų interesų apsauga) buvo įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje⁵⁴². Kaip mini J. Žilys, „siektą pačia bendriausia forma apibrėžti šių socialinių santykių teisinio reguliavimo parametrus tiek, kad jie konstituciškai nevaržytų raidos“⁵⁴³.

Vertinant istoriškai reikšmingas 1992 m. Konstitucijos ištakas, vis dėlto reikėtų pasakyti, kad ūkinės veiklos laisvės idėja, nežlugusi okupacijos metu ir atgimusi 1988 m. Tautos sąmonėje, nuėjo taikų konstitucionalizmo kelią iki jos įtvirtinimo pagrindiniame valstybės akte. Nors pateiktų Konstitucijos projektų gausa žymi nuomonių dėl valstybės sąrangos, dėl žmogaus teisių ir laisvių bei pareigų įvairovę, tačiau mintys dėl valstybės ekonominio gyvenimo buvo vienodos – visus vienijo siekis pereiti nuo planinės prie laisvosios rinkos ekonomikos, užtikrinti privačią nuosavybę bei ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą.

⁵⁴¹Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-104.

⁵⁴²JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Teisinės ūkinės <...>, p. 96.

⁵⁴³ŽILYS, J. Visavertės nuosavybės teisės ir ūkio sistemos konstitucinių pagrindų genezė. Teisiniai tekstai ir kontekstai. In: ŽILYS, J., et al. *Privatinės teisės* <...>, p. 69.

Apibendrinamosios pastabos

Vertinant 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas konstitucines nuostatas reikia pripažinti, kad jos išreiškia ir atspindi politinius, ekonominius, teisinius demokratijos vyksmo procesus ir jų padarinius. Siekiant suvokti šiuolaikinius asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindus būtina atsižvelgti ne tik į teisinius ar ekonominius, bet ir į istorinius šio instituto aspektus. Istorinių įvykių pažinimas leidžia atskleisti teisinio reguliavimo istorines sąlygas, t. y. pažindami praeities socialinę erdvę suprasime to meto valstybės ir atskirų ūkio subjektų politinius-ekonominius-teisinius lūkesčius.

Išanalizavus istorinius asmens ūkinės veiklos laisvės garantavimo aukščiausiu juridiniu lygmeniu aspektus, teigtina, kad asmens ekonominės veiklos laisvės ištakų randama jau Lietuvos Statutuose ir 1791 m. Konstitucijoje, tačiau ši laisvė buvo prieinama ne kiekvienam asmeniui, o tik tam tikrų socialinių grupių (luomų) atstovams, o jos ribos kito atsižvelgiant į vyravusią ekonominę doktriną (merkantilizmą, fiziokratizmą).

Ekonominio liberalizmo ir iš jo kilusių ūkinės veiklos laisvių Lietuvoje, kaip visų asmenų (neišskiriant tam tikro luomo), konstitucinio įtvirtinimo pradžia laikytini tarpukario Lietuvos valstybės konstituciniai aktai. Apibendrinant tarpukario laikotarpio konstitucinį ūkinės veiklos laisvės reglamentavimą darytina išvada, kad didžiausią įtaką šios laisvės „įsitvirtinimui“ Lietuvos konstitucinėje tradicijoje turėjo 1922 m. Konstitucija. Lietuvos Valstybės Konstitucija tapo išskirtiniu Lietuvos konstituciniu šaltiniu, kuris ne tik paklojo demokratinius valstybingumo pamatus, bet ir atspindėjo atgimstančios ekonomiškai nepriklausomos lietuvių tautos lūkesčius bei socio-ekonominius siekius. Atsižvelgiant į susiklosčiusias ekonomines aplinkybes, pirmojoje nuolatinėje tarpukario Konstitucijoje buvo įtvirtintas 1919 m. Veimaro Konstitucijos nulemtas tarpinis tarp kapitalizmo ir socializmo ūkio reguliavimo modelis: viena vertus, garantuojantis individo privačią nuosavybę bei ekonominę iniciatyvą ir laisvę, kita vertus, siekiantis išvengti piktnaudžiavimo ekonomine valdžia, nustatant galimybę valstybei aktyviai

veikti ūkinį šalies gyvenimą. Taigi asmens ūkinės veiklos laisvė pirmą kartą Lietuvos konstitucionalizmo istorijoje eksplicitiškai buvo paminėta 1922 m. Konstitucijos ekonominės politikos pagrindus įtvirtinančiame IX sk. „Valstybės ekonominės politikos pagrindai“. Ši laisvė buvo įvardijama kaip „darbo ir iniciatyvos laisvė“ ir konstatavo liberalius ūkinės veiklos pradus, leidžiančius laisvai visiems Lietuvos Respublikos piliečiams (lygiais pagrindais) verstis ūkine veikla. Tačiau ekonominio liberalizmo pagrindai Konstitucijoje buvo persipynę su socialinėmis idėjomis, todėl konstituciškai pateisinamas darbo ir iniciatyvos laisvės ribojimas esant „viešajam reikalui“ ir „įstatymo keliu“. Konstitucijoje suformuluotos valstybės ekonominės veiklos laisvės gairės buvo vėliau beveik pažodžiui perkeltos į 1928 m. Konstituciją, o 1938 m. konstitucinės nuostatos, nors ir išlaikė valstybės ekonominės politikos nustatytą konstitucinę tradiciją, tačiau asmens ekonominės veiklos laisvė buvo nutolusi nuo pradinės liberaliosios koncepcijos. Šiame *lex fundamentalis* asmens ekonominė veiklos laisvė, įvardyta kaip „teisė imti ir duoti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“, buvo eksplicitiškai įtvirtinta atskirame ekonomikos politikos pagrindus nustatančiame Konstitucijos VIII sk. „Tautos ūkis“. Šios laisvės subjektai galėjo būti ne tik Lietuvos Respublikos piliečiai (kartais net akcentuojant lietuvišką tautybę), bet ir pati valstybė, kurios dalyvavimas ūkiniuose santykiuose yra pateisinamas neeksplicitiškai įtvirtinant subsidiarumo principą, t. y. kai reikalauja valstybės vieši poreikiai, valstybė tampa ūkio subjektu. Konstitucijoje minimos „teisės imti ir duoti darbo savo pasirinkimu, taip pat pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“ apribojimo sąlygos iš esmės nesiskyrė nuo 1922 m. Konstitucijos. Tačiau ši laisvė dėl susiklosčiusių ekonominių priežasčių bei dėl tautininkų proteguojamos ideologijos, iškeliančios ir išaukštinančios valstybės vaidmenį, buvo apribota nukreipiant ją veikti dėl valstybės siekiamų tikslų ir interesų. Susiformavus savitai ūkio santvarkai – valstybiniam kooperatyviniam kapitalizmui, ūkio subjektas galėjo laisvai naudotis ekonomine laisve, tačiau ji turėjo atitikti valstybės nurodytas ūkio kryptis ir nustatytus griežtus ekonominius rėmus. Atsižvelgiant į tai bei į atliktą tarpukario Lietuvos valstybės

konstitucinių aktų analizę, teigtina, kad 1922 m. Konstitucijoje suformuluotos valstybės ekonominės veiklos laisvės gairės vertintinos kaip šiuolaikinės Lietuvos konstitucinis paveldas, padaręs didžiausią įtaką 1992 m. spalio 25 d. Konstitucijoje paskelbtoms ūkio reguliavimo apibrėžtims.

Tarpukario metu suformuoti konstituciniai asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindai buvo iš esmės paneigti Lietuvos TSR 1940 m. ir 1978 m. Konstitucijose įtvirtinus naują ekonominę santvarką, t. y. Tarybų Lietuvai perėjus prie centralizuotos planinės ekonomikos ir suvisuomeninus nuosavybę, atskiro asmens ūkinės veiklos laisvė tapo negalima ir buvo išbraukta iš konstitucinių nuostatų. Ekonominio liberalizmo idėjos po penkiasdešimt metų trukusios centralizuotos planinės ekonomikos po truputį „atgimė“ 1988–1990 m. Sąjūdžio bendrojoje programoje bei ją konkretizuojančiose Steigiamojo suvažiavimo rezoliucijose, kuriose išreikštos ekonominės konstitucinės iniciatyvos buvo itin svarbios vėlesnei asmens ūkinės veiklos laisvės konstitucionalizavimo raidai Lietuvoje. 1991 ir 1992 m. rengti „atgimusios Lietuvos“ Konstitucijos projektai liudija, kad visų projektų rengėjai kėlė tą pačią idėją – pereiti nuo planinės prie laisvosios rinkos ekonomikos, pagrįstos klasikinės ekonomijos ideologija, užtikrinant privačią nuosavybę bei ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą, suteikiant ūkio subjektams laisvę pasirinkti ūkinę veiklą ir ją vykdant priimti atitinkamus sprendimus, o valstybei vietoj rinkos, išteklių, prekių ir paslaugų paskirstymo reguliacinės funkcijos suteikiant apsauginę funkciją, t. y. reglamentuoti ūkinės veiklos procesus taip, kad būtų garantuota asmens ūkinės veiklos laisvė.

3. LIETUVOS 1992 M. KONSTITUCIJOJE GARANTUOTOS ASMENS ŪKINĖS VEIKLOS LAISVĖS DOKTRININĖ SAMPRATA

Atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę, vis labiau buvo juntamas naujos Konstitucijos poreikis, kurį diktavo valstybingumo, demokratijos ir laisvosios rinkos plėtra. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos bei įvairių politinių partijų, draugijų, mokslininkų pateiktų Konstitucijos projektų gausa rodo, kad būta įvairių nuomonių dėl valstybės sąrangos bei žmogaus teisinio statuso, tačiau mintys dėl ūkinės veiklos laisvės nesiskyrė: buvo siekiama garantuoti ūkio subjektams laisvę pasirinkti ir vykdyti ūkinę veiklą, o valstybei vietoj rinkos reguliavimo funkcijos suteikti apsauginę funkciją – reglamentuoti ūkinės veiklos procesus taip, kad būtų garantuota ūkinės veiklos laisvė. Atsižvelgiant į pateiktas idėjas asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindai atgimė 1992 m. Konstitucijoje, kurioje buvo apibrėžtos ribotos valstybės valdžios konstitucinės galios ūkio srityje, nustatant jos kompetencijas, konstitucines atsvaras ir bendradarbiavimą su ūkio subjektais; konstituciškai įtvirtintos ūkinės veiklos subjektų teisės ir laisvės, jų gynimo būdai. Siekiant detaliai išanalizuoti ūkinės veiklos laisvės konstitucinius pagrindus 1992 m. Konstitucijoje, šiame skyriuje pirmiausia trumpai aptariamas asmens ūkinės veiklos laisvės santykis su šios laisvės pagrindu – nuosavybės teise, vėliau atskleidžiama konstitucinės asmens ūkinės veiklos laisvės sąvokų įvairovė, aptariami šios laisvės subjektai, nagrinėjamos ūkinės veiklos laisvės ribojimo galimybės ir / ar būtinybės. Garantuojant konstitucinę apsaugą išskirtinė reikšmė tenka Konstituciniam Teismui. Be oficialiosios šio teismo konstitucinės doktrinos, nėra teisinių galimybių visapusiškiau pažinti ir ekonominių laisvių konstitucinės visumos. Todėl svarbu analizuoti Lietuvos Respublikos konstitucinę jurisprudenciją ir jos raidą asmens ūkinės veiklos laisvės aspektu. Atsižvelgiant į tai, šio skyriaus pabaigoje yra pateikiami konstitucinės jurisprudencijos pavyzdžiai, kuriuose analizuojami konstituciniai klausimai, susiję su asmens ūkinės veiklos laisvės turiniu, subjektu ar ribojimo sąlygomis.

Be to, sekant šio darbo sistema bei atsižvelgiant į tai, kaip buvo nagrinėti tarpukario Lietuvos asmens ekonominės veiklos konstituciniai pagrindai, svarbu palyginti ir tyrinėti kitų, ypač istoriškai-geopolitiškai artimų valstybių konstitucinės justicijos įdirbį tuo pačiu aspektu. Todėl šiame skyriuje analizuojama Lenkijos ir Vokietijos patirtis. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinio Įstatymo (1949 m.) ir Lenkijos Respublikos Konstitucijos (1997 m.) nuostatų pasirinkimą lėmė jau aptartos šiame tyrime Lietuvos konstitucinės tradicijos šių dviejų valstybių atžvilgiu. Kaip jau buvo minėta, kuriant asmens ekonominę laisvę įtvirtinančius konstitucinius imperatyvus 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje didelės įtakos turėjo 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija^{544, 545}. 1938 m. Lietuvos Konstitucijos projektas buvo parengtas vadovaujantis tautininkų liaupsinta⁵⁴⁶ 1935 m. Lenkijos Respublikos Konstitucija⁵⁴⁷.

Be to, PĮ nuostatų ir joms aiškinti bei taikyti priimtų šios šalies Konstitucinio Teismo nutarimų analizės pasirinkimą nulėmė plati doktrina, analizuojanti ūkinės veiklos laisvės vykdymo galimybes ir ribojimus. Lenkijos Respublikos ūkinės veiklos konstituciniai pagrindai yra nagrinėjami siekiant palyginti, kaip abi valstybės (Lietuva ir Lenkija), ilgą laiką gyvavusios kartu ir patyrusios panašias ekonominio gyvenimo metamorfozes, „padėjo“ ūkinės veiklos konstitucinius pagrindus.

Pabrėžtina, kad Lietuvos akademinėje bendruomenėje nebūta plačios diskusijos dėl ūkinės veiklos laisvės pagrindų 1992 m. Konstitucijoje. Retomis

⁵⁴⁴ Veimaro Konstitucijos svarbą dedant ekonominės santvarkos reguliavimo pagrindus patvirtina pirmiausia 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijos projekto svarstymo metu Steigiamojo Seimo narių pasisakymai (plačiau: *Steigiamojo Seimo darbai*, 1922 m. 47 sąs. p. 10–21.), panašus ekonominės laisvės įtvirtinimas pirmoje Lietuvos nuolatinėje Konstitucijoje ir Vokietijos Reicho Konstitucijoje juridinės technikos (nuostatų sisteminimo ir formulavimo) požiūriu bei šių dviejų konstitucinių aktų panašumus atrandanti teisės doktrina (plačiau: RÖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės <...>*, p. 428).

⁵⁴⁵ Paminėtina, kad 1919 m. Veimaro Konstitucijos tam tikri straipsniai (136–141 straipsniai) buvo inkorporuoti ir tapo dabar galiojančio Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinio Įstatymo sudedamąja dalimi.

⁵⁴⁶ Plačiau: DIRMEIKIS, B., T. Naujoji Lenkijos konstitucija. *Vairas*, 1937, Nr. 2, p. 180–187.

⁵⁴⁷ Anot M. Maksimaičio, Valstybės tarybos komisija Konstitucijos rengimo darbą pradėjo nuo išversto į lietuvių kalbą 1935 m. Lenkijos Konstitucijos teksto: vietoje žodžio „Lenkija“ įrašant žodį „Lietuva“. (Plačiau apie tai: MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės <...>*, p. 233–234.)

išimtimis laikytini E. Kūrio⁵⁴⁸, G. Lastauskienės⁵⁴⁹, T. Birmontienės⁵⁵⁰, E. Šileikio⁵⁵¹, I. Jarukaičio⁵⁵² straipsniai bei Lietuvos teisės instituto išleista mokslo studija⁵⁵³.

3.1. Asmens ūkinės veiklos laisvė ir nuosavybės teisė

Viena iš būtinųjų sąlygų ūkio subjektui vykdyti ekonominę veiklą yra teisė į nuosavybę. Ūkio subjektai Lietuvos TSR sudėtyje šios teisės neturėjo, neturėjo ir turto, kuriuo naudodamiesi galėjo vystyti ūkinę veiklą. Okupacinės valdžios nacionalizuotas ar kitais būdais neteisėtai nusavintas turtas priklausė valstybei ir tik po Lietuvos nepriklausomos valstybės atkūrimo ūkio subjektams atsirado galimybė vykdyti ekonominę veiklą: Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba 1991 m. kovo 11 d. Aktu atstatė Nepriklausomą Lietuvos Valstybę ir tą pačią dieną patvirtino Lietuvos Respublikos Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą. Šio įstatymo 44 str. (kaip jau buvo minėta ankstesniuose skyriuose) buvo nustatyta, kad Lietuvos ekonominės sistemos pagrindas yra Lietuvos Respublikos nuosavybė, kurią sudaro piliečių privatinė nuosavybė, piliečių, susijungusių į grupes (kolektyvus), nuosavybė ir valstybinė nuosavybė. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 str. nustatyta, kad nuosavybė neliečiama, nuosavybės teisės saugo įstatymai, 46 str. įtvirtinta, kad Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. Anot Konstitucinio Teismo, šiomis konstitucinėmis nuostatomis privačios nuosavybės teisė gražinta į šalies teisės sistemą⁵⁵⁴. Taigi šis konstitucinis reglamentavimas reiškė, kad ūkio subjektas gali ne tik įsigyti reikalingą ekonominiams santykiams vystyti turtą, bet ir teisę tą turtą valdyti, juo naudotis ir disponuoti vadovaujantis savo, o ne valstybės, ekonominiais

⁵⁴⁸ KŪRIS, E. Ūkinės veiklos <...>, p. 56–73.

⁵⁴⁹ LASTAUSKIENĖ, G. Ekonominiai argumentai <...>, p. 20–36.

⁵⁵⁰ BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos <...>, p. 10–53.

⁵⁵¹ ŠILEIKIS, E. Die unternehmerische Freiheit <...>, S. 1–13.

⁵⁵² JARUKAITIS, I. Europos Sąjungos <...>, p. 26–97.

⁵⁵³ AMBRAZEVIČIŪTĖ, K.; BALTRIMAS, J. ir MAURICĖ-MACKUVIENĖ, E. *Teisės į nuosavybę* <...>, p. 28–50.

⁵⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1994 m. kovo 31 d. nutarimas.

interesai, o kiti asmenys (tarp jų ir valstybės) privalo susilaikyti nuo veiksmų, pažeidžiančių savininko-ūkio subjekto teises.

Asmens ūkinės veiklos laisvės ir teisės į nuosavybę glaudus santykis yra eksplicitiškai išreikštas ne tik Konstitucijoje (46 str. 1 d.), bet dažnai pabrėžiamas daugelyje Konstitucinio Teismo aktų. Jau viename pirmųjų – 1994 m. kovo 31 d. Konstitucinio Teismo nutarimų, kuriame buvo analizuojama asmens ūkinės veiklos laisvė teikiant paskolas didinti palūkanas, ši laisvė buvo Konstitucinio Teismo išaiškinta kaip realizuojanti asmens nuosavybės teises ir pabrėžiamas integralus ekonominės veiklos laisvės ryšis su asmens nuosavybės teisėmis. O jau 1995 m. balandžio 20 d. nutarime buvo *expressis verbis* nurodyta, kad konstitucinė asmens teisė į nuosavybę yra esminė (būtina) asmens ūkinės veiklos laisvės įgyvendinimo sąlyga ir kad ribojant asmens teisę į nuosavybę yra ribojama ir asmens ūkinės veiklos laisvė. Konstitucinė jurisprudencija aiškina, kad asmens ūkinės veiklos laisvė remiasi prigimtinė žmogaus asmens laisve ir prigimtinė teise turėti nuosavybę, „kuri reiškia ir asmens teisę laisvai pasirinkti užsiėmimą ir gyvenamąją vietą, ūkinės veiklos subjektų lygiateisiškumą, teisę į sutarčių sudarymo laisvę, į (sąžiningos) konkurencijos laisvę“⁵⁵⁵. Tokia suformuota konstitucinė doktrina buvo kartojama ir kituose Konstitucinio Teismo nutarimuose, *inter alia* Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d., 2002 m. balandžio 9 d., 2011 m. sausio 6 d. nutarimuose. Paminėtina, kad Lietuvos konstitucinės kontrolės institucija Konstitucijos IV skirsnį „Tautos ūkis ir darbas“, kuriame yra įtvirtinti asmens ūkinės veiklos laisvės konstituciniai pagrindai, įvertino kaip įtvirtinantį pamatinį privačios nuosavybės vaidmenį.

Taigi konstatuotina, kad 1992 m. Konstitucijoje konstatavus teisę į privačią nuosavybę – vieną iš pamatinių žmogaus teisių, ūkio subjektui atsirado galimybė „nekliudomai daryti savo turtui bet kokią poveikį, jei tuo nepažeidžiamas įstatymas, sutartis arba trečiųjų asmenų teisės“ ir buvo suformuotas juridinis pagrindas vystyti asmens ūkinę veiklos laisvę.

⁵⁵⁵ BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos <...>, p. 20.

3.2. Asmens ūkinės veiklos laisvės konstituciniai pagrindai 1992 m.

Konstitucijoje

3.2.1. „Asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos“ samprata

Anot teisės teorijos, verslas, ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva „Lietuvoje vis dar yra gana naujos kategorijos, kurių turinys tebeplėtojamas – tiek teismų jurisprudencijoje, tiek vykdomosios ir įstatymų leidžiamosios valdžios praktikoje, tiek visuomenės sąmonėje⁵⁵⁶. Tačiau šios kategorijos yra naujos ir Vakarų pasaulyje. Priskiriant ūkinės veiklos laisvę prie ekonominių laisvių, teigtina, kad susidomėjimas ekonominėmis teisėmis Vakarų demokratinėse valstybėse nebuvo toks stiprus kaip politinėmis ir asmeninėmis teisėmis. Ekonominės teisės kartu su socialinėmis ir kultūrinėmis teisėmis dažnai įvardijamos kaip antros kartos žmogaus teisės, o asmeninės ir politinės teisės priskiriamos prie pirmosios kartos teisių. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija neklasifikavo žmogaus teisių, o šaltojo karo pasekmės turėjo įtakos žmogaus teises skirstant į tam tikras grupes ir teikiant tam tikroms teisėms „privilegijas“. Pvz., Vakarų demokratinėse valstybėse, kur vyravo rinkos ekonomikos sistema, labiau buvo akcentuojamos politinės ir asmeninės teisės, o socialistinėse valstybėse su planine ekonomika daugiau dėmesio skirta ekonominėms ir socialinėms teisėms. Tai lėmė dviejų atskirų tarptautinių teisės aktų priėmimą: Tarptautinį ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktą bei Tarptautinį politinių ir asmeninių teisių paktą. Politinės ir pilietinės teisės buvo dažnai vadinamos fundamentaliomis, prigimtinėmis, tiesiogiai taikomomis. O ekonominės teisės buvo vertinamos kaip „antrarūšės“, labiau programinės teisės. Užsienio teisės literatūroje nurodoma⁵⁵⁷, kad šis skirstymas ilgainiui išnyksta ir to patvirtinimas yra priimta Europos pagrindinių teisių chartija, tačiau vertinant nacionalinę teisės doktriną, šis skirstymas išlieka dar aktualus.

⁵⁵⁶ Vilniaus universitetas. *Krizė, teisės <...>*, p. 142.

⁵⁵⁷ HERVEY, T., K.; KENNER, J. *Economic and Social rights under EU Charter of Fundamental Rights – A Legal Perspective*. Oxford, Portland Oregon: 2003, p. 1–4.

Vertinant Lietuvos viešąjį diskursą, teisėkūros iniciatyvas, teismų praktiką bei teisės doktriną galima pastebėti, kad Konstitucijos 46 str. 1 d. įtvirtinta „ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva“ yra retai aptariama, todėl šio skyriaus tikslas yra kuo išsamiau atskleisti šios laisvės sąvoką ir turinį.

Ūkinės veiklos laisvė 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta IV skirsnio „Tautos ūkis ir darbas“, skirto, *inter alia*, asmens socialinių ekonominių teisių apsaugai ir kai kuriems valstybės ekonominiams, gamtosauginiams interesams įtvirtinti, 46 str. Šiame straipsnyje ūkinės veiklos laisvė įvardijama kaip „asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva“. Kokias konkrečias galimybes apima „asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva“, sunku išsamiai detalizuoti ne tik kalbiniu, bet ir loginiu bei sisteminiu požiūriu. Lingvistiškai analizuojant Konstitucijos 46 str. 1 d., galima būtų daryti išvadą, kad pagrindinis valstybės teisės aktas asmens ūkinės veiklos laisvę ir asmens ūkinės veiklos iniciatyvą atskiria kaip atskiras konstitucines vertybes. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrinoje jos interpretuojamos kaip integraliai susijusios bei sudarančios vieno asmens laisvės turinį, todėl toliau straipsnyje vartojama tik ūkinės veiklos laisvės sąvoka.

Analizuojant Lietuvos konstitucinę doktriną, konkrečiai apibrėžti, kas yra ūkinės veiklos laisvė, yra neįmanoma. Konstitucinis Teismas nevienareikšmiškai interpretuoja ūkinės veiklos laisvę. Konstitucinėje jurisprudencijoje ūkinė veiklos laisvė įvardijama kaip konstitucinė vertybė, konstitucinis principas ir subjektinė teisė bei laisvė. Siekiant išaiškinti konstitucinių nuostatų, reguliuojančių žmogaus teisių ir laisvių srities pagrindus, turinį, šios nuostatos konstitucinėje praktikoje pradedamos aiškinti nuo konkrečios žmogaus teisės įvardijimo konstitucine vertybe⁵⁵⁸. Ūkinės veiklos

⁵⁵⁸ Konstitucinis Teismas nėra suformulavęs apibendrintos „konstitucinės vertybės“ sąvokos bei pateikęs baigtinio konstitucinių vertybių sąrašo, tačiau teisės doktrina nurodo, kad konstitucinėmis vertybėmis vadintina tai, „kas pilietinės Tautos konstituciškai įtvirtinta ir todėl turi būti visokeriopai puoselėjama ir saugoma, kas negali būti paneigiama įstatymų leidėjo ar kitų teisėkūros subjektų teisiniu reguliavimu“ (apie konstitucines vertybes plačiau: BELIŪNIENĖ, L. Vertybinis požiūris į konstitucinį reguliavimą, įtvirtinantį žmogaus teisių srities santykių pagrindus, ir iš jo išplaukiantys sunkumai. *Jurisprudencija*, 2008, Nr. 9 (111), p. 113). Anot E. Jarašiūno, Konstitucinio Teismo dėka, kai konkrečioje byloje formuluojama nuomonė dėl teisės ribų, daroma atitinkama išvada, kas yra konstitucinė vertybė

laisvė konstitucinėje jurisprudencijoje taip pat yra minima kaip konstitucinė vertybė⁵⁵⁹ bei priskirtina prie tų konstitucinių vertybių, kuriomis grindžiamas tam tikras teisės institutas: „ūkinės veiklos laisvė yra viena iš trijų konstitucinių vertybių (šalia privačios nuosavybės teisės ir ūkinės veiklos iniciatyvos), kurios apibrėžia Lietuvos ūkio pagrindą. Šios trys vertybės yra glaudžiai susijusios su kitomis konstitucinėmis vertybėmis, *inter alia*, konstituciniu teisinės valstybės principu⁵⁶⁰.

Anot teisės teoretikų, kai vertybė atpažįstama, pavadinama ir įtvirtinama teisinėje tvarkoje, ji tampa teisės principu⁵⁶¹. Asmens ūkinės veiklos laisvė kai kuriuose Konstitucinio Teismo nutarimuose (ypač ankstesniuose nutarimuose, pvz., Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d., 1999 m. spalio 6 d., 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimai, o 2015 m. balandžio 3 d. nutarime dar kartą pakartota⁵⁶²) analizuojama taip pat kaip konstitucinis principas⁵⁶³. Oficiali konstitucinė doktrina Konstitucijos 46 str. nuostatas, įskaitant ir ūkinės veiklos laisvę, interpretuoja kaip visumą principų, nustatančių konstitucinius šalies ūkio pagrindus. Šie principai, anot Konstitucinio Teismo, yra tarpusavyje suderinti, tarp jų yra pusiausvyra, kiekvienas iš šių konstitucinių principų turi būti aiškinamas nepaneigiant kito konstitucinio principo⁵⁶⁴. Taigi ūkinės veiklos laisvė konstitucinėje doktrinoje pripažįstama kaip vienas pagrindinių principų

(JARAŠIŪNAS, E. Informacijos laisvės apsaugos problemos Konstitucinio Teismo praktikoje. *Jurisprudencija*, 1998, Nr. 9 (1), p. 130.).

⁵⁵⁹ Pirmą kartą ūkinė veiklos laisvė kaip konstitucinė vertybė buvo įvardyta Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarime: „Konstitucijos 46 straipsnio nuostatoje „Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva“ apibrėžta, kad pagrindinės vertybės, kuriomis grindžiamas tautos ūkis – tai privati nuosavybė, asmens ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva“.

⁵⁶⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gruodžio 4 d., 2009 m. kovo 2 d., 2010 m. rugsėjo 29 d., 2013 m. gegužės 24 d., 2014 m. gegužės 9 d. nutarimai.

⁵⁶¹ LASTAUSKIENĖ, G. Turiningasis teisinio teksto aiškinimas – panacėja ar pavojus? *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 8 (86), p. 65.

⁵⁶² Paminėtina, kad Konstitucinis Teismas ūkinės veiklos laisvę vėl kaip konstitucinį principą įvardija 2015 m. balandžio 3 d. nutarime „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo (2012 m. birželio 12 d. redakcija) kai kurių nuostatų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. vasario 15 d. nutarimo nr. 199 „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo įgyvendinimo“ (2012 m. liepos 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

⁵⁶³ Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d. nutarime nustatyta: „Konstitucijos 46 straipsnio pirmojoje dalyje įtvirtinto asmens ūkinės laisvės ir iniciatyvos principo įgyvendinimui yra skirtos kitos to paties straipsnio dalys“.

⁵⁶⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d., 2003 m. kovo 17 d. nutarimai.

(šalia privačios nuosavybės principo), kuriuo grindžiamas valstybės ūkio reguliavimas – šalies ekonominis pagrindas⁵⁶⁵. Tačiau svarbu paminėti, kad ūkinę veiklos laisvę įvardijant konstituciniu teisės principu, šios laisvės apsauga yra sąlyginė, nes, anot konstitucinės teisės teorijos, „konstituciniai principai ir saisto, ir įpareigoja; principai kreipia ir determinuoja Konstitucijos aiškinimą, jie diktuoja tam tikrą rezultatą, tačiau ne visada griežtai“, todėl ne visada jie „paima viršų“⁵⁶⁶.

Pastarųjų metų Konstitucinio Teismo doktrinoje ūkinės veiklos laisvė vis dažniau įvardijama ne tik kaip konstitucinė vertybė bei konstitucinis principas, bet ir kaip žmogaus teisė ir laisvė, kuri gretinama su kitomis žmogaus teisėmis ir laisvėmis. Tai yra „teigiamas poslinkis vystant žmogaus teisių institutą, kuris tampa pagrindine šiuolaikinių teisės sistemų vertybine atrama“⁵⁶⁷. Tačiau A. Andriuškevičius, D. Kriauciūnas ir G. Lastauskienė mano, kad konstitucinė ūkinės veiklos laisvės doktrina dar nėra išsami: šią laisvę vengiama įvardyti kaip „atskirą“ konstitucinę asmens teisę, o jos legitimumui sustiprinti ieškoma papildomų argumentų kitose labiau įprastose konstitucinėse kategorijose (sutarčių laisvės, nuosavybės teisės ir kt.)⁵⁶⁸. Konstitucinis Teismas subjektinę ūkinės veiklos laisvę apibrėžia kaip teisinių galimybių visumą, sudarančią prielaidas asmeniui savarankiškai priimti savo ūkinei veiklai reikalingus sprendimus. Ūkinės veiklos laisvė reiškia teisę laisvai pasirinkti užsiėmimą ir gyvenamąją vietą, teisę į sutarčių sudarymo laisvę, į konkurencijos laisvę, ūkinės veiklos subjektų lygiateisiškumą, laisvę ūkinei veiklai priimti reikalingus sprendimus bei keisti veiklos pobūdį, laisvę steigti, pertvarkyti, likviduoti ūkio subjektus, laisvę asmeniui, užsiimančiam ūkine veikla, laisvai patekti į

⁵⁶⁵ Paminėtina, kad teisės moksliniuose darbuose ūkinės veiklos laisvė taip pat dažnai įvardijama kaip konstitucinis principas (pvz., BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos <...>, p. 11; ŽILYS, J. Socialinė valstybė <...>, p. 19), o kitur tokia pozicija yra kritikuojama, nurodant, kad ūkinės veiklos laisvė turi būti interpretuojama tik kaip žmogaus teisė ir laisvė (AMBRAZEVIČIŪTĖ, K.; BALTRIMAS, J.; ir MAURICĖ-MACKUVIENĖ, E. *Teisės į nuosavybę* <...>, p. 36–37). I. Jarukaitis ūkinės veiklos laisvę įvardija dar ir kaip rinkos ekonomikos egzistavimo tikslą bei prielaidą (JARUKAITIS, I. *Europos Sąjungos* <...>, p. 44).

⁵⁶⁶ SINKEVICIUS, V. *Parlamento teisės studijos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 26.

⁵⁶⁷ AMBRAZEVIČIŪTĖ, K.; BALTRIMAS, J.; ir MAURICĖ-MACKUVIENĖ, E. *Teisės į nuosavybę* <...>, p. 37.

⁵⁶⁸ Vilniaus universitetas. *Krizė, teisės* <...>, p. 245.

atitinkamą rinką ir iš jos pasitraukti, laisvę verstis bet kokia įstatymų neuždrausta ūkine veikla, laisvę įgyvendinti įvairius asmens siekius ir kita⁵⁶⁹. Šiuo atveju „ir kita“ akivaizdžiai rodo, kad iš esmės nėra (ir negali būti) baigtinių galimybių, kildintinų iš aptariamiosios kategorijos, sąrašo⁵⁷⁰. Be to, ši teisė yra individuali ir gali būti ginama teisminiu būdu siekiant ją apsaugoti tiek nuo privačių fizinių ar juridinių asmenų neteisėtų veiksmų, tiek ir nuo nepagrįstos valstybės intervencijos į žmonių ekonominės veiklos laisvę, ją ribojant ar uždraudžiant.

Analizuojant Lenkijos Respublikos ūkinės veiklos laisvės (lenk. *wolność działalności gospodarczej*) konstitucinius pagrindus, paminėtina, kad ši laisvė *expressis verbis* įtvirtinta 1997 m. Lenkijos Respublikos Konstitucijos I sk. „Respublika“ (lenk. *Rzeczpospolita*), kuriame pateiktos pagrindinės ir esminės nuostatos, apibrėžiančios Lenkijos Respublikos politinę santvarką ir konstitucinę sistemą, 20 ir 22 straipsniuose^{571,572}. Pagrindinis Lenkijos valstybės teisės aktas konkrečiai neapibrėžia, kas yra ūkinės veiklos laisvė. Tai savo doktrinoje bando padaryti Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunalas, kuris nurodė, kad Konstitucijoje įtvirtinta ūkinės veiklos laisvė turi dvejopą funkciją, t. y. ūkinės veiklos laisvė yra konstitucinis principas bei konstitucinė subjektinė laisvė^{573,574}. Ūkinės veiklos laisvė kaip konstitucinis principas atsiranda iš

⁵⁶⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. balandžio 18 d., 1999 m. kovo 4 d., 2002 m. kovo 14 d., 2005 m. gegužės 13 d. nutarimai.

⁵⁷⁰ ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė <...>*, p. 306.

⁵⁷¹ Lenkijos Respublikos Konstitucijos 20 str.:

Socialinis rinkos ūkis, pagrįstas ūkinės veiklos laisve, privačia nuosavybe ir solidarumu, socialinių partnerių dialogu ir bendradarbiavimu, yra Lenkijos ekonominės santvarkos pagrindas.

22 str.:

Ūkinės veiklos laisvė gali būti apribota tik įstatymu ir tik atsižvelgiant į svarbius visuomeninius poreikius.

(Šių straipsnių vertimas pateiktas iš: *Užsienio šalių konstitucijos*. Antrasis leidimas, Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004, p. 215).

⁵⁷² Anot J. Ciapała, sistemiškai analizuojant Lenkijos Respublikos Konstituciją, be minėtų 20 ir 22 str., ūkinės veiklos laisvė yra įtvirtinta ir 17 str. 2 d. („Įstatymu galima kurti ir kitokias savivaldos rūšis. Šios savivaldos negali pažeisti profesinės veiklos laisvės ar apriboti ūkinės veiklos laisvės“) (plačiau apie tai: CIAPAŁA, J. *Konstytucyjna wolność<...>*, s. 35).

⁵⁷³ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunalo 2001 m. balandžio 10 d. Nr. U 7/00, 2005 m. birželio 7 d. Nr. K 23/04, 2004 m. balandžio 21 d. Nr. K33/03 nutarimai.

⁵⁷⁴ M. Sługočka nurodo, kad ūkinės veiklos laisvė yra ne tik konstitucinis principas, asmens laisvė, bet ir konstitucinė vertybė. Plačiau apie tai: SŁUGOCKA, M. *Wolność działalności gospodarczej jako norma-zasada*. *Prace prawnicze*, Wrocław: 2012, s. 140.

bendro socialinio rinkos ūkio principo (lenk. *społeczna gospodarka rynkowa*), įtvirtinto Konstitucijos 20 str., ir yra vienas iš jo sudėtinių elementų, šalia „privačios nuosavybės“ bei „solidarumo, socialinių partnerių dialogo ir bendradarbiavimo“ principų⁵⁷⁵. Tokiu būdu šis principas tampa būtina socialinio rinkos ūkio sąlyga, be kurios negalėtų vystytis rinkos ekonomika. Atsižvelgiant į tai, ūkinės veiklos laisvės principas oficialioje doktrinoje vertinamas kaip vienas pagrindinių teisinės sistemos ir visos valstybinės santvarkos principų⁵⁷⁶. Anot lenkų teisės teoretikų, toks ūkinės veiklos laisvės sureikšminimas konstituciniu lygmeniu atskleidžia ekonomiškai liberalius Lenkijos Respublikos pamatus⁵⁷⁷.

Konstitucinis Tribunolas, analizuodamas ūkinę veiklos laisvę kaip konstitucinę subjektinę laisvę, nurodo, kad tai ypatingo pobūdžio laisvė ir vertina ją kaip „piliečių, tautos ir valstybės palankaus gyvenimo sąlygą“⁵⁷⁸. Be to, kaip mini J. Ciapała, „tai yra vienintelis atvejis, kai Konstitucijos kūrėjas tą pačią laisvę Konstitucijoje pamini du kartus (20 ir 22 str.), kas suteikia jai ypatingą konstitucinę reikšmę“⁵⁷⁹. Ūkinės veiklos laisvės sąvoka yra labai plati ir Konstitucinio Tribunolo interpretuojama kaip teisė: laisvai pradėti ūkinę veiklą, apsispręsti dėl veiklos pobūdžio, pasirinkti ūkinės veiklos teisinę-organizacinę formą bei realizavimo formas ir sferas, sudaryti sutartis⁵⁸⁰, laisvai konkuruoti, sustabdyti ar likviduoti veiklą ir kt.⁵⁸¹. Svarbu paminėti, kad

⁵⁷⁵ OGONOWSKI, A. Konstytucyjna wolność działalności gospodarczej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. [interaktyvus] *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 2012, Nr. 1 (9), p. 218 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.marszalek.com.pl/przegladprawakonstytucyjnego/ppk9/11.pdf>>.

⁵⁷⁶ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2004 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. K25/03.

⁵⁷⁷ BANASIŃSKI, C., *et al.* *Prawo gospodarcze <...>*, s. 69.

⁵⁷⁸ MIŠKO, T., *et al.* *Publiczne prawo gospodarcze*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2012, s. 12.

⁵⁷⁹ CIAPAŁA, J. *Konstytucyjna wolność <...>*, s. 86.

⁵⁸⁰ S. Biernat pastebi, kad Konstitucinis Tribunolas savo nutarimuose, kuriuose svarsto ūkinės veiklos laisvės ir sutarčių sudarymo laisvės santykį, nėra pakankamai nuoseklus. Mokslininkas nurodo, kad vienuose nutarimuose Konstitucinis Tribunolas nurodo, kad „atsižvelgiant į skirtingas sritis (objektinę ir subjektinę), sutarčių sudarymo laisvė nėra ūkinės veiklos laisvės padarinys“, o kituose nutarimuose pateikiama priešinga pozicija – „ūkinės veiklos laisvė yra glaudžiai susijusi su sutarčių sudarymo laisve“ (plačiau apie tai: BIERNAT, S. Ūkinės veiklos laisvė Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo jurisprudencijoje. Iš *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos*: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 65).

⁵⁸¹ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2010 m. sausio 19 d. nutarimas Nr. SK 35/08.

aiškindamas ūkinės veiklos laisvės sampratą Konstitucinis Tribunalas atsižvelgia į ES teisę, nurodydamas, kad ūkinės veiklos laisvės supratimas ir jos norminimas turi atitikti ES teisę ir lemti sklandų Lenkijos integravimą į ES teisinę sistemą⁵⁸².

Paminėtina įdomi lenkų teisės mokslininko M. Szydlo ūkinės veiklos laisvės doktrininė sąvoka. Teisės teoretikas išskiria tokius ūkinės veiklos laisvės elementus:

- Pirma, ekonominė veiklos laisvė – tai laisvė vykdyti ūkinę veiklą. Manytina, kad ši laisvė apima taip pat laisvę nesiimti jokios ūkinės veiklos⁵⁸³. Šiais laikais toks teiginys gali atrodyti neturintis jokio pagrindo, kadangi ūkio subjektas pats sprendžia, ar jam vykdyti veiklą, ar ne, tačiau prisiminus Vokietijos ir Sovietų Sąjungos okupacijos laikus, tokia laisvė – laisvė nevykdyti valstybės nustatytų ekonominių planų – tiesiog neegzistavo.

- Antra, teisė reikalauti iš valstybės susilaikyti nuo bet kokių intervencinių veiksmų, galinčių pažeisti ar suvaržyti ūkinę veiklos laisvę (*status negativus*).

- Trečia, teisė reikalauti iš valstybės apsaugoti ūkinės veiklos laisvę nuo privačių subjektų neteisėtų veiksmų. Paminėtina, kad ši teisė įpareigoja valstybę suteikti apsaugą ūkio subjektams nuo teisei prieštaraujančių veikų ar neveikimo. Tačiau nustatyti, kas yra „neteisėta veika ar neveikimas“, praktikoje nėra taip lengva. Ūkinės veiklos laisvė yra įgyvendinama rinkos sąlygomis, kurioje vyksta nuolatinė konkurencija tarp ūkio subjektų, kurie konkuruoja tarpusavyje siekdami pasiekti tų pačių ar labai panašių tikslų savo konkurentų sąskaita. Kaip mini R. Wish, rinkos ekonomikoje ūkio subjektų tikslas yra pasiekti pranašystę prieš savo konkurentus⁵⁸⁴. Todėl valstybė negali bet kuriuos ūkio subjekto konkurentų veiksmus, ribojančius ūkio subjekto veiksmus, pripažinti neteisėtais ir juos uždrausti. Valstybė turi apsaugoti, t. y. pripažinti tokius ūkio subjekto

⁵⁸² Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2003 m. balandžio 29 d. nutarimas SK 24/02.

⁵⁸³ Pažymėtina, kad konstitucijos dažniausiai nenurodo tokios laisvės *explicite*, tačiau manytina, kad valstybės veiksmai, kuriais ūkio subjektas būtų įpareigotas vykdyti ūkinę veiklą, prieštarautų Konstitucijai.

⁵⁸⁴ WHISH, R. *Competition Law*. 5th ed. Oxford: Oxford University Press, 2003, p. 2.

konkurentų veiksmus prieštaraujančiais teisei, kuriais ribojama ūkinės veiklos laisvė peržengiant sąžiningos konkurencijos ribas ar visuotinai pripažintus geruosius papročius ar konkuruojant yra pasinaudojama rinkos galia, kuri kenkia ekonominiam efektyvumui rinkos ar vartotojų interesams.

- Ūkinės veiklos laisvės subjektų teisė reikalauti iš valstybės, kad valstybė imtųsi faktinių ir teisinių veiksmų, užtikrinančių ūkinės veiklos laisvės įgyvendinimą, t. y. valstybė turi užtikrinti rinkos ekonomikos egzistavimą. Šią užduotį valstybė turi įgyvendinti dviem būdais: pirma, remdama privačius ūkio subjektus, antra, vystydama reikalingą ūkiui infrastruktūrą, kuri užtikrintų sėkmingą ekonominės veiklos vykdymą užtikrinant visuomenės poreikius⁵⁸⁵.

Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindiniame Įstatyme ūkinės veiklos laisvė nėra įtvirtinta *expressis verbis*, tačiau VFKT nurodo, kad ši laisvė atsiranda iš PĮ 12 str. 1 dalies⁵⁸⁶. O Vokietijos teisės teorijoje dažnai yra pateikiama nuomonė, kad ekonominė laisvė atsiranda ne tik iš PĮ 12 str. 1 d., bet ir netiesiogiai iš PĮ 14 str. (užtikrinančio nuosavybės teisę) bei iš 2 str. (užtikrinančio asmens teisę į laisvę), prijungiant 9 str. 1 d. (asociacijų laisvę) ir 11 str. 1 d. (teisę laisvai kilnotis) bei 3 str. 1 d. (lygybės principą)⁵⁸⁷. Anot H. Schwier, pažeidus PĮ 12 str. kartu pažeidžiamos ir kitos PĮ normos, kurios užtikrina ekonominės laisvės garantą⁵⁸⁸.

Vokietijos konstitucinėje teisėje vietoj ūkinės veiklos laisvės sąvokos vartojama sąvoka „profesinės veiklos laisvė“⁵⁸⁹ (vok. *Berufsfreiheit*), kuri apima teisę laisvai pasirinkti profesinę veiklą (vok. *Berufswahlfreiheit*) ir ją realizuoti

⁵⁸⁵ SZYDŁO, M. *Wolność działalności gospodarczej* <...>, s. 250.

⁵⁸⁶ PĮ 12 str. 1 d.:

Visi vokiečiai turi teisę laisvai pasirinkti profesiją, darbo vietą ir mokymosi įstaigas. Profesinių pareigų atlikimas gali būti reglamentuojamas įstatymu ir įstatymo pagrindu.

(Šio straipsnio vertimas pateiktas iš: *Užsienio šalių konstitucijos* <...>, p. 43).

⁵⁸⁷ Plačiau apie tai: SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, p. 40; BADURA, P. *Wirtschaftsverfassung* <...>, S. 22–52; SACHS, M. (Hrg.) *Grundgesetz*. Kommentar <...> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 24 d.].

⁵⁸⁸ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, p. 40.

⁵⁸⁹ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1958 m. lapkričio 6 d. nutarimas Nr. 1 BvR 596/56.

(vok. *Berufsausübungsfreiheit*)^{590, 591}. Pažymėtina, kad, priešingai negu Lietuvos bei Lenkijos konstitucinės justicijos institucijos, VFKT nurodė, kad profesijos laisvė nėra objektyvus valstybės ekonominę sistemą nustatantis principas, o asmens subjektinė teisė, reikalaujanti iš valstybės nesikišti į asmens profesinius reikalus⁵⁹². Profesijos laisvės ginamas objektas yra profesija, kuri suprantama kaip ilgalaikė veikla, skirta pajamoms gauti, kuria sukuriamas ir išlaikomas pragyvenimo šaltinis⁵⁹³. Profesinės laisvės esmė ta, kad asmeniui suteikiama visiška laisvė apsispręsti, koku būdu jis apsirūpins jo pragyvenimui reikalingais materialiais ištekliais⁵⁹⁴. PĮ 12 str. 1 d. gina bet kokią tęstinę, tiek tipinę, tiek netipinę⁵⁹⁵, teisės aktų reikalavimus atitinkančią veiklą, kuri materialiai gali aprūpinti asmenį⁵⁹⁶.

J. Ziekow, išanalizavęs VFKT doktriną, susijusią su profesinės veiklos laisvės samprata, ją įvardija kaip ypač plačią laisvę, kuri, be PĮ 12 str. 1 d. *expressis verbis* minėtų laisvių (t. y. laisvė pasirinkti ir realizuoti profesiją), apima ir: laisvę užsiimti verslu (vok. *Freiheit unternehmerischer Betätigung*), kurią VFKT aiškina kaip teisę steigti ir valdyti pasirinkto dydžio įmonę⁵⁹⁷; prekybos teisę, konkretizuotą Prekybos įstatymo (vok. *Gewerbeordnung*)

⁵⁹⁰ P. Badura nurodo, kad profesinės veiklos laisvė neturi būti suprantama vien tiesiogine lingvistine prasme: profesinės veiklos pasirinkimo laisvė turi būti, anot mokslininko, suprantama ir kaip teisė pradėti verslą, teisė įeiti į tam tikrą prekės rinką ir t. t., o profesinės veiklos realizavimo laisvė turi būti suprantama ir kaip teisė vystyti ūkinę veiklą (plačiau apie tai: BADURA, P. *Wirtschaftsverfassung* <...>, S. 28).

⁵⁹¹ Toliau straipsnyje nagrinėjant ūkinės veiklos laisvės konstitucinius pagrindus Vokietijoje, bus atitinkamai vartojama profesinės veiklos laisvės (ir ją sudarančių laisvių: laisvės pasirinkti ir realizuoti profesinę veiklą) sąvoka.

⁵⁹² Paminėtina, kad iki 1919 rugpjūčio 11 d. Veimaro Respublikos Konstitucijoje buvo *expressis verbis* įtvirtinta prekybos laisvė (vok. *Gewerbefreiheit*), kuri buvo suprantama kaip pagrindinė subjektinė teisė ir kaip objektyvus valstybės ūkio sistemos principas.

⁵⁹³ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas Nr. 1 BvR 1054/01; 2007 m. lapkričio 13 d. nutarimas Nr. 2 BvR 1095/05.

⁵⁹⁴ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1999 m. gruodžio 15 d. nutarimas Nr. 1 BvR 1904/95, 1 BvR 602/96, 1 BvR 1032/96, 1 BvR 1395/97, 1 BvR 2284/97, 1 BvR 1126/94, 1 BvR 1158/94, 1 BvR 1661/95, 1 BvR 2180/95, 1 BvR 283/97, 1 BvR 224/97, 1 BvR 35/98.

⁵⁹⁵ Pvz., VFKT teko nagrinėti tokias netipines ūkinės veiklas kaip kanopų priežiūra (Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2007 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. 1 BvR 2186/06), kovinių šunų auginimas (Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 16 d. nutarimas Nr. 1 BvR 1778/01).

⁵⁹⁶ JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Lietuvos, Lenkijos <...>, p. 170.

⁵⁹⁷ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. nutarimas Nr. 2 BvR 1095/05.

1 str.⁵⁹⁸; konkurencijos laisvė⁵⁹⁹; sutarčių sudarymo laisvė⁶⁰⁰; teisę reklamuoti savo profesinę veiklą; teisę į komercinę paslaptį^{601, 602}.

Vokietijos teisės mokslininkai nurodo, kad „profesinės veiklos laisvė“ yra progresuojančios, laisvos visuomenės teisinės sistemos pagrindinė sąlyga. Kiekvienam asmeniui turi būti suteikta galimybė įgyvendinti gamybos, prekybos ar paslaugų teikimo ūkinę veiklą. Ūkio subjektas yra laisvas nustatydamas ekonominės veiklos tikslą ir vadovaudamasis šiuo tikslu bei trečiųjų (įdarbintų) asmenų pagalba, gali siūlyti ir teikti įvairias paslaugas. Teisės sistema, kuri šios laisvės atsisako, kaip, pvz., anksčiau Rytų bloko valstybės, mažina asmens teisę tapti visaverčiu vartotoju ar darbuotoju⁶⁰³.

Svarbu paminėti, kad Vokietijos teisės doktrina nurodo šios laisvės ne tik individualų aspektą, tačiau ir visuomeninį, nes vykdant ekonominę veiklą yra svarbūs ne tik vieno ūkio subjekto interesai, bet ir visuomeninis bendradarbiavimas su kitais asmenimis (pvz., su darbuotojais, sutarčių šalimis, valstybės institucijomis), dėl kurių įgyvendinamos verslo galimybės⁶⁰⁴. Doktrinoje akcentuojamas visuomeninis bendradarbiavimas neturi būti vertinamas kaip tam tikra ekonominės veiklos laisvės ribojimo sąlyga, tačiau kaip dalyvaujančių asmenų teisių balansas. Toks visuomeninis bendradarbiavimas, anot H. Schwier, geriausiai atspindi darbdavio ir darbuotojų santykiuose, kuriuose ekonominės laisvės garantas negali riboti ar pažeisti pagrindinių darbuotojų laisvių⁶⁰⁵.

⁵⁹⁸ Vokietijos Federacinės Respublikos prekybos įstatymo 1 str. 1 d.:

Kiekvienas gali užsiimti prekyba, jei to nedraudžia ir neriboja įstatymas.

[interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.gesetze-im-internet.de/gewo/>>.

⁵⁹⁹ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas Nr.1 BvR 2087/03, 1 BvR 2111/03.

⁶⁰⁰ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2012 m. liepos 16 d. nutarimas Nr. 1 BvR 2983/10.

⁶⁰¹ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas Nr.1 BvR 2087/03, 1 BvR 2111/03.

⁶⁰² ZIEKOW, J. *Öffentliches Wirtschaftsrecht*, München: Verlag C. H. Beck, 2013, S. 23.

⁶⁰³ RITTNER, F. *Unternehmerfreiheit und Unternehmensrecht zwischen Kapitalismus, Sozialismus und Laborismus*. München, 1998, S. 17.

⁶⁰⁴ MAUNZ, T. *Grungesetz. Kommentar* [interaktyvus]. München: Verlag C. H. Beck, 2015 [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą:

<[https://beck-](https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/MaunzDuerigKoGG_75/cont/MaunzDuerigKoGG%2Ehtm)

[online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/MaunzDuerigKoGG_75/cont/MaunzDuerigKoGG%2Ehtm](https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/MaunzDuerigKoGG_75/cont/MaunzDuerigKoGG%2Ehtm)>.

⁶⁰⁵ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, p. 42.

Anot R. Breuer, „profesinės veiklos laisvė“ turi būti suprantama, kaip laisvė įkurti ir administruoti tam tikrą ekonominę veiklą, kuri užtikrintų kiekvienam ekonominę egzistavimo galimybę⁶⁰⁶. F. Rittner papildo, kad valstybė privalo suteikti kuo platesnę erdvę šiai laisvei t. y. ši laisvė garantuoja teisę gintis nuo valstybės intervencijos⁶⁰⁷.

Analizuojant pagrindinius Lietuvos, Lenkijos ir Vokietijos valstybių įstatymus, darytina išvada, kad ūkinės veiklos laisvė buvo įtvirtinta sistemiškai skirtingose Konstitucijų vietose: Lietuvoje ji buvo įtraukta į valstybės ekonominę politiką formuojantį Konstitucijos skirsnį; Lenkijoje į politinę santvarką ir konstitucinę sistemą apibrėžiantį skyrių, o Vokietijoje – prie pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių. Pati ūkinės veiklos laisvės samprata Konstitucijose vartojama skirtingai: Vokietijoje – profesinės veiklos laisvė, Lietuvoje – ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva, tik Lenkijoje *expressis verbis* ūkinės veiklos laisvė. Be to, Lietuvoje ir Lenkijoje, priešingai negu Vokietijoje, ūkinė veiklos laisvė yra ne tik subjektinė laisvė, bet ir valstybės ūkio reguliavimo principas⁶⁰⁸. Visose valstybėse Konstituciniai Teismai pripažįsta, kad ūkinės veiklos laisvės turinys yra labai platus – nuo ūkinės veiklos pradžios iki jos likvidavimo. Tačiau galima pastebėti, kad nors Vokietijos PĮ nėra *expressis verbis* įtvirtintos ūkinės veiklos laisvės, dėl VFKT doktrinos šios laisvės turinys yra plačiausias. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad tiek Lenkijos, tiek Vokietijos konstitucinės justicijos institucijos pabrėžia dvejopą šios laisvės pobūdį: viena vertus, ši laisvė turi *status negativus*, t. y. ši laisvė įpareigoja valstybę susilaikyti

⁶⁰⁶ ISENSEE, J.; KIRCHHOF, P. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, Band IV, Freiheitsrechte, 2. Auflage, Heidelberg, 2001, S. 61.

⁶⁰⁷ RITTNER, F. *Unternehmerfreiheit* <...>, S. 35.

⁶⁰⁸ Manytina, kad tai lėmė Lenkijos ir Lietuvos istorinės aplinkybės (*aut. komentaras*: siekis pereiti nuo planinės prie laisvosios rinkos ekonomikos), kurios skatino ūkinės veiklos laisvę Konstitucijoje įtvirtinti kaip konstitucinį principą, garantuojantį laisvosios rinkos egzistavimą. Tai buvo ypač svarbu Lietuvos Respublikai, kurios valstybės pagrindinis įstatymas *expressis verbis* negarantuoja laisvosios rinkos principo, priešingai negu Lenkijos Respublikos (su šia nuomone sutiktų E. Šileikis, kuris nurodo, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos viena iš ydų yra ta, kad joje nėra įtvirtintas rinkos ekonomikos ar koks nors kitas ekonomikos modelis (ŠILEIKIS, E. *Konstytucyjne pojęcie własności i jej sporne elementy w Republice Litewskiej. Iš Własność – zagadnienia ustrojowo-prawne. Porównanie rozwiązań w państwach Europy Środkowo-Wschodniej* (red. Skotnicki, K.). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 2006, s. 96.). O I. Jarukaitis mano, kad iš Konstitucijos teksto tiesiogiai išplaukia rinkos ekonomikos principas (JARUKAITIS, I. *Europos Sąjungos* <...>, p. 38).

nuo bet kokių veiksmų, galinčių pažeisti ar suvaržyti šią laisvę, kita vertus, ši laisvė yra *status positivus*, t. y. ūkinės veiklos laisvės subjektas turi teisę reikalauti, kad valstybė imtųsi tam tikrų priemonių ūkinės veiklos laisvei užtikrinti⁶⁰⁹. Toks požiūris į laisvę atitinka šiuolaikinę tarptautinę teisę, kadangi skatina valstybes „gerbti žmogaus teises ir pagrindines laisves bei skatinti jų įgyvendinimą“⁶¹⁰.

3.2.2. „Asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos“ subjektas

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, kurios IV skirsnio nuostatų dalis pažodžiui siejama su tam tikru nurodomu adresatu (pvz., „kiekvienas žmogus“, „kiekvienas asmuo“, „darbuotojai“, „užsienio subjektai“ (žr. Konstitucijos 47 str. 3 d., 48 str. 1 d., 51 str. 1 d., 53 str. 3 d.)) nekonkretinama, kas yra ūkinės veiklos laisvės subjektas. Tačiau Konstitucinio Teismo doktrinoje laikomasi pozicijos, kad 46 str. įtvirtinta ūkinės veiklos laisve gali naudotis Lietuvos Respublikos ar užsienio valstybių piliečiai ir juridiniai asmenys⁶¹¹. Paminėtina, kad toks konstitucinis reguliavimas nukrypsta nuo tarpukariu susiformavusios konstitucinės tradicijos, kai ekonominės veiklos subjektu įvardijamas tik „pilietis“. Be to, kaip teigia T. Birmontienė, konstitucinė jurisprudencija nediferencijuoja subjektų pagal nuosavybės formą, t. y. šios laisvės subjektais

⁶⁰⁹ SODAN, H.; ZIEKOW, J. *Grundkurs Öffentliches Recht*. 3. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2008, S. 169.

⁶¹⁰ ŽALIMAS, D. Žmogaus teisių gynimo erdvės. Iš *Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija*. Mokslo studija, skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012, p. 89.

⁶¹¹ Paminėtina, kad Lietuvoje iki naujojo Civilinio kodekso įsigaliojimo (2000 m. liepos 18 d.) buvo įdomi teisinė situacija, kai egzistavo įmonės, kurios neturėjo juridinio asmens statuso. Šioms įmonėms vienais atvejais buvo taikomi tokie patys reikalavimai kaip ir juridiniams asmenims, o kitais atvejais – kaip fiziniams asmenims (pvz., jos turėjo mokėti mokesčius vadovaudamosi Fizinių asmenų pajamų mokesčio laikinuoju įstatymu).

Įsigaliojus Lietuvos Respublikos civiliniam kodeksui, jo 2.33 str. 1 d. buvo reglamentuota juridinio asmens sąvoka, kuri taikoma visų teisinių formų juridiniams asmenims. Kaip pastebėjo doc. dr. Petroševičienė, Lietuva priklauso nedaugeliui jurisdikcijų, kurios pozityviojoje teisėje pateikia visa apimančią juridinio asmens sąvoką. Plačiau apie tai: PETROŠEVIČIENĖ, O. Juridinių asmenų samprata ir jos raidos tendencijos. Iš *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 278.

gali būti tiek viešieji, tiek privatūs asmenys⁶¹². Taigi vadovaujantis Konstitucija, tiek privataus kapitalo ūkinės veiklos subjektas, tiek valstybės ar savivaldybės įsteigtas ir visiškai kontroliuojamas ūkinės veiklos subjektas turi lygias teises veikti ir konkuruoti atitinkamoje rinkoje. Tačiau praktiniame gyvenime tokiems viešiesiems juridiniams asmenims, kurie iš vienos pusės yra rinkos reguliatoriai, o iš kitos pusės lygiaverčiai rinkos dalyviai kartu su privačiais ūkio subjektais, suteiktas ūkinės veiklos laisvės garantas sudaro sąlygas piktnaudžiauti šia laisve ir pažeisti sąžiningos konkurencijos taisykles. Pvz., Lietuvos Respublikos konkurencijos tarybos atlikti tyrimai rodo⁶¹³, kad viešojo administravimo subjektai priimdavo teisės aktus arba kitus sprendimus, kuriais buvo teikiamos privilegijos jų įsteigtiems ūkio subjektams, tokiu būdu diskriminuodami kitus galimus rinkos dalyvius. Šiuo atveju buvo paneigiama sąžininga konkurencija, ribojama ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva, skatinamas monopolijos kūrimasis.

Paminėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 1 d. nustatyta, kad „šalies ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva“. Vadinasi, Konstitucijos kūrėjai siekė, kad valstybėje ekonominiai santykiai būtų pirmiausia pagrįsti privačia nuosavybe, tokiu būdu garantuojant laisvosios rinkos ekonominius santykius su tam tikrais socialinio teisingumo elementais (Konstitucijos 46 str. 3, 4, 5 d.). Iš to daroma išvada, kad konstituciškai ūkinės veiklos laisvė pirmiausia turi būti garantuojama tokiai ekonominei veiklai, kurios materialinis pagrindas yra privati nuosavybė, o ekonominė veikla, kurią vykdo valstybės ir kitos viešosios įstaigos, naudojančios viešąjį turtą, galima tik tada, kai privatūs ūkio subjektai nenori,

⁶¹² Kaip mini prof. dr. T. Birmontienė, diferencijuoto teisinio reguliavimo reikalavimą paprastai lemia ūkinės veiklos pobūdis, o ne subjekto savybės (BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos <...>, p. 11).

⁶¹³ Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba. 2014 m. spalio 22 d. nutarimas Nr. 2S-10/2014 Dėl Vilniaus miesto savivaldybės sprendimų, susijusių su vežimo taksi paslaugų teikimu Vilniaus mieste, atitiktis Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 4 straipsnio reikalavimams. [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. sausio 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://kt.gov.lt/index.php?show=nut_view&nut_id=1582>; Konkurencijos tarybos 2014 m. gruodžio 18 d. nutarimas Nr. 2S-15/2014 Dėl Šalčininkų rajono savivaldybės tarybos sprendimo, pavedant UAB „Tvarkyba“ ir UAB „Eišiškių komunalinis ūkis“ eksploatuoti komunalinių atliekų tvarkymo sistemą, atitiktis Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 4 straipsnio reikalavimams. [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. sausio 23 d.]. Prieiga per internetą: <http://kt.gov.lt/index.php?show=nut_view&nut_id=1594>.

negali (neturi įgūdžių, kapitalo, technologijų ar pan.) patenkinti būtinųjų bendrųjų socialinių poreikių. Toks aiškinimas atitiktų viešųjų juridinių asmenų (tarp jų ir pačios valstybės) pirminę paskirtį, t. y. ne pelno siekimą, o socialinių funkcijų (aptartų šio darbo pirmame skyriuje), skirtų efektyviems ekonominiams santykiams bei visuomenės interesams užtikrinti, vykdymą. Toks ūkiniuose santykiuose subsidiarumo principo⁶¹⁴ taikymas, kuriuo vadovaujantis, viešieji juridiniai asmenys galėtų tapti ūkinės veiklos laisvės subjektu tik tada, kaip privatūs ūkio subjektai nevykdo ūkinės veiklos tam tikroje srityje, skatintų privačią iniciatyvą ir atspindėtų valstybės socialinę orientaciją⁶¹⁵. Tokiu būdu viešasis sektorius netaptų privataus sektoriaus konkurentu (ar apskritai monopolininku), o tik remtų privataus sektoriaus ūkinės veiklos iniciatyvą.

Lenkijos Respublikos Konstitucija *expressis verbis* nenustato, kas gali įgyvendinti ūkinės veiklos laisvę, tačiau Konstitucinis Tribunolas laikosi pozicijos, kad ūkinės veiklos laisvė neapima visų ūkinę veiklą vykdančių subjektų, o taikoma tik privatiems asmenims ir neviešosioms įstaigoms. Tačiau valstybė ir kitos viešosios institucijos (*inter alia*, savivaldybės, politinės partijos⁶¹⁶) negali turėti konstitucinių teisių ir laisvių, įskaitant ir ūkinės veiklos

⁶¹⁴ Subsidiarumo principas (lot. *subsidium* – pagalba, palaikymas, pašalpa, dotacija, ekonominės pagalbos, paramos privačiam sektoriui, gamintojams arba kurios nors prekės vartotojams teikimas (*Tarptautinių žodžių žodynas*. Sudarytoja V. Vaitkevičiūtė. Vilnius: Žodynas, 2004, p. 1007)). Lietuvos Respublikos konstitucinėje jurisprudencijoje nėra dažnai vartojamas principas, ypač, kas susiję su ūkiniais santykiais, dažniau minimas kaip Europos Sąjungos teisės principas. Tačiau šio principo esmė puikiai tinka viešųjų juridinių asmenų ūkinės veiklos laisvės riboms nustatyti. Anot V. Kondratienės, subsidiarumo tikslas – suskaidyti valstybės valdžios galių monopolį, santykinai dehierarchizuojant politines sistemas, demokratizuoti institucinį struktūrų valdymą, priartinti sprendimų priėmimą arčiau piliečių, paskatinti savavaldžių, savaveiksmiškumo principais pagrįstų valdymo sistemų kūrimąsi ir visuomenės iniciatyvų palaikymą, taip sudarant realias prielaidas pilietinės bendruomenės augimui ir jai dalyvauti valdant valstybę (KONDRATIENĖ, V. Subsidiarumo kaip Europos Sąjungos teisės principo taikymas Lietuvos valstybės valdymo sistemai decentralizuoti. *Viešoji politika ir administravimas*, 2012, t. 11, nr. 2, p. (331–343) 333). Plačiau apie subsidiarumo principą: KONDRATIENĖ, V.; VAIŠVILA, A. Kai kurie subsidiarumo ir teisinio personalizmo santykio aspektai (1). *Jurisprudencija*, 2014, t. 21(1), p. 44–58; BIELIAUSKAITĖ, J. The impact of the principle of subsidiarity on the implementation of socio-economic human rights in lithuania: theoretical approach. *Jurisprudencija*, 2012, t. 19(1), p. 231–248; KONDRATIENĖ, V. *Subsidiarumo principas ir jo taikymas valstybės valdymui ir vietos savivaldai: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011).

⁶¹⁵ JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Lietuvos, Lenkijos <...>, p. 180.

⁶¹⁶ Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas 2001 m. gegužės 7 d. nutarimu Nr. K 19/00 pripažino, kad politinės partijos negali būti ūkinės veiklos subjektai, kadangi dalyvaudamos valdžios įgyvendinime gali turėti įtakos ūkinės veiklos laisvės reglamentavimui.

laisvę⁶¹⁷. Piliečio / asmens teisės ir laisvės yra tapačios žmogaus orumui, o viešosios valdžios institucijų padėtį lemia teisės aktuose apibrėžta kompetencija⁶¹⁸. Konstitucinis Tribunolas paminėjo, kad subjektai, kuriems nuosavybės teise priklauso viešas turtas, gali dalyvauti ekonominiuose santykiuose, tačiau jų ūkinė veikla privalo turėti kitą konstitucinį režimą nei privataus kapitalo ūkio subjektų. Be to, valstybės dalyvavimas ekonominiuose santykiuose gali būti ribotas, t. y. tik tiek, kiek reikia tenkinti iš Konstitucijos kylančius poreikius, atsižvelgiant į konkurencijos laisvę ir nepažeidžiant privačių asmenų teisių⁶¹⁹. Tribunolas viešiesiems subjektams skiria socialinio rinkos regulatoriaus vaidmenį, nurodydamas, kad viešieji subjektai, veikdami rinkos sąlygomis, neturi konkuruoti su privačiais asmenimis, o ekonomikoje turi įvesti socialinius elementus, kurie būtų tam tikrų nepageidaujamų rinkos vystymosi pasekmių pakeitimo ar pagerinimo pagrindas. Taigi valstybės paskirtis nėra ūkinės veiklos įgyvendinimas (nors yra galimas minimalus jos dalyvavimas ūkiniuose santykiuose), tačiau ūkio pagrindų formavimas siekiant subalansuoti ūkio augimą, riboti bedarbystę, saugoti konkurenciją⁶²⁰.

Konstitucinio Tribunolo nuomonei pritaria nemažai lenkų teisės teoretikų, teigiančių, kad „viešiesiems subjektams ūkinė veiklos laisvė nesuteikia nei įgaliojimų, nei laisvių, o tik išreiškia: draudimą plėtoti viešąjį sektorių labiau nei būtina tenkinti konstitucinius poreikius“⁶²¹. Anot K. Pawlowicz, privačių subjektų ir viešųjų subjektų teisinio statuso suvienodinimas reikštų privačių verslininkų ūkinės veiklos bei konkurencijos laisvės apribojimą⁶²². O L. Kerries, nagrinėdamas vietos savivaldos ūkinės veiklos laisvės konstitucinius pagrindus, nurodo, kad „vietos savivaldos vienetų ūkinės veiklos laisvė, jeigu apskritai galima apie ją kalbėti, yra vertybė, kurią

⁶¹⁷ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2001 m. gegužės 7 d. Nr. K 19/00, 2008 m. liepos 8 d. Nr. K 46/07 nutarimai.

⁶¹⁸ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2007 m. gegužės 22 d. nutarimas Nr. SK 70/05.

⁶¹⁹ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2001 m. gegužės 7 d. nutarimas Nr. K 19/00.

⁶²⁰ OGONOWSKI, A. *Konstytucyjna wolność <...>*, s. 223.

⁶²¹ BIERNAT, S. *Ūkinės veiklos <...>*, p. 61.

⁶²² PAWLOWICZ, K. *Konstytucyjne a ustawowe pojęcia przedsiębiorcy. Przegląd Legislacyjny*, 2007, Nr. 2, s. 49.

derėtų nagrinėti fizinių ir juridinių asmenų konstitucinių laisvių kontekste, ši laisvė yra priklausoma nuo nurodytų subjektų laisvių, vadinasi, ji negali peržengti konstitucinėmis vertybėmis paremtos privačių asmenų laisvės ribų“⁶²³.

Atkreiptinas dėmesys, kad Lenkijoje tarp teisės teoretikų visai neseniai susiformavo opozicinės idėjos, teigiančios, kad visi subjektai, tiek viešieji, tiek privatūs juridiniai asmenys, gali užsiimti ūkine veikla, turi lygias teises ir laisves, ir negalima jų diskriminuoti vien tik atsižvelgiant į nuosavybės formą⁶²⁴.⁶²⁵ Pvz., K. Strzykowski mano, kad nors Konstitucinis Tribunolas ir nurodė, kad ūkinės veiklos laisvės subjektai negali būti viešieji juridiniai asmenys, valstybė ir savivaldos teritoriniai vienetai savo ūkinę veiklą gali įteisinti per kitus konstitucinius principus (pvz., socialinio teisingumo principą, subsidiarumo principą) bei ordinarinę teisę⁶²⁶. Viešieji juridiniai asmenys gali vykdyti ūkinę veiklą, kai tai aiškiai nustato teisės aktai ir kai to reikalauja viešasis interesas⁶²⁷. M. Przychodzki, kritikuodamas Konstitucinio Tribunolo poziciją dėl ūkio subjektų diferencijavimo, nurodė, kad Konstitucijos 20 str. nurodo, kad Lenkijos Konstitucija draudžia centralizuotai valdomą ekonomiką, kurioje dominuoja tik viena nuosavybės rūšis. O nagrinėjama norma nesuteikia privačiai nuosavybei daugiau privilegijų nei viešoji nuosavybė⁶²⁸.

Analizuojant Vokietijos Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, teigtina, kad ji yra solidari su Lenkijos Konstitucinio Tribunolo doktrina, kadangi nurodo, kad iš PĮ 12 str. 1 d. konstitucinės interpretacijos atsiradusi profesinės veiklos laisvė negali būti suteikta viešiesiems juridiniams asmenims. Tokią poziciją išreiškė VFKT, nurodydamas, kad viešieji juridiniai asmenys negali naudotis

⁶²³ KIERES, L. Teritorinės savivaldos konstituciniai pagrindai. Iš *Vietos savivaldos konstituciniai pagrindai*: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XVIII konferencijos medžiaga. Marijampolė, 2014, p. 50–69.

⁶²⁴ Paminėtina, kad Lenkijoje iki 1997 m. Konstitucijos įsigaliojimo ūkinės veiklos laisvės subjektai buvo nediferencijuojami. Teisės mokslas ir konstitucinė jurisprudencija nurodo, kad tokia situacija susiklostė, nes dar galiojo teisinis senosios santvarkos reglamentavimas, kuriuo buvo skatinama ne privačių, o valstybės įmonių veikla. (Daugiau apie tai: BIERNAT, S. Ūkinės veiklos <...>, p. 60).

⁶²⁵ BANASZAK, B. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Komentarz. Warszawa: C. H. Beck, 2012, s. 163.

⁶²⁶ STRZYCZKOWSKI, K. *Prawo gospodarcze* <...>, s. 106.

⁶²⁷ STRZYCZKOWSKI, K. *Przedsiębiorstwo* <...>, s. 264.

⁶²⁸ PRZYHODZKI, M. Glosa do wyroku z dnia 7 maja 2001 r., K 19/00. *Radca Prawny*, 2002, Nr. 3, s. 97.

pagrindinių teisių garantijomis, kadangi jos saugo tik atskirų individų teises ir laisves⁶²⁹. Teismas atkreipė dėmesį į šios laisvės individualų pobūdį, be to, kad ši teisė yra nukreipta siekiant ūkio subjektams apsisaugoti nuo valstybės institucijų veiksmų. Pripažinus ūkinės veiklos laisvės subjektais viešuosius juridinius asmenis bus įnešta daug painiavos (vadinamasis painiavos argumentas (vok. *Konfusionargument*)), kadangi jie negali būti vienu metu įgalintieji ir įpareigojamieji (vok. *Berechtigte und Verpflichtete*), šios laisvės subjektais ir kartu adresatais⁶³⁰ (vok. *Adressat und Berechtigter der Grundrechte*). VFKT pripažįsta, kad viešųjų juridinių asmenų užduočių ekonominiuose santykiuose įgyvendinimas negali būti interpretuojamas kaip jiems suteikiamos jų prigimtinės teisės, tačiau turi būti vertinama kaip juridiškai nustatyta jų kompetencija⁶³¹.

Vokietijos Konstitucinio Teismo nuomonei pritaria ir teisės teoretikai, nurodydami, kad viešųjų juridinių asmenų laisva ekonominė veikla yra apribota PĮ įtvirtintu konstituciniu principu – valstybės fiskaline kompetencija. Vadovaujantis PĮ konstitucinėmis normomis teigtina, kad valstybės biudžetas pirmiausia yra sudaromas iš mokesčių ir rinkliavų, o ne iš dėl viešųjų juridinių asmenų vykdomos ekonominės veiklos gautų finansinių įplaukų. Fiskalinė kompetencija, kaip valdžios konstitucinė privilegija, siekia apsaugoti valstybę nuo nereikalingų finansinių rizikų, o neribotas leidimas viešiesiems juridiniams asmenims dalyvauti rinkos ekonominiuose santykiuose prieštarautų nustatytiems konstituciniams finansų pagrindams⁶³². Viešųjų juridinių asmenų ekonominė veikla siekiant pajamų yra susieta su finansinių priemonių, kurios buvo skirtos šiems juridiniams asmenims įgyvendinti įstatymuose nustatyta kompetencija, generavimu. Tokiu būdu viešieji juridiniai asmenys ir toliau lieka toje pačioje teisinėje situacijoje: jie vykdo ekonominę veiklą pagal teisės aktuose

⁶²⁹ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1977 m. birželio 7 d. nutarimas Nr. 1 BvR 108/73; 1 BvR 424/73; 1 BvR 226/74.

⁶³⁰ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1967 m. gegužės 2 d. nutarimas Nr. BvR 578/63.

⁶³¹ Daugiau apie viešųjų juridinių asmenų kompetenciją: Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1967 m. gegužės 2 d. nutarimas Nr. BvR 578/63.

⁶³² SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, S. 181.

nustatytą kompetenciją, todėl jie negali būti vienu metu ūkinės veiklos laisvės subjektai ir adresatai. Manoma, kad viešieji juridiniai asmenys, nors veikdami rinkoje kaip ūkio subjektai, toliau lieka valdžios įgalinimus turinčios institucijos, kurios turi paisyti privačių asmenų pagrindinių teisių ir laisvių (PĮ 1 str. 3 d.)⁶³³.

Tačiau Vokietijos teisės teorijoje rasime ir prieštaraujančių šiai teorijai mokslo darbų. Pvz., R. Stober nurodo, kad viešųjų juridinių asmenų ūkinę veiklą reikia skirti į dvi grupes: a) ūkinė veikla, susijusi su socialiniais ekonominiais tikslais ir b) ūkinė veikla, susijusi su pelno gavimu. Ūkinė veikla, siekianti socialinių-ekonominių tikslų, suprantama kaip valdžios ar joms pavaldžių institucijų veikla, nukreipta pirmiausia visuomenės gerovės naudai. Ūkinė veikla, susijusi su pelno gavimu, suprantama kaip veikla, kurios tikslas kuo didesnio pelno gavimas. Todėl, pasak R. Stober, pirmuoju atveju valstybės institucijos vykdo savo juridinę kompetenciją, todėl negali būti „profesinės veiklos laisvės“ subjektu. Antruoju atveju valstybė gali įgyvendinti ekonominę veiklą ir gauti tam tikrą pelną lygiomis teisėmis su privačiais juridiniais asmenimis. Šiuo atveju viešieji juridiniai asmenys gali užsiimti ūkine veikla vadovaudamiesi ne viešosios, o privatinės teisės normomis steigdami atskiras įmones savarankiškai ar kartu su privačiais juridiniais asmenimis. Mokslininkas nurodo, kad PĮ ekonomiškai neutralus ir „privačiam kapitalui nėra teikiama pirmenybė lyginant su viešuoju kapitalu“⁶³⁴. Be to, PĮ 12 str. neapsaugo privačių įmonių nuo viešųjų įmonių konkurencijos. Pritardamas išsakytai nuomonei, G. Püttner teigia, kad PĮ eksplicitiškai nenurodo, kad viešieji juridiniai asmenys negali tapti „profesinės veiklos laisvės“ subjektais⁶³⁵.

Verta pastebėti, kad Europos Sąjungos valstybių konstitucinėje teisėje nėra vieno atsakymo, ar viešieji juridiniai asmenys gali būti ūkinės veiklos

⁶³³ SACHS, M. (Hrg.) *Grundgesetz. Kommentar* <...> [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.].

⁶³⁴ STOBER, R. *Eigenwirtschaftliche Betätigung der öffentlichen Hand, Zulässigkeit und Grenzen* [interaktyvus]. *Der Betriebsberater*, 1999, S. 719; IMMENGA, U., et al. *Wettbewerbsrecht*. 5. Auflage. Band 2. München: Verlag C.H. Beck, 2014 [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2fkomm%2fimmengakowbr_5_band2%2fgwb%2fcont%2fimmengakowbr.gwb.p130.gla.glii.gl2.htm&pos=18&hlwords=on>.

⁶³⁵ PÜTTNER, G. *Öffentliche Unternehmen als Instrument staatlicher Politik. Die Öffentliche Verwaltung*, 1993, S. 697.

laisvės subjektai. Pvz., šalia jau minėtų Vokietijos ir Lenkijos, tokios valstybės kaip Portugalija, Italija, Prancūzija nepripažįsta viešųjų juridinių asmenų šios laisvės subjektais. Tačiau kitose valstybėse, pvz., Austrijoje, Belgijoje, Liuksemburge, Portugalijoje ir Ispanijoje, viešieji juridiniai asmenys pripažįstami ūkinės veiklos laisvės subjektais, tačiau su tam tikromis išlygomis. Šios išlygos dažniausiai susijusios su viešųjų juridinių asmenų atliekamomis funkcijomis ekonominiuose santykiuose (vok. *Funktionskriterium*), t. y. jei šie juridiniai asmenys neatlieka teisės aktuose numatytų viešųjų funkcijų, o veikia individualiai, jie pripažįstami ūkinės veiklos laisvės subjektais. Pvz., Austrijos Respublikos federalinio konstitucinio įstatymo 6 str. 1 d. nustatyta, kad ekonominės laisvės subjektu gali būti ir viešasis juridinis asmuo, jei jis įgyvendina ne socialinę-ekonominę teisės aktuose jam nustatytą funkciją, tačiau yra orientuotas gauti pajamas (vok. *mit Erwerbsabsicht tätig ist*)⁶³⁶ ir tokia jo veikla netrukdo privatiems ūkio subjektams⁶³⁷. Apibendrinant galima teigti, kad valstybės narės visiškai neeliminuoja viešųjų juridinių asmenų iš ūkinės veiklos laisvės subjektų rato, jei jų veikla nėra *acte jure imperii*⁶³⁸.

Laikydamasis Veimaro Konstitucijoje nustatytos konstitucinės tradicijos VFKT pateikia dar vieną šios ekonominės veiklos laisvės subjektų išimtį, nurodydamas, kad tai yra pilietinė laisvė ir, vadovaujantis Pagrindinio Įstatymo lingvistine analize, yra suteikiama tik vokiečiams^{639, 640}. Kyla klausimas, kaip Vokietijoje ginama užsieniečių ar asmenų be pilietybės profesinės veiklos laisvė. Atsižvelgusi į ES teisę, konstitucinė jurisprudencija praplečia subjektų

⁶³⁶ SASSE, T. Die Grundberechtigung <...>, S. 701.

⁶³⁷ BIERNAT, S.; WASILEWSKI A. *Wolność gospodarcza* <...>, p. 158.

⁶³⁸ Pateikta lyginamoji analizė buvo atlikta vadovaujantis duomenimis, pateiktais: BIERNAT, S.; WASILEWSKI A. *Wolność gospodarcza* <...>, p. 140-159. SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, s. 183-195, bei BORRMANN, A. *Der Schutz der Berufsfreiheit im deutschen Verfassungsrecht und im europäischen Gemeinschaftsrecht*. Berlin: Duncker & Humblot, 2002.

⁶³⁹ EPPING, V.; HILLGRUBER, CH. *GG Kommentar*. Edition 21. München: Verlag C.H.BECK, 2014 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. liepos 25 d.]. Prieiga per internetą: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/BeckOK_VerfR_21/GG/cont/BeckOK.GG.a12.glC.glIV.gl2.ht>

⁶⁴⁰ PĮ 116 str. 1 d. *expressis verbis* paaiškina sąvoką „vokietis“ – asmuo, kuris „šio Pagrindinio Įstatymo prasme, numatant galimybę įstatymuose reglamentuoti kitaip, yra tas, kuris turi Vokietijos pilietybę arba buvo priimtas į Vokietijos imperijos teritoriją po 1937 m. gruodžio 31 d. kaip pabėgėlis arba išstremtas vokiečių tautybės asmuo ar jo sutuoktinis arba palikuonis“ (*Užsienio šalių* <...>, p. 93).

ratą, nurodydama, kad šią teisę turi ir ES valstybių narių piliečiai. Teisės teorijoje sukonkretinama, kad ES piliečiai turėtų vadovautis PĮ 12 str. 1 d. kartu su Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 18 str., draudžiančiu bet kokią diskriminaciją dėl pilietybės⁶⁴¹. Kitų valstybių piliečiai arba asmenys be pilietybės gali ginti savo ūkinės veiklos laisvę vadovaudamiesi PĮ 2 str. 2 d. įtvirtintu bendruoju asmens laisves garantuojančiu principu, kuris konstatuoja, kad asmens laisvė yra nepažeidžiama ir kėsintis į ją galima tik remiantis įstatymu⁶⁴².

Apibendrinant nagrinėtų trijų valstybių Konstitucijas, galima teigti, kad ūkinės veiklos laisvės subjektais gali būti tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys. Tačiau Lenkijoje ir Vokietijoje juridiniai asmenys diferencijuojami pagal jų nuosavybės formą: viešieji juridiniai asmenys negali pasinaudoti ūkinės veiklos laisvės garantu. Tokia situacija kelia daug klausimų: pvz., ar ūkio subjektas, kurio nuosavybės forma yra mišri (t. y. yra tiek privati, tiek viešoji nuosavybė), gali pasinaudoti šia laisve. Paminėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra gavęs prašymų išnagrinėti privataus juridinio asmens *versus* mišraus juridinio asmens galimybes vykdyti ūkinę veiklą⁶⁴³, tačiau Teismas detaliau apie ūkio subjektų diferenciaciją pagal nuosavybės formą nepasisakė. VFKT, išanalizavęs konstitucinės jurisprudencijos bylą dėl ekonominės veiklos laisvės pažeidimo, kurioje juridinio asmens 72 proc. akcijų priklausė valstybei, nurodė, kad toks „mišrus“ ūkio subjektas negali būti šios laisvės subjektas, kadangi viešasis juridinis asmuo gali turėti lemiamą įtaką įmonės valdymui“⁶⁴⁴. O Lenkijos teisės doktrina nurodo, kad mišrus juridinis asmuo turi ekonominės

⁶⁴¹ EPPING, V.; HILLGRUBER, CH. *GG Kommentar* <...> [žiūrėta 2014 m. liepos 25 d.].

⁶⁴² JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Lietuvos, Lenkijos <...>, p. 172.

⁶⁴³ Vienas iš tokių pavyzdžių yra AB „LEO LT“ byla, kurioje pareiškėjai kėlė klausimą, ar nėra pažeidžiama privataus ūkio subjekto ūkinės veiklos laisvė, kai jis negali vykdyti ekonominės veiklos, nes ją valstybė leido vykdyti mišriam ūkio subjektui. Plačiau: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo 10 straipsnio 1 dalies (2008 m. vasario 1 d. redakcija) nuostatų ir 11 straipsnio (2008 m. vasario 1 d. redakcija) 1 dalies 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“.

⁶⁴⁴ Nagrinėjamu atveju viešajam juridiniam asmeniui priklausė 72 proc. akcinės bendrovės, teikiančios elektros paslaugas, akcijų. Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1989 m. gegužės 16 d. nutarimas Nr. 1 BvR 705/88.

veiklos laisvę, kuri gina privačių dalininkų ekonominius interesus⁶⁴⁵. Taigi vienareikšmiško atsakymo į iškeltą klausimą, ar mišrus juridinis asmuo yra ūkinės veiklos laisvės subjektas, nėra. Visos trys nagrinėtos valstybės skirtingai atsako į šį klausimą: Lietuva nediferencijuoja ūkio subjektų pagal nuosavybės formą, todėl mišrūs juridiniai asmenys gali būti ūkinės veiklos laisvės subjektai; Lenkija, gindama smulkiųjų dalininkų teises, pripažįsta mišraus juridinio asmens ekonominę veiklos laisvę, o Vokietija, nurodydama valdžios galimą lemiamą įtaką juridinio asmens valdymui, mišraus kapitalo įmonei „profesinės veiklos laisvės“ nesuteikia.

Apibendrinant nagrinėtų trijų valstybių Konstitucijas, galima teigti, kad ūkinės veiklos laisvės subjektais gali būti tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys. Tačiau čia susiduriama su dviejų tipų konstitucinėmis tradicijomis: Lietuva pripažįsta juridinius viešuosius asmenis ūkinės veiklos laisvės subjektais, o Lenkijoje ir Vokietijoje juridiniai asmenys diferencijuojami pagal jų nuosavybės formą, todėl viešieji juridiniai asmenys negali pasinaudoti ūkinės veiklos laisvės garantu. Tai pagrindžiama valstybės socialine orientacija. Tačiau abiejų užsienio valstybių teisės doktrinos atlikta analizė leidžia teigti, kad toks kategoriškas viešųjų juridinių asmenų eliminavimas iš ekonominės veiklos laisvės subjektų rato turi būti pagrįstas tuo, kad šie asmenys, vykdydami atitinkamą ekonominę veiklą įgyvendino valstybės *ius imperium*, priešingu atveju, jie gali būti pripažinti ūkinės veiklos laisvės subjektais. Atsižvelgiant į analizuotų užsienio valstybių praktiką bei į pateiktas praktines problemas, siūlytina ūkinės veiklos santykiams Lietuvoje taikyti subsidiarumo principą, kuriuo vadovaujantis viešieji juridiniai asmenys, kuriems nuosavybės teise priklauso viešas turtas, galės tapti ūkinės veiklos laisvės subjektu tik tada, kai privatūs ūkio subjektai nevykdo ūkinės veiklos tam tikroje srityje ir tokiu būdu nėra patenkinami viešieji tautos poreikiai. Tokia pozicija grindžiama privačios iniciatyvos skatinimu ir valstybės socialine orientacija, t. y. viešųjų juridinių asmenų paskirtis nėra ūkinės veiklos įgyvendinimas, o labiau ūkio reguliavimas siekiant socialinio

⁶⁴⁵ STRZYCZKOWSKI, K. *Przedsiębiorstwo* <...>, s. 262.

teisingumo ir teisingo ekonominės veiklos metu sukurtų materialinių gėrybių paskirstymo.

3.2.3. „Asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos“ neabsolutumas

Laisvė šiuolaikinėje demokratinėje valstybėje laikoma svarbiausia politine ir teisine vertybe. Žmogaus teisės ir laisvės traktuojamos kaip demokratinės valstybės konstitucinės sistemos pagrindas. Anot garsaus britų filosofo, politinės ekonomikos kūrėjo J. S. Millio, „laisvė, vėta šio vardo, yra laisvė siekti savojo gėrio savo pasirinktu būdu, kol nemėginame atimti iš kitų jų gėrį arba trukdyti jų pastangoms jį įgyti“⁶⁴⁶. Laisvės varžymas, kurį žmogaus atžvilgiu gali vykdyti kitas žmogus ar valstybė, suvokiamas kaip nenatūrali, neleistina prievarta. Tačiau žmogus yra socialinė būtybė, gyvenanti ir veikianti tam tikroje socialinėje aplinkoje, kas skatina derinti vieno asmens laisvę su kiekvieno kito laisve. Kai demokratinėje visuomenėje asmens teisės bei laisvės susiduria su visuomenės interesais, konfliktai sprendžiami derinant skirtingus interesus ir siekiant nepažeisti jų pusiausvyros. Vienas iš interesų derinimo būdų, kurį pripažįsta žmogaus teisių doktrina, yra valstybės galimybė apriboti asmens teises ir laisves⁶⁴⁷. Minėti pastebėjimai taikomi ir asmeniui, įgyvendinančiam ūkinę veiklą.

Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje konstatuota, jog prigimtinio žmogaus teisių ir laisvių pobūdžio pripažinimo principas nepaneigia to, kad žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimas gali būti ribojamas⁶⁴⁸. Pažymėtina, kad net pačiame Konstitucijos tekste yra užuominų apie žmogaus teisių ir laisvių ribojimą (Konstitucijos 25 str. 3 d.), varžymą (Konstitucijos 28 str.) ir pažeidimą

⁶⁴⁶ ARLAUSKAS, S. Laisvės principas demokratinės valstybės teisėje. *Jurisprudencija*, 2013, 20(2), p. 411.

⁶⁴⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1997, Nr. 15-314.

⁶⁴⁸ JARAŠIŪNAS, E. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir žmogaus teisių apsauga. Iš *Žmogaus teisių apsaugos institucijos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 219.

(Konstitucijos 30 str. 1 d.). Be to, teisingas žmogaus teisių ir laisvių ribų nustatymas garantuoja šias teises ir laisves. E. Šileikio nuomone, valstybės kėsinišasis į kai kurias žmogaus teises ir laisves yra „objektyviai būtina (neišvengiama, neturinti alternatyvų!) priemonė apsaugoti ir ginti kitų asmenų veiksmais pažeidžiamas (pažeistas) arba atriboti ir suderinti susikirsti galinčias (susikirtusias) prigimtines ir kitas konstitucines vertybes⁶⁴⁹.

Ūkinės veiklos laisvės ribas nuo valstybės intervencijos praplečia Konstitucijos 46 str. 2 d. įtvirtinta nuostata, kad valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad šio principo įgyvendinimas lemia, kad valstybės taip pat savivaldybių institucijos bei pareigūnai privalo savo sprendimais ar veiksmais nekliudyti reikštis ir plėtotis asmenų iniciatyvai, nežlugdyti jų ūkinių pastangų ir neužkirsti joms kelio, jeigu ši iniciatyva ar ūkinės pastangos nėra žalingos visuomenei, net jeigu jų naudingumas visuomenei ir nėra akivaizdus. Bet kokius valstybės taip pat savivaldybių institucijų, pareigūnų sprendimus ar veiksmus, kuriais neleidžiama reikštis, plėtotis asmenų iniciatyvai, užkertamas kelias tam tikroms ūkinėms pastangoms, turi nulemti atitinkamos iniciatyvos ar ūkinių pastangų žalingumas visuomenei⁶⁵⁰. O teisės teorijoje nurodoma, kad valstybė, užtikrindama Konstitucijos 46 str. 2 d. įtvirtinto principo įgyvendinimą, gali pasirinkti įvairias visuomenei naudingų ūkinių pastangų ir iniciatyvos rėmimo formas, pvz., įstatymuose gali būti numatytos lengvatinės ūkio subjektų apmokestinimo sąlygos ar valstybės teikiama ūkio subjektams parama (valstybės paskola)⁶⁵¹. Paminėtina, kad valstybei remiant atitinkamą ūkinę veiklą ūkio subjektams negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuriuo jiems būtų suteikiamos tam tikros nepagrįstos privilegijos ar varžoma kitų ūkio subjektų ekonominė iniciatyva (pažeidžiama Konstitucijos 29 str. 1 d.). Valstybė turi vertinti ūkinę veiklą pagal jos naudą visuomenei. Toks ūkinės veiklos vertinimas sudaro reikiamas prielaidas Konstitucijos 46 str. 3 d. nuostatai,

⁶⁴⁹ ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė <...>*, p. 248.

⁶⁵⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas.

⁶⁵¹ BIRMONTIENĖ, T., *et al. Lietuvos konstitucinė <...>*, p. 845–846.

reglamentuojančiai valstybės teisę reguliuoti ūkinę veiklą atsižvelgiant į tautos gerovę. Taigi Konstitucijos 46 str. 2 d. nuostata iš vienos pusės apsauganti ūkinę veiklos laisvę nuo valstybės institucijų intervencinių veikslių kartu leidžia diferencijuotą ūkinės veiklos laisvės teisinį reguliavimą atsižvelgiant į viešąjį interesą.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 3 d. nustatyta, kad valstybė ūkinę veiklą reguliuoja taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Taigi Konstitucija *expressis verbis* nustato, kad asmens ūkinės veiklos laisvė nėra absoliuti, o valstybės institucijoms suteikiama teisė veikti ekonomikos srityje reguliuojant ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Teisinis reguliavimas, anot Konstitucinio Teismo, yra tam tikros socialinės tvarkos nustatymo forma, kurios ypatumai priklauso nuo reguliuojamų visuomeninių santykių specifikos. Viena iš šių santykių sričių – ūkinė veikla. Konstitucinis asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos principas lemia, kad ūkinės veiklos reguliavimui būdingas bendrojo leidimo metodas: leidžiama viskas, kas nėra draudžiama. Su tokia nuomone nesutinka kai kurie teisės mokslininkai, teigdami, kad toks apibūdinimas „nėra preciziškai tikslus, nes ūkinės veiklos laisvės srityje labai dažnai leidimai (licencijos, koncesijos ir kt.) yra būtinos ir savarankiškos reguliavimo priemonės.⁶⁵²

Ūkinės veiklos reguliavimas paprastai susijęs su ūkinės veiklos sąlygų nustatymu, tam tikrų procedūrų reglamentavimu, ūkinės veiklos kontrole, taip pat ir su tam tikrais šios veiklos ribojimais ar draudimais⁶⁵³. Tokiu būdu Lietuvos konstitucinė jurisprudencija akcentuoja dispozityvų ūkinės veiklos laisvės reguliavimo metodą – leidžiama viskas, kas neuždrausta. Pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas, kaip „speciali žmogaus teisių apsaugos priemonė“⁶⁵⁴ ir negatyvusis įstatymų leidėjas, turėtų labiau pabrėžti šį reguliavimo metodą

⁶⁵² Vilniaus universitetas. *Krizė, teisės <...>*, p. 107.

⁶⁵³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas.

⁶⁵⁴ Taip Konstitucinį Teismą įvardijo prof. T. Birmontienė, nagrinėdama žmogaus teisių problemas konstitucinėje doktrinoje (BIRMONTIENĖ, T. Žmogaus teisių problemos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimuose. Iš *Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis: Tarptautinės konferencijos medžiaga, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo penkerių metų sukakčiai*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1998, p. 120).

oficialiuose Konstitucijos išaiškinimuose⁶⁵⁵, nes nepakankamas įstatymo leidėjo ir teismų ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos, kaip gintinos konstitucinės teisės, ir jos reguliavimo metodo suvokimas, lėmė tai, kad 2008–2012 m. priimti įstatymai ar pateikti įstatymų projektai bei bendrosios kompetencijos teismų priimti sprendimai buvo labiau grindžiami siekiu pažaboti verslą, apriboti neva per didelę ūkio subjektų „savivalę“ negu ūkinei veiklai taikyti vieną iš pamatinių civilinės teisės principų – leidžiama viskas, kas neuždrausta⁶⁵⁶.

Analizuojant užsienio valstybių konstitucinę praktiką, paminėtina, kad Lenkijos Respublikos Konstitucijos 22 str. taip pat *expressis verbis* nurodo ūkinės veiklos laisvės ribojimo galimybes, tačiau Konstitucinis Tribunalas konstatavo, kad nagrinėjant ūkinės veiklos laisvės ribojimo galimybes reikėtų remtis *in dubio pro libertate* principu⁶⁵⁷, kuris reikalauja atsisakyti ūkinės veiklos laisvės apribojimo esant bent kokioms abejonėms. Ūkinės veiklos laisvės ribojimas turi būti labiau išimtis negu taisyklė⁶⁵⁸.

Taigi ūkinės veiklos laisvė nėra absoliuti ir neribota. Jos įgyvendinimas persipina su įvairiais ekonominio ir neekonominio pobūdžio visuomeniniais interesais, kitų asmenų teisių ir laisvių įgyvendinimu. Analizuojant Lietuvos ir užsienio valstybių praktinę patirtį, teigtina, kad visose valstybėse įtvirtinant šios laisvės ribojimo galimybes konstitucinė doktrina reikalauja atsižvelgti į bendrąsias žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygas (*lex generalis*)⁶⁵⁹ ir

⁶⁵⁵ Paminėtina, kad tik 1999 m. spalio 6 d. ir 2005 m. gegužės 13 d. Konstitucinio Teismo nutarimuose tiesiogiai akcentuojamas dispozityvus ūkinės veiklos laisvės reguliavimo metodas.

⁶⁵⁶ Plačiau apie nepakankamą valstybės institucijų teisės į ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą suvokimą: AMBRAZEVIČIŪTĖ, K.; BALTRIMAS, J.; ir MAURICĖ-MACKUVIENĖ, E. *Teisės į nuosavybę <...>*, p. 33.

⁶⁵⁷ *In dubio pro libertate* principo esmė – visi neaiškumai aiškinami laisvės nuo naujai įvedamo apribojimo naudai. Siekiant išvengti pernelyg didelės valstybės intervencijos į ekonominius santykius, galima laikyti, kad apribojimų būtinumo įrodinėjimo našta tenka įstatymų leidėjui. Taigi šiuo atveju iš įstatymo leidėjo galima reikalauti dalykiško ir konkretaus sprendimo dėl atitinkamų santykių norminimo pagrindimo.

⁶⁵⁸ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunalo 2003 m. sausio 28 d. nutarimas Nr. K2/02, 2004 m. balandžio 21 d. Nr. K33/03.

⁶⁵⁹ Pvz., Lietuvos Respublikos konstitucinėje jurisprudencijoje nurodyta, kad pagal Konstituciją riboti žmogaus teises ir laisves galima, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; laikomasi konstitucinio proporcingumo principo (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas).

specialiąsias sąlygas (*lex specialis*). Žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygos nustato, kuriuo metu, kokiomis situacijomis, koku tikslu ir koku būdu valstybė gali aktyviais veiksmais ar neveikimu apriboti žmogaus teises ir laisves. Pastebėtina, kad minimos ribojimo sąlygos neturi būti vertinamos, kaip leidimas riboti žmogaus teises ir laisves. Nustačius atitinkamos žmogaus teisės ar laisvės ribojimo sąlygą, ribojimas išlieka, ir tai užtikrina asmeniui galimybę ginčyti ribojimo sąlygomis pateisinamą asmens teisių ir laisvių ribojimą⁶⁶⁰.

3.2.3.1. Bendrosios žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygos

Toliau trumpai aptariamos *lex generalis* ribojimo sąlygos, darančios įtaką ekonominės veiklos laisvės vykdymui. Konstitucinis Teismas 1997 m. vasario 13 d. nutarime, remdamasis Europos žmogaus teisių konvencija ir EŽTT praktika, pirmą kartą konstatavo⁶⁶¹, kada galimi žmogaus teisių ir laisvių apribojimai. Teismas nurodė, kad žmogaus teisių ir laisvių apribojimai laikomi pagrįstais, jeigu atitinka dvi sąlygas: 1) yra teisėti ir 2) būtinai reikalingi demokratinėje visuomenėje. „Teisėtumo reikalavimas reiškia, kad apribojimai gali būti nustatomi tik įstatymu, kuris viešai paskelbiamas, o jo normos suformuluotos gana aiškiai. Įstatymais apibrėžiant teisių įgyvendinimo ribas, būtina atsižvelgti į atitinkamos teisės (ar laisvės) paskirtį bei prasmę ir Konstitucijoje numatytas jos ribojimo galimybes bei sąlygas. Ieškant atsakymo į klausimą, ar konkretus ribojimas yra būtinai reikalingas demokratinėje visuomenėje, pirmiausia reikia išsiaiškinti ribojimo tikslus bei paskirtį, o antra, nustatyti, ar ribojimo priemonės proporcingos siekiamam teisėtam tikslui“⁶⁶². Tokiu būdu Lietuvos konstitucinėje teisėje buvo suformuluotos esminės žmogaus teisių ribojimo doktrinos nuostatos, pagal kurias riboti konstitucines žmogaus teises ir laisves galima, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: 1) tai daroma įstatymu; 2) ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti

⁶⁶⁰ SZYDŁO, M. *Wolność działalności gospodarczej* <...>, s. 95.

⁶⁶¹ Tokia išvada daroma vadovaujantis duomenimis iš JANKAUSKAS, K., *et al. Lietuvos Respublikos* <...>, p. 175–178.

⁶⁶² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas.

kitų asmenų teises ir laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; 3) ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; 4) yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo, kaip vieno iš konstitucinio teisinės valstybės principo elementų, kuris reiškia ir tai, kad įstatyme numatytos priemonės turi atitikti teisėtus ir visuomenei svarbius tikslus, kad šios priemonės turi būti būtinos minėtiems tikslams pasiekti ir kad šios priemonės neturi varžyti asmens teisių ir laisvių akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti. Kaip jau buvo minėta, šie Konstitucinio Teismo suformuoti principai rėmėsi EŽTT suformuota žmogaus teisių ribojimo doktrina. Be to, jie yra artimi Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje įtvirtintiems principams (52 str. 1 d.).

Lenkijos konstitucinėje teisėje bendrosios žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygos buvo suformuluotos ne konstitucinėje jurisprudencijoje, tačiau *expressis verbis* įtvirtintos 1997 m. Konstitucijos 31 str. 3 d., kurioje nurodoma: „Naudojimosi konstitucinėmis laisvėmis ir teisėmis apribojimai gali būti nustatomi tik įstatymu ir tik tada, kai jie būtini demokratinėje valstybėje jos saugumui ar viešajai tvarkai užtikrinti arba aplinkai, žmonių sveikatai ir visuomenės moralei, taip pat kitų asmenų laisvėms ir teisėms apsaugoti. Šiais apribojimais negali būti pažeidžiama laisvių ir teisių esmė“. Vadovaujantis Konstitucinio Tribunolo doktrina, teigtina, kad bendrųjų žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygų sąrašas yra baigtinis ir negali būti aiškinamas plečiamai⁶⁶³. O Vokietijos PĮ 19 str. 1 d. reglamentuota, kad pagrindinės teisės gali būti apribotos įstatymu arba įstatymo pagrindu, įstatymas privalo galioti visiems, o ne pavieniais atvejais. Be to, įstatyme turi būti įvardytos pagrindinės teisės, nurodant straipsnį. Apribojus pagrindinę teisę negali būti pažeistas esminis jos turinys (19 str. 1 d.)⁶⁶⁴.

Lyginamoji konstitucinių nuostatų analizė parodė, kad bendrosios žmogaus teisių ir laisvių sąlygos yra aktualios Lietuvos Respublikos bei kitų

⁶⁶³ BANASZAK, B. *Konstytucja <...>*, s. 471.

⁶⁶⁴ Plačiau apie PĮ nustatytas galimybes riboti žmogaus teises: BIRMONTIENĖ, T., *et al. Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, p. 94.

nagrinėtų užsienio valstybių konstitucinėje teisėje nagrinėjant ūkinės veiklos laisvės neabsoliutumo klausimą.

3.2.3.2. Specialiosios asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygos

Analizuojant specialiąsias ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygas, išskiriamos formalioji ir materialioji ūkinės veiklos ribojimo sąlygos. Pirmiausia darbe aptariama formalioji sąlyga. Lietuvoje formalioji ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlyga yra įtvirtinta tik Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje, kurioje jau 1994 m. kovo 31 d. paminėta, kad „kai asmuo, realizuodamas nuosavybės teises, dalyvauja ūkinėje veikloje, jis tampa vienu iš ūkinių santykių specialių subjektų, jam gali būti taikomi specialūs įstatymų nustatyti apribojimai“. Taigi konstitucinė doktrina įtvirtino, kad ūkinės veiklos laisvės ribojimas galimas tik įstatymu⁶⁶⁵. Tokia griežta pozicija konstitucinėje doktrinoje pasikeitė tik po 12 metų, kai Konstitucinis Teismas, 2006 m. gegužės 31 d. nutarime nagrinėdamas Vyriausybės įgaliojimus cukraus gamintojams nustatyti pareigas vykdyti kvotinio cukraus eksporto užduotis bei sankcijas už šių užduočių nevykdymą, konstatavo, kad „tam tikri ūkinės veiklos santykiai gali būti reguliuojami tik įstatymais, tuo tarpu kiti – Vyriausybės nutarimais, dar kiti – žemesnės galios poįstatyminiais teisės aktais. Pagal Konstituciją, tik įstatymu galima nustatyti esmines ūkinės veiklos sąlygas, draudimus ir ribojimus, darančius esminį poveikį ūkinei veiklai, taip pat įvairias sankcijas už atitinkamus teisės pažeidimus. Taigi tik įstatymu galima nustatyti ir esminį poveikį ūkinei veiklai galinčias daryti ekonominio poveikio priemones, kurios turi būti taikomos, kai nustatyti įpareigojimai yra nevykdomi arba netinkamai vykdomi“⁶⁶⁶. Pabrėžtina, kad Konstitucinis Teismas nenurodė, kas yra esminės ūkinės veiklos sąlygos, draudimai ir ribojimai, darantys esminį poveikį ūkinei veiklai. Manytina, kad kiekvieną kartą tai turėtų būti vertinama individualiai,

⁶⁶⁵ Lietuvos Respublikos konstitucinėje jurisprudencijoje įstatymas suprantamas kaip Konstitucijos ir kitų įstatymų nustatyta tvarka išleistas teisės aktas, išreiškiantis įstatymų leidėjo valią ir turintis aukščiausią teisinę galią.

⁶⁶⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 31 d. nutarimas.

atsižvelgiant į ūkinės veiklos pobūdį, santykių sudėtingumą, ekonominius, socialinius bei kitus svarbius veiksnius. Apibendrinant galima daryti išvadą, kad ūkinės veiklos ribojimas vadovaujantis Lietuvos Respublikos konstitucine jurisprudencija galimas tiek įstatymu, tiek ir Vyriausybės nutarimais bei žemesnės galios poįstatyminiais teisės aktais – įskaitant ir savivaldybių institucijų priimamus teisės aktus⁶⁶⁷ pagal įstatymą⁶⁶⁸.

Analizuojant Lenkijos ir Vokietijos ūkinės veiklos laisvės ribojimo formaliąją sąlygą, teigtina, kad ši sąlyga *expressis verbis* yra įtvirtinta šių valstybių pagrindiniuose įstatymuose, nurodant, kad ūkinės veiklos laisvė gali būti ribojama įstatymu. Vokietijos PĮ 12 str. 1 d. konkretizuota, kad ši laisvė gali būti ribojama ir „įstatymo pagrindu“. Sąvoką „įstatymo pagrindu“ VFTK aiškina kaip teisės aktą, kuris juridine galia yra silpnesnis negu įstatymas. Pagrindinio Įstatymo aiškintojas neskirsto, kurie teisiniai santykiai gali būti reguliuojami įstatymu, o kurie poįstatyminiu teisės aktu. Tačiau nurodo, kad elgesio kodeksai, valstybės institucijų programos, neturinčios teisės normai būtinų požymių, negali būti tinkamas juridinis instrumentas, kuriuo galimas ūkinės veiklos laisvės ribojimas⁶⁶⁹. Lenkijos konstitucinėje jurisprudencijoje yra nustatyta panašiai kaip ir Lietuvos doktrinoje, kad įstatyme turi būti reglamentuotos esminės, principinės (lenk. *zasadnicze*) ūkinės veiklos ribojimo sąlygos, o kitos sąlygos gali būti nustatytos ir Lenkijos Konstitucijos 92 str. 1 d. minimuose vykdomuosiuose teisės aktuose – potvarkiuose^{670, 671}. Lenkų teisės teoretikai detalizuoja, kad potvarkiuose turi būti reguliuojama kuo mažiau ekonominės

⁶⁶⁷ Savivaldybių institucijų ūkinės veiklos laisvės ribojimo galimybes Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas paminėjo keliuose nutarimuose, pvz., 2008 m. kovo 5 d. (nagrinėta savivaldybių institucijų teisė nustatyti gatvių ir aikštelių, kurios ribojasi su autobuso stotimi, ribas, kas turi įtakos keleivių vežimui reguliariais ir užsakomaisiais reisais) bei 2011 m. birželio 21 d. nutarimuose (savivaldybių institucijų teisė reguliuoti azartinių lošimo namų steigimą).

⁶⁶⁸ Tačiau ekonominės veiklos laisvės apribojimas, pasireiškiantis naujo valstybinio mokesčio įvedimu, gali būti pateisinamas tik įstatymu, nes vadovaujantis Konstitucijos 67 str. 15 p. tik Seimas turi išimtinę diskreciją nustatyti valstybinius mokesčius ir kitus privalomus mokėjimus.

⁶⁶⁹ EPPING, V.; HILLGRUBER, CH. *GG Kommentar* <...> [žiūrėta 2015 m. liepos 24 d.].

⁶⁷⁰ Lenkijos Konstitucijos 92 str. 1 d. nustatyta: „Potvarkius leidžia Konstitucijoje nurodytos institucijos, remdamosi konkrečiu įstatyme įtvirtintu įgaliojimu, įstatymo įgyvendinimo tikslu. Įgaliojimas turi nustatyti instituciją, kompetentingą išleisti potvarkį, ir perduodamus sureguliuoti klausimus bei nurodymus dėl akto turinio.“

⁶⁷¹ Lenkijos Respublikos Konstitucinio tribunolo 1998 m. balandžio 8 d. nutarimas Nr. K 10/97.

veiklos apribojimų, o juose turi būti įtvirtinamos ribojančio įstatyminio reguliavimo išimtys, naudingos ūkio subjektui⁶⁷².

Materialioji ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlyga, įvardyta Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, yra bendra tautos gerovė. Konstitucija reikalauja, kad valstybė ūkinę veiklą reguliuotų taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Ši materialioji sąlyga, anot konstitucinės doktrinos, pripažinta konstituciniu principu, nustatančiu ūkinės veiklos reguliavimo kryptis, būdus, ribas⁶⁷³. Vadovaujantis konstitucinės jurisprudencijos analize, teigtina, kad bendra tautos gerovė – tai gana bendras ir platus kriterijus, kurį taikant gali būti remiamasi tiek bendros gerovės samprata, tiek tikslingumo argumentais⁶⁷⁴. Sąvokos „bendra tautos gerovė“ turinys kiekvienu konkrečiu atveju atskleidžiamas atsižvelgiant į ekonominius, socialinius bei kitus svarbius veiksnius⁶⁷⁵. Bendra tautos gerovė taip pat suponuoja valstybės ir savivaldybių institucijų, pareigūnų pareigą jokiais savo sprendimais ar veiksmais nekliudyti reikštis ir plėtotis asmenų iniciatyvai, nežlugdyti jų ūkinių pastangų ir neužkirsti joms kelio, jeigu ši iniciatyva ar ūkinės pastangos nėra žalingos visuomenei, net jeigu jų naudingumas visuomenei ir nėra akivaizdus. Tautos gerovę Konstitucinis Teismas išskyrė kaip vienintelį kriterijų, kurį taikant gali būti dingstis kvestionuoti, ar anksčiau suformuotas ir vykdytas ekonominę politiką atitikęs ūkinės veiklos teisinis reguliavimas atitinka aukštesnės galios teisės aktus, *inter alia*, Konstituciją⁶⁷⁶.

Anot Lietuvos teisės doktrinos, tautos gerovę, plačiąja prasme, būtų galima suvokti kaip žmogaus teisių įgyvendinimo prielaidą apskritai, nes tik turėdamas teisę į gerovę žmogus gali susikurti trokštamą gyvenimo kokybės lygį. Žmogaus teisių realiam veikimui yra būtinas bent minimalus gerovės lygis. Dėl to valstybės sukurtas teisinis reguliavimas turėtų būti orientuojamas ne į pavienių materialinių gėrybių suteikimą, tačiau į apsaugą tų žmogaus teisių,

⁶⁷² KLECHIA, K. *Wolność działalności gospodarczej <...>*, s. 179; SZYDŁO, M. *Wolność działalności gospodarczej <...>*, s. 120–139.

⁶⁷³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas.

⁶⁷⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas.

⁶⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d., 2000 m. spalio 18 d., 2004 m. sausio 26 d. nutarimai.

⁶⁷⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas.

kurios atveria galimybes realizuoti savo gero gyvenimo sampratą⁶⁷⁷. Pasak L. Beliūnienės, tautos gerovė turi tiesioginę sąsają su žodžių junginiu „viešasis interesas“, kurio sampratos įstatymų leidėjas nėra suformulavęs, o atskirų teisės aktų normose jis ne tik nepaaiškina, bet ir neįtvirtina jokių objektyvių kriterijų arba norminių požymių, kuriais remiantis būtų galima užtikrinti vienodą šios sąvokos aiškinimą⁶⁷⁸. Vadovaujantis E. Kūrio apibendrinimais, viešasis interesas (įskaitant ir tautos gerovę) „turi turėti bent du elementus, galinčius tapti kriterijū, leidžiančių atskirti tokį partikuliarų interesą, kuris kartu yra ir viešasis, nuo tokio, kuris negali būti interpretuojamas kaip viešasis ir, susidūręs su juo, turi būti paaukotas, pagrindu – kai pirmasis elementas – ta visuomenės dalis turi būti santykinai didelė; antrasis – tas partikuliarus interesas turi būti konstituciškai pagrįstas, matyti, kad jie, sąlyginai tariant, susiję su viešojo intereso subjektu ir objektu, o kartu ir su šio intereso turiniu“⁶⁷⁹.

Galima išskirti tokius pastarųjų metų Konstitucinio Teismo nagrinėtus ūkinės veiklos reguliavimo atvejus, kai buvo vertinama, ar jie atitinka bendrą tautos gerovę:

- Prekybos alkoholio produktais kontrolės teisinis reguliavimas, siekiant užtikrinti sąžiningą konkurenciją rinkoje, vartotojų ir kitų asmenų teises, žmonių sveikatą, viešąją tvarką, visuomenės narių saugumą, valstybės ekonominius interesus⁶⁸⁰.
- Valstybinės skolos grąžinimo teisinis reguliavimas, siekiant, kad valstybei nuosavybės teise priklausantis turtas būtų valdomas, naudojamas, juo būtų disponuojama taip, kad būtų tenkinami ne tik vienos socialinės grupės ar

⁶⁷⁷ BIELIAUSKAITĖ, J. Valstybės vaidmens užtikrinant žmogaus teises teoriniai aspektai. Iš *Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai*. ABRAMAVIČIUS, A., et al. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 19.

⁶⁷⁸ BELIŪNIENĖ, L. Viešojo intereso išskirtinumo pagrindimas Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje. Iš: BELIŪNIENĖ, L., et al. *Viešojo intereso atpažinimo problema Lietuvos teisėje: kriterijai ir prioritetai*. Vilnius: Teisės institutas, 2015, p. 78–79.

⁶⁷⁹ KŪRIS, E. Viešasis interesas: teisėkūra ir konstitucinė jurisprudencija. *Notariatas*. 2012, Nr. 13, p. 51.

⁶⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. sausio 21 d. nutarimas.

atskirų asmenų interesai arba poreikiai, o šis turtas tarnautų viešajam interesui, visuomenės poreikiui, tautos gerovei⁶⁸¹.

- Azartinių lošimų organizavimo, šios veiklos apribojimų ir draudimų teisinis reguliavimas, atsižvelgiant į žmonių sveikatą, viešąją tvarką ir visuomenės narių saugumą⁶⁸².

- Valstybei nuosavybės teise priklausančio turto perdavimo kitų subjektų nuosavybėn (įskaitant ir jo privatizavimą) teisinis reguliavimas, atsižvelgiant į visuomenei teikiamą naudą, konstituciškai pagrįstus visuomenės poreikius, interesus⁶⁸³.

- Nevienodas diferencijuotas teisinės padėties reguliavimas finansų institucijos (*inter alia*, banko) kreditorių, priklausančių skirtingoms kategorijoms, siekiant užtikrinti šalyje veikiančios finansų sistemos saugumą, stabilumą ir patikimumą⁶⁸⁴.

- Alyvos atliekų tvarkymo teisinis reguliavimas, atsižvelgiant į žmonių sveikatą, siekiant nekenkti aplinkai bei išsaugoti gamtos išteklius ateities kartoms⁶⁸⁵.

- Žemės gelmių naudojimo reguliavimas, siekiant apsaugoti aplinką ir žmonių sveikatą nuo galimo kenksmingo šios veiklos poveikio⁶⁸⁶.

- Suskystintų gamtinių dujų tiekimo reguliavimas, siekiant užtikrinti valstybės energetikos sistemos saugumą ir patikimumą⁶⁸⁷.

Lenkijos Respublikos Konstitucijos 22 str, analogiškai kaip ir Lietuvos, nurodyta, kad ūkinės veiklos laisvės ribojimas galimas atsižvelgiant į svarbius visuomeninius poreikius. Visuomenės poreikių sąvoka nėra *expressis verbis* išaiškinta Konstitucijoje, tačiau Konstitucinis Tribunalas, įgyvendindamas oficialią Konstitucijos interpretacijos funkciją, nurodo, kad ši sąvoka apima tiek

⁶⁸¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. birželio 30 d. nutarimas.

⁶⁸² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 21 d. nutarimas.

⁶⁸³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. balandžio 2 d. nutarimai.

⁶⁸⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 5 d. nutarimas.

⁶⁸⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. gegužės 9 d. nutarimas.

⁶⁸⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. gruodžio 16 d. nutarimas.

⁶⁸⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. balandžio 3 d. nutarimas.

vertybes, minimas Konstitucijos 31 str. 3 d. (t. y. valstybės saugumas, viešoji tvarka, aplinka, žmonių sveikata, visuomenės moralė, kitų asmenų teisės ir laisvės), tiek ir kitas vertybes⁶⁸⁸. Savo nutarimuose Konstitucinis Tribunalas ne kartą pažymėjo, kad visuomenės poreikių sąvokos negalima interpretuoti plečiant jos semantinį lauką⁶⁸⁹.

Galima išskirti tokius Konstitucinio Tribunolo nagrinėtus ūkinės veiklos reguliavimo atvejus, kai buvo vertinama, ar jie atitinka bendrą tautos gerovę:

- Maržos vaistams ir medicinos priemonėms įvedimas, siekiant užtikrinti piliečių sveikatos apsaugą⁶⁹⁰.
- Alkoholio rinkos kontrolės mechanizmų įvedimas, siekiant užtikrinti viešąją tvarką ir apsaugoti piliečių sveikatą⁶⁹¹.
- Energetikos įmonėms keliamo reikalavimo pirkti elektros energiją iš netradicinių ir atsinaujinančių šaltinių įvedimas, siekiant rūpintis aplinka ir ją saugoti bei užtikrinti valstybės energetinį saugumą⁶⁹².
- Ekonominės veiklos, susijusios su tarptautine prekyba, apribojimas siekiant užtikrinti valstybės saugumą⁶⁹³.

Vokietijos Federacijos Pagrindiniame Įstatyme nėra nurodyta materialioji profesinės veiklos ribojimo sąlyga, tačiau ją 1958 m. suformulavo VFKT, savo nutarime pateikdamas Trijų lygių teoriją (vok. *Drei-Stufen-Lehre*), pagal kurią nustatomi trys viešojo intereso pagrįstumo lygiai, leidžiantys apriboti profesinės veiklos laisvę. Be to, viešojo intereso pagrįstumo laipsnis yra diferencijuojamas kiekviename lygyje, atsižvelgiant į tai, kokia profesinės veiklos laisvės rūšis – pasirinkimo ar realizavimo – yra apribojama. Toliau trumpai apžvelgiami šie lygiai:

I. Pirmą lygį sudaro profesinės veiklos realizavimo laisvės apribojimo (vok. *Berufsausübungsfreiheit*) sąlygos, kurios nurodo, kaip (vok. *Wie?*) turi būti

⁶⁸⁸ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2003 m. balandžio 29 Nr. SK 24/02, 2004 m. birželio 14 d. Nr. SK 21/03, 2008 m. liepos 8 d. Nr. 46/07 nutarimai.

⁶⁸⁹ BIERNAT, S. Ūkinės veiklos laisvė <...>, p. 67.

⁶⁹⁰ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2001 m. balandžio 10 d. nutarimas Nr. U 7/100.

⁶⁹¹ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 1998 m. balandžio 8 d. nutarimas Nr. K 10/97.

⁶⁹² Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2006 m. liepos 25 d. nutarimas Nr. P 24/05.

⁶⁹³ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2001 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. K. 3/01.

įgyvendinama profesinė veikla, t. y. nustatomos profesinės veiklos įgyvendinimo sąlygos (pvz., profesinės veiklos formos, įgyvendinimo procedūros). VFKT konstatuoja tokią materialią profesinės veiklos realizavimo laisvės apribojimo sąlygą: ši laisvė gali būti apribota esant bet kokioms protingoms aplinkybėms, kai siekiama užtikrinti visuomenės gerovę (vok. *vernünftige Erwägungen des Gemeinwohls*)⁶⁹⁴. Anot PĮ oficialaus interpretuotojo, visuomenės interesai šiuo atveju turi būti tokie svarbūs / svarūs, kad galėtų pateisinti profesinės laisvės suvaržymą⁶⁹⁵. Ribojimo intensyvumas yra vertinamas atsižvelgiant į ekonomines reguliavimo pasekmes, t. y. koku lygiu buvo sumažintos profesinės laisvės subjekto galimybės gauti pajamas ir konkuruoti. Jurisprudencinė praktika šioje srityje gan plati, yra nagrinėti tokie profesinės veiklos realizavimo laisvės apribojimai kaip: prekybos centrų uždarymo laiko nustatymas⁶⁹⁶, paslaugų reklamos ribojimai⁶⁹⁷, rūkymo viešose įstaigose draudimo nustatymas⁶⁹⁸, įpareigojimas atskleisti įmonės komercinę paslaptį⁶⁹⁹ ir t. t.

II. Antrą lygį sudaro profesinės veiklos pasirinkimo laisvės (vok. *Berufswahlfreiheit*) apribojimo sąlygos, kurios nurodo, ar (vok. *Ob?*) subjektas gali įgyvendinti profesinę veiklą atsižvelgdamas į subjektyvius faktorius. Subjektyvūs faktoriai leidžia profesine veiklos pasirinkimo laisve pasinaudoti asmenims, turintiems tam tikras savybes (tam tikrą išsilavinimą, asmenines savybes, amžių ir t. t.). Profesinės veiklos pasirinkimo laisvės apribojimas nurodant atitinkamus subjektyvius faktorius pateisinamas tik esant ypač svarbiam bendruomenės interesui (vok. *besonders wichtige*

⁶⁹⁴ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1958 m. lapkričio 6 d. nutarimas Nr. 1 BvR 596/56.

⁶⁹⁵ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1987 m. spalio 6 d. Nr. 1 BvR 1086, 1468, 1623/82 ir 2000 m. gruodžio 13 d. Nr. 1 BvR 335/97 nutarimai.

⁶⁹⁶ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1961 m. lapkričio 29 d. Nr. 1 BvR 760/57, 1962 m. vasario 21 d. Nr. 1 BvR 198/57 nutarimai.

⁶⁹⁷ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1992 m. vasario 11 d. Nr. 1 BvR 1531/90, 1996 m. gegužės 22 d. Nr. 1 BvR 744/88, 1 BvR 60/89, 1 BvR 1519/91 nutarimai.

⁶⁹⁸ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2008 m. liepos 30 d. nutarimas Nr. 1 BvR 3262/07, 1 BvR 402/08, 1 BvR 906/08.

⁶⁹⁹ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas Nr. 1 BvR 2087/03, 1 BvR 2111/03.

Gemeinschaftsgüter)⁷⁰⁰. Svarbūs bendruomenės interesai yra ne tik tradiciškai bendruomenės pripažinti gėriai (pvz., visuomenės sveikata), tačiau ir įstatymo leidėjo nurodomi gėriai, kuriems jis suteikia ypatingą socialinę, ekonominę, politinę reikšmę⁷⁰¹. Galima išskirti tokius VFKT nagrinėtus profesinės laisvės reguliavimo atvejus, kai buvo vertinama, ar jie atitinka svarbius bendruomenės interesus:

- Gydytojų paslaugų teikimo reguliavimas, siekiant užtikrinti visuomenės sveikatos priežiūrą⁷⁰².
- Kanopų priežiūros reguliavimas, siekiant apsaugoti gyvūnų sveikatą⁷⁰³.
- Azartinių lošimų organizavimo, šios veiklos apribojimų ir draudimų teisinis reguliavimas, siekiant užtikrinti viešąją tvarką ir visuomenės narių saugumą⁷⁰⁴.

III. Trečią lygį sudaro profesinės veiklos pasirinkimo laisvės apribojimo sąlygos, kurios nurodo, ar (vok. *Ob?*) subjektas gali įgyvendinti profesinę veiklą atsižvelgdamas į objektyvius faktorius, t. y. nuo paties asmens nepriklauso, ar jo laisvė bus suvaržyta. Tokio tipo faktoriai yra, pvz., įstatymu nustatomos monopolijos, *Numerus clausus* (aut. komentaras: studijų vietų skaičiaus ribojimas), t. y. kai asmuo tam tikroje srityje negali pradėti profesinės veiklos dėl nuo jo asmens nepriklausančių aplinkybių. Profesinės veiklos pasirinkimo laisvės apribojimas nurodant atitinkamus objektyvius faktorius yra pateisinamas, kai konstatuojamas gresiantis ar numanomas pavojus ypač svarbiems bendruomenės interesams (vok. *nachweisbarer oder höchstwahrscheinlicher schwerer Gefahr für ein überragend wichtiges Gemeinschaftsgut*)⁷⁰⁵. Profesinės veiklos pasirinkimo laisvės ribojimai

⁷⁰⁰ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1961 liepos 17 d. Nr. 1 BvL 44/5513, 1965 m. gruodžio 14 d. Nr. 1 BvL 14/6019 nutarimai.

⁷⁰¹ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1961 liepos 17 d. nutarimas Nr. 1 BvL 44/5513.

⁷⁰² Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2001 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. 1 BvR 491/96.

⁷⁰³ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2007 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. 1 BvR 2186/06

⁷⁰⁴ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2000 m. liepos 19 d. nutarimas Nr. 1 BvR 539/96.

⁷⁰⁵ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1958 m. lapkričio 6 d. Nr. 1 BvR 596/56, 2010 m. birželio 8 d. Nr. 1 BvR 2011/07, 1 BvR 2959/07 nutarimai.

vadovaujantis objektyviais faktoriais gali būti nustatyti tik tada, kai nepakanka ribojimo, susijusio su subjektyviais faktoriais (t. y. aptarto antro lygio).

Galima išskirti tokius VFKT nagrinėtus profesinės laisvės reguliavimo atvejus, kai buvo vertinama, ar jie atitinka ypač svarbius bendruomenės interesus:

- Vaistinių įsisteigimo teisinis reguliavimas, siekiant užtikrinti visuomenės sveikatą⁷⁰⁶.
- Įdarbinimo teisinių santykių reguliavimas, siekiant mažinti bedarbybę⁷⁰⁷.
- Malūnų ūkinės veiklos teisinis reguliavimas, siekiant užtikrinti visuomenės aprūpinimą maistu⁷⁰⁸.

Taikant šią VFKT suformuotą Trijų lygių teoriją, svarbu, kad esant būtinybei riboti profesinės veiklos laisvę įstatymų leidėjas pirmiausia pradėtų nuo pirmo lygio, o jei to nepakanka, pereitų prie kitų anksčiau paminėtų lygių. Profesinės veiklos pasirinkimo laisvės ribojimas (*aut. komentaras*: antrasis ir trečiasis lygis) turi būti labiau išimtis negu taisyklė.

Išnagrinėjus šią Trijų lygių teoriją, galima teigti, kad VFKT nurodė, kad ribodamos profesinės veiklos laisvę valstybės institucijos turi tai pagrįsti viešuoju interesu. Tačiau valstybės intervencijos apribojimai yra didesni, kai siekiama sureguliuoti santykius tik pradėdant profesinę veiklą, tada turi būti įrodyta, kad yra ypač svarbus bendruomenės interesas, dėl kurio reikia apriboti minėtą laisvę, o jau įgyvendinant profesinę veiklą galimi valstybės apribojimai, tačiau jų pateisinimas yra bet koks viešasis interesas.

Išanalizavus Lietuvos, Lenkijos ir Vokietijos Konstitucijas ir konstitucinę jurisprudenciją, teigtina, kad materialioji ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlyga iš esmės sutampa, t. y. viešasis interesas (*aut. komentaras*: bendra tautos gerovė (Lietuva), svarbūs visuomeniniai poreikiai (Lenkija), visuomenės gerovė, ypač svarbus bendruomenės interesas (Vokietija)). Tačiau nė vienos valstybės

⁷⁰⁶ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1958 m. lapkričio 6 d. nutarimas Nr. 1 BvR 596/56.

⁷⁰⁷ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1967 m. balandžio 4 d. nutarimas Nr. 1 BvR 126/65.

⁷⁰⁸ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1968 m. gruodžio 18 d. nutarimas Nr. 1 BvL 5/64.

Konstitucija ar konstitucinė doktrina nepateikia konkrečios viešųjų interesų sampratos. Paminėtina, kad valstybės institucijai priimant teisės aktus, kuriais vadovaujantis apribojama ūkinės veiklos laisvė, nėra tiriama, ar šis reguliavimas atitinka viešojo intereso reikalavimą. Taigi pati reguliuojanti institucija sprendžia, kas yra viešasis interesas. Praktiniu požiūriu tokiais atvejais viešojo intereso interpretacija, kuria remiamasi grindžiant reguliavimo sprendimus bei jų įgyvendinimo būdus, gali nesutapti su viešuoju interesu *per se*. Dar blogesnis variantas būna tada, kai viešasis interesas „tapo veiksmų rezultatu, tačiau ne veiksmų priežastimi“, ta prasme, kad valstybės institucijos pirmiausia apriboja ūkinės veiklos laisvę, o tik vėliau bando pagrįsti tautos gerovės tenkinimo poreikius. Taigi gali susiklostyti tokia situacija, kad nors Konstitucijos ir garantuoja ūkinės veiklos laisvę, o jos ribojimas galimas tik esant poreikiui ginti viešąjį interesą, tačiau atitinkama valstybės institucija gali priimti ūkinės veiklos laisvę ribojantį reguliavimą, kuris neatitiks tautos interesų⁷⁰⁹, o bus tik privataus intereso ar ribotos žmonių grupės interesas⁷¹⁰ ir Konstitucinis Teismas tik *ex post facto* galės konstatuoti, kad priimtas reguliavimas prieštarauja Konstitucijai. Taigi visose analizuojamosiose valstybėse įstatymų leidėjas turi plačią diskreciją reguliuojant ūkinę veiklą, o Konstitucinis Teismas, kaip teisingai nurodo R. Bakševičienė, „vertina tik į jį patenkantį (jį pasiekiantį) įstatymų (teisės aktų) leidybos rezultatą“⁷¹¹, negalėdamas analizuoti „idėjų, virstančių įstatymais“, galbūt net prieštaraujančių Konstitucijai.

⁷⁰⁹ Galima paminėti ne vieną praktinę situaciją Lietuvoje, kai ūkinės veiklos laisvė buvo apribota neidentifikavus viešojo intereso buvimą:

2004 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojus įstatymui „Dėl Lietuvos valstybės vėliavos“, vėliavų gamyba buvo apribota reikalavimu pirmiausia gauti licenciją šiai veiklai. Nei pačiame įstatyme, nei įstatymo projekto aiškinamajame rašte nebuvo paašškintas bendros tautos gerovės poreikis riboti vėliavų gamybą. Įstatyme nustatytas reikalavimas galiojo septynerius metus, kol 2011 m. spalio 13 d. priėmus Valstybės vėliavos ir kitų vėliavų įstatymo pakeitimus būtinybė licencijuoti buvo atšaukta. Būtinybė nelicencijuoti šios veiklos aiškinamajame rašte motyvuota siekiu sumažinti ūkio subjektams tenkančią administracinę naštą. Taigi septynerius metus ūkio subjektai turėjo „vilkti“ įstatymo leidėjo sukurtą administracinę naštą arba apskritai nukėlė ar atsisakė verslo pradžios, visuomenė nepatyrė jokios gerovės, o – priešingai – negavo tinkamų prekių už konkurencingą kainą.

Daugiau ūkinės veiklos laisvės ribojimo licencijomis pavyzdžių: RUŠKYTĖ, R. Veiklos licencijavimas kaip juridinių asmenų teismo sąlyga. Iš *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas* <...>, p. 336–339.

⁷¹⁰ Plačiau apie privataus ir viešojo intereso santykio problemą: *Viešojo intereso veidai: socialinė, teisinė ir ekonominė problematika*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas ir advokatų kontora LAWIN, 2012, p. 10.

⁷¹¹ BAKŠEVIČIENĖ, R. Diskrecija vykdan teisėkūrą Lietuvoje. *Teisė*, 2014, Nr. 90, p. 20.

Išanalizavus konstitucinės ūkinės veiklos laisvės bendrąsias ir specialiąsias ribojimo sąlygas kyla klausimas, kiek yra svarbios *lex generalis* ribojimo sąlygos, kai Konstitucija ar Konstitucinis Teismas suformulavo atitinkamai žmogaus teisei ar laisvei specialias sąlygas, kurių privaloma paisyti nustatant ribojimą. Teisės teorijoje teigiama, kad reikia atsižvelgti ne tik į specialiąsias sąlygas, bet ir į bendruosius žmogaus teisių ir laisvių ribojimo reikalavimus⁷¹². Atsižvelgiant į tai, teigtina, kad vien specialiųjų ūkinės veiklos laisvės apribojimo sąlygų neužtenka siekiant pateisinti ribojimus, reikia paisyti ir bendrųjų sąlygų. Atlikta Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje minimų bendrųjų ir specialiųjų ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygų analizė leidžia teigti, kad kai kurios sąlygos sutampa (pvz., tiek *lex generalis*, tiek *lex specialis* reikalauja formalaus ribojimo nustatymo), tačiau kitos sąlygos skiriasi. Atsižvelgiant į tai, teigtina, kad siekiant pateisinti ūkinės veiklos laisvės apribojimą būtinos yra šios specialios sąlygos:

1) formalioji – ribojimas turi būti nustatytas juridiskai; 2) materialioji – ribojimas turi atitikti viešąjį interesą;

ir šios bendrosios sąlygos: 1) ribojimas yra „būtinasis demokratinėje visuomenėje“; 2) ribojimu „nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė“; 3) yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo.

Taigi esant visoms šioms penkioms ribojimo sąlygoms, ūkinės veiklos laisvės suvaržymas yra pateisinamas.

Išanalizavus Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų ir sprendimų, kuriuose buvo analizuojami ūkinės veiklos laisvės pažeidimai, motyvuojamąsias dalis, teigtina, kad Teismas dažniausiai analizuoja tik specialiąsias ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygas, vengdamas nagrinėti, ar ribojimas atitinka bendruosius reikalavimus. Tokia išvada daroma išanalizavus

⁷¹² JARUKAITIS, I. Europos Sąjungos <...>, p. 26–97.

51 konstitucines jurisprudencijos bylas⁷¹³, iš kurių tik 11-oje⁷¹⁴ buvo analizuoti (be specialiųjų ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygų) bendrieji reikalavimai. Autorės nuomone, tokia Konstitucinio Teismo praktika nėra sektina, nes konstitucinės ūkinės veiklos laisvės ribojimai buvo nagrinėjami neatsižvelgiant, pvz., į tokį svarbų ekonominiuose santykiuose principą kaip proporcingumo principą, dėl kurio randama pusiausvyra tarp ekonominių interesų ir visuomenės poreikių⁷¹⁵. Proporcingumo principo svarbą ekonominiuose santykiuose pažymi Lietuvos⁷¹⁶ ir užsienio teisės doktrina⁷¹⁷, nurodydama, kad atmetant „proporcingumo testą“ nėra užtikrinami demokratinės valstybės pagrindai, o ekonominės veiklos laisvės apsauga yra dalinė.

Viską apibendrinant teigtina, kad ūkinės veiklos laisvė gali būti apribota vadovaujantis bendrosiomis žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygomis bei šiai laisvei suformuluotomis specialiomis sąlygomis. Lietuvos oficialaus Konstitucijos aiškintojo išskirtos bendros ūkinės veiklos laisvės sąlygos iš esmės sutampa su Lenkijos ir Vokietijos konstitucinėje teisėje minimais šios laisvės ribojimo reikalavimais. Visų analizuojamų valstybių Konstituciniai Teismai išskiria tas pačias specialiąsias ūkinės veiklos ribojimo sąlygas, t. y. ši laisvė gali būti apribota tik įstatymo pagrindu (formalioji sąlyga) bei esant viešajam interesui (materialioji sąlyga). Dėl aptakios viešojo intereso sąvokos valstybės institucijos turi plačią diskreciją riboti ūkinės veiklos laisvę, o konstitucinės kontrolės institucijos tik *ex post facto* konstitucinės priežiūros būdu gali patikrinti, ar ūkinės veiklos laisvės subjekto teisės nebuvo pažeistos. Įvertinus užsienio valstybių praktiką, teigtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis

⁷¹³ Statistiniai duomenys buvo renkami vadovaujantis pateikta informacija Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo internetiniame puslapyje www.lrkt.lt, bei iš JANKAUSKAS, K., *et al. Lietuvos Respublikos* <...>, p. 175–178. Statistiniai duomenys pateikiami iki 2016 m. kovo 24 d.

⁷¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1997 m. vasario 13 d., 2002 m. kovo 14 d., 2004 m. sausio 26 d., 2005 m. gegužės 13 d., 2005 m. rugsėjo 29 d., 2006 m. gegužės 31 d., 2008 m. kovo 5 d., 2009 m. spalio 8 d., 2010 m. vasario 26 d., 2011 m. birželio 21 d., 2015 m. balandžio 3 d. nutarimai.

⁷¹⁵ Paminėtina, kad kol kas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas yra pirmas ir kol kas bene vienintelis pavyzdys, kai Teismas teisinį reguliavimą ūkio srityje pripažino prieštaraujančiu proporcingumo principui.

⁷¹⁶ DANĖLIENĖ, I. Proporcingumo principo taikymas administracinėje ir aplinkos teisėje. *Teisė*, 2009, 72, p. 110–128.

⁷¹⁷ BIERNAT, S. Ūkinės veiklos <...>, p. 53–75; ISENSEE, J.; KIRCHHOF, P. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band VIII* <...>, Rn. 170; SZYDŁO, M. *Wolność działalności gospodarczej* <...>, s. 53.

Teismas savo doktrinoje turėtų labiau akcentuoti dispozityvų ūkinės veiklos laisvės reguliavimo metodą, o valstybės institucijoms reikia labiau pabrėžti negatyvią šios laisvės pusę, įpareigojančią šias institucijas susilaikyti nuo bet kokių veiksmų, galinčių pažeisti ar suvaržyti šią laisvę, išskyrus įstatymo numatytas išimtis. Pabrėžtina, kad ūkinės veiklos laisvės subjektai turėtų labiau naudotis pozityviuoju šios teisės pobūdžiu, t. y. reikalauti, kad valstybės institucijos imtųsi visų įmanomų priemonių šiai laisvei užtikrinti ir apginti. Be to, atsižvelgiant į pateiktą statistinę analizę Konstitucinis Teismas, tirdamas ūkinės veiklos laisvės ribojimo atvejus, turi atsižvelgti ne tik į specialiąsias, bet ir bendrąsias šios laisvės ribojimo sąlygas, priešingu atveju ekonominės veiklos laisvės apsauga bus dalinė.

3.2.3.3. Asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimas atsižvelgiant į laisvos konkurencijos ir vartotojų interesų apsaugą

Konstitucinis Teismas interpretuoja Konstitucijos 46 str. nuostatas kaip įtvirtinančias tarpusavyje suderintus ir susijusius, išlaikančius pusiausvyrą ir vienas kitą papildančius principus, kurie turi būti aiškinami nepaneigiant kitų konstitucinių principų⁷¹⁸. Konstitucijos 46 str. 3 d. įtvirtinta valstybės pareiga, atsižvelgiant į valstybės išteklius, jos materialines ir finansines galimybes bei kitus svarbius veiksnius, reguliuoti ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, suponuoja reikalavimą įstatymų leidėjui, reguliuojant minėtą veiklą, derinti įvairias konstitucines vertybes, *inter alia* asmens ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą, sąžiningos konkurencijos laisvę, vartotojų interesų apsaugą⁷¹⁹. Konstitucijos 46 str. 4 ir 5 d. *expressis verbis* nustatomi įpareigojimai įstatymų leidėjui taip reguliuoti ūkinę veiklą, kad būtų apsaugota laisva konkurencija ir vartotojų teisės. Vadovaujantis Konstitucijos teksto lingvistine analize bei teisės doktrina, teigtina, kad minėtose Konstitucijos

⁷¹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d., 2003 m. kovo 17 d., 2005 m. gegužės 13 d. nutarimai.

⁷¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. balandžio 30 d. nutarimas.

nuostatose yra įtvirtinti ne tik įpareigojimai valdžios institucijoms tam tikru būdu reguliuoti ūkinę veiklą, tačiau *inter alia* įtvirtintos ir atskiros asmens teisės, t. y. sąžiningos konkurencijos laisvė ir vartotojų teisė į apsaugą, kurios gali būti kito tiriamojo darbo atskiras nagrinėjimo objektas. O šiame darbe dėmesys koncentruojamas į Konstitucijos 46 str. 4 ir 5 d. nuostatas, kaip į tam tikras ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygas siekiant užtikrinti asmens ir visuomenės (konkurentų, vartotojų) interesų darną⁷²⁰. Šių konstitucinių nuostatų analizė atliekama vadovaujantis Konstitucijoje nustatyta sistema: pirmiausia aptariamos ūkinės veiklos laisvės ribojimo galimybės siekiant apsaugoti laisvą konkurenciją (46 str. 4 d.), vėliau atsižvelgiant į vartotojų interesus (46 str. 5 d.).

3.2.3.3.1. Konstitucinės asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimo galimybės siekiant apsaugoti laisvą konkurenciją

Konkurencija yra nuo ekonominių ir teisinių santykių sąveikos neatsiejamas reiškinys. Ekonomikos moksliniuose veikaluose konkurencija suprantama kaip varžybos, kuriose juridiniai ir fiziniai asmenys, užsiimantys verslu, nepriklausomai veikdami rinkoje riboja vienas kito galimybes dominuoti toje rinkoje ir skatina vartotojams reikalingų prekių bei paslaugų gamybą ir siekimą didinti jos efektyvumą⁷²¹. Teisės teoretikai konkurenciją apibūdina „kaip santykius tarp bet kokio skaičiaus įmonių, kurios parduoda panašias prekes ar paslaugas tuo pačiu laiku apibrėžtam vartotojų ratui“⁷²². Anot Konstitucinio Teismo, konkurencija ekonominiuose santykiuose sukuria ūkio, kaip sistemos, savireguliaciją, skatinančią optimaliai paskirstyti ekonominius išteklius, efektyviai juos panaudoti, didinti ekonominį augimą ir kelti vartotojų

⁷²⁰ Kaip jau buvo minėta 1922, 1928, 1938 m. Konstitucijose buvo reglamentuoti ūkinės veiklos laisvės pagrindai (1922 ir 1928 m. Konstitucijų skyriuje „Valstybės ekonominės politikos pagrindai“ nustatyta, kad visose ūkio srityse „kiekvienam piliečiui laiduojama darbo ir iniciatyvos laisvė“, o 1938 m. Konstitucijos skyriuje „Tautos ūkis“ reglamentuota „piliečio galimybė pasirinkti ūkinio veikimo vietą ir rūšį“, tačiau nuostatų, *expressis verbis* nustatančių sąžiningos konkurencijos bei vartotojų apsaugą, nebuvo. Apie tai plačiau: *Lietuvos valstybės konstitucijos* <...>.

⁷²¹ STANIKŪNAS, R. *Konkurencijos politika: teorija ir praktika*. Vilnius, 2009, p. 13.

⁷²² GOYDER, D. G., *EC Competition Law*, 3rd edn. Oxford, 1988, p. 677.

gerovę⁷²³. Tačiau asmens ūkinės veiklos laisvė savaime negarantuoja konkurencijos, todėl valstybė turi saugoti sąžiningą konkurenciją. Efektyviam rinkos ūkio funkcionavimui būtinos garantijos įtvirtintos Konstitucijos 46 str. 4 d., kuri priskirtina prie tų, kurių oficiali konstitucinė doktrina yra santykinai nuosaiki. Šiame kontekste pabrėžtina, kad nors ne vienoje konstitucinės justicijos byloje buvo keliamas klausimas dėl ginčijamų teisės aktų atitikties Konstitucijos 46 str. 4 d., šios dalies doktrina nėra išdėstyta išsamiai. Analizuojant Konstitucinio Teismo doktriną nagrinėjamu klausimu, reikia pastebėti, kad 1999 m. spalio 6 d. nutarimas laikytinas sąžiningos konkurencijos laisvės bei draudimo monopolizuoti gamybą bei rinką konstitucinės doktrinos pagrindu, kadangi būtent šiame nutarime yra pateikiama plačiausia šios konstitucinės normos interpretacija, o kituose nutarimuose ir sprendimuose dažnai yra pakartojamos minėto nutarimo mintys ir tik iš dalies „pratęsimos“⁷²⁴.

Taigi siekiant užtikrinti efektyvų ūkio funkcionavimą Konstitucijos 46 str. 4 d. įtvirtina įstatymų leidėjui du pagrindinius reikalavimus reguliuojant ūkį: 1) drausti gamybos ir rinkos monopolizavimą; 2) apsaugoti sąžiningą konkurenciją⁷²⁵. Draudimas monopolizuoti gamybą ir rinką paprastai yra susijęs su sąžiningos konkurencijos laisvės apsauga, tačiau sąžiningos konkurencijos laisvės apsaugos principas susijęs *inter alia* su asmens teisių apsauga, asmens ūkinės veiklos laisve, vartotojų teisių apsauga ir kt.⁷²⁶. Anot Konstitucinio Teismo, šie du principai užtikrina ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvos teises garantijas, būtinas efektyviam rinkos ūkio funkcionavimui⁷²⁷. Atsižvelgiant į tai,

⁷²³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d. nutarimas.

⁷²⁴ Tokia išvada daroma vadovaujantis pateikta informacija Konstitucinio Teismo jurisprudencijos sąvados: JANKAUSKAS, K., *et al. Lietuvos Respublikos <...>*, bei BARANSKAITĖ, A. *Žmogus, valstybė, teisė Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje*. Vilnius: Teisės namai, 2011.

⁷²⁵ Paminėtina, kad analogiškai Konstitucijos 46 str. 4 d. aiškina ir teisės doktrina. Plačiau: MINIOTAS, D. *Tikslą riboti konkurenciją turinčių vertikaliųjų susitarimų vertinimas konkurencijos teisėje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius, VU 2015 m., p. 45; BANEVIČIENĖ, A. *Nehorizontalių koncentracijų teisinis reguliavimas pagal Europos Bendrijos ir Lietuvos Respublikos konkurencijos teisę*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009, p. 33. BIRMONTIENĖ, T., *et al. Lietuvos konstitucinė <...>*, p. 851.

⁷²⁶ BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos <...>, p. 33.

⁷²⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d., 1999 m. spalio 6 d. nutarimai.

kad sąžiningos konkurencijos laisvės apsauga yra platesnės apimties principas, tikslinga pradėti aptarti pirmiausia jį.

Oficialus Konstitucijos aiškintojas yra konstatavęs, kad sąžiningos konkurencijos apsauga yra pagrindinis būdas užtikrinti asmens ir visuomenės interesų darną reguliuojant ūkinę veiklą⁷²⁸. Konstitucinės sąžiningos konkurencijos apsaugos samprata⁷²⁹ suponuoja tokį ūkinės veiklos teisinį reguliavimą, kai ūkio subjektai, laisvai veikdami rinkoje, varžosi vieni su kitais lygiais teisiniais pagrindais, kai jie savarankiškai priima sprendimus ir nepriklauso vieni nuo kitų, kai vieniems ūkio subjektams neleidžiama neleistiniais būdais riboti kitų ūkio subjektų, veikiančių toje pačioje rinkoje, veiklos laisvės, kai kurio nors ūkio subjekto (subjektų) vyraujanti padėtis tam tikroje rinkoje, jeigu ji natūraliai susiklostė, nesudaro prielaidų atitinkamam ūkio subjektui (subjektams) ja piktnaudžiauti, iškreipti konkurencijos santykius, neoficialiais susitarimais pasidalyti rinką teritoriniu ar kuriuo nors kitu pagrindu, neįleisti į šią rinką kitų ūkio subjektų, bandyti neleistiniais būdais juos išstumti iš rinkos arba kitaip neteisėtai riboti jų laisvos konkurencijos galimybes. Konstitucinė sąžiningos konkurencijos apsauga suponuoja ir įstatymų ginamų ūkio subjektų sutarčių laisvę, ūkio subjektų nekliudomo pertvarkymo, jų veiklos pobūdžio keitimo galimybes, netrukdyimą, reaguojant į rinkos pokyčius, steigti naujus ūkio subjektus ar likviduoti esančius. Įpareigojimas įstatymų leidėjui apsaugoti sąžiningą konkurenciją sudaro prielaidas efektyviau įgyvendinti ūkinės veiklos laisvę, nes suteikiama galimybė asmeniui, „norinčiam užsiimti

⁷²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d., 2000 m. spalio 18 d. nutarimai.

⁷²⁹ Pažymėtina, kad sąžiningos konkurencijos idėja priskiriama Freiburgo mokyklos ordoliberalistiniam požiūriui, kuris pripažino laisvąją rinką kaip būtiną liberalios ekonomikos elementą, tačiau netikėjo jos savireguliacinėmis savybėmis ir propagavo didelio masto valstybės įsikišimą, kaip priemonę sukurti, organizuoti, palaikyti ir propaguoti konkurencinį procesą tarp ūkio subjektų. Ordoliberalai teigė, kad konkurencinio žaidimo taisyklės turi būti vienodos, o konkurencijos priežiūrą atliekančios institucijos turi siekti išlaikyti visiems lygų žaidimo lauką, suteikiant realią vienodų galimybių garantiją visiems rinkos dalyviams, kurie kitu atveju, pvz., egzistuojant dideliems įėjimo į rinką barjerams, galimai net nebandytų įsitraukti į konkurencinę kovą. Ordoliberalai mato konkurencinį procesą kaip vertybę *per se*, o ne kaip priemonę pasiekti didesnių – ekonominių, tikslų. Tam, kad šis konkurencinis procesas vyktų, konkurentai, ypač mažos ir vidutinės įmonės, turi būti saugomi, siekiant sudaryti atsvarą didžiųjų įmonių įsigalėjimui, dominuojančios ar net monopolinės padėties susidarymui, nepriklausomai nuo to, ar šie konkurentai veikia efektyviai, ar ne (Plačiau: MINIOTAS, D. *Tikslą riboti konkurenciją <...>*, p. 42–47; GERADIN, D.; LAYENE-FARRAR, A.; PETIT, N. *EU Competition Law and Economics*. Oxford: Oxford University Press, 2012, p. 20–24).

ūkine veikla arba ja nebeužsiimti, be dirbtinių kliūčių patekti į rinką ir be dirbtinių kliūčių iš jos pasitraukti“⁷³⁰. Anot R. Ruškytės, apibendrintai galima teigti, kad pagrindiniai sąžiningos konkurencijos tikslai yra: optimalus ekonominių išteklių paskirstymas; veiksmingas rinkos veikimas; vartotojų gerovė⁷³¹.

Vadovaujantis Konstitucijos 46 str. 4 d. ir ją interpretuojančia Konstitucinio Teismo doktrina nustatoma konstitucinė pareiga valstybės valdžios ir savivaldybių institucijoms teisinėmis priemonėmis užtikrinti sąžiningą konkurenciją. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje yra aiškiai išdėstytos šios priemonės⁷³²:

1. ūkio subjektų susitarimų, kuriais siekiama riboti konkurenciją arba kurie riboja ar gali riboti konkurenciją, draudimas;
2. piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi draudimas;
3. rinkos koncentracijos kontrolė bei atitinkami koncentracijos draudimai;
4. nesąžiningos konkurencijos draudimas;
5. įstatymuose nustatytų sąžiningos konkurencijos apsaugos taisyklių laikymosi kontrolė, atsakomybė už jų pažeidimus⁷³³;
6. draudimas valstybės valdžios, savivaldybių institucijoms, reguliuojančioms ūkinę veiklą, priimti sprendimus, iškreipiančius ar galinčius iškreipti sąžiningą konkurenciją⁷³⁴.

Iš paminėtų konkurenciją apsaugančių priemonių net penkios leidžia valdžios institucijoms imtis aktyvių veiksmų reguliuojant ūkinę veiklą, o šeštoji priemonė įpareigoja susilaikyti nuo bet kokių intervencinių veiksmų, galinčių iškreipti konkurenciją. Taikant šias priemones siekiama nustatyti pusiausvyrą

⁷³⁰ KŪRIS, E. Ūkinės veiklos <...>, p. 63.

⁷³¹ RUŠKYTĖ, R. Sąžiningos konkurencijos laisvė pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2010, Nr. 3 (19), p. 193.

RUŠKYTĖ, R. *Europos Sąjungos konkurencijos teisė ir jos įgyvendinimas: aktualijos, praktika ir atitiktis, problematiškumo aspektai*. Mokslinių straipsnių rinkinys, nr. 5, Klaipėda 2010, p. 48.

⁷³² Paminėtina, kad šios visos teisinės priemonės yra detalizuotos Konkurencijos įstatymo nuostatose. 1999 m. kovo 23 d. Nr. VIII-1099

⁷³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d., 2009 m. kovo 2 d., 2009 m. balandžio 29 d. nutarimai.

⁷³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d., 2004 m. sausio 26 d. nutarimai.

tarp tokių santykių bloką: 1) tarp pačių ūkio subjektų; 2) tarp ūkio subjekto ir valstybės; 3) tarp ūkio subjekto ir vartotojo. Tokiu būdu reguliuojant ūkinę veiklą pagrindinis būdas užtikrinti asmens ir visuomenės interesų derinimą yra sąžiningos konkurencijos apsauga.

Kitas Konstitucijos 46 str. 4 d. minimas principas yra draudimas monopolizuoti gamybą ir rinką. Konstitucinis Teismas pateikia neišsamią monopolijos sampratą: monopolis – tai išimtinė asmens, asmenų grupės ar valstybės teisė veikti kurioje nors srityje⁷³⁵. Pagal Konstituciją monopolio įvedimas – tai nepagrįstas privilegijų teikimas tam tikram ūkio subjektui (jų grupei), kartu ir kitų ūkio subjektų diskriminavimas, jų ūkinės veiklos laisvės ribojimas⁷³⁶. Monopolis yra ir tokia būklė, situacija, kai kuris nors asmuo arba organizacija tam tikroje srityje gali veikti be konkurencijos⁷³⁷. Užsienio valstybių teisės mokslininkai pastebi, kad ūkinės veiklos laisvės teisinis ribojimas yra susijęs su monopolijų atsiradimo pavojumi. Monopolijos yra grėsmė ne tik laisvajai rinkai, bet ir teisinėms valstybės valdžioms bei konstitucinėms piliečių teisėms bei laisvėms⁷³⁸.

Paminėtina, kad ekonomikos mokslas išskiria dviejų rūšių monopolijas: teisinę ir natūralią⁷³⁹. Teisinė monopolija – ekonominė padėtis, kai tam tikras prekių ar paslaugų monopolis įtvirtinamas teisės aktu, kurio pagrindu vienam ūkio subjektui yra suteikiama teisė vykdyti ūkinę veiklą atitinkamoje rinkoje, o kitiems potencialiai galintiems vykdyti tą pačią ūkinę veiklą subjektams ši galimybė atsižvelgiant į teisinį reguliavimą nėra suteikiama. Užsienio teisės literatūroje nurodoma, kad teisinis monopolis dažnai yra siejamas su valstybės monopolium, kuriuo siekiama tam tikrų fiskalinių tikslų⁷⁴⁰, todėl monopolis įvedamas dideles pajamas generuojančiose ūkio šakose⁷⁴¹. Natūralioji

⁷³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1996 m. kovo 15 d. nutarimas.

⁷³⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d., 2009 m. kovo 2 d. nutarimai.

⁷³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. balandžio 20 d., 2009 m. kovo 2 d. nutarimai.

⁷³⁸ BANASZAK, B. *Prawo konstytucyjne*. Warszawa, 2010, p. 187.

⁷³⁹ JAKUTIS, A. *Ekonomikos teorija*. Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2006, p. 39.

⁷⁴⁰ Plačiau: STRZYCZKOWSKI, K. *Monopol państwowy. Zagadnienia ustrojowe*. PUG, 2003, Nr. 3, s. 3; KLECHIA, K. *Wolność działalności gospodarczej <...>*, s. 224–225.

⁷⁴¹ Pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nagrinėjo valstybės monopolį alkoholio gamybos srityje, kur degtinę ir kitus stipriuosius gėrimus Lietuvoje gamino tik keturios valstybinės bendrovės

monopolija – ekonominė padėtis, kai rinkoje dėl masto ekonomijos efektyviau veikia vienas kokios nors prekės gamintojas ar paslaugos teikėjas. Ekonomikos teorijoje ir praktikoje priimta manyti, kad natūraliosios monopolijos – tai infrastruktūros šakos, kuriose yra aiškiai išreikšta masto ekonomija. Paminėtina, kad esant natūraliai monopolijai tam tikra konkurencija išlieka, t. y. konkuruojama ne rinkos viduje, bet dėl pačios rinkos, nes natūrali rinka gali pereiti iš vieno privataus ūkio subjekto į kito rankas, o tokia situacija negalima esant teisinei monopolijai, nes įstatymu nustatomas konkretus ūkio subjekto monopolistas.

Teisės moksle randama kitokia monopolijų klasifikacija. Pvz., A. Szafranski teisės monopolijas skirsto į fiskalines ir administracines. Fiskalinė monopolija skirta gauti pajamas siekiant padengti valstybės išlaidas (teisės istorijos šaltiniuose minimos degtukų, spirito, piniginių loterijų monopolijos), o administracinė monopolija – skirta visuomenės interesams tenkinti (pvz., tam tikrose valstybėse nustatytas įdarbinimo įstaigų monopolis)⁷⁴².

Konstitucijos 46 str. 4 d. *expressis verbis* nustatyta „įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką“. Šios nuostatos konstitucinė interpretacija leidžia teigti, kad Teismas draudžia įvesti įstatymu bet kokį monopolį⁷⁴³, t. y. tiek teisinį (*inter alia* valstybinis monopolis⁷⁴⁴), tiek natūralų monopolį. Tačiau Teismo doktrinoje nurodoma, kad jau esančios monopolijos yra galimos⁷⁴⁵ – „tai yra nesuformulavo principo, kad ūkio ar rinkos srityje *jau* esančių monopolijų

(„Stumbras“, „Alita“, „Vilniaus degtinė“ ir „Anykščių vynas“). Plačiau: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d. nutarimas.

⁷⁴² Plačiau: SZAFRANSKI, A. *Przedsiębiorca publiczny wobec wolności gospodarczej*. Warszawa, Beck, 2008, S. 180.

⁷⁴³ Lietuvos konstitucinės nuostatos, ribojančios monopolijas, atspindi amerikinių antimonopolinį reguliavimo modelį, kurio esmė – drausti monopolijas (pagal 1890 m. JAV priimtą Šermano aktą (angl. *Sherman Act*)). Plačiau: DARULIENĖ L. Europos Bendrijos ir Lietuvos konkurencijos teisės šaltiniai. *Jurisprudencija*, 2002, t. 27 (19), p. 40; HATTENHAUER, H. *Europos teisės istorija*. II tomas, Vilnius: VĮ Registrų centras, 2015, p. 501–505.

⁷⁴⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. sausio 26 d. nutarimas.

⁷⁴⁵ „Konstitucijos 46 straipsnyje nustatytas draudimas monopolizuoti gamybą ir rinką nereiškia, kad yra draudžiama tam tikromis aplinkybėmis įstatyme konstatuoti monopolijos konkrečioje ūkinės veiklos srityje buvimą ar kitaip fiksuoti faktinius monopolinius santykius ir juos atitinkamai reguliuoti“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d., 2000 m. spalio 18 d., 2003 m. kovo 17 d. nutarimai).

negali būti^{746, 747}. Tačiau įstatymu nustatytos monopolijos negali visiškai laisvai veikti, kadangi ginant kitų ūkio subjektų bei vartotojų teises nuo galimo monopolininko piktnaudžiavimo būtina taikyti monopolininkui atitinkamus reikalavimus. Konstitucinis Teismas ne kartą nagrinėjo jau esančių monopolijų (energetikos, telekomunikacijų⁷⁴⁸ rinkos srityse) santykių klausimus ir suformulavo atitinkamus reikalavimus monopolininkams. Šie reikalavimai priklauso nuo reguliuojamos ūkio srities, tam tikro laikotarpio ypatumų ir kt. Tokie reikalavimai, kaip Konstitucinis Teismas yra konstatavęs ne viename savo nutarimų, gali būti nustatyti ir įgyvendinant Konstitucijos 46 str. 5 d. įtvirtintą pareigą valstybei ginti vartotojo interesus, jie apima *inter alia* diskriminacinių kainų nustatymo ribojimą, monopolinės rinkos prekių kainų dydžių, tarifų valstybinį reglamentavimą, prekių kokybės reikalavimų monopoliniam ūkio subjektui nustatymą, taip pat valstybės institucijų atliekamą kontrolę, kaip ūkio subjektai laikosi nustatytų reikalavimų⁷⁴⁹. Manytina, kad šie teisinei monopolijai Teismo nustatyti reikalavimai būtų aktualūs ir natūraliai susiformavusiai monopolijai.

Taigi Konstitucinio Teismo doktrina draudžia nustatyti įstatyme naujas monopolijas⁷⁵⁰, tačiau draudimas monopolizuoti gamybą ir rinką nereiškia, kad yra draudžiama įstatyme konstatuoti monopoliją konkrečioje ūkinės veiklos srityje ar kitaip atspindėti faktinius monopolinius santykius ir juos atitinkamai reguliuoti. Tai reiškia, kad jei dėl istorinių-ekonominių aplinkybių ar „dėl sąžiningos konkurencinės kovos pasekmių“ ūkio subjektas užima monopolinę padėtį, jo konkurentų ūkinės veiklos laisvė *per se* nėra ribojama.

⁷⁴⁶ BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos <...>, p. 34.

⁷⁴⁷ Paminėtina, kad nagrinėdamas AB LEO LT bylą Konstitucinis Teismas pripažino, kad valstybinė monopolija elektros energetikos ūkio srityje (kaip planinės ekonomikos ir centralizuoto ūkio valdymo liekana), kurioje elektros energijos gamybos, perdavimo ir skirstymo sritys buvo valdomos ir plėtojamos centralizuotai, išliko ganėtinai ilgai, t. y. beveik 10 metų nuo nepriklausomybės paskelbimo. (Plačiau apie elektros energetikos srityje veikusią valstybinę centralizuotą monopolinę sistemą: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas 2009 m. kovo 2 d.).

⁷⁴⁸ Pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 6 d., 2009 m. kovo 2 d. nutarimai.

⁷⁴⁹ RUŠKYTĖ, R. Sąžiningos konkurencijos <...>, p. 206.

⁷⁵⁰ Teisės literatūroje atsiranda abejonės dėl tokios 46 str. 4 d. interpretacijos, kadangi kyla klausimas, ar visiškai naujų monopolijų uždraudimo modelis (vadinamas amerikietiškuoju) ekonomikai vystantis nepaskatins keisti konstitucinę doktriną šioje srityje, kadangi keičiantis ekonominėms sąlygoms gali atsirasti poreikis kurti „naujas valstybės (ar ūkio subjektų) valdomas monopolijas“ BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos <...>, p. 34.

Sekant darbe susiformavusia praktika ir atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos konstitucinė doktrina dėl ūkinės veiklos laisvės ribojimo siekiant apsaugoti laisvą konkurenciją yra nuosaiki, verta paanalizuoti užsienio valstybių konstitucinę doktriną interpretuojant šią laisvę. Atsižvelgiant į tai, kad šiame darbe yra orientuojamasi į Lenkijos ir Vokietijos teisinės sistemas, toliau nagrinėjamos šių dviejų valstybių konstitucinėje teisėje įtvirtintos galimybės riboti ūkinę veiklos laisvę atsižvelgiant į laisvos konkurencijos apsaugos principą.

Pirmiausia reikia paminėti, kad konkurencijos laisvės apsaugos garantas nėra *expressis verbis* įtvirtintas nei Lenkijos Respublikos Konstitucijoje nei Vokietijos Federacijos Pagrindiniame Įstatyme. Tačiau, anot lenkų teisės teoretikų, konkurencijos apsaugos principas, galima sakyti, iš dalies yra įtvirtintas Lenkijos Konstitucijos 76 str.⁷⁵¹, kuriame nustatyta, kad viešoji valdžia saugo vartotojus, naudotojus ir nuomininkus nuo veiksmų, keliančių grėsmę jų sveikatai, privatumui ir saugumui, taip pat nuo nesąžiningo elgesio rinkoje⁷⁵² (lenk. *nieuczciwymi praktykami rynkowymi*)⁷⁵³, o šios apsaugos apimtį nustato įstatymas. Konstitucinės teisės teorijoje teigiama, kad konkurencijos apsaugos principas įgyvendinamas saugant vartotojų interesus, nes gerai funkcionuojant konkurencijai tarp ūkio subjektų yra tenkinami vartotojų interesai: pateikiamas platus asortimentas kokybiškų prekių ir paslaugų įvairiomis kainomis. Konstitucijos 76 str. suformuluota pareiga valstybės institucijoms ginti vartotojų interesus kartu užtikrina ir konkurencijos apsaugą⁷⁵⁴. Taigi teigtina, kad nors Lenkijos Konstitucija tiesiogiai neįtvirtina konkurencijos apsaugos principo, tačiau galima teigti, kad pagrindinis valstybės teisės aktas įpareigoja įstatymų leidėją reguliuoti taip ekonominius santykius, kad sąžininga konkurencija būtų valstybės saugoma ir remiama.

⁷⁵¹ Tokią nuomonę pateikia S. Biernat, A. Jurkowska, T. Skoczny. Plačiau: *Ochrona konkurencji i konsumentów*, Warszawa, 2007, s. 24.

⁷⁵² Kai kurie Lenkijos Respublikos Konstitucijos vertimai pateikia „nesąžiningos verslo praktikos vertimą“.

⁷⁵³ *Užsienio šalių konstitucijos <...>*, p. 226.

⁷⁵⁴ FLORANCZYK, M. Wolność gospodarcza a konkurencja. W: *Konstytucyjna zasada wolności gospodarczej* (red. Prof. W. Szwajdler), Toruń, 2009, p. 73–74

Pastebėtina, kad Lenkijos Konstitucijos X sk. („Viešieji finansai“) 216 str. 3 d. *expressis verbis* nustatyta „monopolis nustatomas įstatymu“. Taigi Konstitucijos kūrėjai įtvirtino teisinės monopolijos galimybę ir leido įstatymų leidėjui apriboti ūkio subjektų ar veikų ratą tam tikruose ekonominiuose santykiuose⁷⁵⁵. Anot Lenkijos teisės teoretikų, tokia valstybės finansus reguliuojančiame Konstitucijos skyriuje įtvirtinta konstitucinė nuostata siekia fiskalinių valstybės tikslų siekiant gauti daugiau pajamų į valstybės išdą ir leidžia visiškai apriboti ūkinę veiklos laisvę⁷⁵⁶. Darytina išvada, kad Lenkijos Konstitucija leidžia nustatyti teisinį monopolį tik valstybės, o ne privačių asmenų labui⁷⁵⁷.

Lenkijos pagrindinis valstybės teisės aktas nurodo tik formalią ūkinės veiklos laisvės apribojimo sąlygą, t. y. monopolis gali būti nustatomas tik įstatymu, o materialioji apribojimo sąlyga nėra nurodoma⁷⁵⁸. Lenkijos teisės doktrina teigia, kad šiuo atveju taikomas Konstitucijos 22 str., nustatantis ūkinės veiklos laisvės apribojimo materialiąją sąlygą (viešąjį interesą), kartu su Konstitucijos 31 str. 3 d., nurodančia bendras žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygas. Taigi konstatuotina, kad Lenkijos konstitucinė teisė leidžia teisinį monopolį, nustatomą dažniausiai siekiant valstybės fiskalinių tikslų.

Analizuojant Vokietijos PĮ nuostatas, teigtina, kad eksplicitiškai nėra įtvirtinta konkurencijos apsauga, tačiau vadovaujantis teisės doktrina, teigtina, kad konkurencijos apsauga yra sudėtinė profesinės veiklos laisvės dalis (PĮ 12 str.) (vok. *Berufsfreiheit*), o PĮ implicitiškai įtvirtintos sutarčių sudarymo, įsisteigimo, gamybos, reklamos laisvės bei nuosavybės teisė yra pagrindiniai

⁷⁵⁵ Anot A. Szafransko, Lenkijos konstitucija leidžia abi teisinės monopolijos atmainas, tiek fiskalinę, tiek administracinę. SZAFRANSKI, A. *Przedsiębiorca <...>*, S. 180

⁷⁵⁶ Tokios nuomonės yra K. Strzyczkowskis (STRZYCZKOWSKI, K. *Monopol <...>*, s. 3), M. Szydło (SZYDŁO, M. *Konstytucyjnoprawne podstawy udziału państwa w działalności gospodarczej. Przegląd Sejmowy*, 2004 Nr. 6, s. 56) ir K. Klechia (KLECHIA, K. *Wolność działalności gospodarczej <...>*, s. 225–226).

⁷⁵⁷ Tokiai nuomonei pritartų A. Szafranski, pažymėdamas, kad leidus nustatyti įstatymu monopolį privataus ūkio subjekto labui būtų pažeistas lygiateisiškumo principas bei tai prieštarautų tautos gerovei. (Plačiau: SZAFRANSKI, A. *Przedsiębiorca <...>*, S. 180.)

⁷⁵⁸ Lenkijos ūkinės teisės doktrinoje tokia situacija yra kritikuojama, nurodant, kad monopolio nustatymui vien formaliosios sąlygos nepakanka, būtina ir materialioji sąlyga. Plačiau: STRZYCZKOWSKI, K. *Monopol <...>*, s. 10.

instrumentai, apsaugantys konkurenciją⁷⁵⁹. VFKT jurisprudencijoje sutinka su tokia teisės mokslininkų koncepcija nurodydamas, kad konkurencijos apsauga yra susijusi su ūkio subjektų laisve priimti sprendimus ekonominiuose santykiuose⁷⁶⁰. Tačiau, anot J. Ruthig ir S. Storr, PĮ negali apsaugoti ūkinės veiklos laisvės nuo valstybės monopolio, ypač jei jis konstituciškai įteisintas. Pažymėtina, kad 1965 m. gegužės 22 d. nutarime VFKT, išnagrinėjęs pareiškėjos prašymą, kuriame prašoma pripažinti įstatymo nuostatas, įteisinančias valstybės monopolį spirito gamyboje, prieštaraujančiomis PĮ, konstatavo, kad vadovaujantis PĮ 105 str. 1 d.⁷⁶¹, 106 str. 1 d.⁷⁶² bei 108 str. 1 d.⁷⁶³ federacija gali nustatyti finansinius monopolius, kurie pripažįstami kaip priemonės padidinti valstybės pajamas⁷⁶⁴. Taigi Teismas nepripažino monopolio savaime neleistinu, o konstatavo, kad šiuo atveju ekonominės laisvės gali būti apribotos⁷⁶⁵. Šis nutarimas yra dažnai Vokietijos teisės teoretikų kritikuojamas nurodant, kad vien tik VFKT minimos PĮ finansinius valstybės reikalus reglamentuojančios nuostatos (t. y. PĮ 105 str. 1 d., 106 str. 1 d. bei 108 str. 1 d.) negali visiškai legitimuoti įstatymo leidėjo sprendimo nustatant monopolį, kadangi tokiu būdu pažeidžiamos kitos pagrindinės teisės (pvz., PĮ 12 str. įtvirtinta profesinės veiklos laisvė) ar lygiateisiškumo principas (PĮ 3 str. 1 d.)⁷⁶⁶.

Apibendrinant teigtina, kad ūkinė veiklos laisvė savaime negarantuoja konkurencijos, todėl valstybė turi saugoti sąžiningą konkurenciją. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje eksplicitiškai įtvirtinus konkurencijos apsaugos pagrindus siekiama neleisti visiškos ekonominių santykių savireguliacijos, nes

⁷⁵⁹ Plačiau: TSILLOTIS, CH. *Der verfassungsrechtliche Schutz der Wettbewerbsfreiheit und seine Einwirkung auf die privatrechtlichen Beziehungen: eine grundrechtliche Untersuchung im deutschen Wirtschaftsverfassungsrecht mit einer Erweiterung im Wirtschaftsverfassungsrecht der EG/EU*. Duncker und Humblot, 2000, S. 47-49; RUTHIG, J.; STORR, S. *Öffentliches Wirtschaftsrecht*, Heidelberg, 2015, S. 361

⁷⁶⁰ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1977 m. spalio 12 d. nutarimas Nr. 1 BvR 216/75.

⁷⁶¹ PĮ 105 str. 1 d. nustatyta: „Federacija turi išimtinę įstatymų leidybos teisę muitų ir finansinių monopolijų srityje“.

⁷⁶² PĮ 106 str. 1 d. nustatyta: „Federacijai priklauso finansinių monopolijų pelnas ir šie mokesčiai <...>“.

⁷⁶³ PĮ 108 str. 1 d. nustatyta: „Muitus, finansinius monopolius, <...> valdo federalinės finansų institucijos. Šių institucijų struktūrą reglamentuoja federalinis įstatymas <...>“.

⁷⁶⁴ Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1962 m. gegužės 2 d. nutarimas Nr. 1 BvR 301, 302/59.

⁷⁶⁵ SACHS, M. (Hrg.) *Grundgesetz*. Kommentar <...> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 24 d.].

⁷⁶⁶ Plačiau: HÄDE, U. *Finanzausgleich*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1996, S. 155.; *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Band VIII. Grundrechte: Wirtschaft, Verfahren, Gleichheit*. (red. Isensee, J., Kirchhof, P.), Heidelberg: C. F. Müller, 2010, Rnd. 88.

tai gali turėti įtakos kartelių, piktnaudžiavimo dominuojančia padėtimi ar net monopolijos atsiradimui. Pagrindinis 46 str. 4 d. tikslas reguliuojant ekonominius santykius yra nustatyti ūkinės veiklos laisvės ribas, kurios užtikrins visų ūkio subjektų sąžiningą veiklą rinkos ekonomikos santykiuose. Todėl ribojant ūkinės veiklos laisvę, siekiant apsaugoti sąžiningą konkurenciją nereikia įrodinėti materialiosios ribojimo sąlygos (viešojo intereso), nes laisva, konkurencinga ūkio subjektų veikla yra ekonominės veiklos laisvės materialinė ribojimo sąlyga. Taigi ūkinė veiklos laisvė šiuo atveju ribojama, siekiant ją pačią apsaugoti rinkos ekonomikos santykiuose. Kaip teisingai paminėjo žinomas amerikiečių teisės mokslininkas R. H. Bork, „konkurencijos apsauga nustato tam tikrus ekonominės veiklos apribojimus, tačiau tai daroma siekiant garantuoti daugumai ūkio subjektų laisvus ekonominės veiklos procesus. Ūkinės veiklos laisvės apribojimas tam tikrais atvejais užtikrina įvairialypę laisvę globalioje erdvėje“⁷⁶⁷. Tačiau analizuotų užsienio valstybių konstitucinės teisės patirtis rodo, kad jų *lex fundamentalis* silpniau gina sąžiningos konkurencijos pagrindus, nes konkurencijos apsauga yra įtvirtinta tik implicitiškai, o eksplicitiškai nustatoma galimybė valstybei nustatyti teisinį monopolį. Šių valstybių teisės teoretikai sutinka, kad tokių monopolijų legalizavimas galimas tik, jei nepažeidžiama ūkinės veiklos laisvės esmė ir yra nurodomos pagrįstos monopolijų nustatymo, kaip ūkinės veiklos laisvės visiško apribojimo, materialios sąlygos, t. y. pagrindžiama, kad tai yra būtina visos visuomenės labui.

3.2.3.3.2. Konstitucinės asmens ūkinės veiklos laisvė ribojimo galimybės siekiant apsaugoti vartotoją

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 5 d. nustatyta, kad valstybė gina vartotojo interesus. Analizuojant šią nuostatą iš ūkinės veiklos laisvės

⁷⁶⁷ BRIETZKE, P., H.; BORK, R. *The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself*. (1979), p. 406. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 29 d.]. Prieiga per internetą: <<http://scholar.valpo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1634&context=vulr>>.

pusės, tai reiškia, kad ūkinė veiklos laisvė gali būti ribojama siekiant tenkinti tam tikros visuomenės dalies – vartotojų interesus. Konstitucinis Teismas ne kartą yra konstatavęs, jog ši nuostata suponuoja tai, kad teisės normomis turi būti nustatytos įvairios vartotojų interesų gynimo priemonės, valstybės institucijos turi kontroliuoti, kaip ūkio subjektai tokių priemonių laikosi⁷⁶⁸. Veiksmingos vartotojų teisių, interesų apsaugos ir gynimo užtikrinimas suponuoja *inter alia* tai, kad įstatymų leidėjas turi pareigą nustatyti vartotojų teisių, interesų apsaugos institucinę sistemą, t. y. įstatymu turi būti nustatytos valstybės institucijos, aiškiai apibrėžta jų kompetencija, sudarytos teisinės prielaidos tokioms valstybės institucijoms užtikrinti realią vartotojų teisių, interesų apsaugą ir gynimą atitinkamoje ūkinės veiklos srityje⁷⁶⁹.

Vadovaujantis Konstitucijos nuostatomis ir ją aiškinančią konstitucine jurisprudencija, teigtina, kad konstitucinė teisė nustato specialiam adresatui – valstybei (t. y. pagal Konstitucijos 5 str. 1 d. įstatymų leidžiamosios, vykdomosios bei teisminės valdžios institucijoms) pareigą užtikrinti apsaugą nuo atitinkamų grėsmių tam tikrai subjektų kategorijai. Pagrindiniame valstybės įstatyme šie subjektai eksplicitiškai įvardyti kaip vartotojai, tačiau plačiau neapibrėžti. Vadovaujantis Lietuvos Respublikos įstatymuose įtvirtinta vartotojo⁷⁷⁰ sąvoka, vartotoju laikomas fizinis asmuo, siekiantis įsigyti prekes ar paslaugas (ar planuojantis įsigyti) asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams, nesusijusiems su verslu ar profesija (o teisės doktrina vartotojo sąvoką aiškina daug plačiau⁷⁷¹)⁷⁷². Fizinio asmens buvimas viena iš sutartinio

⁷⁶⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d., 2003 m. kovo 17 d., 2004 m. sausio 26 d., 2008 m. kovo 5 d., nutarimai.

⁷⁶⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 2 d. nutarimas.

⁷⁷⁰ Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.39 str. 1 d. vartotojo samprata pateikiama per vartojimo sutarties apibrėžimą: „Vartotojas – fizinis asmuo, su savo verslu, prekyba, amatu ar profesija nesusijusiais tikslais (vartojimo tikslais) siekiantis sudaryti ar sudarantis sutartis“. Vartotojų teisių apsaugos įstatymo 2 str. 15 d. vartotojo sąvoka apibrėžiama: „Vartotojas – fizinis asmuo, kuris pareiškia savo valią pirkti, perka ir naudoja prekę ar paslaugą asmeniniams, šeimos, namų ūkio poreikiams, nesusijusiems su verslu ar profesija, tenkinti“.

⁷⁷¹ Plačiau apie vartotojo teisės koncepcijas teisės teorijoje: BUBLIENĖ D. *Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė: monografija*. – Vilnius: Registrų centras, 2009. p. 92; NOVIKIENĖ, L. Kai kurie vartotojo sampratos aspektai. Iš: *Vartotojų teisių apsaugos teisiniai aspektai Europos Sąjungoje*. Konferencijos mokslo darbų rinkinys. Vilnius 2011, p. 19–27.

⁷⁷² Paminėtina, kad vartotojo sąvoka pirmą kartą buvo apibrėžta 1968 m. rugsėjo 27 d. Briuselio konvencijoje dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinėse bylose vykdymo.

teisinio santykio šalimi yra būtinybė kvalifikuojant šiuos santykius kaip vartojimo teisinius santykius. O kitoje teisinio santykio pusėje veikia ūkio subjektas (juridinis ar fizinis asmuo, užsiimantis komercine ar profesine veikla). Vartotojas, veikiantis savo asmeniniais, šeimos, ūkio reikalais, nesusijusiais su verslu ar profesija, laikomas konstitucinės jurisprudencijos bei teisės doktrinos silpnesniąja teisinio santykio šalimi, remiantis išankstine nuostata, kad jis turi mažiau žinių ir patirties teisiniuose, komerciniuose reikaluose bei kartais yra ekonomiškai silpnesnis nei kita sutarties šalis – ūkio subjektas⁷⁷³. Tad pagrindas, kuriuo vadovaujantis yra ginamas vartotojas – preziumuojamas jo silpnumas ir žinių stoka, kuris konstatuojamas formaliai, neatsižvelgiant į konkretaus fizinio asmens žinias ir patirtį. Tačiau „silpnesniųjų“ apsauga – nepriklausomai nuo to, kas yra to silpnumo priežastis ir koku mastu bei kokiomis priemonėmis teisė numato apsaugą, – yra aksiologinis teisės reikalavimas⁷⁷⁴. Todėl Konstitucija leidžia valstybės institucijų intervenciją į ekonominius santykius (sutarties pagrindu sukurtus santykius) siekiant apsaugoti vartotojų teises.

Konstitucija konkrečiai nenustato, nuo kokių konkrečiai grėsmių turi būti ginami vartotojai. Konstitucinis Teismas nurodo tik, kad „jeigu tam tikrų ūkio santykių srityje gamyba ar rinka yra sukonzentruotos, valstybės valdžios institucijoms tenka pareiga nustatyti papildomą teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų vartotojų interesų apsaugą⁷⁷⁵. Taigi konstitucinė jurisprudencija mini tik vieną iš ekonominių grėsmių vartotojams – rinkos koncentraciją. Vis dėlto E. Kūris nurodo daug platesnį grėsmių ratą. Teisės mokslininkas nurodo, kad Konstitucijos 46 str. 5 d. „sietina ne tik su vartotojų interesų gynimu nuo galimų gamybos ar rinkos koncentravimosi apraiškų, ypač nuo monopolinių tendencijų (kai monopolijos susiklosto natūraliai), bet yra kur kas platesnio turinio.

⁷⁷³ Tas silpnumas yra ne tik ekonominio, bet ir organizacinio, informacinio ir pan. pobūdžio, taigi jis kyla iš įvairaus pobūdžio stygiaus, dėl kurio atsiranda nevienodos sutarčių šalių pozicijos (angl. *unequal bargaining power*).

⁷⁷⁴ LĘTOWSKA, E. Nuomininkų, naudotojų ir vartotojų apsauga Lenkijos Konstitucijos 76 straipsnio ir Europos standartų. Iš: *Konstitucija, nacionalinė teisė ir Europos teisė*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2004, p. 106.

⁷⁷⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. spalio 18 d., 2003 m. kovo 17 d., 2004 m. sausio 26 d., 2008 m. kovo 5 d., 2009 m. kovo 2 d. nutarimai.

Valstybė yra konstituciškai įpareigota teisinėmis priemonėmis užtikrinti, kad vartotojas nepatirtų didžiojo verslo diktato, neleidžiančio jam laisvai rinktis tarp rinkoje konkuruojančių produktų, taip pat nustatyti standartus, kitus reikalavimus, kuriuos turi atitikti į rinką patenkantys produktai, ir prižiūrėti, kad ūkio subjektai nuo šių standartų, kitų reikalavimų nenukryptų, jų laikytųsi⁷⁷⁶. Tokią mokslininko poziciją patvirtina ir ordinariniuose įstatymuose nustatyta vartotojų interesams grėsmę kelianti vykdoma ūkio subjekto veikla, pvz., nekokybiškų ir nesaugių maisto ir ne maisto produktų tiekimas, nesąžiningų sutarčių sąlygų nustatymas, klaidinanti reklama, vykdoma nesąžininga komercinė veikla ir pan.⁷⁷⁷. Taigi šios minimos grėsmės būtų pagrindas apriboti ūkinės veiklos laisvę, nes vartotojo interesai būtų šiuo atveju materialinė šios laisvės apribojimo sąlyga.

Konstitucija nenurodo, kokiomis priemonėmis valstybė gali ginti vartotojų interesus, tačiau manytina, kad šiuo atveju turi būti taikomi Konstitucijos 46 str. 3 d. nustatyti reikalavimai, t. y. ūkinės veiklos laisvės apribojimai siekiant apginti vartotojų interesus turi būti nustatyti teisės aktu. Be to, Konstitucinis Teismas nurodo, kad konstitucinė valstybės pareiga ginti vartotojų interesus turi būti įgyvendinta pirmiausia įstatymų leidėjui nustatčius bendrąsias ir, atsižvelgiant į konkrečią reguliuojamos ūkinės veiklos specifiką, specialiąsias vartotojų teisių, interesų apsaugos ir gynimo priemones⁷⁷⁸.

Lietuvos teisės teorijoje intervencija į ekonominius santykius siekiant vartotojų gerovės yra pateisinama nurodant, kad vartotojų teisių apsauga siejama su konstituciniu socialinės valstybės principu, kurio viena iš paskirčių – apsaugoti *homo economicus passivus* nuo išnaudojimo rinkos ekonomikos sąlygomis užtikrinant šiai grupei specialų teisinį režimą⁷⁷⁹.

⁷⁷⁶ KŪRIS, E. Ūkinės veiklos <...>, p. 66.

⁷⁷⁷ Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymo 3 str., Lietuvos Respublikos nesąžiningos komercinės veiklos vartotojams draudimo įstatymo 7 str. ir 8 str. 3 d.

⁷⁷⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. rugsėjo 29 d. nutarimas.

⁷⁷⁹ Plačiau: RAVLUŠEVIČIUS, P. Vartotojų teisių apsaugos ypatumai Europos Sąjungoje ir Lietuvos teisėje. *Jurisprudencija: mokslo darbai*. – Vilnius, 2007, Nr. 9(99). p. 49.

Paminėtina, kad vartotojų apsauga Lietuvoje neturi prieštarauti ES teisei. Siekiant įgyvendinti Lietuvos ir ES teisinio reguliavimo suderinamumo 2007 m. gegužės 8 d. Konstitucinis Teismas kreipėsi (pirmą kartą) į Europos Bendrijos Teisingumo Teismą dėl prejudicinio sprendimo, kuris buvo susijęs su vartotojų apsauga Europos Sąjungos teisėje ir Konstitucijos 46 str. taikymu⁷⁸⁰.

Taigi konstatuotina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija leidžia apriboti valstybei, jos institucijoms ūkinės veiklos laisvę bendromis ir specialiomis priemonėmis ginant vartotojų interesus, kurie pripažįstami viešuoju interesu. Vartotojų teisių apsauga tampa vienu iš pagrindų apriboti bei kontroliuoti ekonominės laisvės įgyvendinimą siekiant apsaugoti tautos gerovę.

Lenkijos Respublikos Konstitucijoje vartotojų apsauga kaip ūkinės veiklos laisvės apribojimo pagrindas yra taip pat konstitucionalizuota, tačiau įtvirtinta ne prie ūkio būvį nusakančių principų (Konstitucijos 20–22 str.), bet prie ekonominių, socialinių ir kultūrinių žmogaus teisių ir laisvių (Konstitucijos 64–76 str.). Konstitucijos 76 str. reglamentuojama, kad „viešoji valdžia saugo vartotojus, naudotojus ir nuomininkus nuo veiksmų, keliančių grėsmę jų sveikatai, privatumui ir saugumui, taip pat nuo nesąžiningo elgesio rinkoje. Šios apsaugos apimtį nustato įstatymas“. Taigi analizuojamoje Konstitucijoje (taip pat kaip ir Lietuvos) vartotojų apsauga įtvirtinama ne kaip vartotojų teisė, o kaip viešosios valdžios pareiga. Anot teisės teorijos, tokios konstitucinės nuostata turi būti suprantamos kaip „valstybės politikos principas“ (lenk. *zasady polityki państwa*), o ne kaip klaidingai vartojamas sinonimas „programinės normos“^{781, 782}, tačiau kuris „beneficiantams nesuteikia tiesioginių konstitucinių subjektinių teisių“⁷⁸³. Konstitucinės nuostatos adresatas yra viešoji valdžia, kuri teisės doktrinoje apibrėžiama kaip įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teisminė,

⁷⁸⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 8 d. sprendimas.

⁷⁸¹ GARLICKI, L. *Konstytucja* <...>, p. 7.

⁷⁸² E. Lętowska mano, kad Konstitucijos 76 str. yra programinė norma, kurios prasmė yra ne tiek jos tiesioginis poveikis, kiek tai, kad konstitucionalizavus problemą su ja susijęs įstatyminis reguliavimas tampa „atspausdinti“ galimiems įstatymų leidėjo mėginimams pakeisti reguliavimą, kuriuos lemia einamoji ekonominė ir finansinė politika. Plačiau: LĘTOWSKA, E. Nuomininkų, naudotojų ir vartotojų <...>, p. 103.

⁷⁸³ LĘTOWSKA, E. Nuomininkų, naudotojų ir vartotojų <...>, p. 102.

bei savivaldos institucijos, viešosios valdžios įgaliotos institucijos, ginančios vartotojų interesus⁷⁸⁴. Kaip jau buvo minėta, konstituciškai saugomi yra vartotojų, naudotojų ir nuomininkų interesai. Atsižvelgiant į šio tyrimo tematiką ir dėmesį koncentruojant tik į vartotojų apsaugą, teigtina, kad Konstitucijos kūrėjai eksplicitiškai neįvardijo, kas yra vartotojas, tačiau Lenkijos Respublikos civilinio kodekso 22 (1) str. nurodo, kad vartotoju laikomas fizinis asmuo, kurio veika teisiniame santykiyje su ūkio subjektu nėra susijusi su jo profesine ar ūkine veikla (lenk. *za konsumenta uważa się osobę fizyczną dokonującą z przedsiębiorcą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z jej działalnością gospodarczą lub zawodową*). Konstitucinis Tribunolas nurodė, kad Konstitucija užtikrina apsaugą tam subjektui, kuris veikdamas rinkos sąlygomis susiduria su „stipresnes pozicijas“ prekės ar paslaugų rinkoje turinčiu profesionaliu ūkio subjektu⁷⁸⁵. Lenkų teisės teoretikai pažymi, kad vartotojo sąvokos „branduolį“ galima apibūdinti remiantis prekių ir paslaugų mainų grandinės „paskutinio elemento“ sąvoka, t. y. kaip subjektą, kuris daiktą arba paslaugą naudoja sau, tenkindamas savo individualius poreikius (ne gamybos ar profesinės veiklos tikslams)⁷⁸⁶.

Lenkijos Respublikos Konstitucija eksplicitiškai įvardija, nuo kokių grėsmių yra saugojami vartotojai, t. y. nuo veiksmų, keliančių grėsmę jų sveikatai, privatumui ir saugumui, taip pat nuo nesąžiningo elgesio rinkoje. Anot teisės teoretikų, esant ekonominiams santykiams tarp skirtingų „pozicijų“ subjektų faktiškai dažniausiai pažeidžiami tokie silpnesniosios šalies gėriai kaip sveikata, privatumas ir saugumas⁷⁸⁷. O nesąžiningas elgesys dažniausiai pasireiškia dėl dominuojančią padėtį rinkoje užimančio ūkio subjekto veikimo ar neveikimo, dėl kurio nukenčia vartotojo interesai⁷⁸⁸. Lenkijos Konstitucija

⁷⁸⁴MACZYNSKI, A. Konstytucyjne podstawy ochrony konsumentów. W: *Prawa człowieka. Społeczeństwo obywatelskie. Państwo demokratyczne*. Red. P. Tuleja et al. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2010, p. 91.

⁷⁸⁵ Konstitucinio Tribunolo 2005 m. rugsėjo 13 d. nutarimas K 38/04.

⁷⁸⁶ LĘTOWSKA, E. Nuomininkų, naudotojų ir vartotojų <...>, p. 106.

⁷⁸⁷ MICHALSKI, P. Konstytucyjna ochrona praw konsumentów a zasada równości wobec prawa. W.: *Konstytucja. Ustrój polityczny. System organów państwowych* (red. Bożyk, S. etc), Białystok: Temida2, 2010, s.362.; STEFANICKI, R. Konstytucjonalizacja ochrony konsumenta na tle standardów prawa wspólnotowego. *Panstwo i prawo*, 2008, z. 3 (754), s. 13.

⁷⁸⁸ MACZYNSKI, A. Konstytucyjne podstawy <...>, p. 91.

nurodo, kad vartotojų apsaugos apimtį nustato įstatymas. Taigi Lenkijos Konstitucija leidžia viešosios valdžios institucijoms apriboti ūkinę veiklos laisvę siekiant apsaugoti vartotojų interesus, o įstatymas turi nustatyti šio apribojimo apimtį. Kaip jau buvo minėta anksčiau, Lenkijos konstitucinė jurisprudencija leidžia apriboti ūkinės veiklos laisvę tik įstatymu, o Konstitucijos 76 str. dar kartą pakartojama ši ūkinės veiklos laisvės ribojimo formalioji sąlyga. Taigi konstatuotina, kad Lenkijos Konstitucijos 76 str. legitimuoja valstybės veiksmus įstatymu apriboti ūkinės veiklos laisvę siekiant apsaugoti šiame straipsnyje minimus subjektus ir gėrius. Konstitucinė vartotojų apsauga leidžia apriboti ūkinės veiklos laisvę netikrinant šios intervencijos teisėtumo materialiąja prasme, t. y. ar toks apribojimas atitinka materialinę apribojimo sąlygą, nes vartotojų interesai *a priori* yra pripažįstami pakankama priežastimi, dėl kurios gali būti apribota ekonominė veikla.

Vartotojų apsauga kaip ūkinės veiklos laisvės apribojimo pagrindas Vokietijos PĮ nėra eksplicitiškai konstitucionalizuotas. Paminėtina, kad vartotojų teisių gynimo pagrindai, priešingai nei Lietuvoje ir Lenkijoje, nėra nustatyti viename ordinariniame teisės akte, tačiau išdėstyti įvairiuose teisės aktuose, pvz., Civiliniame kodekse (vok. *Bürgerliches Gesetzbuch*) (§ 241 netinkamos kokybės paslaugų suteikimas, § 312 vartotojų sutarčių pagrindai, § 355 vartotojų sutarčių nutraukimo pagrindai)⁷⁸⁹, Maisto ir nemaisto produktų įstatyme (vok. *Lebensmittel- und Bedarfsgegenstandegesetz*), Vaistinių preparatų įstatyme (vok. *Arzneimittelgesetz*) ir kt. Nors PĮ ir nėra konstitucionalizuota galimybė riboti „profesinės veiklos laisvę“ atsižvelgiant į vartotojų apsaugą, tačiau konstitucinės doktrinos analizė leidžia teigti, kad VFKT dažnai pateisindavo ekonominės veiklos laisvės apribojimą siekiant apsaugoti vartotojų interesus⁷⁹⁰.

⁷⁸⁹ Ch. Busch mano, kad negalime konstatuoti, kad Vokietijos civiliniame kodekse yra konstruojami vartotojų teisių apsaugos pagrindai, nes šio įstatymo teisės normos yra arba labai specifinės, arba, atvirkščiai – programinės. Plačiau: BUSCH, CH. Consumer Protection and Construction Law in Germany. *Journal of European Consumer and Market Law*, 2014, vol. 1, p. 34–40.

⁷⁹⁰ Pvz., vaistinių ekonominės veiklos ribojimas siekiant apsaugoti vartotojų interesus (Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1958 m. lapkričio 6 d. nutarimas Nr. 1 BvR 596/56).

Atliktas tyrimas parodė, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtinta vartotojų teisių apsaugos garantija leidžia riboti ūkinę veiklos laisvę siekiant apginti silpnesniąją šalį. Toks ekonominių laisvių apribojimas yra pateisinamas ir užsienio šalių konstitucinėje teisėje.

Apibendrinant aptartus konstituciškai pateisinamus ūkinės veiklos laisvės pagrindus ir atsižvelgiant į laisvos konkurencijos ir vartotojų interesus, teigtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija atmeta *laissez faire* proteguotą absoliučią ūkinės veiklos laisvę ir leidžia valstybei šią laisvę riboti siekiant užtikrinti pusiausvyrą tarp ekonominių santykių ir visuomenės interesų. Ūkinės veiklos laisvės ribojimas siekiant apginti laisvą konkurenciją bei vartotojų interesus sietinas su socialine valstybės orientacija. Tokiu būdu leidžiamas rinkos sąlygomis vykdomos ekonominės veiklos ribojimas ir kontrolė siekiant tiek pačių ūkio subjektų, tiek vartotojų interesų apsaugos. Todėl yra pateisinama valstybės institucijų aktyvi veikla remiant sąžiningą varžymąsi tarp ūkio subjektų bei kontroliuojant rinkos dalyvių elgesį tenkinant vartotojų poreikius. Pažymėtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 4 ir 5 d. nurodytos vertybės laikytinos ūkinės veiklos laisvės ribojimą pateisinančiomis materialiosiomis sąlygomis. Todėl analizuojant, ar teisinis reguliavimas, apribojęs ekonominę veiklą siekiant apsaugoti sąžiningą konkurenciją ar vartotojų interesus, neprieštarauja Konstitucijai, nereikia papildomai įrodinėti materialiosios apribojimo sąlygos, nes ji konstituciškai yra pateisinama Konstitucijos 46 str. 4 ar 5 d.

3.2.4. Asmens ūkinės veiklos laisvę analizuojantys Lietuvos Respublikos konstitucinės jurisprudencijos praktiniai pavyzdžiai

Aptarus teorinius ūkinės veiklos laisvės pagrindus, įtvirtintus Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, verta paminėti keletą praktinių Konstitucinio Teismo, kaip pagrindinio valstybės teisių skleidėjo ir įtvirtintojo, jurisprudencijos pavyzdžių, kuriuose analizuojami konstituciniai klausimai, susiję su ūkinės veiklos laisvės turiniu, subjektu ar ribojimo sąlygomis. Kaip

prieš tai atliktas tyrimas patvirtina, konstituciniai ekonominės veiklos laisvės pagrindai yra įtvirtinti Konstitucijos 46 str. atskirose dalyse. Atsižvelgiant į tai buvo pasirinktos kelios konstitucinės justicijos bylos⁷⁹¹, kurios atspindėtų šio straipsnio atskirų dalių reguliavimo bei kartu pačios analizuojamos laisvės turinį. Paminėtina, kad atsirenkant bylas buvo atsižvelgiama ne tik į jose pateiktą vertingą ir aktualią Konstitucinio Teismo doktriną, tačiau ir į pačios bylos svarbą Lietuvos ekonominiame gyvenime (pvz., buvo pasirinkti tokie nutarimai, kurie turėjo lemiamą įtaką ekonominei veiklai farmacijos ar cukraus rinkose ir kurių pasekmės yra jaučiamos iki šių dienų). Taigi šiame skyriuje analizuojant Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pasirinktą doktriną pirmiausia atskleistas ūkinės veiklos laisvės turinys, analizuojant Konstitucijos 46 str. 1 d. aiškinančią oficialiąją konstitucinę doktriną (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas), vėliau ekonominės veiklos laisvės ribojimo sąlygos, atsižvelgiant į Konstitucijos 46 str. 2 ir 3 d. (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. balandžio 3 d. nutarimas) ir galiausiai aptariant ūkinės veiklos laisvės ribojimo galimybes siekiant apsaugoti sąžiningą konkurenciją (Konstitucijos 46 str. 4 d.) (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. lapkričio 29 d. nutarimas) bei vartotojų interesus (Konstitucijos 46 str. 4 d.) (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 2 d. nutarimas). Teismo nutarimų analizė praplečiama užsienio valstybių konstitucinės justicijos institucijų ar ESTT doktrina, jei ji buvo priimta analogiškose bylose.

⁷⁹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų atranka buvo daroma vadovaujantis pateikta informacija Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo internetiniame puslapyje www.lrkt.lt bei iš JANKAUSKAS, K., *et al. Lietuvos Respublikos <...>*; STAUGAITYTĖ, V., *et al. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo <...>*.

3.2.4.1. Laisvė užsiimti farmacine veikla (Konstitucijos 46 str. 1 d.)

Šioje byloje Konstitucinis Teismas tyrė, ar Farmacinės veiklos įstatymo (toliau šiame skyriuje – ir Įstatymas) 11 str. 2 d.⁷⁹², kurioje nustatyta, kad vaistinės gali priklausyti nuosavybės teise tik turintiems aukštąjį farmacinį išsilavinimą fiziniams asmenims arba fizinių asmenų grupėms, kuriose daugiau kaip pusė vaistinės (vaistinės dalies) įstatinio kapitalo priklauso asmenims, turintiems aukštąjį ar specialųjį vidurinį farmacinį išsilavinimą, neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 1 d. ir 48 str. 1 d. Nagrinėjęs administracinę bylą⁷⁹³ Aukštesnysis administracinis teismas kreipėsi į Konstitucinį Teismą nurodydamas, kad Įstatymo 11 str. 2 d. riboja subjektų, galinčių įsigyti tam tikrą nuosavybę ir užsiimti atitinkama ūkine veikla, ratą. Pareiškėjas savo nuomonę grindė argumentais, kad nors vaistinė priklauso savininkui, jo nuosavybės teisę įgyvendina įmonės vadovas, kuriam ir turėtų būti nustatomi kvalifikaciniai reikalavimai. Įstatymo 11 str. 2 d., pareiškėjo nuomone, prieštarauja Konstitucijos 46 str. 1 d. nuostatai, kad Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva, bei Konstitucijos 48 str. 1 d. nuostatai, jog kiekvienas žmogus gali laisvai pasirinkti darbą bei verslą.

⁷⁹² Farmacinės veiklos įstatymo (Žin., 1991, Nr. 6-161; 1993, Nr. 29-666) 11 str. 2 d. reglamentuota: „Vaistinės, išskyrus valstybines, valstybines akcines ir labdaros organizacijų vaistines, gali priklausyti nuosavybės teise tik turintiems aukštąjį farmacinį išsilavinimą fiziniams asmenims arba fizinių asmenų grupėms, kuriose daugiau kaip pusė vaistinės (vaistinės dalies) įstatinio kapitalo priklauso asmenims, turintiems aukštąjį ar specialųjį vidurinį farmacinį išsilavinimą“.

⁷⁹³ Administracinę bylą inicijavo Vengrijos įmonė UAB „Bonika“, prašydama įpareigoti Privatizavimo komisiją panaikinti sprendimą dėl pritarimo UAB „Vilnelės vaistinė“ privatizavimo programai bei įpareigoti VI „Valstybės turto fondas“ panaikinti sprendimą ir pripažinti UAB „Bonika“ viešo aukciono laimėtoju dėl UAB „Vilnelės vaistinė“ 32,16 proc. akcijų privatizavimo ir gražinti 7000 Lt pradinį įnašą bei dalyvio registracijos mokesį. Pareiškėjas savo reikalavimus grindė tuo, kad privatizuojant vaistinės akcijų paketą buvo pažeistos Valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo 2 str. 2 d., Farmacinės veiklos įstatymo 11 str. 2 d. bei Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. birželio 30 d. nutarimu Nr. 802 patvirtintų Farmacinės veiklos licencijavimo taisyklių 4.8 punkto nuostatos, kadangi į privatizavimo programą nebuvo įtraukta speciali privatizavimo sąlyga, kad vaistinės akcininkai gali būti tik fiziniai asmenys (paminėtina, kad pareiškėjas buvo juridinis asmuo) (Aukštesniojo administracinio teismas. 2000 m. birželio 1 d. nutartis byloje Nr. I (2)-268).

Apibendrintai teigtina, kad pareiškėjas prašė Teismo išaiškinti, ar konstituciškai yra pagrįstas ūkinės veiklos laisvės ribojimas nustatant reikalavimą turėti specialų išsilavinimą siekiant vykdyti farmacinę veiklą.

Rengiant bylą Konstitucinio Teismo posėdžiui buvo gauti suinteresuoto asmens – Lietuvos Respublikos Seimo atstovės rašytiniai paaiškinimai, kuriuose teigiama, kad Įstatymo 11 str. 2 d. nuostatos, nustatančios tam tikrus ribojimus nuosavybės teise turėti vaistines, yra susijusios su farmacinės veiklos išskirtinumu. Farmacinė veikla yra labai svarbi visai visuomenei, o vaistinės veikla – ypač svarbi farmacinės veiklos rūšis, kuri susijusi su ypatingomis prekėmis – vaistais ir vaistinėmis medžiagomis, todėl jai gali būti taikomi specialūs reikalavimai⁷⁹⁴. Atsižvelgiant į tai, suinteresuoto asmens atstovė teigė, kad Farmacinės veiklos įstatymo 11 str. 2 d. neprieštaruoja Konstitucijos 46 str. 1 d. ir 48 str. 1 d., nes farmacinė veikla gali būti apribota ta apimtimi, kad tik farmacininko išsilavinimą turintys asmenys gali turėti vaistines, nes toks apribojimas užtikrina viešą interesą – visuomenės sveikatos apsaugą.

Svarbu paminėti, kad rengiant bylą Konstitucinis Teismas kreipėsi į įvairius farmacinės veiklos specialistus, mokslininkus, valstybės institucijas siekdamas gauti jų kvalifikuotas nuomones – rašytinius paaiškinimus dėl tiriamos konstitucinės jurisprudencinės bylos. Dėl darbo apimties paminėtini keli gauti paaiškinimai, pasisakę už ir prieš farmacinės veiklos liberalizavimą⁷⁹⁵,

⁷⁹⁴ Suinteresuoto asmens atstovė akcentavo, kad šiuolaikinėje visuomenėje ūkinės veiklos laisvė turi būti derinama su visuomenės interesais. Nuosavybės teisė bei ūkinės veiklos laisvė yra socialinės prigimties ir gali būti ribojamos. Ginčijamame Įstatyme nustatyti ribojimai siejasi su ta farmacine veikla, kuri yra tiesiogiai susijusi su žmonių sveikata. Farmacinė veikla yra ypatingai svarbi visuomenės gyvenimo sritis, o vaistai – ypatingas gaminys, kuriam turi būti taikomas specialus reguliavimo režimas. Vaistinė, būdama sudėtinė gydymo proceso dalimi, yra ypatingai svarbi farmacinės veiklos rūšis, kuriai turi būti taikomi griežti reikalavimai, nes būtent ši farmacinė veikla yra susijusi su prekių (vaistų) pardavimu galutiniam vartotojui, t. y. vaistų pardavimu gyventojams, sveikatos priežiūros ir kitoms įstaigoms bei įmonėms. Todėl siekiant, kad būtų vartojami saugūs, kokybiški ir efektyvūs vaistai, yra vienodai svarbios tiek vaistinės savininko, tiek jos vadovo bei vaistinėje dirbančių specialistų profesinės žinios, o rinkos liberalizavimas šioje srityje negali vykti gaivališkai ir turi būti gerai apgalvotas (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo 11 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“*. Bylos Nr. 23/2000, p. 98–99).

⁷⁹⁵ Išanalizavus pateiktus rašytinius paaiškinimus, teigtina, kad už farmacinės veiklos liberalizavimą pasisakė Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministras K. R. Dobrovolskis, Valstybinės vaistų kontrolės tarnybos Vaistų registracijos centro vedėjas A. Mickis, Lietuvos laisvosios rinkos instituto viceprezidentas U. Trumpa, Valstybinės ligonių kasos direktorius S. Janonis, Konkurencijos tarybos pirmininkas R. Stanikūnas. Tačiau Lietuvos Respublikos Seimo Sveikatos reikalų komiteto nariai A.

suteikiant teisę ne tik farmacinį išsilavinimą turintiems asmenims, bet ir kitiems asmenims turėti vaistines ir vykdyti farmacinę veiklą. Pvz., Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija savo paaiškinimuose nurodė, kad neprieštarauja farmacinės veiklos liberalizavimui ir nematė pavojaus, kad tokiu būdu atsirastų grėsmė visuomenės sveikatai ar gyvybei⁷⁹⁶⁷⁹⁷. Laisvosios rinkos instituto atstovas-viceprezidentas U. Trumpa taip pat pritarė farmacinės veiklos liberalizavimui ir nurodė, kad Įstatyme nustatytas farmacinės veiklos apribojimas mažina tautos gerovę ir trukdo patenkinti vartotojo interesus, nes apsunkina racionalų ribotų išteklių paskirstymą, riboja investicijas į vaistinių verslą⁷⁹⁸.

Klišonis, J. Matulevičius, V. Nekrašas, J. Olekas ir V. Šustauskas, laikinai ėjęs Lietuvos Respublikos ūkio ministro pareigas E. Gentvilas, Europos teisės departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės generalinio direktoriaus pavaduotoja M. Anciuvienė, Lietuvos farmacijos sąjungos prezidentas E. Tarasevičius, Farmacijos ir farmacijos rinkos prezidentas L. Akramas, Vaistų gamintojų asociacijos pirmininkas A. Blažys, Vaistinių asociacijos „Provifarma“ valdybos pirmininkė E. Kvedarienė rašytiniuose paaiškinimuose nurodė, kad ginčijamo Įstatymo teisės normos neprieštarauja Konstitucijai (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos <...>*, p. 17–110).

⁷⁹⁶ Savo paaiškinimus Sveikatos ministerija argumentavo tuo, kad Farmacinės veiklos įstatymo 11 str. nuostata, kad vaistinės gali priklausyti nuosavybės teise tik turintiems aukštąjį farmacinį išsilavinimą fiziniams asmenims arba fizinių asmenų grupėms, kuriose daugiau kaip pusė vaistinės įstatinio kapitalo priklauso asmenims, turintiems aukštąjį ar specialųjį vidurinį farmacinį išsilavinimą, reiškia, „kad fizinis asmuo ne tik kad negalės turėti privačios nuosavybės teise vaistinės (būti jos savininku) ar turėti jos akcijų, bet pirkti, paveldėti ar kitokiu būdu įsigyti tokią įmonę ar jos akcijų. Tokiu atveju šiais apribojimais būtų pažeidžiama konkrečių subjektų teisė turėti nuosavybės teise tam tikros rūšies objektus“. (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos <...>*, p. 63–64).

⁷⁹⁷ Vadovaujantis konstitucinės justicijos bylos medžiaga, teigtina, kad Sveikatos ministerijos iniciatyva 2001 m. (t. y. iki analizuojamos konstitucinės justicijos bylos nagrinėjimo Konstituciniame Teisme) buvo parengtas Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo pakeitimo 1, 4, 10, 15, 17, 19, 20 str. pakeitimo ir papildymo, įstatymo papildymo 10(1) str. ir 5, 11 str. pripažinimo netekusiais galios įstatymo projektas, pagal kurį ginčijamas įstatymo 11 str. pripažįstamas netekusiu galios (t. y. panaikinant ginčijamą straipsnį leidžiamas farmacinės veiklos liberalizavimas). 2001 m. birželio 21 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybė pritarė minėtam įstatymo projektui ir jį pateikė Seimui. Pažymėtina, kad įstatymo projekto aiškinamajame rašte priežastys, kodėl reikalingas farmacinės veiklos liberalizavimas, nėra tiksliai nurodomos, aptakiai aiškinant, kad šio įstatymo projekto tikslas yra Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo derinimas su Europos Sąjungos teise (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės <...>*, p. 63–77).

⁷⁹⁸ Anot U. Trumpos, ekonominė analizė leidžia daryti išvadą, kad ginčijama Įstatymo nuostata, ribojanti subjektų, galinčių būti vaistinės savininkais ratą, neprisideda prie tautos gerovės ar vartotojų interesų gynimo, nes bet koks potencialus pavojus, susijęs su vaistinių veikla, yra susijęs su vaistų pardavimu ar vartotojų kompetencija, kurią turi turėti būtent tiesiogiai dėl vaistų pardavimo su vartotoju kontaktuojantis žmogus, o ne vaistinės savininkas (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos <...>*, p. 93).

Jeigu rašytiniai paaiškinimai, pasisakantys už farmacinės veiklos liberalizavimą, buvo skurdūs ir mažai argumentuoti, tai pasisakantys prieš pateikė daug išsamios medžiagos bei informacijos, pagrįstos užsienio valstybių ir istorine patirtimi. Pvz., Lietuvos farmacijos sąjungos ir Vaistinių asociacijos „Provifarma“, atstovavusių farmacininkų interesus, pateiktuose rašytiniuose paaiškinimuose teigiama, kad Įstatyme nustatytas farmacinės veiklos reguliavimas užtikrina Konstitucijos 53 str. 1 d. įtvirtintas garantijas, kad valstybė tokiu būdu rūpinasi žmonių sveikata, nes šių garantijų įgyvendinimas „ypač priklauso nuo farmacininko profesinio pasirengimo lygio, t. y. nuo farmacininko įgyto išsilavinimo ir kvalifikacijos. Abi organizacijos savo argumentus grindė pateiktais tarptautinių organizacijų ir istoriniais duomenimis⁷⁹⁹“.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, išanalizavęs visus rašytinius paaiškinimus, išklausęs Teismo posėdyje pareikštus suinteresuoto asmens bei specialistų argumentus, konstatavo, kad pareiškėjas abejoja, ar Įstatymo ginčijama nuostata neprieštarauja Konstitucijos 46 str. 1 d. ir 48 str. 1 d. Todėl Konstitucinis Teismas nutarime pirmiausiai atskleidė minėtų

⁷⁹⁹Abi organizacijos argumentavo, kad „Farmacinės veiklos įstatymas priskiriamas teisės aktui, kurio dėka Lietuvoje yra nustatomi visiems žmonėms gyvybiškai svarbios veiklos – vaistų gamybos ir prekybos jais principai ir taisyklės“. Farmacinė veikla yra licencijuojama veikla, o vadovaujantis Įmonių įstatymo nuostatomis, licencijuojamos tos komercinės – ūkinės veiklos sritys, kurios yra susijusios su padidėjusiu pavojumi žmogaus gyvybei, sveikatai ir aplinkai. Todėl licencijuojamą farmacinę veiklą vykdančias asmenys turi turėti farmacinį išsilavinimą. Toks reikalavimas susijęs su farmacinės veiklos specifika, jos ypatinga reikšme visuomenei. „Turbūt neabejotina yra tai, kad vaistinės savininkas – farmacininkas labiau sieks šios profesijos etikos kodeksų normų laikymosi ir jų nepažeidimo, negu <...> vaistinės savininkas, neturintis farmacininko išsilavinimo“ – argumentuojama rašytiniuose paaiškinimuose. Abi organizacijos, vadovaujantis Europos Komisijos Farmacijos Komiteto 2000 m. sausio 2 d. pateiktais duomenimis „Dėl vaistinių veiklos sąlygų ES šalyse“, nurodė, kad daugumoje ES šalių (pvz., Austrijoje, Danijoje, Graikijoje, Italijoje, Ispanijoje, Liuksemburge, Portugalijoje, Prancūzijoje, Suomijoje bei Vokietijoje) vaistinių savininkai gali būti tik farmacijos specialistai. Vadovaujantis minėtu dokumentu, paminėtina, kad tam tikrose valstybėse (pvz., Danijoje, Italijoje, Suomijoje) įpėdiniai, neturintys farmacijos specialisto diplomo, privalo jiems atitekusį turtą – vaistinę – parduoti farmacininkui. Be to, kai kuriose šalyse (pvz., Austrijoje, Danijoje, Graikijoje, Ispanijoje, Liuksemburge, Portugalijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje) reikalaujama, kad vaistinės savininkas – farmacininkas ne tik nuosavybės teise turėtų vaistinę, bet ir *de facto* vykdytų farmacinę veiklą.

Rašytiniuose abiejų organizacijų paaiškinimuose buvo nurodyta, kad Įstatymo 11 str. tęsia farmacinės veiklos reguliavimo tradiciją, nes 1937 m. Lietuvoje buvo priimtas Vaistinių, vaistų gamybos ir prekybos įstatymas, kuriuo vadovaujantis vaistinės galėjo nuosavybės teise turėti tik farmacininkai. Plačiau: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos <...>, p. 18–49.*

Konstitucijos straipsnių turinį. Atsižvelgiant į šio darbo specifiką svarbi yra Konstitucinio Teismo suformuota Konstitucijos 46 str. 1 d. doktrina, kurioje plačiai atskleidžiamas asmens ūkinės veiklos laisvės turinys ir nurodoma, kad ši laisvė sudaro sąlygas įgyvendinti įvairius asmens siekius. Anot Teismo, pagal Konstituciją asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva yra grindžiamas tautos ūkis, todėl negali būti nustatytas toks teisinis reguliavimas, kuriuo ūkinės veiklos laisvei įgyvendinti būtų sudarytos netinkamos sąlygos. Ūkinės veiklos laisvė ir iniciatyva remiasi prigimtinė žmogaus asmens laisve ir prigimtinė teise turėti nuosavybę, kuri yra esminė (būtina) asmens ūkinės veiklos laisvės įgyvendinimo sąlyga. Ribojant asmens teisę į nuosavybę, yra ribojama ir asmens ūkinės veiklos laisvė⁸⁰⁰.

Pereidamas prie ginčijamos Įstatymo nuostatos atitikimo Konstitucijai nagrinėjimo Konstitucinis Teismas nurodė, kad vaistinė yra licencijuota farmacinės veiklos įmonė, t. y. veiklos, kuri yra visuomenės sveikatinimo dalis ir siejasi su ypatingo pobūdžio prekėmis – vaistais bei vaistinėmis medžiagomis, todėl įstatymais gali ir turi būti nustatyti tokie vaistinių savininkų subjektyvių nuosavybės teisių ribojimai, kad jiems nuosavybės teise priklausančiose vaistinėse dirbančių farmacininkų profesinę veiklą galėtų kontroliuoti, vaistinėms galėtų vadovauti ir vaistinių valdymo kontrolę galėtų vykdyti tik farmacinį išsilavinimą ir reikiamą kvalifikaciją turintys asmenys. Anot Teismo, pagal Konstituciją įstatymais turi būti nustatytas toks farmacinės veiklos reguliavimas, kad vaistinių savininkų ekonominiai interesai neužgožtų vaistinių veiklos žmogaus sveikatos ir visuomenės sveikatinimo interesais. „Kad įstatymais ir kitais teisės aktais būtų nustatytas toks teisinis reguliavimas, pagal kurį farmacinę veiklą vykdytų tik specialų išsilavinimą ir atitinkamą kvalifikaciją turintys asmenys, yra kiekvieno žmogaus, visos visuomenės ir valstybės interesas. Įstatymų leidėjo pareiga nustatyti tokį teisinį reguliavimą kyla iš Konstitucijos 53 str. 1 d., kurioje nustatyta, jog valstybė rūpinasi žmonių sveikata“⁸⁰¹. Taigi konstitucinės justicijos institucija konstatavo, kad farmacinė

⁸⁰⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas.

⁸⁰¹ *Ibidem*.

veikla gali būti apribota, nes tai leidžia specialiosios asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygos: ribojimas galimas „įstatymais ar kitais teisės aktais“ (formalioji asmens ūkinės veiklos ribojimo sąlyga) siekiant apsaugoti „žmogaus sveikatą ir visuomenės sveikatinimo interesą“ (materialioji asmens ūkinės veiklos ribojimo sąlyga).

Konstitucinis Teismas nurodė, kad riboti žmogaus teises ir laisves galima, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; laikomasi konstitucinio proporcingumo principo. Įstatymų leidėjas, ribodamas nuosavybės teisę, kuri yra asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindas, yra saistomas Konstitucijos normų bei principų: „šios teisės negalima riboti daugiau, negu tai būtina demokratinėje visuomenėje“⁸⁰². Taigi Teismas atkreipia dėmesį, kad farmacinės veiklos laisvės ribojimas turi atitikti ir bendrąsias žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygas, kas yra sveikintinas dalykas, kadangi, kaip jau buvo minėta darbe, toks bendras specialiųjų ir bendrųjų ribojimų sąlygų vertinimas laikytinas pilnai apsaugantis asmens ūkinės veiklos laisvės turinį.

Toliau Konstitucinis Teismas nutarime nurodė, kad pagal Konstituciją neleidžiama riboti asmens teisės į nuosavybę priklausomai nuo asmens išsilavinimo. Reikalavimai turėti farmacinį išsilavinimą bei reikiamą kvalifikaciją turi būti nustatomi asmenims, vykdantiems farmacinę veiklą vaistinėse. Išsilavinimo reikalavimai negali būti nustatomi asmenims, siekiantiems turėti nuosavybės teisę vaistinių⁸⁰³.

Atsižvelgdamas į savo argumentus oficialus Konstitucijos aiškintojas nutarė, kad Įstatymo 11 str. 2 d. ta apimtimi, kuria nustatyta, jog vaistinės gali priklausyti nuosavybės teise tik fiziniams asmenims, turintiems aukštąjį farmacinį išsilavinimą, taip pat fizinių asmenų grupėms, kuriose daugiau kaip pusė vaistinės (vaistinės dalies) įstatinio kapitalo priklauso asmenims, turintiems

⁸⁰² *Ibidem.*

⁸⁰³ *Ibidem.*

aukštąjį ar specialųjį vidurinį farmacinį išsilavinimą, riboja kitų fizinių asmenų teisę turėti nuosavybės teise vaistinių. O ribojant asmens teisę į nuosavybę yra ribojama ir asmens ūkinės veiklos laisvė. Šie ribojimai vertintini kaip neproporcingi. Remdamasis išdėstytais argumentais Konstitucinis Teismas konstatavo, jog Įstatymo 11 str. 2 d. ta apimtimi, kuria ribojama fizinių asmenų, neturinčių aukštojo farmacinio išsilavinimo, taip pat fizinių asmenų grupių teisę turėti nuosavybės teise vaistinių, prieštarauja Konstitucijos 46 str. 1 d.^{804, 805}

⁸⁰⁴ Nagrinėjant 2002 m. kovo 6 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisminio posėdžio protokolą Nr. 23/2000 (iš: *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos <...>“*) pastebimos kelios tendencijos, kurios, tikėtina, ir lėmė, kad buvo priimtas farmacinę veiklą liberalizuojantis nutarimas. Vadovaujantis protokolu teisėjas-pranešėjas V. Sinkevičius pastebėjo, kad nors suinteresuoto asmens – Seimo – atstovas pasisakė prieš farmacinės rinkos liberalizavimą, tačiau Vyriausybei pateikus Seimui Farmacinės veiklos įstatymo pakeitimo įstatymo projektą (2001 m. birželio 21 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 773 „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo 1, 4, 10, 15, 17, 19, 20 straipsnių pakeitimo ir papildymo, įstatymo papildymo 10-11 straipsniu ir 5, 11 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo ir Lietuvos Respublikos vaistų įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“), kuriame ginčijamą Įstatymo 11 str. norima pripažinti netekusiu galios (t. y. tokiu būdu leidžiant nuosavybės teise įsigyti vaistines asmenims, neturintiems farmacininko išsilavinimo), Seimo kanceliarijos Teisės departamento išvadose dėl pateikto projekto nebuvo jokios pastabos, kad šis projektas prieštarautų Konstitucijai. Taigi galima teigti, kad suinteresuotas asmuo nebuvo nuoseklus: savo paaiškinimuose Konstituciniam Teismui teigė, kad esamas reguliavimas neprieštarauja Konstitucijai, o teikdamas išvadą dėl naujojo įstatymo projekto, neginčijo jo konstitucingumą ir pritarė farmacinės veiklos liberalizavimui (paminėtina, kad 2016 m. kovo 3 d. asmeninio interviu su prof. V. Sinkevičiumi metu, buvęs Konstitucinio Teismo teisėjas ir analizuojamos bylos teisėjas-pranešėjas nurodė, kad vienas iš pagrindinių argumentų, leidžiančių farmacinės veiklos liberalizavimą, buvo nuomonė, kad „vien savininko buvimas nereiškia, kad jis gali įtakoti farmacinę veiklą“, t. y. „atominės elektrinės investuotojas neprivalo turėti fiziko išsilavinimo“).

Taip pat konstitucinės justicijos bylos teisminio posėdžio metu teisėjas E. Kūris pastebėjo, kad ginčijamo Farmacinės veiklos įstatymo 11 str. nustatyta, kad vaistinės be asmenų, turinčių farmacinį išsilavinimą, nuosavybės teise gali priklausyti valstybei ir labdaros organizacijoms (Lietuvos farmacijos sąjungos prezidentas prof. E. Tarasavečius reaguodamas į šią pastabą, nurodė, kad „toks reguliavimas buvo paimtas iš Lietuvos tarpukario įstatymo, kuriame buvo tokia nuostata. Mūsų labdaros organizacijos, tokios kaip „Caritas“, turi vaistines, ir jos pagal Sveikatos apsaugos ministerijos reikalavimus samdo licenzijuotą provizorių“). Taigi įstatymas nustatė, kad farmacinę veiklą gali vykdyti dar keli ūkio subjektai, kuriuose, anot E. Kūrio, „iš viso gali nebūti žmonių, susijusių su farmacija“. Taigi įstatymu buvo sukurtos nevienodos ūkinės veiklos pradėjimo bei vykdymo sąlygos skirtingiems ūkio subjektams: privatiems asmenims yra iškeltas reikalavimas turėti farmacinį išsilavinimą, o valstybės ir labdaros organizacijoms tokio reikalavimo nebuvo. Plačiau: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos <...>“*, p. 132–143.

⁸⁰⁵ Svarbiausias argumentas šioje konstitucinės jurisprudencijos byloje, kodėl buvo siekiama apriboti farmacinės veiklos laisvę, buvo visuomenės sveikatos ir gyvybės apsauga, teigiant, kad asmenys, įsigiję vaistines nuosavybes teise, tačiau neturintys farmacinio išsilavinimo, sieks pelno ir įtakos vaistinėse dirbančių farmacininkų veiklą, o tai pablogins jų teikiamų paslaugų kokybę ir farmacininko etikos principų laikymąsi vaistinėje. Tačiau Lietuvos sveikatos mokslų universitete atliktas mokslinis tyrimas parodė, kad tokia hipotezė nepasiteisino. Atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad daugumos apklaustų farmacininkų požiūriu vaistinės vadovai / savininkai skatina darbuotojus teikti kokybišką farmacinę paslaugą ir laikytis profesinės etikos principų (plačiau apie tyrimą: URBONAS, G.; JAKUŠOVAITĖ, I. *Evaluation of pharmacy management's position on pharmaceutical service quality and ethical principles in pharmacy specialists opinion* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą:

Paminėtina, kad klausimas dėl ūkio subjektų, galinčių įgyvendinti farmacinę ūkinę veiklą, kilo ne tik Lietuvos Respublikoje, bet Lenkijoje ir Vokietijoje.

Lenkijos Respublikoje Konstitucinis Tribunolas jau 1992 m. sprendė klausimą, ar farmacine veikla gali užsiimti tik farmacininkai, ar ir visi kiti fiziniai asmenys, kurie nėra farmacininkai, bei juridiniai asmenys, ir organizaciniai vienetai, kurie nėra juridiniai asmenys, bet yra įsteigti remiantis teisės aktais⁸⁰⁶. Konstitucinis Tribunolas pažymėjo, kad minėtais leidimų užsiimti farmacine veikla išdavimo ribojimais pažeidžiamas ūkinės veiklos laisvės principas ir konstatavo, kad tokia nuostata prieštarauja Konstitucijai. Tribunolas argumentavo tokį savo sprendimą nuroydamas, kad reikėtų atskirti reikalavimus, keliamus subjektams, norintiems vykdyti ir vykdančiams ūkinę veiklą, nuo teisės aktuose minimų kvalifikacinių reikalavimų, keliamų asmenims, ūkinėje veikloje atliekantiems tam tikrus darbus ar veiksmus, kuriems reikalingos profesinės tam tikros srities žinios. Taigi Konstitucinis Tribunolas nurodė, kad ūkio subjektu, vykdančiu tam tikrą ekonominę veiklą, pripažįstamas ir tas subjektas, kuris faktiškai jokio veiksmo neatlieka (pvz., juridinis asmuo), pakanka, kad šio subjekto teisiniai veiksmai sukuria atitinkamas ekonomines pasekmes. Nutarime konstatuota, kad farmacinę veiklą galima suskirstyti į dvi dalis, tai teisiniai veiksmai, kurių tikslas yra pelno gavimas (pvz., pastato nuomos, vaistų pirkimo ir pardavimo, darbo sutarčių sudarymas) ir faktiniai veiksmai, kuriuos gali atlikti tik tam tikrą kvalifikaciją turintys asmenys (pvz., vaistų gamyba, saugojimas, informacijos vartotojui teikimas). Atsižvelgiant į tai, asmuo, neturintis farmacininko išsilavinimo, gali

<http://lvb.lt/primo_library/libweb/action/dlDisplay.do?vid=LABT_VU1&docId=KMU2KMU2-00007376&fromSitemap=1&afterPDS=true>.).

⁸⁰⁶ Pareiškimą Konstituciniam Tribunalui pateikė Lenkijos Respublikos ombudsmenas (lenk. *Rzecznik Praw Obywatelskich*), kuris prašė Tribunolo išnagrinėti, ar 1991 m. spalio 10 d. Farmacinių priemonių, medicininių medžiagų, vaistinių, didmeninės prekybos ir farmacinės priežiūros įstatymo 33 str. 2 d. atitinka Konstituciją. Paminėtina, kad pareiškėjo pareiškimas buvo pateiktas tada, kai neteko galios 1987 m. sausio 28 d. Farmacinių medžiagų, sanitarinių priemonių ir vaistinių įstatymas, kuriuo vadovaujantis vaistinių savininkams buvo leidžiama tapti ir asmenims, neturintiems farmacinio išsilavinimo. Taigi, Lenkijos Respublikoje, priešingai negu Lietuvoje, buvo apskūstas naujai priimtas įstatymas, kuriuo buvo liberalizuota farmacinė veikla.

vykdyti su farmacine veikla susijusius teisinius veiksmus, dėl kurių negali atsirasti grėsmė žmogaus sveikatai ir gyvybei. Be to, kaip nurodė Tribunolas, konstitucinės justicijos byloje nebuvo pakankamai įrodyta, kad vaistinių savininkai, nesantys farmacininkai, gali pakenkti visuomenės sveikatai⁸⁰⁷.

Vokietijos Federalinėje Respublikoje klausimas dėl farmacinės veiklos ūkio subjektų buvo sprendžiamas ne oficialaus PĮ aiškintojo, o buvo kreiptasi į ESTT dėl prejudicinio sprendimo, kadangi buvo manoma, kad nacionaliniame įstatyme (Vaistinių veiklos įstatyme (vok. *Gesetz über das Apothekenwesen*))⁸⁰⁸ nustatyti ribojimai vykdyti farmacinę ūkine veiklą ne farmacininkams gali prieštarauti įsisteigimo laisvei nustatytoje Europos Bendrijos Steigimo Sutarties 43 str.⁸⁰⁹. ESTT pastebėjo, kad vieningos nuomonės valstybėse narėse dėl

⁸⁰⁷ Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 1992 m. rugpjūčio 20 d. nutarimas Nr. K 4/92.

⁸⁰⁸ Vadovaujantis 1993 m. Vaistinių veiklos įstatymo (vok. *Gesetz über das Apothekenwesen*) redakcijos (iš dalies pakeistu 2006 m. spalio 31 d.) 1 str.:

„1. Vaistinės turi pareigą viešojo intereso sumetimais užtikrinti tinkamą gyventojų aprūpinimą vaistais.
2. Asmuo, norintis įsteigti vaistinę ir daugiausia tris vaistinės filialus, turi gauti kompetentingos institucijos leidimą.

3. Leidimas galioja tik tam farmacininkui, kuriam jis išduotas, ir tik leidimo dokumente nurodytoms patalpoms.“

2 str.:

„1. Leidimas turi būti išduodamas pateikus prašymą, jei pareiškėjas:

1) yra vokiečių Konstitucijos 116 straipsnio prasme, kitos Europos Sąjungos valstybės narės pilietis ar kitos Europos ekonominės erdvės susitarimui priklausančios valstybės pilietis <...>;

2) yra visiškai veiksnus;

3) yra Vokietijoje aprobuotas farmacininkas;

4) yra patikimas, kaip to reikalauja vaistinės veikla;

<...>

5. Šio įstatymo nuostatos atitinkamai taikomos kelių viešųjų vaistinių veiklai, su sąlyga, kad:

1) vaistinę turintis asmuo pats asmeniškai privalo vadovauti vienai iš vaistinių (pagrindinei vaistinei);

2) vaistinę turintis asmuo kiekvienos kitos vaistinės (vaistinės filialo) atsakingu asmeniu raštiškai turi paskirti farmacininką, kuris vykdytų vaistinių vadovams šiame įstatyme ir Vaistinių veiklos taisyklėse (vok. *Apothekenbetriebsordnung*) nustatytus įpareigojimus.

<...>“

7 str.:

„Leidimas įpareigoja asmeniškai vadovauti vaistinei asmeninės atsakomybės pagrindu. <...>“

Vaistinių veiklos įstatymo 8 straipsnyje nurodyta:

„Keli asmenys kartu gali turėti vaistinę, turinčią tik pagal civilinę teisę įsteigtos ir veikiančios bendrovės arba tikrosios ūkinės bendrijos teisinį statusą; tokiais atvejais visi nariai privalo gauti leidimą. <...>“

13 str. 1 d.:

„Mirus leidimą turinčiam asmeniui, jo paveldėtojai gali pavesti farmacininkui vadovauti vaistinei daugiausia 12 mėnesių.“

⁸⁰⁹ Prašymai prejudicinius sprendimus pateikti byloje tarp Saro krašto vaistininkų rūmų (vok. *Apothekerkammer des Saarlandes*), M. Schneider, M. Holzapfel, F. Trennheuser, Vokietijos vaistininkų sąjungos (vok. *Deutscher Apothekerverband e.V.*) bei H. Neumann-Seiwert iš vienos pusės (toliau – ieškovai) ir Saro krašto federalinės žemės bei Teisingumo, sveikatos ir socialinių reikalų ministerijos (vok. *Ministerium für Justiz, Gesundheit und Soziales*) (toliau – atsakovai) dėl nacionalinės teisės nuostatų, numatančių, kad tik farmacininkai turi teisę būti vaistinių savininkai ir vadovai. Ginčas kilo

farmacinės veiklos nėra, nes „kai kuriose valstybėse narėse būti vaistinių savininkais ir verstis vaistinės veikla gali tik savarankiškai dirbantys farmacininkai, o kitose valstybėse narėse vaistinės savininku leidžiama būti asmenims, kurie nėra savarankiškai dirbantys farmacininkai, jeigu vadovavimas tokiai vaistinei patikimas pagal darbo sutartis dirbantiems farmacininkams“⁸¹⁰.

Teismas pripažino, kad Vokietijos nacionalinis įstatymas apribojo įsisteigimo laisvę vadovaudamasis EB 43 str. Tačiau tokį ribojimą pateisino įvardydamas materialiąją pateisinimo sąlygą, t. y. bendrąjį interesą. ESTT nurodė, žmonių sveikata ir gyvybė tarp Sutartimi saugomų interesų užima svarbiausią vietą ir kad būtent valstybės narės turi nuspręsti, kokio lygio visuomenės sveikatos apsaugą jos ketina suteikti ir kaip šį lygį pasiekti. Kadangi šis lygis įvairiose valstybėse narėse gali skirtis, valstybėms narėms turi būti suteikta diskrecija dėl ribojimų įvedimo⁸¹¹ siekiant užtikrinti tinkamą ir kokybišką gyventojų aprūpinimą vaistais. Vertindamas, ar farmacininko išsilavinimo neturintiems asmenims nustatytas draudimas vykdyti vaistinių veiklą yra tinkamas tokiam tikslui užtikrinti, ESTT nurodė, kad reikia atsižvelgti į tai, ar leidus ne farmacininkams vykdyti tokią veiklą nebus padaroma žala:

1) visuomenės sveikatai (ar vaistai bus vartojami neteisingai, nesant būtinybės ir ar tai nepadarys didelės žalos sveikatai, o pacientas juos vartodamas gali to nesuprasti);

tada, kai Olandijoje įsteigta akcinei bendrovei, be kita ko, užsiimančiai vaistų platinimo paštu veikla Teisingumo, sveikatos ir socialinių reikalų ministerija išdavė leidimą filialo vaistinės Sarbriukene (Vokietija) veiklai su sąlyga, kad ši bendrovė įdarbins farmacininką, kuriam būtų pavesta asmeniškai vadovauti šiai vaistinei asmeninės atsakomybės pagrindu. Ieškovai nurodė, kad toks sprendimas prieštarauja Vaistinių veiklos įstatymui, nes pažeidžia vadinamąjį „*Fremdbesitzverbot*“, t. y. principą, pagal kurį tik farmacininkai turi teisę būti vaistinės savininkai ir verstis vaistinės veikla. O atsakovai nurodė, kad sprendimas yra teisėtas, nes negalima taikyti atitinkamų Vaistinių veiklos įstatymo nuostatų dėl to, kad jos pažeidžia įsisteigimo laisvę užtikrinančią EB 43 str. ir valstybėje narėje vaistinę teisėtai turinti kapitalo bendrovė negali įeiti į Vokietijos vaistinių rinką, o esamas apribojimas nėra būtinas norint pasiekti teisėtą visuomenės sveikatos apsaugos tikslą. Tokiomis aplinkybėmis Saro krašto administracinis teismas (vok. *Verwaltungsgericht des Saarlandes*) nutarė sustabdyti bylos nagrinėjimą ir pateikti Teisingumo Teismui prejudicinius klausimus dėl esamo reguliavimo atitikimo EB 43 ir 48 str.

⁸¹⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2009 m. gegužės 19 d. sprendimas byloje *Apothekerkammer des Saarlandes, Marion Schneider, Michael Holzapfel, Fritz Trennheuser, Deutscher Apothekerverband e.V., Helga Neumann-Seiwert prieš Saarland, Ministerium für Justiz, Gesundheit und Soziales, Nr. C-171/07 ir C-172/07*.

⁸¹¹ Šiuo klausimu plačiau: Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2003 m. gruodžio 11 d. sprendimas byloje *Deutscher Apothekerverband, Nr. C 322/01*; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2008 m. rugsėjo 11 d. sprendimas byloje *Komisija prieš Vokietiją, Nr. C 141/07*.

2) socialinės apsaugos sistemų finansinei pusiausvyrai (ar dėl per didelio vaistų vartojimo ar neteisingo jų naudojimo nebus švaistomi finansiniai ištekliai, o tai yra dar žalingiau, nes vaistų sektorius reikalauja daug išlaidų ir turi atitikti nuolat didėjančius poreikius, o sveikatos priežiūrai skirtini finansiniai ištekliai, nesvarbu, koks būtų finansavimo būdas, nėra beribiai. Šiuo atžvilgiu reikia pažymėti, kad yra tiesioginis ryšys tarp šių finansinių išteklių ir farmacijos sektoriuje veikiančių ūkio subjektų pelno, nes vaistų skyrimą daugelyje valstybių narių apmoka atitinkamos sveikatos draudimo įstaigos).

Taigi ESTT nurodė dvi vertybes, dėl kurių gali būti pateisinamas farmacinės veiklos ribojimas, t. y. atskiro vartotojo gerovė ir valstybės finansiniai interesai.

ESTT labai detaliai išanalizavo ir įvardijo tris potencialias asmenų grupes, kurios gali būti farmacinės veiklos subjektai: 1) fiziniai asmenys, turintys farmacininko specialybę; 2) farmacijos prekių sektoriuje kaip gamintojai arba didmenininkai veikiantys asmenys; 3) asmenys, kurie nėra nei vaistininkai, nei veikia minėtame farmacijos prekių sektoriuje. Iš šių visų asmenų ESTT būtent pirmajai kategorijai priskirtus asmenis įvardijo kaip atsakingiausiai veikiančius farmacijos sektoriuje, nes „iš jo, kaip iš profesionalaus farmacininko, tikimasi, kad jis vaistinės veikla verčiasi ne vien ekonominiais tikslais, bet ir vadovaudamasis profesiniu požiūriu. Jo privatų interesą siekti pelno sumažina jo išsilavinimas, profesinė patirtis ir jam tenkanti atsakomybė, nes galimas teisinių ir etinių taisyklių pažeidimas kelia grėsmę ne tik jo investicijų vertei, bet ir profesinei egzistencijai⁸¹²“. O pavojus visuomenės sveikatai, ypač tinkamam ir kokybiškam vaistų platinimui mažmena, gali kilti, anot ESTT, kai šią veiklą įgyvendina antros ir trečios grupės asmenys. Farmacijos produktų gamintojų ir didmeninių pardavėjų atveju (antrojo grupė) toks pavojus konstatuotinas dėl to, kad šie galėtų pakenkti pagal darbo sutartį dirbančių farmacininkų nepriklausomybei, skatindami juos teikti pirmenybę

⁸¹² Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2009 m. gegužės 19 d. sprendimas byloje *Apothekerkammer des Saarlandes, Marion Schneider, Michael Holzapfel, Fritz Trennheuser, Deutscher Apothekerverband e.V., Helga Neumann-Seiwert prieš Saarland, Ministerium für Justiz, Gesundheit und Soziales, Nr. C-171/07 ir C-172/07*.

tiems vaistams, kuriuos patys gamina arba parduoda. O trečiai grupei priklausantys ne farmacininkai gali pažeisti pagal darbo sutartį dirbančių farmacininkų nepriklausomybę, skatindami juos parduoti vaistus, kurių sandėliavimas nebėra rentabilus, arba tai, ar šie asmenys gali mažinti veiklos sąnaudas tokiu būdu, kuris galėtų paveikti mažmeninės vaistų prekybos sąlygas.

ESTT konstatavo, kad Vaistinių veiklos įstatymo atitinkamos nuostatos prieštaravo įsisteigimo laisvei, tačiau toks įvestas ribojimas yra pateisinamas, kadangi valstybė, saugodama visuomenės sveikatą bei atsižvelgdama į galimas finansines išlaidas sveikatos apsaugos srityje, gali įvesti apribojimus vykdyti farmacinę veiklą tiems asmenims, kurie neturi tinkamo tam išsilavinimo.

Viską apibendrinant teigtina, kad Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, analizuodamas, ar Konstitucijos ginama ūkinės veiklos laisvė nėra nepagrįstai ribojama, kai reikalaujama tam tikro išsilavinimo vykdant farmacinę veiklą, vertino ribojimo pusiausvyrą tarp ekonominės veiklos laisvės pagrindo – nuosavybės teisės ir visuomenės sveikatos. Priimtas nutarimas byloje, kad Teismas nepritarė ginčytam teisiniui reguliavimui dėl farmacinės veiklos apribojimo, nes nemanė, kad šis ūkinės veiklos laisvės ribojimas tenkins viešą interesą – visuomenės sveikatą. Atlikta užsienio valstybių konstitucinės justicijos institucijų doktrinos analizė leidžia teigti, kad Konstitucinis Tribunalas taip pat pritarė farmacinės veiklos liberalizavimui, o ESTT leido Vokietijai ir kitoms valstybėms⁸¹³ narėms uždrausti verstis farmacine veikla asmenims, neturintiems farmacinio išsilavinimo, pateisinant tokį ribojimą visuomenės sveikatos ir socialinės apsaugos sistemų finansinei pusiausvyros apsauga.

Aptarta Lietuvos Respublikos konstitucinės justicijos byla yra ne tik aiškus ir aktualus Konstitucinio Teismo doktrinos, interpretuojančios ir plačiai aiškinančios Konstitucijoje įtvirtintos ūkinės veiklos laisvės turinį, pavyzdys,

⁸¹³ Paminėtina, kad kai buvo priimtas aptartas ESTT sprendimas, tą pačią dieną buvo priimtas analogiškas ESTT sprendimas (Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2009 m. gegužės 19 d. sprendimas byloje C-531/06 *Europos Bendrijų Komisija prieš Italijos Respubliką*, kuriame pagal EB komisijos ieškinį Italijos Respublikai (2007 m. į bylą įtraukus Graikijos Respubliką, Ispanijos Karalystę, Prancūzijos Respubliką ir Austrijos Respubliką) buvo pripažinta, kad valstybės narės, kurios paliko galioti teisės aktus, suteikiančius teisę valdyti privačią mažmeninę prekybą užsiimančią vaistinę tik farmacininko diplomą turintiems fiziniams asmenims ir bendrovėms, kurių nariai yra tik farmacininkai, nepažeidė EB 43 ir EB 56 straipsnių.

bet ir viena iš retesnių bylų, kurioje analizuodamas ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygas Teismas tyrė, ar ribojimas atitinka bendrąsias žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygas. Byloje priimtas nutarimas reikšmingas tuo, kad Teismas plačiai analizavo konstitucinės ūkinės veiklos laisvės turinį bei atliko pakankamai išsamų reguliavimo vertinimą proporcingumo principo požiūriu ir ginčijamą teisinį reguliavimą pripažino prieštaraujančiu proporcingumo principui⁸¹⁴.

3.2.4.2. Ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygos „Suskystintų gamtinių dujų terminalo“ byloje (Konstitucijos 46 str. 2 ir 3 d.)

Šioje byloje pagal Seimo narių grupės, Lietuvos apeliacinio teismo, Vilniaus apygardos administracinio teismo prašymus tirta, ar Suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo (2012 m. birželio 12 d. redakcija) ir Vyriausybės 2012 m. vasario 15 d. nutarimo Nr. 199 „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo įgyvendinimo“ (2012 m. liepos 11 d. redakcija) (toliau šiame skyriuje ir – Vyriausybės nutarimas) nuostatos atitinka Konstituciją. Atsižvelgiant į šio darbo tematiką, nagrinėjama tik SGD terminalo įstatymo 4 str. 1 d., pagal kurią įgyvendinti SGD terminalo projektą pavedama valstybės kontroliuojamai bendrovei, bei Vyriausybės nutarimo 1 p., kuriuo pritarta, kad šį projektą įgyvendintų akcinė bendrovė „Klaipėdos nafta“, atitiktis Konstitucijos 46 str. 1 d.

Apibendrintai teigtina, kad pareiškėjas prašė Konstitucinio Teismo išaiškinti, ar konstituciškai pagrįstas ūkinės veiklos laisvės ribojimas nustatant, kad tam tikrą ekonominę veiklą vykdys valstybės kontroliuojamas viešasis ūkio subjektas.

⁸¹⁴ I. Jarukaitis pastebi, kad iš Konstitucinio Teismo pateiktų motyvų „nėra visiškai aišku, ar reguliavimas pripažintas ydingu dėl jo netinkamumo (teisėtam siekiamam) tikslui, ar dėl tokio reguliavimo nebūtinumo (teisėtam) tikslui pasiekti. Vis dėlto nors Teismui neprisiekė vertinti normų proporcingumo *stricto sensu* (t. y. nustatyti, ar jos neturi pernelyg neigiamo poveikio ūkinės veiklos laisvei, net jei jos tinkamos ir būtinos siekiamam tikslui), galima teigti, kad šioje byloje Konstitucinio Teismas atliko pakankamai išsamų reguliavimo vertinimą proporcingumo principo požiūriu“. Plačiau: JARUKAITIS, I. Europos Sąjungos <...>, p. 46.

Pareiškėjas⁸¹⁵ teigė, kad pagal SGD terminalo įstatymo 4 str. 1 d. SGD terminalo projektą įgyvendina Vyriausybės arba jos įgaliotos institucijos sprendimu paskirta valstybės kontroliuojama įmonė (t. y. įmonė, kurioje valstybei priklauso ne mažiau kaip 2/3 balsų bendrovės visuotiniame akcininkų susirinkime suteikiančių akcijų), kuri parenkama be konkurso, nors yra kitų bendrovių (ne tik viešųjų, bet ir privačių), norinčių statyti SGD terminalą. Dėl to pažeidžiamos Konstitucijos 46 str. 1 d. nuostatos, nustatančios, kad Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva.

Rengiant bylą Konstitucinio Teismo posėdžiui buvo gauti suinteresuotų asmenų – Seimo ir Vyriausybės atstovų rašytiniai paaiškinimai, kuriuose teigiama, kad ginčijamas reguliavimas neprieštaruoja Konstitucijai ir juo nėra pažeidžiama ūkinės veiklos laisvė. Suinteresuoti asmenys nurodė, kad vadovaujantis ES teise valstybės narės yra įpareigosotos ne vėliau kaip iki 2014 m. gruodžio 3 d. užtikrinti gamtinių dujų infrastruktūros standartą (N-1). Pagal šį standartą reikalaujama turėti infrastruktūrą, leidžiančią esamo tiekimo sutrikimo atveju patenkinti Lietuvos gamtinių dujų poreikį. Atsižvelgiant į tai, valstybė, siekdama laiku ir tinkamai įgyvendinti N-1 standartą, privalo kontroliuoti SGD terminalo projektą įgyvendinančią bendrovę. Todėl SGD terminalo įstatyme nustatė, kad SGD terminalo projekto įgyvendinimo bendrovė turi būti kontroliuojama valstybės ir turėti Vyriausybės pritarimą, siekta užtikrinti teisėtus ir visuomenei svarbius tikslus: laiku įgyvendinti visuomenei svarbų SGD terminalo projektą, užtikrinti nacionalinį saugumą, vartotojų interesus, skatinti konkurenciją gamtinių dujų sektoriuje⁸¹⁶.

⁸¹⁵ Pažymėtina, kad dėl analizuojamų teisės normų (SGD terminalo įstatymo 4 str. 1 d. bei Vyriausybės nutarimo 1 p.) atitikties kreipėsi Seimo narių grupė. Lietuvos apeliacinio teismo, Vilniaus apygardos administracinio teismo prašymai šioje konstitucinės justicijos byloje susiję su kitomis SGD terminalo įstatymo nuostatomis, nesusijusiomis su šio darbo tematika, todėl darbe nebus nagrinėjami.

⁸¹⁶ Suinteresuotų asmenų atstovai nurodo, kad nors teoriškai buvo galima nustatyti reikalavimą organizuoti konkursą, kuriame galėtų dalyvauti tik valstybės valdomos įmonės (t. y. privatus ūkio subjektai negalėjo dalyvauti, nes valstybė turi kontroliuoti šį strateginį objektą siekdama užtikrinti nacionaliniam saugumui strategiškai svarbų sektorių – energetiką), tačiau toks reikalavimas būtų buvęs neracionalus, būtų sugaišta daugiau laiko ir dėl to galėtų būti vėluojama įgyvendinti SGD terminalo projektą ir pagal N-1 standartą užtikrinti dujų tiekimo saugumą (*Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo (2012 m. birželio*

Paaiškinimuose taip pat nurodoma, kad Vyriausybė SGD terminalo projekto įgyvendinimo bendrove pasirinko AB „Klaipėdos nafta“ atsižvelgiant į SGD terminalo įstatyme tokiai bendrovei nustatytus reikalavimus ir į tokios bendrovės galimybes vykdyti SGD terminalo projektą⁸¹⁷. Atsižvelgiant į pateiktus argumentus, suinteresuotų asmenų atstovai nurodė, kad ginčijamas teisinis reguliavimas neprieštarauja Konstitucijos 46 str. 1 d.

Konstitucinis Teismas, išanalizavęs visus rašytinius paaiškinimus⁸¹⁸, išklausęs Teismo posėdyje pareikštus suinteresuotų asmenų argumentus, nutarė pripažinti, jog ginčytas SGD terminalo įstatymo bei Vyriausybės nutarimo reguliavimas neprieštarauja Konstitucijos 46 str. 1 d. įtvirtintai ūkinės veiklos laisvei. Pažymėtina, kad Konstitucinis Teismas, analizuodamas SGD terminalo įstatymo ir Vyriausybės nutarimo nuostatų konstitucingumą, pirmiausia tyrė šių nuostatų atitiktį ne Konstitucijos 46 str. 1 d. (kaip prašė pareiškėjas), o 46 str. 3 d., t. y. ar ūkinės veiklos laisvės apribojimas yra konstituciškai pateisinamas. Pripažinęs, kad įstatymų leidėjo intervencija į nagrinėjamus ekonominius santykius neprieštarauja Konstitucijai, Teismas konstatavo, kad SGD terminalo įstatymo ir Vyriausybės nutarimo nuostatos nepažeidžia Konstitucijos 46 str. 1 d. įtvirtintos ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos. Paminėtina, kad šioje konstitucinės justicijos byloje buvo pirmą kartą konstitucinėje jurisprudencijoje atskleistas Konstitucijos 46 str. 3 d. turinys, aiškinant jį kartu su Konstitucijos 94 str. 1 p., kuriame nustatyta Vyriausybės kompetencija tvarkyti krašto reikalus

12 d. redakcija) kai kurių nuostatų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. vasario 15 d. nutarimo nr. 199 „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo įgyvendinimo“ (2012 m. liepos 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Bylos Nr. 23/2012-38/2014-54/2014, p. 111).

⁸¹⁷ Rašytiniuose paaiškinimuose nurodoma, kad ginčijamu Vyriausybės nutarimu, kuriuo pritariama, kad AB „Klaipėdos nafta“ įgyvendintų SGD terminalo projektą, nenustatyta jokių atitinkamos ūkinės veiklos ribojimų ar draudimų statyti panašius SGD terminalus. AB „Klaipėdos nafta“ buvo vienintelė ir tinkamiausia bendrovė SGD terminalo projektui įgyvendinti: turėjo patirties ir tinkamiausią personalą SGD terminalo projektui įgyvendinti. Be to, AB „Klaipėdos nafta“ buvo finansiškai pajėgi įgyvendinti šį projektą. Paaiškinimuose taip pat pažymima, kad nebuvo jokių kitų subjektų, kurie būtų aiškiai pageidavę tapti SGD terminalo projekto įgyvendinimo bendrove saugumą (*Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų <...>, p. 111).*

⁸¹⁸ Pastebėtina, kad rengdamas bylą Konstitucinis Teismas nesikreipė į įvairius veiklos energetikos specialistus, mokslininkus, valstybės institucijas siekdamas gauti jų kvalifikuotas nuomones – rašytinius paaiškinimus dėl tiriamos konstitucinės jurisprudencinės bylos.

ir garantuoti valstybės saugumą, ir 128 str. 2 d., kurioje įtvirtinti konstituciniai valstybinio turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo pagrindai.

Tirdamas bylą Konstitucinis Teismas pirmiausia aiškino ginčijamą SGD terminalo įstatyme nustatytą teisinį reguliavimą, atskleidė Lietuvos gamtinių dujų sektoriaus padėtį priimant SGD terminalo įstatymą, taip pat įstatymų leidėjo ketinimus, užfiksuotus SGD terminalo įstatymo *travaux préparatoires* ir šio įstatymo preambulėje. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad Lietuvos energetikos sektoriaus silpnybę lėmė tai, kad gamtinės dujos į Lietuvos Respubliką buvo tiekiamos iš vienintelio išorės tiekėjo (OAO „Gazprom“) (1 paveikslas)⁸¹⁹, kuris yra prorusiškai politizuotas⁸²⁰ ir jo monopolinė padėtis (2 paveikslas)⁸²¹ gamtinių dujų tiekimo rinkoje darė lemiamą įtaką aukštoms

⁸¹⁹ Lietuvos gamtinių dujų izoliaciją patvirtina 1 paveikslas, kuris iliustruoja, kad Lietuvos gamtinių dujų tiekimas galimas tik iš Rusijos, per Baltarusiją ir nėra susijęs su kitomis ES valstybės narėmis. Detaliau analizuojant teigtina, kad dujų tiekimas galimas tik iš Rusijos vienintele jungtimi su Baltarusija (dujotiekiu Minskas–Vilnius). O antroji jungtis su Baltarusija Ivacevičiai–Vilnius negali būti naudojama, nes dujotiekiu techninė būklė netinkama. Taigi teigtina, kad sutrikus esamam gamtinių dujų tiekimui iš Rusijos, Lietuvoje nebūtų jokių alternatyvų aprūpinti dujomis Lietuvos vartotojus. Šaltinis: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų <...>*, p. 108.

⁸²⁰ Dujų tiekimas iš Rusijos priklauso nuo Rusijos politinės valios ir politinių interesų. Tą akivaizdžiai patvirtino RF prezidento Vladimiro Putino pasirašytas dekretas dėl OAO „Gazprom“ interesų apsaugos nuo Europos Komisijos pradėto tyrimo, kuriuo nagrinėjama, ar OAO „Gazprom“ nepiktnaudžiavo dominuojančia padėtimi Vidurio ir Rytų Europoje, taip pažeisdamas antimonopolinę ES teisę (plačiau: Lietuvos Respublikos energetikos ministerijos 2013 m. vasario 20 d. raštas „Dėl paaiškinimų pateikimų konstitucinės justicijos byloje Nr. 23/2013“: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų <...>*, p. 108–109 bei publicistiniai straipsniai (pvz., KMIELIAUSKAS, L. *Grybauskaitė: dujų kainos visada priklausė nuo Rusijos vadovų* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vz.lt/archive/article/2012/9/12/grybauskaite-duju-kainos-visada-priklause-nuo-rusijos-vadovu#ixzz3zkoIL62G>>.

⁸²¹ Lietuvoje visos gamtinės dujos tiesiogiai arba per tarpininkus buvo perkamos iš vienintelio tiekėjo OAO „Gazprom“. Dalis gamtinių dujų buvo perkama per LT GAS STREAM AG, tačiau šiai įmonei dujas tiekė taip pat dėl OAO „Gazprom“. Gamtinių dujų tiekimo situaciją konstitucinės justicijos bylos nagrinėjimo metu iliustruoja 2 paveikslas (Šaltinis: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo (2012 m. birželio 12 d. redakcija) kai kurių nuostatų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. vasario 15 d. nutarimo nr. 199 „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų <...>*, p. 111).

gamtinių dujų kainoms⁸²² (3 paveikslas)⁸²³ bei visiškai valstybės energetinei priklausomybei nuo vienintelio tiekėjo. Be to, vadovaudamasi ES teise⁸²⁴ valstybės narės buvo įpareigosios ne vėliau kaip iki 2014 m. gruodžio 3 d. užtikrinti gamtinių dujų infrastruktūros standartą (N-1), t. y. tokį gamtinių dujų infrastruktūros techninį pajėgumą, kuris patenkintų bendrą gamtinių dujų poreikį valstybės teritorijoje, kai išskirtinai didelio gamtinių dujų poreikio dieną sutrinka vienos didžiausios gamtinių dujų infrastruktūros veikimas.

Tirdamas ginčijamo Vyriausybės nutarimo, kuriame pritariama, kad AB „Klaipėdos nafta“, kaip SGD terminalo projekto įgyvendinimo bendrovė, įgyvendintų SGD terminalo projektą, teisinį reguliavimą Konstitucinis Teismas nustatė, kad minėtas nutarimas buvo priimtas siekiant įgyvendinti SGD terminalo įstatyme nustatytą teisinį reguliavimą. Teismas nurodė, kad iš Vyriausybės posėdžio, kuriame buvo priimtas ginčijamas Vyriausybės nutarimas, rengimo medžiagos matyti, jog pritarti, kad AB „Klaipėdos nafta“, kaip SGD terminalo projekto įgyvendinimo bendrovė, įrengtų SGD terminalo projektą, buvo siūloma įvertinus šios įmonės efektyvų valdymą, finansinį stabilumą, jos aukštos kvalifikacijos specialistus, įdiegtas pažangiausias technologijas, atliktus parengiamuosius SGD terminalo projekto darbus, jos

⁸²² Vadovaujantis statistiniais duomenimis didmeninė gamtinių dujų tiekimo kaina Lietuvoje 2010–2012 m. buvo antra pagal dydį mokama už gamtines dujas ES. Tai rinkos sąlygomis nepaaiškinamas fenomenas, nes dujų kaina Europoje šiuo laikotarpiu kilo vos 26,88 proc. Pvz., 2011 m. Lietuvoje importuojamų gamtinių dujų kaina, lyginant su Vokietijos dujų importo kaina, buvo vidutiniškai 25 proc. didesnė (plačiau: duomenys apie Europos gamtinių dujų importo kainas [interaktyvus]. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.). Prieiga per internetą: <https://ycharts.com/indicators/europe_natural_gas_price>; Suskystintų gamtinių dujų terminalo verslo planas 2012 m. gegužės 30 d. [interaktyvus], p. 30–31 [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.enmin.lt/pictures/dokumentu%20paketas%20LRV/SGD_verslo_planas_20120421_.pdf>.

⁸²³ ES valstybių narių 2012 m. mokėtų didmeninių gamtinių dujų kainų apžvalga, pateikiama 3 priede, įrodo, kad Lietuva buvo viena iš brangiausiai už dujas mokačių ES valstybių. Europos Komisijos Generalinio Direktorato energetikai Ketvirtinė ataskaita apie Europos dujų rinkas [interaktyvus], 2012 m. [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/qregam_2011_quarter4_2012_quarter1.pdf>.

⁸²⁴ 2010 m. spalio 20 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (ES) Nr. 994/2010 dėl dujų tiekimo saugumo užtikrinimo priemonių, kuriuo panaikinama Tarybos direktyva 2004/67/EB 6 str. 1 d. nustatyta: „Valstybės narės arba, jei valstybė narė taip nusprendžia, kompetentinga institucija užtikrina, kad būtų imamasi reikiamų priemonių, kad ne vėliau kaip 2014 m. gruodžio 3 d., sutrikus vienos didžiausios dujų infrastruktūros veikimui, likusios infrastruktūros pajėgumų, kaip nustatyta pagal I priedo 2 punkte nurodytą (N-1) formulę, <...> užtektų patenkinti visą nustatytos formulės taikymo teritorijos dujų poreikį išskirtinai didelio dujų poreikio dieną, kuri pagal statistinę tikimybę pasitaiko kartą per 20 metų. <...>“.

ypatingą teisinį statusą – ji įstatymu pripažinta strateginę reikšmę nacionaliniam saugumui turinčia įmone.

Iš atliktos Konstitucinio Teismo ginčijamų teisės aktų teisinio reguliavimo analizės darytina išvada, kad priimdamas SGD terminalo įstatymą įstatymų leidėjas siekė valstybės energetinės nepriklausomybės, konkurencijos skatinimo, saugumo gamtinių dujų sektoriuje bei sumažinti gamtinių dujų kainas vartotojams. O ginčijamu Vyriausybės nutarimu buvo pasirinktas geriausiai SGD terminalo įstatymo nuostatas galintis įgyvendinti valstybės kontroliuojamas ūkio subjektas.

Išanalizavęs ginčijamų teisės aktų teisinį reguliavimą, Konstitucinis Teismas tyrė su šia konstitucinės justicijos byla susijusią konstitucinę doktriną. Spręsdamas šią konstitucinės justicijos bylą Teismas orientavosi ne į Konstitucijos 46 str. 1 d. (pareiškėjas prašė ištirti ginčijamo teisinio reguliavimo atitiktį šio Konstitucijos straipsnio daliai), o į 46 str. 3 d., t. y. nagrinėjo, ar ūkinės veiklos laisvės apribojimas yra konstituciškai pateisinamas. Atskleisdamas 46 str. 3 d. nuostatų turinį Konstitucijos aiškintojas nurodė, kad šios konstitucinės nuostatos įpareigoja valstybę, atsižvelgiant į valstybės išteklius, jos materialines ir finansines galimybes bei kitus svarbius veiksnius, reguliuoti ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, suponuoją reikalavimą įstatymų leidėjui, reguliuojant minėtą veiklą, derinti įvairias konstitucines vertybes. Be to, aiškindamas ūkinės veiklos laisvės ribojimą nustatančias Konstitucijos sąlygas Teismas analizavo ir Konstitucijos 46 str. 2 d., kuria vadovaudamasi valstybė, reguliuodama ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, gali nustatyti diferencijuotą teisinį reguliavimą, kurį lemia ūkinės veiklos specifika, todėl valstybė, atsižvelgdama į ūkinės veiklos specifiką, gali naudoti įvairias teisinio reguliavimo priemones. Atsižvelgdamas į tai, Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „energetikos srityje vykdoma ūkinė veikla, įskaitant visų vartotojų aprūpinimą energijos ištekliais (taip pat ir gamtinėmis dujomis), yra specifinė ūkinė veikla; jai būdinga, be kita ko, tai, kad ją vykdant tiesiogiai daroma įtaka visam šalies ūkiui. Energetikos sistemos saugumas ir patikimumas yra konstituciškai svarbus tikslas, viešasis

interesas, kuriuo pateisinamas tam tikras diferencijuotas ūkinės veiklos teisinis reguliavimas šioje srityje. Taigi pagal Konstitucijos 46 str. 3 d., įstatymų leidėjas, reguliuodamas ūkinę veiklą energetikos srityje taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, turi nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuriuo būtų užtikrintas energetikos sistemos saugumas ir patikimumas, *inter alia* galimybė gauti energijos išteklius iš įvairių šaltinių (tiekėjų) nediskriminacinėmis sąlygomis ir nepiktnaudžiaujant kainomis⁸²⁵. Taigi šios konstitucinės justicijos byloje Teismas išskyrė materialinę ūkinės veiklos laisvės apribojimo sąlygą, t. y. viešą interesą – energetikos sistemos saugumą ir patikimumą, dėl kurio yra galimas ūkinės veiklos (gamtinių dujų tiekimas) apribojimas.

Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad siekiant įgyvendinti šį viešą interesą, teisės aktų nustatyta tvarka ir sąlygomis gali būti įgyvendinami ypatingos valstybinės svarbos projektai, skirti valstybės ūkio priklausomybei nuo monopolinio tam tikrų energijos išteklių (taip pat ir gamtinių dujų) tiekėjo panaikinti. Konstitucinio Teismo nutarime konstatuota, kad pagal Konstituciją pirmiausia jos 46 str. 3 d., aiškinamą kartu su 94 str. 1 p., kuriame nustatyta Vyriausybės kompetencija tvarkyti krašto reikalus ir garantuoti valstybės saugumą, ir 128 str. 2 d., kurioje įtvirtinti konstituciniai valstybinio turto valdymo, naudojimo ir disponavimo juo pagrindai, įstatymų leidėjas, reguliuodamas ūkinę veiklą energetikos srityje taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, gali tiek bendrosiomis, tiek specialiosiomis teisinio reguliavimo nuostatomis įtvirtinti Vyriausybės įgaliojimus panaudoti valstybės kontroliuojamus ūkio subjektus kaip ekonominės politikos instrumentą viešiesiems interesams energetikos srityje tenkinti. Apibendrinant galima teigti, kad Konstitucinis Teismas nurodė, kad siekiant užtikrinti energetikos sistemos saugumą ir patikimumą tam tikrų ūkio subjektų ekonominė veiklos laisvė gali būti apribota, o valstybės kontroliuojamiems viešiesiems ūkio subjektams suteikiant teisę užsiimti atitinkama ūkine veikla (analizuojamu atveju SGD terminalo projektą buvo pavesta vykdyti AB „Klaipėdos nafta“, turinčiai

⁸²⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas 2015 m. balandžio 3 d. Nr. KT10-N6/2015.

strateginę reikšmę nacionaliniam saugumui ir kurios daugiau kaip 2/3 akcijų valdė valstybė). Taigi, Konstitucinis Teismas, pirmą kartą savo konstitucinėje jurisprudencijoje aiškindamas Konstitucijos 46 str. 3 d. kartu su 94 str. 1 d. ir 128 str. 2 d., konstatavo, kad tam tikrais atvejais siekiant užtikrinti tautos gerovę galima apriboti ūkinę veiklos laisvę leidžiant Vyriausybei „tvarkyti“ atitinkamus ekonominius santykius padedant viešiesiems ūkio subjektams.

Paminėtina, kad Konstitucinis Teismas nutarime užsiminė (nors detaliai neanalizavo) apie formaliąją analizuojamos ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygą. Teismas nurodė, kad įstatymo leidėjas gali „tiek bendrosiomis, tiek specialiosiomis teisinio reguliavimo nuostatomis“ apriboti ūkinę veiklą energetikos srityje. Toks lingvistinis konstatavimas buvo būtinas, kadangi nagrinėjant bylą išaiškėjo, kad pagal SGD terminalo įstatymą valstybei turi priklausyti ne mažiau kaip 2/3 balsų SGD terminalo projekto įgyvendinimo bendrovės visuotiniame akcininkų susirinkime suteikiančių akcijų, o pagal Strateginių įmonių įstatymą (2012 m. birželio 21 d. redakcija) nustatyta *inter alia* SGD terminalo projekto įgyvendinimo bendrovėje valstybei turi priklausyti daugiau kaip 1/2 balsų suteikiančių šios bendrovės akcijų (likusi bendrovės akcijų dalis gali priklausyti privatiems nacionaliniams ir užsienio asmenims, atitinkantiems nacionalinio saugumo interesus). Taigi Strateginių įmonių įstatymas leido, kad SGD terminalo projektą vykdytų bendrovė, kurios pusė visų akcijų priklausytų privatiems ūkio subjektams. Tačiau Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad šiuo atveju taikomas SGD terminalo įstatymas, nes šis įstatymas Strateginių įmonių įstatymo atžvilgiu yra *lex specialis*. Taigi analizuojamu atveju du teisės aktai skirtingai reguliavo ūkinę veiklą energetikos srityje, tačiau Teismas nurodė, kad mažesnius ūkinės veiklos laisvės apribojimus nustatančios Strateginių įmonių įstatymo nuostatos šiuo atveju nėra taikomos, nes siekiant užtikrinti viešąjį interesą šiuos santykius reguliuoja didesnius apribojimus nustatančios specialiosios SGD terminalo įstatymo nuostatos.

Išanalizavęs ginčijamą teisinį reguliavimą ir šiai konstitucinės justicijos bylai aktualią konstitucinę doktriną Teismas konstatavo, kad SGD terminalo įstatymo 4 str. 1 d. nuostata siekta sudaryti teises prielaidas valstybei atlikti

veiksmingą SGD terminalo projektą įgyvendinančios bendrovės kontrolę bei įgyvendinti paties terminalo, turinčio strateginę reikšmę nacionaliniam saugumui, projektą taip, kad būtų užtikrintas konstituciškai svarbus tikslas, viešasis interesas – energetikos sistemos saugumas ir patikimumas, taip pat laiku įgyvendinti iš Lietuvos Respublikos narystės ES kylančius įsipareigojimus, kuriais siekiama garantuoti gamtinių dujų tiekimo saugumą. Įstatymų leidėjas, nustatydamas, kad už SGD terminalo, skirto užtikrinti saugų ir patikimą visų Lietuvos vartotojų aprūpinimą gamtinėmis dujomis, įrengimą yra atsakinga valstybės kontroliuojama bendrovė, sudarė teisinės prielaidas panaikinti priklausomybę nuo vienintelio monopolinio šių energijos išteklių išorės tiekėjo ir užtikrinti visos visuomenės interesą gauti energijos išteklius iš įvairių šaltinių nediskriminacinėmis sąlygomis. Tokiu teisiniu reguliavimu įstatymų leidėjas įgyvendino Konstitucijos 46 str. 3 d. įtvirtintą pareigą reguliuoti ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, todėl nėra pagrindo teigti, kad juo pažeidžiama Konstitucijos 46 str. 1 d.

Pripažindamas, kad SGD terminalo įstatymo 4 str. 1 d. neprieštarauja Konstitucijai, Teismas pripažino tais pačiais argumentais, kad Vyriausybės nutarimas, kuriuo pritariama, kad AB „Klaipėdos nafta“ įgyvendintų SGD terminalo projektą, atitinka Konstituciją.

Paminėtina, kad ESTT yra taip pat nagrinėjęs panašaus pobūdžio bylų ir yra išvystęs gan plačią praktiką dėl paslaugų, kurios yra itin svarbios visuomenei (pvz., ES teisėje vadinamomis „bendros ekonominės svarbos paslaugomis“) bei konstatavęs, kad minimos paslaugos yra paslaugos, kurioms būdingi ypatumai, kurių neturi kita ekonominė veikla⁸²⁶. Vadovaujantis Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 106 str. 2 d., pagal kurią įmonėms gali būti patikėta teikti

⁸²⁶Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. gruodžio 10 d. sprendimas byloje C 179/90 *Merci convenzionali porto di Genova SpA prieš Siderurgica Gabrielli SpA* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą:

<<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61990CJ0179>>.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1998 m. birželio 18 d. sprendimas byloje C 266/96 *Corsica Ferries France prieš Gruppo Antichi Ormeggiatori del porto di Genova Coop. arl, Gruppo Ormeggiatori del Golfo di La Spezia Coop. arl and Ministero dei Trasporti e della Navigazione* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <<http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-266/96>>.

bendros ekonominės svarbos paslaugas, siekiama suderinti valstybių narių interesą, t. y. panaudoti tam tikras įmones kaip ekonominės arba socialinės politikos instrumentą su Sąjungos interesu, t. y. pasiekti, kad būtų laikomasi konkurencijos taisyklių ir išsaugota bendroji rinka⁸²⁷. Šiuo atžvilgiu valstybės narės turi teisę, laikydamosi Sąjungos teisės, nustatyti savo bendros ekonominės svarbos paslaugų apimtį ir jų teikimo organizavimą, jos konkrečiai gali atsižvelgti į savo nacionalinės politikos tikslus. Valstybių narių nacionalinėms, regioninėms ar vietos valdžios institucijoms pagal nacionalinėje teisėje nustatytą valdžios institucijų įgaliojimų paskirstymą suteikiama didelė veiksmų laisvė apibūdinant paslaugas, kurias jos laiko bendros ekonominės svarbos paslaugomis⁸²⁸. Vadovaujantis pateikta trumpa ESTT apžvalga teigtina, kad SGD terminalo projekto vykdymą galima taip pat pavadinti bendra ekonominės svarbos paslauga, dėl kurios gali būti apribota privačių ūkio subjektų ūkinė veiklos laisvė ir kurios teikimą gali kontroliuoti valstybė, siekdama įgyvendinti tautos ekonominius bei socialinius interesus⁸²⁹.

Viską apibendrinant teigtina, kad analizuota byla yra praktinis teorinių žinių, atskleistų šio darbo 3.2.3 skyriuje („Asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos“ neabsoliutumas) pavyzdys. Šioje byloje Konstitucinis Teismas dar kartą konstatavo, kad ūkinė veiklos laisvė nėra absoliuti ir valstybė gali ją apriboti siekdama tautos gerovės. Be to, Konstitucija leidžia nustatyti diferencijuotą ekonominės veiklos teisinį reguliavimą. Lietuvos Respublikos

⁸²⁷Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1999 m. rugsėjo 21 d. sprendimas byloje C 67/96 *Albany prieš Stichting Bedrijfspensioenfonds Textielindustrie* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <<http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-67/96>>.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas byloje C-265/08 *Federutility ir kt. prieš Autorità per l'energia elettrica e il gas*.

⁸²⁸ Pirmosios instancijos teismo (dabar – Bendrasis Teismas) 2005 m. birželio 15 d. sprendimo byloje T-17/02 *Fred Olsen, SA prieš Europos Bendrijų Komisiją* 215 p.; 2008 m. spalio 22 d. sprendimo byloje T 309/04, T 317/04, T 329/04 ir T 336/04 TV 2 / *Danmark ir kt. prieš Komisiją* 101 p.).

⁸²⁹ Paminėtina, kad pareiškėjas – Seimo narių grupė prašė Konstitucinį Teismą kreiptis į ESTT dėl prejudicinio sprendimo priėmimo šioje konstitucinės justicijos byloje. Pareiškėjo prašyme keliami klausimai buvo susiję su Reglamento (EB) Nr. 715/2009 dėl teisės naudotis gamtinių dujų perdavimo tinklais sąlygų 13 str., Direktyvos 2009/73/EB dėl gamtinių dujų vidaus rinkos bendrųjų taisyklių 31 str. 3, 4 dalių, 41 str. 1 d. f p., Reglamento (ES) Nr. 994/2010 dėl dujų tiekimo saugumo užtikrinimo priemonių 6 str. 1 d. išaiškinimu. Tačiau Konstitucinis Teismas atsisakė kreiptis į ESTT nutarime eksplicitiškai nuroydamas (toks *expressis verbis* atsisakymas yra fiksuojamas pirmą kartą Konstitucinio Teismo doktrinoje), kad šioje konstitucinės justicijos byloje Teismui nekilo klausimų dėl pareiškėjo nurodytų Europos Sąjungos teisės aktų nuostatų išaiškinimo.

Konstitucijos viršenybės užtikrintojas taip pat pabrėžė, kad vadovaujantis Konstitucijos 46 str. 3 d. (kartu su diferencijuotą teisinį reguliavimą įtvirtinančia 46 str. 2 d.), ją aiškinant kartu su Konstitucijos 94 str. 1 d. ir 128 str. 2 d., įstatymų leidėjas gali reguliuodamas ūkinę veiklą tiek bendrosiomis, tiek specialiosiomis teisinio reguliavimo nuostatomis atitinkamoje ūkio srityje (šiuo atveju energetikos) įtvirtinti Vyriausybės įgaliojimus aktyviai veikti šioje ūkio srityje bei panaudoti valstybės kontroliuojamus ūkio subjektus siekiant įgyvendinti atitinkamą viešąjį interesą. Taigi šia konstitucine jurisprudencija yra įtvirtinama įstatymo leidėjo galimybė visiškai apriboti privataus ūkio subjekto laisvę esant svarbiam viešajam interesui. Kita darytina išvada, atlikus šios konstitucinės justicinės bylos analizę, yra ta, kad šioje byloje Konstitucinis Teismas, sprenddamas, ar buvo konstituciškai pagrįstai apribota ūkinės veiklos laisvė, nagrinėjo tik specialiąsias šios laisvės ribojimo sąlygas (t. y. formaliąją ir materialiąją ribojimo sąlygą). O bendrosios žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygos, tarp jų ir proporcingumo principas, buvo nutarime eksplitiškai įvardyti, tačiau detalai neanalizuoti⁸³⁰.

⁸³⁰ Vadovaujantis faktine-ekonominė analize teigtina, kad Konstituciniam Teismui pripažinus SGD terminalo įstatymo ir Vyriausybės nutarimo nuostatas neprieštaraujančiomis Konstitucijai ir faktiškai įsibėgėjus SGD terminalo veiklai, ekonominė situacija energetikos sektoriuje iš esmės pasikeitė. Tapusi nevienintele dujų tiekėja OAO „Gazprom“ pakeitė verslo taktiką ir pradėjo tiekti dujas gerokai mažesnėmis kainomis nei buvo anksčiau, taip siekdama parodyti, kad SGD terminalo veikla yra Lietuvos rinkai nuostolinga, kadangi gaunamos dujos iš Norvegijos naftos bendrovės „Statoil“ dvigubai brangesnės. Tokia situacija sukėlė aštrias diskusijas visuomenėje dėl SGD terminalo ekonominio pagrindimo ir kiek tiekimo saugumo tikslas yra suderinamas su ekonominio pagrindimo tikslu (Plačiau: „Su džiaugsmu sutiktas „Independence“ jau tapo galvos skausmu“ [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. lapkričio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/su-dziaugsmu-sutiktas-independence-jau-tapo-galvos-skausmu.htm>>). Visuomenėje net kilo idėjos „užkonservuoti“ SGD terminalo veiklą (pvz., Seimo narys K. Daukšys viešai teigė, kad SGD terminalą reikia „užkonservuoti“ ir jo veiklą pristabdyti, kadangi šiuo metu Lietuvai tenka pirkti skandinaviškas dujas didesne kaina. Tačiau Algridas Sysas, viešai šiai nuomonei oponavo, teigdamas, kad pradėjus dujas pirkti iš Rusijos, sustabdytų SGD terminalo veiklą, Rusija, žinoma, kainas padidintų ir Lietuva vėl turėtų atnaujinti savo terminalo veiklą. Aiškiai šiuo klausimu pasisakė ir Eligijus Masiulis, jis teigė, kad terminalas nėra televizorius ar skalbimo mašina, kad panorėję jo veikimą sustabdytume, o po to vėl, mygtuką paspaudę, atnaujintume“. Plačiau: VYŠNIAUSKAITĖ, B. Lietuvai – galvos skausmas dėl SGD išlaikymo [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. lapkričio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/verslas/energetika/lietuvai-galvos-skausmas-del-sgd-islaiikymo.d?id=69304906>>.) Tačiau 2016 m. pr. Norvegijos naftos bendrovei „Statoil“ pateikus palankesnius gamtinių dujų kainų pasiūlymus situacija energetikos srityje turėtų pagerėti (SGD terminalas pasiūlys ketvirtadaliu pigesnes dujas [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.statybunaujienos.lt/naujiena/SGD-terminalas-pasiulys-ketvirtadaliu-pigesnes-dujas/6812>>). Kaip teigia buvęs energetikos ministras J. Neverovičius, „auganti „Statoil“ rinkos dalis rodo, jog SGD tampa rimta alternatyva „Gazprom“ dujoms“ ir „tai turėtų sumažinti terminalo išlaikymo

3.2.4.3. Asmens ūkinės veiklos laisvės ribojimas siekiant apsaugoti sąžiningą konkurenciją „Danisco Sugar“ byloje (Konstitucijos 46 str. 4 d.)

Šioje byloje Konstitucinis Teismas tyrė, ar į Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. posėdžio protokolą įrašytas Vyriausybės sprendimas „Dėl kompanijos „Danisco Sugar“ A/S prašymo įsigyti cukraus pramonės įmonių akcijų“⁸³¹ (toliau šiame skyriuje ir – Vyriausybės sprendimas) neprieštarauja Konstitucijos 46 str. 1, 4 bei 5 d.⁸³² ir 95 str. 1 d., Konkurencijos įstatymo (priimto 1992 m. rugsėjo 15 d.) 6 ir 11 str., Vyriausybės įstatymo 2 str., įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ 2 ir 8 str. Bylą inicijavo Seimo narių grupė⁸³³, kurios prašymas buvo pagrįstas tuo,

kainą ir bendrai atpiginti šildymą ir kitas su gamtinių dujų naudojimu susijusias paslaugas“ (Sprendimai Lietuvoje paskatins „Gazprom“ peržiūrėti strategiją [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/verslas/energetika/sprendimai-lietuvoje-paskatins-gazprom-perziureti-strategija.d?id=70330252>>.) Atsižvelgiant į pateiktą faktinę informaciją, teigtina, kad iš esmės įstatymo leidėjo tikslas pasiektas, pradėjus veikti SGD terminalui buvo užtikrintas energetikos sistemos saugumas ir patikimumas, sudarytos sąlygos laisvai konkurencijai vystytis bei sumažintos kainos gamtinių dujų vartotojams.

⁸³¹ Į Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. posėdžio protokolą buvo įrašytas Vyriausybės sprendimas „Dėl kompanijos „Danisco Sugar“ A/S prašymo įsigyti cukraus pramonės įmonių akcijų“, kuriame reglamentuota:

„Vadovaujantis 1992 m. rugsėjo 15 d. Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 11 straipsniu ir siekiant pritraukti stambią Europos Sąjungos rinkoje veikiančią kompaniją, kuri galėtų daugiau investuoti ir padengti išskolinimus žemdirbiams, taip pat užtikrintų cukrinių runkelių supirkimą ir perdirbimą Lietuvoje, pritarti Danijos kompanijos „Danisco Sugar“ A/S prašymui įsigyti 75 proc. akcinės bendrovės „Kėdainių cukrus“, 69,31 proc. akcinės bendrovės „Panevėžio cukrus“, 25,25 proc. akcinės bendrovės „Marijampolės cukrus“, 29,64 proc. akcinės bendrovės „Pavenčių cukrus“ įstatinio kapitalo, jeigu kompanija įgyvendins šias sąlygas:

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka pateiks privatizavimo programos reikalavimus atitinkančius dokumentus dalyvauti viešame aukcione dėl valstybei nuosavybės teise priklausančių akcinės bendrovės „Pavenčių cukrus“, akcinės bendrovės „Marijampolės cukrus“ akcijų įsigijimo ir dalyvaus šiame valstybės įmonės Valstybės turto fondo organizuotame aukcione;

pavykus laimėti aukcioną dėl valstybei nuosavybės teise priklausančių akcinės bendrovės „Pavenčių cukrus“ ir akcinės bendrovės „Marijampolės cukrus“ akcijų įsigijimo, nustatytą tvarka pasirašys šių akcijų pirkimo-pardavimo sutartį ir sumokės aukcione nustatytą akcijų įsigijimo kainą.“

⁸³² Siekiant šiame darbo skyriuje atskleisti Konstitucinio Teismo praktiką nagrinėjant konstitucines justicijos bylas, kuriose buvo analizuotas ūkinės veiklos laisvės ribojimas siekiant apsaugoti sąžiningą konkurenciją, nagrinėjant šią bylą bus koncentruojamasi į Konstitucijos 46 str. 4 d.

⁸³³ Į Konstitucinį Teismą besikreipusios Seimo narių grupės atstovas socialdemokratas Vytautas Einoris visuomenės informavimo priemonėms teigė: „tautos turtą parceliuoti nevalia, kad ir kokio rango pareigūnas tai darytų. Seimo nariai nesiekia, kad „Danisco Sugar A/S“ būtų išvaryta iš Lietuvos, tačiau plika akimi matyti, kad tuometinė Vyriausybė elgėsi neleistinai“. Vytautas Einoris stebėjosi, kad „visos šakos reikalai buvo atiduoti į vienas rankas, protokoliniu sprendimu su vieninteliu parašu“ ir, kad taip lengvai buvo sukurtos puikios sąlygos monopolistams, nors Kainų ir konkurencijos tarnyba prieštaravo ir išpėjo, kad toks Vyriausybės protokolinis sprendimas leis įsigalėti monopolijai cukraus pramonėje. Deja, V. Einoriaus teigimu, taip ir nutiko. Plačiau: EINORIUS, V. *Vyriausybės-sprendimas-prieštarauja-konstitucijai* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. kovo 1 d.]. Prieiga per internetą:

kad ginčijamu Vyriausybės sprendimu buvo leista Danijos kompanijai „Danisco Sugar“ A/S (toliau šiame skyriuje ir – „Danisco Sugar“ A/S) įsigyti keturių Lietuvoje veikiančių cukraus fabrikų akcijų⁸³⁴, ir taip jai suteikta galimybė užimti dominuojančią padėtį rinkoje bei monopolizuoti cukraus gamybą Lietuvoje. Pareiškėjas nurodė, jog Vyriausybei priimant ginčijamą sprendimą Lietuvos cukraus gamyboje veikė keturi savarankiški cukraus fabrikai ir nė vienas jų nedominavo rinkoje. Ginčijamu Vyriausybės sprendimu leista sukurti naują monopoliją. Atsižvelgiant į tai, toks Vyriausybės sprendimas prieštarauja Konstitucijos 46 str. 1 d., saugančiai asmens ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą, bei 46 str. 4 d. nustatytam draudimui monopolizuoti gamybą ir rinką. Pareiškėjas taip pat nurodė, kad cukraus rinkos monopolizavimas yra įstatymų leidėjo, o ne Vyriausybės prerogatyva, todėl Vyriausybė, priimdama ginčijamą sprendimą viršijo jai suteiktus įgaliojimus.

Apibendrintai teigtina, kad pareiškėjas prašė Teismo išaiškinti, ar konstituciškai yra teisėtas Vyriausybės protokolinis sprendimas, kuriuo yra leidžiama teisinė cukraus rinkos monopolija⁸³⁵.

Rengiant bylą Konstitucinio Teismo posėdžiui buvo gauti suinteresuoto asmens – Vyriausybės atstovų rašytiniai paaiškinimai, kuriuose teigiama, kad ginčijamas Vyriausybės sprendimas neprieštarauja Konstitucijai ir kitiems įstatymams, nes Vyriausybė siekė viešo intereso – pritraukti stambią ES veikiančią kompaniją, kuri galėtų investuoti į cukraus gamybos plėtrą ir padengti skolas cukrinių runkelių augintojams, taip pat užtikrintų cukrinių runkelių supirkimą ir perdirbimą Lietuvoje bei vartotojų poreikius. Vyriausybės sprendimu buvo leista kompanijai „Danisco Sugar“ A/S koncentruoti, o ne

<<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/vyriausybes-sprendimas-priestarauja-konstitucijai.d?id=630117>>.

⁸³⁴ Vadovaujantis ginčijamu Vyriausybės sprendimu, „Danisco Sugar“ A/S įsigijo 75 proc. akcinės bendrovės „Kėdainių cukrus“, 69,31 proc. akcinės bendrovės „Panevėžio cukrus“, 25,25 proc. akcinės bendrovės „Marijampolės cukrus“ ir 29,64 proc. akcinės bendrovės „Pavenčių cukrus“ įstatinio kapitalo. Pažymėtina, kad valstybei priklausė tik 0,01 proc. akcinės bendrovės „Kėdainių cukrus“, 0,72 proc. akcinės bendrovės „Panevėžio cukrus“, 24,89 proc. akcinės bendrovės „Marijampolės cukrus“ ir 20,36 proc. akcinės bendrovės „Pavenčių cukrus“ akcijų, kita dalis akcijų priklausė privatiems ūkio subjektams.

⁸³⁵ Kaip jau buvo minėta šiame darbe, teisinė monopolija dažniausiai susijusi su valstybės monopolium, kuria dažnai siekiama tam tikrų fiskalinių valstybės tikslų, tuo tarpu nagrinėjamu atveju cukraus fabrikų koncentraciją vykdė privatus ūkio subjektas, todėl valstybei fiskalinės naudos šiuo atveju neatsirastų.

monopolizuoti cukraus rinką. Be to, Konkurencijos įstatymo 11 str. 2 d., leidžianti Vyriausybei duoti leidimą koncentruoti rinkos struktūras, įsakmiai nenurodė, kokia būtina šiuo atveju Vyriausybės sprendimų juridinė forma.

Rengiant bylą Konstitucinio Teismo posėdžiui buvo gauti mokslininkų ir įvairių valstybinių institucijų rašytiniai paaiškinimai. Dėl darbo apimties paminėtini keli paaiškinimai, pasisakę už ir prieš Vyriausybės leistą cukraus rinkos monopolizavimą. Pvz., Konkurencijos taryba savo paaiškinimuose nurodė, kad Vyriausybė, priimdama protokolinį sprendimą leisti vykdyti cukraus gamybos koncentraciją, pažeidė Konkurencijos įstatymą leisdamą monopolizuoti cukraus pramonę, o monopolijos sukūrimas faktiškai pašalina sąžiningą konkurenciją šioje rinkoje, kas pažeidžia Konstitucijos 46 str. 4 d.⁸³⁶.

⁸³⁶ Konkurencijos Taryba savo paaiškinimuose pažymėjo, kad 1998 m. liepos 14 d. Valstybinė konkurencijos ir vartotojų teisių gynimo tarnyba atsisakė leisti vykdyti koncentraciją pagal „Danisco Sugar“ A/S prašymą, nes įvertinus pateiktus duomenis buvo nustatyta, kad numatoma koncentracija apimtų 90 proc. cukraus rinkos, t. y. įmonė vienpusiškai įsigalėtų cukraus rinkoje.

Paminėtina, kad vadovaujantis tuo metu galiojusiu 1993 m. liepos 16 d. Lietuvos Respublikos konkurencijos tarybos prie valstybinės kainų ir konkurencijos tarnybos nutarimu Nr. 6 „Dėl Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymui numatytos rinkos struktūrų koncentracijos kontrolės vykdymo tvarkos“ (Žin., 1993, Nr. 53-1043) koncentraciją, kurioje dalyvaujančių ūkinių subjektų, gamybos apimtis tam tikro produkto rinkoje yra didesnė, negu 40 proc., leidžiama vykdyti tik išimtiniais atvejais, pvz., jei: 1) pagerėja to produkto kokybė, kurio rinkoje yra dominavimas arba kurio rinkoje visi susikoncentravę ūkiniai subjektai kartu turi dalį, didesnę negu 40 proc.; 2) nepadidėja kaina (skaičiuojant palyginamąją kainą arba laisvai konvertuojamos valiutos ekvivalentu) ir padidėja gamybos apimtis to produkto, kurio rinkoje yra dominavimas arba kurio rinkoje visi susikoncentravę ūkiniai subjektai kartu turi dalį, didesnę negu 40 proc.; 3) padidėja eksporto galimybės, pirmiausia to produkto, kurio rinkoje yra dominavimas arba kurio rinkoje visi susikoncentravę ūkiniai subjektai kartu turi dalį, didesnę negu 40 proc.; 4) kiti pranašumai, atsiradę dėl koncentracijos, kompensuoja trūkumus, susijusius su konkurencijos ribojimu.

Analizuojamu atveju „Danisco Sugar“ A/S neįrodė, kad yra nors vienas paminėtas išimtinis atvejis, kurio pagrindu leidžiama koncentracija. Kaip teigiama rašytiniuose paaiškinimuose, „tokia rinkos galia suprantama kaip monopolinė galia pasekmių atitinkamai rinkai atžvilgiu, kadangi tiek monopolinė, tiek dominuojanti padėtis sukuria rinkos galią, leidžiančią riboti veiksmingą konkurenciją“. Nepritarus konkurencijos ir vartotojų gynimo institucijai cukraus rinkos koncentracijai, 1998 m. liepos 17 d. „Danisco Sugar“ A/S kreipėsi į Lietuvos Respublikos Vyriausybę, kuri vadovaudamasi Konkurencijos įstatymo (priimto 1992 m. rugsėjo 15 d.) 11 str. 2 d. galėjo išduoti leidimą koncentruoti rinkos struktūras. 1998 m. liepos 22 d. Vyriausybė priėmė protokolinį sprendimą, kuriuo leido įmonei įsigyti cukraus fabrikų akcijas. Konkurencijos Taryba nurodė, kad tokiu savo sprendimu Vyriausybė pažeidė Konstitucijos 46 str. 4 d. ir Konkurencijos įstatymo (priimto 1992 m. rugsėjo 15 d.) 6 str., kuriame įtvirtintas draudimas valstybės valdymo organams ir savivaldybėms priimti norminius aktus arba atlikti veiksmus, kurie riboja ūkinių subjektų savarankiškumą, ūkinių sutarčių sudarymą, trukdo steigti naujus ar pertvarkyti esamus ūkinius subjektus ir pakeisti jų veiklos pobūdį, suteikia privilegijas, diskriminuoja atskirus ūkinius subjektus ar kaip kitaip riboja konkurenciją. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl į Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. posėdžio protokolą įrašyto Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimo „Dėl kompanijos „Danisco Sugar“ A/S prašymo įsigyti cukraus pramonės įmonių akcijų“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos*

Panašią nuomonę rašytiniuose paaikškinimuose išreiškė ir Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto mokslininkai, teigę, kad „Vyriausybė savo posėdžio sprendimu sudarė Danijos kompanijai prielaidas veikti Lietuvos cukraus rinkoje išimtinė teise ir išskirtinėmis sąlygomis, t. y. ateityje sukurti įteisintą monopoliją, panaikinant konkurenciją“⁸³⁷.

Atkreiptinas dėmesys, kad Vyriausybės priimtam sprendimui pritarė Žemės ūkio ministerijos Žemės ūkio plėtros ir maisto departamentas ir Valstybės įmonė Valstybės turto fondas, nurodydami, kad toks sprendimas buvo priimtas vadovaujantis 1998 m. balandžio 29 d. Vyriausybės posėdyje pritartai Žemės ir miškų ūkio ministerijos parengtai valstybei priklausančių cukraus pramonės akcijų paketo rengimo programai. Šioje programoje Vyriausybė nustatė griežtas cukraus fabrikų privatizavimo sąlygas ir iškelė specialius potencialiam pirkėjui – ūkio subjektui keliamus reikalavimus⁸³⁸, iš kurių galima spręsti, kad valstybė siekė pritraukti stambią įmonę, kuri padėtų išspręsti ekonomines problemas Lietuvos cukraus rinkoje ir galėtų investuoti į šią rinką. Tokiu būdu Vyriausybė siekė apsaugoti vartotojų, cukrinius runkelius auginančių žemdirbių bei cukraus fabrikuose dirbusių darbuotojų padėtį. „Danisco Sugar“ A/S atitiko Vyriausybės keliamus reikalavimus, todėl, anot minėtų valstybės institucijų, priimtas

Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ 3 bei 8 straipsnių nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Bylos Nr. 12/2000, I t. p. 68.

⁸³⁷ Anot ekonomikos mokslininkų, vertinant duoto leidimo pasekmes po 2 metų (t. y. konstitucinės justicijos bylos nagrinėjimo metu), teigtina, kad sukurta ekonominė situacija atitinka visus monopolijos esmės požymius: cukraus rinkoje veikia vienintelė įmonė, ji kontroliuoja tai, kas yra esmingiausia cukraus gamyboje ir pardavime. Be to, buvo pastebėta, kad Vyriausybė, duodama leidimą koncentruoti rinkos struktūras, nepateikė pagrindimo, jog dėl šio veiksmo bus padidintas gamybos ekonominis efektyvumas ar produkcijos konkurentabilumas, kurie negalėtų būti padidinti šios rinkos struktūrų nekoncentravus, kaip to reikalavo Konkurencijos įstatymo 11 str. 2 d. (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl į Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. posėdžio protokolą <...>, p. 112).*

⁸³⁸ Vadovaujantis 1998 m. gegužės 20 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės posėdžio protokolu Nr. 21, potencialus Lietuvos cukraus fabrikų pirkėjas turi būti cukrinių runkelių perdirbėjas – cukraus gamintojas, kurio bendra metinė gamybos kvota ES būtų ne mažesnė kaip 800 tūkst. tonų cukraus; pirkėjas turi įsipareigoti investuoti lėšas į įmonės modernizavimą bei cukrinių runkelių auginimo technologijas; parengti įsiskolinimo cukrinių runkelių auginimo už 1997 m. pristatytus cukrinius runkelius padengimo 1998 m. programą (AB „Pavenčių cukrus“ įsiskolinimas 15 mln. Lt, AB „Marijampolės cukrus“ – 11,5 mln. Lt); gaminti cukrų pirmiausia iš Lietuvoje išaugintų cukrinių runkelių ir išsaugoti tradicines cukrinių runkelių auginimo zonas. (Plačiau: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl į Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. posėdžio protokolą <...>, p. 97–98).*

protokolinis sprendimas nepažeidžia Konstitucijos 46 str. 4 d. ir Konkurencijos įstatymo nuostatų.

Konstitucinis Teismas, išanalizavęs visus rašytinius paaiškinimus, išklauses teismo posėdyje pareikštus suinteresuoto asmens bei specialistų argumentus, nutarė pripažinti, jog į Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. posėdžio protokolą įrašytas Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimas „Dėl kompanijos „Danisco Sugar“ A/S prašymo įsigyti cukraus pramonės įmonių akcijų“ prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad nurodytu Vyriausybės sprendimu leista koncentruoti šalies cukraus rinką, o rinkos koncentracijos reguliavimas yra valstybės valdymo reikalas (tokį teiginį Teismas argumentavo tuo, kad „Vyriausybės sprendime nustatytas reguliavimas daro poveikį visai šalies cukraus rinkai, kurios subjektai yra tiek kompanija „Danisco Sugar“ A/S, kurios prašymu buvo sprendžiamas cukraus rinkos struktūrų koncentracijos klausimas, tiek jame išvardytos akcinės bendrovės, kiti cukraus rinkos dalyviai, viešus aukcionus rengiantys subjektai, rinkos struktūrų koncentracijos procesus kontroliuojančios institucijos, vartotojai). Dominuojanti padėtis rinkoje įpareigoja valstybę užtikrinti sąžiningos konkurencijos galimybę koncentruotoje rinkoje, nustatyti priemones, kad vartotojų interesai būtų apsaugoti nuo dominuojančią padėtį užimančio ūkio subjekto nepalankių jiems sąlygų primetimo. Vyriausybės sprendimas dėl cukraus rinkos koncentracijos susijęs su visu kompleksu valstybės valdymo reikalų. Taigi Konstitucijos požiūriu Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. sprendimu, kuriuo buvo leista koncentruoti cukraus rinką, buvo sprendžiami valstybės valdymo reikalai“⁸³⁹. Pagal Konstitucijos 95 str. Vyriausybė valstybės valdymo reikalus sprendžia posėdžiuose visų Vyriausybės narių balsų dauguma priimdama nutarimus. Vyriausybės nutarimus pasirašo Ministras Pirmininkas ir tos srities ministras. Vyriausybė sprendimą „Dėl kompanijos „Danisco Sugar“ A/S prašymo įsigyti cukraus pramonės įmonių akcijų“ įrašė į posėdžio protokolą, o atskiras

⁸³⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. lapkričio 29 d. nutarimas.

Vyriausybės nutarimas nebuvo priimtas. Tačiau šis sprendimas, leidžiantis cukraus rinkos struktūrų koncentraciją, nebuvo pasirašytas Ministro Pirmininko ir ūkio ministro. Teismas nurodė, kad teisė negali būti nevieša. Vienas iš Konstitucijoje įtvirtintų teisinės valstybės reikalavimų yra tas, kad galioja tik paskelbti teisės aktai. Ginčijamas Vyriausybės sprendimas nebuvo paskelbtas „Valstybės žiniuose“.

Remiantis išdėstytais argumentais Konstitucinis Teismas priėjo išvadą, kad į Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. posėdžio protokolą įrašytas sprendimas „Dėl kompanijos „Danisco Sugar“ A/S prašymo įsigyti cukraus pramonės įmonių akcijų“ pagal formą bei pasirašymo tvarką prieštarauja Konstitucijos 95 str., o pagal paskelbimo ir įsigaliojimo tvarką – Konstitucijoje įtvirtintam teisinės valstybės principui. Kad ir kaip būtų gaila, konstatavęs, kad ginčijamas Vyriausybės sprendimas prieštarauja Konstitucijos 95 str. ir teisiniam valstybės principui, Konstitucinis Teismas netyrė šio sprendimo turinio, t. y. atitikties Konstitucijos 46 str. 1, 4 d., taip pat pareiškėjo nurodytiems Konkurencijos įstatymo (priimto 1992 m. rugsėjo 15 d.) 6 ir 11 str.

Paminėtina, kad analizuojant Konstitucinio Teismo bylos medžiagą pastebėtina, kad pareiškėjo, suinteresuoto asmens, įvairių valstybinių institucijų bei mokslininkų rašytiniuose paaiškinimuose ir Konstitucinio Teismo teismo posėdžio metu daugiausia dėmesio buvo skirta analizuojant, ar ginčijamas sprendimas atitinka Konstitucijos 46 str. nuostatas⁸⁴⁰, tačiau Teismas priėmė nutarimą motyvuodamas Vyriausybės protokolinio sprendimo neatitikimu Konstitucijos 95 str. Tokiu būdu juridine prasme Konstitucinis Teismas panaikino Vyriausybės protokolinį sprendimą, tačiau nepasisakydamas dėl šio sprendimo turinio ir dėl savo nutarimo sukeltamų teisinius padarinių, Teismo nutarimas ekonominiuose santykiuose didelės įtakos nepadarė, nes įvykdyta koncentracija ir toliau egzistavo. Tai patvirtina ir Konkurencijos Tarybos nutarimas 2002 m. vasario 20 d. Nr. 17 „Dėl atsisakymo pradėti tyrimą pagal AB „Marijampolės cukrus“ prašymą“, kuriame buvo atsisakyta pradėti tyrimą

⁸⁴⁰ Plačiau: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl į Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. posėdžio protokolą <...>, p.103.*

gavus AB „Marijampolės cukrus“ prašymą ištirti neteisėtą cukraus rinkos koncentraciją. AB „Marijampolės cukrus“ manė, kad oficialiai paskelbus Konstitucinio Teismo nutarimą, kompanijos „Danisco Sugar“ A/S įvykdyta cukraus rinkos koncentracija tapo neteisėta, ir atsirado pagrindas Konkurencijos Tarybai imtis įstatyme numatytų priemonių, šalinant neteisėtos rinkos koncentracijos pasekmes. Tačiau Konkurencijos Taryba atsisakė pradėti tyrimą motyvuodama tuo, kad „Konstitucinio Teismo 2001 m. lapkričio 29 d. nutarimas įsigaliojo paskelbus „Valstybės žiniuose“, t. y. 2001 m. gruodžio 5 d. Nr. 102. Taigi minėtas Vyriausybės sprendimas neteko galios nuo 2001 m. gruodžio 5 d. Įsigaliojus minėtam Konstitucinio Teismo nutarimui, kompanijos „Danisco Sugar“ A/S įvykdyta cukraus rinkos koncentracija netapo neteisėta, kadangi ji buvo įvykdyta vadovaujantis tuo metu galiojusiu Vyriausybės protokoliniu sprendimu⁸⁴¹“. Taigi teigtina, kad Vyriausybės leista cukraus rinkos koncentracija liko, nes teisės aktuose nebuvo nustatytas teisinis mechanizmas, kuris nurodytų, kas atsitinka, kai Vyriausybės leidimas koncentruoti rinkos struktūras yra panaikinamas. Be to, Konstitucinis Teismas nepasisakė Vyriausybės sprendimo prieštaravimo Konstitucijai padarinių klausimu⁸⁴², t. y. Teismas aiškiai neapibrėžė savo nutarimu sukeltus teisinius padarinius Vyriausybės sprendimu leistai koncentracijai. Todėl teigtina, kad atlikta

⁸⁴¹ Lietuvos Respublikos konkurencijos tarybos nutarimas 2002 m. vasario 20 d. Nr. 17 „Dėl atsisakymo pradėti tyrimą pagal AB „Marijampolės cukrus“ prašymą“ [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. kovo 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://kt.gov.lt/index.php?show=nut_view&nut_id=794>.

⁸⁴² Paminėtina, kad teisės literatūroje buvo nagrinėjama vienkartinį teisės aktų konstitucingumo kontrolės problema, nurodant, kad gana keblus yra Konstitucinio Teismo nutarimų, kuriais konstatuojamas individualaus (vienkartinio taikymo) akto nekonstitucingumas, teisinių padarinių klausimas. Anot V. Staugaitytės, jeigu Konstitucinio Teismo nutarimas, kuriuo individualus, vienkartinio taikymo aktas pripažįstamas prieštaraujančiu Konstitucijai, būtų nukreiptas į ateitį ir reikštų tik tai, kad šis aktas nebegali būti taikomas, toks nutarimas nesukeltų jokių realių padarinių ir teisinėje situacijoje nieko nepakeistų. Todėl tam, kad Konstitucijos pažeidimas galėtų būti ištaisytas, individualaus akto prieštaravimo Konstitucijai atveju Konstitucinio Teismo nutarimas turėtų įgauti grįžtamąją (*ex tunc*) galią ir retrospektyviai pašalinti tokio akto sukeltus teisinius padarinius. Kitaip tariant, jeigu jau Konstitucija numato individualių teisės aktų konstitucingumo tyrimą, tai, reikia manyti, šia apimtimi ji implikuoja ir Konstitucinio Teismo nutarimų padarinius *ex tunc*, nes Konstitucijos viršenybei užtikrinti poveikio *ex nunc* šiuo atveju aiškiai neužtenka. Kita vertus, atsižvelgdamas į tai, kad individualių aktų prieštaravimo Konstitucijai padarinių klausimas yra gana komplikotas, Konstitucinis Teismas tokiais atvejais galėtų aiškiai apibrėžti savo nutarimo sukeltus teisinius padarinius ir nepalikti vietos įvairioms interpretacijoms ir diskusijoms. (STAUGAITYTĖ, V. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų teisinė galia laiko požiūriu. *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 77 (69), p. 65–81.)

Vyriausybės sprendimo konstitucingumo kontrolė (analizuojant Konstitucijos 46 str. 4 d. turinį, tačiau jo nepritaikius priimant sprendimą) apskritai ūkiui neturėjo prasmės ir ūkinės veiklos laisvė nebuvo apginta. Pažymėtina, kad teisinėje literatūroje šis Konstitucinio Teismo nutarimas buvo aptariamas, tačiau neanalizuojant priimto nutarimo pasekmių, o sprendžiant Konstitucinio Teismo kompetenciją tirti „Valstybės žiniuose“ nepaskelbto teisės akto atitiktį Konstitucijai⁸⁴³.

3.2.4.4. Ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygos siekiant apsaugoti vartotojų interesus AB LEO LT byloje (Konstitucijos 46 str. 5 d.)

Šią konstitucinės justicijos bylą inicijavo Seimas, pateikęs 2008 m. rugsėjo 22 d. nutarime Nr. X-1729 išdėstyta prašymą ištirti *inter alia*⁸⁴⁴, ar Atominės elektrinės įstatymo 10 str. 1 d. (2008 m. vasario 1 d. redakcija) nuostata „Nacionalinis investuotojas – Lietuvos Respublikoje įregistruotas, pagal Lietuvos Respublikos įstatymus neribotam laikui įsteigtas ir veikiantis savarankiškas privatus juridinis asmuo, kurio veiklos tikslas yra socialiai atsakingai siekti naudos sau ir visiems savo akcininkams“ (toliau šiame skyriuje ir – ginčijama nuostata) tuo aspektu, kad vienintelis nacionalinio investuotojo tikslas yra socialiai atsakingai siekti naudos sau ir visiems savo akcininkams ir neįteisintas vartotojų teisių gynimas, neprieštarauja Konstitucijos 46 str. 5 d.⁸⁴⁵. Pareiškėjas nurodė, kad atsižvelgiant į Konstitucijos 46 str. 5 d., Atominės elektrinės įstatyme privalėjo būti atskirai aptarta, kaip bus užtikrinti vartotojų

⁸⁴³ SINKEVIČIUS, V., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisdikcijos ribos. *Jurisprudencija*, 2002, t. 30(22); 132–147.

⁸⁴⁴ Paminėtina, kad minėtu Seimo nutarimu buvo prašoma ištirti ir kitų Atominės elektrinės įstatymo nuostatų atitiktį Konstitucijai, tačiau atsižvelgiant tyrimui iškeltus uždavinius, pateikti Konstitucijos 46 str. atskiras dalis aiškinančią konstitucinę jurisprudenciją, ir į tai, kad analizuojamame Konstitucinis Teismas 2009 m. kovo 2 d. nutarime buvo gan plačiai pateikta Konstitucijos 46 str. 5 d. aiškinanti ir interpretuojanti doktrina, toliau bus nagrinėjama tik ta konstitucinės justicijos bylos dalis, kuri susijusi su ūkinės veiklos laisvės ribojimu siekiant apsaugoti vartotojų interesus.

⁸⁴⁵ Pareiškėjas teigė, kad Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymo priedėlio I d. 4 sk. dalyje „Ekonominė politika“ energetikos sektorius pavadintas strategiškai svarbiu nacionaliniam saugumui ūkio sektoriumi. Vadinasi, pasak pareiškėjo, vartotojų teisių nepažeidžiančių elektros energijos gamybos, perdavimo, skirstymo ir tiekimo užtikrinimas turi ypatingą reikšmę Lietuvos ūkiui bei gyventojams – elektros energijos vartotojams.

interesai ir kas yra „socialiai atsakingai“, kokia šios sampratos esmė, kaip bus ginami vartotojų interesai. Atominės elektrinės įstatyme nėra nuostatų dėl vartotojų teisių gynimo, o specialūs įstatymai, reguliuojantys vartotojų teisių gynimo santykius, yra nepakankami šiuo atveju vartotojų interesams ginti, nes kuriant monopoliją nebuvo nustatyti monopolininkui taikytini reikalavimai. Valstybei atsisakius valdymo visoje tokioje ekonomikos ūkio šakoje kaip elektros energetika, jos galimybės ginti vartotojų interesus tapo daug mažesnės. Pareiškėjas pažymėjo, kad akcinės bendrovės „Lietuvos energija“, akcinės bendrovės „Rytų skirstomieji tinklai“ ir akcinės bendrovės „Vakarų skirstomieji tinklai“ sujungimas į absoliučią monopoliją – AB „LEO LT“, nenustačius jokių papildomų reikalavimų ir pasunkinus elektros energetikos sistemos kontrolės mechanizmų įgyvendinimą tokios įmonės atžvilgiu, nors ir turint tikslą pastatyti naują atominę elektrinę bei elektros jungtis, yra nepagrįstas ir prieštarauja Konstitucijai⁸⁴⁶.

Apibendrintai teigtina, kad pareiškėjas prašė Teismo išaiškinti, ar konstituciškai yra pateisinama ginčijama nuostata, kurioje leidžiama laisva ekonominė veikla energetikos srityje, tačiau nereglamentuota pareiga vykdant šią veiklą atsižvelgti į viešą interesą – vartotojų interesus. Atsižvelgiant į šio darbo tematiką pastebėtina, kad Konstitucinio Teismo buvo klausama, ar nebuvo pažeista Konstitucijos 46 str. 5 d., kai ginčijamame teisės akte *expressis verbis* nebuvo nustatyta galimybė riboti ūkinės veiklos laisvę siekiant tautos gerovės – ginti vartotojų interesus (t. y. kad nacionalinio investuotojo vykdoma ūkinė veikla turi atitikti vartotojų interesus).

Rengiant konstitucinės justicijos bylą Konstitucinio Teismo posėdžiui buvo gauti suinteresuoto asmens – Seimo atstovių rašytiniai paaiškinimai, kuriuose teigiama, kad Atominės elektrinės įstatymas yra specialusis įstatymas, skirtas konkrečiam tikslui – naujos atominės elektrinės projekto įgyvendinimo

⁸⁴⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo 10 straipsnio 1 dalies (2008 m. vasario 1 d. redakcija) nuostatų ir 11 straipsnio (2008 m. vasario 1 d. redakcija) 1 dalies 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Bylos Nr. 28/08, t. 3, p. 189.*

nuostatomis nustatyti, teisinėms, finansinėms ir organizacinėms prielaidoms įgyvendinti, naujos atominės elektrinės projektui sudaryti. Atominės elektrinės įstatymo paskirtis ir tikslas nėra vartotojų teisių gynimas. Vartotojų teisių ir interesų gynimą reglamentuoja kiti teisės aktai⁸⁴⁷, kurių veikimas ginčijama nuostata nepakeistas⁸⁴⁸. Atsižvelgiant į pateiktus argumentus suinteresuoto asmens atstovės manė, kad pareiškėjo ginčijama Atominės elektrinės įstatymo 10 str. 1 d. nuostata neprieštarauja Konstitucijos 46 str. 5 d.

Rengiant bylą Konstitucinio Teismo posėdžiui buvo gauti įvairių valstybinių institucijų rašytiniai paaiškinimai, kurie savo turiniu parodė, kad nuomonės dėl vartotojų apsaugos Atominės elektrinės įstatyme yra skirtingos. Pvz., Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos paaiškinimuose pažymima, kad elektros energetikos srityje turi būti nustatytos teisinės priemonės, leidžiančios sumažinti neigiamus padarinius vartotojams, ir užtikrinama pakankama vartotojų teisių apsauga. Energetikos sektoriuje atsiradus monopolininkui, įstatymuose įtvirtinta vartotojų teisių apsauga elektros energetikos srityje būtų nepakankama⁸⁴⁹. Tokiai nuomonei pritarė Valstybinės kainų ir energetikos kontrolės komisija, kuri pažymi, kad ginčijamų Atominės elektrinės įstatymo pakeitimo ir papildymo straipsnių priėmimas gali turėti neigiamos įtakos vartotojų interesams, nes nacionalinį investuotoją kuriant be konkurso (t. y. įstatymo pagrindu) yra sudaromos prielaidos monopolizuoti

⁸⁴⁷ Anot suinteresuoto asmens, bendrąją vartotojų teisių ir interesų apsaugą užtikrina Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas ir Lietuvos Respublikos vartotojų teisių apsaugos įstatymas; elektros energetikos sektoriuje vartotojų teisių ir interesų apsaugą užtikrina specialusis įstatymas – Elektros energetikos įstatymas.

⁸⁴⁸ Rašytiniuose paaiškinimuose taip pat buvo nurodoma, kad ginčijama nuostata, kurioje numatyta, kad nacionalinis investuotojas sieks naudoti sau ir savo akcininkams, savaime neprieštarauja Konstitucijai. Naudos siekimas yra esminė pagal Konstitucijos 46 str. 1 d. saugomos asmens ūkinės veiklos laisvės ir iniciatyvos prielaida. Tai, kad privataus juridinio asmens veikloje siekiama naudoti, savaime nepaneigia to, kad tokia veikla realizuojamos visuomenei naudingos ūkinės pastangos bei iniciatyva. Suinteresuoto asmens atstovės atkreipė dėmesį į tai, kad ginčijamoje nuostatoje reikalaujama naudoti siekimo tikslą įgyvendinti socialiai atsakingai. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo <...>”, p. 159.*

⁸⁴⁹ Pvz. kainų reguliavimas, viršutinių kainų ribų nustatymas, elektros energetikos sektoriaus įmonių pareiga pateikti vartotojams informaciją. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo <...>”, p. 161–164.*

pagrindinę elektros energijos gamybos, perdavimo, skirstymo, eksporto, importo rinkų dalį⁸⁵⁰.

Europos teisės departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos paaiškinimuose išdėstyta pozicija buvo labiau palanki suinteresuoto asmens atstovių išreikštai nuomonei. Paaiškinimuose pažymima, kad Atominės elektrinės įstatymo 10 str. 1 d. numatytas tikslas – socialiai atsakingai siekti naudos sau ir visiems savo akcininkams atitinka Konstitucijoje nurodytą subjekto teisę vadovautis asmens ūkinės veiklos laisvės principu, o sąlyga, kad naudos reikia siekti socialiai atsakingai, patvirtina, jog subjektui gali būti nustatomi tam tikri privalomi reikalavimai⁸⁵¹.

Tirdamas bylą Konstitucinis Teismas pirmiausia atskleidė Lietuvos Respublikos teisėkūros elektros energetikos srityje raidą, taip pat faktines aplinkybes, kuriomis tas teisinis reguliavimas buvo inicijuotas, nustatytas ir įgyvendinamas. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad atkūrus Lietuvos Respublikos nepriklausomybę elektros energetikos srityje iki 2000 m. veikė valstybinė centralizuota monopolinė sistema⁸⁵², kurioje elektros energijos gamybos, perdavimo ir skirstymo sritys nebuvo atskirtos. Taigi oficialus Konstitucijos aiškintojas pripažino, kad Lietuvoje energetikos srityje net 10 m. buvo teisminė monopolija. 2001 m. buvo pradėtas šalies elektros energetikos sistemos restruktūrizavimo ir dekoncentravimo procesas. Minėtu teisiniu reguliavimu buvo sudarytos teisinės prielaidos reformuoti sovietiniu laikotarpiu

⁸⁵⁰ Be to, paaiškinimuose pažymima, kad didžiąją dalį nacionalinio investuotojo akcijų valdo valstybė, kuri, laikydama ir Europos Bendrijų teisėje įtvirtintų bendrovių autonomijos ir savarankiškumo priimant sprendimus reikalavimų, gali spręsti, kas yra naudinga ne tik šiai bendrovei, bet ir visuomenei (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo <...>*, p. 190).

⁸⁵¹ Pažymėtina, kad dėl tam tikros įslaptintos medžiagos šioje konstitucinės justicijos byloje negalima išanalizuoti kitos su vartotojų apsauga susijusios informacijos, pateiktos Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės Lietuvos Respublikos Prezidento prašymu 2007 m. lapkričio mėn. atliktame tyrime dėl tuo metu steigiamo nacionalinio investuotojo ir jį sudarančių bendrovių vertinimo bei UAB „Deloitte“ atlikto Atominės elektrinės įstatymo projekto Nr. XP-2144 nuostatų dėl nacionalinio investuotojo steigimo teisinio ir ekonominio įvertinimo ataskaitoje (Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo <...>*, p. 159–174).

⁸⁵² Pirmaisiais metais veikė Energetikos ir elektrifikacijos gamybinis susivienijimas „Lietuvos energetika“, vėliau pertvarkytas į valstybinę įmonę „Lietuvos valstybinė energetikos sistema“, kuri 1995 m. reorganizuota į akcinę bendrovę „Lietuvos energija“.

susiformavusią valstybinę centralizuotą (monopolinę) elektros energetikos sistemą – atskirti joje elektros energijos gamybą, perdavimą ir skirstymą⁸⁵³. Akcinė bendrovė „Lietuvos energija“ turėjo būti reorganizuota skaidymo būdu. 2003 m. AB „Vakarų skirstomieji tinklai“ buvo privatizuota, bet liko sudedamąja elektros energetikos sistemos dalimi. Lietuvos Respublikai tapus ES nare ir prisiėmus tarptautinius įsipareigojimus uždaryti Ignalinos atominę elektrinę, buvo siekiama, kad Lietuvos valstybė išliktų branduolinės energetikos šalimi. Tai buvo laikoma strateginiu Lietuvos valstybės tikslu, užtikrinančiu nacionalinį saugumą. Siekiant šio tikslo buvo priimtas Atominės elektrinės įstatymas. Paminėtina, kad analizuojamu įstatymu buvo siekta, kad naujos regioninės atominės elektrinės projektavimą ir statybą organizuotų mišrus kapitalas, t. y. tiek valstybei, tiek privačiam ūkio subjektui priklausantis nacionalinis investuotojas (AB „LEO LT“), tokiu būdu Vyriausybei pasirenkant į partnerius AB „Vakarų skirstomieji tinklai“ kontrolinį akcijų paketo turėtoją – UAB „NDX energiją“ (kurio nevienareikšmišką pasirinkimą Seimas skundė 2008 m. rugsėjo 22 d. nutarimu Nr. X-1729 Konstituciniam Teismui kaip prieštaraujantį Konstitucijos 46 ir 29 str.)⁸⁵⁴. Iš pateiktos analizės darytina išvada, kad nuo 2008 m. Atominės elektrinės įstatymas leido valstybės ir privataus kapitalo įmonių koncentraciją, o tai galėjo nulemti pakartotinės teisinės monopolijos atsiradimą elektros energetikos srityje ir pažeisti vartotojų interesus.

Išanalizavęs ginčijamą teisinį reguliavimą Konstitucinis Teismas tyrė su šia konstitucinės justicijos byla susijusią konstitucinę doktriną. Darbe

⁸⁵³ Vyriausybė 2001 m. spalio 29 d. priėmė nutarimą Nr. 1264 „Dėl pritarimo specialios paskirties akcinės bendrovės „Lietuvos energija“ reorganizavimo projektui ir įgaliojimų suteikimo“, kuriame *inter alia* nutarė: „Pritarti specialios paskirties akcinės bendrovės „Lietuvos energija“ reorganizavimo projektui“; „Pavesti Ūkio ministerijai, valstybei nuosavybės teise priklausančių akcijų valdytojai, įgalioti savo atstovą balsuoti specialios paskirties akcinės bendrovės „Lietuvos energija“ visuotiniame akcininkų susirinkime už tai, kad būtų priimti nutarimai: <...> patvirtinti akcinių bendrovių „Lietuvos energija“, „Rytų skirstomieji tinklai“, „Vakarų skirstomieji tinklai“, „Lietuvos elektrinė“ ir „Mažeikių elektrinė“ įstatus.“

⁸⁵⁴ Vadovaujantis 2008 m. balandžio 29 d. Sutarties dėl Nacionalinio investuotojo sukūrimo tarp Lietuvos Respublikos ir UAB „NDX energija“ 3.1.2 p. 61,7 proc. AB „LEO LT“ akcijų priklausytų Lietuvos Respublikai, o 38,3 proc. – UAB „NDX energija“. Plačiau: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo <...>, p. 29.*

nagrinėjamos temos kontekste analizuotina konstitucinė jurisprudencija, susijusi su vartotojų apsauga. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad Konstitucijos 46 str. 5 d. įtvirtinta nuostata „valstybė gina vartotojo interesus“ suponuoja tai, kad teisės normomis turi būti nustatytos įvairios vartotojų interesų gynimo priemonės. Konstitucinė valstybės pareiga ginti vartotojų interesus turi būti įgyvendinta pirmiausia įstatymų leidėjui nustatant bendrąsias ir atsižvelgiant į konkrečią reguliuojamos ūkinės veikos specifiką, specialiąsias vartotojų teisės apsaugos ir gynimo priemones, atitinkamai taikytinas bendrai visoms ūkinės veiklos sritims ir specialiai atskiroms ūkinės veiklos sritims, *inter alia* elektros energetikos sričiai. Veiksmingos vartotojų teisių, interesų apsaugos ir jų gynimo užtikrinimas suponuoja *inter alia* tai, kad įstatymų leidėjas turi pareigą nustatyti vartotojų teisių, interesų apsaugos institucinę sistemą, t. y. įstatymu turi būti nustatytos valstybės institucijos, aiškiai apibrėžta jų kompetencija, sudarytos teisinės prielaidos tokioms valstybės institucijoms užtikrinti realią vartotojų teisių, interesų apsaugą ir gynimą atitinkamoje ūkinės veiklos srityje; įstatymų leidėjas turi nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad būtų sudarytos prielaidos kiekvienam vartotojui gauti elektros energiją nediskriminacinėmis sąlygomis, kad visiems vartotojams elektros energija būtų tiekama saugiai ir patikimai. Teismas pažymėjo, kad kainų ribų nustatymas yra vienas iš būdų ginti vartotojų interesus, taikytinas ir elektros energijos vartotojų teisių, interesų apsaugos ir gynimo srityje; įstatymų leidėjas turi pareigą įstatymu nustatyti elektros energijos kainų ribų nustatymo kriterijus; šie kriterijai ir jų nustatymo metodika, tvarka turi būti aiški, skaidri, pagrįsta, kad nebūtų sudaryta prielaidų asmenims piktnaudžiauti nustatant elektros energijos kainas ir taip pažeisti elektros energijos vartotojų teises, interesus⁸⁵⁵.

Taigi Konstitucinis Teismas konstatavo, kad ūkinė veikla energetikos srityje gali būti ribojama siekiant apsaugoti viešą interesą – ginti vartotojų interesus. Šiuos ribojimus teisės aktuose gali nustatyti tiek bendrosios, tiek ir

⁸⁵⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 2 d. nutarimas.

atsižvelgiant į konkrečią reguliuojamos ūkinės veikos specifiką specialiosios vartotojų teisės apsaugos ir gynimo priemonės.

Aptaręs oficialios konstitucinės doktrinos nuostatas Teismas nutarime konstatavo, kad nors pareiškėjas savo prašyme nurodė, jog vienintelis nacionalinio investuotojo veiklos tikslas yra socialiai atsakingai siekti naudos sau ir visiems savo akcininkams, šis nacionalinio investuotojo tikslas nėra vienintelis. Atominės elektrinės įstatymo tikslas ir šiame įstatyme įtvirtintas Lietuvos strateginis tikslas elektros energetikos srityje suponuoja ir atitinkamus nacionalinio investuotojo steigimo tikslus, kurie savo ruožtu lemia nacionalinio investuotojo veiklos tikslus, *inter alia* finansuoti naujos atominės elektrinės projektą (jo dalį) ar užtikrinti tokį finansavimą, taip pat dalyvauti įgyvendinant naujos atominės elektrinės statybos projektą Lietuvoje, statant Lietuvos elektros energetikos sistemos jungtis su Lenkijos ir Švedijos elektros energetikos sistemomis, kompleksiskai integruoti Lietuvos elektros energetikos sistemą į ES valstybių elektros perdavimo sistemas ir elektros energijos vidaus rinkas, efektyviai įgyvendinti pagrindinį Lietuvos elektros energetikos sistemos uždavinį – neribotą laiką nepriklausomai, saugiai, patikimai aprūpinti Lietuvos vartotojus elektros energija⁸⁵⁶. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad vartotojų teisių, interesų apsaugos ir gynimo santykiai iš esmės nėra Atominės elektrinės įstatymo reguliavimo dalykas ir kad šiame įstatyme įtvirtintus pareiškėjo ginčijamą teisinį reguliavimą vartotojų teisių, interesų apsaugos ir gynimo santykių reguliavimas, nustatytas Vartotojų teisių apsaugos įstatyme, Civiliniame kodekse, Elektros energetikos įstatyme, nebuvo pakeistas⁸⁵⁷.

⁸⁵⁶ Paminėtina, kad 2008 m. gegužės 27 d. Juridinių asmenų registre registruotos AB „LEO LT“ įstatų 13 p. nurodyta, kad „Bendrovės veiklos tikslas yra socialiai atsakingai siekti naudos sau ir visiems bendrovės akcininkams (ilgalaikio ir nuolatinio bendrovės akcijų vertės didėjimo, dividendų akcininkams ir bendrovės akcijų likvidumo), taip pat įgyvendinti Lietuvos strateginį tikslą – kompleksiskai integruoti Lietuvos Respublikos elektros energetikos sistemą į Europos Sąjungos valstybių elektros perdavimo sistemas ir elektros energijos vidaus tinkas“. Minėtų įstatų 15 p. paaiškinta, kad „bendrovė turi siekti veiklos tikslo, įgyvendindama pagrindinį Lietuvos Respublikos elektros energetikos sistemos uždavinį – neribotą laiką, nepriklausomai, saugiai, patikimai ir efektyviai aprūpinti Lietuvos elektros energijos vartotojus elektros energija“. Plačiau: *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo <...>, p. 34–35.*

⁸⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 2 d. nutarimas.

Konstatavęs, jog pareiškėjas nepateikė argumentų ar motyvų, pagrindžiančių, kad Atominės elektrinės įstatymo 10 str. 1 d. įtvirtinus nacionalinio investuotojo teisę socialiai atsakingai siekti naudos sau ir visiems savo akcininkams, santykiškai elektros energetikos sektoriuje pakito taip, kad atsirado būtinybė nustatyti papildomą vartotojų teisių apsaugą, ir kad tokia apsauga turi būti nustatyta būtent Atominės elektrinės įstatyme, Konstitucinis Teismas pripažino, jog nurodyta Atominės elektrinės įstatymo nuostata pareiškėjo ginčijamu aspektu neprieštarauja Konstitucijos 46 str. 5 d.

Pažymėtina, kad kitos pareiškėjo skųstos Atominės elektrinės įstatymo nuostatos, kurios nebuvo šiame darbe analizuotos dėl sąsajos trūkumo su darbo tematika, buvo Teismo pripažintos prieštaraujančiomis Konstitucijai, o AB „LEO LT“ projektas Lietuvoje nebuvo įgyvendintas.

Paminėtina, kad po analizuoto nutarimo paskelbimo 2009 m. kovo 3 d. Konstitucinio Teismo teisėjas Egidijus Šileikis pareiškė atskirąją nuomonę „Dėl Seimo ginčytų Atominės elektrinės įstatymo 10 str. ir 11 str. nuostatų (2008 m. vasario 1 d. redakcija) atitikties Konstitucijai“, kurioje teisėjas *inter alia* nurodė, kad Atominės elektrinės įstatymo tekste nustatytas nacionalinio investuotojo tikslas kelia neaiškumų ir abejonių dėl jo atitikimo viešosios ūkinės teisės įstatyminio kūrimo konstituciniams reikalavimams. Todėl „toks neaiškumas <...> iš principo negali būti konstituciškai tiriamas, įstatymo tekstą (rašytinį nacionalinio investuotojo tikslą) plečiamai aiškinant jo tariamo tikslo, t. y. vadinamosios dvasios (pozityvia šio žodžio prasme) pagrindu pagal tą pačią techniką, kuri taikytina Konstitucijos dvasiai atskleisti“⁸⁵⁸. Anot teisėjo, „atseit Atominės elektrinės įstatymo tikslas ir nacionalinio investuotojo teisinio įtvirtinimo ir faktinio steigimo tikslas yra net svarbesnis, nei to įstatymo vienoje normoje (10 str. 1 d.) ir net dviejose normose (ne tik 10 str. 1 d., bet ir 8 str. 4 d. 1 p.) įvardytas nacionalinio investuotojo veiklos pagrindinis (prioritetinis)

⁸⁵⁸ 2009 m. kovo 3 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo Egidijaus Šileikio atskiroji nuomonė dėl Seimo ginčytų Atominės elektrinės įstatymo 10 str. ir 11 str. nuostat (2008 m. vasario 1 d. redakcija) atitikties Konstitucijai [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrkt.lt/data/public/uploads/2015/02/2009-03-02_n_atk_nuomone.pdf>.

tikslas (siekti naudos sau): iš pirmųjų tikslų dvasios išplaukia rašytinio nacionalinio investuotojo tikslo platesnis turinys...⁸⁵⁹. Taigi atskirojoje nuomonėje buvo išreikštos abejonės dėl Atominės elektrinės įstatymo 10 str. 1 d. įtvirtintos nuostatos, kad nacionalinio investuotojo „veiklos tikslas yra socialiai atsakingai siekti naudos sau ir visiems savo akcininkams“, konstitucinės justicijos institucijos plečiamojo aiškinimo, dėl kurio galimai nebuvo užtikrinti vartotojų interesų reikalavimai.

Apibendrinant teigtina, kad analizuota konstitucinės jurisprudencijos byla pagrindžia darbe formuluotus teorinius teiginius, kad, pirma, valstybė, reguliuodama ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei, gali nustatyti diferencijuotą teisinį reguliavimą, kurį lemia ūkinės veiklos specifika, todėl valstybė gali naudoti įvairias teisinio reguliavimo priemones, ir, antra, ūkinė veiklos laisvė gali būti apribota siekiant apginti vartotojų interesus, kas pripažįstama ekonominės veiklos laisvės ribojimą pateisinančia materialiąja sąlyga.

Apibendrinamosios pastabos

Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad į 1992 m. Lietuvos Respublikos valstybės ekonominę politiką formuojantį Konstitucijos skirsnį įtrauktos asmens ūkinės veiklos laisvės samprata yra labai plati ir konkrečiai jos apibrėžti neįmanoma. Konstitucinis Teismas, kuriam pritartę Vokietijos ir Lenkijos konstitucinės priežiūros institucijos, pripažįsta, kad ūkinės veiklos laisvės turinys yra labai platus – nuo ūkinės veiklos pradžios iki jos likvidavimo. Tai patvirtino ir darbe nagrinėtos konstitucinės jurisprudencijos bylos (pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d., 2009 m. kovo 2 d. nutarimai). Konstitucinėje doktrinoje asmens ūkinė veiklos laisvė įvardijama (priešingai negu Vokietijoje, tačiau identiškai kaip Lenkijoje) ne tik kaip subjektinė laisvė, bet ir kaip valstybės ūkio reguliavimo principas.

⁸⁵⁹*Ibidem.*

Vadovaujantis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrina asmens ūkinės veiklos laisvės subjektai gali būti tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys, nediferencijuojant pagal viešosios arba privačiosios nuosavybės formą. Tačiau čia susiduriama su dviejų tipų konstitucinėmis tradicijomis: Lietuva pripažįsta juridinius viešuosius asmenis ūkinės veiklos laisvės subjektais, o Lenkijoje ir Vokietijoje juridiniai asmenys diferencijuojami pagal jų nuosavybės formą, todėl viešieji juridiniai asmenys negali pasinaudoti asmens ūkinės veiklos laisvės garantu, kas grindžiama valstybės socialine orientacija. Atlikta pasirinktų Lietuvos Respublikos konstitucinės jurisprudencijos bylų analizė leidžia teigti, kad pripažįstant juridinius viešuosius asmenis ūkinės veiklos laisvės subjektais kartais tam tikra ekonominė veikla gali tapti Lietuvoje visai neprieinama privataus kapitalo savininkams (pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2015 m. balandžio 3 d. nutarimas). Atsižvelgiant į analizuotų užsienio valstybių praktiką bei į pateiktas Lietuvos praktines problemas, siūlytina ūkinės veiklos santykiams Lietuvoje taikyti subsidiarumo principą, kuriuo vadovaudamiesi viešieji juridiniai asmenys, kuriems nuosavybės teise priklauso viešas turtas, galės tapti ūkinės veiklos laisvės subjektu tik tada, kai privatūs ūkio subjektai nevykdo (nenori ar negali vykdyti) ūkinės veiklos tam tikroje srityje ir tokiu būdu nėra patenkinami viešieji tautos poreikiai. Tokia pozicija grindžiama privačios iniciatyvos skatinimu ir valstybės socialine orientacija, t. y. viešųjų juridinių asmenų paskirtis nėra ūkinės veiklos įgyvendinimas ir konkuravimas su privačiu verslu, o labiau ūkio reguliavimas siekiant socialinio teisingumo ir teisingo ekonominės veiklos metu sukurtų materialinių gėrybių paskirstymo.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 46 str. 3 d. eksplicitiškai nustato, kad asmens ūkinės veiklos laisvė nėra absoliuti. Šios laisvės įgyvendinimas persipina su įvairiais ekonominio ir neekonominio pobūdžio visuomeniniais interesais, kitų asmenų teisių ir laisvių įgyvendinimu, todėl Lietuvos „aukščiausioji teisė“ atmeta *laissez faire* proteguotą absoliučią asmens ūkinės veiklos laisvę ir leidžia valstybei šią laisvę riboti siekiant užtikrinti pusiausvyrą tarp ekonominių santykių ir visuomenės interesų. Analizuojant Lietuvos

praktinę patirtį ir lyginant ją su užsienio valstybių praktika, teigtina, kad įtvirtinant šios laisvės ribojimo galimybes konstitucinė doktrina reikalauja atsižvelgti į bendrąsias žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygas (*lex generalis*) ir specialiąsias sąlygas (*lex specialis*). Atlikta Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje minimų bendrųjų ir specialiųjų ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygų analizė leidžia teigti, kad kai kurios sąlygos sutampa (pvz., tiek *lex generalis*, tiek *lex specialis* reikalauja formalaus ribojimo nustatymo), tačiau kitos sąlygos skiriasi. Atsižvelgiant į tai, teigtina, kad siekiant pateisinti asmens ūkinės veiklos laisvės apribojimą būtinos yra šios specialios sąlygos: 1) formalioji – ribojimas turi būti nustatytas juridiskai; 2) materialioji – ribojimas turi atitikti viešąjį interesą; bei šios bendrosios sąlygos: 1) ribojimas yra „būtinai demokratinėje visuomenėje“; 2) ribojimu „nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė“; 3) yra laikomasi konstitucinio proporcingumo principo. Taigi esant visoms šioms penkioms ribojimo sąlygoms, asmens ūkinės veiklos laisvės suvaržymas gali būti pateisinamas.

Atlikta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos, nagrinėjusios konstitucines problemas, susijusias su ūkinės veiklos laisvės ribojimo galimybėmis, analizė parodė, kad konstitucinio teisingumo vykdytojas, pripažindamas subjektinę ūkinės veiklos laisvę ir jos neabsoliutumą, nagrinėdamas, ar tam tikrais atvejais asmens ūkinės veiklos laisvė yra konstituciškai pagrįstai suvaržyta, dažniausiai tikrina tik specialiąsias asmens ekonominės veiklos laisvės ribojimo sąlygas (formaliąją ir materialiąją ribojimo sąlygą), o bendrosios žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygos analizuojamos retai ir labai nuosaikiai. Pažymėtina, kad tik vienoje iš nagrinėtų konstitucinės justicijos bylų buvo detaliau analizuotos bendrosios ribojimo sąlygos (pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas), bet, autorės manymu, jos buvo labiau siejamos su nuosavybės teisės apribojimu, o ne su asmens ekonomine veiklos laisve. Tokia situacija vertintina kritiškai, nes asmens ekonominės veiklos laisvės ribojimas turi būti vertintinas visapusiškai, nagrinėjant tiek *lex generalis*, tiek *lex specialis*, tik tokiu būdu bus užtikrinta šios laisvės tinkama gynyba ir formuluojama žmogaus teisių ir laisvių ribojimo

doktrina, kuri grindžiama visuotinai pripažintais konstituciniais imperatyvais žmogus teisių ir laisvių apsaugos srityje. Be to, atlikta Lietuvos konstitucinės jurisprudencijos analizė atskleidė, kad Konstitucijos aiškintojas kartais vengia detalesnės, gilesnės ekonominių santykių analizės, reikalingos atitinkamoje byloje, todėl nutarimus linkęs priimti remdamasis tik formaliais, o ne materialiais reguliavimo aiškinimo metodais, t. y. neatsižvelgdamas į teisinio reguliavimo turinį.

4. EŽTK IR EUROPOS SAJUNGOS TEISĖJE GARANTUOTOS ASMENS ŪKINĖS VEIKLOS LAISVĖS DOKTRININĖ SAMPRATA

4.1. EŽTT jurisprudencija

1950 m. lapkričio 4 d. pasirašyta Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, priimta regioniniu Europos lygiu – pirmoji tarptautinė sutartis, kurioje buvo kodifikuotos žmogaus teisės. Konvencijoje numatytos sistemos – Komisijos (ji šiuo metu nefunkcionuoja) ir Teismo – sukūrimas įkūnijo teisėtumo žmogaus teisių atžvilgiu garantą ir sudarė sąlygas realiai žmogaus teisių apsaugai⁸⁶⁰. Pirmosios tarptautinės sutarties, kodifikavusios žmogaus teises – Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁸⁶¹, pagrindinis sergėtojas EŽTT buvo specialiai sukurtas kontroliuoti iš EŽTK atsirandantiems teisiniams įsipareigojimams žmogaus teisių apsaugos srityje kontroliuoti. Dėl šio teismo per šešis Konvencijos galiojimo dešimtmečius susiformavo plati žmogaus teisių apsaugos jurisprudencija, daranti didelę įtaką ne tik Europos teisės, bet ir pasaulio žmogaus teisių apsaugos garanto formavimui bei įtvirtinimui. Pasak ilgamečio EŽTT pirmininko L. Wildhaberio, EŽTT galima vadinti *quasi* konstituciniu teismu *sui generis*, kuris sprendžia konstitucines problemas, susijusias su Europos pagrindinėmis teisėmis. Šis teismas reikalingas, kad „sugriebtų“ tuos žmogaus teisių pažeidimus, kurie išsprūsta iš nacionalinių konstitucinę teisminę kontrolę vykdančių institucijų⁸⁶². Konvencija ir ją aiškinanti EŽTT doktrina tapo visos Europos žmogaus teises ginančiu instrumentu, ir daugelis valstybių teisinėmis priemonėmis įtvirtino tokią pagarbos žmogaus teisėms lygį, koks vargu ar galėjo būti įsivaizduojamas

⁸⁶⁰ JOČIENĖ, D.; ČILINSKAS, K. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Vilnius: Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005, p. 13.

⁸⁶¹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987.

⁸⁶²BIRMONTIENĖ, T. Europos Žmogaus Teisių Konvencija ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinė doktrina, Iš: *Regnum est: 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Atsak. red. Mesonis, G., Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 382.

1950 m., kai Konvencija dar tik buvo rengiama. Šis teisės aktas bei EŽTT jurisprudencija atliko itin didelį vaidmenį atkuriant demokratijos institutus Vidurio ir Rytų Europoje. Anot A. J. Frowein, konvencijos vaidmuo pertvarkant šių valstybių konstitucines teisės sistemas neturi precedento⁸⁶³.

4.1.1. Asmens ūkinės veiklos laisvė EŽTT jurisprudencijoje

4.1.1.1. Asmens ūkinės veiklos laisvės samprata

Analizuojant šią vieną žymiausių ir aktualiausių žmogaus teisių garantijas įtvirtinančių tarptautinių sutarčių, tenka pripažinti, kad nei pagrindiniame Konvencijos tekste, nei vėliau jį papildžiusiuose protokoluose nėra eksplicitiškai įvardytos ūkinės veiklos laisvės. Apskritai Konvencija be nuosavybės teisės jokių ekonominių laisvių *expressis verbis* neįtvirtina. Tačiau ekonominės veiklos laisvė yra glaudžiai susijusi su klasikine asmens privačios nuosavybės teise, įtvirtinta Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmajame protokole⁸⁶⁴, kuris šiuo metu yra vienas svarbiausių teisiškai įpareigojančių tarptautinio pobūdžio dokumentų⁸⁶⁵. Dėl EŽTT

⁸⁶³FROWEIN, J. A. The transformation of constitutional law through the European Convention on Human Rights. *Dialogue between judges*. Strasbourg, 2007, p. 87.

⁸⁶⁴ Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. nustatyta:

„Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe. Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tik įstatymo nustatytais sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais.

Tačiau ankstesnės nuostatos jokiū būdu neriboja valstybės teisės taikyti tokius įstatymus, kokie, jos manymu, jai reikalingi, kad ji galėtų kontroliuoti nuosavybės naudojimą atsižvelgdama į bendrąjį interesą arba kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ar baudų mokėjimą“.

⁸⁶⁵ EŽTK Pirmasis protokolas įsigaliojo 1952 m. Nuo to laiko taikomi standartai nuolat keliama. Savaiame suprantama, kad EŽTT šiuos standartus teko aiškinti atsižvelgiant į laikotarpio dvasią. Dažnai kyla klausimas, kodėl toks svarbus nuosavybės teisinių santykių reguliavimas yra įtvirtintas papildomame protokole, o ne pačioje Konvencijoje, juk beveik visų EŽTK ratifikavusių valstybių konstitucijose minima nuosavybės teisių apsauga. Nuosavybės apsaugos normos neįtraukimas į pagrindinį Konvencijos buvo nulemtas kelių pagrindinių priežasčių: 1) nuosavybės teisės apsaugos garantijos įtvirtinimas turėjo lemti įvedimą bendrų apsaugos standartų, kurių ekonomiškai silpnesnės valstybės bijojo abejodamos, ar galės juos garantuoti tokiu pačiu lygiu kaip ekonomiškai stipresnės valstybės; 2) buvo bijoma, kad nuosavybės garantijų suteikimas gali pažeisti valstybės socialinį planavimą, sutrukdyti planuojamas reformas, kurios dažnai lemia privačios nuosavybės teisės suvaržymus (tokius argumentus dažniausiai kėlė Jungtinės Karalystės ir Švedijos Karalystės atstovai). Plačiau: ŠVILPAITĖ, E. Valstybės teisė riboti nuosavybės teisę pagal Europos Žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą. *Jurisprudencija*, 2003, t. 44 (36), p. 23.

jurisprudencijos tam tikros asmens ūkinės veiklos rūšys teisių gynimo aspektu yra suprantamos kaip susijusios su nuosavybės teisėmis. Tokios asmens teisės Konvencijos 6 str. prasme yra traktuojamos kaip „civilinio pobūdžio“ teisės, o jų įgyvendinimo ribojimui yra taikomos Konvencijoje numatytos garantijos⁸⁶⁶.

Anot H. Schwier, Konvencijoje nereglamentavus jokių ekonominių laisvių, nuosavybės teisės apsaugos garantas EŽTT jurisprudencijoje buvo maksimaliai išplėstas. Tokiu būdu plati Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. doktrina lėmė tai, kad tam tikri EŽTT sprendimai ginant nuosavybės teisę tinka ir ūkinės veiklos laisvės apsaugai⁸⁶⁷. Siekiant pritarti šiai minčiai reikia išanalizuoti, ar asmens ūkinės veiklos laisvė gali būti teisės objektas, ginamas vadovaujantis EŽTK Pirmojo protokolo 1 str. Į šį klausimą atsakyti nebus lengva, nes Pirmojo protokolo 1 str. tekstas aiškiai nenurodo, kas yra šio straipsnio saugomos teisės objektas. Tokia situacija susiklosto dėl nevienodų sąvokų vartojimo Konvencijos tekste.

1950 m. EŽTK Pirmojo protokolo tekstai yra autentiški dviem kalbomis – anglų ir prancūzų, tačiau apibūdinant nuosavybės teisę juose vartojami skirtingi terminai. Angliškaime tekste Pirmojo protokolo 1 str. 1 pastraipoje vartojamas terminas *possessions* (liet. netrukdomas valdymas), o antroje pastraipoje jau vartojamas terminas *property* (liet. nuosavybė). Prancūziškame teksto variante pirmosios pastraipos pirmame sakinyje vartojamas terminas *biens* (liet. turtas), o antrajame sakinyje – *propriété* (liet. nuosavybė). Taigi galima konstatuoti akivaizdžius terminologijos skirtumus. Kyla klausimas, kaip Europos Teismas aiškina šiuos terminus ir juos taiko savo jurisprudencijoje. EŽTT savo praktikoje nurodė, kad toks terminų neatitikimas turi būti interpretuojamas termino *biens* naudai, o pats Pirmojo protokolo 1 str. aiškintinas kaip ginantis nuosavybės (angl. *property*) teisę. 1979 m. *Marckx v. Belgium* byloje Teismas nurodė, jog „pripažindamas, kad kiekvienas turi teisę netrukdomai naudotis savo valdomu turtu (angl. *possessions*), Pirmojo protokolo

⁸⁶⁶ BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos <...>, p. 38.

⁸⁶⁷ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, p. 42.

1 str. iš esmės garantuoja nuosavybės teisę. Tokių aiškių išpūdį sukuria žodžiai „valdomas turtas“ ir „turto naudojimas“ (pranc. *biens, propriété, usage des biens*)^{868, 869}.

Išsiaiškinus, kad EŽTK gina nuosavybės teisę, iškyla kita problema: nei Konvencijos tekstas, nei Teismo jurisprudencija nepateikia „nei nuosavybės kaip teisės, nei nuosavybės kaip teisės objekto detalesnio apibrėžimo ir nekonceptualizuoja nuosavybės sampratos“⁸⁷⁰. Šiuo atveju labai svarbi EŽTT doktrina, kuri nuosavybę apibūdina per jai priskirtinas ypatybes vietoj konkretaus nuosavybės sąvokos apibrėžimo. Atsižvelgiant į šias ypatybes sprendžiamas klausimas, ar atitinkamai ekonominė veikla gali būti ginama Konvencijos.

Vienas iš tokių kertinių kriterijų nustatant ginamą teisę pagal Pirmojo protokolo 1 str. – egzistuojanti individualaus intereso (gintino turto)⁸⁷¹ ekonominė vertė, t. y. turto sąvoka susiaurinta iki objektų, įskaitant teises ir interesus, kurie turi ekonominę vertę⁸⁷².

Kitas ginamo objekto požymis yra realumas, t. y. pagal Pirmojo protokolo 1 str. yra ginama teisė ar interesas, kuris realiai egzistuoja. Pareiškėjas privalo įrodyti, kad jis yra teisėtas egzistuojančios ekonominės veiklos savininkas ir gali realiai ją vykdyti⁸⁷³. Tokiu būdu teismas Konvencijos ginamas turtines teises siekia atriboti nuo vilčių ir lūkesčių, kurie yra teoriniai ir iliuziniai

⁸⁶⁸ Europos žmogaus Teisių Teismo 1979 m. liepos 13 d. sprendimas byloje *Marckx prieš Belgiją* (pareiškimo Nr. 6833/74).

⁸⁶⁹ Lingvistiškai aiškindamas šį terminą, EŽTT taip pat nagrinėjo Konvencijos rengėjų tikrąją valią kuriant Pirmojo protokolo 1 str. ir padarė išvadą, kad apibrėždami Pirmojo protokolo 1 str. reguliavimo dalyką rengėjai taip pat turėjo omenyje nuosavybės teisę.

⁸⁷⁰ Plačiau apie tai: ŠVILPAITĖ, E. *Nuosavybės teisės apibrėžimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005, p. 53.

⁸⁷¹ HARRIS, D. J., et al. *Law of the European Convention on Human Rights*. 2nd edition. Oxford University press 2009, p. 667.

⁸⁷² Tačiau nuosavybės kaip ekonominę vertę turinčio objekto gynimas teisės moksle yra kritikuojamas, kadangi „jis lemia kitokios nuosavybės teikiamos naudos gynimo atmetimą ir susiaurina ginamos nuosavybės teisės objektų ratą“. Plačiau apie tai ŠVILPAITĖ, E. *Valstybės teisė riboti nuosavybės teisę* <...>, p. 56.

⁸⁷³ FROWEIN, J., PEUKERT, W. *Europäische Menschenrechtskonvention. EMRK-Kommentar*. N. P. Verlag, 1996, p. 767.

(angl. *theoretical or illusory*)⁸⁷⁴, nėra konkretizuoti ir jų įgyvendinimas nėra realiai tikėtinas^{875, 876}. Kitas svarbus kriterijus šalia teisėto lūkesčio, įrodantis egzistuojančią pareiškėjo nuosavybės teisę, yra besąlyginės nuosavybės teisės kriterijus, kuris EŽTT jurisprudencijoje išreikštas taip: „nuosavybe negali būti laikoma ir sąlyginė reikalavimo teisė, kuri pasibaigė sąlygai neįvykus⁸⁷⁷“.

EŽTT daugiametė praktika rodo, kad į autonomišką EŽTK nuosavybės sąvoką patenka ne tik materialiosios vertybės (turtas), bet ir teisės bei asmeniniai interesai, turintys tam tikrą ekonominę vertę bei realiai egzistuojantys, pvz., licencijos⁸⁷⁸ (pažymėtina, kad vadovaujantis teismo jurisprudencija teigtina, kad Pirmojo protokolo 1 str. gina ne pačią licenciją kaip savarankišką nuosavybės objektą, bet ekonominę interesą, kuris atsiranda gavus licenciją⁸⁷⁹), akcijos⁸⁸⁰, obligacijos⁸⁸¹, arbitražo sprendimai, patvirtinantys reikalavimo teisę⁸⁸², reikalavimai atkurti nuosavybės teises į nacionalizuotą turtą, komercinis

⁸⁷⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. gegužės 21 d. sprendimas byloje *Jokela prieš Suomiją* (pareiškimo Nr. 28856/95).

⁸⁷⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1984 m. spalio 3 d. sprendimas byloje *Batelaan and Huiges v. Netherlands*, (pareiškimo Nr. 10438/83).

⁸⁷⁶ Dėl minimų kriterijų daugiausia ginčų kyla nagrinėjant su nuosavybės teisės atkūrimu susijusias bylas (*Jasiūniene v. Lithuania*) bei teisės į negautą pelną gynimu (*Stretch v. the United Kingdom*) (pvz., atsisakymas saugoti turto vertės sumažėjimą dėl infliacijos, verslo rizikos, kitų rinkos faktorių poveikio (Plačiau apie tai: ŠVILPAITĖ, E. *Nuosavybės teisės apribojimai* <...>, p. 58; HARRIS, D. J., et al. *Law of the European Convention* <...>, p. 669).

⁸⁷⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. rugsėjo 28 d. sprendimas byloje *Kopecký v. Slovakia* (pareiškimo Nr. 44912/98).

Europos Žmogaus Teisių Teismo 1994 m. gruodžio 9 d. sprendimas byloje *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece* (pareiškimo Nr. 13427/87).

⁸⁷⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. kovo 31 d. sprendimas byloje *Faccio v. Italy* (pareiškimo Nr. 33/04), Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden* (pareiškimo Nr. 10873/84).

⁸⁷⁹ Tačiau tokia pozicija teisės moksle kritikuotina, nes licencijas galima sutapatinti su vertybiniu popieriumi, kuris kaip dokumentas teises materializuoja tik tam, kad dokumentas patvirtintų asmens turimas teises į kapitalą arba galimybes vykdyti tam tikrą veiklą. O Teismas gina patį vertybinį popierių, o ne jo suteikiamas teises, priešingai negu licencijos atveju, kur ginamas ekonominis interesas.

⁸⁸⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1982 m. spalio 12 d. sprendimas byloje *Bramelid and Malmstrom v. Sweden* (pareiškimo Nr. 8588/79 8589/79).

⁸⁸¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1998 m. rugsėjo 9 d. sprendimas byloje *Jasinskij v. Lithuania* (pareiškimo Nr. 38985/97).

⁸⁸² Europos Žmogaus Teisių Teismo 1994 m. gruodžio 9 d. sprendimas byloje *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece* (pareiškimo Nr. 13427/87).

interesas⁸⁸³, pensijos ir kitos socialinės išmokos⁸⁸⁴, kompensacija už karo padarytą žalą⁸⁸⁵, asmens teisės į darbo užmokesčio garantijas^{886, 887}.

Atsižvelgiant į pateiktus EŽTT jurisprudencijoje suformuluotus nuosavybę apibūdinančius požymius, galima daryti išvadą, kad teismas pateikia autonomišką nuosavybės sampratą, kuri gali apimti gan platų objektų ratą. Tai yra teigiamai vertintina ne tik dėl to, kad vystantis ekonominiams-visuomeniniams santykiams nuosavybės teisių objektas gali nuolat kisti, bet ir dėl eksplicitiškai Konvencijoje neįtvirtintų teisių, tokių kaip ūkinė veiklos laisvė, kurių ginamą objektą gali „apimti“ Pirmojo protokolo 1 str. apsauga.

EŽTT suformuota ilgametė jurisprudencija pateikia nemažai įrodymų, kad ekonominės veiklos laisvė gali būti vertinama kaip išvestinė (tiesiogiai neįvardyta) Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. įtvirtinta žmogaus laisvė. Tai patvirtina daugybė bylų, iš kurių matyti, kad ekonominė laisvė gali būti *possessions* Pirmojo protokolo 1 str. prasme. Pvz., byloje *Tre Traktörer Aktiebolag prieš Švediją* byloje⁸⁸⁸, kurioje pareiškėja – ribotos turtinės atsakomybės įmonė „Tre Traktörer Aktiebolag“ kreipėsi į EŽTT nurodydama, kad licencijos prekiauti alumi, vynu ir kitais alkoholiniais gėrimais atėmimas pažeidė jos nuosavybės teises, įtvirtintas Konvencijos 1 protokolo 1 str. Švedijos Vyriausybė kategoriškai su tuo nesutiko ir teigė, kad licencija prekiauti alkoholiniais gėrimais negali būti laikoma „nuosavybe“ Konvencijos 1 protokolo 1 str. kontekste. EŽTT nagrinėdamas šią bylą nurodė, kad pati licencija nėra ginamas objektas, tačiau ekonominis interesas, t. y. galimybė gauti

⁸⁸³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden* (pareiškimo Nr. 10873/84).

⁸⁸⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. vasario 18 d. sprendimas byloje *Andrejeva v. Latvia* (pareiškimo Nr. 55707/00).

⁸⁸⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1977 spalio 14 d. sprendimas byloje *X. A.G., Y. A.G., Z. A.G., GmbH v. the Federal Republic of Germany*, (pareiškimo Nr. 7694/76).

⁸⁸⁶ FROWEIN, J., PEUKERT, W. *Europäische Menschenrechtskonvention* <...>, p. 771.

⁸⁸⁷ Pirmojo protokolo 1 str. ginamas teises galima klasifikuoti į: 1) daiktines teises (nuosavybės teisė į nekilnojamus ir kilnojamus objektus, tokius kaip žemė, pastatai, butai, lėktuvai ir netgi betono maišyklės) ir 2) prievolines teises. Anot J. Frowein, ginamas teises galima suskirstyti į: 1) teises, kylančias iš privačių santykių; 2) teises, kylančias iš viešosios teisės santykių. FROWEIN, J., PEUKERT, W. *Europäische Menschenrechtskonvention* <...>, p. 767.

⁸⁸⁸ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden* (pareiškimo Nr. 10873/84).

pajamų iš licencijuojamos ūkinės veiklos, yra Konvencijos 1 protokolo 1 str. saugomas objektas.

Byloje *Iatridis prieš Graikiją*⁸⁸⁹ pareiškėjas, kuris nuomodamas žemės sklypą beveik 11 m. vykdė ūkinę veiklą teikdamas *open air* kino teatro paslaugas, teigė, kad vadovaujantis Pirmojo protokolo 1 str. buvo pažeista jo teisė netrukdomai naudotis nuosavybe, kai valstybė nepagrįstai jį iškeldino iš nuomojamo sklypo ir jis negalėjo toliau tęsti savo ekonominės veiklos. Tačiau Graikijos Vyriausybė nurodė, kad įsakymas dėl iškeldinimo iš pareiškėjo atėmė teisę naudoti ir valdyti žemę, tačiau neužkirto kelio užsiimti verslu, ir pareiškėjas turėjo galimybę susirasti kitą vietą savo veiklai. EŽTT šioje byloje parėmė pareiškėjo pusę ir nurodė, kad Konvencijos 1 protokolo 1 str. įtvirtinta sąvoka „nuosavybė“ turi savarankišką prasmę, kuri neapsiriboja fizinių daiktų nuosavybe, tačiau tai gali būti savininko tam tikros teisės bei interesai. EŽTT pažymėjo, kad Pirmojo protokolo 1 str. kontekste ginama per vienuolika ūkinės veiklos metų pareiškėjo suformuotas atitinkamos vietovės klientų ratas, o neleidus įgyvendinti toliau ekonominės veiklos buvo pažeista teisė netrukdomai naudotis savo nuosavybe, dėl to ūkio subjektas negalėjo sudaryti naujų sutarčių. Vadovautis šiais išaiškinimais teigtina, kad EŽTK gina ne tik sprendime paminėtą ūkio subjekto suburtą klientų ratą kaip ekonominę vertę turintį objektą, tačiau ir sutarčių laisvę, kuri yra ekonominės veiklos laisvės sudėtinė dalis. Tokiai nuomonei pritaria ir H. Schwier nurodydamas, kad *Iatridis prieš Graikiją* sprendimas labiausiai priartina ūkinę veiklos laisvę prie konvencijos garantijų⁸⁹⁰.

Panašus sprendimas buvo priimtas ir *van Marle prieš Olandiją* byloje⁸⁹¹, kurioje pareiškėjas teigė, kad buvo pažeistos jo nuosavybės teisės pagal Pirmojo protokolo 1 str., kadangi įvedus papildomus apskaitininko / buhalterio egzaminus jis prarado teisę toliau teikti paslaugas tam tikrose apskaitos srityse,

⁸⁸⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Iatridis prieš Graikiją* (pareiškimo Nr. 31107/96).

⁸⁹⁰ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, p. 129.

⁸⁹¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. birželio 26 d. sprendimas byloje *van Marle prieš Olandiją* (pareiškimo Nr. 8543/79; 8674/79; 8675/79; 8685/79).

ir dėl to sumažėjo jo įmonės vertė. Šioje byloje EŽTT taip pat pripažino, kad šiuo atveju buvo pažeista ūkio subjekto gera reputacija (angl. *good will*), kuri yra Konvencijos 1 protokolo 1 str. saugomas objektas.

Apibendrinant teigtina, kad ūkinė veiklos laisvė nėra eksplicitiškai įtvirtinta EŽTK. Šios laisvės glaudus ryšys su Konvencijoje įtvirtinta privačios nuosavybės teise lėmė tai, kad tam tikri asmens ekonominės laisvės aspektai yra aiškinami EŽTT jurisprudencijoje. Teismas pagal Pirmojo protokolo 1 str. gina platų ekonominio pobūdžio turtinių teisių ir interesų ratą. Teismo doktrinoje išskiriami konvencinės nuosavybės identifikavimo kriterijai (ekonominė vertė, realumas) leidžia išplėsti nuosavybės teisės gynimo ribas, suteikiant nuosavybės garantijos apsaugą bet kokiam naujam objektui, įskaitant ūkinę veiklą. Akivaizdu, kad nėra nustatyta tikslaus mechanizmo su tiksliais kriterijais, kuris galėtų padėti atriboti objektus, patenkančius į Pirmojo protokolo 1 str. taikymo sritį, bei tuos, kurie nėra laikomi „nuosavybe“ vadovaujantis Pirmojo protokolo 1 str. Tad kiekvienu individualiu atveju sunku visu šimtu procentų prognozuoti vieno ar kito objekto pripažinimą saugomu objektu Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. prasme. Tačiau galima konstatuoti, kad nors Konvencija tiesiogiai ir neįtvirtina ūkio subjekto teisės laisvai įgyvendinti ekonominę veiklą, tačiau ūkinė veikla yra saugojama Konvencijos 1 protokolo 1 str. kontekste kaip realus ekonominis vienetas, turintis ekonominę vertę ir saugomų laisvių kompleksą. Taip pat teigtina, kad Konvencijos teisė, taip pat kaip ir Lietuvos konstitucinė teisė, asmens ūkinės veiklos laisvės sampratą aiškina labai plačiai ir nenustato šios laisvės sąvokos ribų.

4.1.1.2. Asmens ūkinės veiklos laisvės subjektas

EŽTK 1 Protokolo 1 str. eksplicitiškai nustatyta, kad „kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe. Iš nieko

negali būti atimta jo nuosavybė...“⁸⁹². Taigi Konvencija įvardija dvi ginamos teisės subjektų rūšis: fizinius ir juridinius asmenis. Fiziniai asmenys gali būti visi žmonės, nepriklausomai nuo jų pilietybės. Juridinių asmenų teisę ginti savo laisvės įvardija tiek Konvencijos 1 Protokolo 1 str., tiek Konvencijos 34 str., kuriame nurodyta, kad „kiekvienas fizinis asmuo, nevyriausybinės organizacijos ar grupės asmenų, teigiantys, kad jie yra vienos iš Aukštųjų Susitariančių Šalių padaryto Konvencijoje ir jos protokoluose įtvirtintų teisių pažeidimo auka, gali pateikti Teismui individualią peticiją“⁸⁹³. Šioje teisės normoje yra įvardyta „grupė asmenų“, ši sąvoka EŽTT buvo plečiamai aiškinama, todėl apėmė įvairių rūšių juridinius asmenis. Užsienio valstybių teisės doktrina nurodo, kad Konvencija gina platų juridinių asmenų ratą, nepriklausomai nuo jų statuso, įsisteigimo bei veiklos vietos, tačiau ne už EŽTK veikimo ribų⁸⁹⁴.

Kyla klausimas, ar vadovaujantis minėtais Konvencijos straipsniais ekonominės veiklos laisvės subjektu gali būti pripažintas viešasis juridinis asmuo. H. Schwier pastebi, kad Konvencijos 34 str. yra eksplicitiškai įvardytos „nevyriausybinės organizacijos“, kaip subjektai, galintys ginti savo konvencines teises pateikdami EŽTT peticiją. Atsižvelgdamas į tai, mokslininkas mano, kad Konvencijos kūrėjai galimai norėjo atriboti viešuosius subjektus nuo kitų Konvencijos ginamų subjektų⁸⁹⁵. Oponuojant išreikštai nuomonei paminėtina, kad Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 str. eksplicitiškai įvardyti šio straipsnio ginami subjektai, t. y. fiziniai ir juridiniai asmenys, tačiau nėra *expressis verbis* nurodyta, kad jais negali būti viešieji juridiniai asmenys. Atsakant į ankščiau užduotą klausimą, labai aktuali yra EŽTT byla *Agosi prieš Didžiąją Britaniją*, kurioje pareiškėjas – Vokietijos Federacijos akcinė bendrovė AGOSI (vok. *Allgemeine Gold- und Silberscheideanstalt*) – teigė, kad buvo pažeistos jos

⁸⁹² Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987.

⁸⁹³ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987.

⁸⁹⁴ GRABENWARTER, Ch. *Europäische Menschenrechtskonvention*. 2 Auflage. München, 2005, § 17, Rndr. 5; BOGDANDY, A. *Europäisches Verfassungsrecht. Theoretische und dogmatische Grundzüge*. Berlin, Heidelberg, 2003, S. 612.

⁸⁹⁵ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“ <...>*, S. 205.

nuosavybės teisės, kadangi Didžiosios Britanijos muitinė konfiskavo pareiškėjui priklausiusį turtą, kurį jam nežinant neteisėtai bandė įvežti kiti asmenys⁸⁹⁶. Pastebėtina, kad šioje byloje EŽTT, nagrinėdamas pažeistas pareiškėjo teises vadovaudamasis Konvencijos 1 Protokolo 1 str., nesuabejojo, ar Vokietijos Federacijai priklausančios akcinės bendrovės ekonominiai interesai gali būti ginami vadovaujantis minėtu straipsniu. P. Tettinger mini dar vieną EŽTT bylą *AG Autponik prieš Šveicariją*⁸⁹⁷, kurioje EŽTT nurodė, kad Konvencija gina platų juridinių asmenų ratą (atsižvelgdamas į bylos esmę teismas turėjo omenyje Sovietų Sąjungą)⁸⁹⁸. Atsižvelgiant į tai, teigtina, kad EŽTT, aiškindamas Konvencijos nuostatas, nediferencijuoja subjektų pagal nuosavybės formą, t. y. šios laisvės subjektai gali būti tiek viešieji, tiek privatūs asmenys. Tokiai išvadai pritaria ir užsienio teisės mokslininkai (pvz., H. Schwier, Ch. Grabenwarter), nurodydami, kad Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 str. galiojimo ribos yra labai plačios ir apima tiek fizinius, tiek juridinius asmenis, neišskirdamas ir šių viešųjų asmenų⁸⁹⁹.

Apibendrinant nagrinėtą EŽTT jurisprudenciją bei analizuotą teisės doktriną, teigtina, kad vadovaujantis Konvencijos nuostatomis ūkinės veiklos laisvės subjektai gali būti tiek fiziniai, tiek juridiniai asmenys. Konvencija neskirsto subjektų pagal nuosavybės formą, todėl šios laisvės subjektai gali būti tiek viešieji, tiek privatūs asmenys. Tokia ūkinės veiklos laisvės subjekto sąvoka iš esmės atitinka Lietuvos Respublikos konstitucinėje doktrinoje minimą analizuojamos laisvės subjektą.

⁸⁹⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. spalio 24 d. sprendimas byloje *AGOSI v. United Kingdom* (pareiškimo Nr. 9118/80).

⁸⁹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1990 m. gegužės 22 d. sprendimas byloje *AG Autponik prieš Šveicariją* (pareiškimo Nr. 12726/87).

⁸⁹⁸TETTINGER, P. J. Zur Grundberechtigung von Energieversorgungsunternehmen im Europäischen Gemeinschaftsrecht. In: BAUR, J.; MÜLLER-GRAFF, P. CH.; ZULEEG, M. *Europarecht Energierecht Wirtschaftsrecht. Festschrift für Bodo Börner zum 70. Geburtstag*, München, 1992, S. 625–640.

⁸⁹⁹ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, S. 207; GRABENWARTER, CH. *Europäische Menschenrechtskonvention* <...>, § 17, Rndr. 10.

4.1.1.3. Asmens ūkinės veiklos laisvės neabsoliutumas

Konstatavus, kad ūkinė veiklos laisvė patenka į Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. apsaugos zoną ir yra jos saugojamas objektas, teigtina, kad Konvencija siekia užtikrinti praktišką bei efektyvią ekonominės veiklos laisvės apsaugos sistemą, kuri apsaugotų ūkio subjektus nuo privačių asmenų ir valstybės institucijų intervencijos. Paminėtina, kad EŽTT jurisprudencija suformavo „trijų taisyklių“⁹⁰⁰ režimą, kuriuo vadovaujantis atitinkami veiksmai pripažįstami prieštaraujantys Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 str. Atitinkamai ūkinės veiklos laisvė pripažįstama pažeista, jei yra:

- 1) kišimasis į netrukdomą nuosavybės naudojimą;
- 2) turto paėmimas (nusavinimas);
- 3) naudojimosi nuosavybe kontrolė, įskaitant mokesčių įvedimą bei jų surinkimo užtikrinimą.

Tačiau šis „trijų taisyklių“ režimas nereiškia, kad Konvencija pripažįsta ūkinės veiklos laisvę absoliučia. Toks teiginys prieštarautų tiek Konvencijos nuostatoms, tiek EŽTT oficialiai doktrinai. Remiantis EŽTT praktika⁹⁰¹, teisės moksliniais darbais⁹⁰², ankščiau paminėti ribojimai – nuosavybės nusavinimas, naudojimosi nuosavybe kontrolė ar neleidimas netrukdomai ja naudotis – gali būti pateisinti, jei tai:

- 1) nustato įstatymas (teisėtumo kriterijus);

⁹⁰⁰ Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Sporrong ir Lönnroth prieš Švediją* (žiūr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1984 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje *Sporrong ir Lönnroth prieš Švediją* (pareiškimo Nr. 7151/75)) Konvencijoje kodifikuotą nuosavybės teisės garantiją susistemino į tris taisykles. Pirmoji taisyklė, įtvirtinta Pirmojo protokolo 1 str. pirmame sakinyje, yra bendro pobūdžio ir asmenims, esantiems Konvencijos valstybių dalyvių jurisdikcijoje, garantuoja netrukdomą nuosavybės turėjimą (angl. *peaceful enjoyment of possessions*). Antroji taisyklė nurodoma antrame sakinyje ir apima turto nusavinimą (ekspropriaciją) bei reikalauja, kad jis būtų atliekamas esant tam tikroms sąlygoms. Tokiu būdu užtikrinama asmens apsauga nuo vienašališko turto paėmimo. Trečioji taisyklė pateikiama antroje straipsnio pastraipoje ir susitariančioms valstybėms suteikia teisę, be kitų dalykų, kontroliuoti naudojimąsi nuosavybe atsižvelgiant į bendruosius interesus. Tokiu būdu Konvencijos valstybių dalyvių jurisdikcijoje esantiems asmenims garantuojama apsauga nuo vienašališkos nuosavybės naudojimosi kontrolės.

⁹⁰¹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2005 m. rugsėjo 28 d. sprendimas byloje *Broniowski v. Poland* (pareiškimo Nr. 31443/96).

⁹⁰² ŠVILPAITĖ, E. *Nuosavybės teisės apribojimai* <...>, p. 139; GRGIĆ, A., et al. The right to property under the European Convention on Human Rights. *Human rights handbooks*, No. 10, Council of Europe, 2007, p. 12; EHLERS, D. *Europäische Grundrechte und Grundfreiheiten*. Berlin 2009, p. 165.

- 2) būtina visuomenės interesams (visuomenės bendriesiems interesams);
- 3) reikalinga demokratinėje visuomenėje (proporcingumo kriterijus).

Visos trys sąlygos turi būti bendrai įgyvendintos, nes nesant nors vienos iš jų, gali būti konstatuotas Konvencijos pažeidimas. Be to, šios trys sąlygos taikomos neatsižvelgiant į minėtas ribojimo formas⁹⁰³.

Kaip galima pastebėti, Konvencijos teisė, kaip ir Lietuvos Respublikos konstitucinė teisė, nurodo dvi vienodas ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygas, t. y. laisvė gali būti ribojama tik įstatymu (teisėtumo sąlyga) ir šis ribojimas yra būtinas visuomenės interesams tenkinti (Konstitucijos 46 str. 3 d. – „tarnautų bendrai tautos gerovei“). Detalesnė šių dviejų Konvencijoje įtvirtintų sąlygų analizė leis padaryti išvadą, ar ūkinės veiklos laisvės ribojimų sąlygos yra vienodai suprantamos kaip Lietuvos konstitucinėje teisėje.

Pirmojo protokolo 1 str. lietuviškame tekste teisėtumo sąlyga minima kaip atitinkanti įstatymo sąlygas, o autentiškame angliškame variante minimas terminas *law*, kuris vertintinas kaip autonomišką reikšmę turintis teisės šaltinis ir, kaip pažymėjo EŽTT, apima ne tik įstatymus, bet ir nerašytą teisę (*Sunday Times prieš Didžiąją Britaniją*⁹⁰⁴), bylų teisę (*Špaček, s.r.o. prieš Čekijos Respubliką*⁹⁰⁵)⁹⁰⁶, įstatymų įgyvendinamuosius aktus (*Barthold prieš Vokietiją*⁹⁰⁷), tarptautines sutartis, kurias pasirašė valstybė narė, *inter alia*, ir Europos Sąjungos teisę (*Barthold prieš Vokietiją*)⁹⁰⁸. Taigi EŽTT, interpretuodamas Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str., aiškina įstatymo sąvoką

⁹⁰³ Paminėtina, kad pagal Konvencijos 15 str. kilus karui ar susidarius nepaprastajai padėčiai, dėl kurių iškiltų grėsmė tautos gyvavimui, kiekviena valstybė gali imtis priemonių, kuriomis nuo įsipareigojimo netrukdyti asmenims naudotis savo nuosavybe nukrypstama tik tiek, kiek to reikalauja padėties kritiškumas su sąlyga, kad tokios priemonės neprieštarauja kitiems jos įsipareigojimams pagal tarptautinę teisę.

⁹⁰⁴ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1979 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje *Sunday Times prieš Didžiąją Britaniją* (pareiškimo Nr. 6538/74).

⁹⁰⁵ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Špaček, s.r.o. prieš Čekijos Respubliką* (pareiškimo Nr. 26449/95).

⁹⁰⁶ Tokiu būdu EŽTT derina Bendrosios ir Civilinės teisės tradicijas.

⁹⁰⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1985 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Barthold prieš Vokietiją* (pareiškimo Nr. 8734/79).

⁹⁰⁸ Įdomu pastebėti, kad kai kurie autoriai mano, kad veika, pasireiškianti nuosavybės naudojimosi kontrole, reikalauja pagrindimo įstatymo lygio teisės normomis, o netrukdomas nuosavybės naudojimas gali būti pažeistas vadovaujantis ir administraciniu sprendimu (plačiau apie tai: EMMERSON, B., SIMOR, J., *Human Rights Practice*. Sweet and Maxwell, 2000, p. 15).

plečiamai, neapsiribodamas vien tik įstatymų leidėjo priimtais teisės aktais, tačiau teismas nurodo, kad priimta teisės norma (angl. *law*), kurios pagrindu buvo apribota teisė, turi atitikti tam tikrus kokybės reikalavimus ir turėti procedūrinės apsaugos priemones: teisės norma turi būti viešai prieinama, aiški bei nuspėjama, siekiant užtikrinti asmens galimybę identifikuoti teisės akte įtvirtintas jo teises ir pareigas bei gebėti numatyti teisių ir pareigų neįgyvendinimo pasekmes⁹⁰⁹.

Teisėtumo sąlygos nepakanka, kad valstybės vykdomas ūkinės veiklos laisvės ribojimas nepažeistų Konvencijos – reikia, kad valstybės veika siektų bendrojo (visuomenės) intereso⁹¹⁰. Anot A. Grgić, atsakant į klausimą, kas yra visuomenės bendrieji interesai Konvencijos teisėje, labai svarbi yra nacionalinė teisė, nes valstybė geriausiai pažįsta savo visuomenę ir jos poreikius. Todėl kaip šie interesai yra apibrėžiami nacionalinėje teisėje, taip jie turėtų būti vertinami ir pagal Konvenciją, nebent nacionalinis reglamentavimas yra akivaizdžiai nepagrįstas⁹¹¹. Be to, visuomenės bendrieji interesai nereiškia suminės visuomenės narių interesų išraiškos⁹¹². Bendruoju interesu EŽTT yra pripažinęs aplinkos apsaugą, socialinės politikos įgyvendinimą, priemones alkoholio

⁹⁰⁹ GRGIĆ, A., *et al.* The right to property <...>, p. 13.

⁹¹⁰ Pažymėtina, kad Pirmojo protokolo 1 str. antrojoje taisyklėje nustatyta, kad siekiant atimti nuosavybės teises reikalingas visuomenės interesas (angl. *public interest*), o trečiojoje taisyklėje nustatyta, kad valstybės priemonės, kontroliuojančios naudojimąsi nuosavybe, turi būti vykdomos atsižvelgiant į bendrąjį interesą (angl. *general interest*). Taigi vartojami du skirtingi terminai, bet vadovaujantis EŽTT praktika bei teisės doktrina, teigtina, kad abu šiuos terminus Teismas sutapatina įvesdamas naują terminą „visuomenės bendrieji interesai“, taikomą visose trijose taisyklėse. Pvz., EŽTT argumentacija „...kišimasis į netrukdomą nuosavybės naudojimą turi pasiekti pusiausvyrą tarp visuomenės bendrųjų interesų poreikių ir individo fundamentalių teisių apsaugos reikalavimų“ buvo pateikta bylose *Sporrong ir Lönnroth prieš Švediją* (žiūr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1984 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje *Sporrong ir Lönnroth prieš Švediją* (pareiškimo Nr. 7151/75) (byla, susijusi su pirmąja taisykle), *Allard prieš Švediją* (žiūr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 2003 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Allard prieš Švediją* (pareiškimo Nr. 35179/97)) (byla, susijusi su antrąja taisykle), *Chassagnou ir kt. prieš Prancūziją* (žiūr. Europos Žmogaus Teisių Teismo 1999 m. balandžio 29 d. sprendimas byloje *Chassagnou ir kt. prieš Prancūziją* (pareiškimo Nr. 25088/94, 28331/95, 28443/95)).

⁹¹¹ GRGIĆ, A., *et al.* The right to property <...>, p. 13.

⁹¹² Tokia pozicija buvo išreikšta James prieš Didžiąją Britaniją byloje (Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *James prieš Didžiąją Britaniją* (pareiškimo Nr. 8793/79)) teigiant, kad nuosavybės apribojimas atskirų visuomenės narių grupių labai patenkina visuomenės intereso reikalavimą.

vartojimui apriboti, priemonės kovai su tarptautiniu narkotikų platinimu, moralės apsauga, aprūpinimą gyvenamuoju būstu ir kita⁹¹³.

Taigi galima reziumuoti, kad Konvencijos teisėje minimos dvi iš trijų ūkinės veiklos ribojimo sąlygos atitinka Lietuvos Respublikos konstitucinėje jurisprudencijoje minimas specialiąsias (formaliąją ir materialiąją) šios laisvės ribojimo sąlygas, t. y. ekonominė veikla gali būti apribota „įstatymu“, kuris, anot EŽTT ir Konstitucinio Teismo, gali būti suprantamas ne tik kaip įstatymo leidėjo, bet ir kitų žemesnių valstybės institucijų priimti teisės aktai, bei atitikti visuomenės interesus, kurie yra vertinami pagal kiekvienos atskiros nacionalinės valstybės visuomenės poreikius.

Trečioji Konvencijos teisėje minima ekonominės laisvės ribojimo sąlyga yra įrodymas, kad toks ribojimas reikalingas demokratinėje visuomenėje, t. y. atitinka proporcingumo principą. Proporcingumo principas nėra tiesiogiai įtvirtintas Konvencijos tekste, jo samprata susiformavo EŽTT praktikoje vertinant, ar sprendamos naudojimosi žmogaus teisėmis ir laisvėmis ribojimo klausimus valstybės neperžengė savo kompetencijos ribų⁹¹⁴. Priemonė yra laikoma proporcinga, jei, pirma, ji tinkama numatytam tikslui pasiekti, antra, nepanaikina pačios teisės esmės, trečia, nesukelia pernelyg didelės naštos asmeniui, kurio teisei nustatomi apribojimai, palyginti su esamomis alternatyviomis priemonėmis, ketvirta, apriboja individualias teises ne daugiau, nei reikia numatytam tikslui pasiekti, o asmeniui, kurio individualios teisės ribojamos, užtikrina teisinę galimybę savo teisėtiems interesams ginti⁹¹⁵. Taigi

⁹¹³ Europos Žmogaus Teisių Teismo 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimas byloje *Pine Valley Developments Ltd ir kt. prieš Airiją* (pareiškimo Nr. 12742/87); Europos Žmogaus Teisių Teismo 1991 m. vasario 18 d. sprendimas byloje *Fredin prieš Švediją* (pareiškimo Nr. 12033/86); Europos Žmogaus Teisių Teismo 1989 m. sausio 18 d. sprendimas byloje *Denev prieš Švediją* (pareiškimo Nr. 12570/86); Europos Žmogaus Teisių Teismo 1995 m. gegužės 5 d. sprendimas byloje *Air Canada prieš Didžiąją Britaniją* (pareiškimo Nr. 18465/91); Europos Žmogaus Teisių Teismo 1986 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *James prieš Didžiąją Britaniją* (pareiškimo Nr. 8793/79); Europos Žmogaus Teisių Teismo 1976 m. gruodžio 7 d. sprendimas byloje *Handyside prieš Didžiąją Britaniją* (pareiškimo Nr. 5493/72); Europos Žmogaus Teisių Teismo 2002 m. lapkričio 15 d. sprendimas byloje *Luciano Rossi prieš Italiją* (pareiškimo Nr. 30530/96); Europos Žmogaus Teisių Teismo 2004 m. birželio 1 d. sprendimas byloje *Valova, Slezak ir Slezak prieš Slovakiją* (pareiškimo Nr. 44925/98) ir kt.

⁹¹⁴ LEONAITĖ, E. Proporcingumo principas ir jo taikymas EŽTT bylose prieš Lietuvą pagal EŽTK 8 straipsnį. *Teisė*, 2010, t. 77, p. 114.

⁹¹⁵ ŠVILPAITĖ, E. *Nuosavybės teisės apribojimai <...>*, p. 159.

proporcingumo principo turinys dėl EŽTT jurisprudencijos yra labai platus ir apima Lietuvos konstitucinėje doktrinoje minimas bei anksčiau darbe analizuotas bendrąsias žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygas⁹¹⁶, į kurias būtina atkreipti dėmesį vertinant, ar ūkinė veiklos laisvė buvo pagrįstai apribota.

Viską apibendrinant teigtina, kad Konvencija pripažįsta ekonominės veiklos laisvės neabsoliutumą. Priskiriant ekonominės veiklos laisvę prie Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. ginamų objektų, išskiriamos trys šios laisvės ribojimo sąlygos: 1) teisėtumo kriterijus, 2) atitikimas visuomenės bendriesiems interesams, 3) proporcingumo kriterijus. Teigtina, kad dėl išsamios ir plačios EŽTT jurisprudencijos, šios sąlygos iš esmės atitinka Lietuvos Respublikos konstitucinėje jurisprudencijoje minimas specialiąsias ir bendrąsias ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygas.

4.1.2. Asmens ūkinės veiklos laisvę analizuojantys EŽTT jurisprudencijos praktiniai pavyzdžiai

4.1.2.1. Asmens ūkinės veiklos laisvės apribojimas byloje *OAO Neftyanaya kompaniya Yukos prieš Rusiją*

2011 m. rugsėjo 20 d. EŽTT priėmė sprendimą byloje *OAO Neftyanaya kompanija Yukos prieš Rusiją*⁹¹⁷, kurioje įmonė OAO Neftyanaya kompanija Yukos (toliau – „Jukos“) skundė valstybės veiksmus, varžančius ūkinės veiklos laisvę, nes, pareiškėjų teigimu, bendrovė buvo nepagrįstai apkaltinta nemokėjus mokesčius, ir dėl to buvo paskirtos didelės ir nepagrįstos baudos, dėl kurių buvo konfiskuota dalis įmonės turto, o tai paskatino „Jukos“ bankrotą ir likvidaciją. Pareiškėjų teigimu, įmonė patyrė 98 mlrd. JAV dolerių žalą. „Jukos“ skundžia

⁹¹⁶ Kaip jau buvo anksčiau minėta, vadovaujantis Lietuvos Respublikos konstitucine jurisprudencija pagal Konstituciją riboti žmogaus teises ir laisves galima, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: tai daroma įstatymu; ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves ir Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, taip pat konstituciškai svarbius tikslus; ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė; laikomasi konstitucinio proporcingumo principo. (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas).

⁹¹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. rugsėjo 20 d. *sprendimas byloje OAO Neftyanaya kompanija Yukos prieš Rusiją (pareiškimo nr. 14902/04)*.

Rusijos valstybę pažeidus Konvencijos 6 str. nuostatas, garantuojančias teisę į teisingą teismo procesą, Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. bei Konvencijos 1, 13, 14 ir 18 str. įtvirtintas teisių garantijas.

Atsižvelgiant į labai didelę analizuojamo EŽTT sprendimo apimtį bei į šio darbo tematiką, toliau bus analizuojama tik ta bylos dalis, kurioje nagrinėjami RF veiksmai, kurie nepagrįstai ir neteisėtai riboja „Jukos“ ūkinę veiklos laisvę ir buvo pripažinti prieštaraujančiais Konvencijai⁹¹⁸.

Pareiškėjas EŽTT skundė RF mokesčių skaičiavimo teisėtumą ir proporcingumą, taikytą „Jukos“ 2000–2003 m., mokesčių už minėtą laikotarpį nuobaudų padvigubinimo pagrįstumą, taip pat įmonės turto areštą ir priverstinį

⁹¹⁸ Toliau plačiau detalizuojamos bylos faktinės aplinkybės: „Jukos“ buvo viena didžiausių RF naftą išgaunančių petrochemijos įmonių, kuri 1995–1996 m. buvo privatizuota. 2002 m. pab. įmonėje atlikti patikrinimai siekiant nustatyti, ar įmonė, vykdydama savo ekonominę veiklą, neslepia mokesčių. Patikrinimus atlikusi valstybinė institucija konstatavo, kad 2000–2003 m. „Jukos“ kūrė įvairias neteisėtas įmonės veikimo schemas (steigdama netikras įmones), tokiu būdu vengdama mokėti mokesčius į RF biudžetą. 2004 m. balandžio 15 d. buvo pradėtas teismo procesas dėl „Jukos“ vengimo mokėti mokesčius 2000 metais. 2004 m. gegužės 26 d. Maskvos ūkinis teismas priėmė sprendimą išieškoti iš „Jukos“ nesumokėtus mokesčius (kurių dydis apytiksliai buvo 2 847 497 802 eurų (į šią sumą įėjo nesumokėti mokesčiai, delspinigiai ir bauda)). Įmonė pateikė apeliacinį skundą nurodydama, kad minėtu teismo sprendimu buvo pažeista jos teisė į teismą ir teisingą procesą, nes apeliaciniam skundai pateikti buvo suteiktas labai trumpas terminas (apie 13 dienų, o byla sudarė 43 000 bylos lapų). Apeliacinis skundas buvo atmestas argumentuojant tuo, kad apelianto procesinės teisės nebuvo pažeistos. Tada „Jukos“ pateikė kasacinį skundą ir skundą RF Aukščiausiam Arbitražiniam Teismui motyvuodama, kad sprendimas bausti už nesumokėtus mokesčius yra neteisėtas, nes pagal Mokesčių kodekso 113 str. („mokesčių mokėtojui negali būti taikoma atsakomybė už mokesčių mokėjimo pažeidimą, jeigu nuo pažeidimo dienos arba nuo kitos dienos, kai suėjo terminas sumokėti atitinkamus mokesčius, praėjo treji metai (senaties terminas)“) buvo suėjęs senaties terminas. Aukščiausiasis Arbitražinis Teismas kreipėsi į RF Konstitucinį Teismą prašydamas išaiškinti minėtą Mokesčių kodekso teisės normą. Konstitucinis Teismas 2005 m. liepos 14 d. nutarime konstatavo, kad 3 metų senaties terminas yra taikomas tik tais atvejais, kai mokesčių mokėtojas netrukdo mokesčių inspekcijai tirti pažeidimą. Atsižvelgdamas į šį išaiškinimą Aukščiausiasis Arbitražinis Teismas atmetė „Jukos“ skundą, nurodydamas, kas senaties terminas nesuėjo, nes „Jukos“ aktyviai trukdė mokesčių inspekcijai tirti pažeidimus įmonėje, o šios inspekcijos sprendimas dėl mokesčių nemokėjimo už 2000 metus buvo įteiktas įmonei 2003 m. gruodžio 29 d., t. y. per 3 metus.

2004 m. rugsėjo 2 d. Mokesčių inspekcija nusprendė, kad „Jukos“ neteisėtai veikė ir nemokėjo mokesčių ne tik 2000 m., bet ir 2001 m. taikydama tą patį sukčiavimo metodą kaip ir 2000 m. Atsižvelgiant į tai, kad „Jukos“ buvo jau bausta už tą patį pažeidimą (2000 m.), jai skirta bauda buvo padvigubinta. „Jukos“ taip pat privalėjo sumokėti baudų vykdymo mokestį, kuris sudarė 7 proc. nuo visos skolos ir kurio mokėjimas turėjo būti įvykdytas nedelsiant. 2004 m. gruodžio 17 d. antstoliai pateikė ataskaitą, kad „Jukos“ bendra skola valstybei – 9 210 844 560 eurų 2004 m. RF valstybinės institucijos, siekdamos užtikrinti nesumokėtų mokesčių sumokėjimo įgyvendinimą, pradėjo vykdymo procesą, kuriuo apribojo „Jukos“ disponavimą įmonės turtu, įšaldė banko sąskaitas, išėmė „Jukos“ dukterinių įmonių akcijas iš apyvartos. Be to, 2004 m. gruodžio 19 d. RF valstybinės institucijos pardavė 76,79 proc. akcijų didžiausios „Jukos“ dukterinės įmonės – „OAO Yuganskneftgaz“. Dėl šio pardavimo „Jukos“ neteko svarbiausio pajamų tiekėjo, todėl 2006 m. rugpjūčio 4 d. įmonei buvo iškelta bankroto byla, o 2007 m. lapkričio 12 d. „Jukos“ buvo likviduota (plačiau: Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. rugsėjo 20 d. *sprendimas byloje OAO Neftyanaya kompanija Yukos prieš Rusiją (pareiškimo nr. 14902/04)*).

jos antrinės bendrovės – „OAO Yuganskneftegaz“ pardavimą. „Jukos“ nuomone, RF siekė kuo labiau sutrukdyti įmonės ūkinei veiklai ir tyčia konfiskuoti jos nuosavybę. Todėl, anot pareiškėjo, RF savo veiksmais pažeidė Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. ginamą įmonės ūkinės veiklos laisvę.

Nagrindamas pareiškėjo pateiktus skundus EŽTT nurodė, kad skundžiami RF institucijų veiksmai turi būti nagrinėjami atsižvelgiant į Konvencijos 1 protokolo 1 str. trečiąją taisyklę (naudojimosi nuosavybe kontrolė, įskaitant mokesčių įvedimą bei jų surinkimo užtikrinimą). Teismas skundžiamus RF veiksmus suskirstė į: 1) pažeidimus, susijusius su teismo procesu skiriant „Jukos“ baudas už nesumokėtus mokesčius ir į 2) pažeidimus, susijusius su „Jukos“ skolos išieškojimo procesu.

Pateikiama trumpa šių dviejų pažeidimų analizė:

1. Pažeidimai, susiję su teismo procesu skiriant „Jukos“ baudas už nesumokėtus mokesčius.

EŽTT nurodė, kad RF institucijų veiksmai 2000–2003 m. skiriant „Jukos“ baudas už nesumokėtus mokesčius vertintini kaip naudojimosi nuosavybe kontrolė, ir šioje byloje sprendė, ar tokie valstybės veiksmai buvo teisėti, siekė teisėto tikslo ir atitiko proporcingumo principą. Taigi EŽTT vertino, ar skiriant įmonei baudas ir tokiu būdu ribojant jos ūkinę veiklos laisvę buvo laikomasi bendrųjų Konvencijoje minimų žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygų.

Vertindamas, ar valstybės institucijų veiksmai, kuriais buvo kišamasi į įmonės veiklą, buvo teisėti, EŽTT nurodė, kad pateisinamas yra kišimasis į nuosavybės valdymą, jei tokia intervencija atitinka nacionalinę teisę, o nacionalinė teisė turi būti pakankamai aiški, viešai prieinama bei nuspėjama, siekiant užtikrinti asmens galimybę identifikuoti teisės akte įtvirtintas jo teises ir pareigas bei gebėti numatyti teisių ir pareigų neįgyvendinimo pasekmes. Be to, vadovaujantis Konvencijos 7 str., tik įstatymas gali nustatyti, kas yra nusikalstama veikla ir kokia už tai taikoma bausmė, tačiau kartu draudžia baudžiamąją teisės normą taikyti retrospektyviai, kai ji pablogina kaltinamojo padėtį. Tačiau EŽTT precedentinėje teisėje nurodoma, kad taikant teisės normą

yra būtinas teisminės interpretacijos elementas (t. y. „visada bus reikalingas paaiškinimas neaiškių punktų ir jų pritaikomumas kintančiose aplinkybėse. Siekiant išvengti statiškumo ir prisitaikyti prie kintančių sąlygų daugelis teisės normų yra formuojamos vartojant tokias sąvokas, kurios dažnai nėra pakankamai aiškios. O teismų funkcija yra tokius neaiškumus panaikinti“⁹¹⁹). Todėl net ir baudžiamosios atsakomybės atsiradimo priežasčių teisminis aiškinimas yra tinkamas ir atitinka teisinį kriterijų, galintį pateisinti nuosavybės apribojimą.

EŽTT nurodė, kad analizuojamoje byloje RF teismui skiriant „Jukos“ baudą už mokesčių nemokėjimą buvo taikomas Mokesčių kodekso 113 str., kurio senaties termino skaičiavimą pakeitė Konstitucinis Teismas 2005 m. liepos 14 d. nutarimu (t. y. buvo konstatuota, kad 3 m. senaties terminas yra netaikomas tais atvejais, kai mokesčių mokėtojas trukdė mokesčių inspekcijai tirti pažeidimą). Konstitucinio Teismo išaiškinimas atitinka teisinį kriterijų ir yra tinkama sąlyga, pateisinti tam tikro ribojimo įvedimą. Nutarimas nurodė taikyti Mokesčių kodekso 113 str. kitaip nei ją iki tol taikė RF Aukščiausias Arbitražinis Teismas, todėl sukūrė naują precedentą. Toks Konstitucinio Teismo reguliavimo pakeitimas nepakeitė pažeidimo esmės, tačiau pakeitė pažeidimo sąlygas, kurių „Jukos“ negalėjo numanyti, todėl, anot EŽTT, baudos skyrimas už mokesčių nemokėjimą už 2000 m. buvo neteisėtas ir prieštarauja Konvencijos 1 Protokolo 1 str.

Atsižvelgdamas į tokį sprendimą EŽTT taip pat nusprendė, kad teismo sprendimas, kuriuo buvo paskirta „Jukos“ dviguba bauda už pakartotinį pažeidimą nesumokėjus mokesčių už 2001 m., taip pat prieštarauja Konvencijos 1 Protokolo 1 str. dėl jau anksčiau paminėtų priežasčių⁹²⁰.

2. Pažeidimai, susiję su „Jukos“ skolos išieškojimo vykdymo procesu.

⁹¹⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2011 m. rugsėjo 20 d. *sprendimas byloje OAO Neftyanaya kompanija Yukos prieš Rusiją (pareiškimo nr. 14902/04)*.

⁹²⁰ Paminėtina, kad EŽTT nepripažino, kad valstybės institucijų veiksmai nesiekė teisėto tikslo, ar prieštaravo proporcingumui ir kad diskriminavo įmonę (Konvencijos 14 str.). Taip pat teismas nepaneigė, kad valstybinių institucijų sprendimai, kuriais „Jukos“ priimti sprendimai naudojant „mokesčių optimizavimo metodus“ (angl. *Tax optimisation techniques*) buvo pripažinti neteisėti, prieštaravo Konvencijos 1 Protokolo 1 str.

Siekiant išieškoti iš „Jukos“ priteistą skolą už 2000–2003 m. nesumokėtus mokesčius RF taikė tokias poveikio priemones, kaip įmonės akcijų areštas, nustatytas skolos išieškojimo vykdymo mokestis, kurio dydis sudarė 7 proc. nuo visos skolos, priverstinis „Jukos“ dukterinės kompanijos – „OAO Yuganskneftgaz“ pardavimas. Atsižvelgiant į tai, EŽTT tyrė, ar taikytos poveikio priemonės atitiko teisėtumo, teisėto tikslo ir proporcingumo kriterijus⁹²¹. Taigi EŽTT vertino, ar ūkio subjektui taikant atitinkamas poveikio priemones ir tokiu būdu ribojant jos ūkinę veiklos laisvę buvo laikomasi Konvencijoje minimų žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygų.

Analizuodamas, ar taikytos poveikio priemonės atitinka teisėtumo kriterijų, EŽTT nurodo, kad jis neabejoja, kad nacionaliniai teismai teisėtai skyrė paminėtas poveikio priemones ir nėra jokių pagrindų abejoti priimtais sprendimais. O nagrinėdamas kitus kriterijus EŽTT nurodo, kad nors jis pripažįsta plačią valstybės diskreciją mokesčių teisės srityje, tačiau EŽTT turi teisę spręsti, ar atitiko atitinkamas reguliavimas pareiškėjo teisę nekliudomai naudotis savo nuosavybe pagal Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 str. ir / ar buvo rasta teisinga pusiausvyra tarp viešojo intereso poreikių ir žmogaus teisių apsaugos garanto.

Vadovaudamasis faktine bylos medžiaga EŽTT nurodo, kad „Jukos“ buvo didžiausia mokesčius mokanti įmonė RF ir turėjo ypatingą įtaką ekonominiame RF gyvenime. Todėl vykdydamos skolos išieškojimo veiksmus valstybės institucijos turėjo atsižvelgti į tokius faktorius, kaip: skolos pobūdis ir dydis, įmonės veiklos savitumas, įmonės įtaka šalies ekonominiam gyvenimui, esama ir būsima įmonės ekonominė situacija ir jos galimybės gražinti skolą, ekonominė ir socialinė vykdomų valstybės institucijų veiksmų reikšmė, įvairių suinteresuotų asmenų teisės, įmonės veiksmai skolos išieškojimo procese. EŽTT manė, kad buvo atsižvelgta tik į kai kuriuos paminėtus faktorius. Teismo sprendime nurodoma, kad, kaip matoma iš priimtų valstybės institucijų sprendimų, juose

⁹²¹ Pareiškėjas teigė, kad valstybės institucijos turėjo leisti pačiai įmonei per atitinkamą terminą dalimis sumokėti skolą (kaip tai buvo leista daryti „OAO Rosneft“, kurios didžioji akcijų dalis priklausė RF), o ne priverstinai pardavinėti „Jukos“ dukterinę įmonę. Be to, uždėjus areštą įmonės turtui, kurio vertė buvo didesnė nei skolos dydis, buvo atimta galimybė mokėti susidariusias skolas.

nebuvo analizuojami alternatyvūs skolos išieškojimo būdai bei nebuvo atsižvelgta į tai, kokią įtaką turės taikytos poveikio priemonės įmonės tolesniam funkcionavimui.

EŽTT konstatavo, kad „Jukos“ dukterinės įmonės – „OAO Yuganskneftgaz“ priverstinis pardavimas, kaip skolos išieškojimo užtikrinimas, vertintinas kaip „mirtinas smūgis“ įmonės tolesnei ekonominei veiklai (angl. *a fatal blow to its ability to continue its existence*). Teismas nurodo, kad jis nemano, kad esant tokiai didelei įsiskolinimo sumai, pasirinkus parduoti būtent šią „Jukos“ dukterinę įmonę buvo priimtas visiškai neracionalus sprendimas, tačiau teismas nurodo, kas ši įmonė buvo vienintelė „Jukos“ viltis toliau tęsti savo ekonominę veiklą. Todėl valstybinės institucijos turėjo į tai atsižvelgti ir rasti kitą alternatyvų skolos sumokėjimo užtikrinimo variantą, o ne sugriauti įmonės veiklą. Be to, EŽTT nurodė, kad 7 proc. dydžio skolos vykdymo mokesčiai (kurie sudarė 1,16 mlrd. eurų) buvo nepagrįstai dideli. Terminas sumokėti šiuos mokesčius buvo taip pat labai trumpas. Anot teismo, tokia situacija taip pat turėjo įtakos „Jukos“ ekonominės veiklos pabaigai. EŽTT taip pat kaltino valstybės institucijas, kad jos buvo itin nelanksčios skolos išieškojimo procese nesuteikdamos papildomų terminų įmonei sumokėti susidariusią skolą.

Atsižvelgdamas į tai, kas buvo paminėta, EŽTT pripažino, kad RF valstybės institucijos, taikydamos „Jukos“ įvairias poveikio priemones, nerado pusiausvyros tarp siekiamo teisėto tikslo ir taikomų priemonių, siekiant vykdyti skolos išieškojimą, todėl pažeidė Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnį⁹²².

Taigi apibendrinant EŽTT nustatytus pažeidimus šioje byloje, konstatuotina, kad teismas nustatė Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 str. pažeidimą, nurodydamas, jog baudos, susijusios su 2000 m. mokestiniu tyrimu, bei dvigubai padidintos 2001 m. tyrimo baudos buvo neteisėtos. Be to, vykdymo

⁹²² Pažymėtina, kad pareiškėjas kaltino RF byloje analizuotomis poveikio priemonėmis, siekė sunaikinti kompaniją ir perimti kontroliuoti visas jos akcijas. Šį skundą EŽTT nagrinėjo vadovaudamasis Konvencijos 18 str. (pagal šią Konvenciją joje skelbiamų teisių ir laisvių apribojimai netaikomi jokiais kitais tikslais, išskyrus tuos, kurių siekiant šie apribojimai buvo nustatyti) ir 1 Protokolo 1 str. EŽTT konstatavo, kad nerado jokių faktų, patvirtinančių pareiškėjo skundą minimu klausimu, t. y. kad valstybė, taikydama įvairias nuosavybės kontrolės poveikio priemones, norėjo sunaikinti „Jukos“ ir perimti jos akcijas.

proceso metu prieš „Jukos“ buvo naudojamos tokios poveikio priemonės, kurios neatitiko teisėto proceso tikslo, ir buvo įvertintos kaip nesąžiningos ir neproporcingos.

Šioje byloje pareiškėjas, vadovaudamasis Konvencijos 41 str., prašė teismo priteisti jam kompensaciją už pažeistas teises. Kai teismas išnagrinėjo bylą iš esmės, teisingo atlygio klausimo nagrinėjimas nebuvo paruoštas, todėl teismas pasiliko teisę išklausti abiejų šalių rašytinius paaiškinimus ir tik tuomet nuspręsti dėl teisingo atlygio. Atsižvelgiant į tai, 2014 m. liepos 31 d. EŽTT priėmė sprendimą dėl teisingo atlygio, kuriame teismas nutarė, jog esant Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. pažeidimui, „Jukos“ patyrė turtinę žalą, sumokėdama neteisėtas baudas, nustatytas RF valstybės po mokestinių tyrimų 2000 m. ir 2001 m., taip pat padengdama vykdymo proceso 7 proc. mokestį nuo sumokėtų baudų. Teismas, įvertinęs „Jukos“ sumokėtas baudas, nustatė 1 299 324 198 eurų patirtą „Jukos“ materialinę žalą. Be to, bylos nagrinėjime iš esmės EŽTT nustatė, jog 7 proc. vykdymo mokestis už 2000–2003 m. laikotarpį buvo visiškai neproporcingas tikėtinioms išlaidoms. Taigi teismas patvirtino vėliau RF nurodytą 4 proc. dydžio vykdymo mokestį ir įvertinęs skirtumą tarp pirmiau nurodyto mokesčio dydžio ir vėlesnio, paskaičiavo 566 780 436 eurų „Jukos“ patirtą žalą. Todėl bendra turtinės žalos suma lygi 1 866 104 634 eurų, kurią buvusiems „Jukos“ akcininkams turės sumokėti Rusijos valstybė.

Apibendrinant teigtina, kad analizuota EŽTT byla yra praktinis pavyzdys, įrodantis, kad, pirma, ūkio subjekto veikla yra saugojama Konvencijos 1 protokolo 1 str. kontekste ir ginama EŽTT, antra, ūkinės veiklos laisvės ribojimas galimas, jei atitinka Konvencijoje ir ją aiškinančioje EŽTT jurisprudencijoje nurodytas žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygas, t. y. jei ribojimai yra teisėti, siekia teisėto tikslo ir atitinka proporcingumo principą. Analizuotoje EŽTT byloje teismas nustatė, kad paskirtos ūkio subjektui baudos, ribojančios jo ūkinės veiklos laisvę, buvo neteisėtos, o naudotos poveikio

priemonės vykdymo proceso metu neatitiko teisėto tikslo, ir dėl to RF turės sumokėti beveik 1,9 mlrd. eurų kompensaciją skundą pateikusiai „Jukos“⁹²³.

Paminėtina, kad pareiškėjas, be aptartų skundų, kaltino RF siekiant tyčia sunaikinti įmonę ir perimti kontroliuoti visas jos akcijas. EŽTT, vadovaudamasis Konvencijos 18 str.⁹²⁴ ir Pirmojo protokolo 1 str., konstatavo, kad nerado jokių faktų patvirtinančių pareiškėjo skundą minimu klausimu, t. y. kad valstybė, taikydama įvairias nuosavybės ir ekonominės veiklos kontrolės poveikio priemones, norėjo sunaikinti „Jukos“ ir perimti jos akcijas. Pažymėtina, kad šiuo klausimu 2014 m. liepos 28 d. Nuolatinis arbitražo teismas priėmė priešingą sprendimą, kuriame nurodė, kad RF tikslas buvo ne mokesčių rinkimas, o „Jukos“ turto pasisavinimas⁹²⁵.

⁹²³ Įdomu pastebėti, kad RF Konstitucinis Teismas 2015 m. liepos 14 d. sprendime pabrėžė, jog „EŽTT sprendimus būtina įgyvendinti atsižvelgiant į RF Konstitucijos viršenybę. Įstatymo leidėjui kyla pareiga nustatyti Konstituciniam Teismui tvarką, pagal kurią jis kiekvienu konkrečiu atveju spręstų, ar EŽTT sprendimas, pripažįstantis Rusiją pažeidus Konvenciją, atitinka Konstituciją“, „Rusija gali „nevykdyti savo įsipareigojimų, jei tai yra vienintelis būdas išvengti Konstitucijos pažeidimo“ (plačiau: Rusijos Federacijos Konstitucinio Teismo 2015 m. liepos 14 d. sprendimas byloje Nr. 21-II „Federalinio įstatymo „Dėl Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ir jos protokolų ratifikavimo“ 1 straipsnio, Civilinio proceso kodekso 11 straipsnio 1 ir 4 dalių, 392 straipsnio 4 dalies 4 punkto, Arbitražo proceso kodekso 311 straipsnio 3 dalies 4 punkto, Administracinės teisenos kodekso 15 straipsnio 1 ir 4 dalių, 350 straipsnio 1 dalies 2 punkto, Baudžiamojo proceso kodekso 413 straipsnio 4 dalies 2 punkto, federalinio įstatymo „Dėl Rusijos Federacijos tarptautinių sutarčių“ 32 straipsnio 1 ir 2 punkto prieštaravimo Konstitucijos 15 straipsnio 1-2, 4 dalims, 79 straipsniui“ (rus. „По делу о проверке конституционности положений статьи 1 Федерального закона "О ратификации Конвенции о защите прав человека и основных свобод и Протоколов к ней", пунктов 1 и 2 статьи 32 Федерального закона "О международных договорах Российской Федерации", частей первой и четвертой статьи 11, пункта 4 части четвертой статьи 392 Гражданского процессуального кодекса Российской Федерации, частей 1 и 4 статьи 13, пункта 4 части 3 статьи 311 Арбитражного процессуального кодекса Российской Федерации, частей 1 и 4 статьи 15, пункта 4 части 1 статьи 350 Кодекса административного судопроизводства Российской Федерации и пункта 2 части четвертой статьи 413 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации в связи с запросом группы депутатов Государственной Думы"). Tokiu būdu Rusija prieštarauja EŽTT sprendimui, įpareigojančiam šalį „Jukos“ akcininkams atlyginti patirtus nuostolius, kuriuos pastarieji patyrė vykdant naftos milžinės „nacionalizaciją“.

⁹²⁴ Konvencijos 18 str.: „Pagal šią Konvenciją joje skelbiamų teisių ir laisvių apribojimai netaikomi jokiais kitais tikslais, išskyrus tuos, kurių siekiant šie apribojimai buvo nustatyti“.

⁹²⁵ 2014 m. liepos 28 d. Nuolatinis arbitražo teismas Hagoje vienbalsiai nusprendė, kad RF pažeidė Energetikos chartijos sutarties normas ir priteisė (rekordinę) 50 mlrd. JAV dolerių kompensaciją „Jukos“ buvusiems akcininkams už patirtus nuostolius. Dauguma bankrutavusios bendrovės „Jukos“ akcininkų pateikė ieškinį prieš RF į Nuolatinį arbitražo teismą Hagoje. Ieškovai teigė, jog Rusija pažeidė Energetikos chartijos sutartį, piktnaudžiaudami mokesčių vertinimo procesu ir akivaizdžiai diskriminuodami „Jukos“ bendrovę vykdant mokestinius patikrinimus. 2009 m. lapkritį teismas paskelbė tarpinį sprendimą dėl jurisdikcijos ir ieškinio priimtumo, kuriuo buvo atmesti Rusijos prieštaravimai, jog teismas neturi jurisdikcijos spręsti bylą. Taigi, teismas nusprendė, kad yra kompetentingas priimti ieškinį ir nagrinėti bylą iš esmės. Teismas savo 600 puslapių nutartimi daugumos akcininkų atžvilgiu priėmė palankų sprendimą. Teismas vienbalsiai nutarė, jog Rusija nusavino „Jukos“ turta, naudodama politiškai motyvuotus puolimus, ir tokiu būdu pažeidė Energetikos chartijos sutarties nuostatą, kuri

4.1.2.2. Asmens ūkinės veiklos laisvės apribojimas siekiant apsaugoti visuomenės sveikatą byloje *Vékony prieš Vengriją*

2015 m. sausio 13 d. EŽTT priėmė sprendimą byloje *Vékony prieš Vengriją*⁹²⁶, kurioje pareiškėjas skundė valstybės institucijų veiksmus, varžančius ūkinės veiklos laisvę, nes įstatyminiu reguliavimu buvo panaikintas leidimas jam prekiauti tabako gaminiais. Pareiškėjo teigimu, tokie valstybės institucijų veiksmai prieštarauja Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 str.

Toliau trumpai aptariamos bylos faktinės aplinkybės: pareiškėjas kartu su šeima turėjo parduotuvę, kurioje, be kitų prekių, pardavinėjo tabako gaminius. Pasikeitus teisiniam reguliavimui, buvo įtvirtintas tabako gaminių pardavimo valstybinis monopolis ir nustatyta procedūra, kurios pagrindu buvo paskirstomas ribotas skaičius licencijų prekiauti tabako gaminiais. Pareiškėjas dalyvavo prekybos tabako gaminiais licencijos suteikimo konkurse, tačiau licencijos negavo, todėl pareiškėjo šeima buvo priversta nutraukti tabako gaminių pardavimą pasibaigus įstatyme nustatytam terminui. Likę pareiškėjo pardavimai nebuvo pelningi, todėl jis buvo priverstas nutraukti savo ūkinę veiklą.

EŽTT savo sprendime pažymėjo, kad toks įstatyminis teisės verstis tabako gaminių prekyba panaikinimas ir neatnaujinimas vertintinas kaip priemonė kontroliuoti nuosavybės naudojimą ir prilygintina Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 str. saugomų teisių ribojimui. Pareiškėjas, netekęs licencijos, prarado apie vieną trečiąją anksčiau turėtos apyvartos, o tai vėliau nulėmė verslo žlugimą, todėl, atsižvelgus į tai, kad pritaikius ginčijamas priemones pareiškėjui kilo rimtos ekonominės pasekmės, tokios priemonės

draudžia neteisėtą investicijų nusavinimą, jeigu tai nėra būtina viešajam interesui įgyvendinti. Visų pirma, teismas konstatavo, kad „Jukos“ buvo Rusijos valdžios politiškai motyvuotų išpuolių objektas, kas tapo bendrovės sunaikinimo priežastimi, pagrindinis RF tikslas buvo ne mokesčių rinkimas, o „Jukos“ turto pasisavinimas. Sprendime RF yra įpareigota sumokėti priteistą sumą per 180 dienų, jeigu tai nebus įvykdyta, Rusijai bus pradėti skaičiuoti delspinigiai. Pasak ekspertų, priteistas kompensacijos dydis (50 mlrd. JAV dolerių) prilygsta devintadaliui metinio federalinio biudžeto ir 2,5 proc. BVP (plačiau: DAUJOTAS, R. *Tarptautinė investicijų teisė*. Vilnius, Eugrimas, 2015, p. 133–134. DAUJOTAS, R.; AUDZEVIČIUS, R. *Yukos arbitražas – tribunolo jurisdikcija ir investuotojų apsaugos standartai* [interaktyvus]. Arbitražas. Teorija ir praktika 2015, Justitia [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://rdaujotas.com/publications/>>.

⁹²⁶ Europos Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. sausio 13 d. *sprendimas byloje Vékony v. Vengrija (pareiškimo Nr. 65681/13)*.

teismo vertintos kaip sunkios. Be to, nuo įstatyminio reguliavimo pasikeitimo (t. y. reikalavimo turėti licenciją įtvirtinimo) iki termino pareiškėjui nutraukti prekybą tabako produktais praėjo tik 10 mėnesių, o nuo atsisakymo pareiškėjui išduoti licenciją iki momento, kai jis privalėjo nustoti pardavinėti tabaką – vos 3 mėnesiai. Atsižvelgus į tai, jog pareiškėjas prekiaavo tabako gaminiais pagal turimą licenciją beveik dvidešimt metų, nurodyti pereinamieji terminai vertinti kaip nepakankami. Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 str. implikuoja, kad esant bet kokiam naudojimosi nuosavybe ribojimui turi būti įtvirtintos procedūrinės garantijos, numatančios asmeniui pagrįstą galimybę kreiptis į atsakingas institucijas, siekiant efektyviai užginčyti galimą teisių pažeidimą, sukeltą pritaikytų priemonių. Neproporcingos ir savavališkos kontrolės priemonės neatitinka Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 str. numatytos nuosavybės apsaugos, šiuo atveju ūkinės veiklos apsaugos. Kita vertus, pareiškėjui dėl ginčijamo įstatyminio licencijos panaikinimo kilusi našta, nors ir didelė, privalo būti vertinama bendrųjų interesų (šiuo atveju visuomenės sveikatos) kontekste. EŽTT pažymėjo, kad šioje srityje valstybės turi plačią nuožiūros laisvę. Teismas pažymėjo, kad nors šiuo atveju pareiškėjo nuosavybės teisių ribojimas nelaikytinas nuosavybės atėmimu ir dėl to teismo praktika, susijusi su kompensavimu už nuosavybės atėmimą, tiesiogiai netaikytina, vis dėlto neproporcinga ir šališka priemonė neatitinka Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 str. suponuojamų reikalavimų. EŽTT akcentuoja, kad pareiškėjui licencija pasibaigė nepritaikius jokios kompensacijos ir nesudarius galimybės dėl galbūt pažeistų teisių kreiptis į teismą. Itin trumpas pereinamasis laikotarpis, kad licencijų turėtojai galėtų tinkamai prisitaikyti prie gresiančių pokyčių, susijusių su jų pragyvenimo šaltiniu, nebuvo palengvintas jokiais kitomis pozityviomis priemonėmis, tokiais kaip kompensacijos mechanizmo nustatymas. Be to, pareiškėjas galiojant ankstesniam reguliavimui, vykdydamas prekybą tabako gaminiais, nepažeidė teisinio reguliavimo. Anot Teismo, teisinio reguliavimo pakeitimai pasižymėjo skubotumu, ankstesnės licencijos buvo netenkama automatiškai, o dėl sprendimo atsisakyti suteikti licenciją nebuvo prieinamos teisinės gynimo priemonės. Be to, naujos licencijos suteikimas nebuvo

objektyvus atsižvelgiant į tai, kad 1) ankstesnis licencijos turėjimas nebuvo vertinamas; 2) naujoje schemoje galimybė buvusiam licencijos turėtojui tęsti prekybą tabako produktais pasikeitus sąlygomis nebuvo svarstoma; 3) licencijos suteikimo sistema sudarė galimybę suteikti penkias koncesijas vienam dalyviui, o tai objektyviai sumažino esamo licencijos turėtojo, ypač tokio kaip pareiškėjo šeima, kurios pragyvenimas ilgą laiką priklausė nuo tabako pardavimo, galimybes; 4) nebuvo skaidrių koncesijos suteikimo taisyklių; 5) ankstesniems licencijos turėtojams nebuvo taikomos jokios privilegijos.

Atsižvelgdamas į visas nurodytas aplinkybes, EŽTT konstatavo, kad buvo pažeistas Konvencijos 1 Protokolo 1 str. ir priteisė pareiškėjui 15 000 eurų dydžio kompensaciją.

Taigi analizuota byla įrodo, kad EŽTT pripažįsta, kad valstybės institucijos, įvesdamos tam tikrus ūkinės veiklos laisvės apribojimus, turi paisyti atitinkamų sąlygų (detaliai aptartų darbo 4.1.1.2 skyriuje), t. y. ribojimas turi būti ne tik teisėtai nustatytas siekiant bendrųjų interesų (analizuojamos bylos atveju – visuomenės sveikatos), tačiau atitikti proporcingumo principą: ribojimas yra tinkamas numatytam tikslui pasiekti; ribojimas nepanaikina pačios ekonominės veiklos laisvės esmės; ribojimas nesukelia pernelyg didelės naštos asmeniui, kurio laisvei nustatomi apribojimai, palyginti su esamomis alternatyviomis priemonėmis; ribojimas suvaržo ūkinę veiklos laisvę ne daugiau, nei reikia numatytam tikslui pasiekti, o asmeniui, kurio laisvė ribojama, užtikrina teisinę galimybę savo teisėtiems interesams ginti. Analizuotos EŽTT bylos kontekste teismas pripažino, kad Vengrijos valstybinės institucijos turėjo suteikti pakankamai laiko, kad ūkio subjektai galėtų tinkamai prisitaikyti prie naujų sąlygų, arba nustatyti tam tikrą dėl pasikeitusio reguliavimo atsiradusios žalos atlyginimo mechanizmą.

Paminėtina, kad EŽTT sprendimas buvo labai svarbus ir plačiai diskutuojamas Vengrijos visuomenėje, nes 2011 m. V. Orbano vyriausybės iniciatyva įvestas prieštarigai vertinamas tabako pardavimo ribojimas, siekiant sumažinti jaunimo rūkymą, turėjo įtakos daugumai smulkiųjų ūkio subjektų,

prekiavusių tabako gaminiais⁹²⁷. Taip pat svarbu paminėti, kad vadovaujantis analizuotu EŽTT sprendimu 2015 m. lapkričio 3 d. buvo priimtas tapatus EŽTT sprendimas *Hodorog prieš Vengriją* byloje, kurioje pareiškėjas skundė Vengrijos valstybės institucijų veiksmus, varžančius jo ūkinę veiklos laisvę, t. y. įstatyminiu reguliavimu panaikinus leidimą prekiauti tabako gaminiais, o EŽTT konstatavo, kad buvo pažeista ūkinės veiklos laisvė vadovaujantis Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str., ir priteisė pareiškėjui kompensaciją⁹²⁸.

4.2. ESTT jurisprudencija

Pagrindinis Europos Bendrijos steigimo tikslas buvo užtikrinti taiką⁹²⁹ bei šalių pramonės, verslo augimą, taip pat – dėl bendros politikos – sklandžiai besivystančią žemdirbystę⁹³⁰. Tačiau žmogaus teisių apsaugos klausimas ES teisėje⁹³¹ nebuvo iškeltas ir tik dėl ESTT (anksčiau – ETT) praktikos pagrindinės teisės⁹³² ilgainiui tapo ginamos ir ES mastu. ESTT praktikoje susiformavo nerašytas teisių katalogas, kuriam pamažu suteiktas teisinis pagrindas⁹³³. Tokia situacija susiklostė dėl valstybių narių nepasitenkinimo ES nevykdoma žmogaus teisių apsaugos politika bei ES teisės nesuderinamumu su konstitucinėmis

⁹²⁷Plačiau: TÓTH, C. *Strasbourg court rules against Hungary in tobacco retailing case* [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. sausio 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://budapestbeacon.com/public-policy/strasbourg-court-rules-against-hungary-in-tobacco-retailing-case/17898>>.

⁹²⁸ Europo Žmogaus Teisių Teismo 2015 m. lapkričio 3 d. *sprendimas byloje Hodorog prieš Vengriją (pareiškimo Nr. 46626/13)*.

⁹²⁹ 1951 m. balandžio 18 d. Europos anglių ir plieno bendrijos steigimo sutartis // OL, 1992 C 191.

⁹³⁰ 1957 m. kovo 25 d. Europos ekonominės bendrijos (nuo 1992 m. vasario 7 d. Maastrichto sutarties įsigaliojimo – Europos Bendrijos) steigimo sutartis // OL, 1997, C 340.

⁹³¹ 2009 m. gruodžio 1 d. įsigaliojus Lisabonos sutarčiai, kuri iš dalies pakeitė Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos Steigimo Sutartį, Europos Sąjunga tapo juridiniu asmeniu, pakeisdama Europos Bendriją. Tokiu būdu Bendrijos teisė tapo Europos Sąjungos teise, perėmusia visas praeityje iki Lisabonos sutarties įsigaliojimo priimtas nuostatas. Darbe sąvokos „Europos Bendrijų teisė“ ar „Bendrijų teisė“ yra vartojamos, kai daromos nuorodos į ESTT praktiką iki Lisabonos sutarties įsigaliojimo.

⁹³² ESTT savo praktikoje beveik niekada nemini žmogaus teisių, o dažniausiai vartoja sąvoką „pagrindinės teisės“. Tarp šių teisių ir teisių, įtvirtintų EŽTK, nėra didelio skirtumo. Šiame darbe sąvokos „žmogaus teisės“ ir „pagrindinės teisės“ vartojamos kaip sinonimai.

⁹³³ Paminėtina, kad dar 1950 ir 1960 m. ESTT priešinosi bylos dalyvių bandymams bylos nagrinėjimo metu remtis tokiais teisės principais kaip teisėtų lūkesčių principas, proporcingumo principas (toliau apie tai – CRAIG, P., DE BÚRCA, G., *EU law: text, cases, and materials. Fifth edition.* Oxford; New York [N.Y.]: Oxford University Press, 2011, p. 364).

valstybių tradicijomis⁹³⁴. Todėl ESTT suformulavo pagrindinių teisių apsaugos doktriną ES teisėje, t. y. ESTT savo praktikoje išvystė, kad pagarba pagrindinėms teisėms yra ESTT ginamų bendrųjų teisės principų sudedamoji dalis. Viena pirmųjų bylų, kurioje pastebima ESTT išreikšta pozicija žmogaus teisių atžvilgiu – *Erich Stauder prieš Stadt Ulm - Sozialamt*⁹³⁵ byla, kurioje paminėta, kad ES užtikrina pagrindines žmogaus teises taikant bendruosius teisės principus. Deja, ESTT nepaaikškino, kokia yra šių principų kilmė ar turinys. *Nold prieš Komisiją*⁹³⁶ byloje ESTT konstatavo, kad argumentuodamas priimamus sprendimus ESTT semiasi įkvėpimo iš valstybių narių bendrų konstitucinių tradicijų bei tarptautinių sutarčių dėl žmogaus teisių apsaugos. Sukonkretindamas šį teiginį, ESTT *Roland Rutili prieš Ministre de l'intérieur*⁹³⁷ byloje pirmą kartą pasirėmė EŽTK, o *Elliniki Radiophonia Tileorassi AE prieš Dimotiki Etairia Pliroforissis ir Sotirios Kouvelas*⁹³⁸ bylos sprendime nurodė, kad pagrindinės teisės sudaro neatskiriama dalį bendrųjų teisės principų, kurių laikymąsi užtikrina ESTT, vadovaudamasis konstitucinėmis valstybių narių tradicijomis, taip pat ir nuorodomis, išplaukiančiomis iš tarptautinių instrumentų (šioje byloje ESTT pateikia konkrečią nuorodą į EŽTK straipsnius)⁹³⁹.

Svarbu paminėti, kad ESTT, pirmosiose bylose pradėjęs tikrinti Bendrijos teisės aktų ir žmogaus teisių, kaip Bendrijos bendrųjų teisės principų, atitikimą, dėmesį skyrė tik Bendrijos teisės aktų suderinamumui su šiomis nerašytinėmis normomis. Tačiau ESTT savo kompetenciją išplėtė ne tik Bendrijos teisės aktų,

⁹³⁴ VFKT konstatavo, kad Vokietija Bendrijos teisės netaikys, jeigu ji prieštarauja Vokietijos Pagrindiniame įstatyme įtvirtintiems pagrindiniams principams. Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 1974 m. gegužės 29 d. sprendimas Nr. BVerfGE 37, 271.

⁹³⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1969 m. lapkričio 12 d. sprendimas byloje *Erich Stauder prieš Stadt Ulm - Sozialamt*, Nr. C29/69.

⁹³⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1974 m. gegužės 14 d. sprendimas byloje *Nold prieš Komisiją*, Nr. 4/73.

⁹³⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1975 m. spalio 28 d. sprendimas byloje *Roland Rutili prieš Ministre de l'intérieur*, Nr. C-36/75.

⁹³⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. birželio 6 d. sprendimas byloje *Elliniki Radiophonia Tileorassi AE v. Dimotiki Etairia Pliroforissis and Sotirios Kouvelas*, Nr. C-260/89.

⁹³⁹ Paminėtina, kad Europos Sąjungos sutarties 6 str. antroje dalyje ginant žmogaus teises taip pat buvo paminėti keli šaltiniai: „Sąjunga gerbia pagrindines teises, kurias užtikrina 1950 m. lapkričio 4 d. Romoje pasirašyta Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir kurios kyla iš valstybėms narėms bendrų konstitucinių tradicijų kaip bendri Bendrijos teisės principai“ (Konsoliduota Europos Sąjungos sutartis. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 2-2.)

bet ir valstybių narių aktų tikrinimu tiek, kiek nacionalinės normos patenka į Bendrijos teisės taikymo sritį. ESTT pateikia tokį savo galių ribų išaiškinimą: „iš esamos teismo jurisprudencijos aišku <...>, kad kai nacionalinis teisės aktas patenka į Bendrijos teisės taikymo sritį, teismas, priimdamas preliminarų nutarimą, turi pateikti nacionaliniam teismui visus reikalingus išaiškinamus, kurie įgalintų išsamiai įvertinti nacionalinio teisės akto atitikimą pagrindinėms teisėms, kurių apsaugą užtikrina teismas. Tačiau ESTT neturi jurisdikcijos klausimais, susijusiais su nacionaliniais teisės aktais, kurie nepatenka į Bendrijos teisės taikymo sritį“⁹⁴⁰.

Nors išvedant žmogaus teises kaip bendrus Bendrijos teisės principus ESTT suteikiama galimybė remtis keliais šaltiniais, tačiau pastebima tendencija, kad nagrinėdamas su žmogaus teisių apsauga susijusias bylas ESTT vis mažiau remiasi konstitucinėmis valstybių narių tradicijomis. Tai gali būti aiškinama tuo, kad nors visų valstybių narių konstitucijose yra numatytas žmogaus teisių katalogas, tačiau jo apimtis gerokai skiriasi⁹⁴¹. Šie skirtumai greičiausiai ir lemia tai, kad ESTT labiau linkęs atsižvelgti į EŽTK nuostatas, kurios nustato tam tikrą minimalų joje įtvirtintų teisių standartą, kuriame atsispindi ir konstitucinės valstybių narių tradicijos. Anot M. Anciuvienės, „rėmimasis bendromis valstybių narių konstitucinėmis tradicijomis dažnai kelia sunkumų, tuo tarpu Europos žmogaus teisių konvencija yra neginčijamas europinio masto instrumentas, galintis nuolat prisitaikyti prie socialinės raidos su protokolų pagalba“⁹⁴².

Apibendrinant teigtina, kad vystydamas jurisprudenciją žmogaus teisių apsaugos srityje (iki Chartijos įsigaliojimo) ESTT vadovavosi bendraisiais Bendrijos principais, EŽTK (kaip specialiu „įkvėpimo šaltiniu (*source*

⁹⁴⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1997 m. gegužės 29 d. sprendimas byloje *Friedrich Kremzow prieš Austriją*, Nr. C-299/95.

⁹⁴¹ Pvz., plačiausią žmogaus teisių ir laisvių sąrašą įtvirtina Vokietijos Federacijos Pagrindinis Įstatymas, o Danijos Konstitucijoje įtvirtintas gan ribotas žmogaus teisių ir laisvių sąrašas (plačiau apie tai: KATUOKA, S. Europos Sąjunga ir žmogaus teisės. *Jurisprudencija*, 2004, t. 44 (36), p. 7).

⁹⁴² ANCIUVIENĖ, M. Bendrieji teisės principai ir žmogaus teisių apsauga Europos Sąjungoje. Iš: *Europos Sąjungos teisė ir Lietuva*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 93.

d'inspiration)⁹⁴³), kitais tarptautiniais instrumentais (pvz., Europos Tarybos Europos socialine chartija, Tarptautinės darbo organizacijos konvencijomis ir kt.) bei konstitucinėmis valstybių narių tradicijomis.

Tačiau tokios žmogaus teisių apsaugos Europos Bendrijoje nepakako. Tai įrodo sprendimas rengti Europos Sąjungos žmogaus teises įtvirtinantį dokumentą – Chartiją, kuri užtikrintų geresnę žmogaus teisių apsaugą Europos Sąjungoje. Chartijos iniciatorių manymu, iki tol tik ESTT išvedamos pagrindinės teisės, kaip bendrieji Bendrijos teisės principai, nesuteikė pakankamo teisinio aiškumo, kokios būtent teisės yra saugomos Bendrijoje⁹⁴⁴. Todėl 1999 m. liepą Kelno Europos taryba nutarė padidinti Europos Sąjungos lygiu galiojančių pagrindinių teisių matomumą, apibendrindama jas atskiroje Chartijoje. Valstybių ir vyriausybių vadovai siekė, kad į Chartiją būtų įtraukti 1950 m. Europos žmogaus teisių konvencijos bendrieji principai, taip pat principai, išvesti iš ES valstybėms bendrų konstitucinių tradicijų. Be to, Chartija turėjo apimti ES piliečiams galiojančias pagrindines teises ir Europos Tarybos socialinėje chartijoje bei Bendrijos darbuotojų pagrindinių socialinių teisių chartijoje numatytas ekonomines ir socialines teises⁹⁴⁵. Taip pat ji turėjo atspindėti principus, išvestus iš ESTT ir EŽTT praktikos. Pagrindinis Chartijos tikslas buvo ne siekis sukurti atskirą pagrindinių teisių rinkinį ES, tačiau noras padėti ES piliečiams suprasti turimas teises. Europos Parlamentas, Taryba ir Komisija Chartiją oficialiai paskelbė Nicoje 2000 m. gruodžio mėnesį. 2009 m. gruodį, įsigaliojus Lisabonos sutarčiai, Chartija tapo teisiškai privaloma ir įgijo pirminės teisės galią⁹⁴⁶.

⁹⁴³ ANCIUVIENĖ, M. Žmogaus teisių apsaugos pagrindai Europos Sąjungos teisėje. Iš: *Europos Sąjungos teisė ir Lietuva*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 97–98.

⁹⁴⁴ Pagrindinių teisių chartija [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/combating_discrimination/133501_1.htm>.

⁹⁴⁵ ŽALTAUSKAITĖ-ŽALIMIENĖ, S. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos turinio paieškos. *Teisė*, 2015, t. 97, p. 57.

⁹⁴⁶ *ES Chartija praktiškai užtikrinamos piliečių pagrindinės teisės* [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.euro.lt/lt/naujienos/apie-lietuvos-naryste-europos-sajungoje/naujienos/8246/>>.

Šiuo metu Chartija yra moderniausias pagrindinių teisių katalogas, sujungiantis pagrindines teises, kurios kyla iš tarptautinės teisės, valstybių narių nacionalinės teisės ir yra bendrųjų teisės principų dalis⁹⁴⁷. Dauguma Chartijoje įtvirtintų pagrindinių teisių gali naudotis ne tik ES piliečiai – jos itin svarbios visų ES gyvenančių žmonių apsaugai neatsižvelgiant į tai, ar jie yra Sąjungos piliečiai.

Įsigaliojus Chartijai, pagrindinių teisių apsauga ES užtikrinama dvipakope sistema: nacionaline sistema, pagrįsta valstybių narių konstitucijomis ir tarptautiniais teisiniais įsipareigojimais, tokiais kaip Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija; ir ES sistema, pagrįsta Chartija, kuri taikoma tik ES institucijų veiksmų atžvilgiu arba valstybėms narėms įgyvendinant ES teisę⁹⁴⁸. Taigi Chartijos nuostatų adresatai yra ES institucijos, įstaigos ir organai bei valstybės narės „tais atvejais, kai šios įgyvendina Sąjungos teisę“⁹⁴⁹.

Chartija padėjo pagrindinėms teisėms tapti aiškesnėms ir labiau matomoms, o ES buvo sukurtas teisinis tikrumas. Jei kurios nors teisės atitinka

⁹⁴⁷ I. Jablonskaitė-Martinaitienė nurodo, kad pagrindines teises ES užtikrina ne tik Chartija, tačiau keturi pagrindinių teisių apsaugos įtvirtinimo ES teisės sistemoje lygmenys, t. y. 1) pagrindinių teisių apsaugos įtvirtinimas Sąjungos teismų praktikoje; 2) šią apsaugą užtikrinantys Steigimo sutarčių ir antrinės teisės pakitimai; 3) teisių katalogo sukūrimas ES Chartijoje; 4) Sąjungos prisijungimas prie Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos. Plačiau: JABLONSKAITĖ-MARTINAITIENĖ, I. Pagrindinių teisių apsauga Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje: *quo vadis?* Iš: *Svarbūs Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikos aspektai (2004-2014)*. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, 2015, p. 33.

⁹⁴⁸ Kai valstybių narių nacionaliniai teismai ir kitos institucijos susiduria vien tik su nacionalinės teisės problemomis, jie neprivalo taikyti Chartijos nuostatų, bet turėtų remtis nacionalinėmis konstitucinėmis normomis, kurios garantuoja pagrindinių žmogaus teisių apsaugą, bei tarptautinėmis žmogaus teisių sutartimis, pagal kurias valstybė narė yra prisiėmusi įsipareigojimus (pvz., EŽTK). Tačiau, anot A. Roso, konkrečiose situacijose ne visada yra paprasta atskirti ES ir nacionalinės teisės taikymo sritis. Todėl turėtų būti analizuojama, ar konkrečioje byloje be Chartijos nuostatų dar galima taikyti ir kitas ES teisės normas. Jei atsakymas teigiamas, tokioje byloje turėtų būti taikoma ir Chartija, preziumuojant, kad Chartijoje įtvirtintos nuostatos gali būti reikšmingos bylos baigčiai. Jei atsakymas neigiamas, nacionaliniai teismai ir kitos institucijos turėtų taikyti nacionalinius teisės aktus bei tarptautines sutartis, garantuojančias pagrindines žmogaus teises ir laisves (plačiau apie tai: ROSAS, A. When is the EU charter of fundamental rights applicable at national level? *Jurisprudencija*, 2012, t. 19 (4), p. 1287).

⁹⁴⁹ Anot S. Žaltauskaitės-Žalimienės ES teisės įgyvendinimas turi būti suprantamas kaip: 1) norminis įgyvendinimas (priimant teisės aktus siekiant perkelti direktyvas į nacionalinę teisę (plačiau: C-275/06 Promusicae, C-144/04 Mangold); 2) administracinis įgyvendinimas (priimant vienkartinis sprendimus administracinėje veikloje (plačiau C-276/01 Steffensen); 3) teisminis įgyvendinimas (Plačiau: *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisinei sistemai*. (Mokslinių straipsnių, skirtų Europos Sąjungos teisės įtakai Lietuvos konstitucinei, administracinei, aplinkos apsaugos, baudžiamajai, civilinei ir civilinio proceso, darbo ir socialinės apsaugos bei finansų teisei, rinkinys). Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, Vilnius, 2014, p. 540.

Europos žmogaus teisių konvencijos užtikrinamas teisės, šių teisių reikšmė ir taikymo sritis bus tokia, kaip aprašyta Konvencijoje, nors ES įstatymai gali užtikrinti didesnę apsaugą. Iš ES valstybių bendrų konstitucinių tradicijų išvestos teisės turi būti interpretuojamos pagal tas tradicijas⁹⁵⁰.

Kaip jau buvo minėta, Chartija priklauso ES pirminei teisei ir atlieka kelias funkcijas: 1) Chartija tapo ES teisės aiškinimo šaltiniu, kadangi tiek ES antriniai teisės aktai, tiek patenkantys į ES teisės reguliavimo sritį valstybių narių teisės aktai turi būti aiškinami vadovaujantis jos nuostatomis; 2) Chartija gali būti grindžiami pateikiamo ieškinio reikalavimai; pripažinus Chartijos nuostatomis prieštaraujančiomis ES teisės aktų nuostatas, jos tampa neteisėtos, o nacionalines teisės nuostatas – jos turi būti panaikintos; 3. ES Chartija yra ES teisės bendrųjų principų formulavimo šaltinis⁹⁵¹.

Paminėtina, kad tiek Lietuvos ir užsienio teisės moksle darbų, skirtų Chartijos ir ESTT jurisprudencijos analizei, netrūksta⁹⁵². Tačiau mokslinių darbų, nagrinėjančių Chartijos nuostatas ir ESTT praktiką ekonominės veiklos laisvės srityje, užsienio literatūroje yra nedaug⁹⁵³, o Lietuvoje jų apskritai nėra.

⁹⁵⁰ ES Chartija praktiškai užtikrinamos piliečių pagrindinės teisės [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.euro.lt/lt/naujienos/apie-lietuvos-naryste-europos-sajungoje/naujienos/8246/>>.

⁹⁵¹ Plačiau: *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisei sistemai* <...>, p. 530.

⁹⁵² Pvz., BIRMONTIENĖ, T. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija – integrali Sutarties dėl Konstitucijos Europai dalis. *Justitia*, 2004, 6(54); PEERS, S., et al. *The EU Charter of fundamental rights. A Commentary*. Oxford and Portland, Oregon, 2014; DAUKŠIENĖ, I. Žmogaus teisių apsauga Europos Sąjungoje: raida, pokyčiai, tendencijos. Iš: Šlapkauskas, V.; Ravluševičius, P.; Šindeikis, A., et al. *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013; FEUS, K. *An EU Charter of fundamental rights: text and commentaries*. London: Federal Trust, 2000; JOČIENĖ, D. Pagrindinių teisių apsauga pagal Europos žmogaus teisių konvenciją ir Europos Sąjungos teisę. *Jurisprudencija*, 2010, 3(121); KAVALNĖ, S.; JABLONSKAITĖ-MARTINAITIENĖ, I. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija Teisingumo Teismo praktikoje po Lisabonos sutarties įsigaliojimo: bendros tendencijos ir ateities perspektyvos. Iš: Mokslo studija <...>; NORKUS, R. Lisabonos sutartis: kas naujo administracinei justicijai? Iš: Mokslo studija: *Administraciniai teismai Lietuvoje. Nūdienos iššūkiai*. Vilnius: Vyriausiasis administracinis teismas, 2010; KAVALNĖ, S.; DANĖLIENĖ, I. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija kaip individualių teisių gynimo instrumentas. *Jurisprudencija*, 2015, 22 (2), p. 231–25; JABLONSKAITĖ-MARTINAITIENĖ, I. Pagrindinių teisių apsauga <...>, p. 33–57; CALLIESS, CH., RUFFERT, M., *EUV/AEUV, Das Verfassungsrecht der Europäischen Union mit Europäischer Grundrechtecharta*, Kommentar, 4. Auflage, München: C.H.Beck, 2011; JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte* <...> [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.] ir kt.

⁹⁵³ Pvz., SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>; SE-JOO LEE. *Unternehmensfreiheit der gerechten Wirtschaftsordnung im Verfassungsrecht und der grundrechtliche Schutz der Unternehmensfreiheit*. HamburgÖ Verlag Dr. Kovač, 2012.

Taigi ūkinės veiklos laisvės interpretavimas Europos Sąjungos teisėje iki šiol nėra sulaukęs reikiamo teisės mokslo dėmesio, o šiai temai skirtų darbų, išsamiai ir kompleksiskai tiriančių ESTT jurisprudenciją, analizuojančių ūkinės veiklos laisvės turinį, subjektą bei ribojimo galimybes, iki šiol nebuvo.

4.2.1. Asmens ūkinės veiklos laisvė ESTT jurisprudencijoje iki Chartijos įsigaliojimo

Iki Chartijos įsigaliojimo, ūkinė veiklos laisvė nebuvo eksplacitiškai įtvirtinta ES pirminėje teisėje⁹⁵⁴, tačiau ESTT jurisprudencijoje ji buvo dažnai minima ir pripažinta kaip saugomas Europos Bendrijos bendrasis principas⁹⁵⁵. Tačiau šio teismo jurisprudencijoje (iki 2009 m.) galima rasti įvairių šią laisvę apibūdinančių sąvokų (netgi tame pačiame ESTT sprendime kartais vartojamos skirtingos tą pačią laisvę apibūdinančios sąvokos⁹⁵⁶), pvz., ekonominė laisvė (angl. *economic liberty*)⁹⁵⁷, laisvė užsiimti ekonomine veikla⁹⁵⁸ ar verslo veikla⁹⁵⁹ (angl. *freedom to carry on an economic or commercial activity*), „teisė

⁹⁵⁴ Lenkų teisės doktrina mano, kad ši laisvė buvo implicitiškai įtvirtinta Europos Bendrijos Steigimo Sutarties 43 str. 2 d. („Įsisteigimo laisvė apima ir teisę imtis savarankiškai dirbančių asmenų veiklos bei ja verstis, taip pat steigti ir valdyti įmones...<...>“). Plačiau: WĘGRZYN, J. Wolność prowadzenia działalności gospodarczej. In: *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*. Wrocław, 2014, s. 517.

⁹⁵⁵ Byloje Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG prieš Hauptzollamt Gronau ESTT nurodė, kad tiek teisė į nuosavybę, tiek laisvė užsiimti verslu ar profesija sudaro Bendrijos teisės principų dalį. Plačiau: Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1989 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG prieš Hauptzollamt Gronau*, Nr. 265/87.

⁹⁵⁶ Pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1998 m. balandžio 28 d. sprendimas byloje *Metronome Musik GmbH prieš Music Point Hokamp GmbH*, Nr. C-200/96; Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 1998 m. sausio 29 d. sprendimas byloje *Edouard Dubois et Fils SA prieš Council of the European Union and Commission of the European Communities*, Nr. T-113/96.

⁹⁵⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1970 m. gruodžio 17 d. sprendimas byloje *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, Nr. C- 11/70.

⁹⁵⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2005 m. birželio 30 d. sprendimas byloje *Alessandrini Srl ir kt. prieš Europos Bendrijų Komisiją*, Nr. C-295/03 P.

⁹⁵⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2003 m. spalio 16 d. sprendimas byloje *Flughafen Hannover-Langenhagen GmbH prieš Deutsche Lufthansa AG*, Nr. C-363/01.

laisvai verstis profesine veikla“⁹⁶⁰, „individuali verslo laisvė“ (angl. *entrepreneurial freedom of individuals*)^{961, 962}.

Tokia vartojamų sąvokų įvairovė neturėjo didelės juridinės reikšmės. Sprendimuose vartojamos skirtingos ūkinės veiklos laisvės sąvokos, tačiau tikslas buvo vienas – apsaugoti ūkinę veiklą. Tai patvirtina ir S. Biernat pastebėjimas, kad tokią terminų įvairovę lėmė tai, kad dažniausiai ESTT, priimdamas sprendimą, vartojo tokią ekonominės veiklos laisvės sąvoką, kokią pavartojo pareiškėjas, pvz., bylose, susijusiose su Vokietijos Federacija, dažniausiai rasime profesinės veiklos laisvę (vok. *Berufsfreiheit*), kuri įtvirtinta Vokietijos PĮ 12 straipsnyje⁹⁶³. Išanalizavęs ESTT doktriną H. D. Jarass konstatavo, kad nesant oficialių ESTT sprendimų vertimų ūkinė veiklos laisvė dažniausiai buvo įvardijama kaip laisvė užsiimti verslu ir profesine veikla (angl. *freedom to pursue a trade or profession*, vok. *die freie Berufsausübung*, pranc. *le libre exercice des activités professionnelles*), kuri apėmė gan platų ekonominių laisvių spektrą⁹⁶⁴.

Apibendrinant ESTT jurisprudenciją, kurioje buvo nagrinėjami teisiniai santykiai, susiję su ekonominės veiklos laisve, galima išskirti tokius teismo paminėtus šios laisvės saugojamus objektus: ūkinės veiklos vedimas, verslas, profesinė veikla, laisvė pasirinkti verslą, komercinė veikla⁹⁶⁵.

Iki Chartijos įsigaliojimo priimta ESTT doktrina liudija, kad ekonominės veiklos laisvės pažeidimai dažniausiai ESTT nagrinėti kartu su nuosavybės teisės pažeidimais. Vienas iš geriausių pavyzdžių yra *Liselotte Hauer prieš Land Rheinland* byla, kurioje ESTT pirmiausia išnagrinėjo, ar įvestas apribojimas

⁹⁶⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2004 m. gruodžio 14 d. sprendimas byloje *Swedish Match AB ir Swedish Match UK Ltd prieš Secretary of State for Health*, Nr. C-210/03.

⁹⁶¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1998 m. balandžio 28 d. sprendimas byloje *Metronome Musik GmbH prieš Music Point Hokamp GmbH*, Nr. C-200/96.

⁹⁶² Pastebėtina, kad ESTT vartoja laisvės (angl. *freedom*), o kartais teisės (angl. *right*) sąvokas.

⁹⁶³ BIERNAT, S.; WASILEWSKI A. *Wolność gospodarstwa <...>*, s. 200.

⁹⁶⁴ JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte <...>*, S. 234 [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 24 d.].

⁹⁶⁵ Plačiau: Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1989 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG prieš Hauptzollamt Gronau*, Nr. 265/87; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1996 m. liepos 30 d. sprendimas byloje *Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret AS v Minister for Transport, Energy and Communications and others*, Nr. C-84/95.

steigti naujas vynes neprieštarauja nuosavybės teisei, o vėliau ir ūkinei veiklos laisvei⁹⁶⁶.

Ūkinė veiklos laisvė, nors ir eksplicitiškai neįtvirtinta ES pirminėje teisėje iki Chartijos įsigaliojimo, buvo dažnai analizuojama ESTT jurisprudencijoje. Teismo bylos dažniausiai buvo susijusios su ekonomine veikla – anglies⁹⁶⁷, plieno⁹⁶⁸, žuvininkystės⁹⁶⁹, transporto⁹⁷⁰ sektoriuose. Tačiau kompleksinė sprendimų analizė rodo, kad dažniausiai pareiškėjai skundėsi dėl šios laisvės pažeidimo žemės ūkio srityje, konkrečiau tariant, dėl tam tikrų žemės ūkio produktų (pvz., pieno ar cukraus) rinkos reguliavimo nustatant ar keičiant produkcijos kvotas, draudžiant gaminti naują produkciją iš tam tikrų išteklių, reguliuojant žemės ūkio produkcijos kiekius ir pan.⁹⁷¹

Apibendrinant teigtina, kad ūkinė veiklos laisvė ES teisėje iki Chartijos įsigaliojimo nebuvo eksplicitiškai įtvirtinta pirminėje ES teisėje, tačiau dėl gausios ESTT jurisprudencijos buvo analizuojama ir pripažinta Europos Bendrijos teisė bendruoju principu, kuris apėmė gan platų ekonominių laisvių spektrą.

⁹⁶⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1979 m. gruodžio 13 d. *sprendimas byloje* Liselotte Hauer v Land Rheinland-Pfalz, Nr. 44/79.

⁹⁶⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1974 m. gegužės 14 d. *sprendimas byloje* Nold prieš Komisiją, Nr. 4/73.

⁹⁶⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1985 m. rugsėjo 19 d. *sprendimas byloje* Finsider prieš Commission of the European Communities, Nr. 147/84.

⁹⁶⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1995 m. spalio 17 d. *sprendimas byloje* The Queen v Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte National Federation of Fishermen's Organisations and others and Federation of Highlands and Islands Fishermen and others, Nr. C-44/94.

⁹⁷⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1997 m. liepos 17 d. *sprendimas byloje* SAM Schiffahrt GmbH and Heinz Stapf v Bundesrepublik Deutschland, Nr. C-248-249/95.

⁹⁷¹ Plačiau: Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1970 m. gruodžio 17 d. *sprendimas byloje* Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, Nr. C-11/70; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1979 m. gruodžio 13 d. *sprendimas byloje* Liselotte Hauer v Land Rheinland-Pfalz, Nr. 44/79;

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1979 m. rugsėjo 27 d. *sprendimas byloje* SpA Eridania-Zuccherifici nazionali and SpA Società Italiana per l'Industria degli Zuccheri prieš Minister of Agriculture and Forestry, Minister for Industry, Trade and Craft Trades, and SpA Zuccherifici Meridionali, Nr. 230/78.

4.2.2. „Laisvės užsiimti verslu“ inkorporavimas į Chartiją

Ūkinės veiklos laisvės nereglamentuojant pirminėje ES teisėje ilgą laiką jos apsaugą Bendrijos buvo patikėjusios ESTT, kuris šią laisvę įvardijo Bendrijos teisės bendruoju principu. Gausi teismo doktrina šios laisvės atžvilgiu skatino įtvirtinti ją pirminėje ES teisėje, tokiu būdu garantuojant jos apsaugą prieš nepagrįstą ES institucijų bei valstybių narių intervenciją. Vadovaujantis 2007 m. Chartijos išaiškinimais, kurie buvo parengti prižiūrint šį teisės aktą rengusio Konvento prezidiumui ir kurie yra svarbūs Chartijos nuostatomis išaiškinti⁹⁷², ūkinės veiklos laisvės inkorporavimui į Chartiją didelę įtaką padarė tokios bylos kaip: *Nold prieš Komisiją*⁹⁷³, *Spa Eridania*⁹⁷⁴, *Ispanija prieš Komisiją*⁹⁷⁵. Tačiau ši laisvė ne iš karto buvo įtraukta į pirminį projekto tekstą. Pastebėtina, kad iš pradžių daugelis Konvento narių pasisakė prieš ekonominių ir socialinių laisvių įtraukimą į Chartiją. Tačiau ilgainiui buvo išreikšta pozicija, kad Chartijoje turi būti sutvirtintos vidaus rinkos įsisteigimo ir paslaugų teikimo laisvių garantijos, kadangi „abi šios laisvės turi ypatingą reikšmę rinkos ekonomikai“⁹⁷⁶. Vienas iš Konvento narių – R. Bereijo argumentavo, kad ūkinė veiklos laisvė turi būti „loginė sąsaja“, reikalinga užtikrinti nuosavybės teises bei sukurti ekonominės konstitucijos pagrindus⁹⁷⁷. Pirmą kartą eksplisitinis ūkinės veiklos laisvės reguliavimas pradėtas nagrinėti tik 2000 m. liepos mėnesį,

⁹⁷² Šie išaiškinimai neturi teisinės galios, tačiau jie yra svarbi priemonė Chartijos nuostatomis aiškinti. Plačiau: 2007 m. gruodžio 14 d. *Su Pagrindinių teisių chartija susiję išaiškinimai* [interaktyvus]. OJ C 303 [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 2 d.]. Prieiga per internetą: <[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007X1214\(01\)&from=LT](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007X1214(01)&from=LT)>.

⁹⁷³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1974 m. gegužės 14 d. sprendimas byloje *Nold prieš Komisiją*, Nr. 4/73.

⁹⁷⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1979 m. rugsėjo 27 d. sprendimas byloje *SpA Eridania-Zuccherifici nazionali and SpA Società Italiana per l'Industria degli Zuccheri prieš Minister of Agriculture and Forestry, Minister for Industry, Trade and Craft Trades, and SpA Zuccherifici Meridionali*, Nr. 230/78.

⁹⁷⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1999 m. spalio 5 d. sprendimas byloje *Kingdom of Spain v Commission of the European Communities*, Nr. C-240/96.

⁹⁷⁶ MEYER, J. *Charta der Grundrechte der Europäischen Union* [interaktyvus]. Kommentar, 2. Baden-Baden, 2006 [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 2 d.]. Prieiga per internetą: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2fkomm%2fmeyereugrchartako_4%2feugrcharta2007%2fcont%2fme yereugrchartako.eugrcharta2007.a22.gliv.htm&pos=0&hlwords=on>.

⁹⁷⁷ BERNDORF, N.; BOROWSKY, M. *Die Charta der Grundrechte der Europäischen Union – Handreichungen und Sitzungsprotokolle*. Baden-Baden, 2002, S. 330.

kai buvo gautas raštiškas Olandijos (E. H. Ballin) ir Danijos (P. Altmaier) atstovų reikalavimas (kurį pasirašė daugelis Europos Liaudies Partijos narių) įtraukti į Chartiją ekonomines laisves (angl. *freedom of enterprise and right to set up business*)⁹⁷⁸. Dėl šio reikalavimo Chartijoje buvo sukurtas asmens ekonominių laisvių pagrindas (vok. *das zentrale Wirtschaftsgrundrecht*), kurį sudaro trys Chartijoje įtvirtintos teisės ir laisvės – laisvė pasirinkti profesiją ir teisė dirbti (15 str.)⁹⁷⁹, laisvė užsiimti verslu (16 str.)⁹⁸⁰ bei teisė į nuosavybę (17 str.)⁹⁸¹. Šio ekonominių laisvių pagrindo tikslas, anot M. Ruffert ir C. Callies, yra laimės siekimo (angl. *pursuit of happiness*) iš ekonominių santykių užtikrinimas (toks tikslas yra glaudžiai susijęs su ES ekonominės konstitucijos principais)⁹⁸².

Tokiu būdu ūkinė veiklos laisvė, įvardyta kaip laisvė užsiimti verslu (angl. *the freedom to conduct a business*), buvo inkorporuota į ES pirminę teisę (Chartijos 16 str.) ir tapo privaloma Sąjungos institucijoms, įstaigoms ir organams bei valstybės narėms tais atvejais, kai šios įgyvendina Sąjungos teisę, bei tapo ūkio subjektų juridiniu garantu prieš nepagrįstą ES institucijų bei valstybių narių intervenciją į rinkos ekonominius santykius.

Kyla klausimas, ar Chartijos 16 str. yra dažnai analizuojamas ESTT bylose. Liuksemburgo teismo išnagrinėtų bylų statistika rodo, kad 2010 m. vadovaujantis Chartijos visomis nuostatomis buvo išspręsta – 30, o 2014 m. jau

⁹⁷⁸ MEYER, J. *Charta der Grundrechte* <...> [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 2 d.].

⁹⁷⁹ Chartijos 15 str. skelbiama:

„Laisvė pasirinkti profesiją ir teisė dirbti.

1. Kiekvienas turi teisę į darbą ir užsiimti laisvai pasirinkta profesija ar veikla.

2. Kiekvienas Sąjungos pilietis turi laisvę ieškoti darbo, dirbti, pasinaudoti įsisteigimo teise ir teikti paslaugas bet kurioje valstybėje narėje.

3. Trečiųjų šalių piliečiai, kuriems leista dirbti valstybių narių teritorijose, turi teisę į tokias pačias darbo sąlygas kaip ir Sąjungos piliečiai“.

⁹⁸⁰ Chartijos 16 straipsnyje skelbiama:

„Laisvė užsiimti verslu pripažįstama pagal Sąjungos teisę ir nacionalinius teisės aktus bei praktiką“.

⁹⁸¹ Chartijos 17 straipsnyje skelbiama:

„1. Kiekvienas turi teisę valdyti teisėtai įgytą nuosavybę, ja naudotis, disponuoti ir palikti paveldėtojams. Nuosavybė negali būti atimta, išskyrus atvejus, kai tai yra būtina visuomenės poreikiams ir tik įstatymo nustatytais atvejais bei sąlygomis laiku ir teisingai už ją atlyginant. Nuosavybės naudojimą gali reglamentuoti įstatymai, kiek tai būtina atsižvelgiant į bendruosius interesus.

2. Intelektinė nuosavybė turi būti saugoma.“

⁹⁸² RUFFERT, M.; CALLIES, C. *Das Verfassungsrecht der Europäischen Union mit Europäischer Grundrechtscharta*. 4. Auflage, 2011, S. 112.

161 bylų⁹⁸³. Bylos, kuriose buvo kalbama apie laisvę į verslą, sudarė nedidelę dalį (tai rodo 4 paveikslas), tačiau jų skaičius auga nuo 2 bylų 2011 m. iki 12 bylų 2014 m. Skaičiuojant matematiškai 2014 m. bylos, susijusios su Chartijos 16 str., sudarė tik 7,45 proc. visų bylų. O didžiausią procentą visų išnagrinėtų ESTT bylų sudarė bylos, kuriose buvo siekiama apginti teisę į veiksmingą teisinę gynybą ir teisingą bylos nagrinėjimą (Chartijos 47 str. (26 proc.)), teisę į gerą administravimą (Chartijos 41 str. (17 proc.) ir teisę į nuosavybę (Chartijos 17 str. (11 proc.))⁹⁸⁴. Pastebėtina, kad valstybės narės retai kreipiasi į ESTT prašydamos priimti prejudicinį sprendimą, kuris būtų susijęs su laisve užsiimti verslu (5 paveikslas). Tokia statistinė situacija įrodo ne tai, kad nėra jokių teisinių problemų vykdant ekonominę veiklą, tačiau tai, kad laisvės užsiimti verslu turinys nėra ūkio subjektams pakankamai aiškus.

4.2.3. „Laisvė užsiimti verslu“ ESTT jurisprudencijoje

4.2.3.1. „Laisvės užsiimti verslu“ samprata

Kaip jau buvo minėta, Chartijoje buvo sukurtas asmens ekonominių laisvių pagrindas, kurį sudaro trys Chartijoje įtvirtintos teisės ir laisvės, o viena iš jų įvardijama kaip „laisvė užsiimti verslu“. Laisvė užsiimti verslu buvo reglamentuota Chartijos 16 str., kuris nurodo, kad ši laisvė pripažįstama pagal Sąjungos teisę ir nacionalinius teisės aktus bei praktiką. Vadovaujantis 2007 m. Chartijos išaiškinimais⁹⁸⁵, 16 str. įtvirtinta laisvė, grindžiama sukaupta kelių dešimtmečių ESTT teismine praktika, kurioje pripažįstama laisvė vykdyti ūkinę

⁹⁸³ Duomenys pateikiami vadovaujantis ESTT paieškos sistema www.curia.europa.eu.

⁹⁸⁴ Plačiau: *Freedom to conduct a business: exploring the dimensions of a fundamental right*. European Union Agency for Fundamental Rights [interaktyvus], 2015 [žiūrėta 2016-09-02]. Prieiga per internetą: <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-freedom-conduct-business_en.pdf>.

⁹⁸⁵ 2007 m. gruodžio 14 d. *Su Pagrindinių teisių chartija susiję išaiškinimai* [interaktyvu]. OJ C 303 [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 2 d.]. Prieiga per internetą: <[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007X1214\(01\)&from=LT](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007X1214(01)&from=LT)>.

ar komercinę veiklą⁹⁸⁶ bei laisvė sudaryti sutartis⁹⁸⁷, ir Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 119 str. 1 ir 3 d. nustatyta laisva konkurencija. Taigi yra pabrėžiama ESTT jurisprudencijos įtaka formuojant šios laisvės apsaugos teisminę tradiciją, atsižvelgiant į tai, analizuojamos laisvės samprata ir apsaugos objektas bus nagrinėjami vadovaujantis šio teismo praktika.

Kaip jau buvo minėta anksčiau, ESTT praktikoje iki Chartijos įsigaliojimo minimos įvairios ūkinės veiklos laisvės sąvokos. O Chartijoje šią laisvę eksplicitiškai įvardijus „laisvė užsiimti verslu“, iki Chartijos įsigaliojimo priimta ESTT doktrina, formavusi ūkio subjekto veiklos laisvės sampratą ir ribas, liko aktuali aiškinant Chartijoje įtvirtintą verslo laisvę. Todėl susisteminus ESTT jurisprudenciją (iki ir po Chartijos įsigaliojimo), laisvė užsiimti verslu reiškia laisvę pradėti, vykdyti ir baigti ūkinę veiklą, veiklos planavimo laisvę, verslo pasirinkimo būdą ir vykdymo metodą⁹⁸⁸, sutarčių sudarymo laisvę bei laisvę pasirinkti sutarties šalį⁹⁸⁹, laisvę nustatyti kainą⁹⁹⁰ bei keisti sutarties turinį⁹⁹¹, konkurencijos laisvę ir kita⁹⁹². Šiuo atveju „ir kita“ akivaizdžiai rodo, kad iš esmės pateikti baigtinį šios laisvės sąrašą nėra įmanoma. Paminėtina, kad teisės doktrinoje minima, kad analizuojama laisvė turi būti aiškinama pirmiausia kaip apsaugos garantas, kuris užtikrina ūkio subjektų laisvą profesinę veiklą, tačiau kartu saugotą konkurencijos laisvę (SESV 119 str.). Be to, teisės

⁹⁸⁶ Plačiau: Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1974 m. gegužės 14 d. sprendimas byloje *Nold prieš Komisiją*, Nr. 4/73.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1979 m. rugsėjo 27 d. sprendimas byloje *SpA Eridania-Zuccherifici nazionali and SpA Società Italiana per l'Industria degli Zuccheri prieš Minister of Agriculture and Forestry, Minister for Industry, Trade and Craft Trades, and SpA Zuccherifici Meridionali*, Nr. 230/78.

⁹⁸⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1999 m. spalio 5 d. sprendimas byloje *Kingdom of Spain v Commission of the European Communities*, Nr. C-240/96.

⁹⁸⁸ Pvz., nagrinėdamas bylą dėl rūšinio vyno gamybos, ESTT nurodė, kad laisvė pasirinkti profesiją ir darbą garantuoja šios laisvės subjektui teisę pasirinkti, kaip bus įgyvendinama jo veikla. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1986 m. rugsėjo 18 d. sprendimas byloje *Komisija prieš Vokietiją*, Nr. C-116/82.

⁹⁸⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. liepos 10 d. sprendimas byloje *Jean Neu and others v Secrétaire d'Etat à l'Agriculture et à la Viticulture*, Nr. 90/90.;

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1993 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje *Association Agricole Luxlait v Victor Hendel*, Nr. 307/91.

⁹⁹⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. sausio 22 d. sprendimas byloje *Sky Österreich GmbH prieš Österreichischer Rundfunk* Nr. 283/11.

⁹⁹¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1999 m. spalio 5 d. sprendimas byloje *Kingdom of Spain v Commission of the European Communities*, Nr. C-240/97.

⁹⁹² SASSE, T. Die Grundberechtigung <...>, S. 611–727.

mokslininkai pastebi, kad ESTT laisvę užsiimti verslu pripažįsta ne tik kaip pagrindinę teisę, tačiau ir kaip elementarų teisės principą (vok. *elementarer Rechtsgrundsatz*)⁹⁹³. Pvz., byloje „*Invest*“ *Import und Export GmbH ir Invest Commerce prieš Europos Komisiją* teismas nurodė, kad „<...> svarbu patikrinti, ar taikant poveikio priemonę nebuvo pažeistas proporcingumo principas ir elementarūs teisės principai kaip <...> ūkinės veiklos laisvė“⁹⁹⁴. Taigi laisvė užsiimti verslu ES teisėje vertinama kaip subjektinė žmogaus laisvė ir kaip atskiras teisės principas. Tokia EŽTT pozicija nėra svetima Lietuvos Respublikos konstitucinei jurisprudencijai, kuri taip pat diferencijuoja ūkinės veiklos laisvę.

Tiek ESTT praktika, tiek teisės doktrina nurodo, kad laisvės į verslą saugomas objektas yra verslas (angl. *business*), t. y. ūkinė ir komercinė įmonių⁹⁹⁵ veikla. Kyla klausimas, ką reiškia „ūkinė veikla“. Generalinis advokatas M. Poiares Maduro mano, kad veikla pripažįstama ūkine, jei ji vykdoma pirmiausia rinkos sąlygomis⁹⁹⁶. L. Butkevičius, vadovaudamasis ESTT praktika, išskiria dar keturis ūkinės veiklos požymius: 1) prekių ar paslaugų siūlymas rinkoje; 2) ekonominės (finansinės) rizikos prisiėmimas⁹⁹⁷; 3) galimybė gauti iš tokios veiklos pelno / pajamų⁹⁹⁸; ir 4) ūkinės veiklos

⁹⁹³ JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte* <...> [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.].

⁹⁹⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2000 m. lapkričio 13 d. sprendimas byloje „*Invest*“ *Import und Export GmbH and Invest Commerce v Commission of the European Communities*, Nr. 317/00.

⁹⁹⁵ O įmonė turi būti suprantama kaip ir ūkio subjektas pagal Sutarties dėl SESV 101 str., t. y. vienetą, nepriklausomai nuo teisinės formos ir finansavimo būdo, kuris užsiima ūkine veikla, teikdamas rinkai paslaugas ar prekes.

⁹⁹⁶ Plačiau: Generalinio advokato M. Poiares Maduro 2005 m. lapkričio 10 d. išvada byloje Nr. C-205/03 *P Federación Española de Empresas de Tecnología Sanitaria (FENIN) v. Commission*.

⁹⁹⁷ Ši sąlyga yra svarbi atribojant ūkinę veiklą nuo profesinės veiklos. Pvz., byloje Pavel Pavlov and others v. Stichting Pensioenfonds Medische Specialisten nepriklausomi savarankiškai įsidarbinantys gydytojai buvo pripažinti ūkio subjektais, kadangi *inter alia* jie „prisiimdavo finansinę atsakomybę dėl savo vykdomos veiklos“ (Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2000 m. rugsėjo 12 d. sprendimas byloje Pavel Pavlov and others v. Stichting Pensioenfonds Medische Specialisten, Nr. C-180/98 ir C-184/98). Analogiškos nuomonės ESTT laikėsi ir byloje J.C.J. Wouters and others, kurioje Nyderlandų advokatai buvo pripažinti ūkio subjektais. Šioje byloje kaip vienas iš ūkinę veiklą charakterizuojančių požymių buvo išskirtas finansinės rizikos, susijusios su vykdoma veikla, prisiėmimas. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2002 m. vasario 19 d. sprendimas byloje J.C.J. Wouters and others prieš Algemene Raad van de Nederlandse Orde van Advocaten Nr. C-309/99.

⁹⁹⁸ Saugojama ūkinė veikla nebūtinai turi nešti pelną, bet iš jos ūkio subjektas turi gauti pajamas.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2008 m. gruodžio 4 d. sprendimas byloje *Commission of the European Communities v Kingdom of the Netherlands*, Nr. 249/07.

nuolatinumas (tęstinumas)^{999, 1000}. Pastebėtina, kad ESTT vertina šiuos požymius dažniausiai ne *in corpore*, o paprastai tik kelis iš jų^{1001, 1002}.

Apibendrinant teigtina, kad Chartijos 16 str. įtvirtinta laisvė į verslą yra suprantama gan plačiai – nuo verslo pradžios iki jo likvidavimo. Tokia plati analizuojamos laisvės samprata yra deklaruojama ir Lietuvos Respublikos konstitucinėje doktrinoje. Taip pat pastebėtina, kad kaip Lietuvos Respublikos (bei Lenkijos Respublikos) konstitucinėje teisėje, taip ir ES lygiu pagrindines žmogaus teises nustatančiame teisės akte eksplicitiškai įtvirtinta laisvė užsiimti verslu pripažįstama ne tik kaip pagrindinė asmens teisė, bet ir kaip teisės principas. Šios laisvės apsaugos objektas yra ūkio subjekto vykdoma ekonominė veikla nuo jos pradžios iki nutraukimo. Tačiau tokios veiklų rūšys, kaip darbo santykių ar solidarumo principo pagrindu, vartotojiškais tikslais vykdomos

⁹⁹⁹ Anot L. Butkevičiaus, ūkio subjektas privalo veikti nuolat, ne tam tikrą laiką tarpą, nes ūkio subjektas negali veikti *ad hoc*, įgyvendinant jo atžvilgiu apibrėžtą ir nustatytą ilgalaikį tikslą. (Plačiau: BUTKEVIČIUS, L. Vidinis ir išorinis ūkio subjekto sampratos elementai, arba kas yra „ūkio subjektas“ pagal Europos Bendrijos ir Lietuvos konkurencijos teisę. Iš: *Privatinė teisė: praeitis, dabartis ir ateitis. Liber Amicorum Valentinas Mikelėnas* (atsak. red. V. Mizaras). Vilnius: Justitia, 2008, p. 63).

¹⁰⁰⁰ ODUDU, O. *The Boundaries of EC Competition Law: The Scope of Article 81*. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 26; SAUTER, W.; SCHEPEL, H. “State” and “Market” in the Competition and Free Movement Case Law of the EU Courts. TILEC Discussion Paper No. 2007-024, 2007, p. 63–64.

¹⁰⁰¹ Tokiai Teismo pozicijai prieštarauja L. Butkevičius, nurodydamas, kad būtina tikrinti, ar atitinkanti veikla atitinka visus minėtus požymius, nes jie atitinka pagrindinį teismų praktikoje įtvirtintą reikalavimą – kad veikla būtų vykdoma rinkos sąlygomis.

¹⁰⁰² Paminėtina, kad užsienio teisės doktrinoje, analizuojančioje Chartijos 16 str., dažnai minima, kad aptariant laisvės į verslą apsaugos objektą – ūkinę veiklą – reikia atskirti ją nuo kitų veiklos rūšių, kurios nėra laikytinos ūkinėmis ir nebus apsaugotos Chartijos 16 str. Visų pirma, tai darbo santykių pagrindu vykdoma veikla. Darbuotojų veikla negali būti pripažinta ūkine veikla, kadangi jie dirba darbdavio naudai, paklūsta jo nustatyti tvarkai ir neprisiima komercinės rizikos (Plačiau: Generalinio advokato F. G. Jacobs 1999 m. sausio 28 d. bendra išvada byloje *Albany International BV prieš Stichting Bedrijfspensioenfonds Textielindustrie*, Nr. C-67/96). Ūkine veikla taip pat nėra laikoma prekių ir paslaugų įsigijimas vartojimo tikslais. L. Butkevičius teigia, kad tuo atveju, jeigu asmuo, netgi turėdamas didelę rinkos galią prekių ar paslaugų pirkimo rinkoje, įsigyja tam tikrų prekių ar paslaugų ne ekonominiiais tikslais (pvz., jas panaudoti ne tolimesniame savo gaminamų prekių gamybos procese), toks asmuo nebus laikomas ūkio subjektu, veikiančiu rinkoje. (Plačiau: BUTKEVIČIUS, L. Vidinis ir išorinis ūkio subjekto <...>, p. 59–84). Taigi prekės ar paslaugos pirkėjas bus laikomas vykdančiu ūkinę veiklą tik tuo atveju, jeigu įsigyotos prekės ar paslaugos vėliau yra naudojamos ekonominiiais tikslais. Kitaip tariant, subjektas bus pripažįstamas ūkio subjektu tik tuomet, jeigu jo vykdoma veikla bus tiek kaip pirkėjo, tiek ir kaip pardavėjo (SLOT, P. J. Applying the Competition Rules in the Healthcare Sector. *European Competition Law Review*, 2003, Vol. 24(11), p. 587). Generalinis advokatas N. Fennelly išskiria dar vieną atskirą kategoriją veiklos rūšių, vykdomų solidarumo principo pagrindu ir nepriskiriamų prie ūkinės veiklos. Solidarumo principo pagrindu vykdoma veikla reiškia „savo prigimtimi nekomercinę priverstinio pobūdžio situaciją, kuomet viena socialinė grupė subsidijuoja kitą socialinę grupę“¹⁰⁰², pvz., ligonių kasų ir pensijų fondų veikla (Generalinio advokato N. Fennelly 1997 m. vasario 6 d. išvada byloje Nr. C-70/95 *Sodemare SA, Anni Azzurri Holding SpA and Anni Azzurri Rezzato Srl v. Regione Lombardia*).

veiklos nepripažįstamos šios laisvės apsaugos objektu ir nėra saugomos Chartijos 16 str. nuostatų.

4.2.3.1.1. Chartijos 16 str. vs 15 str. ir 17 str.

Kaip jau buvo minėta, Chartijos 15–17 str. nustatytas asmens ekonominių laisvių pagrindas (vok. *das zentrale Wirtschaftsgrundrecht*), kurio tikslas yra laimės siekimo (angl. *pursuit of happiness*) iš ekonominės pusės užtikrinimas. Todėl aptariant laisvės į verslą sampratą ir jos apsaugos objektą būtina šią laisvę atriboti nuo kitų Chartijoje minimų ekonominių pagrindinių teisių, tokių kaip nuosavybės teisė (Chartijos 17 str.) ir laisvė pasirinkti profesiją bei teisė dirbti (Chartijos 15 str.).

Itin svarbu yra atriboti 16 str. (laisvė užsiimti verslu) saugomą objektą nuo 15 str. (laisvė pasirinkti profesiją ir teisė dirbti), kadangi iki Chartijos įsigaliojimo ESTT nediferencijavo šių laisvių, dažnai vartodamas bendrą sąvoką „laisvė verstis profesine veikla“¹⁰⁰³ arba „laisvė užsiimti verslo veikla“^{1004, 1005}. Tačiau 2004 m. rugsėjo 9 d. sprendime *Ispanijos Karalystė ir Suomijos Respublika prieš Europos Parlamentą ir Europos Sąjungos Tarybą*¹⁰⁰⁶ ESTT pasisakė atskirai dėl laisvės verstis profesine veikla ir verslo laisvės, įvertindamas jas kaip atskiras laisves¹⁰⁰⁷. Teismas nurodė, kad „<...> laisvė verstis profesine veikla yra vienas iš pagrindinių Bendrijos teisės principų <...>. Tai taikoma ir laisvei užsiimti verslu, kuri sutampa su laisve verstis profesine

¹⁰⁰³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2008 m. rugsėjo 9 d. sprendimas byloje *Fabbrica italiana accumulatori motocarri Montecchio SpA (FIAMM) ir Fabbrica italiana accumulatori motocarri Montecchio Technologies LLC P), Giorgio Fedon & Figli SpA ir Fedon America, Inc. prieš Europos Sąjungos Tarybą ir Europos Bendriją*, Nr. C-120/06 P, C-121/06 P.

¹⁰⁰⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2003 m. spalio 16 d. sprendimas byloje *Flughafen Hannover-Langenhagen GmbH v Deutsche Lufthansa AG*, Nr. 363/01.

¹⁰⁰⁵ H. Jarass nurodo, kad tokia ESTT pozicija atitiko VFKT jurisprudenciją, kur šios abi laisvės iki šiol nedifencijuojamos ir suprantamos kaip profesinė laisvė, vadovaujantis PĮ 12 str. (Plačiau: JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte <...>* [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.].

¹⁰⁰⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2004 m. rugsėjo 9 d. sprendimas byloje *Ispanijos Karalystė ir Suomijos Respublika prieš Europos Parlamentą ir Europos Sąjungos Tarybą*, Nr. C-184/02 ir C-223/02.

¹⁰⁰⁷ Pastebėtina, kad kai kurių valstybių narių konstitucijose šios dvi laisvės yra eksplicitiškai įtvirtintos atskiruose straipsniuose ir vertinamos kaip atskiros teisės, pvz., Ispanijos Konstitucijos 35 ir 38 str.

veikla¹⁰⁰⁸. Taigi teismas išskiria šias dvi laisves kaip atskiras, tačiau nurodydamas, kad jos sutampa, neatskleidė šių laisvių atskyrimo kriterijų. Tokiu būdu nėra aišku, kada ūkinė veikla yra Chartijos 16 str., o kada 15 str. ginamas objektas. Kol nėra ESTT jurisprudencijos, aiškinančios šių dviejų laisvių atskyrimo kriterijų, šį klausimą bando išspręsti teisės doktrina. Anot H. D. Jarass, atriboti laisvę pasirinkti profesiją ir teisę dirbti nuo verslo laisvės vien tik atsižvelgiant į šios teisės subjektą, t. y. šios laisvės subjektais pripažįstant tik samdomus darbuotojus, yra per daug netikslu. Todėl jis siūlo šią laisvę atriboti nuo verslo laisvės atsižvelgiant į atskiro asmens įsitraukimo į ūkinę veiklą laipsnį (vok. *Tätigkeit mit besonderem Persönlichkeitsbezug*), t. y. susieti šią laisvę su atskiro asmens iniciatyva ekonominėje veikloje¹⁰⁰⁹. Tačiau toks analizuojamų laisvių atskyrimo būdas kritikuotinas, kadangi tiek samdomoje, tiek privačioje veikloje asmens iniciatyva gali būti tokia pati, o tam tikru laikotarpiu mažėti arba didėti. H. Schwier mano, kad 15 str. įtvirtinta laisvė pasirinkti profesiją ir teisę dirbti turi būti siejama su atskiro asmens galimybe vystyti savo asmenybę (vok. *Persönlichkeitsentfaltung*), o verslo laisvė neturi tiek individualizmo¹⁰¹⁰. Tačiau su tokia pozicija taip pat negalima sutikti, kadangi tam tikros ekonominės veiklos kartais daug daugiau reikalauja individualizmo nei samdoma veikla. Manytina, kad geriausią išeitį, kuriai pritaria ir kiti teisės mokslininkai¹⁰¹¹, siūlo C. Nowak, nurodydamas, kad analizuojamų laisvių atskyrimo problema yra išsprendžiama, jei Chartijos 16 str. taikymo sritis bus vertinama *lex specialis* Chartijos 15 str. atžvilgiu, t. y. laisvė užsiimti verslu vertinama kaip laisvės pasirinkti profesiją ir teisės dirbti specialioji forma (vok. *spezielle Form der Berufsfreiheit*)¹⁰¹².

Atriboti Chartijos 16 str. ir 17 str. (teisė į nuosavybę) saugomus objektus yra gerokai lengviau. Verslo laisvė turi būti suprantama kaip užtikrinanti ūkio

¹⁰⁰⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2004 m. rugsėjo 9 d. sprendimas byloje *Ispanijos Karalystė ir Suomijos Respublika prieš Europos Parlamentą ir Europos Sąjungos Tarybą*, Nr. C-184/02 ir C-223/02.

¹⁰⁰⁹ JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte* <...> [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.].

¹⁰¹⁰ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, S. 146.

¹⁰¹¹ SASSE, T. *Die Grundberechtigung* <...>, S. 611–727.

¹⁰¹² NOWAK, C. *Unternehmerische Freiheit* <...>, S. 866–898.

subjekto laisvą ekonominės veiklos procesą. O teisė į nuosavybę saugo ūkio subjekto ekonominės veiklos procese pasiektą rezultatą.

4.2.3.1.2. Chartijos 16 str. vs vidaus rinkos laisvės

Teisės doktrinoje atsiradus nuomonių¹⁰¹³, kad verslo laisvės atsiradimą Chartijoje lėmė vidaus rinkos laisvės, svarbu yra nustatyti santykį tarp laisvės į verslą ir SESV 26 str. 2 d. įtvirtintų vidaus rinkos laisvių (laisvas prekių (28 str.), asmenų (45 str.), paslaugų teikimas (56 str.) ir kapitalo judėjimas (63 str.)). Neaiškumas gali kilti, nes šios vidaus rinkos laisvės kartais ESTT pavadinamos pagrindinėmis laisvėmis ar ES sutartimi užtikrinamomis pagrindinėmis laisvėmis¹⁰¹⁴ ir gali veikti ne tik vertikaliai, bet ir horizontaliai (t. y. privačiam subjektui tiesiogiai suteikti tam tikras subjektinės teisės (pvz., ūkinę veiklos laisvę) santykiuose su kitu privačiu subjektu), o „jų aiškinimas kai kuriais atvejais susijęs su gana jautrių klausimų dėl trapios ūkinės veiklos laisvės ir neekonominių (socialinių) gėrių pusiausvyros sprendimu“¹⁰¹⁵. Be to, šioms laisvėms įgyvendinti reikalinga ūkio subjekto laisvė veikti vidaus rinkoje¹⁰¹⁶. Atsižvelgiant į tai, gali kilti keli klausimai: ar vidaus rinkos laisvės yra priklausomos nuo laisvės į verslą, ar jos yra *lex specialis* Chartijos 16 str. atžvilgiu. Atsakymas į šiuos klausimus neigiamas, nes tarp laisvės užsiimti verslu ir vidaus rinkos laisvių pastebimi esminiai skirtumai: pirma, Chartijos 16 str. taikomas valstybės narėms tik tada, kai jos taiko ES teisę, o tokio apribojimo nėra įgyvendinant vidaus rinkos laisves; antra, vidaus rinkos laisvės lyginant su pagrindinėmis Chartijoje įtvirtintomis teisėmis turi truputį kitokį pobūdį, nes

¹⁰¹³ Plačiau: WĘGRZYN, J. Wolność prowadzenia działalności <...>, s. 517.

¹⁰¹⁴ Kartais ESTT šias laisves pavadina pagrindinėmis laisvėmis (pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2004 m. spalio 14 d. sprendimas byloje *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*. Nr. C-36/02).

¹⁰¹⁵ JARUKAITIS, I. Europos Sąjungos <...>, p. 62.

¹⁰¹⁶ Teisės doktrinoje nurodoma, kad yra nemažai panašumų tarp pagrindinių teisių ir vidaus rinkos laisvių (pvz., Chartijos 21 str. 2 d. ir 45 str. panašumas su vidaus rinkos laisvėmis). Tačiau tiek Chartijoje įtvirtintos pagrindinės teisės, tiek vidaus rinkos laisvės turi būti interpretuojamos atskirai, išskyrus Chartijos 15 str. 2 d., kuris aiškintinas atsižvelgiant į 52 str. 2 d. (Plačiau: SKOURIS, V. Das Verhältnis von Grundfreiheiten und Grundrechten im europäischen Gemeinschaftsrecht, *Die Öffentliche Verwaltung*, 2006, Heft 3, S. 89–97).

pagrindinių teisių tikslas yra apginti atskiro ūkio subjekto teises prieš ES institucijų ir valstybių narių intervencinius veiksmus, o vidaus rinkos laisvės, vadovaujantis SESV sutarties tekstu ir atsižvelgiant į šių laisvių istorinę kilmę, pirmiausia vertinamos kaip valstybių narių įsipareigojimai ES (kurie kartu suteikia subjektyvias teises privatiems asmenims sukurdami teisinius santykius su valstybėmis narėmis ir / ar ES institucijomis); trečia, kai kurie teisės mokslininkai mano, kad pagrindinių teisių subjektais negali būti viešieji subjektai¹⁰¹⁷. Tačiau, kaip rodo ESTT praktika, vidaus rinkos laisvių pažeidimas gali apimti ir laisvę užsiimti verslu. Pvz., byloje *Pfleger ir kt.* ESTT nurodė: „pagrindinėje byloje nagrinėjamuose teisės aktuose numatyto ribojimo pagal SESV 56 str. (aut. komentaras: laisvė teikti paslaugas) nagrinėjimas taip pat apima galimus Chartijos 15–17 str. numatytų teisių ir laisvių įgyvendinimo ribojimus“¹⁰¹⁸.

Taigi teigtina, kad Chartijos 16 str. įtvirtinta laisvė užsiimti verslu ir vidaus rinkos laisvės galioja paraleliai, tačiau vienos kitoms neprieštarauja¹⁰¹⁹, o vidaus rinkos laisvių turinys gali būti aiškintinas atsižvelgiant į pagrindinių teisių turinį¹⁰²⁰. Vidaus rinkos laisvių pagrindinis tikslas yra vidaus rinkos sukūrimas, todėl teigtina, kad šios laisvės nekonkuruoja su verslo laisve, bet sudaro sąlygas asmeniui autonomiškai įgyvendinti ūkinę veiklą ES vidaus rinkoje¹⁰²¹ bei sustiprina šios laisvės veikimą¹⁰²².

¹⁰¹⁷ JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte* <...> [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.].

¹⁰¹⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2014 m. balandžio 30 d. sprendime byloje *Pfleger ir kt.* Nr. C390/12.

¹⁰¹⁹ Kaip nurodo T. Davulis, atsiradus bendrosios rinkos laisvių ir pagrindinių teisių konfliktui, pagrindinė teisė pripažįstama kaip teisėtas viešas interesas, į kurį negalima neatsižvelgti įgyvendinant ES teisę ir kuris leidžia pateisinti naudojimąsi bendrosios rinkos laisvėmis su sąlyga, kad ribojanti priemonė yra tinkama, proporcinga siekiamam tikslui. Plačiau: *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisei sistemai* <...>, p. 231.

¹⁰²⁰ Pvz., ESTT savo doktrinoje nurodė, kad vidaus rinkos laisvė – laisvė teikti paslaugas – turi būti analizuojama „pagrindinės teisės į šeimos gyvenimo gerbimą kontekste“. Plačiau: Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2002 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *Mary Carpenter v Secretary of State for the Home Department*, Nr. Case C-60/00.

¹⁰²¹ Šiai nuomonei pritartų I. Jarukaitis, kuris nurodo, kad vidaus rinkos laisvės daro įtaką ES ir valstybių narių ekonominių santykių reguliavimo apimčiai ir derina įvairius vidaus rinkos kūrimo ar funkcionavimo aspektus bei ūkinės veiklos laisvės ribas. Plačiau: JARUKAITIS, I. *Europos Sąjungos* <...>, p. 26–97.

¹⁰²² Anot H. Jarass, valstybės narės, norėdamos apriboti vidaus rinkos laisves, turi atsižvelgti, ar nebus pažeistos pagrindinės teisės. Be to, vadovaujantis ESTT, apribojant vidaus rinkos laisves „valstybė narė

4.2.3.2. „Laisvės užsiimti verslu“ subjektas

Chartijos 16 str. *expressis verbis* nenurodo, kas gali būti laisvės užsiimti verslu subjektas. Kaip nurodo daugelis autorių, ši laisvė, be abejonių, pirmiausia taikoma fiziniams asmenims¹⁰²³. Jie yra „pirminiai“ (vok. *originär*) šios laisvės subjektai. Paminėtina, kad Chartija nediferencijuoja fizinių asmenų pagal jų pilietybę, todėl šios laisvės subjektai gali būti tiek ES valstybių piliečiai, tiek trečiųjų valstybių piliečiai ar apatridai¹⁰²⁴.

Kaip mini daugelis autorių, laisvė į verslą pripažįstama ir juridiniams asmenims, nors, kaip liudija Chartijos projektą rengusio Konvento stenogramos ir protokolai, ginčų dėl juridinių asmenų pripažinimo šios laisvės subjektais buvo tikrai nemažai (paminėtina, kad Chartija *expressis verbis* juridinius asmenis pamini tik Chartijos 42–44 str.)¹⁰²⁵. Valstybių narių konstitucinės tradicijos, EŽTT praktika bei iki Chartijos įsigaliojimo sukaupta ESTT jurisprudencija (kuri jau prieš penkis dešimtmečius nurodė, kad „ūkio subjekto samprata Sutarties prasme gali būti susieta su fizinio ir juridinio asmens samprata“^{1026, 1027}) turėjo lemiamą įtaką pripažinti šios laisvės subjektais ir juridinius asmenis.

Vadovaujantis Chartijos išaiškinimais, parengtais Chartijos projektą rengusio Konvento prezidiumo, 16 str. įtvirtinta laisvė užsiimti verslu „grindžiama Teisingumo Teismo praktika“¹⁰²⁸, todėl būtina paanalizuoti šio teismo doktriną, aiškinančią, kas gali būti analizuojamos laisvės subjektas.

gali remtis bendruoju interesu tik tuo atveju, jei ta priemonė atitinka pagrindines teises“. Plačiau: JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte* <...> [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.].

¹⁰²³ MEYER, J. *Charta der Grundrechte* <...> [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 2 d.].

JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte* <...> [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.].

¹⁰²⁴ Plačiau dėl kitų valstybių piliečių ir apatridų laisvės užsiimti verslu: SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, S. 199.

¹⁰²⁵ BERNDORF, N.; BOROWSKY, M. *Die Charta der Grundrechte* <...>, S. 303, 358.

¹⁰²⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1961 m. kovo 22 d. sprendimas *sujungtose bylose Société nouvelle des usines de Pontlieue – Aciéries du Temple (S.N.U.P.A.T.) v. High Authority, Nr. C-42 ir 49/59*.

¹⁰²⁷ Anot H. Schwier, ESTT praktika padėjo tvirtą pagrindą ginant juridinių asmenų ūkinės veiklos laisvę. Plačiau: SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, S. 200.

¹⁰²⁸ 2007 m. gruodžio 14 d. *Su Pagrindinių teisių chartija susiję išaiškinimai*. OJ C 303 [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. rugsėjo 2 d.]. Prieiga per internetą: <[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007X1214\(01\)&from=LT](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007X1214(01)&from=LT)>.

ESTT verslo laisvę pripažįsta ne tik asmenine-subjektine laisve ir pasirinko ne formalią (ir kartu siaurą), bet ekonominę ūkio subjekto¹⁰²⁹ sąvokos aiškinimo teoriją. 1962 m. išspręstoje byloje *Klöckner-Werke AG and Hoesch AG prieš High Authority* teismas nurodė: „ūkio subjektas yra organizacija, kurią sudaro asmeninių, kilnojamų ir nekilnojamų elementų, priskirtinų savarankiškam teisiniam subjektui, visuma, ir kuri vykdo tam tikrą ilgalaikį ekonominį tikslą“¹⁰³⁰. Tokiu būdu ūkio subjektas suprantamas ESTT doktrinoje ne kaip konkretus fizinis asmuo ar aiškiai apibrėžtą teisinę formą turintis juridinis asmuo, o ūkinis vienetas, įgyvendinantis ekonominę veiklą. Tokia ūkio subjekto samprata teisės doktrina įvardijama kaip funkcinė, t. y. tam tikro asmens atitiktis ūkio subjekto požymiams sprendžiamas ne pagal jo teisinę formą, o pagal tai, kokio pobūdžio veiklą vykdo¹⁰³¹. Kitaip tariant, rinkoje veikiantys subjektai identifikuojami ir charakterizuojami pagal jų vykdomą veiklą¹⁰³². Anot L. Butkevičiaus, ESTT pasirinktas neformalus požiūris, neskirstant subjektų į konkrečias kategorijas pagal teisinę formą, leido pripažinti ūkio subjektais įvairias bent kiek reikšmingesnes ūkinės veiklos organizavimo formas, tokias kaip ūkinę veiklą vykdančius fizinius asmenis¹⁰³³ (pvz., savarankiškai įsidarbinančius gydytojus¹⁰³⁴, tabako produktų tiekėjus¹⁰³⁵, individualių parduotuvių savininkus¹⁰³⁶, muitinės agentus¹⁰³⁷, būsimus verslo

¹⁰²⁹ Darbe įvardijant laisvės užsiimti verslu subjektą vartojama ūkio subjekto sąvoka.

¹⁰³⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1962 m. liepos 13 d. sprendimas *sujungtose bylose Klöckner-Werke AG and Hoesch AG v. High Authority*, Nr. C-17/61, C-20/61.

¹⁰³¹ BUTKEVIČIUS, L. Vidinis ir išorinis ūkio subjekto <...>, p. 59–84.

¹⁰³² Tokia ESTT suformuota pozicija vertintina teigiamai, kadangi ūkio subjekto turinys ir ribos nepriklausytų nuo nacionalinės teisės nuostatų, nustatančių specifinius reikalavimus konkrečiam ekonominiam subjektui, ir užtikrintų vienodą ES teisės taikymą visose valstybėse narėse ir ūkinės veiklos sektoriuose. Žr.: WAELBROECK, M.; FRIGNANI, A. *European Competition Law*. New York: Transnational Publishers, Inc., 1999, p. 39; SAUTER, W.; SCHEPEL, H. “State” and “Market” <...>, p. 61.

¹⁰³³ BUTKEVIČIUS, L. Vidinis ir išorinis ūkio subjekto <...>, p. 59–84.

¹⁰³⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2000 m. rugsėjo 12 d. sprendimas *sujungtose bylose Pavel Pavlov and others v. Stichting Pensioenfonds Medische Specialisten*, Nr. C-180/98 ir C-184/98.

¹⁰³⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1985 m. sausio 30 d. sprendimas byloje *BAT Cigaretten-Fabriken GmbH v. Commission*, Nr. C-35/83.

¹⁰³⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1983 m. spalio 11 d. sprendimas byloje *Oswald Schmidt, trading as Demo-Studio Schmidt, v. Commission*, Nr. C-210/81.

¹⁰³⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1998 m. birželio 18 d. sprendimas byloje *Commission v. Italian Republic*, Nr. C-35/96.

pardavėjus¹⁰³⁸), žemės ūkio kooperatines bendroves¹⁰³⁹, tyrimus atliekančius institutus¹⁰⁴⁰, verslo asociacijas¹⁰⁴¹, sporto asociacijas¹⁰⁴², taip pat savarankiškai įsidarbinančių gydytojų asociacijas¹⁰⁴³ ir kitus juridinius asmenis (akcines bendroves ir pan.), vykdančius tam tikrą komercinę veiklą.

Tačiau panašiai kaip ir nacionalinėje valstybių narių teisėje, taip ir ES, reikia skirti privačių ir viešųjų juridinių asmenų laisvę užsiimti verslu. Jei privačių subjektų ūkinė veikla yra savaime suprantama ir skatinama, tai viešųjų asmenų kelia daug klausimų, t. y. ar viešieji juridiniai asmenys gali būti laisvės užsiimti verslu subjektais, ar, anot Vokietijos teisės doktrinos, jie gali būti vienu metu „įgaliojami“ ir „įpareigotieji“ (vok. *Berechtigte und Verpflichtete*)¹⁰⁴⁴. Tiek Chartija, tiek po jos įsigaliojimo priimta ESTT doktrina nepasisako dėl 16 str. subjektų, todėl svarbi yra teismo doktrina iki Chartijos įsigaliojimo. Šios doktrinos atlikta analizė parodė, kad ESTT pozicija yra, kad viešieji juridiniai asmenys nepripažįstami ūkio subjektais, kai jų vykdoma veikla yra „viešam

¹⁰³⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1985 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *Remia BV and others v. Commission* Nr. C-42/84.

¹⁰³⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1981 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Coöperatieve Stremsel-en Kleursel-fabriek v. Commission*, Nr. C-61/80. Paminėtina, kad Europos Sąjungos Bendrasis Teismas byloje *Dansk Pelsdyravlerforening v. Commission* žemės ūkio kooperatinę bendrovę pripažino ne tik ūkio subjektu, tačiau kartu ir ūkio subjektų susivienijimu, žr.: Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 1992 m. liepos 2 d. sprendimas byloje *Dansk Pelsdyravlerforening v. Commission*, Nr. T-61/89.

¹⁰⁴⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1982 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Nungesser KG and Kurt Eisele v. Commission*, Nr. 258/78.

¹⁰⁴¹ Pvz.: Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1975 m. gegužės 15 d. sprendimas byloje *Nederlandse Vereniging voor de fruit- en groentenimporthandel, Nederlandse Bond van grossiers in zuidvruchten en ander geïmporteerd fruit "Frubo" v. Commission*. Nr. C-71/74; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1987 m. gegužės 20 d. sprendimas byloje *Association nationale des travailleurs indépendants de la batellerie (ANTIB) v. Commission*, Nr. 272/85.

¹⁰⁴² Pvz.: Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2005 m. sausio 25 d. sprendimas byloje *Laurent Piau v. Commission*, Nr. T-193/02.

¹⁰⁴³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2000 m. rugsėjo 12 d. sprendimas sujungtose bylose *Pavel Pavlov and others v. Stichting Pensioenfondsen Medische Specialisten*, Nr. C-180/98 ir C-184/98.

¹⁰⁴⁴ Rengiant Chartijos projektą bei teisės doktrinoje buvo nemažai diskusijų, ar viešieji juridiniai asmenys apskritai gali apeliuoti į pagrindinių teisių gynimą. Byloje Nyderlandų Karalystė, Koninklijke PTT Nederland NV ir PTT Post BV prieš Europos Bendrijų Komisiją ESTT pripažino, kad viešieji juridiniai asmenys turi pagrindines procesines teises, tarp jų ir teisę būti išklaustam (Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1992 m. vasario 12 d. sprendimas byloje *Kingdom of the Netherlands and Koninklijke PTT Nederland NV and PTT Post BV v. Commission of the European Communities*, Nr. C-48/90 and C-66/90). Anot H. Jarass, ši byla įrodo, kad viešųjų juridinių asmenų pagrindinės teisės taip pat turi būti ginamos. O L. Kühling mano, kad tai yra prastas įrodymas, kadangi šioje byloje valstybinės institucijos *ius imperium* buvo tiek nutolusios, kad buvo galima pripažinti tam tikras teises (plačiau: KÜHLING, J. Grundrechte. Iš: *Europäisches Verfassungsrecht, Theoretische und dogmatische Grundzüge*. Berlin, Heidelberg, 2003, S. 612).

interesui įgyvendinti skirta užduotis, kuri sudaro dalį esminių valstybės funkcijų“ ir „yra susijusi su paprastai viešajai valdžiai priskirtinų galių vykdymu“¹⁰⁴⁵. Todėl tokios institucijos kaip skrydžių saugumu besirūpinanti organizacija „Eurocontrol“¹⁰⁴⁶ ar aplinkos apsaugos institucija „Servizi Ecologici Porto di Genova Spa“¹⁰⁴⁷ Teismo nebuvo pripažintos ūkio subjektais, o Italijos viešosios valdžios institucija „Amministrazione Autonoma dei Monopoli di Stato“, neįgyvendinusi valstybės *imperium* ir gaminusi tabako produktus bei juos pardavinėjusi buvo įvardyta kaip ūkio subjektas¹⁰⁴⁸.

ESTT jurisprudenciją analizuojančioje teisės doktrinoje galima rasti daug išsakytų nuomonių, pasisakančių už¹⁰⁴⁹ ir prieš¹⁰⁵⁰ viešųjų juridinių asmenų pripažinimą Chartijos 16 str. subjektais. Dažniausiai pasisakančių prieš argumentai yra pagrįsti tuo, kad viešieji juridiniai asmenys negali vienu metu turėti *imperium* ir *ius*¹⁰⁵¹. Tokios teorijos yra labai artimos Vokietijos konstitucinei tradicijai. T. Sasse nurodo, kad svarbus yra funkcinis kriterijus nustatant, ar valstybės institucijos gali būti pripažintos ekonominės laisvės subjektais, t. y. ar veikdamas ekonominiuose santykiuose juridinis asmuo turi valdžios įgalinimus¹⁰⁵². Tais atvejais, kada siekdami gauti pajamų viešieji juridiniai asmenys veikia savarankiškai, nesinaudodami jiems teisės aktais suteiktais įgaliojimais, jie turi būti pripažįstami ūkinės veiklos laisvės

¹⁰⁴⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1997 m. kovo 18 d. sprendimas byloje *Diego Cali & Figli Srl v. Servizi ecologici porto di Genova SpA (SEPG)* Nr. C-343/95. Tokiai nuomonei pritaria ir teisės doktrina (pvz., WHISH, R. *Competition Law* <...>, p. 84; ALBAEK, S., et al. *The EC Law of Competition*. Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 192–193).

¹⁰⁴⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1994 m. sausio 19 d. sprendimas byloje *SAT Fluggesellschaft mbH v. Eurocontrol*, Nr. C-364/92.

¹⁰⁴⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1997 m. kovo 18 d. sprendimas byloje *Diego Cali & Figli Srl v. Servizi ecologici porto di Genova SpA*, Nr. C-343/95.

¹⁰⁴⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1987 m. liepos 16 d. sprendimas byloje *Commission v. Italian Republic* Nr. 118/85.

¹⁰⁴⁹ Pvz., J. Schwarze, H. Schwier, K. Strzyckowski (plačiau: SCHWARZE, J. *EU-Kommentar*. 3. Auflage. Helbing Lichtenbahn Verlag 2012, [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą: https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/SchwarzeKoEU_3/EUGRCharta2007/cont/SchwarzeKoEU.EUGRCharta2007%2Ehtm ; SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...> p. 87;

STRZYCKOWSKI, K. *Przedsiębiorstwo* <...>, p. 143).

¹⁰⁵⁰ Pvz., Ch. Callies, M. Ruffert, T. Sasse (plačiau: CALLIESS, CH., RUFFERT, M., *EUV/AEUV, Das Verfassungsrecht* <...>, S. 304; SASSE, T. *Die Grundberechtigung* <...>, S. 703.)

¹⁰⁵¹ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, S. 152.

¹⁰⁵² Anot T. Sasse, Vokietijos teisės doktrinoje šis kriterijus yra šiandien gan aktualus ir dažnai analizuojamas. (SASSE, T. *Die Grundberechtigung* <...>, S. 703.)

subjektais¹⁰⁵³. P. J. Tettinger atkreipia dėmesį į tai, kad pirminė ES teisė nediferencijuoja ūkio subjektų¹⁰⁵⁴: viešiesiems juridiniams asmenims yra suteikiama įsisteigimo ir paslaugų teikimo laisvė bei konkurencijos teisė, o vadovaujantis Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 54 str. 2 d. bendrovės ar firmos gali būti pagal viešąją ar privatinę teisę veikiantys juridiniai asmenys. Pritardamas šiai pozicijai H. Schwier nurodo, kad viešųjų juridinių asmenų nepriskyrimas prie ūkio subjektų būtų jų diskriminacija, nes bendrojoje rinkoje viešieji juridiniai asmenys konkuruoja tokiomis pačiomis sąlygomis kaip ir privatūs asmenys ir jų veikla gali būti apribota ES institucijų vienodais pagrindais kaip ir privačių konkurentų. Atsižvelgiant į tai, jiems turi būti suteikiamos vienodos sąlygos ginti savo ekonomines laisves kaip ir privatiems subjektams¹⁰⁵⁵. O mišrus juridinis asmuo, anot H. Jarass, gali būti pripažintas ūkinės veiklos laisvės subjektu, jei verslo laisvę įgyvendina privatus šio juridinio asmens dalyvis, o viešojo juridinio asmens dalyvavimas šio juridinio asmens veikloje yra minimalus¹⁰⁵⁶. Taigi vadovaujantis ESTT jurisprudencija ir teisės mokslininkų doktrina, teigtina, kad Chartijos 16 str. įtvirtintos verslo laisvės subjektai negali būti viešieji juridiniai asmenys, išskyrus tuos atvejus, kai jie, įgyvendindami ekonominę veiklą, neturi valdžios įgalinimų, o veikia kaip savarankiški ūkio subjektai, nesiekdami fiskalinių valstybės tikslų.

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta, teigtina, kad Chartijoje įtvirtintos laisvės užsiimti verslu subjektai gali būti visi ūkio vienetai, neatsižvelgiant į jų teisinę ar nuosavybės formą. Tokia pozicija atitinka Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo suformuotą doktriną, tačiau vadovaujantis ESTT jurisprudencija viešieji ūkio subjektai, įgyvendinantys ūkinę veiklą, kuri yra *acte jure imperii*, negali būti Chartijoje įtvirtintos verslo laisvės subjektais. Padaryta išvada leidžia teigti, kad ES ekonominė politika nesiekia, kad valstybė ir jos institucijos bei ES institucijos liktų tik „naktiniu sargu“ ekonominiuose santykiuose, tačiau leidžia jiems tapti visateisiais ūkio subjektais, kuriems

¹⁰⁵³ SASSE, T. Die Grundberechtigung <...>, S. 704.

¹⁰⁵⁴ TETTINGER, P. J. Zur Grundberechtigung <...>, S. 625.

¹⁰⁵⁵ SCHWIER, H. Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“ <...>, S. 205.

¹⁰⁵⁶ JARASS, H. D. Charta der Grundrechte <...> [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.].

garantuojama ekonominė veiklos laisvė lygiais pagrindais su privačiais ūkio subjektais, išskyrus tuos atvejus, kai ekonominiuose santykiuose viešasis juridinis asmuo turi valdžios įgalinimus.

4.2.3.3. „Laisvės užsiimti verslu“ neabsoliutumas

„Laisvė pripažįstama laisve, kai žinomas ne tik saugomas objektas, bet ir laisvės apribojimo ribos, nes jei ribos yra labai plačios ir neaiškios, negalime kalbėti apie tinkamą laisvės apsaugą¹⁰⁵⁷“. Atsižvelgiant į tai, būtina aptarti Chartijoje įtvirtintos verslo laisvės ribas.

Anot ESTT, pagrindinės teisės apribojimas yra tada, kai tam tikros laisvės adresatas priima tam tikrą taisyklę, kuri šios laisvės subjektui jo ūkinėje veikloje sukelia tam tikrus nepatogumus arba daro tiesioginę neigiamą įtaką¹⁰⁵⁸. Toks apribojimas yra galimas, tačiau jis turi būti „aiškiai pateisintas“¹⁰⁵⁹.

Anot teisės doktrinos, iki Chartijos įsigaliojimo pirminiuose ES teisės aktuose nepaminėtai, tačiau ESTT dažnai analizuotai ekonominės veiklos laisvei buvo taikomas remiantis teismo jurisprudencija sukurtas kontrolės testas, kuriuo vadovaujantis buvo tikrinama, ar EB institucijos ir valstybės narės nepažeidė šios laisvės¹⁰⁶⁰. Anot šio testo:

1. ekonominė veiklos laisvė nėra absoliuti ir gali būti apribota atsižvelgiant į jos socialinę funkciją;

¹⁰⁵⁷ KNECHT, M. H. *Die Charta der Grundrechte der Europäischen Union, Eine Würdigung der Entstehung und rechtvergleichende grundrechtsdogmatische Analyse*. Stuttgart, 2005, S. 207.

¹⁰⁵⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1998 m. balandžio 28 d. sprendimas byloje *Metronome Musik GmbH prieš Music Point Hokamp GmbH*, Nr. C-200/96.

¹⁰⁵⁹ Pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2004 m. rugsėjo 23 d. sprendime byloje *Axel Springer AG v Zeitungsverlag Niederrhein GmbH & Co. Essen KG and Hans-Jürgen Weske*) Nr. C-435/02 ir C-103/03 buvo konstatuota:

„Esant tokioms aplinkybėms, net darant prielaidą, kad pagrindinėse bylose nagrinėjama viešo skelbimo pareiga turėtų pakankamai tiesioginį ir svarbų poveikį profesinės veiklos laisvei, apribojimas, kurį ši pareiga nustato, ypač apribojimas ypatingus bendrovės teisės duomenis laikyti paslaptyste, bet kuriuo atveju būtų aiškiai pateisintas“.

¹⁰⁶⁰ BIERNAT, S.; WASILEWSKI A. *Wolność gospodarcza <...>*, s. 203.

2. ši laisvė gali būti apribota, jei toks apribojimas reikalingas tenkinti viešąjį interesą¹⁰⁶¹;

3. šios laisvės apribojimas negali būti neproporcingas ir netoleruotinas (angl. *disproportionate and intolerable*)¹⁰⁶²;

4. apribojimai negali pakeisti šios laisvės esmės¹⁰⁶³.

Chartijos 16 str. įtvirtinus laisvę užsiimti verslu, *expressis verbis* nebuvo reglamentuotos šios laisvės ribojimo sąlygos. Kaip nurodo daugelis teisės mokslininkų¹⁰⁶⁴, Chartijos kūrėjai nusprendė, kad nustatant ekonominės veiklos laisvės ribas bus laikomasi „horizontaliųjų ribų“ (vok. *horizontale Schrankenregelung*) nustatymo mechanizmo, kuris taikomas bendrai visoms Chartijoje minimoms pagrindinėms teisėms ir laisvėms ir yra įtvirtintas šio teisės akto 52 str. bei orientuojasi į aktualią ESTT praktiką. Taigi Chartijos 16 str. neįvardijus specialiųjų, tik verslo laisvės ribojimo sąlygų, nereiškia, kad ši laisvė yra absoliuti. Intervenciją į ekonominę laisvę gali pateisinti bendrosios pagrindinių teisių ir laisvių ribojimo sąlygos, kurios įtvirtintos Chartijos 52 str. 1 d. Šioje dalyje nurodyta: „Bet koks šios Chartijos pripažintų teisių ir laisvių įgyvendinimo apribojimas turi būti numatytas įstatymo ir nekeisti šių teisių ir laisvių esmės. Remiantis proporcingumo principu, apribojimai galimi tik tuo atveju, kai jie būtini ir tikrai atitinka Sąjungos pripažintus bendrus interesus arba reikalingi kitų teisėms ir laisvėms apsaugoti“.

Vadovaujantis Chartijos projektą rengusio Konvento prezidiumo parengtais Chartijos išaiškinimais, 52 str. teksto formuluotė yra pagrįsta ESTT teismine praktika, kurioje nurodoma, kad „...Teismo teisminėje praktikoje aiškiai įtvirtinta, kad galima nustatyti apribojimus naudotis pagrindinėmis teisėmis, ypač bendros rinkos organizavimo formos srityje, su sąlyga, kad tie

¹⁰⁶¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1974 m. gegužės 14 d. sprendimas byloje *Nold prieš Komisiją*, Nr. 4/73.

¹⁰⁶² Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1986 m. rugsėjo 18 d. sprendimas byloje *Commission of the European Communities v Federal Republic of Germany*, Nr. C-116/82.

¹⁰⁶³ Anot S. Biernat, toks ESTT jurisprudencijoje naudotas pagrindinių teisių ir laisvių apribojimų patikrinimo testas yra paveiktas VFKT doktrinos. BIERNAT, S.; WASILEWSKI A. *Wolność gospodarcza* <...>, s. 203.

¹⁰⁶⁴ KNECHT, M. H. *Die Charta der Grundrechte* <...>, S. 205; SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, S. 213.

apribojimai faktiškai atitinka Bendrijos siekiamus bendrų interesų tikslus ir siekiamo tikslo požiūriu nėra neproporcingu ar nepagrįstu įsikišimu, sumenkinančiu pačių tų teisių esmę¹⁰⁶⁵.

Taigi vadovaujantis Chartijos tekstu bei ESTT jurisprudencija galima išskirti tokias keturias verslo laisvės ribojimo sąlygas:

1. ribojimas turi būti nustatytas įstatymu;
2. ribojimas turi atitikti bendrus interesus;
3. ribojimas turi nekeisti teisių ir laisvių esmės;
4. ribojimas turi neprieštarauti proporcingumo principui¹⁰⁶⁶.

Toliau trumpai aptariamos šios sąlygos:

1. „Ribojimas turi būti nustatytas įstatymu“ – formalioji ribojimo sąlyga, kuri nurodo, kad ekonominė veiklos laisvė gali būti apribota tik įstatymu (Chartijos 52 str. 1 d. 1 sakinyje („...turi būti numatytas įstatymo...“) (angl. *provided for by law*)). Atsižvelgiant į Chartijos 51 str. 1 d. nurodytą šio teisės akto taikymo sritį¹⁰⁶⁷, reikia išskirti nacionalinę ir ES teisę. Analizuojant valstybių narių nacionalinę konstitucinę teisę teigtina, kad daugelyje valstybių narių konstitucijų (išimtis yra Didžioji Britanija) yra numatyta formalioji ribojimo sąlyga – „įstatymo išlyga“ (angl. *the „provided for by Law“ requirement*, vok. *Gesetzesvorbehalt*)¹⁰⁶⁸. Ši išlyga pirmiausia reiškia, kad bet koks ekonominės laisvės ribojimas galimas parlamento priimtu teisės aktu.

¹⁰⁶⁵ Pagrindinių teisių chartija [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/combating_discrimination/133501_1_t.htm>.

¹⁰⁶⁶ Paminėtina, kad teisės doktrina dažniausiai išskiria taip pat 4 pagrindinių teisių ribojimo sąlygas (pvz., H. Jarass), tačiau H. Schwier išskiria tik tris, nenurodydamas, kad ribojimas turi atitikti bendrus interesus. O S. Peers pateikia dar kitokią 52 str. įtvirtintų teisių ir laisvių ribojimo sąlygų klasifikaciją. Anot šio mokslininko, ekonominė laisvė gali būti apribota, jei yra šie trys skirtingi elementai: 1) procesinė taisyklė (ribojimas turi būti nustatytas įstatymu); 2) ribojamos teisės ar laisvės pateisinimo taisyklė (ribojimai yra būtini ir atitinka Sąjungos pripažintus bendrus interesus arba reikalingi kitų teisėms ir laisvėms apsaugoti); 3) tarpusavyje susijusios taisyklės, nustatančios balansą tarp teisės ir ribojimo (t. y. teisių ir laisvių esmės gerbimas, proporcingumo principas, būtinumas riboti teisę) (Plačiau: JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte* <...> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 24 d.]. SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>; PEERS, S., *et al. The EU Charter* <...>, p. 1470).

¹⁰⁶⁷ Chartijos 51 str. 1 d.: „Šios Chartijos nuostatos skirtos Sąjungos institucijoms, įstaigoms ir organams, <...>, bei valstybėms narėms tais atvejais, kai šios įgyvendina Sąjungos teisę <...>“.

¹⁰⁶⁸ WEBER, A. *Die Europäische Grundrechtscharta ß auf dem Weg zu einer europäischen Verfassung. Neue Juristische Wochenschrift*, 2000, S. 537.

Tačiau tiek Lietuvos, tiek ir kitų valstybių narių (pvz., Vokietijos) konstitucinė teisė nurodo, kad tam tikrais atvejais tai gali būti specialiai tam tikrai ūkio sričiai deleguotų ir demokratiškai legitimuotų institucijų priimti teisės aktai¹⁰⁶⁹. Atsižvelgiant į valstybių narių teisinių sistemų įvairovę, teigtina, kad formaliosios ribojimo sąlygos ribos labai išsiplėčia, kadangi be parlamento ar deleguotų institucijų priimtų teisės aktų tai gali būti ir precedentinė teisė, ir nacionalinių valstybių praktika (angl. *practices*), kuri suprantama kaip normos, kylančios iš privačių santykių, pvz., kolektyvinės sutartys¹⁰⁷⁰.

Vertinant, kokie ES teisės aktai gali nustatyti ekonominės veiklos laisvės formaliąsias ribojimo sąlygas pirmiausia paminėta pirminė ES teisė: Europos Sąjungos sutartis, Sutartis dėl ES veikimo ir Europos Atominės energijos bendrijos steigimo sutartis, sutarčių protokolai ir priedai, valstybių narių stojimo į ES sutartys ir kitos sutartys¹⁰⁷¹. Antrinė ES teisė, tai ne tik SESV 289 str. paminėti teisės aktai (Europos Parlamento priimti reglamentai, direktyvos, rekomendacijos), tačiau ir teisės aktai, nurodyti SESV 103 str. 1 d. (Tarybos priimami reglamentai ir direktyvos), 105 str. 3 d. (Komisijos priimami reglamentai) bei 106 str. 3 d. (Komisijos direktyvos ir sprendimai¹⁰⁷²). Taip pat vadovaujantis SESV 290 str. tai gali būti Komisijos priimti teisės aktai, kurie buvo priimti delegavus Komisijai įgaliojimus priimti atitinkamus teisės aktus (tačiau tai negali būti ES teisės įgyvendinimo aktai vadovaujantis SESV 291 str.). Teisės doktrina mano, kad tai gali būti ir ESTT suformuotas teisės precedentas¹⁰⁷³. Taigi galima daryti išvadą, kad Chartijos 16 str. įtvirtintos teisės į verslą apribojimo formalioji ribojimo sąlyga apima ganėtinai platų spektrą

¹⁰⁶⁹ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, S. 219.

¹⁰⁷⁰ JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte* <...> [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 24 d.].

¹⁰⁷¹ Plačiau apie ES teisės šaltinius: https://e-justice.europa.eu/content_eu_law-3-lt.do.

¹⁰⁷² K. Lenaerts pastebi, kad sprendimai turi būti bendro, o ne individualaus pobūdžio (plačiau: LENAERTS, K. Die EU-Grundrechtscharta: Anwendbarkeit und Auslegung. *Europarecht*, 2012, Heft 1, S. 3-112). Šio mokslininko teorijai pritaria ir ESTT, kuris Knauf Gips byloje nurodė, kad Komisijos priimtas individualus sprendimas nėra pakankamas, kad būtų apribota Chartijos ginama laisvė ar teisė. Plačiau: Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. liepos 1 d. sprendimas byloje *Knauf Gips KG v European Commission*, Nr. C-407/08 P.

¹⁰⁷³ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, S. 222.

nacionalinių ir ES teisės aktų, taip pat teismų precedentus ir net valstybių narių privačiame sektoriuje susiklosčiusią praktiką.

Kaip mini daugelis teisės mokslininkų, tiek nacionaliniai, tiek ES teisės aktai, kuriuose yra įtvirtinami ūkinės veiklos laisvės ribojimai, turi atitikti kokybės reikalavimus¹⁰⁷⁴. Tokiai pozicijai pritaria ir ESTT, nurodydamas, kad „teisės aktas, kuriuo ribojama ekonominė laisvė, turi būti aiškus, prieinamas ir šio teisės akto adresatas turi numatyti aplinkybes, kurios atsirastų taikant šį įstatymą“¹⁰⁷⁵. Be to, teisės aktai turi atitikti teisinio saugumo principą, „pagal kurį reikalaujama, kad teisės aktai, privatiems asmenims sukeltys nepalankių pasekmių, būtų aiškūs, tikslūs, o teisės subjektai galėtų numatyti jų taikymą“¹⁰⁷⁶.

Paminėtina, kad ESTT po Chartijos įsigaliojimo ne kartą jau tikrino, ar tam tikras apribojimas atitinka formaliąją ribojimo sąlygą, tačiau dažniausiai buvo analizuojama ne valstybių narių nacionalinė teisė, bet ES teisė¹⁰⁷⁷.

2. „Ribojimas turi atitikti bendrus interesus“ – materialioji laisvės užsiimti verslu ribojimo sąlyga, kuri nurodo, kad ekonominė veiklos laisvė gali būti apribota, tačiau tai turi atitikti „Sąjungos pripažintus bendrus interesus“ arba turi būti reikalinga kitų teisėms ir laisvėms apsaugoti (Chartijos 52 str. 1 d. 2 sakinyje). Chartijos teksto lingvistinė analizė leidžia teigti, kad yra išskiriamos dvi materialinės ribojimo pateisinimo sąlygos: atitikimas ES bendriems interesams ir būtinumas apsaugoti kitų teisių ir laisvės.

Tačiau, vadovaujantis teisės doktrina¹⁰⁷⁸, teigtina, kad šios dvi sąlygos sutampa ir aiškinamos kaip viena materialioji ribojimo sąlyga, įvardijama kaip „teisėtas visuomenės tikslas“. Tačiau šios teisinės sąvokos turinys nėra visada

¹⁰⁷⁴ PEERS, S., et al. *The EU Charter <...>*, p. 1473.

¹⁰⁷⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2011 m. lapkričio 24 d. *sprendimas byloje Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)*, Nr. C-70/10.

¹⁰⁷⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2005 m. balandžio 14 d. *sprendimas byloje Belgija prieš Komisiją*, Nr. C-110/03; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2007 m. birželio 7 d. *sprendimas byloje Britannia Alloys & Chemicals prieš Komisiją*, Nr. C76/06; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. sausio 14 d. *sprendimas byloje Stadt Papenburg*, Nr. C226/08.

¹⁰⁷⁷ Pavyzdžiui: Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. liepos 1 d. *sprendimas byloje Knauf Gips KG v European Commission*, Nr. C-407/08 P; Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2011 m. liepos 12 d. *sprendimas byloje Fuji Electric Co. Ltd v European Commission*, Nr. T-132/07.

¹⁰⁷⁸ PEERS, S., et al. *The EU Charter <...>*, p. 1475.

aiškus. Paminėtina, kad iki Chartijos įsigaliojimo ESTT vartoja nevienodas lingvistines sąvokas: kartais minimas EB interesus, o kartais viešasis interesus¹⁰⁷⁹. Galima paminėti tokius iki Chartijos įsigaliojimo ESTT įvardytus EB interesus, kurių pagrindu buvo apribota ekonominės veiklos laisvė: žmonių sveikata¹⁰⁸⁰, vartotojų interesai¹⁰⁸¹, aplinkos apsauga¹⁰⁸², EB fondų lėšų naudojimo skaidrumas¹⁰⁸³, vyno kokybė, vidaus rinkos sukūrimas¹⁰⁸⁴, bendra agrarinė politika, valstybių narių įsipareigojimai ES¹⁰⁸⁵. Manytina, kad ES bendrųjų interesų dalis yra paminėta ir ESS 3 str., pvz., taika, tautų gerovė, tvari vidaus rinka, teisingumas ir pan., bei Chartijos 35 str. – „aukštas žmonių sveikatos apsaugos lygis“^{1086, 1087}.

Teisės doktrinoje galima rasti nemažai kritikos dėl analizuojamos materialiosios ribojimo sąlygos aiškinimo ESTT jurisprudencijoje. Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjas S. Biernat pastebi, kad dažniausi atvejai, kai buvo kreipiamasi į ESTT dėl ūkinės veiklos laisvės pažeidimo, buvo susiję su EB institucijų nustatytu žemės ūkio produktų rinkos reguliavimu ar jo keitimu. Šiose bylose teismas atsiribojo ir nenagrinėjo reguliavimo tikslų ar

¹⁰⁷⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1974 m. gegužės 14 d. sprendimas byloje *Nold prieš Komisiją*, Nr. 4/73.

¹⁰⁸⁰ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1997 m. liepos 17 d. sprendimas byloje *Affish BV v Rijksdienst voor de keuring van Vee en Vlees*, Nr. C-183/95.

¹⁰⁸¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. sausio 31 d. sprendimas byloje *Denise McDonagh v Ryanair Ltd.*, Nr. C-12/11.

¹⁰⁸² Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1985 m. vasario 7 d. sprendimas byloje *Procureur de la République v Association de défense des brûleurs d'huiles usagées (ADBHU)*, Nr. C-240/83.

¹⁰⁸³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Volker und Markus Schecke GbR ir Hartmut Eifert prieš Land Hessen*, Nr. C92/09 ir C93/09.

¹⁰⁸⁴ Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 1998 m. sausio 29 d. *Dubois* sprendimas byloje *Edouard Dubois et Fils SA v Council of the European Union and Commission of the European Communities*, Nr. T-113/96.

¹⁰⁸⁵BIERNAT, S.; WASILEWSKI A. *Wolność gospodarcza <...>*, s. 204.

¹⁰⁸⁶ Chartijos 35 str. nustatyta: „Kiekvienas turi teisę į profilaktinę sveikatos priežiūrą ir teisę į gydymą nacionalinių teisės aktų ir praktikos nustatyta tvarka. Apibrėžiant ir vykdamant visą Sąjungos politiką ir veiklą, užtikrinamas aukštas žmonių sveikatos apsaugos lygis“.

¹⁰⁸⁷ Paminėtina, kad 2007 m. išleistuose Chartijos išaiškinimuose buvo taip pat aiškinama, kas yra ES bendrasis interesus nurodant, kad „jie apima tiek Europos Sąjungos sutarties 3 straipsnyje minimus tikslus (pvz., taika, tautų gerovė, tvari ir subalansuota vidaus rinka), tiek ir konkrečiomis Sutarčių nuostatomis, pvz., Europos Sąjungos sutarties 4 str. 1 d., Sutarties dėl Europos Sąjungos veikimo 35 str. 3 d. ir šios Sutarties 36 ir 346 str., ginamus kitus interesus“. Plačiau: *Pagrindinių teisių chartija* [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/combating_discrimination/133501_1_t.htm>.

sąlygų (t. y. ar ribojimas atitiko viešąjį interesą), tačiau konstatavo, kad šiuos santykius turi spręsti EB politiniai organai, kurie turi plačią diskreciją savarankiškai nustatyti, kas yra EB interesas be teisminės kontrolės¹⁰⁸⁸. O VFKT teisėjas P. M. Huber kritiškai nurodo, kad ESTT „tinka bet koks EB interesas, ne tik „svarbus“¹⁰⁸⁹. Taigi darytina išvada, kad ESTT dažnai nesigilina, ar verslo laisvės ribojimą pateisinantis tikslas yra teisėtas tikslas (angl. *legitimate aim*), o suteikia teisę politiniams organams patiems spręsti dėl apribojimo tikslingumo, tokiu būdu sumažindamas ūkio subjektų galimybes ginti savo ekonomines teises.

Paminėtina, kad ESTT, pritardamas nustatytam ekonominių santykių reguliavimui, dažnai nurodo savo sprendimuose, kad toks reguliavimas yra pateisinamas dėl EB viešojo intereso, „kuris kartu yra visos ūkio šakos ar ūkio subjektų grupės interesas, ir nors ūkio subjektai dabar patiria tam tikrus apribojimus, galiausiai šie apribojimai atneš jiems naudą (pvz., pakeliant produkcijos kokybės reikalavimus, rekonstruojant tam tikros ūkio šakos techninius pajėgumus ir t. t.)“¹⁰⁹⁰. Tokiu būdu teismas bando „pritempti“ įvardytą politinių institucijų viešąjį interesą prie ūkio subjektų interesų.

Galima išskirti tokius pastarųjų metų ESTT nagrinėtus verslo laisvės reguliavimo atvejus, kai buvo vertinama, ar jie atitinka ES bendruosius interesus:

- Informacijos apie maisto produktų maistingumą ir sveikatingumą reguliavimas siekiant užtikrinti aukštą vartotojų sveikatos apsaugos lygį¹⁰⁹¹.
- Audiovizualinės žiniasklaidos paslaugų teikimo reguliavimas siekiant užtikrinti saviraiškos ir informacijos laisvę¹⁰⁹².

¹⁰⁸⁸ BIERNAT, S.; WASILEWSKI A. *Wolność gospodarcza <...>*, s. 204.

¹⁰⁸⁹ HUBERT, P. M. *Recht der Europäischen Integration*. Vahlen, München, 1996, S. 103.

¹⁰⁹⁰ Plačiau: Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1979 m. gruodžio 13 d. sprendimas byloje *Liselotte Hauer v Land Rheinland-Pfalz*, Nr. 44/79; Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1979 m. rugsėjo 27 d. sprendimas byloje *SpA Eridania-Zuccherifici nazionali and SpA Società Italiana per l'Industria degli Zuccheri prieš Minister of Agriculture and Forestry, Minister for Industry, Trade and Craft Trades, and SpA Zuccherifici Meridionali*, Nr. 230/78.

¹⁰⁹¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2012 m. rugsėjo 6 d. sprendimas byloje *Deutsches Weintor eG prieš Land Rheinland-Pfalz*, C-544/10.

¹⁰⁹² Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. sausio 22 d. Teisingumo Teismo sprendimas byloje *Sky Österreich GmbH prieš Österreichischer Rundfunk*, Nr. C-283/11.

- Kompensavimo ir pagalbos keleiviams taisyklės atsisakymo vežti ir skrydžių atšaukimo arba atidėjimo ilgam laikui atveju, siekiant apsaugoti vartotojų interesus¹⁰⁹³.

- Įmonių, verslo arba įmonių ar verslo dalių perdavimo reguliavimas, siekiant perduodant įmonę išsaugoti darbuotojų interesus¹⁰⁹⁴.

Darytina išvada, kad Chartija suteikia Sąjungos institucijoms, įstaigoms ir organams bei valstybėms narėms tais atvejais, kai šios įgyvendina Sąjungos teisę, ganėtinai plačią diskreciją nustatant, kurie interesai gali būti pripažinti ES bendraisiais interesais ir kurių pagrindu leidžiama apriboti ekonominę veiklą. Praktiniu požiūriu tokia plati ES bendrojo intereso interpretacija, kuria remiamasi grindžiant reguliavimo sprendimus bei jų įgyvendinimo būdus, gali nulemti, kad Chartijoje įtvirtintos ekonominės laisvės apsauga bus „grynai instrumentinė“¹⁰⁹⁵ ir netaps *de facto* ES saugoma teisine vertybe.

3. „Ribojimas turi nekeisti šių teisių ir laisvių esmės“ (angl. *essence*). Ši ribojimo sąlyga nėra naujas dalykas ES teisėje. Anot J. Meyer¹⁰⁹⁶, ši sąlyga žinoma tiek iš valstybių narių konstitucinių tradicijų¹⁰⁹⁷, tiek iš ESTT jurisprudencijos, todėl Konventas ją įtraukė į Chartijos projekto tekstą jau pačioje šio teisės akto kūrybos pradžioje. Pasak H. Schwier, pirmą kartą šią ribojimo sąlygą ESTT paminėjo *Nold prieš Komisiją* byloje jau 1974 m.¹⁰⁹⁸ nurodydamas, kad „teisių esmė negali būti pažeista“. O 1991 m. byloje *SAFA Srl prieš Amministrazione delle finanze dello Stato* teismas paminėjo, kad

¹⁰⁹³ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. sausio 31 d. sprendimas byloje *Denise McDonagh v Ryanair Ltd.*, Nr. C-12/11.

¹⁰⁹⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. liepos 18 d. sprendimas byloje *Mark Alemo-Herron ir kiti prieš Parkwood Leisure Ltd.*, Nr. C-426/11.

¹⁰⁹⁵ PEERS, S., et al. *The EU Charter* <...>, p. 1478.

¹⁰⁹⁶ MEYER, J. *Charta der Grundrechte* <...>, S. 534 [žiūrėta 2015 m. rugsėjo 2 d.].

¹⁰⁹⁷ Pvz., Lietuvos Respublikos konstitucinėje jurisprudencijoje nurodoma, kad „riboti konstitucines žmogaus teises ir laisves galima, jeigu yra laikomasi šių sąlygų: <...> ribojimais nėra paneigiama teisių ir laisvių prigimtis bei jų esmė“; Lenkijos Konstitucijos 31 str. 3 d. 2 sakinyje konstatuota: „Šiais apribojimais negali būti pažeidžiama laisvių ir teisių esmė“; Vokietijos PĮ 19 str. 2 d. nustatyta: „Jokiu atveju negali būti pažeistas esminis pagrindinių teisių turinys“.

¹⁰⁹⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1974 m. gegužės 14 d. sprendimas byloje *Nold prieš Komisiją*, Nr. 4/73.

„ekonominių santykių dalyvių teisė laisvai įgyvendinti ūkinę veiklą negali būti besąlygiškai apribota pažeidžiant šios laisvės esmę“¹⁰⁹⁹.

Nors ESTT jurisprudencijoje ši verslo laisvės ribojimo sąlyga minima jau seniai, tačiau teismas nėra išaiškinęs sąvokos „teisių ir laisvių esmė“. Teisės mokslinėje literatūroje toks ESTT doktrinos neaiškumas yra kritikuojamas. Kaip teigia P. Hubert, reikalaujant, kad ekonominės veiklos laisvės apribojimas nepažeistų pačios laisvės esmės, tačiau neįvardijant, kas yra ta esmė, yra sukuriama fikcinė šios laisvės apsauga – „tuščia formulė“ (vok. *Leerformel*)¹¹⁰⁰. Vadovaujantis aktuali ESTT jurisprudencija¹¹⁰¹ ir teisės mokslininkų darbais¹¹⁰², teigtina, kad ši sąlyga dažniausiai teismo tikrinama kartu su proporcingumo principu. Tačiau, kaip nurodo H. Jarass¹¹⁰³, negalima proporcingumo principo suvienodinti su teisių ir laisvių esme: proporcingumo principas nurodo ryšį tarp apribojimo ir siekiamo tikslo, o teisių ir laisvių esmė siekia parodyti saugomos vertybės pagrindą.

4. „Ribojimas turi neprieštarauti proporcingumo principui“, t. y. „apribojimai galimi tik tuo atveju, kai jie būtini ir tikrai atitinka Sąjungos pripažintus bendrus interesus arba reikalingi kitų teisėms ir laisvėms apsaugoti“ (Chartijos 52 str. 1 d. 2 sakiny). Kaip mini H. Schwier, proporcingumo principas ESTT minimas jau ganėtinai anksti tokiuose sprendimuose, kaip *Nold prieš Komisiją*¹¹⁰⁴, *Internationale Handelsgesellschaft mbH prieš Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*¹¹⁰⁵. Tačiau šiuose sprendimuose nėra šis principas eksplicitiškai įvardytas ir paaiškintas, o priimdamas sprendimą

¹⁰⁹⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. kovo 21 d. *sprendimas byloje SAFA Srl prieš Amministrazione delle finanze dello Stato*, Nr. C-359/89.

¹¹⁰⁰ HUBERT, P. M. *Recht <...>*, S. 106.

¹¹⁰¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. sausio 31 d. *sprendimas byloje Denise McDonagh v Ryanair Ltd.*, Nr. C-12/11.

¹¹⁰² PEERS, S., et al. *The EU Charter <...>*, p. 1480–1484; JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte <...>* [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 24 d.].

¹¹⁰³ JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte <...>* [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 24 d.].

¹¹⁰⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1974 m. gegužės 14 d. *sprendimas byloje Nold prieš Komisiją*, Nr. 4/73.

¹¹⁰⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1970 m. gruodžio 17 d. *sprendimas byloje Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, Nr. C- 11/70.

Liselotte Hauer prieš Land Rheinland byloje¹¹⁰⁶, kurioje teismas nagrinėjo, ar teisėtai buvo nustatytas draudimas auginti naujos rūšies vynuogynus ir ar jis nepažeidė teisės į nuosavybę ir asmens teisės laisvai pasirinkti profesiją dėl nuosavybės teisių apribojimo, ESTT, pripažindamas nustatyto draudimo reikalingumą, pabrėžė, kad jo teisėtumas priklauso nuo to, ar „draudimas gali būti pateisinamas viešąjį interesą atitinkančiu tikslu, kurio siekia Bendrija, ir ar jis nepažeidžia teisės <...> esmės“¹¹⁰⁷. Anot T. von Danwitz, proporcingumo principas ESTT sprendimuose yra „nuolatinė priemonė tikrinti pagrindinių teisių ribojimus ES teisės aktuose“, tačiau ilgą laiką ESTT nenurodė šio „principo struktūros-esmės“¹¹⁰⁸. O *Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG prieš Hauptzollamt Gronau* byloje¹¹⁰⁹ buvo eksplicitiškai ir struktūriškai paminėtos trys pagrindinės proporcingumo principo dalys, t. y. tinkamumas, būtinumas ir proporcingumas siaurąja prasme¹¹¹⁰. Nuo tada ESTT, analizuodamas, ar atitinkama poveikio priemonė atitinka proporcingumo kriterijų, vadovavosi šiomis proporcingumo principo dalimis kaip proporcingumo testu. ESTT nurodo, kad „remiantis nusistovėjusia teismo praktika reikia priminti, jog pagal proporcingumo principą, vieną iš bendrųjų Bendrijos teisės principų, reikalaujama, kad Bendrijos institucijų veiksmai neviršytų to, kas tinkama ir būtina nagrinėjamų teisės aktų teisėtiems tikslams pasiekti, todėl kai galima rinktis iš kelių tinkamų priemonių, reikia taikyti mažiausiai suvaržančią, o sukelti nepatogumai neturi būti neproporcingi

¹¹⁰⁶ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1979 m. gruodžio 13 d. sprendimas byloje *Liselotte Hauer v Land Rheinland-Pfalz*, Nr. 44/79.

¹¹⁰⁷ Anot I. Danelienės, Teisingumo Teismas šioje byloje proporcingumo reikalavimą įvardijo *stricto sensu* (proporcingumas siaurąja prasme): „priemonės nauda bendrajam interesui, bendriesiems gėriams išsaugoti turi nusverti nustatytus Bendrijos piliečio teisių suvaržymus“. DANĖLIENĖ, I. Proporcinių principo<...>, p. 114.

¹¹⁰⁸ VON DANWITZ, T. *Europäisches Verwaltungsrecht, Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft*. Springer-Verlag Berlin 2008, S. 420.

¹¹⁰⁹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1989 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG prieš Hauptzollamt Gronau*, Nr. 265/87.

¹¹¹⁰ E. Leonytė pažymi, kad pirmą kartą proporcingumo principo turinys tokiu būdu buvo apibrėžtas vertinant būtent ekonominės veiklos draudimo teisėtumą Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1990 m. lapkričio 13 d. sprendimas byloje *The Queen prieš Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte FEDESA and others*, Nr. C-331/88. LEONAITĖ, E. *Proporcinių principas Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), 2013, p. 39.

nurodytiems tikslams¹¹¹¹. Pastebėtina, kad teismo praktika yra nevienoda: kartais nagrinėdamas bylą ESTT labai detalai analizuodavo visas proporcingumo principo dalis (dar vadinamos „trinario testo elementais“¹¹¹²) – ribojimo tinkamumą¹¹¹³, būtinumą¹¹¹⁴ ir proporcingumą siaurąją prasme¹¹¹⁵, o kartais tik trumpai konstatuodavo, kad laisvės ribojimas yra / nėra proporcingas. ESTT jurisprudencijos analizė leidžia teigti, kad poveikio priemonės neatitiktų

¹¹¹¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2010 m. liepos 8 d. sprendimo byloje *Afton Chemical Afton Chemical Limited prieš Secretary of State for Transport*, Nr. C-343/09.

¹¹¹² LEONAITĖ, E. Proporcinių principas Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje: bendrieji sampratos ir taikymo bruožai. Iš: *Lietuva Europos Taryboje: dvidešimt narystės metų*. Vilnius, 2014, p. 127.

¹¹¹³ Tinkamumas (vok. *Geeignetheit*, angl. *suitability*) – vertinamas poveikio priemonės tinkamumas, t. y. ar poveikio priemonė yra tinkama pasiekti nustatytus tikslus. ESTT jurisprudencijos ekonominių santykių bylose analizė rodo, kad ESTT dažniausiai vertino, ar pasirinktos poveikio priemonės buvo absoliučiai netinkamos, o tokiomis jos buvo teismo sprendimuose pripažįstamos gana retai, net ir tada, kai nustatyta, jog tikslui pasiekti jų nepakanka ir reikia imtis papildomų žingsnių. Tokiu būdu, kaip nurodo H. Schwier, I. Danėlienė bei M. Bühler, poveikio priemonės nebuvo pripažintos neproporcingomis ESTT jurisprudencijoje argumentuojant vien tik priemonės netinkamumu. Atsižvelgiant į tai, teigtina, kad ši proporcingumo principo dalis yra fikcinė ir realiai neapgina ūkio subjekto, kai jo ekonominės veiklos laisvė apribojama įvedant tam tikras poveikio priemones, kurios realiai nepasiekia įstatymų leidėjo nurodytų tikslų. Plačiau: DANĖLIENĖ, I. Proporcinių principo <...>, p. 113, BÜHLER, M. *Einschränkungen von Grundrechten nach der Europäischen Grundrechtecharta*. Berlin, 2005, S. 110; SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“ <...>*, S. 235.

¹¹¹⁴ Būtinumas (vok. *Erforderlichkeit*, angl. *necessity*) – vertinamas nustatant, ar poveikio priemonė neviršijo, kas yra būtina tikslui pasiekti (pvz., byloje teismas pripažino, kad importo sumažinimas iš Afrikos, Karibų ir Ramiojo vandenyno valstybių yra būtinas, siekiant išvengti vidaus rinkos disproporcijos (Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1994 m. spalio 5 d. sprendimas byloje *Vokietijos Federacinė Respublika prieš Europos Bendrijų Tarybą*, Nr. C-280/93.) bei ar nebuvo mažiau ribojančios priemonės numatytam tikslui pasiekti (pvz., Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1991 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *Zuckerfabrik Süderdithmarschen AG v Hauptzollamt Itzehoe and Zuckerfabrik Soest GmbH v Hauptzollamt Paderborn*, Nr. C-143/88 and C-92/89 teismas nurodė, kad tokios poveikio priemonės, kaip ilgalaikis kvotų įvedimas labiau pažeidžia cukrinių runkelių ir cukraus gamintojų teises bei sumažina šio produkto rinką, nei pajamų mokesčio padidinimas¹¹¹⁴ arba byloje *Pfizer Animal Health SA prieš Europos Sąjungos Tarybą* teismas nurodė, kad trumpalaikė intervencija į verslo santykius mažiau apriboja teises nei ilgalaikis apribojimas (plačiau: Europos Sąjungos Bendrojo Teismo 2002 m. rugsėjo 11 d. sprendimas byloje *Pfizer Animal Health SA v Council of the European Union*, Nr. T-13/99). I. Danėlienė pastebi, kad Teisingumo Teismas pripažįsta, jog tokiose srityse, kaip ekonominė politika, plačią diskrecijos laisvę spręsti, kokios priemonės yra būtinos numatytiems teisėtiems tikslams įgyvendinti, turi valdymo institucijos, tad Teisingumo Teismas nėra linkęs „aktyviai brautis“ į šią diskrecinę sritį (Plačiau: DANĖLIENĖ, I. Proporcinių principo <...>, p. 114.). Taigi nors šis proporcingumo principo elementas yra dažniau ESTT analizuojamas ir vertinamas, tačiau dažnai poveikio priemonė yra pateisinama, nurodant, kad valdžios institucijos gali ne tik nustatyti poveikio priemonę ekonominiuose santykiuose, bet ir nuspręsti dėl jos būtinumo.

¹¹¹⁵ Proporcingumas siaurąją prasme (vokiečių teisės literatūroje dažnai vadinamas – pakankamumo elementas (vok. *Angemessenheit*)) (lot. *stricto sensu*) – vertinamas nustatant, ar priemonės nauda bendrajam interesui, bendriesiems gėriams išsaugoti turi nusverti nustatytus Bendrijos piliečio teisių suvaržymus. J. Schwarze konkretrizuoja: ar pasirinkta poveikio priemonė nėra neproporcinga ja nustatytiems suvaržymams, ar priemonės mastas atitinka jai keliamus tikslus, ar konkrečiu atveju tikėtina (siekiamą) nauda bus didesnė nei galimi praradimai, H. Schwier konstatuoja, kad tai yra proporcingumo principo pagrindas. Plačiau: SCHWARZE, J. *EU-Kommentar <...>* [žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 24 d.]; SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“ <...>*, S. 238.

proporcingumo principui konstatuoti pakanka nustatyti, jog pažeistas bent vienas trinario testo elementas. Pastebėtina, kad rečiausiai ESTT taiko tinkamumo kriterijų.

Anot I. Danelienės, sritys, kuriose dažniausiai yra vertinamas priimtų sprendimų ir veiksmų proporcingumas ESTT jurisprudencijoje, yra trys: pirma, ekonominės politikos priemonės, antra, priemonės, susijusios su pagrindinėmis teisėmis, įtvirtintomis steigiamosiose sutartyse bei kituose Bendrijos teisės aktuose, ir, trečia, priemonės, kuriomis nustatomos baudos, finansinė atsakomybė¹¹¹⁶. Taigi galima teigti, kad ESTT sprendimai, kuriuose buvo vertinamas proporcingumo principas, dažniausiai yra susiję su ekonomine veikla.

ESTT jurisprudencijos gausa analizuojant poveikio priemonių ekonominiuose santykiuose atitiktį proporcingumo principui nereiškia, kad teismo doktrina yra be trūkumų. Tai įrodo užsienio teisės mokslininkų gan griežta ESTT jurisprudencijos kritika nagrinėjant ekonominio tipo bylas. Vienas iš dažniausiai minimų teismo praktikos trūkumų, kuris kelia teisės mokslininkams nemažą susirūpinimą, yra ESTT plačios diskrecijos valstybėms narėms ir ES institucijoms savo nuožiūra priimti sprendimus dėl poveikio priemonių būtinumo ekonominiuose santykiuose suteikimas, tokiu būdu sumažinant teismo galias apginti ekonomines laisves. Vienas iš tokių pavyzdžių yra *Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG prieš Hauptzollamt Gronau* byla¹¹¹⁷, kurioje teismas „atsiribojo“ nuo problemos sprendimo, nurodydamas, kad ES teisėkūros subjektas atsižvelgiant į bendrą agrarinę politiką, turi kompetenciją spręsti dėl poveikio priemonių būtinumo. Be to, teismas pripažino, kad šioje byloje poveikio priemonė būtų neteisėta tik tada, jei ji, atsižvelgiant į siekiamą tikslą, būtų akivaizdžiai netinkama. Taigi teismas, tikrindamas, ar nebuvo pažeista ekonominė veiklos laisvė, vertino tik „akivaizdų neatitikimą“ (vok. *offensichtliche Ungeeignetheit*). Paminėtina, kad suteikiant

¹¹¹⁶ DANĖLIENĖ, I. Proporcinguo principio <...>, p. 113.

¹¹¹⁷ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1989 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG prieš Hauptzollamt Gronau*, Nr. 265/87.

gan didelę politinę diskreciją, kurios pagrindu valstybių ir ES institucijos savo nuožiūra priima sprendimus, darančius įtaką ekonominiams santykiams, gali atsirasti grėsmė, kad Chartijos 16 str. eksplicitiškai įtvirtinta pagrindinė asmens laisvė – laisvė užsiimti verslu – nebus tinkamai apsaugota, kadangi negalės būti apginta teismine tvarka, nes dėl valdžios institucijoms suteiktos *summum imperium*, tai bus teismams „nepasiekiamą žemę“ (angl. *unattainable earth*). O teismui vertinant poveikio priemonės tik akivaizdų neatitikimą siekiamam tikslui nesigilinant plačiau, ūkio subjektų interesai bus neproporcingai pažeisti¹¹¹⁸.

Antras minimas ESTT praktikos trūkumas, susijęs su proporcingumo principo „testo“ pritaikymu ekonominės veiklos bylose. Vienas iš dažniausiai minimų teismo praktikos trūkumų, tai struktūros ir terminologijos vientisumo ir vieningumo trūkumas. Pvz., H. Schwier nurodo, kad proporcingumo principas ESTT doktrinoje vertinamas ir pritaikomas ne tik kaip pagrindines teises saugojantis principas, tačiau ir kaip paprastas objektyvus konstitucinis principas¹¹¹⁹. M. Bühler nurodo, kad nėra suprantamas ESTT ekonominių bylų nagrinėjimo metodas, „kartais taip atrodo, kad poveikio priemonė yra analizuojama taikant proporcingumo testą tik tada, kai pareiškėjas eksplicitiškai to paprašo“¹¹²⁰. Be to, prieš tai paminėti proporcingumo principo elementai (subprincipai) dažnai sistemiškai ir terminologiškai skirtingai vertinami ir aiškinami. Tai įrodo pvz., *Internationale Handelsgesellschaft mbH prieš Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* byla¹¹²¹, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl poveikio priemonės ūkinės veiklos laisvei „būtinumo ir adekvatumo“ (vok. *notwendig und angemessen*), o teismas pasisakė *de facto* dėl „tinkamumo ir būtinumo“¹¹²².

¹¹¹⁸ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, S. 241.

¹¹¹⁹ SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“* <...>, S. 238.

¹¹²⁰ BÜHLER, M. *Einschränkungen von Grundrechten* <...>, S. 107.

¹¹²¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1970 m. gruodžio 17 d. sprendimas byloje *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, Nr. C- 11/70.

¹¹²² Tokias terminologijos klaidas U. Kischel aiškina kaip ESTT dirbančių ir padedančių rašyti sprendimus juristų iš įvairių valstybių narių (kuriose proporcingumo principas nėra dažnai teisės doktrinoje aptinkamas) žinių stokos priežastį. KISCHEL, U. *Die Kontrolle der Verhältnismässigkeit durch den Europäischen Gerichtshof*. *Europarecht*, 2000, S. 380.

S. Biernat pastebi trečią trūkumą, t. y. kad ESTT paviršutiniškai tiria EB institucijų ir valstybių narių priimtų teisės aktų, ribojančių ekonominę veiklos laisvę, atitiktį proporcingumo principui. Teismas vengia detaliau analizuoti, kokios pasekmės atsirado ar atsiras ir kaip jos lemia įvairius tarpusavyje besiskiriančius interesus. Tokias atvejais, kai yra ryškus interesų konfliktas, ESTT reikalauja iš pareiškėjo, kad jis įrodytų, kad atitinkama priemonė yra aiškiai neproporcinga. Taigi pareiškėjui yra perduodama įrodinėjimo našta, o tai apsunkina pareiškėjo teisinę būklę ir sumažina galimybę apginti savo ekonomines laisves¹¹²³.

Ketvirtas teisės doktrinos minimas trūkumas yra individualių ūkio subjektų interesų nepaisymas siekiant objektyvaus bendro ES intereso. Ši problema, anot H. Schwier, yra esminė, stabdanti ekonominių laisvių įgyvendinimą. ESTT, pagrįsdamas poveikio priemonės būtinumą ekonominiuose santykiuose, dažniausiai nurodo vidaus rinkos stabilumą ir efektyvumą bei Europos institucijų veiklos plačią diskreciją. Tokia teismo pozicija yra teisės mokslininkų kritikuojama nurodant, kad individualūs ūkio subjekto interesai yra pažeidžiami ekonominės veiklos laisvės ribojimą pateisinant vien tik „nekonkrečiu ir nediferencijuotu“ bendruoju interesu ir visiškai neatsižvelgiant į specifinius nukentėjusio verslininko interesus¹¹²⁴.

Viską apibendrinant teigtina, kad Chartija pripažįsta laisvės verstis verslu neabsolūtumą. Aptarus Chartijos 16 str. įtvirtintos laisvės užsiimti verslu ribojimo sąlygas, teigtina, kad Chartija eksplicitiškai neįvardija specialių laisvės užsiimti verslu sąlygų, o yra taikomos bendrosios pagrindinių teisių ir laisvių ribojimo sąlygos. Laisvė užsiimti verslu bus teisėtai suvaržyta, jei ribojimas bus nustatytas įstatymu ir atitiks ES bendrus interesus, nekeis šios laisvės esmės, neprieštaraus proporcingumo principui. Teigtina, kad atlikus išsamią ESTT jurisprudencijos analizę, laisvės užsiimti verslu ribojimo sąlygos iš esmės atitinka Lietuvos Respublikos konstitucinėje jurisprudencijoje minimas

¹¹²³ BIERNAT, S.; WASILEWSKI A. *Wolność gospodarcza <...>*, s. 217–218.

¹¹²⁴ SCHILLING, T. Bestand und allgemeine Lehren der bürgerschützenden allgemeinen Rechtsgrundsätze des Gemeinschaftsrechts. *Europäische Grundrechte-Zeitschrift*, 2000, S. 12.

specialiąsias ir bendrąsias ūkinės veiklos laisvės ribojimo sąlygas. Paminėtina, kad kritiška užsienio teisės doktrina pastebėjo, kad šios bendrosios laisvės užsiimti verslu sąlygos tik paviršutiniškai užtikrina ekonominės veiklos laisvę, kadangi tiek valstybių narių, tiek ES institucijoms yra suteikiamos plačios teisės savo nuožiūra spręsti: 1) kokios juridinės galios teisės aktu gali būti apribota ši laisvė; 2) koks viešasis interesas yra pakankamas, kad minėta teisė būtų apribota; 3) kokie verslo laisvės apribojimai yra tinkami, būtini ir proporcingi, siekiant apginti viešąjį interesą. Taigi nors ūkinės veiklos laisvė buvo eksplacitiškai įtvirtinta pirminiame ES teisės akte, tačiau kartais dėl ESTT nedetalios jurisprudencijos ši laisvė lieka „dokumentine“.

4.2.4. „Laisvės užsiimti verslu“ analizuojantys ESTT jurisprudencijos praktiniai pavyzdžiai

4.2.4.1. „Laisvės užsiimti verslu“ ribojimas siekiant apsaugoti autorių teisių turėtojų interesus byloje *Scarlet Extended SA prieš Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL*¹¹²⁵

2011 m. lapkričio 24 d. ESTT sprendimas buvo priimtas gavus *cour d'appel de Bruxelles* (Belgija) prašymą priimti prejudicinį sprendimą byloje *Scarlet Extended SA prieš Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL*, kurioje buvo nagrinėjamas klausimas, ar galima apriboti interneto prieigos paslaugų teikėjo (toliau – IPPT) laisvę užsiimti verslu siekiant apsaugoti autorių teisių turėtojų interesus įpareigojant IPPT savo sąskaita ir neterminuotai įdiegti atitinkamą duomenų filtravimo sistemą, užtikrinančią rinkmenų, kuriomis keičiantis pažeidžiamos autorių teisės ir interesai, persiuntimo užblokavimą (toliau – filtravimo sistema). Šioje byloje, kaip teisingai nurodė generalinis advokatas Pedro Cruz Villalón, ESTT buvo prašoma pareikšti nuomonę visiškai nauju klausimu – „ar tam tikros techninės priemonės,

¹¹²⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2011 m. lapkričio 24 d. sprendimas byloje *Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)*, Nr. C-70/10.

taikomos kovai su piratavimu ir kurių patikimumas nėra visiškai įrodytas, tačiau dėl technologijų pažangos ir pasikeitusių jų naudojimo įpročių siūlomos kaip tinkamas atsakas į kasdien „elektroniniame tinkle“ pažeidžiamas intelektualinės nuosavybės teises, yra tinkamos Europos Sąjungos teisės požiūriu“^{1126, 1127}.

ESTT nurodė, kad intelektualinės nuosavybės teisių apsauga įtvirtinta Chartijos 17 str. 2 d. Tačiau iš šios nuostatos ir ESTT praktikos nematyti, kad tokia teisė būtų neliečiama ir kad jai atitinkamai būtų taikoma absoliuti apsauga ir reikia nustatyti pusiausvyrą tarp pagrindinės teisės į nuosavybę, kuriai priskirtinos intelektualinės nuosavybės teisės, apsaugos ir kitų pagrindinių teisių

¹¹²⁶ Generalinio advokato Pedro Cruz Villalón 2011 m. balandžio 14 d. išvada byloje *Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)*, Nr. C-70/10.

¹¹²⁷ Toliau trumpai aptariamos bylos faktinės aplinkybės: Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (toliau – SABAM) yra valdymo bendrovė, kuri atstovauja autoriams, kompozitoriams ir muzikos kūrinių leidėjams ir suteikia leidimą naudoti apsaugotus jų kūrinius tretiesiems asmenims. 2004 m. SABAM padarė išvadą, kad naudodamiesi interneto prieigos paslaugų teikėjos Scarlet Extended SA (toliau – „Scarlet“) paslaugomis interneto vartotojai be leidimo ir nesumokėję mokesčio siunčiasi internetu SABAM kataloge esančius kūrinius pasinaudodami „peer-to-peer“ tinklu – atvira keitimosi informacine priemone, kuri yra nepriklausoma, decentralizuota ir su pažangiomis paieškos ir parsisiuntimo funkcijomis. Šiuo pagrindu SABAM kreipėsi į teismą prašydama konstatuoti, kad pažeidžiamos autorių teisės į muzikos kūrinius, būtent teisė juos atgaminti ir teisė viešai skelbti. Ieškovas nurodė, kad pažeidimai daromi, kai naudojantis „Scarlet“ teikiamomis paslaugomis per „peer-to-peer“ programinę įrangą, be leidimo keičiamasi elektroninėmis muzikos rinkmenomis. Atsižvelgiant į tai, SABAM prašė įpareigoti „Scarlet“ nutraukti tokius pažeidimus ir neleisti savo klientams pasinaudojant „peer-to-peer“ programine įranga siųsti muzikos kūrinių rinkmenų ar jas gauti be teisių turėtojų leidimo arba tokį siuntimą ir gavimą blokuoti, o už tokio įpareigojimo neįvykdymą numatyti baudą.

Briuselio pirmosios instancijos teismas konstatavo, kad SABAM nurodyti autorių teisių pažeidimai buvo padaryti ir įpareigojo „Scarlet“ nutraukti autorių teisių pažeidimus ir neleisti savo klientams pasinaudojant „peer-to-peer“ programine įranga bet kokia forma siųsti elektronines muzikos kūrinių rinkmenas ar jas gauti iš SABAM repertuaro, o už tokio įsipareigojimo neįvykdymą nustatė baudą (paminėtina, kad Briuselio pirmosios instancijos teismas paskyrė ekspertą išnagrinėti, ar SABAM pasiūlytus techninius sprendimus techniniu požiūriu įmanoma įgyvendinti, ar jie leidžia filtruoti tik neteisėtą pasikeitimą elektroninėmis rinkmenomis ir ar yra kitokių priemonių, kuriomis galima kontroliuoti „peer-to-peer“ programinės įrangos naudojimą, taip pat įvertinti numatomų priemonių išlaidas. Paskirtas ekspertas pateikė išvadą, kad, nepaisant didelio skaičiaus techninių kliūčių, neatmestina, jog yra galimybė filtruoti ir blokuoti neteisėtą keitimąsi elektroninėmis rinkmenomis). Šį teismo sprendimą „Scarlet“ apskundė *cour d'appel de Bruxelles* (Belgija), nurodydamas, kad negali įvykdyti tokio įpareigojimo, nes neįrodytas blokavimo ar filtravimo sistemos veiksmingumas ir patvarumas, o dėl tokių priemonių įdiegimo kyla daug praktinių verslo kliūčių, kaip antai su tinklo pajėgumu ir poveikiu jam susijusios problemos. Be to, bet koks bandymas blokuoti aptariamas rinkmenas labai greitai patirtų nesėkmę, nes šiuo metu egzistuoja daug „peer-to-peer“ programinės įrangos rūšių, todėl tretieji asmenys negali patikrinti rinkmenose esančios informacijos. *Cour d'appel de Bruxelles* nusprendė kreiptis į ESTT ir pateikti kelis prejudicinius klausimus, iš kurių vienas yra susijęs su analizuojama šio darbo tematika, t. y. ar galima įpareigoti interneto prieigos paslaugų teikėją *in abstracto* ir prevenciškai tik savo sąskaita ir neterminuotai įdiegti visų savo klientų visų elektroninių pranešimų, gaunamų ir siunčiamų naudojantis jos paslaugomis per „peer-to-peer“ programinę įrangą, filtravimo sistemą, kad būtų nustatytos jos tinklu siunčiamos muzikos, kinematografijos ar audiovizualinių kūrinių teisės, kurios tariamai priklauso ieškovui, elektroninės rinkmenos ir užblokuotas jų persiuntimas esant užklausos arba siuntimo stadijai.

apsaugos. Įgyvendindami autorių teisių turėtojams apsaugoti skirtas priemones nacionalinės valdžios institucijos ir nacionaliniai teismai privalo užtikrinti tinkamą pusiausvyrą tarp šios teisės apsaugos ir asmens, kuriam tokios priemonės daro poveikį, pagrindinių teisių apsaugos. Atsižvelgiant į tai ir į analizuojamos bylos faktines aplinkybes, ESTT konstatavo, kad nacionalinės valdžios institucijos ir nacionaliniai teismai, be kita ko, privalo užtikrinti tinkamą intelektinės nuosavybės teisės apsaugos, kuria naudojasi autorių teisių turėtojai, ir pagal Chartijos 16 str. ūkio subjektams, kaip antai IPPT, suteiktos laisvės užsiimti verslu apsaugos pusiausvyrą. Nagrinėjamos bylos atveju įpareigojimas įdiegti ginčijamą filtravimo sistemą reiškia, kad apsaugant autorių teisių turėtojų interesus bus stebimi visi atitinkamos IPPT tinklu siunčiami elektroniniai pranešimai; be to, toks stebėjimas bus neterminuotas, apims bet kokį būsimą pažeidimą ir juo siekiama apsaugoti ne tik egzistuojančius kūrinius, bet ir būsimus, kurie įdiegiant tokią sistemą dar nesukurti. Todėl toks įpareigojimas akivaizdžiai pažeistų atitinkamos IPPT laisvę užsiimti verslu, nes pagal šį įpareigojimą IPPT privalėtų įdiegti sudėtingą, brangiai kainuojančią, nuolat veikiančią ir tik savo lėšomis finansuojamą informacinę sistemą. Atsižvelgiant į tai, kas buvo išdėstyta, ESTT konstatavo, kad „įpareigojimą įdiegti ginčijamą filtravimo sistemą reikia laikyti pažeidžiančiu reikalavimą užtikrinti tinkamą pusiausvyrą tarp intelektinės nuosavybės teisės apsaugos, kuria naudojasi autorių teisių turėtojai, ir ūkio subjektams, kaip antai IPPT, suteiktos laisvės užsiimti verslu apsaugos“^{1128, 1129}.

Apibendrinant teigtina, kad šioje byloje ESTT išnagrinėjo situaciją, kai autorių, kompozitorių ir kitų muzikos kūrėjų intelektinės teisės galėjo būti pažeistos kitam ūkio subjektui teikiant paslaugas. Analizuojamoje byloje ESTT sprendė klausimą, ar galima apriboti laisvę užsiimti verslu siekiant apsaugoti autorių teises. Teismas konstatavo ir kartu patvirtino tokius teorinius teiginius,

¹¹²⁸ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2011 m. lapkričio 24 d. sprendimas byloje *Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)*, Nr. C-70/10.

¹¹²⁹ Paminėtina, kad generalinio advokato Pedro Cruz Villalón išvadoje buvo teikiamas panašus sprendimas. Plačiau: Generalinio advokato Pedro Cruz Villalón 2011 m. balandžio 14 d. išvada byloje *Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)*, Nr. C-70/10.

detaliai aptartus darbo 4.2.3.3 skyriuje: pirma, laisvė užsiimti verslu gali būti apribota siekiant bendro intereso (analizuotu atveju – siekiant apsaugoti intelektinės nuosavybės teises), antra, laisvės užsiimti verslu apribojimas turi atitikti proporcingumo principą. Šioje byloje teismas nurodė, kad apribojant vien tik IPPT laisvę užsiimti verslu, siekiant apsaugoti intelektinės nuosavybės teises, buvo pažeistas šių Chartijos ginamų teisių ir laisvių balansas, t. y. ribojimas nėra tinkamas, kad būtų pasiektas teisės aktuose nustatytas teisėtas tikslas.

Paminėtina, kad ESTT sprendimas buvo dažnai aptariamas teisės mokslo, teigiant, kad šis sprendimas buvo labai svarbus konstatuojant, kad interneto ekonominė vertė yra jo atvirumas. Be to, šis teismo sprendimas buvo priimtas svarbiu istoriniu-ekonominiu laikotarpiu, kai Europoje nacionalinių teismų sprendimuose intelektinės nuosavybės apsauga dažnai turėjo aiškų prioritetą prieš kitų pagrindinių teisių apsaugą. Be to, nurodoma, kad ESTT, nagrinėdamas kelių asmenų grupių interesus (autorių, IPPT bei interneto vartotojų), apgynė interneto prieigų paslaugų teikėjų ekonominės veiklos laisvę nurodydamas, kad IPPT socialinės-apsauginės funkcijos internete įgyvendinimas būtų pernelyg didelė našta, tokiu būdu parodydamas, kad ūkio subjektai, kurie vykdo muzikinę veiklą, privalo patys rasti naujus, internetui pritaikytus verslo modelius, kurie apsaugotų jų autorines teises¹¹³⁰.

4.2.4.2. „Laisvės užsiimti verslu“ ribojimas siekiant apsaugoti darbuotojų interesus byloje *Mark Alemo-Herron ir kt. prieš Parkwood Leisure Ltd*¹¹³¹

2013 m. liepos 18 d. ESTT sprendimas buvo priimtas gavus *Supreme Court of the United Kingdom* (Jungtinė Karalystė) prašymą priimti prejudicinį

¹¹³⁰ Plačiau: CERQUEIRA ALVES, F. D. EU law and Internet traffic control lost between privacy rights and freedom of individual and corporate enterprise. In: *Proceedings of the 11th European Conference on the information warfare and security*. France, Laval, 2012, 78–83.

KETTEMANN, C., M. *Menschenrechte als Maßstab für die Zukunft des Internet* [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. rugsėjo 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.jusportal.at/menschenrechte-als-masstab-fur-die-zukunft-des-internet_matthias-c-kettemann/>.

¹¹³¹ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. liepos 18 d. sprendimas byloje *Mark Alemo-Herron ir kt. prieš Parkwood Leisure Ltd.*, Nr. C-426/11.

sprendimą byloje *Mark Alemo-Herron ir kt. prieš Parkwood Leisure Ltd*, kurioje buvo nagrinėjama, ar privatus ūkio subjektas, perėmęs įmonę iš viešo juridinio asmens, privalo vykdyti kolektyvinės sutarties įsipareigojimus, apie kuriuos sužinojo tik po įmonės perėmimo ir kurių įgyvendinimas smarkiai riboja jo laisvę užsiimti verslu¹¹³². Vadovaujantis šio darbo tematika, šioje byloje buvo svarbu atsakyti į klausimą, ar gali būti suvaržyta ūkinės veiklos laisvė siekiant apsaugoti perduotos „laisvalaikio įmonės“ darbuotojų interesus.

Priimdamas prejudicinį sprendimą, ESTT daugiausia vadovavosi 2001 m. kovo 12 d. Tarybos direktyvos 2001/23/EB dėl valstybių narių įstatymų, skirtų darbuotojų teisių apsaugai įmonių, verslo arba įmonių ar verslo dalių perdavimo atveju suderinimo nuostatomis¹¹³³, kurios buvo perkeltos į

¹¹³² Toliau trumpai aptariamos bylos faktinės aplinkybės: 2002 m. Londono savivaldybė *Lewisham London Borough Council* (toliau – Lewisham) perdavė „laisvalaikio įmonę“ privačiai įmonei „CCL Limited“, kuri 2004 m. perdavė šią įmonę *Parkwood Leisure Ltd* (toliau – Parkwood), taip pat privataus sektoriaus įmonei. Tokiu būdu viešajam ūkio subjektui priklausiusi „laisvalaikio įmonė“ buvo perduota privačiam ūkio subjektui. Paminėtina, kad tuo metu, kai „laisvalaikio įmonė“ priklausė savivaldybei t. y. viešajam ūkio subjektui, dėl šios įmonės darbuotojų darbo sąlygų derėjosi viešojo sektoriaus kolektyvinių derybų subjektas – *National Joint Council for Local Government Services* (toliau – NJC). Vadovaujantis Didžiosios Britanijos nacionaline teise ir kolektyvinių sutarčių nuostatomis, NJC dalyvavo reglamentuojant darbo santykius bei atlyginimo dydžius „laisvalaikio įmonėje“ (darbo sutartyse buvo numatyta tokia sutarties sąlyga: „Darbo [Lewisham] laikotarpiu Jūsų darbo sąlygos atitinka kolektyvinius susitarimus, dėl kurių periodiškai derasi NJC, papildytus [Lewisham] derybų komitetų vietos lygmeniu pasiektais susitarimais).

„Laisvalaikio įmonę“ perdavus privačiai „CCL Limited“ įmonei, toliau buvo taikoma NJC kolektyvinė sutartis, galiojusi nuo 2002 m. balandžio 1 d. iki 2004 m. kovo 31 dienos. 2004 m. birželio mėn. NJC pasirašė naują kolektyvinį susitarimą, kuris įsigaliojo atgaline data nuo 2004 m. balandžio 1 d. ir turėjo galioti iki 2007 m. kovo 31 dienos. Šiame naujame kolektyviniame susitarime nauja „laisvalaikio įmonės“ savininkė Parkwood nedalyvavo, nes ši įmonė yra privati įmonė ir nesusijusi su viešąja valdžia, todėl negalėjo dalyvauti NJC veikloje. Paminėtina, kad naujoje kolektyvinėje sutartyje buvo sutarta, kad darbuotojams bus padidintas darbo užmokestis. Su šia sąlyga nesutiko Parkwood ir pranešė darbuotojams, kad naujas susitarimas jai nėra privalomas, nes sudarytas po „laisvalaikio įmonės“ perdavimo ir negalint Parkwood būti naujo kolektyvinio susitarimo šalimi.

Dėl Parkwood atsisakymo laikytis NJC sudaryto susitarimo darbuotojai pareiškė ieškinį *Employment Tribunal*, kuris buvo atmestas. Šį sprendimą ieškovai apskundė *Employment Appeal Tribunal*, kuris patenkino jų ieškinį. Parkwood šio teismo sprendimą apskundė *Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division)*, kuris patenkino Parkwood pateiktą skundą ir paliko galioti *Employment Tribunal* sprendimą, kuriuo atmesti ieškovų pagrindinėje byloje reikalavimai. Tada ieškovai šį sprendimą apskundė *Supreme Court of the United Kingdom*, kuris nusprendė pateikti ESTT klausimą, ar valstybei narei draudžiama įmonės ar verslo perdavimo atveju darbuotojams pagal nacionalinę sutarčių teisę suteikti „dinamišką“ apsaugą, t. y. apsaugą, pagal kurią perėmėjo atžvilgiu būtų galima remtis ne tik aptariamo perdavimo metu galiojančiomis kolektyvinėmis sutartimis, bet ir sudarytomis po šio perdavimo.

¹¹³³ Direktyva 2001/23 kodifikavo 1977 m. vasario 14 d. Tarybos direktyvą 77/187/EEB dėl valstybių narių įstatymų, skirtų darbuotojų teisių apsaugai įmonių, verslo ar verslo dalių perdavimo atveju, suderinimo (OL L 61, p. 26), iš dalies pakeistą 1998 m. birželio 29 d. Tarybos direktyvą 98/50/EB (OL L 201, p. 88).

Direktyvos 2001/83 3 str. 1–3 d. numatyta:

Didžiosios Britanijos 1981 m. Įmonių perdavimo (Darbuotojų apsaugos) reguliavimo nuostatus (angl. *Transfer of Undertakings (Protection of Employment) Regulations*). Tačiau teismas nurodė, kad aiškinant minėtą direktyvą bet kuriuo atveju reikia laikytis Chartijos 16 str., numatančio laisvę užsiimti verslu. „Ši pagrindinė teisė visų pirma apima laisvę sudaryti sutartį, kaip tai matyti iš išaiškinimų <...>, kurie parengti siekiant nubrėžti Chartijos aiškinimo gaires ir į kuriuos reikia atsižvelgti ją aiškinant, kaip tai numatyta ESS 6 str. 1 d. trečioje pastraipoje ir Chartijos 52 str. 7 d.“¹¹³⁴. ESTT konstatavo, kad remdamasis laisve užsiimti verslu, įmonės perėmėjas turi turėti galimybę sudarydamas sutartį veiksmingai užtikrinti savo interesus ir derėtis dėl aspektų, lemiančių jo darbuotojų darbo sąlygų kitimą, kiek tai susiję su jo būsima ūkine veikla. ESTT nurodė, kad įmonės perėmėjas neturėjo jokios galimybės dalyvauti kolektyvinių derybų procese bei nulemti priimamus sprendimus. Todėl įmonę perėmęs ūkio subjektas negalėjo nei veiksmingai užtikrinti savo interesus kolektyvinės sutarties sudarymo metu, nei derėtis dėl aspektų, lemiančių jo darbuotojų darbo sąlygų kitimą, kiek tai susiję su jo būsima ūkine veikla. Atsižvelgdamas į tai, teismas konstatavo, kad tokiomis sąlygomis įmonės perėmėjo laisvė sudaryti sutartį buvo taip stipriai apribota, kad dėl tokio apribojimo buvo „pažeista pati jo teisės į laisvę užsiimti verslu esmė“ bei proporcingumo principas¹¹³⁵.

Apibendrinant teigtina, kad šioje byloje ESTT nagrinėjo situaciją, kai viešasis ūkio subjektas perdavė įmonę privačiam ūkio subjektui, kuris tik po įmonės perdavimo sužinojo apie perimtos ekonominės veiklos įsipareigojimus, kurios privačiam ūkio subjektui perėmimo metu nebuvo žinomos ir kurių įgyvendinimas privačiame sektoriuje smarkiai apribojo privataus ūkio subjekto laisvę užsiimti verslu. Taigi teismas sprendė klausimą, ar laisvės užsiimti verslu ribojimas buvo pagrįstas siekiant apsaugoti įmonės darbuotojų interesus. Ši byla

„1. Perdavėjo teisės ir pareigos, kylančios iš darbo sutarties arba darbo santykių, galiojančių perdavimo dieną, yra perduodamos perėmėjui“.

¹¹³⁴ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. liepos 18 d. sprendimas byloje *Mark Alemo-Herron ir kt. prieš Parkwood Leisure Ltd.*, Nr. C-426/11.

¹¹³⁵ Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2013 m. liepos 18 d. sprendimas byloje *Mark Alemo-Herron ir kt. prieš Parkwood Leisure Ltd.*, Nr. C-426/11.

yra praktinis pavyzdys, iliustruojantis, kai laisvės užsiimti verslu ribojimas buvo pripažintas neteisėtu ir nepagrįstu vadovaujantis Chartijos 52 str. bei ESTT jurisprudencijoje nurodytomis laisvės užsiimti verslu ribojimo sąlygomis, detaliam aptartomis darbo 4.2.3.3 skyriuje, t. y. kai ribojimas pakeičia laisvės esmę ir prieštarauja proporcingumo principui^{1136, 1137}.

Apibendrinamosios pastabos

Atlikta EŽTT ir ESTT lyginamoji asmens ūkinės veiklos laisvės sampratą nagrinėjusios jurisprudencijos analizė leidžia teigti, kad asmens ūkinė veiklos laisvė yra šių teismų pripažįstama ir dažnai analizuojama šių teismų doktrinoje. Vadovaujantis EŽTK tekstu paminėtina, kad iš visų ekonominių laisvių tik asmens nuosavybės teisė buvo eksplicitiškai įtvirtinta šiame žmogaus teisės ir laisvės garantuojančiame tekste, neminint asmens ekonominės veiklos laisvės. Tačiau dėl EŽTT – pagrindinio EŽTK sergėtojo, specialiai sukurto kontroliuoti iš EŽTK atsirandantiems teisiniams įsipareigojimams žmogaus teisių apsaugos

¹¹³⁶ Įdomu pastebėti, kad dėl neaiškių priežasčių ESTT nenagrinėjo, ar naujoji kolektyvinė sutartis, kuri buvo pasirašyta 2004 m. birželio mėn. ir įsigaliojo atgaline data nuo 2004 m. balandžio 1 d., apskritai turėjo būti privaloma Parkwood, kuris „laisvalaikio“ įmonę įsigijo 2004 m. gegužės mėnesį. Kaip rodo faktiniai duomenys, įmonės perdavimo metu negaliojo jokia kolektyvinė sutartis, todėl Parkwood negalėjo prognozuoti, kad bus sudaryta nauja kolektyvinė sutartis, kuri įsigalios atgaline data ir kuri apribos jo ekonominę veiklą. Manytina, kad tokiu būdu buvo pažeistos šio ūkio subjekto teisės kaip sąžiningo įgijėjo ir tokiu būtu apribota jo laisvė užsiimti įsigytu verslu.

¹¹³⁷ Analizuojant generalinio advokato Pedro Cruz Villalón pateiktą 2013 m. vasario 19 d. išvadą dėl analizuojamos bylos, pastebėtina, kad generalinis advokatas nepripažino, kad Parkwood laisvė užsiimti verslu būtų apribota. Jis nurodė, kad nepažeidžiant atitinkamo vertinimo, kurį atliks prašymą priimti prejudicinį sprendimą pateikęs teismas, visos aplinkybės rodo, kad „nors dinamiškos sąlygos (*aut. komentaras*: čia turima omenyje kolektyvinės sutarties sąlygos, kuriose aiškiai pateikiama nuoroda į būsimas kolektyvines sutartis, dėl kurių susitarė konkretus kolektyvinių derybų subjektas ir kurios tampa iš karto privalomos darbdaviui perėmėjui), kuriose daroma nuoroda į kolektyvines sutartis, perduodamos, dėl jų šalys bet kuriuo darbo sutarties galiojimo laikotarpiu gali derėtis iš naujo ir jas gali pakeisti. Kitaip tariant, neatrodo, kad Didžiosios Britanijos teisė draustų Parkwood ir perduotas įmonės darbuotojams derėtis ir susitarti sąlygą pripažinti negaliojančia, pakeisti ją ar palikti“. Todėl generalinis advokatas siūlė ESTT sprendime nurodyti, kad „Sąjungos teisė, ypač Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 16 str., nedraudžia nacionalinės teisės aktų, pagal kuriuos įmonės perėmėjas privalo sutikti su kolektyvinių derybų subjekto sutartomis esamomis ar būsimomis sąlygomis, jeigu ši pareiga nėra besąlygiška ir nekeičiama. Nacionalinis teismas turi įvertinti, ar konkrečiomis šios bylos aplinkybėmis, vadovaujantis nacionaline teise, ši pareiga iš tikrųjų yra besąlygiška ir nekeičiama“ (Generalinio advokato Pedro Cruz Villalón 2013 m. vasario 19 d. išvada *byloje Mark Alemo-Herron ir kt. prieš Parkwood Leisure Ltd., Nr. C-426/11.*). Su tokia advokato išvada būtų sunku sutikti, kadangi ūkio subjektas, kuris perėmė įmonę, negalėtų tinkamai įgyvendinti savo laisvės užsiimti verslu, nes atsiradusios naujos, jam nežinomos bei neprognozuotos kolektyvinės sutarties sąlygos jį įpareigotų ir sunkintų jo ekonominę veiklą.

sirtyje, asmens ūkinės veiklos laisvė tapo Konvencijos teisės dalimi. Asmens ekonominė veiklos laisvė vertintina kaip išvestinė (tiesiogiai neįvardyta) Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. įtvirtinta žmogaus laisvė. Apibendrinant nagrinėtą teisės teoriją ir EŽTT jurisprudenciją, teigtina, kad Konvencijos teisė, taip pat kaip ir Lietuvos konstitucinė teisė, leidžia plačiai interpretuoti asmens ūkinės veiklos laisvės sampratą, o šios laisvės subjektais pripažįsta tiek fizinius, tiek juridinius asmenis, kurie nėra diferencijuojami pagal nuosavybės formą. Priskiriant ekonominės veiklos laisvę prie Konvencijos Pirmojo protokolo 1 str. ginamų objektų, EŽTT doktrinoje išskiriamos trys šios laisvės ribojimo sąlygos (priešingai nei Lietuvos konstitucinėje teisėje, kur išskiriamos bendrosios ir specialiosios šios laisvės ribojimo sąlygos): 1) teisėtumo kriterijus, 2) atitikties visuomenės bendriesiems interesams, 3) proporcingumo kriterijus. Paminėtina, kad proporcingumo principo turinys dėl EŽTT jurisprudencijos yra labai platus ir apima Lietuvos konstitucinėje doktrinoje minimas bei anksčiau darbe analizuotas *lex generalis* žmogaus teisių ir laisvių ribojimo sąlygas, į kurias būtina atkreipti dėmesį vertinant, ar asmens ūkinė veiklos laisvė buvo pagrįstai apribota.

Pateikti EŽTT nagrinėtų bylų pavyzdžiai leidžia teigti, kad Konvencijos sergėtojas pripažįsta subjektinę ūkinės veiklos laisvę ir galimybę esant visuomenės bendriesiems interesams ją suvaržyti. Pastebėtina, kad priimdamas sprendimą dėl asmens ūkinės veiklos laisvės suvaržymo teisėtumo ir pagrįstumo teismas analizavo ne tik, ar ribojimas buvo teisėtai nustatytas siekiant bendrųjų interesų, tačiau didelį dėmesį atkreipė į proporcingumo principą ribojant analizuojamą laisvę.

Vadovaujantis atlikta teisės doktrinos analize ES teisėje asmens ūkinė veiklos laisvė iki Chartijos įsigaliojimo nebuvo eksplicitiškai įtvirtinta pirminėje ES teisėje, tačiau dėl gausios ESTT jurisprudencijos buvo analizuojama ir pripažinta Europos Bendrijos teisės bendruoju principu, kuris apėmė gan platų ekonominių laisvių spektrą. Įsigaliojus Chartijai asmens ūkinės veiklos laisvė buvo *expressis verbis* įvardyta kaip „laisvė užsiimti verslu“ (Chartijos 16 str.) ir kartu su laisve pasirinkti profesiją ir teise dirbti (Chartijos 15 str.) bei teise į

nuosavybę (Chartijos 17 str.) sudaro Chartijos asmens ekonominių laisvių pagrindą. Tokiu būdu asmens ūkinė veiklos laisvė buvo inkorporuota į ES pirminę teisę ir tapo privaloma Sąjungos institucijoms, įstaigoms ir organams bei valstybės narėms tais atvejais, kai šios įgyvendina Sąjungos teisę bei tapo ūkio subjektų juridiniu garantu prieš nepagrįstą ES institucijų bei valstybių narių intervenciją į rinkos ekonominius santykius. Apibendrinant teigtina, kad dėl ESTT doktrinos Chartijos 16 str. įtvirtinta laisvė į verslą yra suprantama gan plačiai. ES lygiu pagrindines žmogaus teises nustatančiame teisės akte, kaip ir Lietuvos *lex fundamentalis*, laisvė užsiimti verslu pripažįstama ne tik kaip pagrindinė asmens teisė, bet ir kaip teisės principas. Tačiau priešingai nei Lietuvoje, laisvės užsiimti verslu subjektais negali būti asmenys, kurie turi valdžios įgalinimus ir veikia ne kaip savarankiški ūkio subjektai, o siekia teisės aktuose nustatytų fiskalinių, socialinių ir kt. valstybės tikslų.

Nustatant asmens laisvės užsiimti verslu ribas Chartija taiko „horizontaliųjų ribų“ nustatymo mechanizmą, kuris naudojamas bendrai visoms Chartijoje minimoms pagrindinėms teisėms ir laisvėms. Chartijoje, kaip ir EŽTK, tačiau priešingai nei Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, neįvardijus specialiųjų (*lex specialis*) verslo laisvės ribojimo sąlygų, intervenciją į ekonominę laisvę gali pateisinti bendrosios (*lex generalis*) pagrindinių teisių ir laisvių ribojimo sąlygos, įtvirtintos Chartijos 52 str. 1 d. Taigi vadovaujantis Chartijos tekstu bei ESTT jurisprudencija galima išskirti tokias keturias verslo laisvės ribojimo sąlygas: 1) ribojimas turi būti nustatytas įstatymu, 2) ribojimas turi atitikti bendrus interesus, 3) ribojimas turi nekeisti teisių ir laisvių esmės, 4) ribojimas turi neprieštarauti proporcingumo principui.

Pateikta ESTT bylų analizė leidžia teigti, kad teismas pripažįsta asmens laisvę užsiimti verslu ir nagrinėdamas jos ribojimo teisėtumą ir pagrįstumą didelį dėmesį kreipia analizuodamas šios laisvės ribojimo sąlygas, ypač atkreipdamas dėmesį ne tik į juridinę ir materialiąją ribojimo sąlygą, tačiau ir į kitas sąlygas, ypač atsižvelgdamas į proporcingumo principą.

IŠVADOS

1. Asmens ūkinės veiklos laisvė, kuri garantuojama 1992 m. Konstitucijos IV skirsnio „Tautos ūkis ir darbas“ konstitucinėse nuostatose, išreiškia teisės ir ekonominės minties junginį. Dėl šios kategorijos unikalumo būtina ją analizuoti tarpdisciplininiu požiūriu, įvertinant asmens ūkinės veiklos laisvės objekto ekonominės-teisinės sampratos sudėtingumą ir ilgaamžę raidą bei kaitą. Didelę reikšmę šios kategorijos analizei turi nuo XVI a. Vakarų Europoje susiformavusių ekonominės minties teorijų, paskatinusių ekonominės laisvės koncepcijos pasaulinę sklaidą, atspindžiai to meto Lietuvos mokslininkų darbuose ir pamatiniuose teisėkūros aktuose: Lietuvos Statutuose, 1791 m. Konstitucijoje. Be šių teisės aktų ir juose pasireiškiančios tam tikro asmens (bajoro, jam prilygti galinčio miestiečio) ūkinės veiklos laisvės užuomazgų analizės, neįmanoma tinkamai suprasti, aiškinti bei taikyti Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos preambulės nuostatos „teisinius pamatus grindusi Lietuvos Statutais ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis“ ekonominio istorinio aspekto. Ši tarpdisciplininė analizė sudaro prielaidas išvadai, kad Steigiamojo Seimo priimtoje 1922 m. Konstitucijoje įtvirtinti asmens ūkinės veiklos laisvės konstituciniai pagrindai (kurie beveik pažodžiui pakartoti 1928 m. Konstitucijoje, bet iš esmės skyrėsi nuo liberalius ūkinės veiklos laisvės pagrindus iškraipusių 1938 m. Konstitucijos nuostatų) laikytini nuoseklios Lietuvos Respublikos konstitucinės ekonominės tradicijos pradžia.

2. Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijoje įtvirtintos asmens ūkinės veiklos laisvės juridinio turinio oficiali dualistinė samprata laikytina metodiškai objektyviai pagrįsta: joje išvelgiant tiek subjektinę konstitucinę laisvę, apimančią platų nebaigtinį teisinių galimybių sąrašą, tiek ir konstitucinį principą, vertybę. Skirtingas asmens ūkinės veiklos laisvės sampratos traktavimas gali nulemti nevienodą šios laisvės turinio analizę, todėl pagrindą diskutuoti sudaro tai, kad: 1) vienos valstybės ūkinė veiklos laisvė pripažįstama kaip konstitucinė subjektinė teisė (Vokietija), o kitose – ir kaip valstybės ūkio pagrindus formuojantis konstitucinis principas (Lenkija); 2)

EŽTK ši laisvė (jos tiesiogiai neįtvirtinus, bet pabrėžiant jos glaudų ryšį su įtvirtinta privačios nuosavybės teise) pripažįstama subjektine laisve, o Chartijoje – ne tik pagrindine asmens teise, bet ir teisės principu.

3. Ūkinės veiklos laisvės subjektais laikant ne tik fizinius, bet ir juridinius asmenis, susiduriama su dviejų tipų teisinio reguliavimo koncepcijomis ir jų tarpusavio harmonizavimo problema. Remiantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos bei EŽTK oficialiu aiškinimu tenka pripažinti viešuosius juridinius asmenis ūkinės veiklos laisvės subjektais, o Lenkijos ir Vokietijos konstitucinė doktrina bei tam pritarianti Europos Sąjungos teisminių institucijų jurisprudencija skatina manyti, kad ekonominę veiklą vykdantys viešieji juridiniai asmenys negali šios veiklos grįsti asmens ūkinės veiklos laisvės garantija. Pastaroji koncepcija iš esmės priimtinesnė ekonominės konstitucijos liberalios sampratos požiūriu. Principinis viešųjų juridinių asmenų eliminavimas iš ekonominės veiklos laisvės subjektų rato pagrįstas tuo, kad šie asmenys, vykdydami atitinkamą ekonominę veiklą, įgyvendino valstybės *ius imperium*, ir teismine tvarka gali ginti savo interesus, kylančius iš tik jiems įstatymais specifiškai suteiktų teisių, bet ne iš konstitucinio (ar Europos Sąjungos teisės) lygmens asmens ūkinės veiklos laisvės pagrindų.

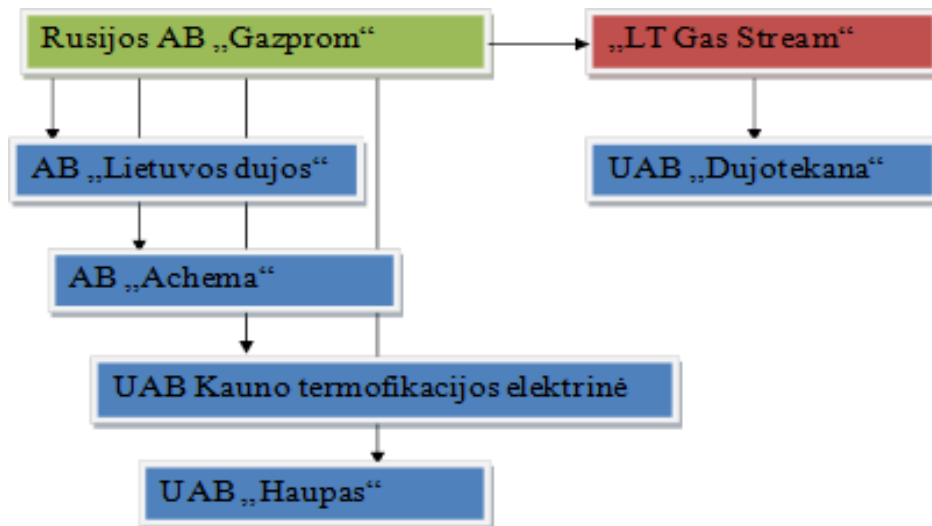
4. Normų konstitucinės kontrolės metodologiją, taikomą Lietuvos Respublikoje tiriant asmens ūkinės veiklos laisvės (kaip subjektinės laisvės) ribojimų konstitucingumą, derėtų tobulinti neapsiribojant siauresne specialiųjų ūkinės veiklos ribojimo sąlygų (formalia – ribojimas tik įstatymo pagrindu, materialia – tik esant viešajam interesui) patikra. Turėtų būti labiau orientuojamasi į EŽTT ir Europos Sąjungos teisminių institucijų praktikoje taikomą platesnį tyrimą, ar atitinkamas ūkinės veiklos laisvės ribojimas buvo būtinas demokratinėje visuomenėje, ar šiuo ribojimu nebuvo paneigiama ekonominės veiklos laisvės prigimtis bei ar buvo laikomasi proporcingumo principo.

PRIEDAI

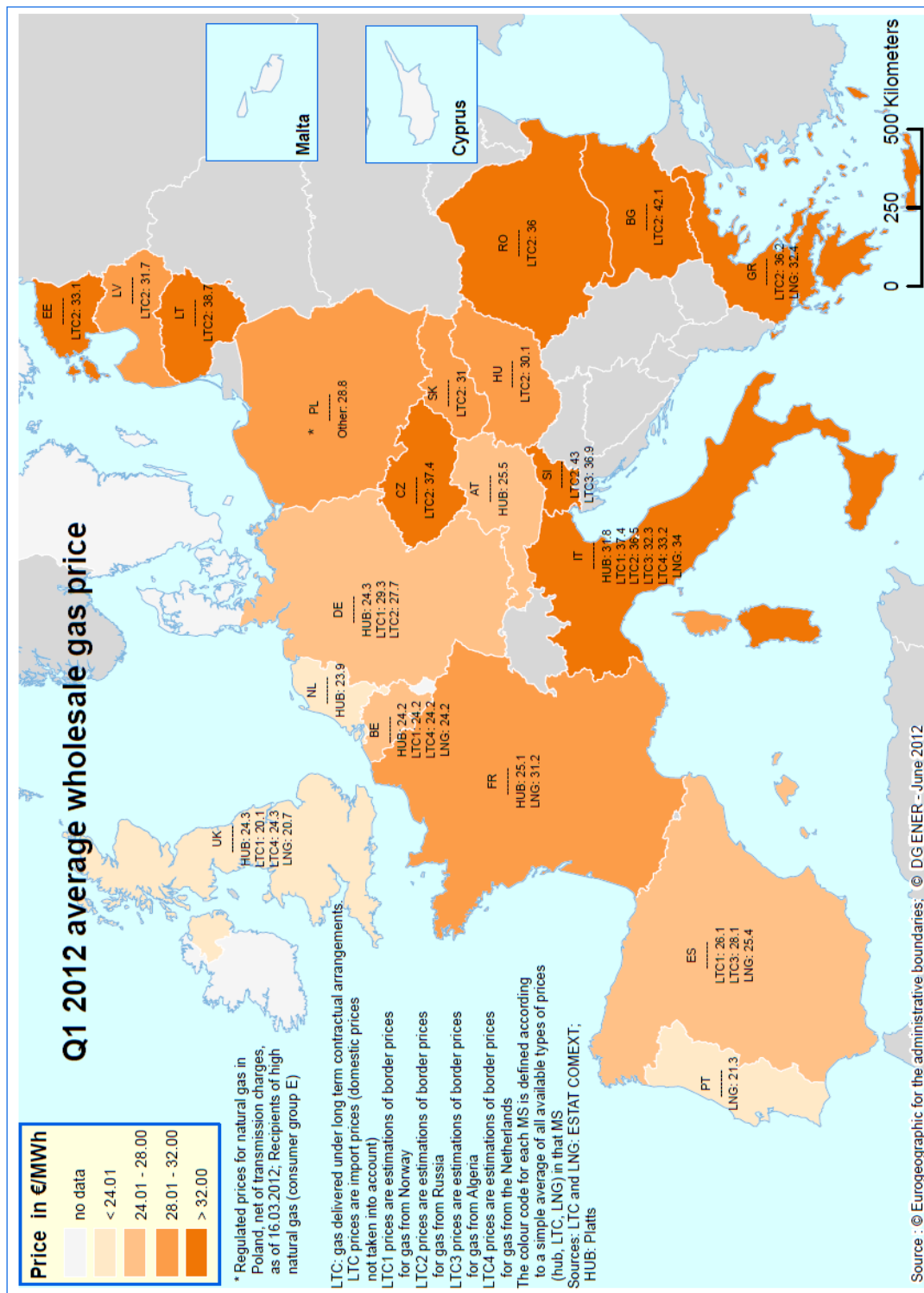
1 paveikslas. Gamtinių dujų importo į Lietuvą schema

Šaltinis: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo (2012 m. birželio 12 d. redakcija) kai kurių nuostatų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. vasario 15 d. nutarimo nr. 199 „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo įgyvendinimo“ (2012 m. liepos 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Bylos Nr. 23/2012-38/2014-54/2014, p. 108).

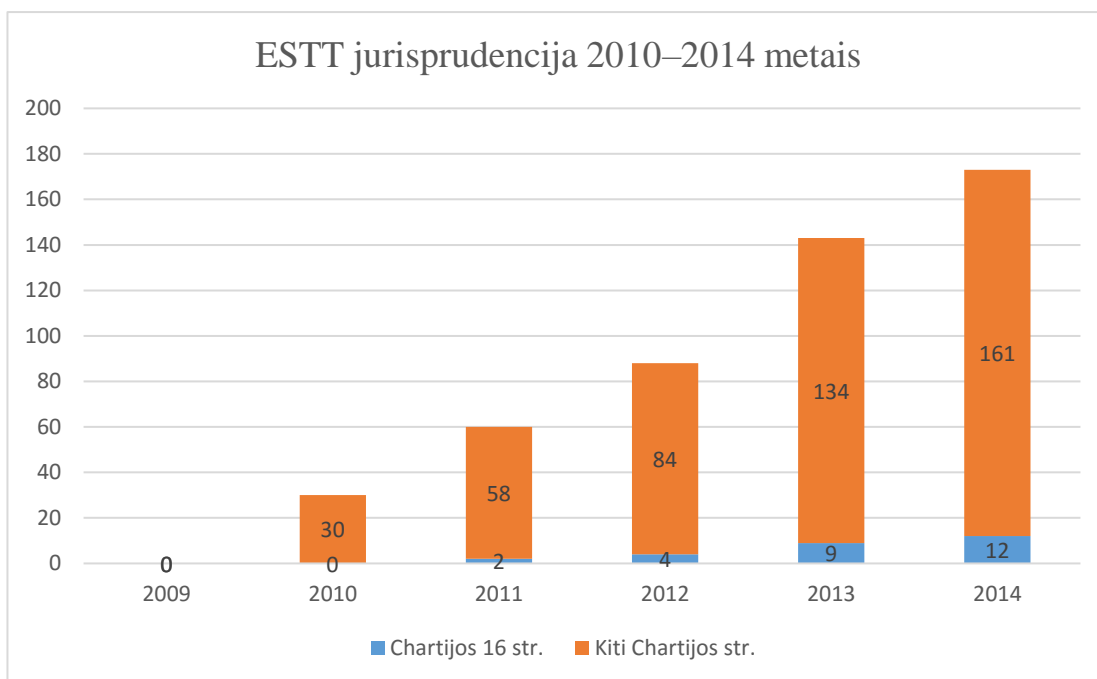
2 paveikslas. **Gamtinių dujų pirkimo-pardavimo srautai Lietuvoje**

Šaltinis: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo (2012 m. birželio 12 d. redakcija) kai kurių nuostatų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. vasario 15 d. nutarimo nr. 199 „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo įgyvendinimo“ (2012 m. liepos 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Bylos Nr. 23/2012-38/2014-54/2014, p. 111.

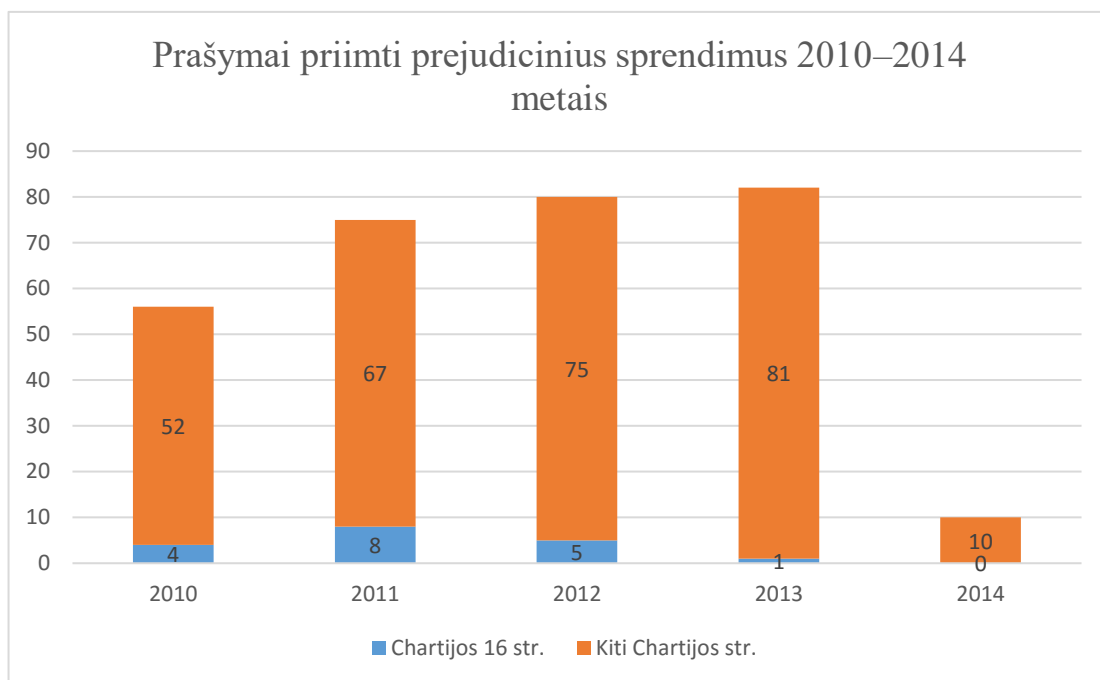
3 paveikslas. **Gamtinių dujų kainos Europoje 2012 m.**

Šaltinis: Europos Komisijos Energetikos generalinio direktorato Ketvirtinė ataskaita apie Europos dujų rinkas, 2012 m. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/qregam_2011_quarter4_2012_quarter1.pdf>.

4 paveikslas. ESTT jurisprudencija 2010–2014 metais

Sudaryta pagal *Freedom to conduct a business: exploring the dimensions of a fundamental right* duomenis. Prieiga per internetą: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-freedom-conduct-business_en.pdf.

5 paveikslas. Prašymai priimti prejudicinius sprendimus 2010–2014 metais

Sudaryta pagal *Freedom to conduct a business: exploring the dimensions of a fundamental right* duomenis. Prieiga per internetą: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-freedom-conduct-business_en.pdf

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminiai teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.
2. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland vom 23. Mai 1949 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. liepos 1 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.bundestag.de/grundgesetz>>.
3. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. liepos 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>>.
4. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucija. Vilnius: *Mintis*, 1978.
5. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 40-987.
6. Pagrindinių teisių chartija [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. spalio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://europa.eu/legislation_summaries/justice_freedom_security/combating_discrimination/133501_lt.htm>.
7. 1951 m. balandžio 18 d. Europos anglių ir plieno bendrijos steigimo sutartis // *OL*, 1992 C 191.
8. 1957 m. kovo 25 d. Europos ekonominės bendrijos (nuo 1992 m. vasario 7 d. Maastrichto sutarties įsigaliojimo – Europos Bendrijos) steigimo sutartis // *OL*, 1997, C 340.
9. Konsoliduota Europos Sąjungos sutartis. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 2-2.
10. 2007 m. gruodžio 14 d. Su Pagrindinių teisių chartija susiję išaiškinimai. *OJ C* 303 [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą: <[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007X1214\(01\)&from=LT](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007X1214(01)&from=LT)>.

11. Lietuvos Steigiamojo Seimo statutas. *Vyriausybės žinios*, 1921, Nr. 71/635.
12. Lietuvos TSR įstatymas „Padaryti pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijoje (Pagrindiniame įstatyme)“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1989, Nr. 15-166.
13. Lietuvos TSR „Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos kooperacijos įstatymas“ *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1988, Nr. 22-246.
14. Lietuvos TSR įstatymas „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1989, Nr. 15-168.
15. Lietuvos TSR įstatymas „Padaryti pakeitimus Lietuvos TSR Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 2 skirsnyje „Ekonominė sistema“. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 7-165.
16. Lietuvos TSR „Nuosavybės pagrindų įstatymas“. *Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1990, Nr. 7-165.
17. Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo. *Valstybės žinios*, 1990, Nr. 9-224.
18. Lietuvos Respublikos Konkurencijos įstatymas. *Valstybės žinios*. 1999 m. kovo 23 d. Nr. VIII-1099.
19. 1919 m. Vokietijos Reicho Konstitucija [interaktyvus. Žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.verfassungen.de/de/de19-33/verf19-i.htm>>.
20. 1921 m. Lenkijos Konstitucija [interaktyvus. Žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.law.uj.edu.pl/~khpp/site/images/adm/Image/1921.pdf>>.
21. Vokietijos Federacinės Respublikos prekybos įstatymas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.gesetze-im-internet.de/gewo/>>.
22. 1968 m. Briuselio konvencija dėl jurisdikcijos ir teismo sprendimų civilinėse ir komercinės bylose vykdymo (suvestinė redakcija) [interaktyvus.

Žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:41998A0126>>.

23. 2001 m. birželio 21 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 773 „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo 1, 4, 10, 15, 17, 19, 20 straipsnių pakeitimo ir papildymo, įstatymo papildymo 10-1 straipsniu ir 5, 11 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo ir Lietuvos Respublikos vaistų įstatymo 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projektų pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“ [interaktyvus. Žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <<https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.6B7BEB4D8D19>>.

24. 1993 m. liepos 16 d. Lietuvos Respublikos Konkurencijos Tarybos prie valstybinės kainų ir Konkurencijos Tarnybos nutarimas Nr. 6 „Dėl Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymui numatytos rinkos struktūrų koncentracijos kontrolės vykdymo tvarkos“ (Žin., 1993, Nr. 53-1043).

Specialioji literatūra

25. ABLEWICZ, J. *Istota wolności gospodarczej w ujęciu filozoficznoprawnym*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2014.

26. ABRAMAVIČIUS, A.; JARAŠIŪNAS, E. Konstitucinė dimensija baudžiamojoje teisėje. *Teisė*, 2004, t. 53, p. 7–26.

27. ADAMOVICH, I. B. *Entstehung von Verfassungen. Ökonomische Theorie und Anwendung auf Mittel- und Osteuropa nach 1989*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004.

28. AJNENKIEL, A. *Polskie Konsytucje*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1982.

29. AKMENYTĖ-RUZGIENĖ, V.; MILERYTĖ, G. Verslo ir valstybės santykiai: Lietuvos prekybos, pramonės ir amatų rūmų istorija 1925–1941 m. *Kauno istorijos metraštis*, 2011.

30. ALBAEK, S., et al. *The EC Law of Competition*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

31. ALEKSA, J. *Ūkiškos visuomenės sudarymo klausimu Lietuvoje*. Kaunas, 1929.
32. AMBRAZEVIČIŪTĖ, K.; BALTRIMAS, J.; ir MAURICĖ-MACKUVIENĖ, E. *Teisės į nuosavybę, teisės į ūkinės veiklos laisvę ir iniciatyvą, vartotojų teisių užtikrinimo problemos*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2012.
33. AMBRULEVIČIŪTĖ, A. *Mažmeninė prekyba Vilniaus, Kauno ir Gardino gubernijose 1861–1914 metais (tinklas, plėtra, modernėjimas): daktaro disertacija*. Klaipėda, 2010.
34. AMBRULEVIČIŪTĖ, A. Pirklių teisinis apibrėžimas ir socialinė tapatybė Rusijos imperijoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. *Teisė*, 2012, t. 84, p. 66–79.
35. AMBRULEVIČIŪTĖ, A. Vilniaus pirkliai krikščionys 1795–1824 metais: skaičius ir asmeninė sudėtis. *Lituanistica*, 2011, t. 57 Nr. 1(83), p. 26–40.
36. ANCIUVIENĖ, M. Bendrieji teisės principai ir žmogaus teisių apsauga Europos Sąjungoje. Iš: *Europos Sąjungos teisė ir Lietuva*. Vilnius: Justitia, 2002.
37. ANCIUVIENĖ, M. Žmogaus teisių apsaugos pagrindai Europos Sąjungos teisėje. Iš: *Europos Sąjungos teisė ir Lietuva*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 43–59.
38. ANDRIULIS, V. *et al. Lietuvos teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
39. ANTANAVIČIUS, K.; VAGNORIUS, G. Lietuvai – ekonominį savarankiškumą! *Atgimimas*, 1988 m. spalio 21 d., Nr. 4.
40. ARLAUSKAS, S. *Šiuolaikinė teisės filosofija*. Vilnius, 2011.
41. ARLAUSKAS, S. Laisvės principas demokratinės valstybės teisėje. *Jurisprudencija*, 2013, 20(2), p. 407–428.
42. ARNOLD, R. *Entwicklungen im Europäischen Recht*. Universität Regensburg: 2005, Band 20.
43. BADURA, P. *Wirtschaftsverfassung und Wirtschaftsverwaltung*. 4. Aufl. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011.

44. BAIŠAUSKAITĖ, T.; MEDIŠAUSKIENĖ, Z.; MIKNYS, R. *Lietuvos istorija. VIII t. I d. Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia*. Baltos lankos, 2011.
45. BAKŠEVIČIENĖ, R. Diskrecija vykdančią teisėkūrą Lietuvoje. *Teisė*, 2014, Nr. 90, p. 19–31.
46. BAŁABAN, A. Funkcje konstytucji. In: TRZYCIŃSKI, J. *Charakter i struktura norm konstytucji*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997.
47. BALCEROWICZ, L. System prawa a rozwój gospodarczy. *Ius at lex*, Nr. (III) 1/2005, s. 287–294.
48. BALVOČIŪTĖ, R. *Ekonominės minties istorija*. VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla: 2007.
49. BANASIŃSKI, C., et al. *Prawo gospodarcze: zagadnienia administracyjnoprawne*. Warszawa: LexisNexis Polska, 2011.
50. BANASZAK, B. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Komentarz. Warszawa: C. H. Beck, 2012.
51. BANASZAK, B. *Prawo konstytucyjne*. Warszawa: 2010.
52. BANELIENĖ, R. *Valstybės ekonominės politikos efektyvumas integracinių procesų Europos Sąjungoje kontekste*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, ekonomika (04 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2013.
53. BANEVIČIENĖ, A. *Nehorizontalių koncentracijų teisinis reguliavimas pagal Europos Bendrijos ir Lietuvos Respublikos konkurencijos teisę*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.
54. BARANAUSKAS, V. Valstiečių įbaudžiavinimo proceso atsispindėjimas II Lietuvos Statute. *Istorija: Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai*, 1972, t. 12, p. 127–138.
55. BARANSKAITĖ, A. *Žmogus, valstybė, teisė Lietuvos konstitucinėje jurisprudencijoje*. Vilnius: Teisės namai, 2011.
56. BARROW L., ROUSE C. E. *School Vouchers and Student Achievement: Recent Evidence, Remaining Questions*. Chicago: Federal Reserve Bank of Chicago, 2008.

57. BARRO, R. J. *Human Capital and Growth in Cross-Country Regressions*. Harvard, 1998.

58. BEARD, CH. *Eine ökonomische Interpretation der amerikanischen Verfassung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1974.

59. BENTHAM, J. *A Fragment on Government and on Introduction to the Principles of Morales and Legislation*. Oxford: 1960.

60. BERNDORF, N.; BOROWSKY, M. *Die Charta der Grundrechte der Europäischen Union – Handreichungen und Sitzungsprotokolle*. Baden-Baden, 2002.

61. BIELIAUSKAITĖ, J. *Šiuolaikinės socialinės teisinės valstybės samprata: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.

62. BIELIAUSKAITĖ, J. The impact of the principle of subsidiarity on the implementation of socio-economic human rights in Lithuania: theoretical approach. *Jurisprudencija*, 2012, t. 19(1), p. 231–248.

63. BIELIAUSKAITĖ, J. Valstybės vaidmens užtikrinant žmogaus teises teoriniai aspektai. Iš *Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai*. Abramavičius, A., et al. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.

64. BELIŪNIENĖ, L., et al. *Viešojo intereso atpažinimo problema Lietuvos teisėje: kriterijai ir prioritetai*. Vilnius: Teisės institutas, 2015.

65. BELIŪNIENĖ, L. Vertybinis požiūris į konstitucinį reguliavimą, įtvirtinantį žmogaus teisių srities santykių pagrindus, ir iš jo išplaukiantys sunkumai. *Jurisprudencija*, 2008, Nr. 9 (111), p. 105–115.

66. BIERNAT, S. WASILEWSKI, A. *Wolność gospodarcza w Europie*. Zakamycze, 2000.

67. BIERNAT, S. Ūkinės veiklos laisvė Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo jurisprudencijoje. Iš *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio*

Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 56–69.

68. BIRMONTIENĖ, T. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija – integrali Sutarties dėl Konstitucijos Europai dalis. *Justitia*, 2004, 6(54), p. 45–59.

69. BIRMONTIENĖ, T. Europos Žmogaus Teisių Konvencija ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo formuojama konstitucinė doktrina, Iš *Regnum est: 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Atsak. red. Mesonis, G., Mykolo Romerio universitetas, 2010.

70. BIRMONTIENĖ, T., *et al.* *Lietuvos konstitucinė teisė: vadovėlis*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012.

71. BIRMONTIENĖ, T., *et al.* *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.

72. BIRMONTIENĖ, T. Ūkinės veiklos laisvės konstitucinė doktrina. Iš *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 10–53;

73. BIRMONTIENĖ, T. Žmogaus teisių ir laisvių koncepcija 1922 m. Lietuvos valstybės Konstitucijoje. Iš: *Mūsų konstitucionalizmo raida: straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2003.

74. BIRMONTIENĖ, T. Žmogaus teisių problemos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimuose. Iš *Konstitucinė justicija: dabartis ir ateitis: Tarptautinės konferencijos medžiaga, skirta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo penkerių metų sukakčiai*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 1998.

75. BOGDANDY, A. *Europäisches Verfassungsrecht. Theoretische und dogmatische Grundzüge*. Berlin, Heidelberg, 2003.

76. BORRMANN, A. *Der Schutz der Berufsfreiheit im deutschen Verfassungsrecht und im europäischen Gemeinschaftsrecht*. Berlin: Duncker & Humblot, 2002.

77. BRASLAUSKAS, J. *Lietuvos socialinė-ekonominė padėtis nacių okupacijos metais: daktaro disertacija*. Humanitariniai mokslai, istorija (05 H), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2001.

78. BRENNER, R. The Agrarian Roots of European Capitalism. *Past and Present*, 1982, Nov., no 97.

79. BRIETZKE, P., H.; BORK, R. *The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself*. (1979) [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 29 d.]. Prieiga per internetą: <http://scholar.valpo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1634&context=vulr>.

80. BUBLIENĖ D. *Vartojimo sutarčių nesąžiningų sąlygų kontrolė: monografija*. – Vilnius: Registrų centras, 2009.

81. BUBNYTĖ, K. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos poveikis Lietuvos konstitucinei jurisprudencijai – jo būdai ir leistinos ribos. *Teisė*, 2013, t. 89, p. 136–158.

82. BUDRYS, D. *Politinės ekonomijos raštų rinktinė*. Vilnius: Mintis. 1979.

83. BÜHLER, M. *Einschränkungen von Grundrechten nach der Europäischen Grundrechtecharta*. Berlin, 2005.

84. BUMBLAUSKAS, A. *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*. Vilnius, 2005.

85. BUSCH, CH. Consumer Protection and Construction Law in Germany. *Journal of European Consumer and Market Law*, 2014, vol. 1, p. 34–40.

86. BUTKEVIČIUS, L. Vidinis ir išorinis ūkio subjekto sampratos elementai, arba kas yra „ūkio subjektas“ pagal Europos Bendrijos ir Lietuvos konkurencijos teisę. Iš: *Privatinė teisė: praeitis, dabartis ir ateitis*. Liber Amicorum Valentinas Mikelėnas (atsak. red. V. Mizaras). Vilnius: Justitia, 2008, p. 59–84.

87. BUTKUS, Z. Valstybiniai perversmai Baltijos šalyse (1926 ir 1934 m.): panašumui ir skirtumai [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.if.vu.lt/dokumentai/LIS/LietuvosIstorijosStudijosNo18.pdf>>.

88. CALLIESS, CH., RUFFERT, M., *EUV/AEUV, Das Verfassungsrecht der Europäischen Union mit Europäischer Grundrechtecharta*, Kommentar, 4 [interaktyvus]. Auflage, München: C.H.Beck, 2011 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2fkomm%2fjarassgrcheu_2%2fcont%2fjarassgrcheu.htm&pos=1&hlwords=on>.

89. CASSESE, S. *La nuova costituzione economica*. Roma/Bari, 1995.

90. CERQUEIRA ALVES, F. D. EU law and Internet traffic control lost between privacy rights and freedom of individual and corporate enterprise. In: *Proceedings of the 11th European Conference on the information warfare and security*. France, Laval, 2012, 78–83.

91. CIAPAŁA, J. *Konstytucyjna wolność działalności gospodarczej w Rzeczypospolitej Polskiej*. Szczecin: Wydział Prawa i Administracji, 2009.

92. CIRTAUTAS, A., et al. *Tarybinė teisė*. Vilnius: Mintis, 1982.

93. CESEVIČIUS, D. *Lietuvos ekonominė politika 1918–1940*. Vilnius: Academia, 1995.

94. CESEVIČIUS, D. Lietuvos pramonė 1918–1940 metais. Iš LUKOŠEVIČIUS, V., TREINYS, M. *Domas Cesevičius*. Vilnius: Margi raštai, 1998.

95. CESEVIČIUS, D. Lietuvos ūkis pasaulinės krizės metu. *Vairas*, 1933, Nr. 10.

96. ČEIKAUŠKIENĖ, M., et al. *Rinkos ekonomika Lietuvos ūkyje: problemos ir sprendimai*. Vilnius: LII, 1992.

97. ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų istorija*. Vilniaus universiteto leidykla, 2006.

98. ČIEGYS, R., VVEINHARDT, J. *Socialinės rinkos teorija ir ją kūrę ekonomistai: Švedijos ir Vokietijos modeliai*. VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2009.
99. ČIEGYS, R. *Ekonominių teorijų istorija*. I dalis. Vilniaus universiteto leidykla, 2014.
100. CRAIG, P., DE BÚRCA, G., *EU law: text, cases, and materials*. Fifth edition. Oxford; New York [N.Y.]: Oxford University Press, 2011.
101. DAGYS, J. *Monopolinis ir valstybinis monopolinis kapitalas pramonėje*. Vilnius: 1968.
102. DANĖLIENĖ, I. Proporcingumo principo taikymas administracinėje ir aplinkos teisėje. *Teisė*, 2009, 72, p. 110–128.
103. DARULIENĖ L. Europos Bendrijos ir Lietuvos konkurencijos teisės šaltiniai. *Jurisprudencija*, 2002, t. 27 (19), p. 59–72.
104. DAUKŠIENĖ, I. Žmogaus teisių apsauga Europos Sąjungoje: raida, pokyčiai, tendencijos. Iš: Šlapkauskas, V.; Ravluševičius, P.; Šindeikis, A., et al. *Konstitucionalizmas ir teisės politika Europos Sąjungoje*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p.
105. DAUMANTAS, A. Valstybė ir propaganda. *Vairas*, 1934, Nr. 3.
106. DAUJOTAS, R. *Tarptautinė investicijų teisė*. Vilnius, Eugrimas, 2015, p. 133–134.
107. DAUJOTAS, R.; AUDZEVIČIUS, R. Yukos arbitražas – tribunolo jurisdikcija ir investuotojų apsaugos standartai Arbitražas. Teorija ir praktika [interaktyvus]. 2015, Justitia [žiūrėta 2013 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://rdaujotas.com/publications/>>
<<http://www.verslozinios.lt/index.php?act=mprasa&sub=article&id=76536#ixzz3sJu87H7z>> <<https://www.international-arbitration-attorney.com/lt/russias-strategy-not-to-respond-substantively-to-quantum-in-the-yukos-arbitration/>>.
108. DAVULIS, G. *Ekonomikos teorija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2003.
109. DE HAAN, J.; ir SIERMANN C. L. J. *Further evidence on the relationship between economic freedom and economic growth* [interaktyvus].

Public Choice, 1998, t. 95, p. 363–380 [žiūrėta 2014 m. liepos 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.springerlink.com/content/w77p365u6716uu08/fulltext.pdf>.

110. DIEMER-BENEDICT, T. *Wirtschaftsfreiheit in Polen. Verfassungs- und verwaltungsrechtliche Grundlagen des Rechts auf wirtschaftliche Betätigung*. Verlag: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2001.

111. DIRMEIKIS, B., T. Naujoji Lenkijos konstitucija. *Vairas*, 1937, Nr. 2, p. 180–187.

112. DOMAŃSKA, A. *Konstytucyjne podstawy ustroju gospodarczego Polski*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa, 2001.

113. DOUCOULIAGOS, C.; ir ULUBASOGLU, M. A. *Economic freedom and economic growth: Does specification make a difference?* [interaktyvus]. *European Journal of Political Economy*, 2006, Nr. 22, p. 60–81 [žiūrėta 2014 m. liepos 3 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S017626800500042X>.

114. ДОВНАР-ЗАПОЛЬСКИЙ, М. В. Государственное хозяйство Великого Княжества Литовского при Ягеллонах. Киев: 1901.

115. EHLERS, D. *Europäische Grundrechte und Grundfreiheiten*. Berlin, 2009.

116. EIDINTAS, A.; LOPATA, R. *Lietuvos valstybės tarybos protokolai 1917-1918*. Vilnius: Mokslas, 1991.

117. EIDUKIENĖ, D. Otto fon Bismarko socialinės doktrinos ištakos. *Jurisprudencija*, 2001, t. 21 (13), p. 15–22.

118. EIHEINHOFER, E. (HSRG.) *80 Jahre Weimarer Reichsverfassung – Was ist geblieben?* Tübingen: Mohr Siebeck, 1999.

119. EMMERSON, B., SIMOR, J., *Human Rights Practice. Sweet and Maxwell*, 2000.

120. EPPING, V.; HILLGRUBER, CH. *GG Kommentar*. Edition 21. München: Verlag C.H.BECK, 2014.

121. EUCKEN, W. *Grundlagen der Nationalökonomie*. Berlin: Heidelberg, Springer, 1965.

122. FEINBERG, P. J.; GROSS, H. *Philosophy of Law*, Fourth Edition. Belmon: 1991.
123. FEUS, K. *An EU Charter of fundamental rights: text and commentaries*. London: Federal Trust, 2000.
124. FLORANCZYK, M. Wolność gospodarcza a konkurencja. W : *Konstytucyjna zasada wolności gospodarczej* (red. Prof. W. Szwajdler), Toruń, 2009, p. 73–74.
125. *Freedom to conduct a business: exploring the dimensions of a fundamental right*. European Union Agency for Fundamental Rights [interaktyvus], 2015 [žiūrėta 2013 m. birželio 2 d.]. Prieiga per internetą: <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2015-freedom-conduct-business_en.pdf>.
126. FRYE, T. Private Protection in Russia and Poland. *American Journal of Political Science*, 2002, Nr. 46, p. 572–584.
127. FROWEIN, J. A. The transformation of constitutional law through the European Convention on Human Rights. *Dialogue between judges*. Strasbourg, 2007.
128. FROWEIN, J., PEUKERT, W. *Europäische Menschenrechtskonvention. EMRK–Kommentar*. N. P. Verlag, 1996.
129. ГАДЖИЕВ Г.А. Экономическая Конституция. Конституционные гарантии свободы предпринимательской (экономической) деятельности. *Конституционный Вестник*, 2008, нр. 1, 19, с. 249–263.
130. GADEIKIS, L. *Dvi Lietuvos: griauti sunkiau, negu statyti*. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.veidas.lt/dvi-lietuvos-griauti-sunkiau-negu-statyti>>.
131. GARLICKI, L. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*. Komentarz. Wydawnictwo Sejmowe, 2005.
132. GARŠKIENĖ, A.; MINKEVIČIENĖ, N.; PALIULYTĖ, R. *Valstybės veikla: funkcijos ir reguliavimo kryptys*. Vilnius: Lietuvos informacijos institutas, 1993.

133. GERADIN, D.; LAYENE-FARRAR, A.; PETIT, N. *EU Competition Law and Economics*. Oxford: Oxford University Press, 2012.
134. GERBER, D. J. Constitutionalising the Economy: German Neoliberalism, Competition Law and the “New” Europe. *American Journal of Constitutional Law*, 1994, Nr. 42, p. 25–32.
135. GIMŽAUSKAS, E. Vokiečių karinės okupacijos poveikis Lietuvos visuomenei ir besiformuojančiam valstybingumui 1915–1919. Karo archyvas, 2010, nr. 25, p. 98–123.
136. GLEMŽA, L. Pilietinės visuomenės užuomazgos 1791 m. Gegužės 3 d. konstitucijoje. Iš *Mūsų konstitucionalizmo raida*. Vilnius: Seimo leidykla „Valstybės žinios“, 2003.
137. GOYDER, D. G., *EC Competition Law*, 3rd edn. Oxford, 1988.
138. GRABENWARTER, Ch. *Europäische Menschenrechtskonvention*. 2 Auflage. München, 2005.
139. GRGIĆ, A., *et al.* The right to property under the European Convention on Human Rights. *Human rights handbooks*, No. 10, Council of Europe, 2007.
140. GRĖSKA, J. *Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmojoje pusėje ir jos problemos*. Vilnius, 1993.
141. GRIŠKEVIČ, L., *et al.* *Lietuvos konstitucionalizmo istorija (istorinė Lietuvos konstitucija). 1387 m.–1566 m.–1791 m.–1918 m.–1990 m.:* monografija. Vilnius: Vilniaus universitetas: Vilniaus universiteto leidykla, 2016 m.
142. GRONSKAS, V.; ir PALINKUS D. *Ekonominės minties istorijos fragmentai*. Vilniaus universiteto leidykla, 2011.
143. GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos valstiečių įbaidžiavinimo procesas ir jo atspindėjimas I Lietuvos Statute (1529): istorijos kand. disertacija*. Vilnius: Vilniaus valstybinis V.Kapsuko universitetas, 1971.
144. GUSY, CH. *Die Weimarer Reichsverfassung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1997.
145. HÄDE, U. *Finanzausgleich*. Tübingen: J.C. B. Mohr, 1996.

146. HAEDRICH, M. Grundpflichten in der Weimarer Verfassung und Möglichkeiten ihrer Fortschreibung heute. In: EIHEINHOFER, E. (HSRG.) *80 Jahre Weimarer Reichsverfassung – Was ist geblieben?* Tübingen: Mohr Siebeck, 1999.
147. Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland. Band VIII. Grundrechte: Wirtschaft, Verfahren, Gleichheit. (red. Isensee, J., Kirchhof, P.), Heidelberg: C. F. Müller, 2010, Rnd. 88.
148. HARRIS, D. J., *et al.* *Law of the European Convention on Human Rights*. 2nd edition. Oxford University press 2009.
149. HATTENHAUER, H. *Europos teisės istorija. II tomas*, Vilnius: VĮ Registrų centras, 2015, p. 501–505.
150. HEGEL, G. W. F. *Teisės filosofijos apmatai arba prigimtinės teisės ir valstybės mokslo metmenys*. Vilnius: Mintis, 2000.
151. HERVEY, T., K.; KENNER, J. *Economic and Social rights under EU Charter of Fundamental Rights – A Legal Perspective*. Oxford, Portland Oregon: 2003.
152. HESELHAUS, S., NOWAK, C. *Handbuch des Grundrechtsschutzes in der Eu – Kommentar zu den Grundrechten und grundrechtsgleichen Rechtsgrundsätzen der Europäischen Union*. München: Beck-Verlag, 2006.
153. HIDDEN, J.; SALMON, P. *The Baltic Nations and Europe. Estonia, Latvia and Lithuania in the Twentieth Century*. London: Longman, 1991.
154. HUBERT, P. M. *Recht der Europäischen Integration*. Vahlen, München, 1996.
155. HUSOVIANAS, M. *Giesmė apie stumbrą*. Vilnius, 1977.
156. INDAN-PYKNO, M. *Fizjokratyzm oczyma polskich przedstawicieli myśli polityczno-prawnej*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. VOL. LVIII, 2 SECTIO G 2011, s. 117–131.
157. IMMENGA, U., *et al.* *Wettbewerbsrecht*. 5. Auflage. Band 2. [interaktyvus] München: Verlag C.H. Beck, 2014 [žiūrėta 2016 m.

rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2fkomm%2fimmengakowbr_5_band2%2fgwb%2fcont%2fimmengakowbr.gwb.p130.gla.glii.gl2.htm&pos=18&hlwords=on>

158. ISENSEE, J.; KIRCHHOF, P. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band IV, Freiheitsrechte*, 2. Auflage, Heidelberg, 2001.

159. ISENSEE, J.; KIRCHHOF, P. *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland, Band VIII, Grundrechte: Wirtschaft, Verfahren, Gleichheit*, 3. Auflage, Heidelberg: C. F. Müller, 2010.

160. Iškilmingai atidaryti prekybos, pramonės ir amatų rūmų namai. *Tautos ūkis*, 1939 m. Nr. 6.

161. JABLONSKAITĖ-MARTINAITIENĖ, I. Pagrindinių teisių apsauga Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikoje: *quo vadis?* Iš *Svarbūs Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktikos aspektai (2004–2014)*. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas, 2015, p. 33–57.

162. JAKUBČIONIS, A. 1918–1922 metų konstitucijos istorinėje perspektyvoje. Iš *Mūsų konstitucionalizmo raida: straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2003, p. 69–83.

163. JAKUTIS, A. *Ekonomikos teorija*. Vilniaus Gedimino Technikos universitetas, 2006.

164. JANKAUSKAS, K., et al. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos. 1993–2009*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010.

165. JARASS, H. D. *Charta der Grundrechte der Europäischen Union (unter Einbeziehung der vom EuGH entwickelten Grundrechte, der Grundrechtsregelungen der Verträge und der EMRK)* [interaktyvus]. Kommentar, 2. Auflage, München: C.H.Beck, 2013 [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2fkomm%2fjarassgrcheu_2%2fcont%2fjarassgrcheu.htm&pos=1&hlwords=on>.

166. JARUKAITIS, I. Europos Sąjungos ekonominė konstitucija kaip papildoma Lietuvos Respublikos Konstitucijos dimensija: tyrimų kontūrai. *Teisės problemos*, 2014, Nr. 2 (84), p. 26–97.

167. JARAŠIŪNAS, E. Informacijos laisvės apsaugos problemos Konstitucinio Teismo praktikoje. *Jurisprudencija*, 1998, Nr. 9 (1), p. 130–145.

168. JARAŠIŪNAS, E. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ir žmogaus teisių apsauga. Iš *Žmogaus teisių apsaugos institucijos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2009.

169. JARAŠIŪNAS, E. Nuo Pirmosios iki naujausių konstitucijų: keletas minčių apie konstitucinio reguliavimo raidą. Iš: *Šiuolaikinė konstitucija: studijos apie užsienio šalių konstitucinį reguliavimą*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.

170. JEGELAVIČIUS, S. Lietuvos laikinųjų Konstitucijų ištakų klausimu (1917–1919 m.). Iš *Mūsų konstitucionalizmo raida: straipsnių rinkinys*. Vilnius: 2003, p. 37–48.

171. JEZIERSKI, A; LESZCZYNSKA, C. *Historia gospodarcza Polski*. Warszawa: Key Text, 2003.

172. JOČIENĖ, D.; ČILINSKAS, K. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Vilnius: Teisės projektų ir tyrimų centras, 2005.

173. JOČIENĖ, D. Pagrindinių teisių apsauga pagal Europos žmogaus teisių konvenciją ir Europos Sąjungos teisę. *Jurisprudencija*, 2010, 3(121).

174. JOHNSON, S. McMILLAN, J., WOODRUFF, CH. Entrepreneurs and the Ordering of Institutional Reform: Poland, Romania, Russia, Slovak Republic and Ukraine compared. *EBRD Working Paper* No. 44, 1999.

175. JUČAS M.; MULEVIČIUS L.; TYLA, A. *Lietuvos valstiečių judėjimas 1861–1914 metais*. Vilnius: Mokslas, 1975.

176. JUODEIKA, V. Autoritetinė valstybė. *Jaunoji karta*, 1934, Nr. 20.

177. JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Teisinės ūkinės veiklos laisvės ištakos. *Teisė*, 2015, t. 95, p. 84–99.

178. JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Lietuvos, Lenkijos ir Vokietijos ūkinės veiklos laisvės konstitucinių pagrindų lyginamieji aspektai. *Teisė*, 2015, t. 96, p. 162–186.
179. JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Konstitucinė ūkio reguliavimo tradicija 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje. Iš: *Konstitucionalizmo idėja, bendroji Europos teisė ir Lietuvos konstitucinė tradicija: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Vilniaus universitetas: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 267–289.
180. KAHAN, A. Notes on Serfdom in Western and Eastern Europe. *The Journal of Economic History*. 1973, vol. 33 (1).
181. KAIRYS, S. *Tau, Lietuva*. Boston: 1964.
182. KAPLANAS, J. *Sindikatai Lietuvos pramonėj ir jų teisinė padėtis*. Kaunas, 1934.
183. KARDELIS, K. *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Judex, 2002, p. 179–207.
184. KATUOKA, S. Europos Sąjunga ir žmogaus teisės. *Jurisprudencija*, 2004, t. 44 (36), p.
185. KAVALNĖ, S.; JABLONSKAITĖ-MARTINAITIENĖ, I. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija Teisingumo Teismo praktikoje po Lisabonos sutarties įsigaliojimo: bendros tendencijos ir ateities perspektyvos. Iš: *Mokslo studija: Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija*. Vilnius: Vyriausiasis administracinis teismas, 2012, p. 215–218.
186. KAVALNĖ, S.; DANĖLIENĖ, I. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija kaip individualių teisių gynimo instrumentas. *Jurisprudencija*, 2015, 22 (2), p. 231–250.
187. KAZMIERCZYK, S. *Stosunek prawa do ekonomii*. Wrocław, 1988.
188. KELSEN, H. *Grynoji teisės teorija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
189. KETTEMANN, C., M. *Menschenrechte als Maßstab für die Zukunft des Internet* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 12 d.]. Prieiga per

interneta: <http://www.jusportal.at/menschenrechte-als-masstab-fur-die-zukunft-des-internet_matthias-c-kettemann/>.

190. KIAUPA, Z., KIAUPIENĖ, J. *Instrukcijos feodalinių valdų administracijai Lietuvoje XVII-XIX a.* Vilnius: LTSR Mokslų Akademijos Istorijos institutas, 1985.

191. KIERES, L. Teritorinės savivaldos konstituciniai pagrindai. Iš *Vietos savivaldos konstituciniai pagrindai: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XVIII konferencijos medžiaga.* Marijampolė. 2014, p. 50–69.

192. KISCHEL, U. Die Kontrolle der Verhältnismässigkeit durch den Europäischen Gerichtshof. *Europarecht*, 2000, S. 380–402.

193. KLECHIA, K. *Wolność działalności gospodarczej w Konstytucji RP.* Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2009.

194. KMIELIAUSKAS, L. *Grybauskaitė: dujų kainos visada priklausė nuo Rusijos vadovų* [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. kovo 31 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vz.lt/archive/article/2012/9/12/grybauskaite-duju-kainos-visada-priklause-nuo-rusijos-vadovu#ixzz3zkoIL62G>>.

195. KNECHT, M. H. *Die Charta der Grundrechte der Europäischen Union, Eine Würdigung der Entstehung und rechtvergleichende grundrechtsdogmatische Analyse.* Stuttgart, 2005.

196. KOCHANOWICZ, J. The Polish Economy and the Evolution of Dependency. *The Origins of Backwardness in Eastern Europe. Economics and Politics from the Middle Ages until the Early Twentieth Century* / Ed. by D. Chirot. Berkeley: University of California Press, 1989.

197. KONDRATIENĖ, V.; VAIŠVILA, A. Kai kurie subsidarumo ir teisinio personalizmo santykio aspektai (1). *Jurisprudencija*, 2014, t. 21(1), p. 44–58.

198. KONDRATIENĖ, V. Subsidarumo kaip Europos Sąjungos teisės principo taikymas Lietuvos valstybės valdymo sistemai decentralizuoti. *Viešoji politika ir administravimas*, 2012, t. 11, nr. 2

199. KONDRATIENĖ, V. *Subsidiarumo principas ir jo taikymas valstybės valdymui ir vietos savivaldai: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
200. KORNAI, J. What the Change of System From Socialism to Capitalism Does and Does Not Mean. *Journal of Economics Perspectives*, 14 (1), 2000 p. 24–42.
201. KOSIKOWSKI, C. *Polskie publiczne prawo gospodarcze*. Warszawa, 1998.
202. KOSIKOWSKI, C. *Publiczne prawo gospodarcze Polskii i Unii Europejskiej*. Wydanie II. LexisNexis, 2004. KOSIKOWSKI, C. *Wolność gospodarcza w prawie polskim*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, 1995.
203. KÜHLING, J. Grundrechte. Iš: *Europäisches Verfassungsrecht, Theoretische und dogmatische Grundzüge*. Berlin, Heidelberg, 2003.
204. KULA, W. *An Economic Theory of the Feudal System: Towards a Model of the Polish Economy 1500-1800*. New York: Verso Books, 1987.
205. KUNDROTAS, M. Lietuva tautininkų epochoje: tarp autoritarinės diktatūros ir konsoliduotos demokratijos. *Istorija. Mokslo darbai*. 79 tomas [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=256&Itemid=66>.
206. KUODIS, R. *Lietuvos ekonomikos transformacija 1990-2008 metais: etapai ir pagrindinės ekonominės politikos klaidos* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 21 d.]. Prieiga per internetą: <www.lb.lt/kuodis_5>.
207. KŪRIS, E. Ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija ir bendra tautos gerovė (Konstitucijos 46 straipsnio jurisprudencinis komentaras). *Jurisprudencija*, Nr. 64 (56), 2005, p. 56–73.
208. KŪRIS, E. Viešasis interesas: teisėkūra ir konstitucinė jurisprudencija. *Notariatas*. 2012, Nr. 13, p. 48–55.
209. LAISVYDAS, A. *Po Liudendorfo batu*. Maskva: 1942.

210. LAPINSKAS, K. Dėl pramonės šakinės valdymo sistemos vidinės struktūros. Reziუმė. *Teisė*, t. 8, 1969, p. 49–57.

211. LAPINSKAS, K. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininko Kęstučio Lapinsko įžanginė kalba. Iš *Konstituciniai ekonominės laisvės pagrindai ir kitos konstitucinės jurisprudencijos problemos: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo teisėjų XIV konferencijos medžiaga*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2010, p. 6–9.

212. LAPINSKAS, K., et al. *Lietuvos TSR konstituciniai institutai*. Vilnius: Mintis, 1981.

213. LASTAUSKIENĖ, G. Turiningasis teisinio teksto aiškinimas – panacėja ar pavojus? *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 8 (86), p. 28–43.

214. LASTAUSKIENĖ, G. Ekonominiai argumentai teisėje: jų vieta ir ribos. *Teisė*, 2013, Nr. 89, p. 20–36.

215. LASTAUSKIENĖ, G. Ūkinės veiklos laisvė ir krizė: Lietuvos viešosios valdžios veiksmų įvertinimas. *Teisė*, 2015, t. 96, p. 110–131.

216. LAUMENTAITĖ, E. Ekonomikos mokslų kūrimasis Lietuvoje XVIII–XIX a. sandūroje. *Pinigų studijos*, 1999, Nr. 4, p. 10–19.

217. LAUMENTAITĖ, E. *Ekonominė mintis ir jos kūrėjai Lietuvoje XVI–XVII a.: studija ir tekstai*. Vilnius: Academia, 1995.

218. LAURINAVIČIUS, A. Naujosios institucijų funkcijos ekonomikoje ir tarptautinėje prekyboje. Iš: *Regnum est: 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Atsak. red. Gediminas Mesonis, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2010, p. 993–1017.

219. LENAERTS, K. Die EU-Grundrechtscharta: Anwendbarkeit und Auslegung. *Europarecht*, 2012, Heft 1, S. 3–112.

220. LEONAITĖ, E. Proporcingumo principas Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje: bendrieji sampratos ir taikymo bruožai. Iš: *Lietuva Europos Taryboje: dvidešimt narystės metų*. Vilnius, 2014, p. 127–143.

221. LEONAITĖ, E. Proporcingumo principas ir jo taikymas EŽTT bylose prieš Lietuvą pagal EŽTK 8 straipsnį. *Teisė*, 2010, t. 77, p. 110–131.
222. LEONAITĖ, E. *Proporcingumo principas Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), 2013.
223. LEONAS, P. *Teisės enciklopedijos paskaitos*. Vilnius: Pozicija, 1995.
224. LĘTOWSKA, E. Nuomininkų, naudotojų ir vartotojų apsauga Lenkijos Konstitucijos 76 straipsnio ir Europos standartų. Iš: *Konstitucija, nacionalinė teisė ir Europos teisė*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2004, p. 106–117.
225. *Lietuvos ir Lenkijos konstitucijų raida europeizacijos kontekste*. Moksl. red. E. Šileikis, Vilnius: LMPA, 2010.
226. Lietuvos istorijos institutas. *Devynioliktas amžius: Visuomenė ir valdžia. Lietuvos istorija. VIII t. I d.* Baltos lankos, 2011.
227. Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis. *Steigiamasis Suvažiavimas. 1988 m. birželio 22–23*. Vilnius: Mintis, 1990.
228. *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Moksl. red. G. Sagatys, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
229. Lietuvos Respublikos ekonomikos ministerijos Lietuvos ekonomikos institutas. *Lietuvos kelias į rinkos ekonomiką*. Vilnius, 1991.
230. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras*. 1 dalis. Teisės institutas, 2000.
231. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas 2015 metai*, 2016.
232. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos (vienuoliktojo šaukimo) septynioliktoji sesija*. 1990 m. vasario mėn. 7 – 9 d., 1990 m. vasario mėn. 12 – 14 d. – Vilnius: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Prezidiumo leidykla, 1990, p. 267–308.
233. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos pirmininko M. Gedvilo kalba LKP (b) V suvažiavime. *Tiesa*, 1941, Nr. 31.

234. *Lietuvos valstybės konstitucijos*. Vilnius: Mokslas, 1989.
235. LIEVEN, A. *Pabaltijo revoliucija*. Vilnius, 1995.
236. LOPATA, R. *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*. Vilnius: Mintis, 1996.
237. LUKOŠEVIČIUS, V. *Liberalizmo raida Lietuvoje. XIX a. pab. – 1940 m.* Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1995.
238. MACHOVENKO, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų žemės nuosavybė kaip viešosios teisės institutas. *Teisė*, 2011, t. 78.
239. MACHOVENKO, J. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės luominės struktūros susidarymo teisiniai pagrindai. *Teisė*, 2001, t. 39.
240. MACHOVENKO, J. Luomo teisinė samprata. *Teisė*, 2001, t. 38.
241. MACHOVENKO, J. Miškų teisinė apsauga Lietuvos Statutuose. *Teisė*, 2013, t. 86.
242. MACHOVENKO, J. Nacionalinės teisės tradicijos ir paveldo vaidmuo reguliuojant piliečio ir valstybės santykius 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijoje [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. rugpjūčio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr13/13_teise_1.htm#footnote-140389-9-backlink>.
243. MACHOVENKO, J. *Teisės istorija*. Vilniaus universiteto vadovėlis. Vilnius, 2013.
244. MAHLMANN, M. *Rechtsphilosophie und Rechtstheorie*. Baden-Baden: Nomos, 2010.
245. MAKAREVIČIUS, A. Ekonominės teorijos Vilniaus Universitete XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje. Iš *Buržuazinių ekonominių teorijų istorijos apybraižos*. Vilnius, 1971.
246. MAKSIMAITIS, M. Istorinės LDK aidas modernioje Lietuvos teisėje. *Jurisprudencija*, 2012, 19 (3), p. 843–858.
247. MAKSIMAITIS, M. Kai kurios pirmųjų Lietuvos konstitucijų istoriografijos problemos. *Jurisprudencija*, 2002, t. 30(22).

248. MAKSIMAITIS, M. Konstitucionalizmo Lietuvoje patirtis. Iš: *Lietuvos Respublikos Konstitucijos dvidešimtmetis: patirtis ir iššūkiai*. Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Viešosios teisės katedra ir Lietuvos notarų rūmai, 2012.
249. MAKSIMAITIS, M. Lietuvos valstybės ir teisės atgimimo koncepcijos formavimasis. *Jurisprudencija*, 2013, 20(1), p. 7–22.
250. MAKSIMAITIS, M. *Lietuvos valstybės konstitucijų istorija (XX a. pirmoji pusė)*. Vilnius: Justitia, 2005.
251. MAKSIMAITIS, M. Pirmoji Lietuvos Valstybės Konstitucija. *Teisės apžvalga*. Vilnius, 1992, Nr. 1, p. 3–10.
252. MAKSIMAITIS, M. Rusijos teisės šaltiniai Lietuvoje 1918–1940 m. *Jurisprudencija*, 2012, 19 (2), p. 403–418.
253. MAKSIMAITIS, M., VANSEVIČIUS S. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1997.
254. MARTIŠIUS, S. Lietuvos ūkis prie XX amžiaus slenksčio: ekonominiai pasvarstymai. Iš *Lietuvos ūkio plėtros problemos ir perėjimo procesas*: 1998 m. lapkričio 26 d. respublikinės mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 1998.
255. MACZYNSKI, A. Konstytucyjne podstawy ochrony konsumentów. W: *Prawa człowieka. Społeczeństwo obywatelskie. Państwo demokratyczne*. Red. P. Tuleja et al. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2010, p. 87–103.
256. MEYER, J. *Charta der Grundrechte der Europäischen Union* [interaktyvus]. Komentar, 2. Baden-Baden, 2006 [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 2 d.]. Prieiga per internetą: <https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata%2fkomm%2fmeyereugrchartako_4%2feugrcharta2007%2fcont%2fmeyereugrchartako.eugrcharta2007.a22.gliv.htm&pos=0&hlwords=on>.
257. MEŠKAUSKAS, K. *Lietuvos ūkis 1900–1940 m.* Vilnius: Lietuvos informacijos institutas, 1992.

258. MEŠKAUSKAS K., PURONAS V., Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, Vilnius, 1976.

259. MICHALSKI, P. Konstytucyjna ochrona praw konsumentów a zasada równości wobec prawa. W.: *Konstytucja. Ustrój polityczny. System organów państwowych* (red. Bożyk, S. etc), Białystok: Temida2, 2010, s. 355–381.

260. MINIOTAS, D. *Tikslą riboti konkurenciją turinčių vertikaliųjų susitarimų vertinimas konkurencijos teisėje*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S), Vilnius, Vilniaus universitetas, 2015.

261. MIROWSKI, Ph. *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Harvard University Press: 2009

262. MIŠKINIS, G. Ilgalaikė Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų strategija – sudedamoji valstybės ilgalaikės raidos strategijos dalis. Iš: *Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikė strategija*. Vilnius, 2003.

263. MIŠKO, T., et al. *Publiczne prawo gospodarcze*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck, 2012.

264. MYKOLAS LIETUVIS. *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius: dešimt įvairaus istorinio turinio fragmentų*. Vilnius, 1966.

265. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, XIV tomas. Vilnius: 2013.

266. MURAUSKAS, D. Ekonominė teisės analizė: metodologinės prielaidos ir tyrimų kryptys. *Teisė*, 2012, t. 84, p. 143–156.

267. NAMAVIČIUS, Z. Teisės sistema Jeronimo Stroinovskio kūryboje. *Teisė*, 1985, t. 20, p. 20–26.

268. NORKUS, R. Lisabonos sutartis: kas naujo administracinei justicijai? Iš: Mokslo studija: *Administraciniai teismai Lietuvoje. Nūdienos iššūkiai*. Vilnius: Vyriausiasis administracinis teismas, 2010, p. 142–159.

269. NORKUS, Z. *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos*

Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu. Vilnius: Aukso žuvys, 2014.

270. NORKUS, Z. Kapitalizmo raidos Lietuvoje bruožai ir etapai (iki 1940 m.) postmarksistiniu požiūriu. *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, Nr. 29, p. 9–36.

271. NORTH D. C., THOMAS R. P. The Rise and Fall of the Manorial System: A Theoretical Model. *Journal of Economic History*, 1971, vol. 31 (4), p. 777–80.

272. NOWAK, C. Unternehmerische Freiheit und Wettbewerbsfreiheit. Iš: *Handbuch des Grundrechtsschutzes in der Eu – Kommentar zu den Grundrechten und grundrechtsgleichen Rechtsgrundsätzen der Europäischen Union* HESELHAUS, S., NOWAK, C. München: Beck- Verlag, 2006, S. 866–898.

273. NOVIKIENĖ, L. Kai kurie vartotojo sampratos aspektai. Iš: *Vartotojų teisy apsaugos teisiniai aspektai Europos Sąjungoje*. Konferencijos mokslo darbų rinkinys. Vilnius 2011.

274. ODUDU, O. *The Boundaries of EC Competition Law: The Scope of Article 81*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

275. OGONOWSKI, A. Konstytucyjna wolność działalności gospodarczej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego. [interaktyvus] *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 2012, Nr. 1 (9), p. 218 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.marszalek.com.pl/przegladprawakonstytucyjnego/ppk9/11.pdf>>.

276. PAKALNIŠKIS, V., et al. *Tarybinė teisė*. Mintis, 1982.

277. PAKALNIŠKIS, V.; VAITKEVIČIUS, S. *Nuosavybės santykių transformavimas Lietuvoje 1989–1992 m. Mokslo studija*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidyba, 2013.

278. PALIULYTĖ, R. *Ekonominės minties istorija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 1997.

279. PAMERNECKIS, S. *Agrarinių santykių raida ir dinamika Lietuvoje: XVIII a. pabaiga – XIX a. pirmoji pusė: (statistinė analizė)*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2004.
280. PAPLAUSKAS, A. R. *Iš sutemų į aušrą*, Torontas 1967.
281. PARENT, A. *Švietimo laikų prancūzų mąstytojų įtaka tautos sampratai 1791m. gegužės 3-iosios Konstitucijoje* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 26 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr15/15_istorija_2.htm#footnote-183850-5>.
282. PAULIUKONIS, V. *Valstybinis-monopolistinis kapitalizmas buržuazinėje Lietuvoje*: disertacija ekonomikos mokslų kandidato laipsniui įgyti; Vilnius: Vilniaus valstybinis V. Kapsuko universitetas, 1964.
283. PAWLOWICZ, K. Konstytucyjne a ustawowe pojęcia przedsiębiorcy. *Przegląd Legislacyjny*, 2007, Nr. 2, s. 45–53.
284. PEERS, S., et al. *The EU Charter of fundamental rights. A Commentary*. Oxford and Portland, Oregon, 2014.
285. PETROŠEVIČIENĖ, O. Juridinių asmenų samprata ir jos raidos tendencijos. Iš *Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas: pirmieji dešimt galiojimo metų*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
286. PIASECKA, A. *Netikintiems teorija*. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrinka.lt/n/index.php/meniu/ziniasklaidai/straipsniai_ir_komentarai/netikintiems_teorija/1449>.
287. PLATERIS, A. I Lietuvos Statutas. *Naujoji Romuva*, Nr. 24–26, p. 447–448.
288. PORTNEY P. R., STAVINS R. N. (eds.) *Public Policies for Environmental Protection*. Washington, DC: RFF Press., 2000.
289. POPŁAWSKI A., *Pisma Pedagogiczne*, Breslavas, 1957.
290. POSNER, R. A. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius : Eugrimas, 2004.

291. PRAPIESTIS, J.; ŽILYS, J. Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją. *Lietuvos aidas*, 1992 m. spalio 21 d.
292. PRIČINAUSKAS J., *Ekonominė darbo valstiečių padėtis Lietuvoje buržuazijos valdymo metais*. Vilnius, 1955.
293. PRUNSKIENĖ, K. Ar yra alternatyva ekonominiam respublikų savarankiškumui. *Mokslas ir gyvenimas*, 1989, Nr. 3, p.
294. PRUNSKIENĖ, K., et al. Kaip padėti Lietuvos ekonomikai? (Iš pirmojo Pasaulio lietuvių verslininkų suvažiavimo Vilniuje dalyvių pasisakymų). *Liaudies ūkis*, 1990, Nr. 10, p.
295. PRZYHODZKI, M. Glosa do wyroku z dnia 7 maja 2001 r., K 19/00. *Radca Prawny*, 2002, Nr. 3, s. 97–100.
296. PÜTTNER, G. Öffentliche Unternehmen als Instrument staatlicher Politik. *Die Öffentliche Verwaltung*, 1983, S. 697–704.
297. RAČKAUSKAS, K. *Lietuvos konstitucinės teisės klausimais*. New York, 1967.
298. RAČKAUSKAS, J. A. Lietuvos ir Lenkijos edukacinė komisija ir jos įtaka kitų kraštų švietimo sistemoms [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. kovo 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.prodeoetpatria.lt/files/pdf-strapsniai/Suv-darbai-VIII/Jonas-A-Rackauskas-Lietuvos-ir-Lenkijos-edukacine-komisija-ir-jos-itaka-kitu-krastu.pdf>>.
299. RAČKAUSKAS, K. Steigiamasis Seimas ir jo dvi konstitucijos. *Tėvynės sargas*, 1970. RADZEVIČIUS, A. Modernybės iššūkiai ir lietuvių konstitucinė mintis nepriklausomybės priešaušryje. Iš *Mūsų konstitucionalizmo raida: straipsnių rinkinys*. Vilnius, 2003.
300. RAILA, E. *Apie 1791 m. gegužės 3-iosios Konstituciją*. Aidai, 2007.
301. RAILA, E. *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*. Vilnius: Aidai, 2010.
302. RAILA, E. *Fiziokratai: nauja ūkininkavimo sistema* [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą:

<<http://m.ldkistorija.lt/index.php/istoriniai-faktai/fiziokratai-nauja-ukininkavimo-sistema/1548>>.

303. RAMELIENĖ, R. Konstitucijos sargams matuojami pančiai. *Lietuvos žinios*. 2016 m. kovo 18 d., Nr. 3.

304. RAKAUSKIENĖ, O. G. *Valstybės ekonominė politika (fiskalinė, užsienio prekybos ir socialinė politika)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.

305. RAVLUŠEVIČIUS, P. Vartotojų teisių apsaugos ypatumai Europos Sąjungoje ir Lietuvos teisėje. *Jurisprudencija: mokslo darbai*. – Vilnius, 2007, Nr. 9(99), p. 48–52.

306. RĖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. Vilnius, 1990.

307. RITTNER, F. *Unternehmerfreiheit und Unternehmensrecht zwischen Kapitalismus, Sozialismus und Laborismus*. München, 1998.

308. ROSAS, A. When is the EU charter of fundamental rights applicable at national level. *Jurisprudencija*, 2012, t. 19 (4), p. 1269–1288.

309. RÖMERIS, M. *Dabartinės konstitucijos*. Kaunas, 1932.

310. RÖMERIS, M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*. I dalis. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teisių fakulteto leidinys, 1937.

311. RÖMERIS, M. *Valstybė ir jos konstitucinė teisė. Pirma dalis. Valstybė. I tomas*. Vilnius: Pradai, 1995.

312. RUFFERT, M.; CALLIES, C. *Das Verfassungsrecht der Europäischen Union mit Europäischer Grundrechtscharta*. 4. Auflage, 2011

313. RUFFERT, M. Reflection on Comparative Public Law: German Perspective. *International Journal of Constitutional Law*. 2013, Vol. 11, Nr. 4, p. 925–940.

314. RUŠKYTĖ, R. Sąžiningos konkurencijos laisvė pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2010, Nr. 3 (19), p. 186–211.

315. RUŠKYTĖ, R. *Europos Sąjungos konkurencijos teisė ir jos įgyvendinimas: aktualijos, praktika ir atitiktis, problematiškumo aspektai*. Mokslinių straipsnių rinkinys, Nr. 5, Klaipėda: 2010, p. 45–63.

316. RUTHIG, J.; STORR, S. *Öffentliches Wirtschaftsrecht*, Heidelberg, 2015.

317. SACHS, M. (Hrg.) *Grundgesetz. Kommentar* [interaktyvus]. München: Verlag C. H. Beck, 2014 [žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą: <[https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/SachsKoGG_7/GG/cont/SachsKoGG.GG.a12.htm](https://online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/SachsKoGG_7/GG/cont/SachsKoGG.GG.a12.htm)>.

318. SAUTER, W.; SCHEPEL, H. “State” and “Market” in the Competition and Free Movement Case Law of the EU Courts. TILEC Discussion Paper No. 2007-024, 2007, p. 63–69.

319. SASSE, T. Die Grundberechtigung juristischer Personen durch die unternehmerische Freiheit gemäß Art. 16 der Europäischen Grundrechtcharta. *Europarecht*, 2012, Heft 6, S. 611–727.

320. SCHILLING, T. Bestand und allgemeine Lehren der bürgerschützenden allgemeinen Rechtsgrundsätze des Gemeinschaftsrechts. *Europäische Grundrechte-Zeitschrift*, 2000.

321. SCHWARZE, J. *EU-Kommentar*. 3. Auflage. Helbing Lichtenbahn Verlag 2012 [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą: <[https://beck-online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/SchwarzeKoEU_3/EUGRCharta2007/cont/SchwarzeKoEU.EUGRCharta2007%2Ehtm](https://online.beck.de/?vpath=bibdata/komm/SchwarzeKoEU_3/EUGRCharta2007/cont/SchwarzeKoEU.EUGRCharta2007%2Ehtm)>.

322. SCHWIER, H. *Der Schutz der „Unternehmerischen Freiheit“ nach Artikel 16 der Charta der Grundrechte der Europäischen Union*. Frankfurt am Main: Peterlang, 2008.

323. SE-JOO LEE. *Unternehmensfreiheit der gerechten Wirtschaftsordnung im Verfassungsrecht und der grundrechtliche Schutz der Unternehmensfreiheit*. Hamburg Verlag Dr. Kovač, 2012.

324. SINKEVIČIUS, V. Konstitucijos interpretavimo principai ir ribos. *Jurisprudencija*, 2005, t. 67(59), p. 7–19.
325. SINKEVIČIUS, V., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisdikcijos ribos. *Jurisprudencija*, 2002, t. 30(22); p. 132–147.
326. SINKEVIČIUS, V. *Parlamento teisės studijos*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011.
327. SINKEVIČIUS, V. 1992 m. Konstitucijos rengimas: to laikotarpio užrašų fragmentai. *Jurisprudencija*, 2012, nr. 19(3), p. 889–906.
328. SKIRIUS, J. Europos šalių ir JAV ekonominė bei vidaus politinė padėtis 1918–1939 metais (istorinė apžvalga). Vilnius: VPU leidykla, 2006.
329. SKOURIS, V. Das Verhältnis von Grundfreiheiten und Grundrechten im Europäischen Gemeinschaftsrecht. *Die Öffentliche Verwaltung*, 2006, Heft 3, S. 89–97.
330. SLEŽEVIČIUS, M. *Konstitucija ir krikščionys demokratai*. MABRS, f. 54, saug. vien. 126.
331. SLOT, P. J. Applying the Competition Rules in the Healthcare Sector. *European Competition Law Review*, 2003, Vol. 24(11), p. 583–613.
332. SŁUGOCKA, M. Wolność działalności gospodarczej jako norma-zasada. *Prace prawnicze*, Wrocław: 2012, s. 135–144.
333. SODAN, H.; ZIEKOW, J. *Grundkurs Öffentliches Recht*. 3. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2008.
334. SODAN, H.; ZIEKOW, J. *Öffentliches Wirtschaftsrecht*, München: Verlag C. H. Beck, 2013.
335. SPRUOGIS, E. Šiuolaikinės demokratinės valstybės socialinė paskirtis. *Jurisprudencija*, t. 25 (17), 2002, p. 129–138.
336. SRUOGA, K., Naujieji mūsų ūkio uždaviniai. *Vairas*, 1934, Nr. 12
337. STAČIOKAS, S. Teisinės priemonės Lietuvos TSR socialistinės pramonės pagrindams sukurti 1940–1941 m. *Teisė*, t. 5, 1965, p. 23–29.
338. STAČIOKAS, S. Valstybinis vadovavimas vietiniam ūkiui Tarybų Lietuvoje 1940–1941 metais. *Teisė* t. 3, 1963, p. 27–36.

339. STANIKŪNAS, R. Valdžios kišimasis į rinką ir jos poveikis konkurencijai. *Pinigų studijos*, 2010, t. 1, p. 5–14.
340. STANIKŪNAS, R. *Konkurencijos politika: teorija ir praktika*. Vilnius, 2009.
341. STAUGAITYTĖ, V., et al. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos. 2010–2013*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2014.
342. STAUGAITYTĖ, V. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimų teisinė galia laiko požiūriu. *Jurisprudencija*, 2005, Nr. 77 (69), p. 65–81.
343. STEFANICKI, R. Konstytucjonalizacja ochrony konsumenta na tle standardów prawa wspólnotowego. *Panstwo i prawo*, 2008, z. 3 (754), s. 5–18.
344. STOBER, R. Eigenwirtschaftliche Betätigung der öffentlichen Hand, Zulässigkeit und Grenzen. *Der Betriebsberater*, 1989, S. 716–722.
345. STRAZHAS, A. *Deutsche Ostpolitik im Ersten Weltkrieg. Der Fall Ober Ost, 1915–1917*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1993.
346. STROINOVSKIS, J. *Prigimtinės teisės mokslas*. Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011.
347. STRZYCZKOWSKI, K. *Monopol państwowy. Zagadnienia ustrojowe*. PUG, 2003, Nr. 3, s. 3–10.
348. STRZYCZKOWSKI, K. *Prawo gospodarcze publiczne*. Warszawa: 2011.
349. STRZYCZKOWSKI, K. *Przedsiębiorstwo publiczne: problemy prawne*. Warszawa: PWN, 2014.
350. SZAFRAŃSKI, A. *Przedsiębiorca publiczny wobec wolności gospodarczej*. Warszawa, Beck, 2008.
351. SZYDŁO, M. Konstytucyjnoprawne podstawy udziału państwa w działalności gospodarczej. *Przegląd Sejmowy*, 2004 Nr. 6, s.
352. SZYDŁO, M. *Wolność działalności gospodarczej jako prawo podstawowe*. Wrocław 2011.

353. ŠADŽIUS, L. *Lietuvos šiuolaikinės bankininkystės raidos pradžia (1988-1990 m.)* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lb.lt/sadzius>>.
354. ŠALČIUS, P. *Teorinė ekonomika ir ekonominės minties istorija*. Vilnius, Mintis, 1991.
355. ŠALČIUS, P. *Raštai. Lietuvos prekybos istorija*. Vilnius: Margi raštai, 1998.
356. ŠALČIUS, P. *Kooperacija*. Raštai. Vilnius: Mintis, 1989.
357. ŠILEIKIS, E. *Alternatyvi konstitucinė teisė*. 2 papildytas leidimas. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
358. ŠILEIKIS, E. Die unternehmerische Freiheit in der Verfassungsrechtsprechung Litauens. Iš ARNOLD, R. *Entwicklungen im Europäischen Recht*. Universität Regensburg: 2005, Band 20. S. 1–13.
359. ŠLIOGERIS, A. *Transcendencijos tyla*. Vilnius, 2011.
360. ŠVILPAITĖ, E. *Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo I straipsnį*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2005.
361. ŠVILPAITĖ, E. Valstybės teisė riboti nuosavybės teisę pagal Europos Žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą. *Jurisprudencija*, 2003, t. 44 (36).
362. ŠVOBA, J. *Seiminė ir prezidentinė Lietuva*. Vilnius: Vyturys, 1990.
363. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Sudarytoja V. Vaitkevičiūtė. Vilnius: Žodynas, 2004. Aš pradėčiau nuo sudarytojo rašyti.
364. TAMOŠAITIS, I. Asmuo ir bendruomenė. *Vairas*, 1937, Nr. 5.
365. *The Cambridge Economic History of Europe. VII. The industrial economies: the development of economic and social policies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
366. TETTINGER, P. J. Zur Grundberechtigung von Energieversorgungsunternehmen im Europäischen Gemeinschaftsrecht. In:

BAUR, J.; MÜLLER-GRAFF, P. CH.; ZULEEG, M. *Europarecht Energierecht Wirtschaftsrecht. Festschrift für Bodo Börner zum 70. Geburtstag*, München, 1992, S. 625–640.

367. TIDIKIS, R. *Socialinių mokslų tyrimo metodologija*. Vilnius: LTU, 2003, p. 369–466.

368. ТИНТИН, И. *Государственный банк и экономическая политика карского правительства*. Москва, 1960.

369. TÓTH, C. Strasbourg court rules against Hungary in tobacco retailing case. [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 2 d.]. Prieiga per internetą: <<http://budapestbeacon.com/public-policy/strasbourg-court-rules-against-hungary-in-tobacco-retailing-case/17898>>.

370. TRUSKA, L. Parlamentarizmo I Lietuvos Respublikoje (1918–1940 m.) bruožai [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr3/Istorija_Truska.htm#_ftnref70#_ftnref70>.

371. TRZYCIŃSKI, J. *Charakter i struktura norm konstytucji*. Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997.

372. TSILLOTIS, CH. *Der verfassungsrechtliche Schutz der Wettbewerbsfreiheit und seine Einwirkung auf die privatrechtlichen Beziehungen: eine grundrechtliche Untersuchung im deutschen Wirtschaftsverfassungsrecht mit einer Erweiterung im Wirtschaftsverfassungsrecht der EG/EU*. Duncker und Humblot, 2000.

373. URBONAS, G.; JAKUŠOVAITĖ, I. Evaluation of pharmacy management's position on pharmaceutical service quality and ethical principles in pharmacy specialists opinion [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://lvb.lt/primolibrary/libweb/action/dlDisplay.do?vid=LABT_VU1&docId=KMU2KMU2-00007376&fromSitemap=1&afterPDS=true>.

374. URBŠIENĖ-MAŠIOTAITĖ, M. *Vokiečių okupacijos ūkis Lietuvoje*. Kaunas: Spindulio spaustuvė.

375. URBŠYS, J. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 m.* Vilnius, 1988.
376. Užsienio prekyba 1929 m. *Lietuvos ūkis ir rinka*, Nr. 1, 1930.
377. *Užsienio šalių konstitucijos*. Antrasis leidimas, Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
378. VAIČAITIS, V. A. Lietuvos Statutai kaip Lietuvos konstitucionalizmo šaltinis. *Teisė*, 2013, t. 89.
379. VAIČAITIS V., A. 1791 m. *Gegužės 3-iosios Konstitucija Ir Lietuvos konstitucingumo tradicija* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 24 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr14/14_teise_1.htm#footnote-160697-10>.
380. VAIČAITIS, V., A. *Hermeneutinė teisės samprata ir Konstitucija*. Vilnius: Justitia, 2009.
381. VAINIŪTĖ., M. 1919 m. rugpjūčio 11 d. Vokietijos Reicho (Veimaro) Konstitucija: keletas aspektų. Iš *Teisės raida: retrospektyva ir perspektyva (Liber Amicorum Mindaugui Maksimaičiui)*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013, p. 474–508.
382. VALANČIENĖ, D. *Teisės mokslas senojo ir naujojo mokslo paradigmos akivaizdoj*: daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, teisė (01 S). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2015.
383. VALIKONYTĖ, I. Konstitucijos link: Lietuvos Statutas bajoriškos visuomenės vertybių hierarchijoje. Iš: *Mūsų konstitucionalizmo raida*. Straipsnių rinkinys. Vilnius: 2003, p. 276–285.
384. VALIKONYTĖ, I.; LAZUTKA, S.; GUDAVIČIUS, E. *Pirmasis Lietuvos Statutas (1529 m.)*. Vilnius: Vaga, 2001.
385. VALIKONYTĖ, I. Lietuvos Statutas – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bajorų konstitucija. *Konstitucinė jurisprudencija*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis, 2012, Nr. 4(28).
386. VANSEVIČIUS, S. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybiniai-teisiniai institutai*. Pagal 1529, 1566 ir 1588 Lietuvos Statutus. Vilnius: Mintis, 1981.

387. VASARIENĖ, D.; CIRTAUTIENĖ, S. Prigimtinės teisės į privačią nuosavybę apsauga Lietuvoje, Iš: *Regnum est: 1990 m. kovo 11 d. Nepriklausomybės Aktui – 20. Liber Amicorum Vytautui Landsbergiui*. Atsak. red. Mesonis, G., Mykolo Romerio universitetas, 2010.

388. VIGUERIE, J. DE. Histoire et dictionnaire du temps des lumières. Paris, 2007.

389. *Viešojo intereso veidai: socialinė, teisinė ir ekonominė problematika*. Vilnius: Lietuvos laisvosios rinkos institutas ir advokatų kontora LAWIN, 2012.

390. VILKAS, E. Teorinės ūkio mechanizmo problemos. *Liaudies ūkis*, 1987, Nr. 12.

391. Vilniaus universiteto Teisės fakultetas. *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisinei sistemai: mokslinių straipsnių, skirtų Europos Sąjungos teisės įtakai Lietuvos konstitucinei, administracinei, aplinkos apsaugos, baudžiamajai, civilinei ir civilinio proceso, darbo ir socialinės apsaugos bei finansų teisei, rinkinys*. Vilnius, 2014.

392. Vilniaus universitetas. *Krizė, teisės viešpatavimas ir žmogaus teisės*. Moksl. Red. E. Kūris. Šiauliai: Titnagas, 2015.

393. VITKEVIČIUS, P. Valstybinės socialistinės nuosavybės teisinių santykių sąvokos klausimu. *Teisė*, t. 5, 1965 p. 85–95.

394. VITKŪNAS, A. Socializmo ekonominių dėsnių antimarksistinių koncepcijų kritika. *Liaudies ūkis*, 1986, Nr. 6, p. 21–29.

395. VYŠNIAUSKAITĖ, B. Lietuvai – galvos skausmas dėl SGD išlaikymo [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. lapkričio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/verslas/energetika/lietuvai-galvos-skausmas-del-sgd-islaikymo.d?id=69304906>>.

396. VON DANWITZ, T. *Europäisches Verwaltungsrecht, Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft*. Springer-Verlag Berlin 2008.

397. WAELBROECK, M.; FRIGNANI, A. *European Competition Law*. New York: Transnational Publishers, Inc., 1999;

398. WALLERSTEIN I. *The Modern World–System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World–Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press, 1974.

399. WASZKIEWICZ J. *Główniejsze zasady ekonomii przemysłowej*. Ułożone w sposob rozmow przez p. H. P. Suzane i t. d. z francuskiego na polski język wolne tłumaczony z dodaniem. Wilno, 1836.

400. WASZKIEWICZ J. *Historja banków oraz innych celniejszych ustanowien kredytowych* [interaktyvus]. Pokróctce zebrana przez Jana Waszkiewicza Professora b. Univer. Wilen., sowietnika Rządu cesarskiej Mediko-Chirur. Akademii. Wilno, 1838 [žiūrėta 2015 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://ekonomika.by/downloads/Vashkevich6.pdf>>.

401. WASZKIEWICZ J. *Nauka o handlu. Przez Jana Waszkiewicza w cesarskim Wilenskim uniwersytecie, ekonomii polityczney, publicznego nadzwyczajnego professora ulozona*. Wilno, 1830.

402. WASZKIEWICZ J. O rozmaitych ukladach ekonomii politycznej. *Wilenski dziennik*, 1823, p. 30–59.

403. WEBER, A. Die Europäische Grundrechtscharta ß auf dem Weg zu einer europäischen Verfassung. *Neue Juristische Wochenschrift*, 2000, S. 537–544.

404. WEST, A. *Crisis of the Weimar Republic*. Amer Philosophical Society, 1985.

405. WĘGRZYN, J. Wolność prowadzenia działalności gospodarczej. In: *Realizacja i ochrona konstytucyjnych wolności i praw jednostki w polskim porządku prawnym*. Wrocław, 2014, s. 515–529.

406. WIMMER, N.; MULLER, T. *Wirtschaftsrecht. Interantional-Europaisch- National*. Wien, New Yourk: Springer, 2007.

407. WINIECKI, J. Propozycje podstawowych elementow ladu gospodarczego i polityki gospodarczej. *Ius at lex*, Nr. (III) 1/2005, s. 317–326.

408. WHISH, R. *Competition Law*. 5th ed. Oxford: Oxford University Press, 2003.

409. *Własność – zagadnienia ustrojowo-prawne. Porównanie rozwiązań w państwach Europy Środkowo-wschodniej*. Red. K. Skotnicki, Lodz: Triada, 2005.
410. WONNACOTT, P.; WONNACOTT, R. *Mikroekonomika*. Litera Universitati Vytauti Magni, 1993.
411. ZIEKOW, J. *Öffentliches Wirtschaftsrecht*, München: Verlag C. H. Beck, 2013.
412. ŽALIMAS, D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas. Pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę*. Vilnius, 1997.
413. ŽALIMAS, D. *Žmogaus teisių gynimo erdvės. Iš Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija*. Mokslo studija, skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012.
414. ŽALIMIENĖ, S. *Įsisteigimo teisė pagal Europos Bendrijos teisę: daktaro disertacija*. Socialiniai mokslai, teisė (01S). Vilnius: Vilniaus Universitetas, 2001.
415. ŽALTAUSKAITĖ-ŽALIMIENĖ, S. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos turinio paieška. *Teisė*, 2015, t. 97, p. 57–72.
416. ŽIEMELIS, D. *Abiejų Tautų Respublikos socialinė ekonominė raida XVI–XVIII amžiuje: feodalizmas ar periferinis kapitalizmas? Istoriografinė analizė: daktaro disertacija*, Humanitariniai mokslai, istorija (O5 H). Vilnius, 2009.
417. ŽIEMELIS, D. Asmenybės ir epochos ryšiai istorinėje biografistikoje. *Lituanistika*. T. 57 (2011), p. 214–220.
418. ŽIEMELIS, D. XVI–XVIII amžiaus Abiejų Tautų Respublikos palivarko ūkis marksistiniu bei neoinstitucionalistiniu požiūriu. *Lietuvos istorijos studijos*, 2011, t. 27.
419. ŽILĖNAS, A. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės finansų pagrindai. Antroji dalis*. Vilnius, 1999.
420. ŽILYS, J. *Kelias į Lietuvos Respublikos Konstituciją: pagrindiniai teisiniai politiniai ženklai* [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugpjūčio

1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrt.lt/naujienos/kultura/26/12807/kelias_i_lietuvos_respublikos_konstitucija_pagrindiniai_teisiniai_politiniai_zenklai>.

421. ŽILYS, J. Konstitucija kaip laisvės raiškos teisinė politinė forma [interaktyvus]. *Parlamentinės studijos*, 2006, Nr. 6 [žiūrėta 2014 m. liepos 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr6/6_Teise_Zilys.htm>.

422. ŽILYS, J. Konstitucija – visuomenės ir valstybės tvarumo pagrindas. *Konstitucinė jurisprudencija*. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis, 2012, Nr. 4(28), p. 293–312.

423. ŽILYS, J. Konstitucijos koncepcijos metmenys – žingsnis Lietuvos Respublikos Konstitucijos link. *Justitia*, 2001, Nr. 3.

424. ŽILYS, J., et al. *Privatinės teisės doktrina ir praktika. Liber amicorum Vytautui Pakalniškiui*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014.

425. ŽILYS, J. Socialinė valstybė konstitucinėje teisėje. *Jurisprudencija*, 2006, 12(90), p. 15–23.

426. ŽIUGŽDA, J., et al. *Lietuvos TSR istorija*. Vilnius, 1958.

427. *Žmogus, teisinė valstybė ir administracinė justicija*. Mokslo studija, skirta Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo dešimtmečiui. Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2012.

428. ŽUKAUSKAS, V. *Ekonominė laisvė Lietuvoje pagal Heritage Foundation tyrimą*. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lri.blogas.lt/vytautas-zukauskas-ekonomine-laisve-lietuvoje-pagal-heritage-foundation-tyrima-951.html>>.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas

429. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *1994 m. balandžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 1993 m. gruodžio 22 d. nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo įgyvendinimo tvarkos“ 5 punkto*

pakeitimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios 1994, nr. 29-524.

430. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1994 m. gegužės 27 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ papildymo ir pakeitimo“ 3 punkto dalių, kuriomis pakeistos 1991 m. birželio 18 d. įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 4 straipsnio penktoji ir šeštoji dalys, bei 14, 15, 16, 17, 18 ir 19 punktų, kuriais šio įstatymo 12 straipsnis papildytas 10, 11, 12, 13, 14 ir 15 punktais, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios 1994, nr. 42-771.

431. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1995 m. kovo 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ papildymo ir pakeitimo“ 8 punkto, kuriuo iš naujo išdėstytas įstatymo „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“ 12 straipsnio pirmosios dalies 3 punktas, ir Lietuvos Respublikos 1993 m. liepos 15 d. įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo papildymo ir pakeitimo“ 23 punkto, kuriuo iš naujo išdėstytas Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo 16 straipsnio septintasis punktas, atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios 1995, nr. 22-516.

432. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1995 m. balandžio 20 d. nutarimas „Dėl Lietuvos radijo ir televizijos statuto 7 bei 9.3 straipsnių, taip pat dėl Radijo ir televizijos programų transliavimo valstybinių įrenginių nuomos privačioms redakcijoms konkursų organizavimo techninės komisijos nuostatų 3 bei 12 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios 1995, nr. 34-847.

433. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1996 m. kovo 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1994 m. lapkričio 11 d. nutarimu Nr. 1123 „Dėl žyminio mokesčio tarifų bei žyminio mokesčio

mokėjimo ir gražinimo tvarkos patvirtinimo“ patvirtintų žyminio mokesčio tarifų 5, 6, 7, 8, 16, 17, 19, 27.4–27.9, 29, 34 ir 36 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai, taip pat Lietuvos Respublikos žyminio mokesčio įstatymo 6 straipsniui ir Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 6 straipsniui“. Valstybės žinios 1996, nr. 25-630.

434. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1996 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo straipsnio pirmosios dalies 7 punkto, 39 straipsnio, 40 straipsnio pirmosios bei antrosios dalių, 45 straipsnio ir 46 straipsnio antrosios bei trečiosios dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 1996, nr. 36-915.

435. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1997 m. vasario 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 ir 30 straipsnių, Lietuvos Respublikos tabako kontrolės įstatymo 1, 3 ir 11 straipsnių, taip pat Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. vasario 2 d. nutarimo Nr. 179 „Dėl alkoholio reklamos kontrolės“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 1997, nr. 15-314.

436. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valdininkų įstatymo 16 straipsnio pirmosios dalies 2 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 1997, nr. 40-977.

437. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 1998, nr. 109-3004.

438. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 1999 m. kovo 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymo (Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų dabartinės veiklos“ 1 ir 2 straipsnių, 3 straipsnio 2 dalies, taip pat Lietuvos Respublikos įstatymo (Dėl SSRS valstybės saugumo komiteto (NKVD, NKGB, MGB, KGB) vertinimo ir šios organizacijos kadrinių darbuotojų

dabartinės veiklos“ įgyvendinimo įstatymo 1 straipsnio 1 ir 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 1999, nr. 23-666.

439. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 1999 m. spalio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos telekomunikacijų įstatymo 8 straipsnio 1, 2 ir 3 dalių bei 16 straipsnio 7, 8 ir 9 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai. *Valstybės žinios*, 1999, nr. 85-2548.

440. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2000 m. birželio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalies ir 4 straipsnio 1 dalies 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 54-1588.

441. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2000 m. spalio 18 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 5 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos Seimo nutarimo „Dėl strateginio investuotojo pripažinimo“ atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos nacionalinio saugumo pagrindų įstatymui“. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 88-2724.

442. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2001 m. lapkričio 29 d. nutarimas „Dėl į Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. posėdžio protokolą įrašyto Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimo „Dėl kompanijos „Danisco Sugar“ A/S prašymo įsigyti cukraus pramonės įmonių akcijų“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ 3 bei 8 straipsnių nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2001, nr. 102-3636.

443. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2002 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo 11 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2002-03-16, nr. 28-1003.

444. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2002 m. liepos 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo 48 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2002, nr. 69-2832.

445. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2003 m. kovo 17 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos akcinių bendrovių „Būtingės nafta“, „Mažeikių nafta“ ir „Naftotiekis“ reorganizavimo įstatymo 3 straipsnio 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2003, nr. 27-1098.

446. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2004 m. sausio 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 1 straipsnio 4 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija), 2 straipsnio 1 dalies (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 3 straipsnio 1 dalies 2 punkto (1995 m. balandžio 18 d. redakcija), 4 straipsnio 2 dalies (1998 m. gruodžio 10 d. redakcija), 13 straipsnio (2000 m. liepos 18 d. redakcija), 30 straipsnio 1 dalies (1997 m. liepos 2 d. redakcija) bei 44 straipsnio 4 dalies (2002 m. birželio 20 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. sausio 22 d. nutarimu Nr. 67 „Dėl alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų alkoholio produktų gamybos licencijavimo taisyklių 7 bei 9 punktų (2001 m. sausio 22 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2004-01-29, nr. 15-465.

447. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymo 7 straipsnio 2 dalies, 8 straipsnio 1, 9, 10 dalių, 13 straipsnio 2 dalies, 18 straipsnio 7 dalies ir 22 straipsnio 3, 6, 7 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2005, nr. 63-2235.

448. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo 17 straipsnio (2002 m. birželio 4 d. redakcija) 4 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2005, nr. 117-4239.

449. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2006 m. gegužės 31 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. rugsėjo 26 d. nutarimo Nr. 1170 „Dėl cukraus rinkos reguliavimo priemonių“ 2.3, 2.4 punktų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 12 d. nutarimo Nr. 879 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. kovo 12 d. nutarimo Nr. 284 „Dėl baltojo cukraus gamybos kvotos nustatymo“ pakeitimo“ 2 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos cukraus įstatymo 4 straipsnio 1 daliai (2000 m. gegužės 18 d. redakcija), 2 daliai (1999 m. liepos 8 d. redakcija)“. Valstybės žinios, 2006-05-31, nr. 62-2283.

450. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. gegužės 8 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo sprendimas „Dėl kreipimosi į Europos Bendrijų Teisingumo Teismą priimti prejudicinį sprendimą“. Valstybės žinios, 2007, nr. 60-2322.

451. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas „Dėl bylos pagal pareiškėjo – Vilniaus apygardos administracinio teismo prašymo ištirti, ar Lietuvos Respublikos 1998 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas (1998 m. gruodžio 1 d. redakcija), Lietuvos Respublikos 1999 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas (1998 m. gruodžio 3 d., 1999 m. spalio 14 d. redakcijos), Lietuvos Respublikos 2000 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas (1999 m. gruodžio 23 d., 2000 m. balandžio 20 d., 2000 m. liepos 13 d., 2000 m. gruodžio 7 d. redakcijos), Lietuvos Respublikos 2001 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymas (2000 m. gruodžio 19 d. redakcija) neprieštaravo konstituciniam teisinės valstybės principui, taip pat ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. spalio 29 d. nutarimo Nr. 1281 „Dėl Lietuvos Respublikos 1998 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo pakeitimo įstatymo projekto pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“ 3 punktas neprieštaravo Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsniui, 94 straipsnio 4 punktui, 132 straipsnio 2 daliai,

konstituciniam teisinės valstybės principui, nutraukimo“. Valstybės žinios, 2007, nr. 118-4830.

452. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. sausio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 18 straipsnio 8 dalies (2004 m. kovo 9 d. redakcija), 34 straipsnio 17 dalies (2004 m. kovo 9 d., 2006 m. balandžio 25 d. redakcijos), 41 straipsnio (2004 m. kovo 9 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. gegužės 20 d. nutarimu Nr. 618 „Dėl didmeninės ir mažmeninės prekybos alkoholio produktais licencijavimo taisyklių ir mažmeninės prekybos alkoholiniais gėrimais prekybos ir viešojo maitinimo įmonėse taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų didmeninės ir mažmeninės prekybos alkoholio produktais licencijavimo taisyklių 28.5, 51.5 punktų (2004 m. gegužės 20 d. redakcija), 51 punkto (2004 m. gegužės 20 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 34 straipsnio 17 daliai (2004 m. kovo 9 d., 2006 m. balandžio 25 d. redakcijos), šių taisyklių 51 punkto (2006 m. spalio 17 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 34 straipsnio 17 daliai (2006 m. balandžio 25 d. redakcija), taip pat šių taisyklių 51 punkto (2007 m. gegužės 2 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos alkoholio kontrolės įstatymo 34 straipsnio 17 daliai (2006 m. balandžio 25 d., 2007 m. birželio 21 d. redakcijos)“ . Valstybės žinios, 2008, nr. 10-349.

453. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. kovo 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos kelių transporto kodekso 18 straipsnio 4 dalies (2005 m. gruodžio 23 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ . Valstybės žinios, 2008, nr. 28-1018.

454. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. kovo 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. vasario 6 d. nutarimu Nr. 177 „Dėl skirtų realizuoti netauriųjų metalų laužo ir atliekų supirkimo Licencijavimo taisyklių patvirtinimo“ (2004 m. rugpjūčio 31 d. redakcija) patvirtintų skirtų realizuoti netauriųjų metalų laužo ir atliekų

supirkimo licencijavimo taisyklių (2004 m. Rugpjūčio 31 d. redakcija) 34 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2008, nr. 32-1114.

455. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. birželio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės skolos įstatymo 9 straipsnio 2 dalies (2003 m. gruodžio 18 d. redakcija) nuostatos atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2008, nr. 75-2965.

456. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2008 m. gruodžio 4 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo (2004 m. liepos 1 d. redakcija) 15 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2008, nr. 140-5569.

457. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. kovo 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo 10 straipsnio 1 dalies (2008 m. vasario 1 d. redakcija) nuostatų ir 11 straipsnio (2008 m. vasario 1 d. redakcija) 1 dalies 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2009, nr. 25-988.

458. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. balandžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos gamtinių dujų įstatymo 5 straipsnio 2 dalies (2000 m. spalio 10 d. redakcija) ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. birželio 19 d. nutarimu nr. 743 „Dėl gamtinių dujų perdavimo, paskirstymo, laikymo ir tiekimo licencijavimo taisyklių patvirtinimo“ patvirtintų gamtinių dujų perdavimo, paskirstymo, laikymo ir tiekimo licencijavimo taisyklių 10 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, šių taisyklių 37 punkto (2002 m. gruodžio 23 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos energetikos įstatymo 15 straipsnio 1 daliai, Lietuvos Respublikos gamtinių dujų įstatymo 14 straipsnio 1 daliai, Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 1.2 straipsnio 2 daliai, 1.3 straipsnio 3 daliai, 2.80 straipsniui, Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 4 straipsniui“. Valstybės žinios, 2009, nr. 49-1993.

459. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2009 m. spalio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. sausio 28 d.

nutarimu Nr. 113 „Dėl nefasuotų naftos produktų prekybos licencijavimo“ patvirtintų Nefasuotų naftos produktų prekybos licencijavimo taisyklių 42 punkto (2006 m. sausio 31 d. redakcija) nuostatos „Licencijos galiojimas panaikinamas, jeigu <...> 42.10. įsiteisėja teismo nutartis įmonei išskelti bankroto byla <...>“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 10 straipsnio 7 dalies (2001 m. kovo 20 d. redakcija) nuostatai“. Valstybės žinios, 2009, nr. 121-5237.

460. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. vasario 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. sausio 9 d. nutarimo Nr. 22 „Dėl pritarimo akcinės bendrovės „Lietuvos dujos“ valstybei nuosavybės teise priklausančių 34 procentų akcijų pirkimo-pardavimo sutarties, šios sutarties priedų, taip pat akcininkų sutarties projektams“ 1, 2 punktų, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 18 d. nutarimo Nr. 292 „Dėl ilgalaikės gamtinių dujų tiekimo sutarties tarp akcinės bendrovės „Lietuvos dujos“ ir atvirosios akcinės bendrovės „Gazprom“ papildymo projekto“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2010, nr. 25-1179.

461. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2010 m. rugsėjo 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo pakeitimo įstatymo, Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo (2004 m. liepos 1 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2010, nr. 117-5967.

462. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2011 m. birželio 21 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymo 10 straipsnio (2003 m. lapkričio 25 d. redakcija) 2 dalies (2002 m. birželio 27 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2011, nr. 76-3672.

463. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. balandžio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. liepos 16 d. nutarimo Nr. 903 „Dėl pritarimo susitarimui dėl valstybei nuosavybės teise priklausančių akcinės bendrovės „Alita“ akcijų pirkimo-pardavimo sutarties

pakeitimo projekto“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, Lietuvos Respublikos valstybės ir savivaldybių turto privatizavimo įstatymo 16 straipsnio (2001 m. gruodžio 17 d. redakcija) 1 daliai (1997 m. lapkričio 4 d. redakcija)“. Valstybės žinios, 2013, nr. 36-1748.

464. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. gegužės 24 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos finansinio užtikrinimo susitarimų, Lietuvos Respublikos įmonių restruktūrizavimo, Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymų kai kurių nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2013, nr. 55-2760.

465. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2013 m. liepos 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos bankų įstatymo, Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo, Lietuvos Respublikos finansinio tvarumo įstatymo, Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso kai kurių nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Valstybės žinios, 2013, nr. 73-3679.

466. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2014 m. gegužės 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. balandžio 12 d. nutarimu Nr. 519 „Dėl valstybinio strateginio atliekų tvarkymo plano patvirtinimo“ patvirtinto valstybinio strateginio atliekų tvarkymo plano 166.4 punkto (2007 m. spalio 31 d., 2010 m. gruodžio 1 d. redakcijos) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. TAR, 2014-05-12, nr. 5321.

467. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2015 m. balandžio 3 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo (2012 m. birželio 12 d. redakcija) kai kurių nuostatų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. vasario 15 d. nutarimo nr. 199 „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo įgyvendinimo“ (2012 m. liepos 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. TAR, 2015-04-03, nr. 5147.

468. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2015 m. gegužės 26 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės paramos būstui įsigyti ar išsinuomoti ir daugiabučiams namams atnaujinti (modernizuoti) įstatymo ir

Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. gegužės 28 d. nutarimo nr. 670 „Dėl metinių pajamų ir turto dydžių, pagal kuriuos nustatoma teisė į savivaldybės socialinį būstą ar jo sąlygų pagerinimą, nustatymo“ nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. TAR, 2015-05-26, nr. 8081.

469. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2015 m. birželio 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos savivaldybių biudžetų pajamų nustatymo metodikos įstatymo nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. TAR, 2016-01-01, nr. 1.

470. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. 2015 m. gruodžio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žemės gelmių įstatymo 11 straipsnio (2013 m. gegužės 30 d. redakcija) 2, 4 dalių nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. TAR, 2015-12-16, nr. 19859.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. Atskirosios nuomonės

471. 2009 m. kovo 3 d. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjo Egidijaus Šileikio atskiroji nuomonė dėl Seimo ginčytų Atominės elektrinės įstatymo 10 str. ir 11 str. nuostatų (2008 m. vasario 1 d. redakcija) atitikties Konstitucijai [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: http://www.lrkt.lt/data/public/uploads/2015/02/2009-03-02_n_atk_nuomone.pdf.

Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas

472. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 1992 m. rugpjūčio 20 d. nutarimas Nr. K 4/92.

473. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 1998 m. balandžio 8 d. nutarimas Nr. K 10/97.

474. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2001 m. balandžio 10 d. nutarimas Nr. U 7/00.

475. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2001 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. K 3/01.

476. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2001 m. gegužės 7 d. nutarimas Nr. K 19/00.

477. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2003 m. sausio 28 d. nutarimas Nr. K2/02.

478. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2003 m. balandžio 29 d. nutarimas SK 24/02.

479. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2004 m. balandžio 21 d. nutarimas Nr. K33/03.

480. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2004 m. birželio 14 d. nutarimas Nr. SK 21/03.

481. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2004 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. K25/03.

482. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas 2005 m. birželio 7 d. nutarimas Nr. K 23/04.

483. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2005 m. rugsėjo 13 d. nutarimas Nr. K 38/04.

484. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2006 m. liepos 25 d. nutarimas Nr. P 24/05.

485. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2007 m. gegužės 22 d. nutarimas Nr. SK 70/05.

486. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2008 m. liepos 8 d. nutarimas Nr. 46/07.

487. Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas. 2010 m. sausio 19 d. nutarimas Nr. SK 35/08.

Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas

488. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1958 m. lapkričio 6 d. nutarimas Nr. 1 BvR 596/56.

489. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1961 liepos 17 d. nutarimas Nr. 1 BvL 44/5513.

490. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1961 m. lapkričio 29 d. nutarimas Nr. 1 BvR 760/57.

491. Vokietijos Federalinis Konstitucinio Teismas. 1962 m. gegužės 2 d. nutarimas Nr. 1 BvR 301, 302/59.
492. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1962 m. vasario 21 d. nutarimas Nr. 1 BvR 198/57.
493. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1965 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. 1 BvL 14/6019.
494. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1967 m. balandžio 4 d. nutarimas Nr. 1 BvR 126/65.
495. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1967 m. gegužės 2 d. nutarimas Nr. BvR 578/63.
496. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1968 m. gruodžio 18 d. nutarimas Nr. 1 BvL 5/64.
497. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1974 m. gegužės 29 d. sprendimas Nr. BVerfGE 37, 271.
498. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1977 m. birželio 7 d. nutarimas Nr. 1 BvR 108/73; 1 BvR 424/73; 1 BvR 226/74.
499. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1977 m. spalio 12 d. nutarimas Nr. 1 BvR 216/75.
500. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1987 m. spalio 6 d. nutarimas Nr. 1 BvR 1086, 1468, 1623/82.
501. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1989 m. gegužės 16 d. nutarimas Nr. 1 BvR 705/88
502. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1992 m. vasario 11 d. nutarimas Nr. 1 BvR 1531/90.
503. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1996 m. gegužės 22 d. nutarimas Nr. 1 BvR 744/88, 1 BvR 60/89, 1 BvR 1519/91.
504. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 1999 m. gruodžio 15 d. nutarimas Nr. 1 BvR 1904/95, 1 BvR 602/96, 1 BvR 1032/96, 1 BvR 1395/97, 1 BvR 2284/97, 1 BvR 1126/94, 1 BvR 1158/94, 1 BvR 1661/95, 1 BvR 2180/95, 1 BvR 283/97, 1 BvR 224/97, 1 BvR 35/98.

505. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 2000 m. liepos 19 d. nutarimas Nr. 1 BvR 539/96.

506. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 2000 m. gruodžio 13 d. nutarimas Nr. 1 BvR 335/97.

507. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 2001 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. 1 BvR 491/96.

508. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 2004 m. kovo 16 d. nutarimas Nr. 1 BvR 1778/01.

509. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 2006 m. kovo 14 d. nutarimas Nr. 1 BvR 2087/03, 1 BvR 2111/03.

510. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 2006 m. kovo 28 d. nutarimas Nr. 1 BvR 1054/01.

511. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 2007 m. liepos 3 d. nutarimas Nr. 1 BvR 2186/06.

512. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 2007 m. lapkričio 13 d. nutarimas Nr. 2 BvR 1095/05.

513. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 2008 m. liepos 30 d. nutarimas Nr. 1 BvR 3262/07, 1 BvR 402/08, 1 BvR 906/08.

514. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 2010 m. birželio 8 d. nutarimas Nr. 1 BvR 2011/07, 1 BvR 2959/07.

515. Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas. 2012 m. liepos 16 d. nutarimas Nr. 1 BvR 2983/10.

Europos Sąjungos Bendrasis Teismas ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismas

516. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1961 m. kovo 22 d. sprendimas sujungtose bylose *Société nouvelle des usines de Pontlieue – Aciéries du Temple (S.N.U.P.A.T.) v. High Authority*, Nr. C-42 ir 49/59.

517. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1962 m. liepos 13 d. sprendimas sujungtose bylose *Klöckner-Werke AG and Hoesch AG v. High Authority*, Nr. C-17/61, C-20/61.

518. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1969 m. lapkričio 12 d. sprendimas byloje *Erich Stauder prieš Stadt Ulm - Sozialamt*, Nr. C29/69.

519. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1970 m. gruodžio 17 d. sprendimas byloje *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, Nr. C- 11/70.

520. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1974 m. gegužės 14 d. sprendimas byloje *Nold prieš Komisiją*, Nr. 4/73.

521. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. gegužės 15 d. sprendimas byloje *Nederlandse Vereniging voor de fruit- en groentenimporthandel, Nederlandse Bond van grossiers in zuidvruchten en ander geïmporteerd fruit "Frubo" v. Commission*. Nr. C-71/74.

522. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1975 m. spalio 28 d. sprendimas byloje *Roland Rutili prieš Ministre de l'intérieur*, Nr. C-36/75.

523. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1979 m. rugsėjo 27 d. sprendimas byloje *SpA Eridania-Zuccherifici nazionali and SpA Società Italiana per l'Industria degli Zuccheri prieš Minister of Agriculture and Forestry, Minister for Industry, Trade and Craft Trades, and SpA Zuccherifici Meridionali*, Nr. 230/78.

524. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1979 m. gruodžio 13 d. sprendimas byloje *Liselotte Hauer v Land Rheinland-Pfalz*, Nr. 44/79.

525. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1981 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Coöperatieve Stremsel-en Kleurselabriek v. Commission*, Nr. C-61/80.

526. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1982 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Nungesser KG and Kurt Eisele v. Commission*, Nr. 258/78.

527. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1983 m. spalio 11 d. sprendimas byloje *Oswald Schmidt, trading as Demo-Studio Schmidt, v. Commission*, Nr. C-210/81.

528. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1985 m. sausio 30 d. sprendimas byloje *BAT Cigaretten-Fabriken GmbH v. Commission*, Nr. C-35/83.

529. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1985 m. vasario 7 d. sprendimas byloje *Procureur de la République v Association de défense des brûleurs d'huiles usagées (ADBHU)*, Nr. C-240/83.

530. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1985 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *Remia BV and others v. Commission* Nr. C-42/84.

531. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1986 m. rugsėjo 18 d. sprendimas byloje *Komisija prieš Vokietiją*, Nr. C-116/82.

532. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1985 m. rugsėjo 19 d. sprendimas byloje *Finsider prieš Commission of the European Communities*, Nr. 147/84.

533. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. gegužės 20 d. sprendimas byloje *Association nationale des travailleurs indépendants de la batellerie (ANTIB) v. Commission*, Nr. 272/85.

534. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1987 m. liepos 16 d. sprendimas byloje *Commission v. Italian Republic* Nr. 118/85.

535. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1989 m. liepos 11 d. sprendimas byloje *Hermann Schröder HS Kraftfutter GmbH & Co. KG prieš Hauptzollamt Gronau*, Nr. 265/87.

536. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1990 m. lapkričio 13 d. sprendimas byloje *The Queen prieš Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte FEDESA and others*, Nr. C-331/88.

537. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. vasario 21 d. sprendimas bylose *Zuckerfabrik Süderdithmarschen AG v Hauptzollamt Itzehoe and Zuckerfabrik Soest GmbH v Hauptzollamt Paderborn*, Nr. C-143/88 and C-92/89

538. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. kovo 21 d. sprendimas byloje *SAFA Srl prieš Amministrazione delle finanze dello Stato*, Nr. C-359/89.

539. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. birželio 6 d. sprendimas byloje *Elliniki Radiophonia Tileorassi AE v. Dimotiki Etairia Pliroforissis and Sotirios Kouvelas*, Nr. C-260/89.

540. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. liepos 10 d. sprendimas byloje *Jean Neu and others v Secrétaire d'Etat à l'Agriculture et à la Viticulture*, Nr. 90/90.

541. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1991 m. gruodžio 10 d. sprendimas byloje *C 179/90 Merci convenzionali porto di Genova SpA prieš Siderurgica Gabrielli SpA* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.].
Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61990CJ0179>>.

542. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1992 m. vasario 12 d. sprendimas byloje *Kingdom of the Netherlands and Koninklijke PTT Nederland NV and PTT Post BV v Commission of the European Communities*, Nr. C-48/90 and C-66/90.

543. Europos Sąjungos Bendrasis Teismas. 1992 m. liepos 2 d. sprendimas byloje *Dansk Pelsdyravlerforening v. Commission*, Nr. T-61/89.

544. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1993 m. gruodžio 16 d. sprendimas byloje *Association Agricole Luxlait v Victor Hendel*, Nr. 307/91.

545. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1994 m. sausio 19 d. sprendimas byloje *SAT Fluggesellschaft mbH v. Eurocontrol*, Nr. C-364/92.

546. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1994 m. spalio 5 d. sprendimas byloje *Vokietijos Federacinė Respublika prieš Europos Bendrijų Tarybą*, Nr. C-280/93

547. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1995 m. spalio 17 d. sprendimas byloje *The Queen v Minister of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte National Federation of Fishermen's Organisations and others and Federation of Highlands and Islands Fishermen and others*, Nr. C-44/94.

548. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1996 liepos 30 d. sprendimas byloje *Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret AS v Minister for Transport, Energy and Communications and others*, Nr. C-84/95.

549. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. kovo 18 d. sprendimas byloje *Diego Calì & Figli Srl v. Servizi ecologici porto di Genova SpA (SEPG)* Nr. C-343/95.

550. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. gegužės 29 d. sprendimas byloje *Friedrich Kremzow prieš Austriją*, Nr. C-299/95.

551. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. liepos 17 d. sprendimas byloje *SAM Schifffahrt GmbH and Heinz Stapf v Bundesrepublik Deutschland*, Nr. C-248-249/95.

552. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1997 m. liepos 17 d. sprendimas byloje *Affish BV v Rijksdienst voor de keuring van Vee en Vlees*, Nr. C-183/95.

553. Europos Sąjungos Bendrasis Teismas. 1998 m. sausio 29 d. sprendimas byloje *Edouard Dubois et Fils SA prieš Council of the European Union and Commission of the European Communities*, Nr. T-113/96.

554. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1998 m. balandžio 28 d. sprendimas byloje *Metronome Musik GmbH prieš Music Point Hokamp GmbH*, Nr. C-200/96.

555. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1998 m. birželio 18 d. sprendimas byloje *Commission v. Italian Republic*, Nr. C-35/96.

556. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1998 m. birželio 18 d. sprendimas byloje *C 266/96 Corsica Ferries France prieš Gruppo Antichi Ormeggiatori del porto di Genova Coop. arl, Gruppo Ormeggiatori del Golfo di La Spezia Coop. arl and Ministero dei Trasporti e della Navigazione* [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <<http://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=C-266/96>>.

557. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 1999 m. spalio 5 d. sprendimas byloje *Kingdom of Spain v Commission of the European Communities*, Nr. C-240/97.

558. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 1999 m. spalio 5 d. sprendimas byloje *Kingdom of Spain v Commission of the European Communities*, Nr. C-240/97.

559. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2000 m. rugsėjo 12 d. sprendimas byloje *Pavel Pavlov and others v. Stichting Pensioenfonds Medische Specialisten*, Nr. C-180/98 ir C-184/98.

560. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2000 m. lapkričio 13 d. sprendimas byloje „Invest“ Import und Export GmbH and Invest Commerce v Commission of the European Communities, Nr. 317/00.

561. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. vasario 19 d. sprendimas byloje J.C.J. Wouters and others prieš Algemene Raad van de Nederlandse Orde van Advocaten Nr. C-309/99.

562. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2002 m. liepos 11 d. sprendimas byloje Mary Carpenter v Secretary of State for the Home Department, Nr. Case C-60/00.

563. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2003 m. spalio 16 d. sprendimas byloje Flughafen Hannover-Langenhagen GmbH prieš Deutsche Lufthansa AG, Nr. C-363/01.

564. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2003 m. gruodžio 11 d. sprendimas byloje Deutscher Apothekerverband, Nr. C 322/01.

565. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. rugsėjo 9 d. sprendimas bylose Ispanijos Karalystė ir Suomijos Respublika prieš Europos Parlamentą ir Europos Sąjungos Tarybą, Nr. C-184/02 ir C-223/02.

566. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. rugsėjo 23 d. sprendime bylose Axel Springer AG v Zeitungsverlag Niederrhein GmbH & Co. Essen KG and Hans-Jürgen Weske) Nr. C-435/02 ir C-103/03.

567. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. spalio 14 d. sprendimas bylose Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn. Nr. C-36/02.

568. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2004 m. gruodžio 14 d. sprendimas byloje Swedish Match AB ir Swedish Match UK Ltd prieš Secretary of State for Health, Nr. C-210/03.

569. Europos Sąjungos Bendrasis Teismas. 2005 m. sausio 25 d. sprendimas byloje Laurent Piau v. Commission, Nr. T-193/02.

570. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. balandžio 14 d. sprendimas byloje Belgija prieš Komisiją, Nr. C110/03.

571. Europos Sąjungos Bendrasis Teismas. 2005 m. birželio 15 d. sprendimo byloje *Fred Olsen, SA prieš Europos Bendrijų Komisiją*, Nr. T-17/02.

572. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2005 m. birželio 30 d. sprendimas byloje *Alessandrini Srl ir kt. prieš Europos Bendrijų Komisiją*, Nr. C-295/03 P.

573. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2007 m. birželio 7 d. sprendimas byloje *Britannia Alloys & Chemicals prieš Komisiją*, Nr. C76/06;

574. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. rugsėjo 9 d. sprendimas bylose *Fabbrica italiana accumulatori motocarri Montecchio SpA (FIAMM) ir Fabbrica italiana accumulatori motocarri Montecchio Technologies LLC P), Giorgio Fedon & Figli SpA ir Fedon America, Inc. prieš Europos Sąjungos Tarybą ir Europos Bendrijų*, Nr. C-120/06 P, C-121/06 P.

575. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. rugsėjo 11 d. sprendimas byloje *Komisija prieš Vokietiją*, Nr. C 141/07.

576. Europos Sąjungos Bendrasis Teismas. 2008 m. spalio 22 d. sprendimas byloje *Danmark ir kt. prieš Komisiją*, Nr. T 309/04, T 317/04, T 329/04 ir T 336/04.

577. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2008 m. gruodžio 4 d. sprendimas byloje *Commission of the European Communities v Kingdom of the Netherlands*, Nr. 249/07.

578. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2009 m. gegužės 19 d. sprendimas byloje *Apothekerkammer des Saarlandes, Marion Schneider, Michael Holzapfel, Fritz Trennheuser, Deutscher Apothekerverband e.V., Helga Neumann-Seiwert prieš Saarland, Ministerium für Justiz, Gesundheit und Soziales*, Nr. C171/07 ir C172/07.

579. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. sausio 14 d. sprendimas byloje *Stadt Papenburg*, Nr. C226/08.

580. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. liepos 1 d. sprendimas byloje *Knauf Gips KG v European Commission*, Nr., C-407/08 P.

581. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. liepos 8 d. sprendimo byloje *Afton Chemical Afton Chemical Limited prieš Secretary of State for Transport*, Nr. C-343/09.

582. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Volker und Markus Schecke GbR ir Hartmut Eifert prieš Land Hessen*, Nr. C-92/09 ir C-93/09.

583. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas byloje *Federutility ir kt. prieš Autorità per l'energia elettrica e il gas* C-265/08.

584. Europos Sąjungos Bendrasis Teismas. 2011 m. liepos 12 d. sprendimas byloje *Fuji Electric Co. Ltd v European Commission*, Nr. T-132/07.

585. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2011 m. lapkričio 24 d. sprendimas byloje *Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)*, Nr. C-70/10.

586. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2012 m. rugsėjo 6 d. sprendimas byloje *Deutsches Weintor eG prieš Land Rheinland-Pfalz*, C-544/10.

587. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2013 m. sausio 22 d. sprendimas byloje *Sky Österreich GmbH prieš Österreichischer Rundfunk* Nr. 283/11.

588. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2013 m. sausio 31 d. sprendimas byloje *Denise McDonagh v Ryanair Ltd.*, Nr.C-12/11.

589. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2013 m. liepos 18 d. sprendimas byloje *Mark Alemo-Herron ir kt. prieš Parkwood Leisure Ltd.*, Nr. C-426/11.

590. Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. 2014 m. balandžio 30 d. sprendime byloje *Pfleger ir kt.* Nr. C390/12.

Europos Žmogaus Teisių Teismas

591. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1976 m. gruodžio 7 d. sprendimas byloje *Handyside prieš Didžiąją Britaniją* (pareiškimo Nr. 5493/72).

592. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1977 spalio 14 d. sprendimas byloje *X. A.G., Y. A.G., Z. A.G., GmbH v. the Federal Republic of Germany*, (pareiškimo Nr. 7694/76).

593. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1979 m. liepos 13 d. sprendimas byloje *Marckx prieš Belgiją* (pareiškimo Nr. 6833/74).

594. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1979 m. balandžio 26 d. sprendimas byloje *Sunday Times prieš Didžiąją Britaniją* (pareiškimo Nr. 6538/74).

595. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1982 m. spalio 12 d. sprendimas byloje *Bramelid and Malmstrom v. Sweden* (pareiškimo Nr. 8588/79; 8589/79).

596. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1984 m. spalio 3 d. sprendimas byloje *Batelaan and Huiges v. Netherlands*, (pareiškimo Nr. 10438/83).

597. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1984 m. gruodžio 18 d. sprendimas byloje *Sporrong ir Lönnroth prieš Švediją* (pareiškimo Nr. 7151/75).

598. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1985 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Barthold prieš Vokietiją* (pareiškimo Nr. 8734/79).

599. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1986 m. vasario 21 d. sprendimas byloje *James prieš Didžiąją Britaniją* (pareiškimo Nr. 8793/79).

600. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1986 m. birželio 26 d. sprendimas byloje *van Marle prieš Olandiją* (pareiškimo Nr. 8543/79; 8674/79; 8675/79; 8685/79).

601. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1986 m. spalio 24 d. sprendimas byloje *AGOSI v. United Kingdom* (pareiškimo Nr. 9118/80; 9118/80).

602. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1989 m. sausio 18 d. sprendimas byloje *Denev prieš Švediją* (pareiškimo Nr. 12570/86).

603. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1989 m. liepos 7 d. sprendimas byloje *Tre Traktörer Aktiebolag v. Sweden* (pareiškimo Nr. 10873/84).
604. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1990 m. gegužės 22 d. sprendimas byloje *AG Autponik prieš Šveicariją* (pareiškimo Nr. 12726/87).
605. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. vasario 18 d. sprendimas byloje *Fredin prieš Švediją* (pareiškimo Nr. 12033/86).
606. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1991 m. lapkričio 29 d. sprendimas byloje *Pine Valley Developments Ltd ir kt. prieš Airiją* (pareiškimo Nr. 12742/87).
607. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1994 m. gruodžio 9 d. sprendimas byloje *Stran Greek Refineries and Stratis Andreadis v. Greece* (pareiškimo Nr. 13427/87).
608. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1995 m. gegužės 5 d. sprendimas byloje *Air Canada prieš Didžiąją Britaniją* (pareiškimo Nr. 18465/91).
609. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1998 m. rugsėjo 9 d. sprendimas byloje *Jasinskij v. Lithuania* (pareiškimo Nr. 38985/97).
610. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1999 m. kovo 25 d. sprendimas byloje *Iatridis prieš Graikiją* (pareiškimo Nr. 31107/96).
611. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1999 m. balandžio 29 d. sprendimas byloje *Chassagnou ir kt. prieš Prancūziją* (pareiškimo Nr. 25088/94, 28331/95, 28443/95).
612. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 1999 m. lapkričio 9 d. sprendimas byloje *Špaček, s.r.o. prieš Čekijos Respubliką* (pareiškimo Nr. 26449/95).
613. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. lapkričio 15 d. sprendimas byloje *Luciano Rossi prieš Italiją* (pareiškimo Nr. 30530/96).
614. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2002 m. gegužės 21 d. sprendimas byloje *Jokela prieš Suomiją* (pareiškimo Nr. 28856/95).
615. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2003 m. birželio 24 d. sprendimas byloje *Allard prieš Švediją* (pareiškimo Nr. 35179/97).

616. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2004 m. birželio 1 d. sprendimas byloje *Valova, Slezak ir Slezak prieš Slovakiją* (pareiškimo Nr. 44925/98).

617. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2004 m. rugsėjo 28 d. sprendimas byloje *Kopecký v. Slovakia* (pareiškimo Nr. 44912/98).

618. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2005 m. rugsėjo 28 d. sprendimas byloje *Broniowski v. Poland* (pareiškimo Nr. 31443/96).

619. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. vasario 18 d. sprendimas byloje *Andrejeva v. Latvia* (pareiškimo Nr. 55707/00).

620. Europos Žmogaus Teisių Teismas. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2009 m. kovo 31 d. sprendimas byloje *Faccio v. Italy* (pareiškimo Nr. 33/04).

621. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2011 m. rugsėjo 20 d. sprendimas byloje „*Yukos*“ v. *Rusijos Federacija* (pareiškimo nr. 14902/04).

622. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. sausio 13 d. sprendimas byloje *Vékony v. Vengrija* (pareiškimo Nr. 65681/13).

623. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. birželio 16 d. sprendimas byloje „*Delfi*“ *As prieš Estiją* (pareiškimo Nr. 64569/09).

624. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2015 m. lapkričio 3 d. sprendimas byloje *Hodorog prieš Vengriją* (pareiškimo Nr. 46626/13).

Kita

625. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1992 m. spalio 29 d. neeilinio posėdžio stenograma. [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 19 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_1?p_id=251740>.

626. Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba. 2014 m. spalio 22 d. nutarimas Nr. 2S-10/2014 *Dėl Vilniaus miesto savivaldybės sprendimų, susijusių su vežimo taksi paslaugų teikimu Vilniaus mieste, atitikties Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 4 straipsnio reikalavimams* [interaktyvus.

Žiūrėta 2015 m. sausio 23 d.]. Prieiga per internetą:
<http://kt.gov.lt/index.php?show=nut_view&nut_id=1582>.

627. Lietuvos Respublikos konkurencijos taryba. 2014 m. gruodžio 18 d. nutarimas Nr. 2S-15/2014 Dėl Šalčininkų rajono savivaldybės tarybos sprendimo, pavedant UAB „Tvarkyba“ ir UAB „Eišiškių komunalinis ūkis“ eksploatuoti komunalinių atliekų tvarkymo sistemą, atitikties Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatymo 4 straipsnio reikalavimams [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. sausio 23 d.]. Prieiga per internetą:
<http://kt.gov.lt/index.php?show=nut_view&nut_id=1594>.

628. Generalinio advokato N. Fennelly 1997 m. vasario 6 d. išvada byloje *Sodemare SA, Anni Azzurri Holding SpA and Anni Azzurri Rezzato Srl v. Regione Lombardia*, Nr. C-70/95.

629. Generalinio advokato F.G. Jacobs 1999 m. sausio 28 d. bendra išvada byloje *Albany International BV prieš Stichting Bedrijfspensioenfonds Textielindustrie*, Nr. C-67/96.

630. Generalinio advokato M. Poiares Maduro 2005 m. lapkričio 10 d. išvada byloje Nr. C-205/03 *P Federación Española de Empresas de Tecnología Sanitaria (FENIN) v. Commission*.

631. Generalinio advokato Pedro Cruz Villalón 2011 m. balandžio 14 d. išvada byloje *Scarlet Extended SA v. Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs SCRL (SABAM)*, Nr. C-70/10.

632. Generalinio advokato Pedro Cruz Villalón 2013 m. vasario 19 d. išvada byloje *Mark Alemo-Herron ir kt. prieš Parkwood Leisure Ltd.*, Nr. C-426/11.).

633. Duomenys apie Europos gamtinių dujų importo kainas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą:
<https://ycharts.com/indicators/europe_natural_gas_price>.

634. Suskystintų gamtinių dujų terminalo verslo planas 2012 m. gegužės 30 d. [interaktyvus], p. 30–31 [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą:

<http://www.enmin.lt/pictures/dokumentu%20paketas%20LRV/SGD_verslo_p_lanas_20120421_.pdf>.

635. Europos Komisijos Generalinio Direktorato energetikai Ketvirtinė ataskaita apie Europos dujų rinkas [interaktyvus], 2012 m. [žiūrėta 2014 m. rugpjūčio 31 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/qregam_2011_quarter4_2012_quarter1.pdf>.

636. Sprendimai Lietuvoje paskatins „Gazprom“ peržiūrėti strategiją [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/verslas/energetika/sprendimai-lietuvoje-paskatins-gazprom-perziureti-strategija.d?id=70330252>>.

637. Su džiaugsmu sutiktas „Independence“ jau tapo galvos skausmu [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. lapkričio 25 d.]. Prieiga per internetą: <<http://lietuvosdiena.lrytas.lt/aktualijos/su-dziaugsmu-sutiktas-independence-jau-tapo-galvos-skausmu.htm>>.

638. SGD terminalas pasiūlys ketvirtadaliu pigesnes dujas [interaktyvus. Žiūrėta 2014 m. rugsėjo 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.statybunaujienos.lt/naujiena/SGD-terminalas-pasiulys-ketvirtadaliu-pigesnes-dujas/6812>>.

639. 2007 m. gruodžio 14 d. Su Pagrindinių teisių chartija susiję išaiškinimai [interaktyvus]. OJ C 303 [žiūrėta 2016 m. rugsėjo 2 d.]. Prieiga per internetą:

<[http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007X1214\(01\)&from=LT](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/HTML/?uri=CELEX:32007X1214(01)&from=LT)>.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo archyvinės bylos

640. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl į Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1998 m. liepos 22 d. posėdžio protokolą įrašyto Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimo „Dėl kompanijos „Danisco Sugar“ A/S prašymo įsigyti*

cukraus pramonės įmonių akcijų“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės aktų skelbimo ir įsigaliojimo tvarkos“ 3 bei 8 straipsnių nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Bylos Nr. 12/2000.

641. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos farmacinės veiklos įstatymo 11 straipsnio 2 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Bylos Nr. 23/2000.*

642. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos atominės elektrinės įstatymo 10 straipsnio 1 dalies (2008 m. vasario 1 d. redakcija) nuostatų ir 11 straipsnio (2008 m. vasario 1 d. redakcija) 1 dalies 1 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Bylos Nr. 28/08.*

643. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas. *Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo byla „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo (2012 m. birželio 12 d. redakcija) kai kurių nuostatų ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. vasario 15 d. nutarimo nr. 199 „Dėl Lietuvos Respublikos suskystintų gamtinių dujų terminalo įstatymo įgyvendinimo“ (2012 m. liepos 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. Bylos Nr. 23/2012-38/2014-54/2014.*

AUTORĖS MOKSLINIŲ PUBLIKACIJŲ DISERTACIJOS TEMA
SĄRAŠAS

1. JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Teisinės ūkinės veiklos laisvės ištakos. *Teisė*, 2015, t. 95, p. 84–99.

2. JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Lietuvos, Lenkijos ir Vokietijos ūkinės veiklos laisvės konstitucinių pagrindų lyginamieji aspektai. *Teisė*, 2015, t. 96, p. 162–186.

3. JUŠKEVIČIŪTĖ-VILIENĖ, A. Konstitucinė ūkio reguliavimo tradicija 1922 m. Lietuvos Valstybės Konstitucijoje. Iš: *Konstitucionalizmo idėja, bendroji Europos teisė ir Lietuvos konstitucinė tradicija: recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys*. Vilnius: Vilniaus universitetas: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, p. 267–289.